

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN PETROL
POLİTİKASI VE TÜRKİYE PETROLLERİ ANONİM ORTAKLIĞI
(1950-1960)**

Serhat AKCAN

**Mayıs-2025
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN PETROL
POLİTİKASI VE TÜRKİYE PETROLLERİ ANONİM ORTAKLIĞI
(1950-1960)**

Serhat AKCAN

**Danışman
Doç. Dr. Tekin İDEM**

Diğer Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Yasin COŞKUN Doç. Dr. Gülşah ESER Doç. Dr. Orhan TURAN

Doç. Dr. Emrullah TÜRK

**Mayıs-2025
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Serhat AKCAN tarafından hazırlanan “Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Petrol Politikası ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (1950-1960)” adlı tez çalışması 16/05/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Prof. Dr. Yasin COŞKUN

.....

Danışman

Doç. Dr. Tekin İDEM

.....

Üye

Doç. Dr. Gülşah ESER

.....

Üye

Doç. Dr. Orhan TURAN

.....

Üye

Doç. Dr. Emrullah TÜRK

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Murat ÖTER

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Serhat AKCAN

16/05/2025

ÖZET

DOKTORA TEZİ

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN PETROL POLİTİKASI VE TÜRKİYE PETROLLERİ ANONİM ORTAKLIĞI (1950-1960)

Serhat AKCAN

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Tekim İDEM

2025, 321 Sayfa

Bu tez, Türkiye’nin petrol politikasını ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nın (TPAO) Demokrat Parti (DP) dönemi boyunca (1950-1960) nasıl bir gelişim gösterdiğini incelemektedir. Türkiye’nin ekonomik bağımsızlık hedefleri doğrultusunda petrol sektöründe kendi kaynaklarını keşfetme ve değerlendirme çabaları, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren önemli bir öncelik olmuştur. DP iktidarı ile beraber bu alanda belirgin bir dönüşüm yaşanmış; yeni kanuni düzenlemeler ve yabancı sermaye yatırımlarını teşvik eden politikalar benimsenmiştir.

DP dönemi, Türkiye’nin petrol politikalarında bir milat olarak değerlendirilmekte olup, yerli üretimi artırma hedefi doğrultusunda atılan adımlar ve bu süreçte TPAO’nun kurulması, dönemin önemli gelişmelerindendir. 1954 yılında yürürlüğe giren 6326 Sayılı Petrol Kanunu, petrol sektöründe kapsamlı bir yeniden yapılanmayı sağlamış ve Türkiye’de petrol arama, üretim ve işletme faaliyetlerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu kanun, yabancı yatırımcılara daha açık bir yatırım ortamı sunarken aynı zamanda Türkiye’nin kendi petrol arama ve üretim kapasitesini artırma çabasını yansıtmaktadır.

TPAO’nun kuruluşu, Türkiye’nin petrol sektöründe ulusal bir kapasite oluşturma çabalarının somut bir adımı olarak değerlendirilmekte ve bu kurumsal yapının o dönemdeki faaliyetleri, Türkiye’nin enerji bağımsızlığı hedefi bağlamında analiz edilmektedir. Tez, DP dönemi boyunca uygulanan petrol politikalarının, Türkiye’nin ekonomik gelişimine ve enerji sektörüne etkilerini hem yerli hem de yabancı kaynaklardan elde edilen veriler ışığında değerlendirerek sunmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, DP dönemi Türkiye’sinde petrol politikasının nasıl şekillendiğini ve TPAO’nun bu süreçteki rolünü ayrıntılı bir biçimde ele alarak, Türkiye’nin enerji sektöründe geçirdiği dönüşüm sürecini anlamaya katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Petrol, Petrol Politikası, Demokrat Parti Dönemi, TPAO, Raman Dağı, Rafineri

ABSTRACT

DOCTORAL THESIS

TURKEY’S PETROLEUM POLİCY DURING THE DEMOCRATIC PARTY ERA AND TURKİSH PETROLEUM CORPORATION (1950-1960)

Serhat AKCAN

Batman University Graduate Education Institute

History Department of Science

Advisor: Doç. Dr. Tekin İDEM

2025, 321 Pages

This thesis examines Turkey’s petroleum policy and the development of Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) throughout the Democratic Party (DP) era (1950-1960). Since the early years of the Republic, efforts to discover and utilize domestic oil resources have been a key priority in line with Turkey’s economic independence objectives. With the DP government, a significant transformation took place in this field, marked by new legislative regulations and policies aimed at encouraging foreign capital investments.

The DP period is considered a turning point in Turkey’s petroleum policy, as it witnessed crucial steps toward increasing domestic production and the establishment of TPAO. The enactment of Law No. 6326 on Petroleum in 1954 led to a comprehensive restructuring of the sector, bringing significant changes to oil exploration, production, and operational activities in Turkey. This law not only provided a more favorable investment environment for foreign investors but also reflected Turkey’s efforts to enhance its own oil exploration and production capacity.

The establishment of TPAO represents a concrete step in Turkey’s ambition to develop a national capacity in the petroleum sector. The institutional activities of TPAO during this period are analyzed in the context of Turkey’s broader goal of achieving energy independence. Drawing on both domestic and international sources, this thesis evaluates the impact of DP-era petroleum policies on Turkey’s economic development and energy sector. Ultimately, this study aims to contribute to the understanding of how Turkey’s petroleum policy was shaped during the DP era and the role of TPAO in this transformation process.

Keywords: Petroleum, Petroleum Policy, Democratic Party Era, TPAO, Raman Mountain, Refinery

ÖN SÖZ

Şüphesiz ki enerji kaynakları, ekonomik kalkınmanın temel dinamiklerinden biri olarak modern devletlerin politikalarında stratejik bir öneme sahiptir. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, petrol dünya ekonomisinde ve uluslararası ilişkilerde belirleyici bir unsur hâline gelmiş, bu durum petrol kaynaklarının yönetimini ve kullanımını devlet politikalarının merkezine yerleştirmiştir. Türkiye de bu süreçten bağımsız düşünülemez. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren petrol arama ve üretim faaliyetleri belirli bir sistem dâhilinde yürütülmeye çalışılmış olsa da, teknik ve mali yetersizlikler nedeniyle sınırlı bir gelişim gösterilmiştir. Ancak, 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin petrol politikalarında yeni bir dönem başlamış, hem yerli üretimi artırma hem de yabancı sermayeyi ülkeye çekme yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Bu çalışma, Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin petrol politikasını ve bu süreçte kritik bir rol üstlenen Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın kuruluşunu ele almaktadır. 1954 yılında yürürlüğe giren 6326 Sayılı Petrol Kanunu ile birlikte ülkede petrol arama, üretim ve işletme faaliyetlerinde köklü değişimler yaşanmış, devletin sektöre müdahale biçimi yeniden şekillenmiştir. Çalışma kapsamında, dönemin ekonomik ve siyasi koşulları çerçevesinde alınan kararlar, karşılaşılan sorunlar ve elde edilen sonuçlar detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Tezimin hazırlanması sürecinde benden desteğini esirgemeyen ve bana her türlü konuda yardımcı olan danışman hocam Doç. Dr. Tekin İDEM'e, sonsuz teşekkür ve minnetimi sunarım. Çalışmanın her aşamasında yanımda olan ve uzun süren bu çalışma sırasında bana sabır gösteren değerli aileme, Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü öğretim üyelerine, Batman Üniversitesi Kütüphanesinin değerli personellerine, kıymetli arşiv ve dokümanlara erişim imkânı sağlayan kurum ve kuruluş personellerine ayrıca teşekkür ederim. Araştırmalarım boyunca değerli fikirleriyle katkıda bulunan tüm akademisyenlere ve çalışma arkadaşım Burhan DİNÇER'e minnettarım.

Bu çalışmanın, Türkiye'nin enerji politikalarına ve özellikle petrol sektörünün tarihsel gelişimine dair yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlamasını temenni ederim.

Serhat AKCAN
BATMAN-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİL HARİTA VE TABLOLAR LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
İKİNCİ BÖLÜM.....	9
2. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRK PETROL POLİTİKASI	9
2.1. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e: Petrol Faaliyetlerinin Evrimi	9
2.2. Osmanlı Maadin Nizamnameleri: Petrol ve Madencilik Politikalarının İncelenmesi	12
2.3. Petrol ve Siyaset: Sultan II. Abdülhamid Döneminde Petrol ve Petrol Politikası	16
2.4. Chester Projesi ve Petrol: Siyasi ve Ekonomik Boyutları	23
2.5. Lozan Konferansı'nın Tarihsel Yansımaları: Musul Meselesi ve Petrol.....	32
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	46
3. 1923-1950 DÖNEMİ TÜRKİYE'DE PETROL VE PETROL POLİTİKASI	46
3.1. Türkiye'nin İlk Petrol Kanunu: 792 Sayılı Petrol Kanunu	46
3.2. Türkiye'de Petrol Endüstrisinin İlk Kurumsal Yapısı: Petrol Arama ve İşletme İdaresi.....	52
3.3. MTA Enstitüsü'nün Kuruluşu ve Petrol Faaliyetleri	57
3.4. Raman Dağı'nda Türkiye'nin İlk Petrol Keşfi ve Petrol Arama Çalışmaları	62
3.5. Petrol Ofisi Anonim Şirketi'nin Kuruluşu: Türkiye'nin Akaryakıt Dağıtımında İlk Adım	77
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	83
4. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE'NİN PETROL POLİTİKASI (1950-1960)	83
4.1. Petrol ve Marshall Yardımı: Türkiye'nin Petrol Politikasında Dönüşüm	83
4.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinde Yabancı Raporların Etkisi ve Yansımaları	96
4.2.1. Hiltz Raporu.....	99
4.2.2. Thornburg Raporu.....	102
4.2.3. Barker Misyonu Raporu.....	106
4.2.4. Verdor Raporu	108

4.3. 5821 Sayılı Kanun ve Türkiye'nin Yabancı Sermaye Politikasındaki Değişiklikler.....	110
4.4. 12 Kasım 1952 Tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ve Türkiye'nin Petrol Politikasına Etkisi	118
4.5. Türkiye'nin İlk Modern Rafinerisi: Batman Rafinerisi'nin Kuruluşu	131
4.6. Türkiye'de Yabancı Sermaye Politikaları: 6224 Sayılı Yabancı Sermaye Kanunu 149	
4.7. 6326 Sayılı Petrol Kanunu: Yeni Bir Dönem Başlangıcı Liberal Petrol Politikaları.....	161
4.8. 6326 Sayılı Petrol Kanunu Sonrası Siyaset: İktidar İle Muhalefet Arasında Yaşanan Tartışmalar	186
4.9. Petrol Dairesi Reisliği Kurulması ve Yapılan Yasal Düzenlemeler	199
4.10. 6326 Sayılı Petrol Kanunu Sonrası Yabancı Petrol Şirketlerin Türkiye'deki Faaliyetleri (1954-1960)	206
4.11. 6326 Sayılı Petrol Kanununda Yapılan Değişiklikler.....	217
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	225
5. TÜRKİYE PETROLLERİ ANONİM ORTAKLIĞI (1954-1960).....	225
5.1. Kuruluş Yasası ve Hukuki Çerçeve: 6327 Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanunu.....	225
5.2. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın Kuruluş Süreci ve Tarihsel Arka Planı 232	
5.3. TPAO'nun Kurumsal Yapılanması ve İlk Organizasyonel Gelişimi.....	238
5.3.1. TPAO'nun 1954-1960 dönemi çalışan sayıları ve ilk personel yapısı	250
5.4. TPAO'nun 1955-1960 Dönemi Petrol Arama ve Üretim Faaliyetleri.....	257
5.5. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Rafineri Faaliyetleri (1955-1960)	266
5.5.1. Anadolu Tasfiyehanesi Anonim Şirketi (ATAŞ) rafinerisi	276
5.5.2. İstanbul Petrol Rafinerisi Anonim Şirketi (İPRAŞ) rafinerisi	278
5.6. TPAO'nun Toplumsal ve Bölgesel Etkileri	281
6. SONUÇ	299
KAYNAKÇA.....	305
EKLER	322

ŞEKİL HARİTA VE TABLolar LİSTESİ

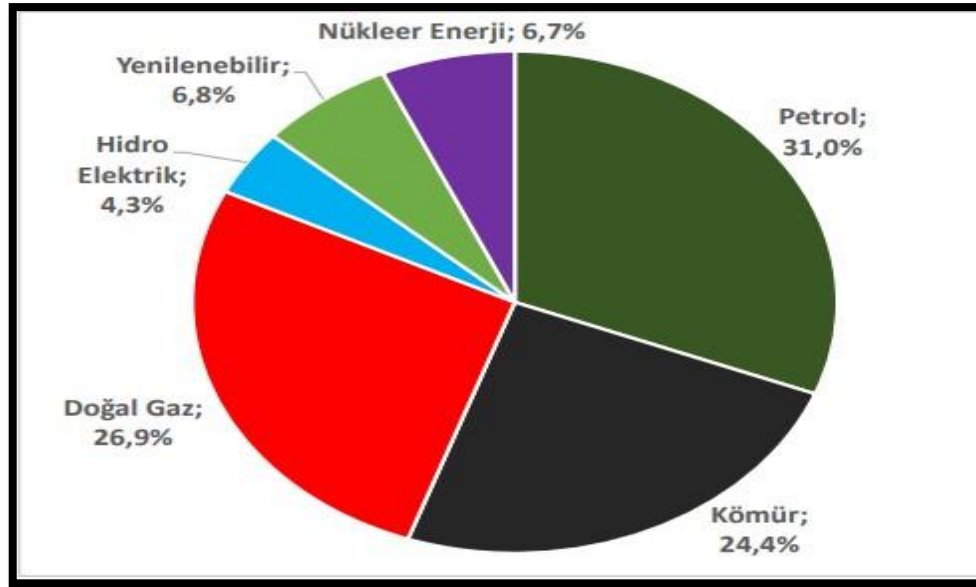
Şekil 1.1. 2021 Yılı Küresel Birincil Enerji Tüketim Oranları	1
Harita 2.1: Van Kürzot Petrol Bölgesi Haritası.	12
Tablo 3.1. 1945-1949 Yılları Arası Ham petrol Üretimi (Ton Olarak).	70
Tablo 3.2. 1935-1951 Yılları Arasında MTA Enstitüsü Tarafından Yapılan Petrol Arama Masrafları	74
Şekil 3.1. “Upstream” ve “Downstream” Petrol Piyasaları	80
Tablo 4.1. Petrol Dairesi Reisliği 1956 Yılı İdari Teşkilat Şeması.	201
Harita 4.1. Türkiye'nin dokuz petrol bölgesi ve arama sahaları.	206
Tablo 4.2. 1954-1960 Yılları arasında Türkiye’de Arama ve İşletme Faaliyetlerinde bulunan Şirketler.....	215
Tablo 4.3. 6326 Sayılı Petrol Kanununda Yapılan Değişiklikler.	224
Şekil 5.1. TPAO Ana sözleşmesince Sermeye dağılımı.	238
Tablo 5.1. 1955-1960 Yılları arasında TPAO’da Görev Yapan Yönetim Kadrosu.	248
Tablo 5.2. TPAO 1955 Yılı Organizasyon Şeması.	249
Tablo 5.3. TPAO 1955-1960 döneminde Çalışan İşçi Sayısı.....	254
Tablo 5.4. TPAO’da 1955 ve 1960 yıllarında yönetici ve mühendis kadrosu sayısı.	255
Tablo 5.5. TPAO 1955-1962 dönemi İşçilik Durumu.....	256
Tablo 5.6. Demokrat Parti 1950-1954 Döneminde Ham petrol Üretimi (Ton Olarak).	257
Tablo 5.7. 1955-1960 arası Türkiye’nin petrol üretimi (Ton Olarak).	265
Tablo 5.8. 1955-1960 Yılları Arasında TPAO Tarafından Açılan Kuyular ve Sondaj Metrajları	266
Tablo 5.9. 1955-1960 Yılları Arasında Batman Rafinerilerinde İşlenen Ham Petrol ve Ekonomik Değerler.....	274
Tablo 5.10. Rafineriden elde edilen Mahsuller (Ton).	276

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
API:	American Petroleum Institute
ATAŞ:	Anadolu Tasfiyehanesi Anonim Şirketi
BCA:	Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Bkz:	Bakınız
C:	Cilt
CALTEX:	California Texas Oil Corporation
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DP:	Demokrat Parti
ETKB:	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
MAPEG:	Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü
MİGEM:	Maden İşleri Genel Müdürlüğü
MTA:	Maden Tetkik ve Arama
OADC:	Ottoman-American Development Company
OAEC:	Ottoman-American Exploration Company
PDN:	Petrol Dairesi Neşriyatı
PDR:	Petrol Dairesi Reisliği
PİGM:	Petrol İşleri Genel Müdürlüğü
S:	Sayfa
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TD:	Tutanak Dergisi
TDA:	Türk Diplomatik Arşivi
TL:	Türk Lirası
TPAO:	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TPC:	Turkish Petroleum Company
ZC:	Zabıt Ceridesi

1. GİRİŞ

Enerji, bir ülkenin ekonomik ve sosyal gelişiminin temel yapı taşlarından biridir ve kalkınmanın itici gücü olarak kabul edilir. Bu bağlamda, “enerji güvenliği” hem ekonomik güvenliğin hem de ulusal güvenliğin kritik bir bileşeni haline gelmiştir. Enerji, sanayi, ulaşım, konut ve ticaret gibi çeşitli sektörlerde kullanılarak toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği için vazgeçilmez bir unsurdur. Günümüzde küresel enerji tüketiminin büyük bir kısmı fosil yakıtlardan sağlanmaktadır. Petrol, doğal gaz ve kömür, dünya enerji tüketiminin %82,3’ünü oluşturmaktadır. Petrol, özellikle ulaşım sektörünün ana enerji kaynağı olarak öne çıkmakta olup dünya birincil enerji tüketiminde en büyük paya sahiptir. 2021 yılı verilerine göre, dünya enerji talebinin %31’i petrol, %26,9’u ise doğal gaz tarafından karşılanmıştır. Uzun vadede, petrol ve doğal gazın birincil enerji tüketimindeki önemini koruyacağı öngörülmekle birlikte, kömürün payının azalması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payının artması beklenmektedir (Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, 2022, s. 7).

Şekil 1.1. 2021 Yılı Küresel Birincil Enerji Tüketim Oranları. (Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, 2022, s. 7.)

Petrol kelimesinin İngilizcedeki karşılığı olan “petroleum”, Latince’de kaya anlamına gelen “petra” ile yağ anlamına gelen “oleum” kelimelerinin birleşiminden

türemiştir. Petrol, yerkürenin çeşitli bölgelerinde, yer altındaki jeolojik tabakalar arasında ve kayaçların içinde biriken hidrokarbon bileşikleridir. Genel olarak petrol, milyonlarca yıl önce denizlerde biriken bitki ve hayvan kalıntılarının oksijensiz ortamda çürümesi ve belirli basınç ve sıcaklık koşulları altında dönüşmesi sonucu oluşmuştur. Bu süreç, çökel katmanlar içerisinde gerçekleşen karmaşık kimyasal reaksiyonları içerir (Gürel, 1980, s. 113).

Petrolün yoğunluğu, API (American Petroleum Institute) değeri ile ölçülür. API değeri, petrolün kalitesini belirlemede önemli bir faktördür ve 60°F sıcaklık ile 1 atmosfer basınç altında ölçülür. API değerlerine göre ham petrol, çok hafif petrol (70-45 API), hafif petrol (45-25 API) ve ağır petrol (25-10 API) olarak sınıflandırılır. API değeri yüksek olan petrol, kaliteli petrol olarak kabul edilir. Petrol arama faaliyetleri, jeolojik, jeofizik ve jeokimyasal çalışmaların yanı sıra sondaj işlemlerini ve saha verimliliğinin değerlendirilmesini de kapsayan kapsamlı bir süreçtir. Bir arama kuyusunda petrol veya gaz keşfedildiğinde bu kaynakların kalitesi, miktarı ve sahanın büyüklüğü gibi faktörler dikkate alınarak ekonomik olarak uygun olup olmadığı belirlenir. Petrol endüstrisi, petrolün aranması, çıkarılması, taşınması, rafine edilmesi, depolanması, petrokimya tesislerinde işlenmesi ve nihayetinde dağıtılmasıyla tamamlanan entegre bir süreçtir. Bu sektör, yüksek rekabet düzeyi nedeniyle, ekonomik olarak uygun olmayan sahalarda faaliyete geçmenin büyük mali kayıplara yol açabileceği bir yapıya sahiptir.

Petrol, yeraltından doğal basınçla kendiliğinden yüzeye çıkarak veya yüzeye ya da yeraltına yerleştirilen pompalar aracılığıyla çıkarılır. Bu yöntem, “birincil üretim” olarak adlandırılır. Ancak, üretim ekonomik olmayan seviyelere düştüğünde, rezervuara ek enerji sağlanarak üretim artırılır. Bu süreçte, termal geri kazanım teknikleri, gaz enjeksiyonu veya kimyasal madde enjeksiyonu gibi yöntemler kullanılır. Bu teknikler, petrolün daha verimli bir şekilde çıkarılmasını sağlayarak sahanın ömrünü uzatır. Petrol endüstrisi, yüksek maliyetli ve karmaşık bir süreç olması nedeniyle, yalnızca teknik ve ekonomik açıdan uygun sahalarda faaliyet göstermeyi gerektirir. Bu nedenle, petrol arama ve üretim süreçleri, dikkatli bir planlama ve analiz gerektirir (Gümrah, 1989, s. 15-17).

Yazılı tarih kaynaklarında petrolden ilk kez M.Ö. 2000 yılında Babil tabletlerinde “naptu” olarak bahsedilmiştir. Sümer, Asur ve Babil uygarlıkları petrolü stratejik bir madde olarak kullanmışlardır. Bu bağlamda, Hammurabi Kanunları, gemi kalafatlamada büyük önemi olan petrol türevi maddelerle ilgili ve bu sektörde çalışan işçilerin kalafatlama ücretlerini düzenleyen önemli hükümler içermektedir. Ayrıca, Babil’in Asma

Bahçeleri’nde “bitümen” ziftinin kullanıldığı bilinmektedir. Bilinen ilk petrol savaşının da oldukça eskiye dayandığı görülmektedir. Babil Kralı Marduk Nadin Ahhe’nin¹ tahta çıkışını izleyen yıllarda Asurlularla yaptığı savaşların nedenleri arasında, Fırat Nehri’nin sularını kontrol altına almak kadar Hit dolaylarındaki nafta pınarlarını denetleme isteğinin de olduğu bilinmektedir. Su ve petrol, Orta Doğu halklarının kaderine o zamandan beri etki etmeye başlamıştır. Savaş ve petrol, adeta bir paranın iki yüzü gibi her zaman iç içe olmuştur. (Nebiler ve Parlar, 1996, s. 9-10)

Modern anlamda petrol endüstrisi, 19. yüzyılın ortalarında başlamıştır. 1859 yılında Edwin L. Drake’in (1819-1880) Amerika Birleşik Devletleri’nin Pennsylvania eyaletindeki Titusville kasabasında açtığı 69 metre derinliğindeki kuyu, ilk ticari petrol kuyusu olarak kabul edilir. Bu olay, modern petrol endüstrisinin başlangıcı olarak tarihe geçmiştir (TPAO, 1969, s. 20). Petrol, 19. yüzyılda ilaç olarak kullanılmış ve “Seneca Yağı” adıyla satılmıştır. Ancak, petrolün lambalarda ışık kaynağı olarak kullanılması ve içten yanmalı motorların icadıyla birlikte, petrolün önemi daha da artmıştır. Özellikle Henry Ford’un (1863-1947) 1908’de Model T’yi piyasaya sürmesiyle otomobil endüstrisinin gelişmesi, petrol tüketimini büyük ölçüde artırmıştır (Acun, 1968, s. 32-37).

20. Yüzyıl, “petrol yüzyılı” olarak anılmaktadır. Bu dönemde petrol ve doğal gaz, kömürün yerini alarak en önemli enerji kaynakları haline gelmiştir. Petrol, sadece ekonomik bir meta olarak değil, aynı zamanda uluslararası siyasetin ve güç dengelerinin belirleyici bir unsuru olmuştur. Petrol zengini bölgeler, emperyalist devletlerin çıkar çatışmalarının merkezi haline gelmiş ve petrol, savaşların hem tetikleyicisi hem de hedefi olmuştur (Yergin, 2003, s. 11-13).

Petrol, dünya ekonomisinin temel enerji kaynaklarından biri olmasının yanı sıra, uluslararası siyaset ve jeopolitik stratejiler açısından taşıdığı kritik önem nedeniyle sıradan bir ekonomik malın ötesinde bir role sahiptir. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas’ın (1905-1964) 25 Mart 1949 tarihinde TBMM kürsüsünde dile getirdiği “Petrol evvela, iktisadi değildir, politiktir” ifadesi, petrolün uluslararası güç dengeleri ve devletlerarası ilişkilerdeki merkezi konumunu vurgulamaktadır (TBMM TD, Dönem:8, İ: 60, C: 3, Cilt: 17, 25.03.1949, s. 117). Bu perspektif, petrolün yalnızca ekonomik büyüme ve enerji arzı bağlamında değil, aynı zamanda ulusal güvenlik, jeopolitik rekabet ve uluslararası ittifakların şekillenmesinde de belirleyici bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

¹ Hükümdarlık süresi, M.Ö. 1100-1082

ABD Başkanı Harry S. Truman'ın (1884-1972) 5 Nisan 1946'da Missouri zırhlısının Türkiye'ye ulaşması vesilesiyle yaptığı konuşmada, Orta Doğu'nun zengin doğal kaynaklarına ve bu kaynakların uluslararası dengelerdeki stratejik önemine dikkat çekmesi, petrolün siyasi ve ekonomik gücünün bir yansımasıdır. Truman'ın ifadeleri, ABD'nin bölgeye yönelik politikasının, petrol başta olmak üzere enerji kaynaklarının güvence altına alınması ve bu kaynakların uluslararası rekabetteki konumunun korunmasıyla doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, petrolün yönetimi ve kontrolü, salt ekonomik bir mesele olarak değil, uluslararası siyasetin şekillenmesinde ve devletlerin güç dengelerinin belirlenmesinde merkezi bir role sahip olan karmaşık bir politik süreç olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, petrol politikaları, ülkelerin uluslararası konumlarını ve jeopolitik stratejilerini doğrudan etkileyen temel faktörlerden biri olmaya devam etmektedir (Cumhuriyet, 7 Nisan 1946, s. 1-3)

Tezin bir bölümünü oluşturan “petrol politikası” kavramı, bir devletin petrol sektörüyle ilgili benimsediği tutum, aldığı kararlar ve yürüttüğü uygulamaların bütününe ifade etmektedir. Daha geniş bir perspektiften değerlendirildiğinde, petrol politikası, bir ülkenin petrol üretimi, tüketimi, ithalatı ve ihracatına ilişkin izlediği stratejileri, geliştirdiği düzenlemeleri ve hayata geçirdiği politikaları kapsayan bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, petrol yalnızca ekonomik bir meta olarak değil, aynı zamanda devletlerarası güç dengelerini, ulusal güvenlik stratejilerini ve uluslararası ilişkilerin dinamiklerini doğrudan etkileyen çok boyutlu bir unsur olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla, petrol politikaları, ekonomik hedeflerin ötesinde, enerji arz güvenliği, diplomatik ilişkiler ve küresel rekabet gibi geniş kapsamlı faktörlerle şekillenmekte ve devletlerin uluslararası arenadaki konumlarını belirleyen stratejik bir araç niteliği taşımaktadır.

Bu tez, 1950–1960 yılları arasında Türkiye'de iktidarda olan Demokrat Parti (DP)'nin petrol politikalarını ve bu politikaların kurumsal bir ürünü olarak ortaya çıkan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) kuruluş süreci ile ilk faaliyet yıllarını kapsamaktadır. Araştırma, petrol politikalarının siyasi, hukuki, ekonomik ve kurumsal temellerini analiz etmekte; ayrıca 6326 Sayılı Petrol Kanunu ile bu dönemin enerji stratejilerinde yaşanan dönüşümleri incelemektedir. Tezin temel çerçevesi, 1950'li yıllarda Türkiye'de enerji politikalarının millî çıkarlar, kalkınma hedefleri ve dış sermaye ile ilişkiler bağlamında nasıl şekillendiğini tarihsel ve belgesel dayalı yöntemle açıklamaktır.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'de özel sektörün ve yabancı yatırımların teşvik edildiği liberal ekonomi politikaları benimsenmiştir. Petrol sektörü de bu politikaların önemli bir parçası olmuş ve 1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunu, yabancı şirketlere Türkiye'de petrol arama ve çıkarma imkânı tanımıştır. Ancak aynı dönemde, ulusal çıkarları korumak amacıyla TPAO'nun kurulması, devletin petrol sektöründeki rolünü güçlendirmiştir. Bu çalışma, Demokrat Parti'nin petrol politikalarının Türkiye'nin enerji bağımsızlığı ve ekonomik kalkınması üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

1950–1960 yılları arasında Demokrat Parti iktidarında Türkiye, ekonomik kalkınmayı hızlandırmak ve dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla enerji, özellikle de petrol politikalarında köklü bir dönüşüme gitmiştir. Bu dönüşüm, bir yandan yabancı sermayeye açılımı savunurken diğer yandan millî bir enerji kurumu olan TPAO'nun kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte hazırlanan 6326 Sayılı Petrol Kanunu, hem yerli hem de yabancı yatırımcılar için yeni bir hukuki zemin oluşturmuş, ancak aynı zamanda muhalefet ve basın tarafından “kapitülasyon benzeri” tavizler içerdiği yönünde eleştirilmiştir. Bu çelişkili görünümeler içinde, araştırmanın temel problemi şu soruda somutlaşmaktadır: Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin petrol politikaları hangi siyasi, hukuki ve ekonomik gerekçelerle dönüşüme uğramış; bu dönüşüm sürecinde millî egemenlik ile yabancı sermaye arasında nasıl bir denge kurulmuştur? Bu temel problem çerçevesinde tez şu alt sorulara da yanıt aramaktadır:

- Demokrat Parti petrol politikalarında ne tür bir paradigma değişimi gerçekleştirmiştir?
- 6326 Sayılı Petrol Kanunu, Türkiye'nin enerji egemenliği açısından hangi imkân ve riskleri doğurmuştur?
- Petrol politikaları kamuoyunda ve siyasî tartışmalarda nasıl algılanmış ve değerlendirilmiştir?
- Yabancı şirketlerin Türkiye'deki faaliyetleri ne ölçüde kamu çıkarlarıyla uyumlu yürütülmüştür?
- TPAO'nun kurulması Türkiye'nin enerji bağımsızlığına katkı sağlamış mıdır?

Bu araştırma problemi, Türkiye'de enerji tarihinin belirleyici bir dönemini analiz etmeyi ve söz konusu dönemde şekillenen petrol politikalarının bugüne etkilerini anlamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Demokrat Parti iktidarı döneminde Türkiye'nin petrol politikalarında yaşanan dönüşümü açıklamak ve bu dönüşümün arka planında yer alan siyasi irade, ekonomik zorunluluklar ve dış etkenleri analiz etmektir. Spesifik olarak şu hedefleri kapsamaktadır:

- 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun hazırlık sürecini, içeriğini ve uygulama sonuçlarını analiz etmek;
- Millî enerji politikaları ile yabancı sermaye ilişkilerinin nasıl dengelendiğini değerlendirmek;
- Petrol politikalarının kamuoyundaki ve muhalefetteki yansımalarını incelemek;
- TPAO'nun kuruluş gerekçelerini, kurumsal yapısını ve erken dönem faaliyetlerini ortaya koymak;
- Batman Rafinerisi gibi stratejik yatırımların bölgesel kalkınmaya etkilerini tartışmak.

Sonuç olarak, bu tez, Türkiye'nin petrol politikalarının 1950'li yıllarda yaşadığı yapısal dönüşümün bütün yönleriyle anlaşılmasını amaçlamaktadır. Çalışma, aynı zamanda enerji güvenliği, kalkınma ve kurumsallaşma ilişkisini tarihsel bağlamda kurarak literatüre özgün katkılar sunmaktadır.

Demokrat Parti dönemi petrol politikaları ve TPAO'nun kuruluş süreci hakkında yapılan bu çalışma, geniş bir literatür taramasına dayanmaktadır. Bu alanda yapılan önceki çalışmalar incelendiğinde, özellikle TPAO'nun kuruluşu ve işleyişi hakkında sınırlı sayıda akademik çalışmanın olduğu görülmüştür. Bu çalışmalar arasında, TPAO'nun resmi yayınları, dönemin enerji politikalarını ele alan raporlar ve petrol sektörüne dair istatistiksel veriler önemli bir yer tutmaktadır.

Araştırmanın birincil kaynakları arasında, TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, TBMM Zabıt Cerideleri, Resmi Gazete ve TPAO'nun yıllıkları bulunmaktadır. Bu kaynaklar, Demokrat Parti döneminde çıkarılan Petrol Kanunu, yabancı şirketlerle yapılan anlaşmalar ve TPAO'nun kuruluş sürecine dair detaylı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, Demokrat Parti döneminde yayınlanmış gazete ve dergiler de dönemin kamuoyundaki yansımalarını gözlemlemek için kullanılmıştır. Bu kapsamda Akşam Cumhuriyet, Milliyet, Tan, The Minneapolis Star, Ulus, Vakit, Vatan, Yeni İstanbul, Yeni Sabah, Yeni Ulus Gazetesi, Yön Gazetesi, Zafer Gazetesi gibi

gazetelerde yer alan haber, makale ve yorumlar taranmıştır. Petrol politikalarına dair akademik ve bilimsel çalışmalar da kaynak olarak kullanılmıştır. İkincil kaynaklar arasında ise, Türkiye'nin enerji politikalarını ele alan akademik makaleler, tezler ve yerli ve yabancı yazarlar tarafından yazılan kitaplar yer almaktadır. Ayrıca, uluslararası enerji politikaları ve petrol endüstrisi üzerine yazılmış olan çalışmalar da, Türkiye'nin petrol politikalarının küresel bağlamdaki yerini anlamak açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Araştırmanın bütününde bilimsel yöntemlerin objektifliği gözetilmiş ve akademik bir yaklaşım benimsenmiştir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, nitel veri toplama tekniklerinden doküman incelemesi yöntemi tercih edilmiştir. Literatürden elde edilen kaynaklar, tasniflenerek ve sentezlenerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Özellikle arşiv belgeleri ve yazılı kaynaklar, dönemlerine göre ve konu bakımından tasnif edilerek analiz edilmiştir. Araştırmada öncelikli olarak birincil kaynaklara başvurulmuştur. Bu sayede, çalışmanın her bir bölümünde kullanılan bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği için eldeki literatürün doğru ve etkin bir şekilde kullanılmasına özen gösterilmiştir.

Araştırmanın nitel yöntemle gerçekleştirilmesi, konunun derinlemesine analiz edilmesine olanak sağlamıştır. Bu yöntem sayesinde, Demokrat Parti'nin petrol politikalarının Türkiye'nin enerji bağımsızlığı ve ekonomik kalkınması üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, TPAO'nun kuruluş süreci ve faaliyetleri, dönemin siyasi ve ekonomik koşulları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, bu çalışmada benimsenen yöntem, Demokrat Parti dönemi petrol politikalarının ve TPAO'nun kuruluş sürecinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesini mümkün kılmıştır. Elde edilen bulgular, birincil ve ikincil kaynaklarla desteklenerek, çalışmanın akademik niteliğini güçlendirmiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin enerji tarihi ve petrol politikaları üzerine yapılacak olan gelecekteki araştırmalara da katkı sağlayacaktır.

Tez, toplamda 1. bölüm giriş dâhil beş ana bölümden oluşmaktadır. İkinci Bölümde; Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Türkiye'nin petrol politikalarının tarihsel arka planı ele alınmıştır. Bu bölümde, Osmanlı döneminde petrol arama ve işletme faaliyetleri, yabancı şirketlerin Osmanlı topraklarında petrol arama çabaları ve bu süreçte yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Ayrıca, Osmanlı'nın son döneminde petrol kaynaklarının kontrolü ve bu kaynakların uluslararası siyaset üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Üçüncü; 1923-1950 dönemi Türkiye’inde petrol arama ve işletme faaliyetleri ile bu dönemde uygulanan petrol politikaları analiz edilmiştir. Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte enerji kaynaklarının millileştirilmesi çabaları, devletin petrol sektöründeki rolü ve bu dönemde yapılan yasal düzenlemeler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, bu dönemde petrol arama faaliyetlerinde yaşanan zorluklar ve uluslararası şirketlerle yapılan anlaşmalar da bu bölümde ele alınmıştır.

Dördüncü Bölümde; Demokrat Parti döneminde Türkiye’deki petrol politikaları kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte benimsenen liberal ekonomi politikaları çerçevesinde petrol sektöründe yaşanan dönüşümler incelenmiştir. 1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunu’nun etkileri, yabancı şirketlere tanınan imtiyazlar ve bu süreçte devletin petrol sektöründeki rolü detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Ayrıca, bu dönemde petrol arama ve çıkarma faaliyetlerinde yaşanan gelişmeler ve bu faaliyetlerin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri de bu bölümde ele alınmıştır.

Beşinci bölümde; TPAO’nun kuruluş süreci ve 1954-1960 yılları arasındaki faaliyetleri incelenmiştir. Bu bölümde, TPAO’nun kuruluş amacı, yapısı ve işleyişi detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Ayrıca, TPAO’nun petrol arama ve çıkarma faaliyetlerinde elde ettiği başarılar ve yaşadığı zorluklar değerlendirilmiştir. TPAO’nun Türkiye’nin enerji bağımsızlığı ve ekonomik kalkınması üzerindeki etkileri de bu bölümde ele alınmıştır. Bu dört bölüm, Demokrat Parti dönemi petrol politikalarının ve TPAO’nun kuruluş sürecinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRK PETROL POLİTİKASI

2.1. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e: Petrol Faaliyetlerinin Evrimi

Osmanlı Devleti'nde petrolün varlığı çok önceden bilinmiştir ve asırlar boyunca, bugünkü anlamıyla olmasa da, ilkel yöntemlerle kullanılmıştır. Petrol, o dönemde “neft” olarak adlandırılmış ve 1512 tarihli Yavuz Sultan Selim dönemi kanunnamelerinde yer almıştır. Neft, o dönemde değerli madenler arasında sayılmış olduğundan, taşınan neft yüklerinden ne kadar vergi alınacağı kanunnamelerde belirtilmiştir. Nitekim 1516 tarihli Bayburt sancağı kanunnamesinde, neft yüklerinden 60 akçe vergi alınacağı hükme bağlanmıştır (Baz, 2019, s. 1055). Ayrıca, Osmanlı döneminde petrol ile ilgili diğer bir bilgi de Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde yer almıştır. Evliya Çelebi, Van ve civarında bulunan yaklaşık 600 mağaradan birinde, sızıntı şeklinde akan petrolün doldurduğu büyük bir havuzun bulunduğunu ifade etmiştir. Havuza dolan petrolün, miri tarafından Van Defterdarı vasıtasıyla satışa sunulduğu ve güvenlik amacıyla mağaranın gece gündüz kapalı tutulduğu belirtilmiştir. Ayrıca, ani bir yangın çıkması durumunda hemen müdahale edilebilmesi için, kümelenmiş temiz toprağın mağaranın bir tarafına yığılmış olduğu da aktarılmıştır (Çelebi, 2010, s. 239-241).

Osmanlı Devletinde ilk petrol işletme imtiyazı IV. Murat tarafından 1640 tarihli bir fermanla Kerküklü bir Türkmen aile olan Neftçizade ailesine verilmiştir. IV. Murat bu imtiyazı, 1638'de Bağdat seferine çıktığında Neftçizadelerin Kerkük'ün güney tarafında kalan Baba Gurgur bölgesinden çıkardıkları petrolü Osmanlı ordusuna hediye etmeleri üzerine vermiştir. I. Abdülhamid döneminde 1781 yılında, söz konusu petrol yataklarına saldırılar meydana gelince Kerkük Kadısı ve Mütesellimine gönderilen emirle söz konusu petrol alanlarının asırlardır Neftçizade ailesinin imtiyazında olduğu ve yapılan saldırıların engellenmesi yönünde emir gönderilmiştir. II. Abdülhamid'in 1888 tarihinde birbirine yakın mesafede bulunan ve 8 kaynaktan oluşmuş bu petrol yataklarının imtiyazını Hazine-i Hassaya devretmesi Neftçizade ailesi ile İstanbul arasında yoğun bir telgraf trafiğine sebep olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in Musul petrol yataklarının imtiyaz hakkının kendisine ait olduğunu ikinci defa ifade ettiği 1902 yılına kadar

Neftçizade ailesi bu petrol yataklarını işletmeyi sürdürmüştür. (Terzi, 2009, s. 179-186) Bir diğer imtiyaz hakkı da Erzurum Vilayeti Tercan Kazası Pulk köyü ve köyde bulunan petrol yani petrol kuyularının Sultan İbrahim tarafından 2 Ocak 1647 tarihli bir fermanla yaptığı hizmetler karşılığında Hazine Kâtibi Cafer Efendi'ye verilmesidir. Bölgede atıl bulunan petrol kuyuları düzeltilerek petrol çıkarılmaya başlanmıştır (Akpınar ve Altınbilek, 2015, s. 37).

Petrolün Osmanlı topraklarında bulunduğu bilinmekle birlikte, bu kaynağın stratejik önemi ilk kez İngilizler tarafından fark edilmiştir. İngilizler, sömürgeleri olan Hindistan'a daha kısa ve güvenli bir ulaşım yolu sağlamak amacıyla Osmanlı coğrafyasındaki imkânları araştırmış ve bu çalışmalar sonucunda petrolün bölgedeki değeri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İngiliz Parlamentosu Yarbey Francis R. Chesney'i (1789–1872) 1834 yılının Ağustos ayında 20 bin Sterlin harcama yetkisiyle Fırat Nehri ve çevresinde araştırmalar yapmak için görevlendirmiştir. Chesney daha önce 1830-1831 yılları arasında bu bölgede birtakım ön incelemeler yapmıştı. Yarbey Chesney 1835-1837 tarihleri arasında yaptığı incelemelerini 4 ciltlik bir eser olarak yayınlamıştır. Bu yayınında Fırat Nehri havzasının yalnızca Hindistan'a ulaşım için sağladığı olanaklardan değil aynı zamanda yörede bulunan madenler hakkında da bilgiler vermiştir. Raporunda eski dönemden ve hala daha kullanılan petrol kaynaklarının yerlerinden söz etmektedir (Uluğbay, 2008, s.22). Claudius James Rich isimli bir diğer İngiliz gezgin ise 1820'li yıllarda Mezopotamya bölgesinde yaptığı gezide Musul ve Kerkük'te gördüğü petrol kaynaklarından söz etmekte ve bu gözlemleri 1836 yılında çıkardığı kitapta açıklamaktadır (Uluğbay, 2008, s.22-23). Bu çalışmalar, Osmanlı topraklarındaki petrolün küresel güçlerin dikkatini çekmesi ve bölgenin jeopolitik öneminin artması açısından kritik bir dönüm noktası oluşturmuştur. Ayrıca İngilizlerin Sanayi Devrimi ile beraber ileride ihtiyaç duyacakları madenler ve enerji kaynakları hakkında 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yaptıkları araştırmalarla madenlere ne kadar önem verdiklerinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nde petrol arama faaliyetleri başlıca dört bölgede yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki, Halep Vilayeti'ne bağlı İskenderun kazasının Kabaev nahiyesi sınırları içerisinde yer alan Çengen köyünde gerçekleştirilen çalışmalardır. Bu bölgedeki petrol faaliyetleri, 1887 yılında Sadrazam Kâmil Paşa'ya verilen petrol imtiyazıyla başlamıştır. Söz konusu imtiyaz, daha sonra Ahmet Necati adlı bir kişiye devredilmiştir. Bölgede 1890 yılında bir İngiliz-Alman şirketi tarafından 10 adet sığ kuyu açılmış olmasına rağmen herhangi bir olumlu sonuç elde edilememiştir.

Osmanlı Devleti'nde petrol faaliyetlerinin yoğunlaştığı ikinci alan, Trakya bölgesindeki Mürefte ve Şarköy civarındır. Bu bölgede, 1882 yılında Cavit Bey adında bir girişimciye petrol arama ve sondaj çalışmaları yapma imtiyazı verilmiştir. Söz konusu imtiyaz, 1887'de Halil Rıfat Paşa'ya devredilmiştir. 1898'de Romanya'dan davet edilen sondaj uzmanları ve işçilerle bölgede kuyular açılmış ancak ekonomik değere sahip petrol bulunamamıştır. Daha sonra Osmanlı Bankası tarafından birkaç sığ kuyu ve o dönem için derin sayılan 403 metre derinliğinde bir kuyu açılmış olmasına rağmen yine herhangi bir olumlu sonuç elde edilememiştir (Gümüş, Altan, 1995, s. 5-6).

Osmanlı Devleti'nde petrol faaliyetlerinin yürütüldüğü üçüncü ana bölge, Doğu Anadolu'dur. Van Gölü'nün kuzeydoğusunda, Van ili Muradiye ilçesine bağlı Kürzot köyü sınırlarında bulunan petrol madeni imtiyazı, Şubat 1910'da Ayandan Müşir Fuat Paşa'ya verilmiştir. 99 yıllık olan bu imtiyaz, 363 hektarlık bir alanı kapsamaktaydı. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında, 1915-1917 yılları arasında bölgenin Ruslar tarafından işgal edilmesiyle Kürzot petrol sahası Rusların dikkatini çekmiştir. Ruslar, Güney Kafkasya Demiryolu Şirketi adına petrol jeoloğu Stoyanof'u bölgeye göndererek ilk jeolojik araştırmaları başlatmışlardır. Stoyanof'un bölgede yaptığı petrol araştırmalarına dair rapor, 1918 yılında Moskova'da "Bulletin du Comité Géologique" dergisinde yayımlanmıştır. Rus işgali sırasında, derinliği 5-10 metre arasında değişen galerilerden günde bir ton petrol çıkarılmış ve bu petrol, Van Gölü'nde faaliyet gösteren iki geminin yakıt ihtiyacını karşılamıştır. Ruslar, savaşın ardından bölgeden çekilirken petrol kuyularını tahrip etmişlerdir. Kürzot petrol bölgesi, yedi farklı milletten 20'ye yakın uzman tarafından çeşitli zamanlarda incelenmiş ve bu çalışmaların 18'i rapor halinde MTA Enstitüsü arşivlerinde kayıt altına alınmıştır (Taşman, 1936, s. 41-42; Lokman, 1969a, s. 95-100).

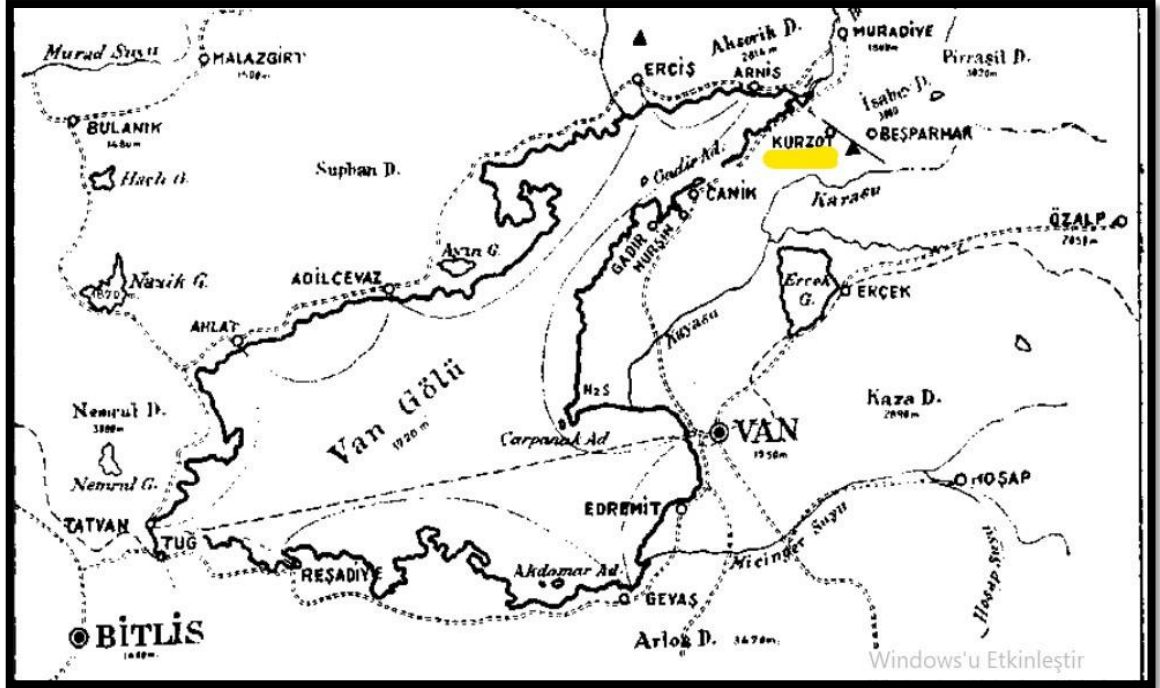
I. Dünya Savaşı'nın ardından, Van vilayeti Bargiri kazasına bağlı Kürzot ve Beşparmak köylerindeki petrol imtiyazını elinde bulunduran Fuat Paşa, bu haklarını 27 Ağustos 1924'te Fransız vatandaşı Emil Mayen'e devretmiştir (BCA, 30-18-1-1/10-41-17). Devredilen petrol imtiyazı hakları, İcra Vekilleri Heyeti'nin 25 Haziran 1937 tarihli toplantısında alınan kararla feshedilmiş ve madenler hükümete geçmiştir (BCA, 30-18-1-2/76-60-9).

Doğu Anadolu'da petrol faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir diğer önemli alan ise Erzurum'dur. Ruslar, I. Dünya Savaşı'nın işgal yıllarında Güney Kafkasya Demiryolu Şirketi adına Hasankale, Pulk, Katranlı, Dıvanıhüseyin ve Naftik gibi bölgelerde birçok uzman ve petrol jeoloğunu inceleme yapmak üzere görevlendirmiştir (Lokman, 1958, s.

94). Ruslar, işgal ettikleri bölgenin yeraltı kaynaklarından en iyi şekilde yararlanmak amacıyla iletişim ve ulaşım altyapısını geliştirme çabalarına girişmişlerdir. Bu dönemde, Çarlık Rusya tarafından Bakü'den sondaj ekipmanları getirilmiş ve Erzurum'un Pulk bölgesinde az da olsa petrol üretimi gerçekleştirilmiştir (Akpınar ve Altınbilek, 2015, s. 40).

Petrol faaliyetlerinin gerçekleştirildiği dördüncü ve son bölge ise Musul Vilayetidir. Bu bölgede yürütülen petrol çalışmaları, tezin “Lozan Konferansı'nın Tarihsel Yansımaları: Musul Meselesi ve Petrol” başlıklı bölümünde detaylı olarak ele alınacaktır.

Harita 2.1: Van Kürzot Petrol Bölgesi Haritası. (Lokman, 1969a, s. 97)

2.2. Osmanlı Maadin Nizamnameleri: Petrol ve Madencilik Politikalarının İncelenmesi

II. Mahmut Dönemi'nde yönetim alanında başlayan reform hareketleri, asker, sivil ve ulema sınıfından belirli bir süre için seçilen kişilerin başında bulunduğu meclislerin kurulmasıyla somut bir şekil almıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra pek çok alanda olduğu gibi madencilik alanında da yeni düzenlemeler yapılmıştır. Madenlerin en verimli şekilde işletilmesi, hukuki ve teknik açıdan faydalı uygulamaların araştırılarak padişaha sunulmasını sağlamak amacıyla 1842 yılında Maadin-i Hümayun

Meclisi kurulmuştur (Tızlak, 1995, s. 77-78). Bu meclis, madenlerin işletilmesi ve yönetimi konusunda önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Kurulan bu meclis, Meclis-i Âlî-i Tanzimat ve Hazine-i Hassa ile birlikte yürüttükleri çalışmalar sonucunda, yeni bir maden nizamnamesinin gerekliliği konusunda padişaha 25 Eylül 1856 tarihinde bir tezkere sunmuştur. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkmasının ardından geçen ilk ay içerisinde madencilik alanında önemli bir gelişme yaşanmış, uzun süredir üzerinde çalışılan ilk Osmanlı Maden Nizamnamesi 17 Temmuz 1861 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Ediger, 2007, s. 88-91). Bu nizamname, madencilik faaliyetlerinin düzenlenmesi ve geliştirilmesi açısından önemli bir adım teşkil etmiştir.

1810 tarihli Fransız Maden Nizamnamesi örnek alınarak hazırlanan ve 1861 yılında yayımlanan Osmanlı Devleti'nin ilk maden nizamnamesi, bir giriş, beş bölüm ve 54 maddeden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Osmanlı topraklarında bulunan madenler iki ana gruba ayrılmıştır. Birinci grup, "Mevadd-ı Madeniye" olarak adlandırılan ve altın, gümüş, bakır, kurşun, kalay, çinko, nikel, cıva, manganez, krom, kobalt, kükürt, zımpara, şap, kaya tuzu ve maden kömürünü içeren madenlerdir. İkinci grup ise "Mevadd-ı Gayr-ı Madeniye" olarak tanımlanan ve mermer, alçı taşı, çakmak taşı, kireç, porselen toprağı, kil, kum, taş çeşitleri ve lüle yapımında kullanılan toprakları kapsayan madenlerdir (Keskin, 2011, s. 128).

Nizamnamenin birinci bölümü, madenlerin araştırılmasına ilişkin düzenlemeleri içermektedir. İkinci bölüm, çıkarılacak madenlerin işletilmesine dair kuralları belirlerken, üçüncü bölümde devlet tarafından alınacak vergi miktarları düzenlenmiştir. Dördüncü bölüm; madenlerle ilgili kurulacak fabrika ve tesislerin açılması ve işleyişine ilişkin konuları kapsamaktadır. Beşinci ve son bölümde ise mühendislerin ve başmühendislerin görev, yetki ve sorumluluklarına dair hükümler yer almaktadır (Mutaf, 2010, s. 296). Bu nizamname, Osmanlı madencilik sektörünün modernleşmesi ve düzenli bir yapıya kavuşması açısından önemli bir adım olmuştur.

1861 tarihli Maden Nizamnamesi'nin öne çıkan en önemli özelliklerinden bazıları şu şekilde ifade edilebilir: Birincisi, bu nizamnameyle birlikte ilk kez yabancıların ihalelere hissedar olarak katılmalarına imkân tanınmıştır. Her ne kadar yabancılara daha önce sınırlı bir biçimde ayrıcalıklar tanınmış olsa da, Osmanlı Devleti'nin 1861 yılına kadar olan dönemdeki genel eğilimi, yabancılara imtiyaz verilmemesi yönündeydi. Nizamnamede dikkat çeken ikinci önemli husus ise verilecek imtiyazların sürelerinin kesin olarak belirlenmemiş olmasıdır. Nizamnameden önce ve sonra işletme ruhsatı verilen maden sözleşmelerine bakıldığında, 5 ila 25 yıl arasında değişen sürelerin

tanındığı görülmektedir. Ayrıca, bu nizamnamenin önemli bir etkisi de eğitim alanında ortaya çıkmıştır. Fen bilimleri eğitimi vermek üzere Darülfünun, 1863 yılında açılmıştır. Bu gelişme, madencilik ve diğer teknik alanlarda nitelikli insan gücü yetiştirilmesine yönelik önemli bir adım olmuştur (Keskin, 2011, s. 29-130; Ediger, 2007, s. 87).

1861 tarihli ilk Maden Nizamnamesi'nden edinilen tecrübeler ve nizamnamedeki eksiklikler göz önünde bulundurularak ve 1810 tarihli Fransız Maden Nizamnamesi örnek alınarak 1869 yılında yeni bir maden nizamnamesi hazırlanmıştır. 1861 tarihli nizamnameye kıyasla daha kapsamlı olan bu Nizamname, 90 maddeden oluşmaktadır. Yeni nizamname ile bir önceki nizamnamede imtiyaz sürelerine ilişkin belirsizlik ortadan kaldırılmış ve imtiyaz süresi 99 yıl olarak belirlenmiştir (Öcal, 2016, s. 208-209).

Nizamnamenin ilk maddesinde, madenlerin tanımı ve sınıflandırılmasına yer verilmiştir. Bu sınıflandırma, “Ma’âdin-i Asliye”, “Ma’âdin-i Sathîye” ve “Ocak” olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmıştır. Nizamnamenin 2. ve 3. maddelerinde, yer altında damar veya tabaka halinde bulunan demir, çinko, altın, gümüş, platin, cıva, kurşun, bakır, kalay, bizmut, kobalt, nikel, krom, arsenik, manganez, antimon, alüminyum, çeşitli maden kömürleri, zift, petrol ve petrol gibi madenler “Ma’âdin-i Asliye” olarak sınıflandırılmıştır. Yüzeyde bulunan ve daha az hafriyat gerektiren madenli kum, şaplı toprak, eski cüruf gibi madenler ise “Ma’âdin-i Sathîye” kategorisine dâhil edilmiştir. Mermer, kireç taşı, alçı, kil, çakmak taşı, kaldırım taşları, porselen toprağı, çanak, çömlek ve lüle yapımında kullanılan topraklar ise yeni nizamname kapsamına alınmamıştır. Bu nizamnamenin petrol konusundaki en önemli özelliğı, petrolün artık esas madenler arasında “zift, petrol ve petrol” olarak tanımlanmasıdır (Ediger, 2007, s. 89-103). Bu düzenleme, petrolün madencilik faaliyetleri içerisindeki önemini resmi olarak tanımlamış ve bu alandaki çalışmaların önünü açmıştır.

1869 tarihli Maden Nizamnamesi, madencilik faaliyetleri alanında birçok yenilik getirmesine rağmen uygulama aşamasında bazı aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Özellikle idari süreçler ve ihale konularında yaşanan zorluklar ve sorunlar belirgin hale gelmiştir. Söz konusu nizamnamedeki bu sorunların aşılamaı nedeniyle, 1883 yılında yeni bir maden kanunu hazırlanması amacıyla Orman ve Ma’âdin Müdürü Bedros Kuyumciyan’ın da aralarında bulunduğu bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon, uzun bir hazırlık sürecinin ardından çalışmalarını tamamlamış ve Osmanlı Devleti’nin üçüncü Maden Nizamnamesi 7 Eylül 1887 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 9 bölüm ve 92 maddeden oluşan bu yeni nizamname, petrol ile ilgili önemli bir değişikliğı de beraberinde getirmiştir. Petrol, zift ve petrol gibi yığın halinde bulunan madenlerden

alınan “resm-i nisbî” (vergi oranı), %10-20 seviyesinde artırılarak uygulanmaya başlanmıştır. 1887 Maden Nizamnamesi, genel olarak kapsamlı bir düzenleme sunmakla birlikte, sadece 1901 yılında madenlerin keşif ve araştırılmasına ilişkin bölümünde yaşanan tartışmalar nedeniyle bir düzenleme yapılmıştır (Keskin, 2005, s. 166-169). Bu nizamname, madencilik faaliyetlerinin daha etkin bir şekilde yürütülmesi ve devletin bu alandaki kontrolünü artırması açısından önemli bir adım olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde madenlerden verimli bir şekilde yararlanmak ve madencilik sektörünü düzene sokmak amacıyla yapılan düzenlemeler, istenilen sonuçları tam olarak vermemiştir. Madencilik alanında gerçekleştirilen bu düzenlemeler, yabancıların Osmanlı madenlerinden daha fazla faydalanmasına yol açmıştır. Osmanlı maden mevzuatını sistematik hale getirmek amacıyla hazırlanan ve 10 bölüm ile 102 maddeden oluşan son Osmanlı Maden Nizamnamesi, 9 Nisan 1906 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnameyle birlikte maden üretiminde bir artış sağlanmış olsa da, bu durumdan Osmanlı Devleti ve vatandaşlarından çok yabancılar yararlanmıştır. Bu süreç, madenlerin büyük ölçüde yabancıların kontrolüne girmesine neden olmuştur. 1906 Maden Nizamnamesi, 11 Mart 1954 tarihinde kabul edilen ve 6309 Sayılı Maden Kanunu yürürlüğe girinceye kadar geçerliliğini korumuştur (Demir, 2017, s. 12). Bu nizamname, Osmanlı madencilik sektörünün modernleşmesi ve düzenlenmesi açısından önemli bir adım olmakla birlikte, yabancı sermayenin etkisinin artmasına da zemin hazırlamıştır.

Özetlemek gerekirse Osmanlı döneminde madencilik faaliyetlerini düzenlemek amacıyla ilk Osmanlı Maden Nizamnamesi 1861 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Daha sonra yaşanan tecrübelerle eksiklikler belirlenerek 1869, 1887 ve 1906 Tarihli Maden Nizamnameleri yürürlüğe konmuştur. Bu nizamnamelerden 1906 tarihli Maden Nizamnamesi Cumhuriyetin ilanından sonrada yürürlükte kalmış ve yeraltı kaynakları ile ilgili faaliyetler bu nizamnameye göre yürütülmüştür. 1954 yılında kabul edilen yeni Maden Kanunuyla beraber yürürlükten kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti’nde madencilik sektörünü modernleştirmek ve düzene sokmak amacıyla hazırlanan bu nizamnameler, yabancı sermayenin etkisini artırmış ve madenlerin büyük ölçüde yabancıların kontrolüne girmesine yol açmıştır. Her ne kadar maden üretiminde artış sağlansa da, Osmanlı Devleti ve vatandaşları bu süreçten beklenen faydayı tam olarak elde edememiştir.

2.3. Petrol ve Siyaset: Sultan II. Abdülhamid Döneminde Petrol ve Petrol Politikası

Edwin L. Drake tarafından 1859 yılında ilk petrol kuyusunun açılmasıyla modern petrol endüstrisinin çağı başlamış ve petrol, bir enerji kaynağı olarak stratejik önemini hızla artırmıştır. Bu gelişmeyle birlikte, petrol bakımından zengin olan Mezopotamya bölgesindeki yataklar tüm dikkatleri üzerine çekmiştir. Mezopotamya’da petrolün gündeme gelmesinde, Bağdat Valisi Mithat Paşa’nın yaptığı çalışmaların önemli bir katkısı bulunmaktadır. Şûrâ-yı Devlet başkanlığı görevinden sonra 1868 yılında Bağdat Valiliği’ne atanan ve üç yıl boyunca bu görevde kalan Mithat Paşa, bölgede yürüttüğü çalışmalarla geniş bir beğeni toplamıştır. Mithat Paşa, Bağdat’ta yol yapımı ve imar faaliyetlerinin yanı sıra Mendeli’nin² kuzeyinde bulunan ve Nâftahane olarak bilinen petrol tesislerinin üretim kapasitesini artırmıştır. Ayrıca, üretilen petrolün işlenebilmesi için Bakuba’da küçük bir damıtma tesisi kurulmasını sağlamıştır. Ancak, 1872 yılında Bağdat’tan Edirne Valiliği’ne atanmasının ardından, Bakuba’daki damıtma tesisi bakımsızlık nedeniyle harap hale gelmiştir (Uluğbay, 2008, s. 30; Ediger, 2007, s. 132-133). Mithat Paşa’nın bu çabaları, Mezopotamya’daki petrol potansiyelinin ortaya çıkarılması açısından önemli bir adım olmuştur.

Daha önce belirtildiği üzere, İngiliz araştırmacılar Chesney ve Rich, Fırat ve Dicle nehirlerinin vadilerinde bulunan petrol alanlarını tespit etmişlerdi. Bu araştırmaların ardından, Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrol sahalarında İngilizler ve Almanlar tarafından gezgin, araştırmacı ve arkeolog kimliği altında çeşitli incelemeler yapılmış ve bölgenin ekonomik açıdan zengin petrol yataklarına sahip olduğuna dair birçok rapor hazırlanmıştır. Bu raporlar, bölgenin petrol potansiyelini ortaya koymuş ve İngiltere ile Almanya arasında bölgede petrol imtiyazı elde etmek amacıyla büyük bir rekabetin yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçte Sultan II. Abdülhamid, Avrupalıların Musul ve Bağdat vilayetlerinde arkeolojik kazı bahanesiyle yürüttükleri çalışmaların aslında jeologlar tarafından gerçekleştirilen petrol arama faaliyetleri olduğunun farkındaydı (Hut, 2016, s. 75-76). Bu durum, Osmanlı Devleti’nin bölgedeki petrol kaynaklarını koruma ve kontrol altına alma çabalarını artırmıştır.

19. yüzyılın son çeyreğinde, dönemin iki büyük sanayi ülkesi olan ve topraklarında petrol bulunmayan Almanya ile İngiltere, petrol rezervi bakımından zengin

² Mendeli (veya Mandalı) Günümüzde Irak’ın Diyala iline bağlı, İran sınırına bağlı bir kasabadır.

lkeleri işgal etme veya nüfuzları altına alma stratejilerine yönelmiştir. Bu stratejinin temel itici gücü, her iki ülkenin de petrole olan yoğun ihtiyaçı olmuştur (Tavukçu, 2015, s. 82). Bu doğrultuda, gözlerini Osmanlı Devleti'nin petrol rezervleri açısından zengin olan Orta Doğu'daki petrol yataklarına dikmişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid, İngilizlerin Bağdat ve Musul'da tarihi eser aramak amacıyla kazı yapma ve Suriye ile Hicaz bölgesindeki susuzluk sorununa czm bulmak için su kuyusu açma taleplerini, iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirme amacıyla kabul etmiştir. Benzer şekilde, Almanlara da Musul ve çevresinde tarihi eser aramak için kazı izni vermiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 13 Ekim 1898'de başlayan ve Kudüs' de kapsayan ziyaretiyle eşzamanlı olarak, Alman arkeologlar Musul'da petrol arama faaliyetleri kapsamında kazılar yapmaya başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid, Mezopotamya'daki askeri birliklerden gelen raporlar doğrultusunda, bu kazıların aslında petrol arama faaliyetleri olduğunun farkındaydı. Bu nedenle, çalışmaları yakından takip etmek için yaverlerini görevlendirmiş ve faaliyetleri sıkı bir şekilde izlemiştir. Bu takipler sonucunda, İngilizler ve Almanların Osmanlı topraklarında petrol aramak için sondaj yaptıkları ve kuyular açtıkları bilgisine ulaşmıştır. Özellikle İngilizlerin ikiyüzlü politikaları nedeniyle rahatsız olan II. Abdülhamid, Musul ve Bağdat'ta petrol aramak amacıyla açılan kuyuların kapatılmasını emretmiştir (Bozdağ, 1985, s. 41-43; Parlar, 2003, s. 90). Bu durum, Sultan'ın bölgedeki petrol kaynaklarını koruma ve kontrol altında tutma çabalarının bir göstergesi olmuştur.

Mezopotamya bölgesindeki muhtemel petrol alanlarına ilişkin hazırlanan raporlar, bunları hazırlayan uzmanlar tarafından hem kendi ülkelerine hem de İstanbul'a gönderilmekteydi. Bu durum, İstanbul'daki yöneticilerin bu petrol alanlarından haberdar olmalarına ve bu alanlarda imtiyaz elde etmek için mücadeleye girmelerine yol açıyordu. Daha önce de belirtildiği üzere, Osmanlı Devleti'nde ilk petrol imtiyazı Neftçizade ailesine verilmişti. Bu ilk imtiyazın ardından, 1883 yılında II. Abdülhamid'in fermanıyla, yurtdışına sık seyahat eden bir devlet görevlisi olan Tahsin Paşa'ya ikinci bir imtiyaz verildi. İlgili fermanla, Musul Vilayeti'nin tamamında petrol arama hakkı elde eden Tahsin Paşa, bu imtiyazı yabancı petrol şirketlerine satmayı planladığı için petrol arama faaliyetlerini gerçekleştirememiştir. Elde ettiği imtiyazın iptal edilmesine rağmen, 1902 yılında imtiyazı yeniden kazanma çabaları sonuçsuz kalmıştır (Can, 2010, s. 103; Uluğbay, 2008, s. 39). Bu durum, Osmanlı Devleti'nde petrol imtiyazlarının yönetimi ve bu alandaki çabaların ne kadar karmaşık ve rekabetçi bir sürece sahip olduğunu göstermektedir.

Hem günümüz Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde hem de Osmanlı Devleti sınırları içinde sondaj yöntemiyle petrol arama faaliyetleri ilk kez Halep vilayetine bağlı İskenderun kazasının Kabaev nahiyesi sınırları içindeki Çengen köyünde gerçekleştirilmiştir. Sadrazam Kâmil Paşa, Maliye Bakanlığı'na gönderdiği 23 Ağustos 1887 tarihli yazıda, bu bölgenin petrol imtiyazının 75 yıl süreyle Ahmet Necati Bey adında bir kişiye verildiğini bildirmiştir. Ahmet Necati Bey, bu imtiyazı 26 Ocak 1890 tarihinde tüccar Hasan Tahsin Efendi'ye devretmiştir. 3 Haziran 1891'de Maliye Nazırı Nazif Paşa tarafından Sadrazam'a gönderilen yazıda, Hasan Tahsin Efendi'nin petrol işletme imtiyazını yeni kurulan bir anonim şirkete devrettiği belirtilmiştir. Aynı dönemde, söz konusu bölgede İngiliz-Alman ortaklığındaki bir firma tarafından 10 adet sığ petrol kuyusu açılmıştır. Bu kuyularda önemli gaz emareleri tespit edilmesine rağmen, olumlu sonuçlar elde edilemediği için çalışmalar durdurulmuştur. Daha sonra, bu bölgeye ait imtiyaz 15 Ocak 1916 tarihinde feshedilmiştir (Bostan, 1990, s. 129-135; Taşman, 1949, s. 14-15). Bu süreç, Osmanlı Devleti'nde petrol arama faaliyetlerinin erken dönemlerine ilişkin önemli bir örnek teşkil etmekte ve bölgedeki petrol potansiyelinin değerlendirilmesi için yapılan girişimleri ortaya koymaktadır.

19. yüzyılın son çeyreğinde Musul Vilayeti, Osmanlı idari teşkilatı içerisinde Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarından oluşmaktaydı. Sultan II. Abdülhamid, Musul ve Bağdat çevresindeki arazileri Emlâk-ı Hümâyün kapsamına dâhil ettikten sonra, Hazine-i Hassa'dan³ padişahın emri doğrultusunda bu bölgedeki emlakı incelemek ve teftiş etmek üzere bir heyet gönderilmiştir. Bu heyette yer alan Hazine-i Hassa mühendisi Arif Bey, Musul Vilayetindeki padişah arazileri ve diğer mülkler dışında kalan madenler ve maden yatakları üzerinde araştırma ve incelemelerde bulunmuştur.

Arif Bey'in çalışmaları sonucunda, 2 Ağustos 1888 tarihinde, bir Osmanlı mühendisi tarafından ilk kez Musul vilayetindeki madenlerin ve petrol kaynaklarının gösterildiği bir haritanın da yer aldığı bir maden raporu hazırlanmış ve bu rapor Hazine-i Hassa ile Musul Komisyonu'na sunulmuştur. Raporun İstanbul'a gönderilip incelenmesinin ardından, Sultan II. Abdülhamid, 6 Şubat 1889 tarihinde yayımladığı ilk iradesinde, yalnızca Musul'daki padişah arazilerini değil, aynı zamanda devlete ait arazilerdeki petrol ve gaz madenlerinin araştırılması ve işletilmesi imtiyazını Hazine-i

³ Osmanlı padişahlarının doğrudan doğruya özel gelir ve giderlerini idare eden teşkilattır. Tanzimat İlanından sonra belirli düzenlemelerin yapılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Kasrı hümayunların ve sarayların inşa edilmesi, onarımlarının yapılması, mefruşat, yakacak ve yiyecek gibi ihtiyaçların karşılandığı hazinedir. II. Abdülhamid döneminde Agop Paşa, Mikael Portakal Paşa, Sakızlım Ohannes Paşa gibi Ermeni asıllı Osmanlı paşaları Hazine-i Hassa'da nâzırlık yapmıştır. **Bkz.** Terzi, 1998, s.137-141.

Hassa'ya devretmiştir. Bu iradenin çıkarılmasında, Hazine-i Hassa Nazırı Agop Kazazyan Paşa'nın (1833-1891) önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Arif Bey'in raporu doğrultusunda, Musul vilayetinde maden mühendisleri tarafından teknik incelemeler yapılmış ve bölgenin petrol potansiyeli detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir (Terzi, 2009, s. 99-105; Okumuş, 2020, s. 12-20). Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki petrol kaynaklarını kontrol altına alma ve değerlendirme çabalarının önemli bir aşamasını oluşturmaktadır.

Bağdat vilayeti, Bağdat, Hille ve Kerbela sancaklarından oluşmaktaydı. Bağdat petrollerinin incelenmesi, Hazine-i Hassa Başmühendisi Emile Jacquerez tarafından 27 Ağustos 1894 tarihinde hazırlanan ve önemli ayrıntıları içeren bir raporla Hazine-i Hassa'ya sunulmuştur. Ayrıca, İngiliz Albay Sir Frederick Richard Maunsell, Bağdat ve Musul petrollerini gözlemleyerek detaylı bir şekilde ele aldığı ve maden alanlarının işaretlendiği dört haritayı da içeren “Mezopotamya Petrol Alanları” başlıklı makalesini 1897 yılında The Royal Geographical Society'de yayımlamıştır. Rapor niteliğindeki bu makale, Avrupalı girişimcilerin ve petrol şirketlerinin dikkatini Musul ve Bağdat petrollerine çekecek şekilde kaleme alınmıştır.

Bu dönem, aynı zamanda Anadolu'dan başlayıp Bağdat'a kadar uzanacak olan Bağdat Demiryolu Projesi'nin ve şirkete verilecek maden çıkarma ve işletme haklarının tartışıldığı bir sürece denk gelmektedir. Böyle bir ortamda, Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Paşa, 1 Eylül 1898 tarihli bir arzla, Musul petrollerinde olduğu gibi Bağdat petrollerinin de Hazine-i Hassa idaresi altına alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bu arz üzerine, II. Abdülhamid, petrol meselesiyle ilgili ikinci iradesini 19 Eylül 1898 tarihinde Bağdat vilayetindeki petrol imtiyazları hakkında yayımlamıştır (Okumuş, 2020, s. 24-27).

Hazırlanan tüm petrol raporları neticesinde, Musul ve Bağdat petrollerinin bir şirket aracılığıyla işletilmesine ve bu petrol alanlarının “Emlâk-ı Şahane”⁴ ilan edilerek Hazine-i Hassa'ya bağlanmasına dair 1889 ve 1898 tarihli fermanlar çıkarılmıştır. Bu alanların padişahın özel mülkü olarak ilan edilmesinin temel amacı; söz konusu petrol kaynaklarının Düyun-u Umumiye İdaresi'ne veya İngiltere, Fransa, Almanya gibi yabancı devletlerin eline geçmesini önlemektir (Tavukçu, 2015, s. 84). Bu adımlar, Osmanlı Devleti'nin petrol kaynaklarını koruma ve kontrol altında tutma stratejisinin önemli bir parçasını oluşturmuştur.

⁴ Padişahın özel mülkü.

İngiltere ve Fransa gibi Almanya da Mezopotamya bölgesindeki zengin petrol yataklarını kontrol altına almak amacındaydı. 1901 yılında Groskopf-Bergingen tarafından hazırlanan bir rapora göre Halep, İskenderun, Urfa, Birecik, Siverek ve Diyarbakır bölgelerinde önemli petrol yataklarının bulunmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Kerkük'ün 15 kilometre kuzeyinde zengin petrol rezervlerinin mevcut olduğu belirtilmiştir. Bu petrol, ilkel yöntemlerle çıkarılıp temizleniyor olsa da, en az Bakü petroleri kadar kaliteli ve bol miktarda olduğu ifade edilmiştir. Raporda, bu petrollerden en verimli şekilde yararlanmanın, inşa edilecek demiryolu ağı ile mümkün olabileceği vurgulanmıştır (Ortaylı, 1983, s. 106-107). Bu süreç, Mezopotamya'nın hem bölgesel hem de küresel güçlerin ekonomik ve siyasi çıkarlarının kesiştiği bir alan haline geldiğini göstermektedir. Almanya'nın bölgeye olan ilgisi, Bağdat Demiryolu Projesi ve petrol kaynaklarına erişim çabaları, bu rekabetin önemli bir boyutunu oluşturmuştur.

Demiryolları, uluslararası güçlerin Mezopotamya'daki petrol kaynaklarına erişim hedeflerini gerçekleştirmek için kullandıkları stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu petrol rezervlerini kontrol altına almak amacıyla planlanan demiryolu projeleri, bu bölge üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi veren devletler arasında yoğun bir rekabete neden olmuştur. Bu rekabet, bölgenin ekonomik ve jeopolitik öneminin yanı sıra, demiryolu ağlarının askerî ve ticarî erişim sağlama potansiyeliyle de tetiklenmiştir (Yazıcı, 2007, s. 8).

Sultan II. Abdülhamid, Musul petrolleriyle ilgili üçüncü iradesini 18 Kasım 1902 tarihinde yayımlamıştır. Bu irade, 6 Şubat 1889 tarihli önceki fermanın tekrarı niteliğinde olup Musul Vilayetindeki petrol sahalarının padişahın özel mülkü (Hazine-i Hassa) kapsamında bulunduğunu ve petrol arama-çıkarma imtiyazının yine Hazine-i Hassa'ya ait olduğunu yeniden teyit etmiştir. Söz konusu iradenin yayımlanmasının temel nedeni; Anadolu Demiryolu Şirketi Müdürü Kurt Zander ile Nafia Nazırı Zihni Paşa arasında 21 Ocak 1902'de imzalanan Bağdat Demiryolu inşaat sözleşmesidir. Bu 99 yıllık sözleşmeye göre demiryolu güzergâhının her iki tarafında 20 kilometre genişliğindeki alanda (petrol dâhil) maden çıkarma ve işletme hakkı, Anadolu Demiryolu Şirketi ile Nafia Nezareti arasında yapılacak anlaşmalarla düzenlenecekti. İradenin çıkarılmasının bir diğer nedeni ise bölgedeki aşiretlerin petrol kuyularına yönelik saldırıları karşısında, bu kaynakların padişahın mülkiyetinde olduğunu resmî olarak hatırlatma ihtiyacıydı. Böylece hem demiryolu projesinin yarattığı hukuki belirsizlikler giderilmeye çalışılmış, hem de merkezî otoritenin bölgedeki hâkimiyeti vurgulanmıştır (Hut, 2016, s. 81; Terzi, 2009, s. 105-109).

Almanya, 1904 yılında Deutsche Bank aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden petrol arama ve çıkarma imtiyazını elde etmişti. Anadolu Demiryolları Şirketi adına Kurt Zander ile Osmanlı hükümeti adına Ohannes Sakızyan'ın imzaladığı anlaşmayla bu hakları kazanan Almanlar, aynı yıl içinde hiçbir Alman nüfusunun veya ticari faaliyetin bulunmadığı Musul bölgesinde bir konsolosluk açmıştı. Bu hamle, bölgedeki petrol kaynakları üzerinde kontrol sağlama ve stratejik varlıklarını güçlendirme amacını taşıyordu. Konsoloslüğün kurulması, Almanya'nın ekonomik çıkarlarını korumanın yanı sıra Osmanlı topraklarındaki siyasi nüfuzunu artırma hedefinin de bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Ortaylı, 1983, s. 107).

II. Meşrutiyet'in ilanını takiben yaşanan 31 Mart Vakası sonrasında Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle, Osmanlı Devleti'nde Batılı emperyalist güçlerin petrol kaynakları üzerindeki yoğun baskılarına direnebilecek merkezî ve etkin bir otorite kalmamıştı. Sultan'ın hal'ini takip eden dönemde, Cumhuriyet'in kurucu neslini de içeren askerî kökenli bürokratik elit, petrolün stratejik değerini tam olarak kavrayamamış ve petrol zengini bölgelerin kontrolünü sürdürmek için gereken siyasi iradeyi ortaya koyamamıştır. Bu durum, söz konusu kaynakların uluslararası aktörlerin etki alanına girmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, II. Abdülhamid sonrası dönemde devlet yönetiminin enerji politikalarındaki bu vizyon eksikliği, Osmanlı coğrafyasının jeo-ekonomik bütünlüğünün korunmasını ciddi ölçüde zayıflatmıştır (Tavukçu, 2015, s. 85).

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından Osmanlı tahtına çıkan Sultan V. Mehmet Reşat, 27 Nisan 1909 tarihinde yayımladığı bir irade ile Hazine-i Hassa'ya ait emlak, arazi ve imtiyazların Maliye Hazinesi'ne devredilmesini emretmiştir. Bu kapsamda Musul ve Bağdat bölgelerindeki petrol sahaları ile ilgili arama ve işletme imtiyazları da devlet kontrolüne alınmıştır. Söz konusu düzenleme ile petrol imtiyazı talep eden kişi veya devletlerin doğrudan Osmanlı hükümeti ile görüşme yapma zorunluluğu getirilerek merkezi otoritenin bu alandaki yetkisi güçlendirilmiştir. Ancak Sultan V. Mehmet Reşat'ın vefatıyla tahta geçen Sultan Vahdeddin, 8 Ocak 1920 tarihli bir kararname ile daha önce Maliye Hazinesi'ne aktarılan Hazine-i Hassa'ya ait emlak, arazi ve imtiyazları yeniden padişahın özel mülkü statüsüne döndürmüştür. Bu karar, saltanatın tasfiye sürecine girdiği bir dönemde padişahın kişisel servetini koruma çabası olarak yorumlanmıştır. Milli Mücadele döneminde Ankara'da kurulan TBMM, 7 Haziran 1920 tarihli ve 7 Sayılı Kanunla Sultan Vahdeddin'in 1920 tarihli kararnamesini hükümsüz kılmıştır. Böylece Hazine-i Hassa malları bir kez daha devlet hazinesine devredilmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise bu konu, 3 Mart 1924 tarihli 431 Sayılı

Hilafetin İlgası ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memalik-i Hariciyesine Çıkarılması Hakkında Kanun'un 8. maddesiyle⁵ nihai çözüme kavuşturulmuştur. İlgili madde uyarınca, Osmanlı hanedanına ait yurt içindeki tüm taşınmazların ve tapulu malların millete intikal ettiği hükme bağlanmıştır (Terzi, 2009, s.248-251; Yazıcı, 2007, s. 173-177).

Sultan II. Abdülhamid, petrolün stratejik önemini erken fark ederek Osmanlı Devleti'nin enerji güvenliği ve ekonomik bağımsızlığı için kritik adımlar atmıştır. Millîleştirme ve kontrol odaklı politikalarıyla, Musul ve Bağdat gibi petrol zengini bölgeleri “Emlâk-ı Şahane” statüsüne alarak Hazine-i Hassa'ya bağlamış, böylece yabancı devletlerin ve Düyun-u Umumiye İdaresi'nin bu kaynaklara erişimini engellemiştir. 1889, 1898 ve 1902 tarihli fermanlarla petrol arama ve işletme haklarını merkezileştirmesi, Osmanlı'nın enerji kaynakları üzerindeki egemenliğini pekiştirmiştir. Avrupalıların arkeolojik kazı ve demiryolu projeleri altında petrol aradığını bilen Sultan II. Abdülhamid, faaliyetleri yakından izletmiş, izinsiz kuyuları kapatmış ve Alman-İngiliz şirketlerinin kontrol girişimlerini dengelemiştir. Bu politikalar, emperyalist rekabete karşı “jeopolitik savunma” niteliği taşımaktadır.

Hazine-i Hassa mühendislerinin raporlarıyla (Arif Bey, Emile Jacquerez) bölgenin petrol potansiyelini bilimsel olarak tespit ettirmesi, Osmanlı'nın kaynak yönetiminde teknik bir vizyon benimsediğini gösterir. Ancak, yerli sermaye ve teknoloji eksikliği nedeniyle üretim kapasitesi sınırlı kalmış; bu durum yabancı şirketlere bağımlılık riskini doğurmuştur. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle, petrol politikalarındaki merkezî kontrol zayıflamış, İttihat ve Terakki döneminde enerji kaynakları üzerindeki otorite boşluğu, Mondros Mütarekesi sonrası işgallerle sonuçlanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise 1924'te Hazine-i Hassa'nın millîleştirilmesiyle petrol kaynakları tamamen devlet kontrolüne geçmiş, II. Abdülhamid'in başlattığı “kaynak koruma” anlayışı ulusal bir mirasa dönüşmüştür. II. Abdülhamid'in politikaları, kaynakları koruma konusunda başarılı olsa da, modern petrol endüstrisini geliştirecek teknoloji transferi ve yerli üretim hamlelerinden yoksundu. Ayrıca, imtiyazların Tahsin Paşa gibi kişilere verilmesi, yolsuzluk ve verimsizlik risklerini beraberinde getirmiştir. Ancak, dönemin koşulları düşünüldüğünde, petrolün

⁵ Madde 8: Osmanlı imparatorluğunda Padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki tapuya merbut emvali gayrimenkulleri millete intikal etmiştir.

jeopolitik değerini kavrayan nadir Osmanlı yöneticilerinden biri olarak, bölgenin geleceği açısından kritik bir dönüm noktası yaratmıştır.

2.4. Chester Projesi ve Petrol: Siyasi ve Ekonomik Boyutları

Osmanlı İmparatorluğu, gerek I. Dünya Savaşı öncesinde gerekse sonrasında yalnızca jeopolitik ve stratejik önemiyle değil, sahip olduğu petrol başta olmak üzere zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla da Batılı emperyalist devletlerin dikkatini çekmiştir. Bu durum, söz konusu devletlerin Osmanlı topraklarında imtiyazlar elde ederek mali çıkarlarını koruma ve jeopolitik hedeflerine ulaşma mücadelesine zemin hazırlamıştır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nde Batılı güçlerin yatırımları, demiryolu sektöründe yoğunlaşmıştır. Demiryolları, petrol ve maden kaynaklarının işletilmesi gibi ekonomik avantajlar sunmasının yanı sıra bölgedeki siyasi nüfuzu artırma aracı olarak görülmüştür. Bu kapsamda Fransa, İngiltere ve Almanya gibi devletler, Osmanlı coğrafyasında demiryolu inşası için önemli yatırımlar yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ise Osmanlı topraklarına dair 19. yüzyıl sonlarında hazırlanan raporlarda vurgulanan Musul’un zengin petrol rezervlerinden faydalanmak amacıyla 1908’de Chester Demiryolu Projesi’ni hayata geçirerek bu rekabete dâhil olmuştur. Bu proje, ABD’nin bölgedeki ekonomik ve stratejik varlığını güçlendirmeyi hedefleyen ilk adımlardan biri olarak değerlendirilmiştir (Yavuz, 1999-2003, s. 528-529). Sonuç olarak, Osmanlı Devleti’nin kaynakları ve coğrafı konumu, Batılı devletlerin hem ekonomik çıkarlarını hem de jeopolitik rekabetlerini şekillendiren kritik bir unsur olmuş; demiryolu yatırımları ise bu mücadelenin en somut yansımalarından birini oluşturmuştur.

Sultan II. Abdülhamid’in saltanatının son yıllarında, Doğu Anadolu ile Kerkük ve Musul bölgelerine demiryolu inşası planları tartışmalara yol açmıştır. 1908 yılında, Amerikan Demiryolu Yapım Ortaklığı adına hareket eden Dr. Glaskow, Osmanlı Hkmeti’ne bu bölgelerde demiryolu inşa etmek üzere başvuruda bulunmuştur. Önerilen proje, 99 yıllık bir imtiyaz süresini ve demiryolu hattının 40 kilometrelik çevresindeki tüm madenlerin (başta petrol olmak üzere) işletme hakkını kapsıyordu. Osmanlı yetkilileri, bu geniş kapsamlı hakları Amerikan şirketine vermeyi kabul etmiştir. Ancak antlaşma, Meclis-i Mebusan’da görüşülürken, daha avantajlı koşullar sunan rakip şirketler ortaya çıkmıştır. Toplam yedi şirketin teklif sunduğu projede, Amerikalı Amiral Colby Mitchell Chester’ın (1844-1932) temsil ettiği grup da dâhil olmak üzere farklı uluslararası aktörlerin rekabeti dikkat çekmiştir (Tezel, 1970, s. 289-290). Bu süreç, Batılı

güçlerin Osmanlı kaynakları üzerindeki ekonomik ve siyasi mücadelesini yansıtan önemli bir örnek olarak değerlendirilmiştir.

Amerikalı Amiral Colby M. Chester'in Osmanlı Devleti'ne gelişi, 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan Ermeni isyanları (1870, 1894, 1896) sırasında zarar gören Amerikan mallarının tazminatının tahsili amacına dayanmaktadır. Bu süreçte, ABD hükümetinin talebi üzerine Chester, USS Kentucky gemisinin kaptanı sıfatıyla 20. yüzyılın başlarında İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı yetkilileriyle görüşmelere başlamıştır. Chester ve geminin mürettebatı, Sultan II. Abdülhamid tarafından dostane bir şekilde karşılanmış; tazminat meselesi 1901 yılında 83.600 doların Osmanlı Bankası'na ödenmesiyle çözüme kavuşturulmuştur. Bu anlaşma, iki ülke arasında karşılıklı güven ve iş birliğinin tesis edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Chester, Osmanlı Devleti'nden gördüğü olumlu yaklaşımın etkisiyle bölgeye yönelik kişisel bir ilgi geliştirmiş ve 1908'de adını taşıyan Chester Demiryolu Projesi'ni hayata geçirmek için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişim, onun yalnızca bir amiral değil, aynı zamanda Osmanlı coğrafyasındaki ekonomik fırsatlara odaklanan bir girişimci kimliği kazanmasını sağlamıştır (Can, 2010, s. 113-116).

Resmî adı “Şarki Anadolu Demiryolları Projesi” olan Chester Demiryolu Projesi, 1909-1914 ve 1922-1923 yılları arasında iki kez gündeme gelmiş; Ankara ile Musul arasında bir demiryolu hattı inşa edilmesini öngörmüştür. Ancak bu proje, yalnızca bir ulaşım ağı kurma planı değil, aynı zamanda Mezopotamya'nın zengin petrol kaynaklarını kontrol etme mücadelesinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Zira proje kapsamında, demiryolu güzergâhının her iki yanında 20 kilometrelik bir alanda bulunan tüm yeraltı kaynaklarının işletme hakkı, 99 yıl süreyle demiryolunu inşa edecek şirkete verilmiştir. Projenin odaklandığı Doğu Anadolu ve Mezopotamya bölgelerinin bilinen petrol rezervleri, Chester Demiryolu Projesi'ni uluslararası aktörler için stratejik bir yatırım haline getirmiştir. Bu durum, demiryolu inşasının ötesinde, bölgedeki enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurma hedefini de ortaya koymaktadır (Can, 2001, s. 170-172).

Chester Projesi, Osmanlı Devleti'nin Nafia Vekâleti (Bayındırlık Bakanlığı) tarafından yedi şirket arasından en avantajlı koşulları taşıdığı gerekçesiyle seçilmiştir. Proje kapsamında, 2.000 kilometre uzunluğunda bir ana demiryolu hattının Sivas'tan başlayarak Harput, Ergani, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Musul ve Kerkük güzergâhını takip ederek Süleymaniye'ye ulaşması planlanmıştır. Ana hattın yanı sıra üç ayrı kola ayrılan projede; bir kol Samsun üzerinden Karadeniz'e, bir diğeri Bitlis'ten Van'a, sonuncusu ise Halep üzerinden Akdeniz'e bağlanacak şekilde tasarlanmıştır. Projenin en dikkat çeken

maddesi, demiryolu güzergâhının her iki yakasında 20 km genişliğindeki bir alanda petrol başta olmak üzere tüm yeraltı kaynaklarının işletme hakkını Chester şirketine vermesidir. Bu projenin hayata geçirilmek istenmesinin iki temel nedeni bulunmaktadır: Birincisi, Ergani'deki bakır madenlerinin ekonomik potansiyelinden faydalanmak ve ikincisi ise Musul bölgesindeki petrol rezervlerini kontrol altına almaktır. Ancak proje, Bağdat Demiryolu'nun güzergâhı ve çıkarlarıyla çakıştığı için uluslararası tepkilere yol açmıştır. Özellikle Musul petrollerini ele geçirmeyi hedefleyen İngilizler ve Almanlar, projenin kendi siyasi-ekonomik çıkarlarını tehdit etmesi nedeniyle projeye şiddetle karşı çıkmıştır. Ayrıca Rusya, Sivas'a kadar uzanan bölgenin kendi nüfuz alanı olduğunu öne sürerek projeye itiraz etmiş ve Osmanlı Devleti üzerinde diplomatik baskı kurmuştur. Bu çok yönlü muhalefet, Chester Projesi'nin uygulanmasını fiilen engellemiştir (Akbulut, 2012, s. 239-240; Yavuz, 1999-2003, s. 529-530).

Chester Grubu, Kasım 1909'da 600.000 dolar sermayeli "Ottoman-American Development Company" (Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi) adlı bir şirket kurarak projeye yönelik ekonomik taahhüdünü somutlaştırmıştır. Bu adımın ardından Osmanlı Hükümeti temsilcileri ile Chester Grubu arasında yürütülen müzakereler, Mart 1910'da bir ön anlaşma metninin hazırlanmasıyla sonuçlanmıştır. Anlaşma şartları gereğince Chester Grubu, İstanbul'daki Osmanlı Bankası'na 20.000 liralık bir teminat yatırmıştır. Ancak nihai onay süreci, Meclis ve Sadrazam'ın tasdikine bağlı olduğu için uluslararası aktörlerin müdahalesiyle sekteye uğramıştır. Alman, Fransız, İngiliz ve Rus hükümetlerinin diplomatik baskıları, Sadrazam'ın ön anlaşmayı onaylamasını fiilen engellemiştir. Projenin yasalaşma süreci, 1 Haziran 1911 tarihli Meclis oturumunda yeniden gündeme gelmiştir. Oturuma katılan 138 mebusun yaptığı oylamada, 74 "ret" oyuna karşılık 64 "kabul" oyu çıkmış; ancak anlaşmanın içeriğinin detaylı bir şekilde tartışılması ve revize edilmesi gerektiği öne sürülerek karar, yeterli zaman olmadığı gerekçesiyle tatil sonrasındaki yasama dönemine ertelenmiştir. Bu durum, Chester Projesi'nin hukuki ve siyasi engeller nedeniyle askıya alındığını göstermektedir (Kerimoğlu, 2020, s. 422-423; Taşpınar, 2009, s. 19-20; Can, 2010, s. 146-147).

Chester Projesi'nin Meclis-i Mebusan'da 14 ay boyunca ertelenerek uzun süre ele alınamaması, Ottoman-American Development Company bünyesinde ciddi mali ve idari sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte şirket içinde yaşanan derin görüş ayrılıkları, hem projeye hem de şirketin faaliyetlerine yönelik ilginin önemli ölçüde azaldığını göstermiştir. Söz konusu iç çekişmelerin yanı sıra, 1911'de patlak veren Trablusgarp Savaşı'nın yarattığı siyasi ve ekonomik istikrarsızlık da süreci daha da

karmaşık hale getirmiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından şirket, Osmanlı Bankası'na yatırdığı 20.000 liralık teminatı geri çekmiş; Chester Grubu ise Ekim 1911'de Meclis'e sunulan proje teklifini resmen geri almıştır. Nihayetinde, 11 Aralık 1911 tarihinde ABD Büyükelçisi Rockhill, dönemin Sadrazamı Mehmet Said Paşa'ya (1838–1914) gönderdiği resmi yazıyla projenin tamamen askıya alındığını bildirmiştir. Bu karar, Chester Projesi'nin uluslararası siyasi baskılar ve iç dinamikler nedeniyle fiilen sona erdiğini ortaya koymuştur (Taşpınar, 2009, s. 20).

Chester Grubu, ilk dönemlerde yaşadığı hayal kırıklıkları ve iç çekişmeler nedeniyle başvurularını geri çekmek zorunda kalmıştı. Ancak 1912 yılı başlarında, Turkish Exploration Company adlı bir şirket kurarak Amerikalı sermaye gruplarıyla ortaklık imkânları aramaya başlamışlardı. Ne var ki bu çabalar beklenen sonucu vermemiş ve grup bir kez daha başarısızlıkla karşılaşmıştı. Bu süreçteki ısrarlarını sürdüren Chester Grubu, 1913 yılında Ottoman-American Exploration Company (OAEC) adıyla yeni bir şirket daha kurmuş ve İstanbul'a bir temsilci göndererek projelerini hayata geçirmeye çalışmıştı. Ancak bu girişim de olumlu bir netice doğurmamış, kısa bir süre sonra I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle tüm faaliyetler kesintiye uğramıştı. Savaş dönemi ve sonrasında yaşanan belirsizlikler nedeniyle Chester Projesi uzun süre askıda kalmış, herhangi bir somut adım atılamamıştı. Projenin yeniden gündeme gelişi ise ancak 1920 yılında mümkün olacaktı. Bu tarihsel süreç, Chester Grubu'nun Osmanlı coğrafyasındaki ekonomik ve siyasi zorluklar karşısında direnmeye çalışan ancak dönemsel koşullar nedeniyle istikrarlı bir başarı elde edemeyen yapısını ortaya koymaktadır (Can, 2001, s. 176-177).

Amerikalıların Mezopotamya bölgesindeki petrol kaynaklarına erişim mücadelesi, daha önce rakip konumunda olan İngiliz ve Alman çıkarlarının bir noktada yakınlaşmasına yol açmıştır. Bu süreçte, 1912 yılında kurulan ve sermayesinin dörtte üçü İngiliz, dörtte biri Alman kaynaklı olan Turkish Petroleum Company (TPC) şirketi,⁶ Mezopotamya petrol imtiyazlarını elde etmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne resmî başvuruda bulunmuştur. İngiltere ve Almanya'nın şirket lehine yürüttüğü baskı ve diplomatik girişimler neticesinde, Osmanlı Devleti ile Haziran 1914'te bir anlaşma imzalanmış ve söz konusu petrol yataklarının işletme hakkı TPC'ye verilmiştir. Bu gelişme, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde gerçekleşerek bölgedeki emperyalist

⁶ Şirket ismini 1929 yılında 'Irak Petrol Şirketi' olarak değiştirmiştir.

rekabetin kritik bir evresine işaret etmektedir. Musul-Bağdat hattındaki zengin petrol rezervlerinin kontrolü için verilen bu mücadele, uluslararası aktörlerin çıkar çatışmaları karşısında geçici de olsa iş birliği yapabildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle dönemin siyasi dinamikleri, düşman olarak algılanan tarafların dahi ortak ekonomik hedefler doğrultusunda uzlaşabileceğini göstermiştir. Ancak tarihsel örneklerden anlaşılacağı üzere, bu tür ittifaklar çıkar dengelerinin değişmesi veya küresel politikadaki dönüşümler nedeniyle istikrarsız bir nitelik taşımaktadır. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan gelişmeler, bu geçici iş birliğinin de nasıl yeniden şekillendiğine dair önemli ipuçları sunar (Tezel, 1970, s. 292-293).

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Amiral Colby M. Chester, Chester Projesi'ni yeniden hayata geçirmek amacıyla ABD Dışişleri Bakanlığı nezdinde resmî girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda, 19 Mayıs 1920'de Dışişleri'ne ilettiği başvuru mektubunda, daha önceki girişimlerini özetleyerek projeye devlet desteği talep etmiştir. Ancak bu kez stratejisini değiştirerek, önceki başvurularının aksine, petrol kaynaklarının ekonomik ve jeopolitik önemini merkeze alan yeni bir yaklaşım benimsemiştir. Chester, elde edilecek petrol imtiyazı sayesinde Mezopotamya coğrafyasında, özellikle Süleymaniye gibi petrol rezervleriyle öne çıkan bölgelerin kontrolünü sağlayabileceğini vurgulamıştır (Can, 2010, s. 219). Bu stratejik hamle, Chester'ın bölgedeki Amerikan etkisini artırma ve İngiliz-Fransız rekabetine karşı denge kurma hedefini yansıtmaktadır. Savaş sonrası dönemde Osmanlı topraklarının paylaşım mücadelesinin yoğunlaştığı bir ortamda, petrol kaynaklarının ön plana çıkarılması, projenin uluslararası siyaset ve ekonomi bağlamında ne denli kritik olduğunu göstermektedir.

Chester Grubu'nun projeyi yeniden canlandırma girişimleri, Amerikan resmî makamlarından beklenen ilgiyi görmemişti. Amiral Chester, bu süreçte ABD Deniz Kuvvetleri Bakanlığı ve Amerikan petrol şirketleriyle temaslar kurarak destek arayışını sürdürmüş, ancak bu çabalar somut bir sonuç doğurmamıştı. Şubat 1922'de ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir kez daha başvuran Chester, resmî kurumlardan yeterli desteği bulamasa da Amerikan iş dünyasının önde gelen isimlerini ve yatırımcıları projesine dâhil etmeyi başarmıştı. Chester Grubu, bir taraftan devlet desteği için lobi faaliyetlerini sürdürürken, diğer taraftan yasal bir yapı oluşturmak amacıyla Mart 1922'de Delaware eyaletinde Ottoman-American Development Company (OADC) adlı yeni bir şirket kurmuştu. Bu şirket, I. Dünya Savaşı öncesinde faaliyet gösteren ve daha önce değinilen Ottoman-American Exploration Company (OAEC) şirketinin tüm mal varlığını devralmıştı. Böylece OADC, OAEC'nin Osmanlı coğrafyasında elde ettiği hukuki

statüyü ve imtiyazları sürdürme iddiasını taşıyordu (Yavuz, 1999-2003, s. 531). Bu hamle, Chester Grubu'nun bölgedeki varlığını kurumsal bir çerçeveye oturtma ve geçmişten gelen hakları yeniden canlandırma stratejisini yansıtmaktadır. Ancak savaş sonrası dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve Anadolu'daki siyasi belirsizlikler, projenin uygulanabilirliğini ciddi ölçüde zorlaştırmıştır. Nitekim OADC'nin kuruluşu, Chester Grubu'nun dirençli ancak dönemsel koşullar nedeniyle sınırlı kalan mücadelesinin bir göstergesi olarak tarihsel kayıtlarda yerini almıştır.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın çekincelerine ve Fransız-İngiliz muhalefetine rağmen, OADC temsilcileri Arthur Chester ile Clayton-Kennedy ve Ankara Hükümeti adına Fevzi Bey arasında yürütülen müzakereler, 22 Ocak 1923'te bir anlaşma taslağının hazırlanarak İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulmasıyla sonuçlanmıştır. Meclis komisyonlarında incelenen tasarı, 8 Nisan 1923'te TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlanmıştır (Can, 2010, s. 254-255).

Tasariya yönelik mebusların genel tutumu olumlu olsa da, proje kapsamındaki bazı maddeler ciddi eleştirilere konu olmuştur. Eleştiriler özellikle şu noktalarda yoğunlaşmıştır:

1. İmtiyaz Süresi: 99 yıllık imtiyaz süresinin aşırı uzun bulunması,
2. Maden Alanı: Demiryolu hattının her iki yanında toplam 40 km genişliğindeki alanda maden çıkarılması hakkının şirkete tanınmasının ekonomik egemenliği zedeleyeceği endişesi,
3. Teminat Yetersizliği: Şirketin yatırdığı teminatın projenin büyüklüğüyle orantısız olduğu,
4. Gümrüksüz İthalat: Şirketin 20 yıl boyunca gümrüksüz kömür ithal etme hakkının istismar edilme riski.

Şark Cephesi Komutan Vekili ve Erkân-ı Harp Mirlivası Ali Said Paşa ise, petrol kaynaklarının stratejik önemine dikkat çekerek, keşfedilmiş petrol sahalarının işletme haklarının kısmen devlete bırakılması gerektiğini savunmuştur. Paşa, demiryolu varlığının petrol kuyularının işletilmesini kolaylaştıracağını ancak bu hakkın tamamen özel bir şirkete devrinin hükümet ve halk açısından sakıncalar doğuracağını vurgulamıştır. Ona göre, petrol gibi kritik bir kaynağın kontrolünün kısmen de olsa devlette kalması, ulusal çıkarların korunması için elzemdir (Özer, 2010, s. 291-292).

Chester İmtiyazı'na ilişkin kanun tasarısı, 8 Nisan 1923'te TBMM Genel Kurulu'nda gerçekleştirilen ilk oylamada 158 mebusun 141'inin olumlu oy kullanmasına rağmen, yasal süreç için gereken çoğunluğun sağlanamaması nedeniyle ertelenmiştir.

Tasarının nihai karara bağlanması, 9 Nisan 1923'te Büyük Millet Meclisi Reis Vekili Ali Fuat Paşa (Cebesoy) başkanlığındaki oturuma bırakılmıştır. Bu oturuma katılan 206 mebusan 185'inin kabul, 11'inin ret ve 10'unun çekimser oyuyla kanun tasarısı, açık çoğunlukla onaylanmıştır. Meclisin kararının ardından Chester Projesi, resmî adıyla “Şarki Anadolu Demiryolu Projesi”, taraflar arasında 29 Nisan 1923 tarihinde imzalanarak yürürlüğe girmiştir (TBMM ZC, Dönem:1, İ: 21, C: 4, Cilt: 29, 09.04.1923, s. 19-23; Can, 2010, s. 260-267).

Chester İmtiyaz Anlaşması, OADC şirketine iki temel yükümlülük ve hak tanımıştır. Birincisi, şirketin herhangi bir ücret veya kilometre garantisi almadan Anadolu, Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgesinde toplam 4.400 kilometre uzunluğunda demiryolu hattı inşa etmesi; ikincisi ise, Karadeniz kıyısında Samsun dâhil iki liman ile Akdeniz kıyısında Yumurtalık'ta bir liman tesis etmesidir.

Buna karşılık şirket, aşağıdaki imtiyazları elde etmiştir:

1. İnşa edilecek demiryolu hatları ve limanların her iki yakasında 20'şer kilometre genişliğindeki şeritlerde (toplam 40 km) bulunan tüm yeraltı kaynaklarını, petrol dâhil olmak üzere, 99 yıl süreyle işletme hakkı.
2. Bu hakkın, söz konusu alanlarda keşfedilecek yeni madenleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi.

Anlaşma, OADC'ye bölgesel kaynaklar üzerinde uzun vadeli bir kontrol sağlarken, Osmanlı coğrafyasının ulaşım ve ticari altyapısını dönüştürmeyi hedefleyen bir kalkınma modelini yansıtmaktadır (Yavuz, 1999-2003, s. 547).

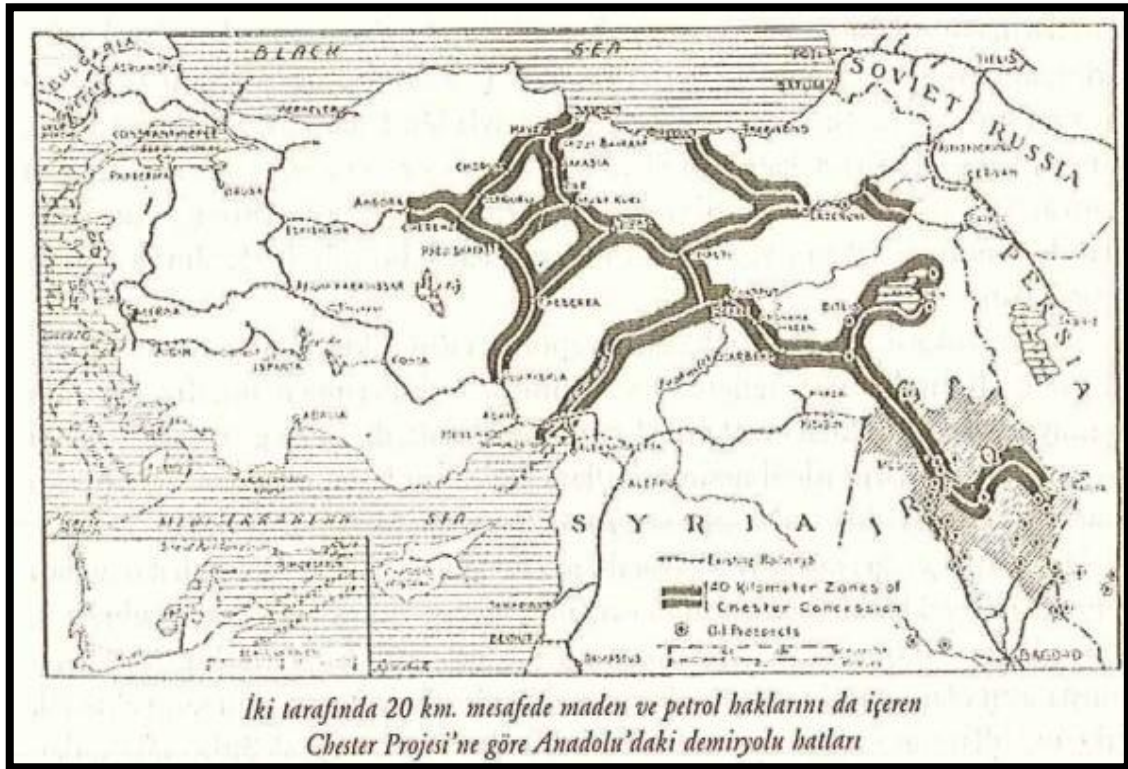
Chester Projesi'nin demiryolu inşasından ziyade bir petrol imtiyazı olduğu, dönemin hükümeti ve ilgili taraflarca genel kabul görmekteydi. Zira proje kapsamında, demiryolu hattının her iki yanında toplam 40 km genişliğindeki alanda çıkarılacak petrolün taşınması için boru hatları döşenmesi öngörülmüş; ancak bu madde, anlaşma metnine açıkça dâhil edilmemişti (Kökyay, 2019, s. 56). Şirketin taahhütleri arasında iki dikkat çekici öneri daha yer almaktaydı. Birincisi, OADC, başkentte 20 km² alan üzerinde altyapı tesisleri tamamlanmış, modern bir kent kurmayı taahhüt etmişti. İkincisi ise Amerikan tarım makinelerinin ithalatını ve bu makinelerin bakımı için atölyelerin kurulmasını öngören bir plan sunmuştu. Hükümet, tarım makinelerine yönelik teklifi ekonomik kalkınma potansiyeli nedeniyle olumlu karşılarken, Ankara'nın modernleşmesini hedefleyen kentsel projeye ilişkin taahhütleri ise somut adımlara dönüştürme konusunda isteksiz davranmıştır. Bu tutum, dönemin siyasi önceliklerinin altyapı ve tarımsal üretim odaklı olduğunu göstermektedir (Görgeç, 2022, s. 176).

3 Temmuz 1923'te The Saturday Evening Post dergisi muhabiri Isaac F. Marcossan, Chester İmtiyazı hakkında Gazi Mustafa Kemal ile bir röportaj gerçekleştirmek üzere Ankara'ya gelmiştir. Marcossan, kentteki gözlemlerini aktarırken, o dönemde Ankara'da yaşanabilir nitelikteki yapıların yalnızca Atatürk'ün ikametgâhı ve Chester temsilcilerinin satın aldığı bina ile sınırlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, şehirde geçirdiği kısa sürede halkın projeye dair hem bilgi sahibi olduğunu hem de Türkiye'nin kalkınması için kritik bir fırsat olarak gördüğünü vurgulamıştır. Ona göre, en fakir ayakkabı boyacısı dahi Chester İmtiyazı'nın ülkenin refahındaki rolünün farkındaydı. Gazi Mustafa Kemal, Marcossan ile yaptığı görüşmede, demiryolu altyapısını geliştirme ihtiyacının Türkiye'yi ABD ile iş birliğine yönelttiğini ifade etmiştir. Chester İmtiyazı'nın bu bağlamda stratejik bir adım olduğunu belirterek, “Amerikalıların bu imtiyazın bizim için taşıdığı anlamı anlayacaklarını umuyorum” şeklinde görüşlerini aktarmıştır. Projenin yalnızca ulaşımı iyileştirmekle kalmayacağını, aynı zamanda yeni limanların inşası ve petrol başta olmak üzere milli kaynakların işletilmesiyle ekonomik bağımsızlığa katkı sağlayacağını eklemiştir. Bu açıklamalar, dönemin yönetiminin Chester Projesi'ne atfettiği ikili rolü ortaya koymaktadır: Bir yandan altyapıyı modernleştirmek, diğer yandan kaynakların kontrolünü ulusal çıkarlar doğrultusunda ele almak (Demirer, 2010, s. 102-108).

Chester Projesi, TBMM tarafından onaylanmış olmasına rağmen, imtiyaz sahibi Chester Grubu'nun sözleşme maddelerini hayata geçirememesi nedeniyle fiilen uygulanamamıştır. Bu durumun temel nedeni; projenin ekonomik çekirdeğini oluşturan Musul ve Kerkük gibi petrol zengini bölgelerin Türkiye sınırları dışında kalmasıdır. Chester Grubu için bu kaybın anlamı büyüktü. Zira grubun ana hedefi, bu bölgelerdeki petrol rezervleri üzerinde imtiyaz elde etmektir. Musul'un kaybı, projenin finansal olarak sürdürülebilirliğini ortadan kaldırmış ve beklenen yatırımların çekilmesini engellemiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın 24 Temmuz 1923'te imzalanmasına rağmen Musul meselesi çözümsüz kalmış, Türkiye ile Irak arasındaki sınır tartışması ileri bir tarihe ertelenmiştir. Taraflar arasında 1924'te başlayan ikili müzakerelerin de sonuçsuz kalması üzerine konu, Ağustos 1924'te Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Cemiyet, 16 Aralık 1925'te aldığı kararla Musul'un İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakılmasını öngörmüş, Türkiye ise bu kararı başlangıçta tanımamıştır. Ancak 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması ile Türkiye, günümüz sınırlarını resmen kabul ederek Musul üzerindeki hak iddiasından vazgeçmiştir. Bu gelişme, Chester Projesi'nin temelini oluşturan ekonomik motivasyonu

ortadan kaldırmış ve projenin tamamen rafa kaldırılmasına yol açmıştır (Tezel, 1970, s. 314-316).

Chester Grubu'nun projeyi hayata geçirememesinde bir dizi iç ve dış faktör etkili olmuştur. Birincisi, ABD hükümetinin projeye yönelik siyasi ve finansal desteği konusunda isteksiz davranması; ikincisi, Chester Grubu içinde yaşanan anlaşmazlıklar ve yönetsel sorunlar; üçüncüsü ise, Amerikalı sermaye çevrelerinin projeye ilgi göstermemesi ve yatırım yapmaktan kaçınmasıdır. Bu faktörler, grubun mali sıkıntılarını aşmasını ve gerekli politik desteği bulmasını engellemiştir. Sonuç olarak, şirket öngörülen süre içerisinde inşa çalışmalarına başlayamamıştır. Tüm bu gelişmeler karşısında Ankara Hükümeti, projeye olan güvenini kaybetmiş ve 18 Aralık 1923 tarihinde Chester Projesi İmtiyaz Anlaşması'nı resmen iptal ederek şirkete bildirmiştir. Bu karar, projenin uluslararası siyasi ve ekonomik dinamikler karşısında başarısız olduğunu ortaya koymuştur (Can, 2010, s. 327; Yavuz, 1999-2003, s. 551).

Harita 2.2. Chester Projesi (Şarki Anadolu Demiryolları Haritası. (Can, 2001, s. 173)

Chester Projesi, Türkiye'nin modernleşme ve ekonomik bağımsızlık hedeflerini gerçekleştirmek için yabancı sermaye ve teknolojiye duyduğu ihtiyacın sembolik bir örneğidir. Ancak projenin başarısızlığı, uluslararası siyasi rekabetin ve büyük güçlerin

bölgesel çıkarlarının Türkiye'nin kalkınma çabalarını nasıl sekteye uğrattığını açıkça ortaya koymaktadır. Musul'un kaybı, projenin ekonomik temelini zayıflatırken, ABD'nin ilgisizliği ve şirket içi sorunlar, projenin uygulanabilirliğini ortadan kaldırmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin erken Cumhuriyet döneminde ulusal kaynaklarını koruma ve bağımsız bir kalkınma stratejisi oluşturma mücadelesinin ne kadar karmaşık ve çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Chester Projesi'nin başarısızlığı, aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası arenada kendi çıkarlarını koruma ve ekonomik bağımsızlığını sağlama yolunda karşılaştığı engellerin bir yansımasıdır. Bu deneyim, Türkiye'nin sonraki yıllarda benzer projelerde daha temkinli ve ulusal çıkarları ön planda tutan bir yaklaşım benimsemesine zemin hazırlamıştır.

2.5. Lozan Konferansı'nın Tarihsel Yansımaları: Musul Meselesi ve Petrol

Musul, Irak'ın kuzey bölgesinde yer alan ve birçok kültür ile medeniyetin doğuşuna ve gelişimine katkıda bulunmuş önemli bir şehirdir. Tarih boyunca Musul, Asur Devleti'nin ardından 16 farklı devletin hâkimiyeti altına girmiş ve bu devletlerin yarısı Türkler tarafından yönetilmiştir. Yaklaşık 800 yıl boyunca Türk egemenliğinde kalan Musul, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Safevi Devleti'ne karşı kazandığı Çaldıran Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun ilgi alanına girmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 yılında gerçekleştirdiği Bağdat Seferi ile birlikte Musul ve Irak (Mezopotamya) bölgesi tamamen Osmanlı hâkimiyeti altına alınmıştır. Osmanlı döneminde Irak; Musul, Bağdat ve Basra vilayetleri şeklinde idari bir yapıya sahip olmuştur (Kemal, 2007, s. 644-645). Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nde görev yapan yabancı uzmanlar, Musul ve çevresinde zengin petrol yataklarının bulunduğu raporlar hazırlamışlardır. Bu raporlar, Musul ve çevresini büyük Batılı devletlerin dikkatini çeken stratejik bir bölge haline getirmiştir. Petrol kaynaklarının keşfi, bölgenin hem ekonomik hem de siyasi önemini artırmış ve uluslararası güçlerin bu bölgeye olan ilgisini yoğunlaştırmıştır.

20. yüzyıl, dünya petrol rezervlerini kontrol etme mücadelesinin uluslararası siyaseti ve ekonomiyi şekillendirdiği bir dönem olmuştur. Petrol kaynaklarının kontrolü, siyasal ve ekonomik gücün temel belirleyicisi haline gelmiş; bu süreçte İngiltere ve ABD başlıca aktörler olarak öne çıkmıştır. Ancak, petrolün küresel güç dengelerindeki bu belirleyici rolü, çoğu zaman yeterince anlaşılamamıştır (Engdahl, 2008, s. 1).

Petrol rezervlerinin coğrafi dağılımı, özellikle Orta Doğu'nun stratejik önemini artırmıştır. Bölgenin sahip olduğu zengin petrol kaynakları, Batılı devletlerin dikkatini çekmiş ve uluslararası rekabetin odak noktası haline gelmiştir. İngiltere ve ABD, petrolün kontrolü üzerinden elde ettikleri siyasal ve ekonomik üstünlük sayesinde, 20. yüzyılın küresel güç dengelerini belirlemiştir. Bu durum, petrolün uluslararası ilişkilerdeki merkezi rolünü açıkça ortaya koymaktadır. İngiltere'nin petrol stratejisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde daha da belirgin hale gelmiştir. 1915 yılında Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Sir Maurice Bunsen (1852-1932) başkanlığında kurulan Asya Türkiye'sini İnceleme Komisyonu, üç aylık bir çalışmanın ardından hazırladığı raporda, Osmanlı topraklarındaki petrol alanları ve mali imtiyazların İngiltere'nin vazgeçemeyeceği stratejik hedefler olduğunu vurgulamıştır. Raporda özellikle Musul bölgesine dikkat çekilmiş; ticari açıdan zengin petrol yataklarına sahip olan bu bölgenin İngiltere'nin denetimi altında tutulması gerektiği, aksi takdirde İngiliz çıkarlarının zarar göreceği belirtilmiştir (Kökyay, 2019, s. 14-15).

1912 yılında Winston Churchill'in (1874-1965) İngiliz donanmasının başına geçmesi, İngiltere'nin deniz gücü stratejisinde köklü bir değişikliğe yol açmıştır. Churchill'in kararlı liderliği altında, donanmanın temel yakıtı kömürden petrole dönüştürülmüş ve bu hamle, petrolü İngiltere'nin sömürge imparatorluğunu sürdürmesinin kritik bir unsuru haline getirmiştir. Bu değişim, İngiliz donanmasını Orta Doğu petrolüne daha fazla bağımlı hale getirmiş ve bölgenin stratejik önemini artırmıştır. İngiltere, bu değerli kaynağı kontrol etme arzusuyla, Mezopotamya dâhil olmak üzere Orta Doğu'nun siyasi coğrafyasını emperyalist hedeflerinin merkezine yerleştirmiştir (Nebiler ve Parlar, 1996, s. 31).

Churchill, donanmanın kömürden petrole geçiş sürecini değerlendirdiği bir konuşmasında, petrolle çalışan gemilerin sayısının artırıldığını ve bu durumun denizlerdeki üstünlüğün petrole dayandırıldığı anlamına geldiğini belirtmiştir. Ayrıca, İngiltere'nin kendi topraklarında yeterli miktarda petrol bulunmadığını vurgulayarak, petrol ihtiyacını karşılamanın iki temel yolunu açıklamıştır: Birincisi, petrolü barışçıl yollarla deniz taşımacılığı ile elde etmek; ikincisi ise, savaş yoluyla uzak ülkelerden petrol kaynaklarını kontrol altına almak (Yergin, 2003, s. 152).

20. yüzyılın başlarında İngiltere'nin Orta Doğu'ya olan ilgisi, bölgenin zengin petrol rezervlerini kontrol altına alma hedefiyle şekillenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda, İngiltere ve Fransa arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Doğu topraklarını paylaşmayı öngören gizli bir anlaşma imzalanmıştır. Şubat 1916'da

hazırlanan ve 16 Mayıs 1916'da imzalanan Sykes-Picot Anlaşması'na göre Musul, Halep, Humus, Hama ve Şam'ı kapsayan Suriye bölgesi, Fransız hâkimiyet alanı olarak belirlenmiştir. Ancak, İngiltere'nin Musul politikası, İngiliz Deniz Kuvvetleri'nde petrol uzmanı olarak görev yapan Oramiral Edmon Slade'in (1859-1928) 29 Temmuz 1918 tarihli raporuyla önemli bir değişime uğramıştır. Slade'in raporunda, Mezopotamya ve İran'daki petrol alanlarının doğrudan ve tam olarak kontrol altına alınması gerektiği vurgulanmış; ayrıca Musul vilayetindeki petrol sahalarına ilişkin detaylı bilgiler içeren bir ek sunulmuştur. Bu rapor, İngiltere'nin bölgedeki petrol kaynaklarına yönelik stratejisini yeniden şekillendirmiş ve Musul'un İngiliz çıkarları açısından taşıdığı kritik önemi ortaya koymuştur (Yazıcı, 2007, s. 14-16).

İngiltere'nin Musul politikası, Oramiral Edmon Slade'in raporu doğrultusunda değişmiş ve bu durum, 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı sırasında Fransa ile yapılan pazarlıklara yansımıştır. İngiliz Hükümeti, Musul'u işgal ettikten sonra bölgeyi Fransızlara bırakma kararından duyduğu pişmanlığı açıkça ifade etmiştir. Bu pişmanlık, Musul'un İngiltere'ye verilmesi kararıyla giderilirken, Fransızlar da Şam, Halep ve İskenderun'da manda yönetimi kurma hakkını elde etmiştir. 18 Nisan 1919'da, İngiltere'nin Petrol İşleri Başkanı Walter Long ile Fransız Petrol Ürünleri Genel Komiseri Henry Bérenger arasında Long-Bérenger Petrol Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Mezopotamya bölgesindeki petrol gelirlerinin %70'i İngiltere'ye, %20'si Fransa'ya verilecek; kalan %10 ise yerel hükümetlere bırakılacaktır (Melek, 1989, s. 42-43).

Nihai karar, Nisan 1920'de İtalya'nın San Remo kentinde düzenlenen konferansta alınmıştır. Bu konferansta, Fransa'nın Suriye üzerindeki manda yönetimi ve petrol talepleri kabul edilmiş; buna karşılık Fransa, Musul üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir. Ayrıca, Fransız mandası altındaki Suriye'den bir demiryolu ve Akdeniz'de bir limana uzanan petrol boru hattı inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Fransa, I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Almanya'nın Turkish Petroleum Company'deki %25'lik hisselerini devralmış ve Mezopotamya petrollerinden %25 pay alma hakkını elde etmiştir (Yergin, 2003, s. 185; Engdahl, 2008, s. 58-59).

I. Dünya Savaşı'nın sonunda, Mezopotamya'daki zengin petrol alanlarının tamamı Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. İngiliz Harp Kabinesi Sekreteri Sir Maurice Hankey (1877-1963), 1918 yılında Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a (1848-1930) gönderdiği mektupta, petrolün gelecekteki savaşlarda daha da kritik bir rol oynayacağını vurgulamıştır. Hankey, İngiltere'nin büyük miktarda petrol kaynağına ulaşabileceği yerlerin İran ve Mezopotamya olduğunu belirterek, bu bölgeler üzerinde

kontrol sağlamının İngiltere'nin savaş sonrası birinci hedefi olması gerektiğini ifade etmiştir. İngilizler, bu hedefler doğrultusunda hareket ederek, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 16. maddesine dayanarak Musul'un teslim edilmesini talep etmiştir. General William Marshall (1865-1939), aksi takdirde antlaşmanın 7. maddesi uyarınca Musul'un işgal edileceğini Ali İhsan (Sabis) Paşa'ya (1882-1957) bildirmiştir. Ali İhsan Paşa, başlangıçta dirense de, 9 Aralık 1918'de İzzet Paşa'dan gelen yazılı talimat üzerine Musul'u 10 Kasım 1918'de İngilizlere teslim etmek zorunda kalmış ve 6. Ordu karargahını Nusaybin'e çekmiştir. Böylece İngilizler, 15 Kasım 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine aykırı olarak Musul'u işgal etmiştir (Sabis, 1991, s. 317-318; Tavukçu, 2015, s. 86).

Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından hem Trakya ve Anadolu'da hem de Musul'da gerçekleştirilen işgalleri haksız bularak tanımamıştır. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı, 28 Ocak 1920'deki gizli oturumunda, 30 Ekim 1918 tarihli mütareke sınırlarını devletin resmi sınırları olarak kabul eden ve Musul Vilayeti'ni bu sınırlar içine dâhil eden Misak-ı Milli'yi kabul etmiştir (Şimşir, 2005, s. 861).

1921 yılının Mart ayında, İngiltere'nin Sömürgeler Bakanı Winston Churchill başkanlığında, Arap işleri uzmanları T.E. Lawrence (1888-1935), Gertrude Bell (1868-1925) ve Sir Percy Cox (1864-1938) gibi isimler Kahire'de bir araya gelmiştir. Bu toplantıda, İngiltere'nin işgal ettiği bölgelerin nihai siyasi yapılanması tartışılmış ve Mezopotamya'nın yeni adı "Irak" olarak belirlenmiştir. Ayrıca, yapılan bir referandumla Mekke Emiri Hüseyin'in oğlu Faysal bin Hüseyin, 23 Ağustos 1921'de Irak'ın başına getirilmiştir. 10 Ekim 1922'de imzalanan İngiliz-Irak Antlaşması ile Irak, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 22. maddesi gerekçe gösterilerek İngiltere'nin himayesi altına alınmıştır. Bu antlaşma, Irak'ın bağımsızlığını sınırlandırarak İngiltere'nin bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumayı amaçlamıştır (Engdahl, 2008, s. 83).

İstiklal Savaşı'nın Mustafa Kemal önderliğinde zaferle sonuçlanmasının ardından, I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri ile İsviçre'nin Lozan kentinde uluslararası bir konferans düzenlenmiştir. Türkiye'nin bağımsızlığının tüm dünya tarafından tanınmasını sağlayan Lozan Barış Konferansı görüşmeleri, 20 Kasım 1922'de başlamış; 4 Şubat-22 Nisan 1923 tarihleri arasında kesintiye uğramış ve 24 Temmuz 1923'te antlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Ankara Hükümeti, Lozan görüşmeleri öncesinde üç temel sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan ilki konferansın yeri ve zamanıdır. Ankara Hükümeti, konferansın İzmir'de düzenlenmesi konusunda ısrarcı olmuş ancak bu talep kabul görmemiştir. İkinci mesele İstanbul Hükümeti'nin katılımı

konusundur. Konferansa hem Ankara hem de İstanbul Hükümeti'nin davet edilmesi, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla çözülmüş ve İstanbul Hükümeti'nin katılımı engellenmiştir. Üçüncü mesele ise delegasyonun belirlenmesidir. Türkiye'yi temsil edecek heyetin seçimi, Mustafa Kemal'in direktifi doğrultusunda Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in (Tengirşenk) istifası ve yerine İsmet Paşa'nın atanmasıyla sonuçlanmıştır. İsmet Paşa, baş delege olarak belirlenirken; Maliye Eski Bakanı Hasan Bey (Saka) ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Bey (Nur) yardımcı delegeler olarak görevlendirilmiştir. Heyet, Meclis'te yapılan uzun müzakereler sonucunda şekillenmiştir (Baytal, 2015, s. 965-967).

Lozan Konferansı'na katılan Türk heyetinin temel hedefleri arasında, işgal altındaki İstanbul'un kurtarılması, Boğazlar üzerinde egemenlik sağlanması ve Musul'un diplomatik yollarla geri alınması yer almaktaydı (Şimşir, 2005, s. 861). İsmet Paşa başkanlığındaki heyet, Büyük Millet Meclisi tarafından 5 Kasım 1922'de Ankara'dan ayrılırken, konferansta izlenecek stratejiyi belirleyen 14 maddelik bir talimatname ile donatılmıştı. Bu talimatnamenin Musul'a ilişkin maddesi şu şekildedeydi: "Irak sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları talep edilecektir. Konferansta bu hususta ortaya çıkabilecek engeller için Bakanlar Kurulu'ndan ek talimat alınacaktır. Petrol ve benzeri imtiyazlar konusunda İngilizlere sınırlı ekonomik çıkarlar sunulması müzakere edilebilir." (Uzun, 2013, s. 331)

Türk tarafı için Musul meselesinde öncelik, bölgenin siyasi ve toprak bütünlüğünün sağlanmasıydı; petrol kaynakları ise ikincil derecede önem taşımaktaydı. Ancak Türk delegasyonunun petrol konusundaki hazırlıksızlığı, iki temel nedenden anlaşılmaktadır. Birincisi bilgi eksikliği; İngilizlerin Musul ve çevresindeki petrol yataklarını detaylı haritalarla belgelendirmiş olmalarına karşın, Türk tarafının elinde bölgenin petrol potansiyelini kanıtlayacak teknik veriler bulunmamaktaydı. İkincisi ise diplomatik zafiyet: Lozan görüşmelerinde İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un petrol üzerine yaptığı ayrıntılı argümanlara, Türk heyetinin etkili bir karşı tez sunamaması, bu hazırlıksızlığı daha da belirginleştirmiştir (Demirmen, 2004, s. 71-77).

Lozan Konferansı'nda petrol ve Musul meselesine ilişkin ilk görüşmeler, 21 Kasım 1922'de Türk heyeti üyesi Celaleddin Arif Bey ile Amerikan delegesi Richard W. Child arasında gerçekleşmiştir. Konu, 25 Kasım 1922'de resmi olmayan toplantılarda Türk ve diğer devlet temsilcileri arasında tekrar ele alınmıştır. Ancak kritik müzakere, İsmet Paşa'nın 26 Kasım 1922 akşamı İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile yaptığı özel görüşmede yaşanmıştır. İsmet Paşa, bu görüşmenin detaylarını 27 Kasım'da Ankara'ya gönderdiği telgrafta şu şekilde aktarmıştır (Şimşir, 1990, s. 136):

Curzon ile Irak sınırı üzerine özel bir görüşme yaptık. Musul vilayetini talep ettiğimizi ilettim, ancak kesin bir ret cevabı aldım. Müttefiklerle tam mutabakat içinde olduklarını, Yunanlıları yendiğimizi ancak İngilizleri yenemeyeceğimizi ifade etti. Tartışma sırasında petrol konusuna değindim; Türkiye'nin de petrole ihtiyacı olduğunu vurguladım. Curzon, bölgedeki petrol haklarının dörtte birinin Fransız, İngiliz ve Amerikan şirketlerine dağıtıldığını, kalan payın ise 'diğer taraflara' ait olduğunu belirtti. 'Diğerleri Türkler olabilir' önerime 'olabilir' yanıtını verdi. Ayrıca, savaş sonrası finansal ihtiyaçlarımız için uluslararası konsorsiyumlardan borç alınabileceğini öne sürdü. Ben ise bu tür müzakerelerin ancak Musul'un Türkiye sınırlarına dâhil edilmesi koşuluyla ele alınabileceğini ilettim. Curzon, ertesi günkü oturumda talebimizi reddetmek için tüm hazırlıkları yaptığını açıkça ifade etti. Karşılıklı olarak konuyu özel komisyonlarda tartışma önerisinde bulundum...

Lozan Konferansı'nda Musul meselesi, tartışmaların merkezinde yer almıştır. İngiliz delegasyonu üyesi Dışışleri Müsteşarı Sir William Tyrrell'in 28 Kasım 1922 tarihli raporuna göre, İsmet Paşa'nın daveti üzerine 27 Kasım akşamı Lozan Palas Otelinde iki saat süren bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Tyrrell, bu görüşmede İsmet Paşa'nın ilk olarak petrol konusunu gündeme getirdiğini ve Türkiye'nin Musul'daki petrol kaynaklarından pay talep ettiğini belirtmiştir. Tyrrell, İsmet Paşa'ya, "tatmin edici bir barış antlaşması sağlanırsa" İngiltere'nin yeni Türkiye Devleti'ne her türlü desteği sunacağını, ancak petrol hakları veya mali yardımın pazarlık unsuru olarak kullanılmayacağını açıkça ifade etmiştir (Sonyel, 2006, s. 56-57).

İsmet Paşa, 28 Kasım'da Tyrrell ile yaptığı gizli görüşmenin ardından Ankara'ya gönderdiği telgrafta şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "İngiliz Dışışleri Müsteşarı Tyrrell ile yürüttüğümüz görüşmelerde, Musul'u geri verme konusunda kesin bir niyetleri olmadığı anlaşılmaktadır. Petrol kaynaklarına ortak olmamızı sağlayacaklarını ve ekonomik destek vereceklerini öne sürdüler..." (Şimşir, 1990, s. 145).

Lozan Konferansı sırasında petrol kaynaklarına ilişkin müzakerelerin yoğunlaştığı bir dönemde, İngiltere başbakanlığına David Lloyd George'un yerine Andrew Bonar Law'ın gelmesi, İngiliz diplomasisinin Musul ve petrol konusundaki tutumunu netleştiren yazışmalara sahne olmuştur. Dışışleri Bakanı Lord Curzon, Bonar Law'a gönderdiği mektupta, Türk tarafının yalnızca Musul'un siyasi statüsünü tartışmaya açmakla kalmayıp bölgedeki petrol rezervlerini de kontrol etmeyi hedeflediğini belirtmiştir. Curzon'a göre, Türkiye'nin bu tutumu özellikle İsmet Paşa'nın Amerikalı yetkililerle petrol anlaşmaları üzerine görüşmeler yaptığı iddialarıyla desteklenmekteydi. Öte

yandan, Türkiye'nin Musul'a askeri müdahale ihtimali İngiliz hükümetinde ciddi bir endişe kaynağı oluşturmuştur. Bonar Law, 28 Aralık 1922 tarihli cevabî mektubunda, Türk ordusunun bölgeyi işgal etmesi durumunda konferansın kesintiye uğrayacağını ve bu durumun İngiltere'yi "petrol çıkarları uğruna barışı sabote etmekle" suçlanma riskiyle karşı karşıya bırakacağını vurgulamıştır. Law'a göre, hem İngiliz kamuoyunun hem de uluslararası toplumun tepkisi, Londra'yı diplomatik çözümü incelemeye zorlamaktaydı. Bu yazışmalar, İngiltere'nin Musul meselesine jeostratejik ve ekonomik çıkarlar (özellikle petrol kaynaklarının kontrolü) perspektifinden yaklaştığını açıkça ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, Türkiye'nin bölgesel hak iddialarının İngiliz diplomasisinde yarattığı gerilim, Lozan sürecinin karmaşık dinamiklerini yansıtan kritik bir örnek teşkil etmektedir (Melek, 1983, s. 36).

3 Ocak 1923 tarihinde, Anglo-Amerikan Petrol Şirketi'nin bir heyeti, İsmet Paşa'yı ziyaret ederek Musul petrolleriyle ilgili önemli bir teklifte bulunmuştur. Heyet, Türkiye'ye Musul'un iadesi koşuluyla 50 yıllık petrol imtiyazı karşılığında %12,5 hisse önerisi sunmuş; ayrıca bu imtiyaz kapsamında Amerikan ve Fransız ortakların eşit şartlarla projeye dâhil edileceğini, toplanacak sermaye ile İngilizlerin Musul'dan vazgeçmeye ikna edilebileceğini belirtmiştir. Bunun için resmi bir taahhüt yazısı talep eden heyet, sürecin ancak bu şekilde ilerleyebileceğini vurgulamıştır. Musul ve petrol meselesinde bir diğer gelişme, 5 Ocak 1923'te Ankara'da yaşanmıştır. ABD'nin İstanbul temsilcisi Mr. Barney ile Başbakan Rauf Bey (Orbay) arasındaki görüşmede, Rauf Bey, Musul'un Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu tekrarlamış ancak petrol konusunda uluslararası iş birliğine ve açık kapı politikasına açık olduklarını ifade etmiştir. Bu açıklama, Türkiye'nin hem toprak bütünlüğüne sahip çıkan hem de ekonomik pragmatizm sergileyen dengeli bir tutumunu yansıtmaktadır (Kısıklı, 1999-2003, s. 501-502).

İsmet Paşa, Musul meselesinin komisyon yerine İngiltere ve Türkiye arasında özel görüşmeler yoluyla çözülmesini talep etmiştir. Türkiye, tartışmalı bölge olan Musul'un kendi sınırları içinde kalması koşuluyla petrolün işletilmesini İngiltere'ye bırakmayı önermiş, ancak bu teklif İngilizler tarafından kesin bir şekilde reddedilmiştir (Duman, 2015, s. 318). Sorunun çözüme kavuşturulamaması üzerine, Musul meselesi Lozan Konferansı'nda 23 Ocak 1923 tarihli oturumda ele alınmıştır. Türk heyeti, Musul vilayetinin başka bir devlete bırakılamayacağını etnografik, siyasi, tarihi, coğrafi ve askeri gerekçelere dayanarak savunmuştur. İngiltere ise Irak üzerinde mandater devlet statüsüne sahip olduğunu ve bu statüden geri adım atamayacağını belirtmiştir. Ayrıca, I.

Dünya Savaşı'nda İngiliz ordularının Türk ordularını yenerek Irak'ı fethettiğini ve bu fetih hakkına dayanarak bölgeyi kontrol ettiğini iddia etmiştir. İsmet Paşa, İngiltere'nin fetih iddiasının geçersiz olduğunu, çünkü Musul'un Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra mütareke hükümlerinin ihlal edilerek işgal edildiğini vurgulamış ve Musul'un Türkiye'ye iade edilmesi gerektiğini savunmuştur (Meray, 1969, s. 343-351).

İngiliz tarafı, bölgede silah bırakışmasının geç öğrenildiğini ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesinin bu duruma izin verdiğini öne sürmüştür. Türkiye, İngiltere'nin Musul petrollerine olan ihtiyacını dile getirirken, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon Musul'daki petrolün İngiliz politikası açısından bir önemi olmadığını iddia etmiştir. Curzon, meselenin Musul'un geleceğiyle değil, Türkiye-Irak sınırının belirlenmesiyle ilgili olduğunu vurgulamıştır (Oran, 2009, s. 262).

6 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa, Lord Curzon'un müsteşarı ile yaptığı görüşmenin ardından Ankara'ya gönderdiği telgrafta şu ifadeler yer vermiştir: “Musul meselesini görüştük... Bize petrolden hisse vermeyi teklif ediyorlar. Musul şehrini istediğimizi söyledim. Bizim için Musul bir vatan meselesi, kendileri için ise petrol meselesidir.” (Şimşir, 1990, s. 338). İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nda Musul petrolleriyle ilgili yaptığı konuşmada, Türk tarafı için Musul meselesinin her zaman bir memleket meselesi olarak görüldüğünü vurgulamıştır. Kendisine bazı kişiler tarafından sık sık, “Musul toprak meselesi midir, yoksa petrol meselesi midir?” gibi sorular yöneltildiğini ve her seferinde, “Musul vatan meselesidir” cevabını verdiğini belirtmiştir. Lord Curzon'un “Dünyanın petrole ihtiyacı var” sözlerine karşılık, İsmet Paşa bunu inkâr etmediklerini, ancak Musul'un anavatanına katılması durumunda tüm dünyanın bu kaynaktan faydalanabileceğini ifade etmiştir (Karacan, 1993, s. 168). Böylece İsmet Paşa, Musul'un Türkiye'ye bırakılması halinde dünyanın Musul petrollerinden mahrum bırakılmayacağını garantisini vermiştir.

Bazen kararlı bir tutum sergileyen İsmet Paşa, Lord Curzon'a “Musul'u almadan Ankara'ya dönmem” sözleriyle bu konudaki tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur (Oran, 2009, s. 261). Musul meselesi, İngiltere açısından ise zengin petrol yataklarına sahip olmasının yanı sıra, Hindistan yolunun güvenliğini sağlaması nedeniyle hem ekonomik hem de stratejik açıdan büyük öneme sahip bir bölge olarak değerlendirilmiştir (Yalçın, 1998, s. 160).

Türkiye, Lozan Konferansı'nda Musul meselesi konusunda yalnız bırakılmıştır. Meselenin çıkmaza girdiği bir dönemde İsmet Paşa, 5 Ocak 1923 tarihinde Muhtar Bey

(Çilli) ve Mustafa Şeref Bey'i (Özkan) petrol meselesini görüşmek üzere Londra'ya göndermiştir. Ancak heyetin, Londra'da petrol imtiyazı konusunda yetkisi olmayan kişilerle görüştürülmesi, temasların amacına ulaşamamasına neden olmuştur. Heyet, 12 Ocak'ta Londra'dan Lozan'a dönmüştür. Lord Curzon, kendisinden habersiz bir şekilde Londra'ya heyet gönderilerek siyasi temaslar kurulması girişiminden oldukça rahatsız olmuştur. Bu rahatsızlığını Türkiye Dışişleri'ne iletmiş resmi bir yazıda şu sözlerle ifade etmiştir (Kısıklı, 1999-2003, s. 502-503; Şimşir, 1990, s. 380-381):

İsmet Paşa, petrol bulunan topraklar da dâhil olmak üzere Musul vilayetini Türkiye'ye bırakmam için beni başarısız bir şekilde ikna etmeye, tehdit etmeye veya zorlamaya çalışmaktadır. Ben de kabinenin bana verdiği tavsiye ve yetkilere dayanarak, buna kararlı ve ısrarlı bir şekilde karşı çıkmaktayım. İsmet Paşa, buradaki başarısızlığını görünce, tamamen ilkesiz bir şekilde ve güvenilmez memurlarını benim haberim olmaksızın Londra'ya göndererek, hükümet yetkilileri ya da özel kişilerle temasa geçip onları etkilemeye çalışmıştır. Bu durum, benim burada izlediğim politikaya tamamen ters düşen haince manevralar içermektedir. Bu Türk memurlar, Sir W. Watson Rutherford ve Majör Barnett adlı iki milletvekili ile temasa geçmiş ve benim terk etmeye yanaşmadığım topraklar üzerindeki bölgelerde petrol imtiyazı müzakerelerine girişmişlerdir. Bu memurların temas ettiği kişilerin yetkisiz olduğunu ve bu temasların hükümetimizce tanınmadığını bildiririm.

Lord Curzon'un bu sözleri, İsmet Paşa'nın kendisini atlayarak Musul meselesini Londra'da çözmeye çalışmasına duyduğu kızgınlığı açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Musul meselesi nedeniyle Lozan Konferansı'nın ikinci oturumunda çözüm arayışları çıkmaza girmiş ve taraflar farklı öneriler sunmuştur. İngiltere, meselenin Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesini talep ederken, Türkiye ise çözümün bölgede yapılacak bir plebisit (halk oylaması) ile sağlanmasını istemiştir. Taraflar arasındaki gerilimin tırmandığı bu süreçte İsmet Paşa, Ankara Hükümeti'nden konuyla ilgili görüş talep etmiştir. Ankara Hükümeti'nin cevabında, her türlü baskıdan uzak bir plebisit yapılması gerektiği ve petrolün işletilmesi konusunda görüşmelere açık oldukları belirtilmiştir. Aksi takdirde, Türk Heyeti'nin Ankara'ya dönmesi talimatı verilmiştir (Yazıcı, 2007, s. 19-20).

Mustafa Kemal, yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik kalkınmasını hızlandırmak ve güçlendirmek amacıyla Musul'daki zengin petrol yataklarının önemine dikkat çekmiştir. Musul Vilayeti'nin milli sınırlar içinde olduğunu her fırsatta vurgulayan Mustafa Kemal, bu bölgenin stratejik ve ekonomik değerini sürekli olarak dile getirmiştir

(Kemal, 2007, s. 674). 16-17 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te İstanbul'dan gelen gazetecilere yaptığı konuşmada Musul meselesinin önemini şu sözlerle ifade etmiştir (Mumcu, s. 46-47):

Musul bizim için çok önemlidir. Birincisi, Musul'da sınırsız servet oluşturan petrol kaynakları vardır. İkincisi, onun kadar önemli olan Kürtlük sorunudur. İngilizler, orada bir Kürt hükümeti kurmak istiyorlar. Bunu yaparlarsa, bu düşünce bizim sınırlarımız içindeki Kürtlere de yayılır. Buna engel olmak için sınırı güneyden geçirmek gerekir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerinde Musul'un ekonomik ve stratejik önemine de dolaylı bir atıf vardır. Musul'un zengin petrol yataklarına sahip olması, bölgenin Türkiye için hem ekonomik hem de jeopolitik açıdan büyük bir değer taşıdığını göstermektedir. Atatürk ayrıca, Musul'un sadece bir toprak parçası olmadığını, aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik kalkınması ve ulusal güvenliği için hayati bir öneme sahip olduğunu vurgulamıştır.

30 Ocak 1923 tarihinde İzmir'de basın mensuplarına verdiği bir beyanatta ise Mustafa Kemal, Musul meselesine ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır: “Musul vilayeti, Türkiye devletinin milli sınırları içindedir. Bu toprakları ana vatandan koparıp başkasına hediye etmek hakkı kimseye ait olamaz. Bu meselenin Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) ile bir ilgisi yoktur.” (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997, s. 82).

İngiliz ve Türk taraflarının Musul meselesi konusundaki ısrarlı tutumları, Lozan Konferansı'nda bu konunun çözüme kavuşturulmasını engellemiştir. 4 Şubat 1923 tarihinde İngiltere, hazırladığı barış projesini Türk heyetine sunmuş ve projenin kabul edilmemesi durumunda barış görüşmelerinin sona ereceği tehdidinde bulunmuştur. Ancak İsmet Paşa, bu tehditlere aldırmadan kendi çözüm önerilerini yazılı olarak sunmuştur. Bu öneride, Musul meselesinin İngiltere ve Türkiye arasında bir yıl içinde ortak bir antlaşmayla çözümlenmek üzere konferans gündeminden çıkarılmasını talep etmiştir. Bu gelişmelerin ardından konferans sona ermiş ve İsmet Paşa Türkiye'ye dönmüştür. Konferansa verilen aradan sonra, 23 Nisan 1923'te başlayan Lozan Konferansı'nın ikinci döneminde, Musul meselesinin görüşmeleri çıkmaza sürüklediği gerekçesiyle taraflar, konunun çözümünün konferans sonrasına ertelenmesini kabul etmiştir (Çoban Karabulut, 2015, s. 338-339).

Musul meselesinde tamamen petrole odaklanan İngiltere, Türk tarafının taleplerini kabul etmemiştir. Taraflar arasında Musul meselesinin çözümü, Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasına göre belirlenecekti. Bu maddeye göre:

Türkiye ile Irak arasındaki sınır, dokuz ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostane bir şekilde belirlenecektir. Belirlenen süre içinde iki hükümet arasında anlaşma sağlanamazsa, uyuşmazlık Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulacaktır. Sınır çizgisi konusunda alınacak karara kadar, Türkiye ve Britanya Hükümetleri, kesin geleceği bu karara bağlı toprakların mevcut durumunu değiştirecek nitelikte askeri veya başka türden hiçbir eylemde bulunmamayı karşılıklı olarak taahhüt ederler. (Soysal, 2000, s. 95-96).

Türk-İngiliz heyetleri arasında Musul meselesini görüşmek üzere düzenlenen toplantı, 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti binasında başlamıştır. "Haliç Konferansı" olarak bilinen bu toplantıda Türkiye'yi Fethi Bey (Okyar), İngiltere'yi ise Irak'ta görevli İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox temsil etmiştir. Konferans öncesinde, 26 Nisan'da hükümet tarafından Fethi Bey'e verilen talimatlar, İsmet Paşa'ya Lozan'a giderken verilen talimatlarla benzerlik göstermekteydi. Buna göre, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Türkiye sınırlarına dâhil edilmesi hedefleniyordu. Ayrıca, verilen talimatta, Türkiye'nin bu talepleri kabul edildiği takdirde bölgedeki petrol yataklarının işletilmesi konusunda İngiltere ile ortaklık yapılabileceği belirtilmişti (Şimşir, 2005, s. 862-863).

İngiltere'yi temsil eden Sir Percy Cox, Türk tarafının görüşlerini kabul etmemiş ve taleplerini daha da ileri götürerek konunun sadece Musul meselesiyle sınırlı olmadığını belirtmiştir. Cox, Türkiye-Irak sınırını belirlerken Hakkâri ilinin de içinde bulunduğu bir bölgenin Irak sınırlarına dâhil edilmesini talep etmiştir. Konferans, 5 Haziran 1924 tarihinde herhangi bir sonuca varılamadan dağılmıştır. Bu gelişmeler üzerine taraflar, Musul meselesinin çözümünü Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrası gereğince Milletler Cemiyeti'ne havale etme konusunda mutabık kalmışlardır (Erim, 1946, s. 331).

İstanbul'daki Haliç Konferansı'nda Musul meselesine ilişkin bir sonuca ulaşılamaması üzerine, 6 Ağustos 1924 tarihinde İngiltere Hükûmeti adına Sir Lancelot Oliphant (1881–1965), Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvuruda bulunmuştur. Oliphant, Türkiye ile İngiltere arasında çözüme kavuşturulamayan Musul sorununun, Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin ikinci fıkrası uyarınca Konseyin ilk toplantısında gündeme alınmasını talep etmiştir (Küçük, 2018, s. 219).

20 Eylül 1924'te Milletler Cemiyeti'nde başlayan toplantıda, İngilizlerin görüşünü Adalet Bakanı Lord Parmoor açıklamıştır. İngiliz temsilci, yaptığı açıklamada Musul'un Irak'ın bir parçası olduğunu, sınır meselelerinin hiçbir zaman plebisit (halk oylaması) ile çözülemeyeceğini, bunun askeri bir mesele olduğunu ve önce meselenin niteliği hakkında bir karar alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, kurulacak bir komisyonun meselenin çözümü için inceleme yapıp karara varması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye'yi temsil eden Fethi Bey ise Musul meselesinin bir sınır meselesi olduğunu vurgulamış ve "Sınır, Musul'un kuzeyinden mi yoksa güneyinden mi çekilecektir?" sorusunu gündeme getirmiştir. Fethi Bey, oluşturulacak bir komisyonun bölgede yaşayan halkın duygularını tam olarak belirleyemeyeceğini, bu nedenle en iyi çözümün plebisit olduğunu savunmuştur (Aydın, 1990, s. 57-60).

İngiliz ve Türk taraflarının görüşlerini açıklamasının ardından, Milletler Cemiyeti Meclisi, Musul meselesini araştırmak üzere 30 Eylül 1924 tarihinde bir komisyon kurulması kararını almıştır. Komisyon çalışmalarını sürdürürken, Musul bölgesinde Türk ve İngiliz kuvvetleri arasında çatışmalar yaşanması üzerine Türkiye, geçici bir sınır hattının belirlenmesi için Milletler Cemiyeti Meclisi'ne başvuruda bulunmuştur. Bu gelişme üzerine, Milletler Cemiyeti Meclisi, 29 Ekim 1924 tarihinde çatışmaları önlemek amacıyla iki ülke arasında "Brüksel Hattı" olarak adlandırılan geçici bir sınır hattı belirlemiş ve tarafların bu sınıra uymasını tavsiye etmiştir (Sevinç, 2021, s. 186).

Musul meselesi, TBMM'nin gizli oturumunda da tartışma konusu olmuştur. Bu oturumda görüşlerini ifade eden Hariciye Vekili Şükrü Kaya Bey (Menteşe), "İngiltere'nin Musul'da ne işi var?" sorusunu yönelttikten sonra şu açıklamalarda bulunmuştur (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1925, s. 537):

Petrol madenlerini ve imtiyazını İngiltere'ye verelim, fakat topraklarını bize bıraksın. İngiltere'nin asıl amacı petrol madenleri değildir. Petrol madenleri ikinci derecede kalır. Onun asıl amacı, Rauf Beyefendi'nin de belirttiği gibi, Türkiye'yi bir de doğudan kuşatmaktır. İngiltere, Musul'da, Süleymaniye'de ve diğer bölgelerde yaşayan Kürtleri aldatıp, 'Size bağımsızlık veriyorum' diyerek, kuzey sınırında bize daima düşman olacak bir kitle yaratmayı planlamaktadır.

Şükrü Kaya Bey, bu ifadelerle İngiltere'nin asıl amacının petrol kaynaklarından ziyade, Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye atacak şekilde, ülkeye düşman bir kitle oluşturmak olduğunu vurgulamıştır.

Komisyon, raporunu 16 Temmuz 1925 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne sunmuş ve raporu siyasi, iktisadi, tarihi, coğrafi, stratejik ve etnik başlıklar altında inceleyerek İngiltere'nin görüşleri doğrultusunda karar almıştır. Milletler Cemiyeti, 16 Aralık 1925'te Tahkik Komisyonu'nun kararlarını kabul etmiştir (Özdemir, 1993, s. 31-41). Rapora göre, Brüksel Hattı'nın kuzeyi Türkiye'ye bırakılırken, güneyi Irak'a verilmiştir. Bu karara sert tepki gösteren Türkiye, İngiltere'ye karşı gösterdiği diplomatik direnişi iç ve dış nedenlerden dolayı daha fazla sürdürememiştir. Türkiye, İngiltere'yi Ankara'da görüşmeye davet etmiş ve Irak'taki manda yönetiminin sona ermesinin ardından Musul'un Türkiye'ye iadesi ile Musul petrollerinden pay verilmesi gibi bir dizi talepte bulunmuştur. İngiltere, Musul'un iadesi talebini kabul etmemiş, ancak petrol konusunda iki ülke arasında iyi ilişkilerin gelişmesi için ticari bir iş birliğinin kurulmasını faydalı görmüştür. Böylece İngiltere, Milletler Cemiyeti'nin desteğini arkasına alarak Musul vilayetini ve dolayısıyla petrol yataklarını Irak sınırları içinde bırakmıştır (Keleş, 2002, s. 1123).

Musul meselesini kesin olarak sonuçlandıran "Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması", 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Irak arasında Ankara'da imzalanmıştır. Antlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey (Aras), İngiltere adına Büyükelçi Sir Ronald Lindsay ve Irak adına Savunma Bakanı Nuri Sait Paşa imzalamıştır. Antlaşmanın 14. maddesinde, Irak petrollerinden elde edilecek gelirden Türkiye'ye ödenecek royalty (pay) ile ilgili hüküm yer almıştır. Buna göre: "Irak Hükümeti, 25 yıl süreyle aşağıda belirtilen gelirlerin %10'unu Türkiye Hükümeti'ne ödeyecektir. Bu gelirler şunlardır: a) 14 Mart 1925 tarihli ayrıcalık sözleşmesinin 10. maddesi uyarınca Turkish Petroleum Company'den, b) Sözleşmenin 6. maddesi uyarınca petrol ihraç edebilecek olan ortaklıklardan veya kişilerden, c) Söz konusu ayrıcalık sözleşmesinin 33. maddesi uyarınca kurulabilecek yan ortaklıklardan." Aynı gün, 14. maddeye eklenen bir hükümle, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 12 ay içinde Türkiye Hükümeti, söz konusu yıllık %10'luk payını sermayeye çevirmek isterse, Irak Hükümeti bu bildirimi takip eden 30 gün içinde Türkiye'ye 500 bin İngiliz Lirası ödeyecektir. Bu durumda, Irak Hükümeti 25 yıl boyunca %10 ödeme yükümlülüğünden kurtulacaktır. Türkiye, bu maddede önerilen 500 bin poundluk ödemeyi kabul etmemiş ve %10'luk royalty ödeme hakkını kullanmayı tercih etmiştir (Yazıcı, 2007, s. 35-39; Soysal, 2000, s. 321-324).

Sonuç olarak, Türkiye tüm çabalarına rağmen Musul ve petrol bölgelerini sınırlarına dâhil edememiş ve hukuken Musul ile ilgili hak iddiaları sona ermiştir. Musul

meselesinin, Lozan'da sadece bir toprak anlaşmazlığı değil, aynı zamanda petrol kaynakları üzerinden şekillenen bir güç mücadelesi olduğu görülmüştür. İngiltere, bölgedeki petrol imtiyazlarını korumak ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla Musul'u Irak'a bağlama politikasını ısrarla savunmuştur. Türkiye ise hem ulusal sınırlarını korumak hem de ekonomik kalkınma için petrol kaynaklarına erişim sağlamak amacıyla mücadele etmiştir. Ancak uluslararası siyasi dengeler ve iç dinamikler, Türkiye'nin bu hedeflerine ulaşmasını engellemiştir. Musul'un kaybı, Türkiye'nin Lozan'daki en önemli tavizlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin uluslararası arenada karşılaştığı güçlükleri ve petrol gibi stratejik kaynakların ulusal çıkarlar üzerindeki belirleyici rolünü açıkça ortaya koymuştur. Musul meselesi, Türk dış politikasında hem bir dönüm noktası olmuş hem de gelecekteki enerji politikaları için önemli bir ders niteliği taşımıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1923-1950 DÖNEMİ TÜRKİYE'DE PETROL VE PETROL POLİTİKASI

3.1. Türkiye'nin İlk Petrol Kanunu: 792 Sayılı Petrol Kanunu

Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik bağımsızlık hedefleri ve bu doğrultuda benimsediği politikalar, 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen temel ilkeler çerçevesinde sistematik bir biçimde şekillenmiştir. Kazım Bey'in (Karabekir) başkanlığında 17 Şubat–4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan kongre, yeni devletin iktisadi vizyonunun oluşturulmasında dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Kongrenin açılış konuşmasını gerçekleştiren Gazi Mustafa Kemal Paşa: “Siyasî ve askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmadıkça istenen verim ve sonuç elde edilemez.” şeklindeki ifadesiyle, ekonomik bağımsızlığın millî egemenliğin tamamlayıcı unsuru olduğunu vurgulamış ve Cumhuriyet'in kalkınma politikalarının temel çerçevesini çizmiştir (Koç, 2000, s. 149-150). Bu çerçevede benimsenen ve kalkınma odaklı, ılımlı korumacılığı esas alan ekonomik model, 1930 yılına kadar Türkiye'nin iktisat politikalarının temel yönelimlerini belirlemiştir (Boratav, 2005, s. 45-46).

Türkiye, ekonomik kalkınma ve güçlenmenin petrol kaynaklarına erişimle doğrudan ilişkili olduğunun bilincindeydi. Ancak tüm diplomatik çabalarına rağmen Musul meselesinde istenen sonuç alınamamış ve zengin petrol yataklarını barındıran Musul bölgesi, 5 Haziran 1926 Ankara Antlaşması ile kaybedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin mirasını devralan genç Türkiye Cumhuriyeti, uzun süren savaşlar nedeniyle ciddi mali sıkıntılar ve nüfus kayıpları yaşamıştı. Özellikle I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında eğitilmiş ve dinamik nüfusun büyük bölümünü kaybetmesi, sermaye birikimi, teknik altyapı ve nitelikli insan kaynağı eksikliğini derinleştirmişti. Bu koşullar altında, maden arama ve işletme faaliyetleri gibi yüksek sermaye ve uzmanlık gerektiren alanlarda devlet öncülüğünde bir yaklaşım benimsenmiştir. Zira özel girişimlerin milli çıkarları yeterince koruyamayacağı düşüncesi, dönemin ekonomik politikalarına yön vermiştir (MTA Enstitüsü Dergisi, 1945, s. 296).

1926 yılına kadar Türkiye’de petrol faaliyetleri, 2 Nisan 1925’te kabul edilerek 14 Nisan’da Resmî Gazete’de yayımlanan 608 sayılı “Maadin Nizamnamesinin Bazı Maddeleri ile Taşocakları Nizamnamesinin Tadiline Dair Kanun” kapsamında yürütülmüştür (Resmî Gazete, 14 Nisan 1925, s. 57-74). Söz konusu düzenlemeyle, madenlerin devlet tarafından işletilmesi hedeflenmiş ve madencilik sektöründeki finansal sorunların çözülmesi amacıyla Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur (Yılmaz, 2012, s. 1788). Ancak, bu nizamnamenin devletin çıkarlarını yeterince koruyamadığı ve değişen ihtiyaçlara yanıt veremediği gerekçesiyle revize edilmesi gerektiği değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, gerekli değişiklikler yapılana kadar petrol yatırımlarına devletin de sermaye sağlaması gerektiği düşünülmüştür (Kökyay, 2019, s. 59).

Türkiye’de petrol endüstrisine yönelik herhangi bir yasal düzenlemenin bulunmadığı ve petrol aramalarıyla ilgili kurumsal bir yapının henüz oluşturulmadığı bir dönemde, petrol potansiyelinin belirlenmesi amacıyla 1925 yılında Lüksemburglu jeolog Dr. Michel Lucius⁷ ile iki yıllık bir sözleşme imzalanmıştır. Daha önce bir süre Rusya’da da çalışmış olan Dr. Lucius, Türkiye’nin farklı bölgelerinde petrol emareleri üzerine kapsamlı jeolojik araştırmalar yürütmüştür. Bu çalışmalar kapsamında saha incelemeleri yaparak petrol yataklarının oluşumuna ve dağılımına ilişkin veriler toplamış, elde ettiği bulguları ayrıntılı raporlar hâlinde düzenleyerek İktisat Vekâleti Maden Umum Müdürlüğü’ne sunmuştur. Söz konusu raporlar, Türkiye’de petrol arama çalışmaları alanında yapılan ilk bilimsel belgelerden biri olma niteliğini taşımakta olup, ilerleyen yıllarda yürütülecek petrol arama ve keşif faaliyetleri için temel bir referans kaynağı oluşturmıştır. Dr. Lucius’un çalışmaları, Türkiye’nin petrol potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik atılan ilk sistemli adımlardan biri olarak kabul edilmekte olup, sonraki dönemlerde yürütülecek jeolojik araştırmalara ve sektörel düzenlemelere önemli ölçüde katkı sağlamıştır (Taşman, 1949, s. 17).

Cumhuriyet tarihindeki petrol ile ilgili ilk yasal düzenleme, 25 Ocak 1926 tarihli ve 725 Sayılı “Petrol ve Benzin İnhisarı (Tekeli) Hakkında Kanun” dur. Toplam 13 maddeden oluşan bu kanunun birinci maddesinde, “Dâhili memleketteki alım satımı

⁷ Dr. Michael Lucius (9 Aralık 1876-13 Nisan 1961) 1924-1933 yılları arasında İktisat Vekâleti bünyesinde maden arama ve haritacılıktan sorumlu baş jeolog olarak çalışmıştır. İktisat Vekâleti tarafından verilen görevlerin yanı sıra Ankara Üniversitesi’nde jeoloji dersleri vermiştir. Erzurum Tekirdağ, Eskişehir ve Antalya başta olmak üzere farklı bölgelerde petrol araştırmalarıyla ilgili etütler yaparak raporlar hazırlamıştır. Türkiye’de çalıştığı on yıllık süre içerisinde Türkiye’nin jeolojisine ve yer altı kaynaklarına ilişkin kaleme aldığı 48 adet raporu bulunmaktadır. **Bkz.** Volkan Sarıgül, A Short History Of Paleontology In Turkey, Part II: Paleontology In The Republic Of Turkey, Earth Sciences History Vol. 40, No. 1, 2021 pp. 202–243.

tamamen serbest olmak üzere, Türkiye'ye petrol ve benzin ithali Hükümetin taht-ı inhisarındadır.” ifadesiyle, petrol ve benzin ithalatının tamamen devlet tekeline alındığı belirtilmiştir. Kanun kapsamında devlet, petrol ve benzin ithalatına ek olarak, tüm vergi ve resimler dâhil olmak üzere masraflara kilo başına 8 kuruş ekleyerek ülke içi dağıtımını gerçekleştirecektir. Bu tekel hakkı, devlet tarafından yapılan bir anlaşma ile Amerikalı Standard Oil şirketine devredilmiştir (Resmî Gazete, 7 Şubat 1926, s. 947; Boratav, 1974, s. 114-115).

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk petrol kanunu, 792 Sayılı Petrol Kanunu, 24 Mart 1926 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir. Bu kanun, İngiltere, Türkiye ve Irak arasında imzalanan Ankara Antlaşması'ndan yetmiş üç gün önce yürürlüğe girmiştir. Kanunun hazırlanma sürecinde, petrol yatakları bakımından zengin olan Romanya, Rusya ve ABD gibi ülkelerin petrol mevzuatları incelenmiş ve özellikle Romanya Petrol Kanunu esas alınmıştır (TBMM ZC, Dönem: 2, İ: 76, C: 1, Cilt: 23, 24.03.1926, s. 326-331; Kuruç, 1988, s. 191).

Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan Petrol Kanunu Tasarısı, 26 Ekim 1924 tarihli ve 6/3759 numaralı yazı ile TBMM'ye sunulmuş, ancak tasarının eksiklikler içermesi nedeniyle komisyona geri gönderilmesine karar verilmiştir. Bu eksiklikleri gidermek amacıyla Ticaret Bakanlığı tasarı üzerinde gerekli düzenlemeleri yaparak yeniden revize etmiştir (TBMM ZC, Dönem: 2, İ: 76, C: 1, Cilt: 23, 24.03.1926, Petrol Kanunu Layihası (1/732), Sıra Numarası: 117, s. 1-3).

Revize edilen tasarı, 16 Eylül 1925 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında ele alınarak onaylanmış ve TBMM'ye sunulması kararlaştırılmıştır (BCA, 30-18-01-01/16-66-15). On dokuz maddeden oluşan tasarı ve gerekçeli raporun onaylı bir sureti, 24 Ekim 1925 tarihinde TBMM'ye sunulmuştur. Petrol Kanunu Tasarısı gerekçesinde, bir yıl önce TBMM'ye sunulan ve Ticaret Komisyonu tarafından incelenerek genel kurula sevk edilen Petrol Kanunu'nun, ülkenin petrol sektörünün gelişimi ve kalkınmasını sağlamayı amaçladığı, aynı zamanda milli menfaatleri koruyacak şekilde tasarlandığı ifade edilmiştir. Ancak, tasarıda bazı maddelerin belirsizlikler içermesi veya yanlış yorumlamalara neden olabilecek nitelikte olması, söz konusu hükümlerin daha açık ve net bir şekilde düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda, tasarı revize edilerek genel kurulun onayına sunulmuştur (TBMM ZC, Dönem: 2, İ: 76, C: 1, Cilt: 23, 24.03.1926, Petrol Kanunu Layihası (1/732), Sıra Numarası: 117, s. 1-2).

Petrol Kanunu tasarısı üzerindeki görüşmelere 24 Mart 1926 tarihinde başlanmıştır. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey (1872-1934), aynı gün Meclis'te yaptığı

konuşmada, ülkenin ihtiyaç duyduğu en önemli kaynaklardan birinin petrol olduğunu vurgulamıştır. Bu kapsamda, Ticaret Vekâleti tarafından görevlendirilen Lüksemburglu bir uzmanın (Dr. Michael Lucius), son iki yıldır petrol arama faaliyetleri üzerine çalışmalar yürüttüğünü belirtmiştir. Ali Cenani Bey, Petrol Kanunu Tasarısı'nın iki yıl boyunca komisyonda incelendiğini ve bu düzenleme yürürlüğe girmeden petrol arama faaliyetlerinin yürütülemeyeceğini ifade etmiştir. Bu nedenle, kanunun öncelikli olarak ve ivedilikle müzakere edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aynı oturumda, Kastamonu Milletvekili Halit Bey'in ülke sınırları içinde petrol arama ruhsatı ve imtiyazı verilen sahaların olup olmadığına dair sorusuna yanıt olarak, yalnızca Van ve Rize vilayetlerinde petrol arama ruhsatı verilmiş olduğunu belirtmiştir (TBMM ZC, Dönem: 2, İ: 76, C: 1, Cilt: 23, 24.03.1926, s. 322).

Maliye Bakanı Hasan Bey (Saka), söz alarak petrol kaynaklarının yönetimi konusunda mevcut yasal düzenlemelerin yetersiz olduğunu vurgulamış ve bu alanda yeni bir düzenlemeye duyulan ihtiyacı dile getirmiştir. Petrolün stratejik önemi ve kendine özgü yapısı nedeniyle, mevcut Maadin Nizamnamesi'nin genel maden kanunları çerçevesinde getirilen düzenlemelerinin petrol için yeterli olamayacağını söylemiştir. Dünyada petrol rezervlerine sahip ülkelerin uygulamalarına benzer şekilde, Türkiye'nin de petrol kaynaklarının araştırılması ve işletilmesi için özel bir kanuna ihtiyaç duyduğunu savunmuştur. Hasan Bey, ülke genelinde bazı jeolojik bulguların petrol varlığına işaret ettiğini, ancak bu kaynakların işletilebilir olup olmadığına dair kesin bilimsel verilerin henüz bulunmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte, geçmişte yapılan yasal düzenlemelerin petrol sektörünün gelişimi açısından yetersiz ve geçersiz olduğunu, dolayısıyla daha etkili bir düzenlemenin gerekliliğini ifade etmiştir.

Hasan Bey Konuşmasının devamında, Petrol kaynaklarının serbest sahiplenme hakkına tabi olmaması gerektiğini, bunun yerine devletin bu kaynaklar üzerinde doğrudan araştırma ve işletme hakkına sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak yeni petrol kanununun yalnızca devletin yetkilerini belirlemekle kalmayıp, özel sektöre de belirli koşullar altında haklar devretme imkânı tanıyacağını dile getirmiştir. Bu düzenlemenin, diğer ülkelerin deneyimlerinden yararlanılarak hazırlandığını ve dönemin gerekliliklerine uygun bir çerçeve sunduğunu ifade etmiştir. Son olarak, mevcut Maadin Nizamnamesinden ayrılmanın artık zorunlu hale geldiğini belirterek, petrol kaynaklarının etkin bir şekilde araştırılması ve işletilmesi için yeni bir yasal çerçevenin ivedilikle oluşturulması gerektiğini dile getirmiştir (TBMM ZC, Dönem: 2, İ: 76, C: 1, Cilt: 23, 24.03.1926, s. 325-327).

24 Mart 1926 tarihinde TBMM’de kabul edilen ve 6 Nisan 1926 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 792 Sayılı Petrol Kanunu, toplam 22 maddeden oluşmaktadır. Bu kanun kapsamında, petrol arama ve işletme hakkı yalnızca hükümete tanınmıştır. Bu düzenlemenin temel amacı, stratejik bir enerji kaynağı olan petrolün yabancı çıkar gruplarının etkisinden korunmasıdır. Bu yönüyle söz konusu kanun, devletçi bir yaklaşım sergilemektedir. Uzun ve zorlu savaşımlardan geçen, büyük bir imparatorluğun çöküşüne tanıklık eden ve Orta Doğu’daki zengin petrol kaynakları üzerinde yabancı devletlerle yoğun askeri ve siyasi mücadele yürüten yönetici kadronun, böyle bir tedbir alması beklenen bir tutum olarak değerlendirilebilir. Kanunun devletçi niteliği, birinci maddesinde açıkça ifade edilmektedir: “Türkiye hududu dâhilindeki bilcümle arazide bitüm ve petrol ve müştakatı (türevleri) tabiyesi madenlerin taharri (arama) ve işletilmesi hakkı, Maadin Kanunu ahkâmına tabi olmak kaydıyla hükümete verilmiştir.” Bu madde, petrol kaynaklarının yalnızca devlet kontrolünde araştırılması ve işletilmesini öngörerek, petrol sektöründe doğrudan yabancı sermaye etkisini sınırlayan bir yaklaşımı ortaya koymaktadır (Resmî Gazete, 6 Nisan 1926, s. 1247).

Petrol Kanunu, Cumhuriyet hükümetlerinin petrol endüstrisine, tüm zorluklara rağmen, büyük bir önem verdiğini gösteren önemli bir adım olmuştur. Ancak, kanun maddelerinin sayısının azlığı ve petrol faaliyetlerine dair arama, araştırma ve işletme konularındaki belirsizlikler, çeşitli yetersizliklere yol açmıştır. Diğer bir önemli eksiklik ise, ham petrolün nakli ve tasfiye işlemleriyle ilgili hükümlerinin düzenlenmemiş olmasıdır. Bu durum, modern petrol endüstrisi teknikleriyle uyumlu bir düzenlemenin hazırlanmadığını ve Türkiye’deki petrol sanayisinin kurulup gelişmesini sağlayacak kararların alınmadığını göstermektedir. Romanya Petrol Kanunu temel alınarak hazırlanan bu kanun, Romanya’da dahi yetersiz bulunmuş ve 1926 yılında, Türkiye’nin kabul ettiği yıl, yürürlükten kaldırılmıştır (PİGM, 1973, s. 5). Türkiye’de ise 792 Sayılı Petrol Kanunu’na, yalnızca 27 Haziran 1938 tarihinde yapılan bir değişiklik, “Petrol Kanunu’na Birinci Maddeye Bir Fıkra Eklenmesine Dair Kanun” ile ilave bir fıkra eklenmiş ve bu değişiklik kanun 1954 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Resmî Gazete, 9 Temmuz 1938, s. 10229).

Petrol arama ve işletme faaliyetleri, önemli bir sermaye gereksinimi doğurduğundan, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren yapılan çalışmalarda bu alanda kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. Bu durum üzerine hükümet, Petrol Kanunu’nun yürürlüğe girmesinin ardından bir yıl içinde, petrol arama faaliyetleriyle ilgili mali sorunları çözmek amacıyla bir dizi önlem almıştır. 9 Mart 1927 tarihinde

çıkarılan bir kararnamede, ÷lkedeki maden ve petrol yataklarının tespit edilmesi ve bu yatakların bir devlet kurumu tarafından işletilmesi için gerekli sermayenin Türkiye İş Bankası tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır (BCA, 030-18-01-01/23-15-9).

792 Sayılı Petrol Kanunu'nun 1926 yılında yürürlüğe girmesinin ardından, 1933 yılında Petrol Arama ve İşletme İdaresi'nin kurulmasına kadar Türkiye'de petrol araştırma faaliyetleri belirli isimler ve bölgelerle gerçekleştirilmiştir. 1926 yılında, Hasan Mustafa'ya Mürefte bölgesi için bir ruhsatname verilmiştir. 1927'de Profesör Bertrand, Hamit Nafiz ve Malik, Van Gölü çevresindeki Kürzot bölgesinde incelemeler yapmıştır. 1928'de ise Shirley Mason, Mürefte, Boyabat ve Cizre bölgelerinde araştırmalar gerçekleştirmiş ve bulgularını 1930 yılında Bulletin of American Association of Petroleum Geologists dergisinde yayımlamıştır. Ayrıca, Bekir Vehbi Ergene'nin Çımağıl (Bayburt) bölgesinde, Kemal Lokman ise Kürzot bölgesinde araştırmalar yapmıştır.

1929 yılında, Dr. Michael Lucius ve Hadi Galip Yener hükümet adına Cizre bölgesinde incelemelerde bulunmuşlardır. 1929-1930 yıllarında ise Mühendis Dale, Thomas O'Brien adına Mürefte bölgesinin haritasını çıkarmıştır. 1930 yılında, İktisat Vekâleti adına Cevat Eyüp Bey (Taşman), Dr. Michael Lucius ve Kemal Lokman'dan oluşan uzman bir ekip, Mürefte, Çıralı, Muskaryayla (Finike), Boyabat, Mapavri (Rize), Çımağıl (Bayburt), Pulk (Tercan), Katranlı (Erzurum), Divanhüseyin, Hasankale, Kürzot, Sivas ve Cizre bölgelerinde incelemeler yapmıştır. Aynı yıl Cevat Eyüp Bey, Jeolog Hoffman ve Kemal Bey, Compagnie Française des Petroles hesabına Mapavri (Rize), Çımağıl, Hasankale, Katranlı, Neftik, Kürzot, Boyabat ve Pulk bölgelerinde araştırmalar gerçekleştirmiş ve bu çalışmalar Taşman tarafından 1931 yılında American Association of Petroleum Geologists bülteninde yayımlanmıştır. Son olarak, 1932 yılında, Mühendis Petinikoff, Nizamettin Şevki adına Pulk bölgesinde araştırmalar yapmıştır (Taşman, 1937, s. 14; Ulus, 1937, s. 2; Lokman, 1969a, s. 224-229).

Cumhuriyet'in ilk petrol kanununun kabulüyle birlikte, ekonomik ve teknik yetersizlikler önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Ancak, en belirgin eksikliklerden biri, devletin petrol faaliyetlerine dair uzmanlaşmış ve bu alanda stratejik yapılandırmayı sağlayacak bir kamu teşkilatı kuramaması olmuştur. Petrol yasası, kamu politikası açısından üç ana unsur içermektedir. İlk olarak, Cumhuriyet tarihi boyunca petrol politikaları bağlamında önemli tartışma konusu olan devletçilik ile iktisadi liberalizm arasındaki karşıt görüşler öne çıkmaktadır. İkinci olarak, yetişmiş insan gücü eksikliğinden kaynaklanan uzman personel ve teknik yetersizlikler önemli bir sorun olarak belirginleşmiştir. Üçüncü unsur ise, Türkiye'de Musul meselesinin acı hatırasının

o dönemde taze olması ve bu bağlamda, kaybedilen Orta Doğu bölgesinin sahip olduğu zengin petrol yataklarının Türkiye’de bulunabileceği umudunun canlı tutulmasıdır. Türkiye'deki petrol faaliyetleri göz önüne alındığında, 1926 yılında çıkarılan ilk petrol kanununun, ülkenin petrol politikasının başlangıcı olarak kabul edilmesi doğru bir değerlendirme olacaktır (Güneş, 2023, s. 97-98).

3.2. Türkiye’de Petrol Endüstrisinin İlk Kurumsal Yapısı: Petrol Arama ve İşletme İdaresi

792 Sayılı Petrol Kanunu’nun yürürlüğe girmesinin ardından, hükümet petrol arama faaliyetlerine önem atfetmiş ve bu alanda somut adımlar atmak amacıyla bütçeye 300 bin liralık bir ödenek tahsis etmiştir. Ancak, petrol arama ve işletme faaliyetlerini yürütecek kurumsal bir yapı henüz oluşturulmadığından, bu süreçte yalnızca çeşitli incelemeler yapılmış ve 1933 yılına kadar kesin bir sonuca ulaşılamamıştır (TBMM ZC, Dönem: 4, İ: 54, C: 2, Cilt: 15, 20 Nisan 1933, Sıra No: 186, s. 1-2).

VI. İsmet Paşa Hükümeti (4 Mayıs 1931-1 Mart 1935) yapılan jeolojik incelemeleri değerlendirerek petrol arama ve işletme faaliyetlerini kurumsal bir yapıya kavuşturmak amacıyla harekete geçmiştir. Bu çerçevede, 10 Kasım 1932’den itibaren Celal Bey’in (Bayar) İktisat Vekili olarak görev yaptığı İktisat Vekâleti tarafından, 1933 yılı Nisan ayının ilk günlerinde bir tasarı hazırlanmıştır. Söz konusu tasarıya göre, ülkede altın ve petrol arama ile işletme faaliyetlerini yürütmek üzere, 500 bin lira sermayeye sahip bir idare kurulması öngörülmüştür. Ayrıca, bu idarenin kuruluşu için İktisat Vekâleti, 500 bin liranın o yılki bütçeye olağanüstü ödenek olarak aktarılması talebinde bulunmuştur (Vakit, 3 Nisan 1933, s. 1).

20 Mayıs 1933 tarihinde kabul edilen ve 27 Mayıs 1933’te Resmî Gazete’de yayımlanan 2189 sayılı “Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline Dair Kanun”, Türkiye’de petrol sektörünün kurumsallaşmasında önemli bir adım olmuştur. Sekiz maddeden oluşan bu kanun, 792 sayılı Petrol Kanunu’na dayanarak hazırlanmış ve petrol ile birlikte altın gibi diğer madenlerin araştırılması, işletilmesi ile bu alandaki denetim mekanizmalarını düzenlemiştir. Kanunun 3. maddesi⁸ uyarınca, “Petrol Arama

⁸ Üçüncü Madde-Altın ve petrol arama ve işletme idareleri, birbirinden ayrı iki şahsiyettir. Bu idareler birer müdür tarafından idare olunur. Kadrolarını İktisat Vekâleti tanzim eder. Müdürler İktisat Vekâletinin inhası (öneri yazısı), İcra Vekilleri Heyetinin kararı ve Reisicumhurun tasdiki ile tayin olunur. Türk ve ecnebi mütehassıs ve mühendisler müdürlerin inhası üzerine İktisat Vekâletince tayin olunur. Mesul muhasipler

ve İşletme İdaresi” adı altında hükmî şahsiyete sahip bir kurum oluşturulmuştur. Bu idare, İktisat Vekâletine (Ekonomi Bakanlığı) bağlı olarak faaliyet gösterecek ve söz konusu faaliyetler, bakanlığın denetimine tabi olacak şekilde yapılandırılmıştır. Kurumun görevi, kanunun 1. maddesinde belirtildiği üzere, Türkiye sınırları içerisinde petrol ve beraberindeki diğer madenleri aramak, keşif sonuçları ekonomik açıdan uygun bulunduğu ise bu kaynakları işletmek olarak tanımlanmıştır (TBMM ZC, Dönem:4, İ:54, C:2, Cilt: 15, 20.05.1933, s. 210-2011; Resmi Gazete, 27 Mayıs 1933, s. 2508).

Kurumun teknik kapasitesini güçlendirmek amacıyla, dönemin önde gelen petrol jeologlarından Cevat Eyüp Bey, ABD’den davet edilerek idarenin başına getirilmiştir. 28 Mayıs 1933 tarihli İktisat Vekilliği yazısı ve 29 Mayıs 1933 tarihli 14479 sayılı İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) Kararnamesi ile resmî olarak Petrol Arama ve İşletme İdaresi Müdürlüğü görevine atanan Cevat Eyüp Bey’e, aylık 800 lira ücret ödeneceği hükme bağlanmıştır. Bu atama, devletin petrol kaynaklarının bilimsel ve teknik bir yaklaşımla değerlendirilmesine verdiği önemin bir göstergesidir (BCA, 30-18-01-02/36-40-20).

Petrol Arama ve İşletme İdaresi, Müdür Cevat Eyüp Taşman, Muhasebeci Muhittin Akkaya ve danışman jeolog Sidney Paige’den oluşan bir ekip tarafından yönetilmiştir. İdare, Ankara Ulus’ta Çankırı Caddesi üzerinde bulunan Sakarya Apartmanı’nın iki odalı bir dairesinde çalışmalarını sürdürmüştür. Kendilerine tahsis edilen tek otomobille Türkiye’nin farklı bölgelerinde petrol arama faaliyetlerini yürütmüşlerdir (Taşman, 1949, s. 19; Özcan, 2006, s. 3).

Bu süreçte, petrol arama ve sondaj çalışmalarında kullanılmak üzere yaklaşık 600 ton ağırlığında alet ve sondaj makineleri bir Amerikan şirketi aracılığıyla Türkiye’ye getirilmiştir (BCA, 30-18-01-02/43-19-14). Ancak, 1933 yılında Petrol Arama ve İşletme İdaresi’ne tahsis edilen 300 bin liralık bütçe yetersiz kalmış, bu nedenle 1934 yılı Nisan ayında ek 200 bin lira ödenek talebinde bulunulmuş ve bu talep hükümet tarafından kabul edilmiştir. Ödenek artışıyla ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde milletvekillerinin sorularını yanıtlayan İktisat Vekili Celal Bey (Bayar), teşkilatın yabancı uzmanlarla güçlendirildiğini ve bu uzmanların göreve başladığını belirtmiştir. Bayar, yapılan araştırmalar sonucunda özellikle Mardin bölgesinde umut vadeden sahalar tespit

İktisat Vekâletinin intihabı üzerine Maliye vekâletince tayin olunur, Diğer memur ve müstahdemlerin tayinlerini müdürler yapar. **Bkz.** Resmi Gazete, 27.05.1933, Sayı: 2411. s. 2508.

edildiğini ve Basbirin⁹ nahiyesinde belirlenen bir noktada sondaj çalışması yapılmasına karar verildiğini ifade etmiştir. Ayrıca, ihtiyaç duyulan ekipmanların satın alınarak bölgeye sevk edildiğini ve talep edilen ek ödeneğin bu harcamaların karşılanması amacıyla istendiğini vurgulamıştır. Bayar, petrol arama konusundaki kararlılığını şu sözlerle dile getirmiştir: “Eğer tabiat ülkemize petrolü bahşetmişse, biz de bunu mutlaka ortaya çıkaracağız ve teşkilat olarak bunu gerçekleştirecek güce sahibiz.” (TBMM ZC, Dönem: 4, İ: 38, C: 3, Cilt: 21, 12.04.1934, s. 52-53).

Petrol, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye açısından da ekonomik ve stratejik öneme sahip bir enerji kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Genç Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun ardından geçen on yıllık süreçte her yıl yaklaşık 8 milyon lira değerinde petrol ve türevlerini ithal etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, ülkede petrol arama çalışmalarına hız verilmesini zorunlu kılmıştır (Cumhuriyet, 10 Haziran 1933).

Bu çerçevede 1933 yılında Petrol Arama ve İşletme İdaresi, petrol arama faaliyetlerine ağırlık vermiş ve Mardin’in Basbirin bölgesinde incelemeler yapmak üzere bir ekip görevlendirmiştir. Bu ekip Müdür Cevat Eyüp Bey, ABD’den yeni gelen jeolog Harold Moses ve mühendis William Woodson’dan oluşmaktaydı. Yapılan araştırmalar sonucunda, bölgenin 1:25.000 ölçekli haritası mühendis William Woodson tarafından hazırlanmış ve bölgede sondaj yapılmadan petrolün varlığı konusunda kesin bir yargıya varılamayacağı rapor edilmiştir. Woodson, Basbirin’de açılması planlanan sondaj kuyusunun tahmini maliyetini 178.654,82 ABD doları olarak hesaplamış ve bu miktarın Türk Lirası karşılığının 255.547,60 TL olduğunu belirtmiştir. Bu incelemeler ve değerlendirmeler sonucunda, Türkiye’de ilk kez petrol arama amacıyla derin sondaj kuyusu açılmasına karar verilmiştir (Lokman, 1969b, s. 229-230).

Petrol Arama ve İşletme İdaresi, Basbirin’de gerçekleştirilmesi planlanan sondaj çalışmaları için hazırlıklara başlamıştır. Bu kapsamda, İdare Müdürü Cevat Eyüp Taşman ile sondörler John Shirley ve Terry, 1934 yılının Haziran ayında Mersin’e gitmiştir. Burada, İstanbul’dan Mersin Limanı’na sevk edilen ve ikinci el olarak 44 bin liraya satın alınan buharla çalışan kablolu darbeli sondaj makinesi ile sondaj çalışmalarında kullanılacak yaklaşık bin ton ağırlığındaki ekipman teslim alınmıştır. Sondaj makineleri ve diğer malzemeler, demiryolu aracılığıyla sondajın gerçekleştirileceği bölgeye Mardin’in Midyat ilçesine bağlı Basbirin nahiyesine, sevk edilmiştir. Yapılan hazırlıkların tamamlanmasının ardından Türkiye’de ilk derin sondaj kuyusu olan ve

⁹ Basbirin (Bsorino, Basibrin) günümüzde, Şırnak ilinin İdil ilçesine bağlı Haberli isimli bir köydür. Köy, Şırnak il merkezine 110 km, İdil ilçe merkezine 25 km uzaklıktadır.

Basbirin-1 adı verilen kuyunun sondajına 13 Ekim 1934 tarihinde başlanmıştır (Akşam, 6 Haziran 1934, s. 2; Özcan, 2006, s. 12).

Türkiye'nin ilk derin petrol sondaj kuyusu olan Basbirin-1 kuyusunun açılış törenine, dönemin İktisat Vekili Celal Bey (Bayar), Birinci Umum Müfettişi Ahmet Hilmi Bey (Ergeneli), Mardin Valisi Rıfat Talat Bey (Öncel) ve çevre köylerden gelen halk katılmıştır. Tören sırasında Celal Bey tarafından kurdele kesilmiş ve sondaj çalışmaları başarı dilekleriyle resmen başlatılmıştır. Celal Bey, sondaj alanında gerçekleştirdiği incelemelerin ardından basın mensuplarına yaptığı açıklamada, petrol arama faaliyetlerinin hukuki bir çerçeveye oturtulması amacıyla özel bir kanunla İktisat Vekâletine bağlı, tüzel kişiliğe sahip "Petrol Arama ve İşletme İdaresi"nin kurulduğunu belirtmiştir. Ayrıca, bu idarenin başına Amerika'da eğitim görmüş genç uzmanlardan Cevat Eyüp Bey'in getirildiğini ifade etmiştir. Bayar, İktisat Vekâletine bağlı Petrol Arama ve İşletme İdaresi'nin yürüttüğü değerlendirmeler sonucunda, petrol bulma amacıyla Basbirin-1 kuyusunda sondaj çalışmalarının başlatıldığını vurgulamış ve nihai sonucun sondaj süreciyle netleşeceğini dile getirmiştir. Ayrıca, Türkiye'de petrol emareleri bulunan çeşitli bölgelerin detaylı jeolojik incelemelere tabi tutulacağını belirterek petrol arama konusunda gelişmiş ülkelerin uyguladığı yöntemleri Türkiye'nin de benimseme kararlılığında olduğunu ifade etmiştir. Bayar, çalışmaların iyi sonuç alma azmiyle yürütüleceğini sözlerine eklemiştir (Zaman, 14 Ekim 1934, s. 2; Türkdili, 15 Ekim 1934, s. 1).

13 Ekim 1934 tarihinde sondaj çalışmalarına başlanan Basbirin-1 kuyusunda, yeterli petrol rezervine ulaşılamadığı gerekçesiyle sondaj faaliyetleri 15 Haziran 1936 tarihinde, 1351 metre derinlikte sonlandırılmıştır. Sondaj kulesi ve makineler sökülerek, tüm malzemeler yeni açılacak kuyu için Midyat ilçesinde bulunan Hermis bölgesine taşınmıştır (Lokman, 1969b, s. 236). Başlangıçta Basbirin-1 kuyusunun tahmini maliyeti 255.547,60 TL olarak hesaplanmış olmasına karşın, gerçekleşen toplam maliyet 533.877,34 TL'ye ulaşmıştır. Böylece, öngörülen maliyetin yaklaşık iki katı harcama yapılmıştır (Özcan, 2006, s. 14).

Basbirin-1 kuyusundaki sondaj çalışmaları, "Kablo Sistemi-Darbeli Sondaj" yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu sistemde, ucu sivri büyük bir çiviyi andıran matkap, bir tel halata asılarak ona bağlı ağırlıklarla birlikte yüzeye dakikada 15-16 kez vurularak delme işlemi yapılmaktadır. Matkabın ucu köreldiğinde, yukarı çekilerek yüksek sıcaklıkta ocakta ısıtılır, ardından balyozlarla dövülerek yeniden keskinleştirilir ve tekrar kuyuya indirilirdi. Bu işlemlerin zaman alması nedeniyle, erken dönemlerde

açılan sondaj kuyularının tamamlanması genellikle 2-3 yıl sürmüştür. Türkiye’de yeterli teknik personel bulunmaması nedeniyle, Basbirin-1 kuyusundaki sondaj çalışmaları ABD’li başsondör Samuel Russell ile sondörler John Shirley, Vincent Yocum ve Terry tarafından yürütülmüştür. Bununla birlikte, sondaj çalışmalarında Muhittin Eren, Yusuf Öney, Hasan Güven, Esat Atuğ ve Süleyman Bayır gibi Türk işçiler de görev almış, böylece önemli saha deneyimleri kazanmışlardır. Bu deneyim, onların ilerleyen yıllarda petrol sektöründe başsondör olarak hizmet etmelerine katkı sağlamıştır (Acun, 1949, s. 181; Özcan, 2006, s. 21).

Başbakan İsmet İnönü, 12 Aralık 1933 tarihinde Millî İktisat ve Yerli Mallar Haftası’nın açılış konuşmasında, devam eden petrol arama faaliyetlerine değinmiş ve hükümetin önem verdiği madenler arasında petrolün özel bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. İnönü, petrolün özellikle devlet denetiminde tutulmasının hükümet tarafından arzu edildiğini vurgulamıştır. Konuşmasında, Türkiye’nin henüz geniş çaplı bir petrol keşfi gerçekleştirmediğini ifade eden İnönü, ancak uluslararası çevrelerde Türkiye’nin önemli petrol rezervlerine sahip olduğuna dair güçlü bir kanaat bulunduğuna dikkat çekmiştir. Son yıllarda yürütülen arama çalışmalarının, ülkede geniş petrol yataklarının varlığına ilişkin inancı pekiştirdiğini belirtmiştir. Ayrıca, Doğu, Batı ve Orta Anadolu’da ciddi arama faaliyetlerinin sürdüğünü ve bu çalışmaların ilerleyen yıllarda değerli petrol kaynaklarının keşfiyle sonuçlanabileceğini umduğunu dile getirmiştir. İnönü, konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştır: “Ümidimiz şudur ki, petrol mevzuunda memlekette birçok membalar bulacak ve işleteceğiz.” Bu ifadeler, hükümetin petrolü stratejik bir kaynak olarak değerlendirdiğini ve devlet kontrolünde işletilmesini hedeflediğini açıkça ortaya koymaktadır (Cumhuriyet, 13 Aralık 1933, s. 1-5).

Türkiye’nin jeopolitik konumu, petrol açısından zengin bölgelerle olan yakınlığı nedeniyle ülkede önemli petrol rezervlerinin bulunabileceği yönündeki beklentileri her zaman güçlü kılmıştır. Bu çerçevede, Cumhuriyet’in ilanının ardından petrol arama çalışmalarına hız verilmiş ve özellikle 1926-1935 yılları arasında, olası petrol kaynaklarının keşfi için hem yasal düzenlemeler hem de kurumsal yapılanmalar oluşturulmuştur. Bu süreçte çıkarılan petrol yasaları, arama ve işletme faaliyetlerinin hukuki altyapısını oluştururken, kurulan kurumlar ise bu çalışmaları yürütmekle görevlendirilmiştir.

1930’lu yıllarda devlet öncülüğünde gerçekleştirilen petrol arama faaliyetleri, Türkiye’de bu alandaki ilk sistemli ve kurumsal girişimler olarak öne çıkmaktadır. Teknik ve finansal zorluklara rağmen yürütülen çalışmalar, yerli teknik personelin yetişmesine

katkı sağlamış ve ilerleyen dönemlerde Türkiye'nin petrol politikalarının temelini oluşturmuştur. Ancak, dönemin ekonomik ve teknolojik şartları göz önüne alındığında, sürdürülebilir bir üretim sürecine geçilememesi, Türkiye'nin enerji alanında dışa bağımlılığının devam etmesine yol açmıştır.

Bu çerçevede, Petrol ve Altın Arama ve İşletme İdaresi gibi kurumsal yapılar, beklenen düzeyde katkı sağlayamadıkları gerekçesiyle yeniden yapılandırılmıştır. Söz konusu kurumun faaliyetlerinin istenilen verimliliğe ulaşamaması nedeniyle ilga edilmesiyle, yerine 1935 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) kurulmuştur. Böylece, maden ve petrol arama çalışmalarının daha kapsamlı ve bilimsel bir zeminde yürütülmesi amaçlanmıştır.

3.3. MTA Enstitüsü'nün Kuruluşu ve Petrol Faaliyetleri

1933 tarihli ve 2189 sayılı Kanun kapsamında kurulan Petrol Arama ve İşletme İdaresi'nin faaliyetleri sonucunda, hedeflenen amaçlara ulaşmanın mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Petrol sektörünün doğası gereği büyük sermaye, nitelikli teknik personel ve ileri düzeyde teknik bilgi gerektirmesi, mevcut yapının yetersiz kaldığını göstermiştir. Bu durum, petrol politikalarında bir değişiklik yapılmasını zorunlu hale getirmiştir.

1933 yılında, özel girişimciler tarafından yürütülecek petrol arama ve işletme faaliyetlerinin mevzuata uygunluğunu denetlemek ve yeraltı kaynaklarının israfını önlemek amacıyla Maden Tetkik Heyeti kurulmuştur. Aynı yıl, hem yerli hem de yabancı uzmanların katılımıyla faaliyet gösterecek bir Jeoloji Enstitüsü kurulması planlanmıştır. Bu enstitünün, Türkiye'deki önemli maden sahalarında incelemelerde bulunarak bilimsel çalışmalar yapması ve teknik danışmanlık sağlaması öngörülmüştür. Modern bir yapıya sahip olması hedeflenen enstitü; jeoloji, paleontoloji şubeleri ile kimya laboratuvarlarından oluşacak, ayrıca bir kütüphane ve muhasebe birimi de bünyesinde yer alacaktı (MTA Enstitüsü Dergisi, 1945, s. 296-297).

Ancak 1935 yılına gelindiğinde, söz konusu kurumsal yapılanma projesinde önemli bir değişikliğe gidilmiştir. Bu doğrultuda, Altın ve Petrol Arama İdaresi, Maden Tetkik Heyeti ile kurulması planlanan Jeoloji Enstitüsü birleştirilerek, 14 Haziran 1935 tarihli ve 2804 sayılı Kanun ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) kurulmuştur (Resmî Gazete, 22 Haziran 1935, s. 5379-5380).

14 Haziran 1935 tarihinde, MTA Enstitüsü tarafından keşfedilecek madenlerin işletilmesi, değerlendirilmesi ve bankacılık faaliyetlerinde bulunulması amacıyla, 2805

sayılı Kanun temelinde Etibank kurulmuştur. Kurumun ismi, Hititler'in madencilikle uğraşmalarından esinlenerek belirlenmiş olup, kuruluş sermayesi 20.000.000 lira olarak belirlenmiştir (Resmî Gazete, 22 Haziran 1935, s. 5380-5381; Cumhuriyet, 21 Nisan 1935, s. 1).

1933 yılında hazırlanan ve 17 Nisan 1934'te kabul edilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında (1934-1938) maden sektörünü, kurulması öngörülen ve büyük ölçüde hayata geçirilen beş ana sanayi grubundan¹⁰ biri olarak belirlemiştir. MTA Enstitüsü ve Etibank, bu plan doğrultusunda ve Atatürk'ün talimatıyla kurulmuş, planın uygulanmasında kritik roller üstlenen iki önemli kamu kurumu olmuştur (Yücel, 2014, s. 27-31).

Yirmi altı maddeden oluşan Maden Tetkik ve Arama (MTA) Enstitüsü Kanunu'nun ikinci maddesinde, kurumun görevleri şu şekilde özetlenmiştir (Resmî Gazete, 22 Haziran 1935, s. 5378):

Ülkemizin işletilmeye elverişli tüm maden yataklarını ve taş ocakları gibi yer altı kaynaklarını tespit etmek, işletilen madenlerin daha verimli ve teknik açıdan gelişmiş yöntemlerle çalıştırılmasını sağlamak, gerekli jeolojik etütleri ve madencilik araştırmalarını yürütmek, kimyasal analizler ve deneyler gerçekleştirmek, bu çalışmalarını destekleyecek harita, plan, rapor ve teknik hesaplamaları hazırlamak ve ülkemizin madencilik sektöründe çalışacak mühendis, teknisyen, uzman ve işçilerin yetişmesini sağlamak.

Bu tanımlamaya göre, MTA Enstitüsü'nün en önemli görevlerinden biri, madencilik faaliyetlerinde ihtiyaç duyulan nitelikli teknik personel, uzman ve iş gücünü yetiştirmek olmuştur. MTA Enstitüsü, bir eğitim kurumu olarak üstlendiği misyon çerçevesinde, madencilik, petrol ve doğal gaz alanlarında uzmanlaşacak nitelikli teknik personel yetiştirmek amacıyla, başarılı öğrencileri sınavla seçerek ABD ve Avrupa ülkelerine göndermiştir.

Bu kapsamda, MTA tarafından Avrupa'ya gönderilecek öğrencilerin seçilmesi amacıyla düzenlenen ilk sınav, 8 Ekim 1935 tarihinde gerçekleştirilen sağlık muayenelerinin ardından, 9 Ekim 1935 tarihinde MTA Enstitüsü binasında yapılmıştır. Konuya ilişkin olarak gazetelerde yayımlanan ilanda, adaylarda aranacak nitelikler şu şekilde belirlenmiştir: Türk vatandaşı olmak; maden ocaklarında çalışmaya elverişli

¹⁰ Diğer Sanayi grupları ise Dokuma sektörü (kendir pamuk, yün), Taş-toprak sektörü (seramik, cam, şişe, çimento), Kimya Sektörü (Kireç Kaymağı, Suni İpek, Süper Fosfat, Fosforik Asit, Kibrit, Posata,) Kâğıt Sektörüdür (Selüloz).

fiziksel güç ve sağlık şartlarını taşımak; 18 yaşından küçük, 25 yaşından büyük olmamak; lise mezunu olmak; Almanca, İngilizce veya Fransızca dillerinden en az birini okuyup yazabilmek; ve öğrenim süresi kadar mecburi hizmette bulunmayı taahhüt etmek. Yapılan sınav sonucunda başarılı bulunan sekiz öğrenci, maden mühendisliği eğitimi almak üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. (Akşam, 1 Ekim 1935, s. 11). Aynı koşullar çerçevesinde, 4 Ocak 1936 tarihinde düzenlenen bir diğer sınav sonucunda 27 öğrenci daha seçilmiş ve yurt dışına gönderilmiştir (Son Posta, 14 Aralık 1935, s. 12).

1939 yılında Avrupa'da II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle, MTA Enstitüsü adına Belçika'daki Mons Polytechnique, Liège ve Bruxelles Üniversitelerinde eğitim görmekte olan 16 öğrenci yurda çağrılmış ve öğrenimlerini sürdürebilmeleri için ABD'ye gönderilmiştir (BCA, 30-10-0-0/142-14-11). Bu sayede, savaşın olumsuz koşullarına rağmen, MTA Enstitüsü'nün sağladığı burslar ile başta petrol sektörü olmak üzere madencilik alanında çalışacak jeolog, mühendis ve teknisyenler yetiştirilmiş ve bu uzmanlar, petrol endüstrisindeki bilimsel ve teknik çalışmalara öncülük etmiştir.

Ayrıca, madencilik sektöründe görev alacak mühendisler ve işçiler arasında çalışacak, gerekli teknik bilgi, beceri ve donanımına sahip ara eleman yetiştirmek amacıyla, MTA Enstitüsü tarafından 1937 yılında Zonguldak'ta "Maden Çavuş Mektebi" ve 1941 yılında "Maden Teknisyen Mektebi" açılmıştır (MTA Enstitüsü Dergisi, 1945, s. 308-309).

MTA Enstitüsü, İktisat Vekâletine bağlı olmakla birlikte, ticari esaslarla faaliyet gösteren ve tüzel kişiliğe sahip bir kurum olarak yapılandırılmıştır. Enstitünün ilk genel müdürü olarak 27 Haziran 1935 tarihinde, aylık 700 lira maaş ile Reşit Gencer atanmıştır (BCA, 30-11-1-0/96-19-14).

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, kuruluş aşamasında beş temel birimden oluşan küçük bir yapı olarak faaliyetlerine başlamıştır. Bu birimler; laboratuvar, muhasebe, kömür, diğer metaller ve petrol bölümlerinden oluşmaktaydı. Enstitü, Ankara Adliye Sarayı'nın karşısında bulunan bir apartman dairesinin bir katında, her birimde görev alan sınırlı sayıda personel ile çalışmalarına başlamıştır. Kömür, metal ve petrol grupları, kendi uzmanlık alanlarına giren madenleri tespit etmek amacıyla jeolojik ve teknik incelemeler gerçekleştirmiştir (Öz, 2018, s. 115; MTA Enstitüsü Genel Müdürlüğü, 2023).

MTA Enstitüsü Kanunu'nun 24. maddesi uyarınca, Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdaresi'ne ilişkin kanun hükümleri yürürlükten kaldırılmış ve bu idarenin tüm hakları, borçları ve mevcut varlıkları MTA Enstitüsü'ne devredilmiştir (Resmî Gazete,

22 Haziran 1935, s. 5379). Bu düzenleme doğrultusunda, MTA Enstitüsü bünyesinde “Petrol Grup Direktörlüğü” oluşturulmuş ve petrol arama ile işletme faaliyetleri bu yeni birim çatısı altında yürütölmeye başlanmıştır. Petrol Grup Direktörlüğü’nün başına Cevat Eyüp Taşman getirilmiş ve bu görevini 1945 yılına kadar sürdürmüştür. Kendisine yardımcı olarak ise petrol yüksek mühendisi Kemal Lokman¹¹ görevlendirilmiştir (Lokman, 1957, s. 160; Acun, 1949, s. 161).

İsmet İnönü’nün başbakanlıktan istifasının ardından, 1 Kasım 1937 tarihinde Celal Bayar başkanlığında I. Bayar Hükûmeti (1 Kasım 1937-11 Kasım 1938) kurulmuştur. Bayar, 8 Kasım 1937’de TBMM’de yaptığı hükûmet programı konuşmasında petrol arama faaliyetlerine de değinmiştir. Konuşmasında, o güne kadar yapılan petrol aramalarında işletmeye açılabilircek ölçüde önemli bir sonuca ulaşamadığını, ancak petrol bulunması açısından umut verici işaretlere rastlandığını belirtmiştir. Sondaj yapılan sahaların yanı sıra Mardin, Adana, Trakya ve Van civarında yaklaşık on uygun yapının tespit edildiğini ifade etmiştir. Ancak bu alanlarda etkili sondaj çalışmaları gerçekleştirilmeden, önemli petrol rezervlerinin varlığına dair kesin bir değerlendirme yapmanın mümkün olmadığını vurgulamıştır. Konuşmasının devamında, petrol arama çalışmalarının daha verimli ve hızlı bir şekilde yürütölmesi gerektiğini vurgulamış; bu sürecin hızlandırılmasının ve istenilen başarıya ulaşılmasının, ancak sondaj faaliyetlerinin artırılması, MTA Enstitüsü’nün teknik donanımının güçlendirilmesi ve nitelikli uzman personel sayısının artırılmasıyla mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bu değerlendirmeler, dönemin siyasi karar alıcılarının, dünya genelinde ekonomik buhranın yaşandığı ve II. Dünya Savaşı’nın ayak seslerinin duyulduğu zor koşullarda dahi petrol arama faaliyetlerine büyük önem verdiklerini göstermesi açısından dikkat çekicidir (TBMM ZC, Dönem:5, İ:3, C:3, Cilt 20, 08.11.1937, s. 27).

¹¹ Kemal Lokman, günümüzde Suriye’nin kuzeyinde yer alan Kazalı’da 20 Mayıs 1897 tarihinde doğmuştur. İlköğrenimini Şam Mekteb-i Sultanisi’nde tamamladıktan sonra Fransa’da Grenoble Politeknik Üniversitesi’nde mühendislik eğitimi almıştır. Cumhuriyet döneminde devlet bursuyla yurt dışına gönderilerek Fransa’daki Strasbourg Üniversitesi’nde yüksek petrol mühendisliği alanında öğrenim görmüştür. Böylece Türkiye’nin Avrupa’ya göndererek eğitim aldirdığı ilk yüksek petrol mühendisi unvanını kazanmıştır. Mezuniyetinin ardından Romanya’da bir ila iki yıl süreyle çalışmış, ardından Türkiye’ye dönerek petrol arama faaliyetlerinde görev almıştır. Kariyeri boyunca Petrol Arama ve İşletme İdaresi, MTA Enstitüsü, Petrol Dairesi Reisliği ve özel petrol şirketlerinde yaklaşık elli yıl hizmet vermiştir. Petrol Dairesi Reisliği görevinden emekli olduktan sonra Petrol Teknik Müşaviri olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Kemal Lokman, 1976 yılında, dönemin Sovyetler Birliği’ne bağlı Özbekistan’ın başkenti Taşkent’te geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir. **Bkz.** Yeryuvarı ve İnsan, Jeoloji Mühendisleri Odası, Sayı: 1/3, Ağustos 1976, s. 65.

MTA Enstitüsü ile Etibank'ın kurulmasının ardından, bu kurumlar arasındaki işbirliği sayesinde, daha önce karmaşık ve ilkel yöntemlerle işletilen maden yatakları tek bir merkezden yönetilmeye ve denetlenmeye başlanmıştır. 13 Ekim 1934 tarihinde Mardin ilinin Midyat ilçesine bağlı Basbirin Nahiyesi'nde sondaj çalışmalarına başlanan Türkiye'nin ilk derin sondaj kuyusu, Basbirin-1 adıyla Petrol Arama ve İşletme İdaresi tarafından açılmıştır. 14 Haziran 1935'te MTA Enstitüsü'nün kurulmasıyla birlikte, bu çalışmalar MTA Enstitüsü Petrol Grubu Direktörlüğü'ne devredilmiş ve sondaj işlemleri 15 Haziran 1936'da 1351 metre derinliğe ulaşarak tamamlanmıştır (Lokman, 1969b, s. 232).

İktisat Vekili Celal Bayar, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında sürdürülen faaliyetlere ilişkin yaptığı açıklamalarda, devam eden petrol arama çalışmalarının önemine değinmiş ve suni benzin ile türevlerinin üretiminin stratejik bir öncelik taşıdığını vurgulamıştır. Bayar, bu hedefin yalnızca ekonomik kalkınma için değil, aynı zamanda millî savunma açısından da kritik olduğunu ve suni benzin üretiminin planın merkezinde yer aldığını ifade etmiştir. Söz konusu plan çerçevesinde, enerji güvenliğinin sağlanması ve teknik kapasitenin artırılması amacıyla tüm paydaşlardan yazılı görüş ve öneriler talep edileceğini açıklayan Bayar, bu görüşlerin ihtisas komisyonları tarafından titizlikle değerlendirileceğini ve programa dâhil edilmesi gereken unsurların belirleneceğini eklemiştir. Böylece hükümet, hem sanayideki enerji ihtiyacını karşılamak hem de savunma sanayisinin gelişimine destek olmak üzere kapsamlı bir strateji izlemeyi hedeflemiştir (Polatoğlu, 2017, s. 60-61).

Türkiye'de 1935 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün (MTA) kuruluşundan, 1954 yılında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın faaliyete geçmesine kadar olan süreçte, ülkenin çeşitli bölgelerinde toplam 83 petrol kuyusu açılmıştır. Bu kuyuların 28'i strüktür (yapısal) sondaj, 55'i ise büyük ölçekli petrol arama çalışmaları kapsamında gerçekleştirilmiştir. Söz konusu sondajların coğrafi dağılımı şu şekildedir:

- 43 adet Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde (Siirt: Raman, Kentalan, Garzan; Mardin: Basbirin, Hermis, Kerbent, Gercüş),
- 14 adet Marmara Bölgesi'nde (Tekirdağ: Hoşköy, Mürefte, Kabahüyük),
- 2 adet Doğu Anadolu Bölgesi'nde (Van: Kürzot),
- 1 adet İç Anadolu Bölgesi'nde (Ankara: Polatlı),
- 23 adet Akdeniz Bölgesi'nde (Adana: Hocalı; Hatay: Ekver, Çengen).

Bu dönemde toplam 82.142,36 metre sondaj yapılmış ve projeler için 52 milyon lira harcanmıştır (Lokman, 1963, s. 62-67). 1954 yılına gelindiğinde, ülkedeki petrol

üretimi 58.008 ton olarak kaydedilmiş ve bu miktar, o dönemde 1.017.482 ton olan sivil tüketimin yalnızca %5,7'sini karşılayabilmiştir. Bu veriler, Türkiye'nin enerji ihtiyacının büyük ölçüde ithalata bağımlı olduğunu ve yerli petrol üretiminin henüz yetersiz seviyede kaldığını göstermektedir (PİGM, 1973, s. 6).

3.4. Raman Dağı'nda Türkiye'nin İlk Petrol Keşfi ve Petrol Arama Çalışmaları

Türkiye'nin ilk derin petrol kuyusu olan Basbirin-1, MTA Enstitüsü tarafından açılmış ancak ekonomik değerde petrol bulunmaması nedeniyle terk edilmiştir. Bu dönemde, Hermis ve Kerbent sahalarındaki jeolojik yapıların ayrıntılı haritalandırılması çalışmaları devam etmekteydi. Basbirin-1 kuyusunun terk edilmesinin ardından, içinde sondaj kulelerinin de bulunduğu tüm takım ve malzemeler, ikinci sondajın gerçekleştirileceği bölgeye taşınmıştır (Taşman, 1949, s. 19-20).

Türkiye'de açılan ikinci derin petrol kuyusu, Mardin ili Midyat ilçesinin kuzeyinde, Hermis köyü yakınlarındaki bir vadide yer almaktadır. Hermis-1 adı verilen bu kuyunun sondajına 14 Ocak 1937 tarihinde başlanmış ve 354. metrede güçlü gaz oluşumlarına rastlanmasına rağmen, ekonomik açıdan yeterli verim alınamaması nedeniyle kuyu 21 Temmuz 1938'de, 942 metre derinliğe ulaşıldığında terk edilmiştir. Üçüncü derin sondaj çalışması ise Kerbent-1 kuyusunda gerçekleştirilmiştir. Bu kuyunun sondajına 29 Ekim 1938'de başlanmış ve 20 Nisan 1939'da 1.031 metre derinlikte tamamlanmıştır. Kuyuda az miktarda petrol emarelerine rastlanmış olmakla birlikte, ekonomik anlamda yeterli bulunmadığından terk edilmiştir. Basbirin-1 ve Hermis-1 kuyularında yürütülen sondaj çalışmalarının her biri yaklaşık yirmi ay sürmüştü, Kerbent-1 kuyusunun yalnızca 163 gün içinde, bir başka deyişle altı aydan daha kısa bir sürede tamamlanmış olması, petrol arama faaliyetlerinde kazanılan teknik deneyim ve operasyonel verimlilik açısından dikkate değer bir gelişmeye işaret etmektedir. (TPAO İlk 50 Yıl, 2005, s. 24; Lokman, 1963, s. 65).

MTA Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen sondaj çalışmalarında olumlu sonuç alınamayan üç bölgenin ardından, tüm malzeme ve sondaj kuleleri Nisan 1939'da yeni sondajların yapılacağı Raman Dağı'na taşınmıştır. Ancak, dönemin altyapı yetersizlikleri nedeniyle bu süreç büyük zorluklarla gerçekleştirilmiştir. Raman Dağı, doğrudan ulaşım sağlanabilmesi için yalnızca 50 kilometre mesafede bulunmasına rağmen, dönemde Dicle Nehri üzerinde bir köprünün bulunmaması ve Midyat-Hasankeyf arasında karayolu

bağlantısının olmaması, ekipmanların doğrudan taşınmasını imkânsız hale getirmiştir. Bu nedenle, 500-600 ton ağırlığındaki tüm teçhizat, malzemeler ve sondaj kuleleri, Midyat-Mardin-Diyarbakır güzergâhında yaklaşık 350 kilometrelik bir mesafe kat edilerek o dönemde Siirt ili Beşiri ilçesinin 23 kilometre güneybatısında bulunan Meymuniye Boğazı'na nakledilmiştir. Malzemelerin ve sondaj ekipmanlarının taşınması, yeni sondaj alanında kurulumlarının gerçekleştirilmesi, kamp alanının inşası ve lojistik altyapının tamamlanması yaklaşık iki ay sürmüştür. Bu süreç, Türkiye'de petrol arama faaliyetlerinde karşılaşılan lojistik zorlukların ve dönemin teknik olanaklarının sınırlı olduğu gerçeğini yansıtmaktadır (Tan, 25 Temmuz 1940, s. 5; Özcan, 2006, s. 23-24).

En yüksek noktası 1271 metre olan Raman Dağı, günümüzde Batman ili sınırları içinde yer almakta olup, kentin 19 kilometre güney ve güneydoğusunda konumlanmaktadır. Dağ, Meymuniye Boğazı olarak adlandırılan ve kanyon görünümüne sahip jeolojik yapı tarafından Batı Raman ve Doğu Raman olmak üzere iki bölgeye ayrılmaktadır. Yaklaşık 2 kilometre genişliğinde ve 9 kilometre uzunluğunda olan Meymuniye Boğazı'nın güneyi Dicle Vadisi'ne, kuzeyi ise Batman Vadisi'ne açılmaktadır (Yıldırım, 2004, s. 63-64; Sunkar ve Tonbul, 2012, s. 40-52).

Raman Dağı'nın bir petrol sahası olabileceği yönündeki ilk değerlendirme 1934 yılında Harold Moses tarafından yapılmış, bölgeye ilişkin ilk jeolojik incelemeler ise 1937 yılında Edward Foley tarafından gerçekleştirilmiştir. Foley, Zivik Köyü civarında bir sondaj yapılmasını önermiştir (Lokman, 1940, s. 306; Taşman, 1949, s. 20).

Bölgedeki petrol potansiyelini daha detaylı incelemek amacıyla 1938 yılında uluslararası alanda tanınan İngiliz jeolog Cunningham Craig, MTA Enstitüsü tarafından Türkiye'ye davet edilmiştir. Craig'e, aylık 300 sterlin olmak üzere dört ay için toplam 1200 sterlin ödeme yapılmış ve geliş-gidiş masrafları karşılanmıştır. Bu durum, hükümetin II. Dünya Savaşı'nın sürdüğü ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir dönemde dahi petrol arama çalışmalarına büyük önem verdiğini ve kararlı bir tutum sergilediğini göstermektedir. Craig tarafından yapılan etütler sonucunda, Meymuniye Boğazı'nda sondaj yapılması tavsiye edilerek teşvik edilmiştir. Teknik araştırmaların tamamlanmasının ardından, 1939 yılının ilkbahar aylarında bölgede sondaj çalışmalarına başlanmasına karar verilmiştir (BCA, 30-18-01-02/82-23-14).

MTA Enstitüsü Petrol Direktörü Jeolog Cevat Eyüp Taşman, Petrol Mühendisi Kemal Lokman ve başsondörler John Shirley ile Samuel Russell tarafından Mayıs 1939'da gerçekleştirilen teknik etütler sonucunda, ilk aşamada sondaj yeri olarak Zivik Köyü çevresi belirlenmiştir. Ancak, yeterli miktarda sondaj borusunun bulunmaması

nedeniyle, Raman Dağı'nın zirve noktasına yakın konumdaki Zivik Köyü yerine, 350 metre daha düşük kotlarda yer alan Meymuniye Boğazı'ndaki bir lokasyon tercih edilmiştir. Bu tercih, Raman-1 sondajının gerçekleştirileceği nihai alan olarak belirlenmiştir (TPAO İlk 50. Yıl, 2005, s. 25; Taşman, 1949, s. 20).

MTAEnstitüsü bünyesinde petrol sondajı alanında görev yapabilecek yeterli sayıda Türk uzmanın bulunmaması nedeniyle, çalışmaların etkin bir biçimde yürütülebilmesi amacıyla yabancı uzmanların Türkiye'ye davet edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede, İktisat Vekâleti'nin önerisi üzerine, İngiliz vatandaşı Frank Mc Gauley'in MTA Enstitüsü'nde iki yıl süreyle petrol sondaj uzmanı olarak görevlendirilmesi, 30 Kasım 1939 tarihli ve 2/12418 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla uygun bulunmuştur (BCA, 30-18-1-2/89-113-18). Türkiye, bu süreçte yabancı uzmanları istihdam ederek petrol arama ve sondaj faaliyetlerinde karşılaşılan teknik bilgi ve tecrübe eksikliklerini gidermeyi amaçlamıştır. Söz konusu uzmanların yerli ekiplerle birlikte çalışması, petrol alanında yetişmiş, bilgili ve deneyimli personel kadrosunun oluşmasına kayda değer katkılar sağlamıştır.

Meymuniye Boğazı'ndaki petrol kampında, MTA Enstitüsü Petrol Grup Direktörü Cevat Eyüp Taşman'ın yönetiminde, memur, teknik personel ve işçilerden oluşan toplam 30 kişilik bir ekip, üç vardiya¹² halinde çalışmalarını sürdürmekteydi (Tan, 16 Mayıs 1940, s. 5). Raman-1 kuyusunun sondaj çalışmaları, 24 Temmuz 1939'da kablo sistemi makinesi kullanılarak başlatılmış ve 20 Nisan 1940'ta 1048 metre derinlikte petrol rezervine ulaşılmıştır. Raman-1 kuyusu, 3 Haziran 1940'ta 1052 metre derinliğe ulaşılarak tamamlanmış ve pompa sistemiyle günde 11 ton ham petrol üretimine başlanmıştır. Üretilen ham petrolün gravitesi 20.8 API¹³ olarak ölçülmüştür (Tan, 25 Nisan 1940, s. 1; Taşman, 1949, s. 20; PİGM, 1991, s. 164).

¹² Petrol sahasında vardiya düzeni üçlü bir sistem şeklinde yürütülmekteydi. Çalışma saatleri 08:00-16:00, 16:00-24:00 ve 24:00-08:00 olarak belirlenmişti. Petrol, 20 Nisan 1940 tarihinde saat 11:00'de birinci vardiyada çalışan ekip tarafından keşfedildi. Bu vardiyada ustabaşı olarak Mr. McCauley görev yaparken, muavinler Zekeriya Kantar ve Hamdi Erol, muavin yardımcıları ise İsmail Şemdinoglu ve Muhittin Eren'di. İkinci vardiyada ustabaşı Mr. George, muavini Selim Balıcalı olup, ekipte ayrıca Yusuf Ceylan, Necmi Kartuç ve Veysel Bilgin yer almaktaydı. Üçüncü vardiyada ise ustabaşı Mr. Oserşan olup, muavinleri Şeyhmus Bilge, Turko Öztürk ve Süleyman Bilgiç'ti. Bu vardiyada ayrıca üç ateşçi, üç muavin, bir pompacı ve bir elektrikçi görev yapmaktaydı. Petrol sahasında muhasebeci olarak ise Sadri Duysak bulunmaktaydı. **Bkz.** Yeni Sabah, 23 Mayıs 1940, s. 5; Tan, 16 Mayıs 1940, s. 5.

¹³ Petrolün yoğunluğu, "gravite" kavramıyla ifade edilmektedir. Bu ölçüm, uluslararası standartlara göre API (American Petroleum Institute) gravitesi kullanılarak yapılır. API gravitesi, petrolün hafifliği ile ters orantılıdır; yani API değeri arttıkça petrolün yoğunluğu azalır ve piyasa değeri yükselir. Dünya genelinde petrol kaynaklarının API gravitesi genellikle 27-35 aralığında değişmektedir. Örneğin, piyasa değeri yüksek olan IPE (International Petroleum Exchange - Uluslararası Petrol Borsası) Brent petrolü, 38 API gravitesine sahiptir. Kayıtlara göre, dünyada bulunan en ağır petrolün API gravitesi 5-7 aralığında iken, en

Bu başarı, II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği, araç ve gereç temininde ciddi zorlukların yaşandığı bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Sınırlı imkânlarla rağmen, bir avuç idealist petrol emekçisinin yoğun ve titiz çabaları sonucunda, petrol arama çalışmaları olumlu bir sonuçla taçlandırılmıştır. Arama faaliyetlerinin başlamasından yaklaşık yedi yıl sonra, “Kara Altın” olarak adlandırılan petrolün keşfi, Türkiye'nin enerji alanındaki önemli bir kilometre taşı olarak tarihe geçmiştir.

Raman Dağı'ndaki Meymuniye Boğazı'nda gerçekleştirilen Türkiye'nin ilk petrol keşfi, hem ülke genelinde hem de hükümet üyeleri arasında büyük bir sevinç ve heyecan yaratmıştır. Petrolün bulunduğu dair haberin alınmasından beş gün sonra, 25 Nisan 1940'ta dönemin Başbakanı Dr. Refik Saydam (1882-1942), İktisat Bakanı Hüseyin Hüsnü Çakır ve MTA Enstitüsü Genel Müdürü Hadi Yener ile birlikte petrol bölgesini ziyaret etmek üzere Ankara'dan yola çıkmıştır (Son Telgraf, 26 Nisan 1940, s. 1-3).

Başvekil Dr. Refik Saydam, Sivas, Malatya ve Elazığ illerine yaptığı ziyaretlerin ardından 30 Nisan günü Diyarbakır'a ulaşmış ve burada MTA Enstitüsü Petrol Grubu Müdürü Cevat Eyüp Taşman tarafından karşılanmıştır. Taşman, Saydam'a Raman-1 kuyusundan çıkarılan petrolü bir şişe içinde takdim etmiş, Saydam ise “Maşallah, Türk azmi bunu da başardı” sözleriyle memnuniyetini dile getirmiştir. Geceyi Diyarbakır'da geçiren Saydam 1 Mayıs 1940 Çarşamba günü, o dönemde Siirt iline bağlı Beşiri sınırları içinde bulunan Meymuniye Boğazı'ndaki petrol kampına ulaşmıştır. Burada Cevat Eyüp Taşman'dan yürütülen çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi almış ve işçilerle birlikte öğle yemeğini petrol kampında yemiştir. Saat 14.00'te Diyarbakır'a dönmek üzere kamptan ayrılmış ve böylece Türkiye'nin ilk petrol keşfiyle ilgili sahada yapılan incelemeleri tamamlamıştır (Akcan ve İdem, 2023, s. 113-114; Yeni Sabah, 2 Mayıs 1940, s. 1-3).

Başvekil Dr. Refik Saydam, trene binmek üzere geldiği Diyarbakır'ın Bismil ilçesinden, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemal Gedeleş (1878-1962) aracılığıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, sondaj sahasını yerinde incelediğini, ayrıntılı değerlendirmeyi dönüşünde arz edeceğini ve kamuoyunun beklediği bilginin ikinci maddede yer aldığını belirtmiştir. Ayrıca, uygun görüldüğü takdirde bu bilginin Anadolu Ajansı aracılığıyla duyurulmasını talep etmiştir. Telgrafın ikinci maddesinde, Raman Dağı'nda yürütülen sondaj çalışmalarının mevcut durumu hakkında uzmanların kesin değerlendirmelerine yer verilmiş ve bölgenin bir petrol sahası olduğu ifade edilmiştir (BCA, 30-1-0-0/2-12-1:71). Ayrıca, Başvekil Saydam,

hafif petrolün API gravitesi 57'dir. Bu değerler, petrolün ticari değerini belirleyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. **Bkz.** Akcan ve İdem, 2023, s. 38.

Diyarbakır'ın Bismil ilçesine kadar uzatılmış olan demiryolu hattının en kısa sürede Siirt'in Beşiri ilçesine ulaştırılması yönünde Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'ne talimat vermiştir¹⁴ (Cumhuriyet, 3 Mayıs 1940, s. 5). Petrol keşfinin hemen ardından Başvekil Saydam'ın bölgeyi ziyaret ederek yerinde incelemelerde bulunması, dönemin hükümetinin petrol konusuna verdiği stratejik önemin somut bir göstergesi olmuştur.

Raman Dağı'nda petrol bulunması, dönemin birçok gazetesinde geniş yankı uyandırmış ve farklı yorumlarla ele alınmıştır. Naci Sadullah, Tan gazetesinde yayımlanan “Petrolü Nasıl Saklayalım?” başlıklı yazısında, petrol keşfini Erzincan ve Edirne'de yaşanan doğal felaketlerle ilişkilendirerek şu ifadeleri kullanmıştır: “Tabiat galiba, Erzincan'da işlediği muazzam cinayeti ve Edirne'de yaptığı sulu taşkınlığı mümkün mertebe unutturmak isteğiyle bize petrol hediye etti.” (Tan, 25 Nisan 1940, s. 2).

Sabih Alaçam, Yeni Sabah gazetesinde yayımlanan yazısında, petrol keşfinin ülke ekonomisine katkı sağlayacağına ve toplumsal bir dönüm noktası olduğuna vurgu yapmıştır. Yazısında şu değerlendirmede bulunmuştur: “Bin bir cihan sarsıntısı ile dolu olan 1940 senesinin 20 Nisan sabahı, biz Türkler için, bütün milletin maşeri (toplumsal) vicdanında yer eden en mesut hadisenin, memleketimiz için en büyük iktisadi probleminin müjde anı yerine geçiyor.” (Yeni Sabah, 22 Mayıs 1940, s. 5).

Öte yandan, Hikmet Ilgaz, Yeni Sabah gazetesinde yayımlanan “Petrol Harbi” başlıklı makalesinde, petrolün sadece ekonomik bir kaynak olmadığını, aynı zamanda modern uygarlığın temel unsurlarından biri olduğunu vurgulamıştır. Petrolü insan vücudundaki kan ile medeniyet arasındaki ilişkiye benzeterek şu ifadeleri kullanmıştır (Yeni Sabah, 9 Eylül 1940, s. 3):

Son ayların yurdumuzdaki mesut hadiselerinden biri de Raman Dağı'nda petrol bulunmasıdır. Petrol deyip geçmeyelim. İnsanların hayatı ve sağlığı için kan ne kadar önemliyse, çağımızın medeniyeti için de petrol aynı derecede önemlidir. Yani petrol, medeniyetin kanıdır. Kansız bir insan nasıl dermansızlıktan çalışamazsa, petrolden yoksun bir medeniyet de felçli (meflûç) bir hâlde kalır. Çünkü motorları, demiryollarını, gemileri, otomobilleri, tayyareleri ve fabrikaları harekete geçiren kuvvet, mazot, petrol ve benzin gibi petrolün (petrolün) türevlerinden elde edilen ürünlerdir.

¹⁴ 22 Temmuz 1953 tarihine kadar katma bütçeli bir devlet kurumu olarak faaliyet gösteren Demiryolları, bu tarihte kabul edilen 6186 sayılı Kanun doğrultusunda Ulaştırma Bakanlığına bağlı bir Kamu İktisadi Devlet Teşekkülü haline getirilmiş ve “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi” (TCDD) adıyla teşkilatlandırılmıştır. Bkz. Resmi Gazete, 29 Temmuz 1953, s. 6841-6843.

Bu değerlendirmeler, petrol keşfinin ekonomik kalkınmaya etkisi kadar, sanayi ve teknolojik gelişim açısından taşıdığı stratejik önemi de gözler önüne sermektedir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Raman Dağı Meymuniye Boğazı'nda gerçekleştirilen petrol keşfinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. 1 Kasım 1940 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında, petrol arama faaliyetlerinin olumlu sonuçlar verdiğini şu sözlerle ifade etmiştir (TBMM ZC, Dönem: 6, İ: 1, C: 2, Cilt: 14, 01.11.1940, s. 6):

Maden arama sahasında uzun senelerden beri petrol araştırmalarına sarf edilen mesai, ilk müspet semerelerini vermiş bulunmaktadır. Raman Dağı'nda yapılan sondajda, 1050 metrede petrole tesadüf edilmiştir. Sahanın jeolojik bünyesi, bir petrol mıntıkasının mevcudiyetini kuvvetle ümit ettirmekte olduğundan, hakikî verimi anlaşılmak üzere, arama faaliyeti burada teksif (yoğunlaştırılmış) edilmiştir.

Bu ifadeleriyle İnönü, Raman sahasında yürütölen petrol arama çalışmalarının ümit verici olduğunu vurgulamış ve keşfin ölkö ekonomisi açısından önem taşıdığını dile getirmiştir.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ağır ekonomik koşullara rağmen, Raman Dağı'ndaki petrol arama çalışmalarını hızlandırmak amacıyla sondaj makineleri temin etme girişiminde bulunmuştur. Bu doğrultuda, MTA Enstitüsü Genel Müdürlüğü'nün talebi üzerine, İktisat Vekâleti, Hariciye Vekâleti aracılığıyla Romanya ve Irak'tan petrol sondaj çalışmalarında kullanılmak üzere sondaj makineleri temin edilmesini istemiştir. Bu kapsamda, Hariciye Vekâleti 7 Mayıs 1940 tarihinde Türkiye'nin Bükreş ve Bağdat Büyökelçiliklerine bir resmi yazı göndermiştir. Söz konusu yazıda, Romanya ve Irak hükömetlerinden bu makineleri temin edip edemeyeceklerinin araştırılması ve alınacak yanıtın ivedilikle iletilmesi talep edilmiştir (TDA-568-38803-157285-18).

Bağdat Büyökelçisi Ahmet Cevat Üstün, Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği cevap yazısında, Irak Başbakanı Nuri Said Paşa ile bu konuda bir görüşme gerçekleştirdiğini bildirmiştir. Görüşme sırasında Nuri Said Paşa, konunun teknik bir mesele olduğunu ve hükömetin bu konuda uzman bir kişiyi yetkilendirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Irak'ta faaliyet gösteren İngiliz ve Amerikalı petrol şirketlerine dikkat çekerek, bu hususta ilgili şirketlerde görevli uzmanlarla görüşölmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir. Irak hükömetinin Türkiye ile söz konusu petrol şirketleri arasında arabuluculuk yapabileceğini de dile getirmiştir (TDA-568-38803-157285-14).

Dışışleri Bakanlığı, 17 Mayıs 1940 tarihinde Ticaret Bakanlığı'na gönderdiği yazıda, MTA Enstitüsü Genel Müdürlüğü'nün 6 Mayıs 1940 tarihli ve R.130-3995 sayılı yazısına istinaden, Bağdat ve Bükreş Büyükelçilikleri nezdinde gerekli girişimlerde bulunulduğunu ve alınan cevapların ekte sunulduğunu belirtmiştir. Yazıda, cevaplardan anlaşılacağı üzere, konunun daha ziyade ilgili şirketlerle doğrudan temas kurularak çözümlenebilecek nitelikte olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle, öncelikle şirketlerle irtibata geçilmesi ve makinelerin bu ülkelerden ihraç edilmesi hususunda ilave bir gereklilik doğması halinde, durumun Dışışleri Bakanlığı'na bildirilmesi uygun görülmüştür (TDA-568-38803-157285-11).

MTA Enstitüsü Petrol Grup Direktörü Cevat Eyüp Taşman, dönemin hükümeti tarafından, şirketlerle görüşme ve sondaj malzemelerini satın alma çalışmaları kapsamında 23 Temmuz 1940'ta Irak'a gönderilmiştir (BCA, 30-18-01-02/92-74-7). Ancak, Türkiye, diplomatik ve ticari temaslara rağmen sondaj kulesi temin edememiştir. Buna karşın, MTA Enstitüsü'nün ihtiyaç duyduğu sondaj malzemeleri (boru, zincir, yedek parça vb.), Romanya'nın Catz Electro-Gaz Bükreş şirketinden 1.248.000 Romanya Leyi tutarında ithal edilmiştir (TDA-568-38803-157285-5).

Raman-1 kuyusunda başlangıçta günlük petrol üretimi yaklaşık 11 ton olarak gerçekleşmiştir. Ancak, üretim sürecinde petrole su karışması nedeniyle verimde önemli bir düşüş yaşanmıştır. Bir ay içerisinde yapılan ölçümlerde, günlük üretimin 39 metrekupe ulaştığı tespit edilmiş; ancak bu miktarın yalnızca %16'sı petrol, %84'ü ise su olarak kaydedilmiştir. Bu durum, günlük petrol üretiminin 11 tondan 5,5 tona düşmesine neden olmuştur. İlerleyen süreçte, kuyudan çekilen akışkanın %98'inin su içerdiği belirlenmiş ve bu olumsuz koşullar nedeniyle kuyu, 1944 yılında üretime kapatılarak terk edilmiştir (TPAO, 1969, s. 15; Acun, 1949, s. 172).

Raman-2 ve Raman-3 kuyularında yapılan sondaj çalışmaları tamamen kuru sonuçlanmıştır. Raman-4 kuyusunun yeri belirlenmiş olmasına rağmen, bu kuyuda sondaj çalışmaları başlatılmamıştır. Raman-5 kuyusunda ise bir miktar petrol bulunmuş ancak bu petrol ekonomik değerde olmadığı için kuyu ve Meymuniye Boğazı'ndaki saha terk edilmiştir. Raman-6 kuyusu, Raman Dağı'nın kuzeyindeki sırtlarda açılmışsa da ekonomik miktarda petrol bulunamadığından olumlu bir sonuç alınamamıştır. Tüm bu olumsuz gelişmeler karşısında, Raman Dağı'nın tamamen terk edilmesi dahi düşünülmüştür (Egeran, 1949, s. 7; Ulus, 10 Mart 1948, s. 3).

Raman Dağı'nda yürütülen petrol arama çalışmaları iki döneme ayrılabilir. İlk dönem, 1939-1944 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde toplam 5 sondaj yapılmış;

ancak bulunan petrol miktarının az ve suyla karışık olması nedeniyle sahanın terk edilmesi gündeme gelmiştir (Yeni İstanbul, 12 Kasım 1950, s. 4). İkinci dönem, 1944-1950 yılları arasını kapsamaktadır. Temmuz 1944'te MTA Enstitüsü Genel Müdürü Hadi Yener'in görevden alınmasının ardından, yerine Keçiörlü Kükürt İşletmesi Müdürü ve Yüksek Maden Mühendisi İhsan Ruhi Berent (1910-1994) atanmıştır. Bu tarihten itibaren, MTA Enstitüsü'nün faaliyetleri Berent'in yönetimi altında yürütülmüştür (Ulus, 22 Temmuz 1944, s. 1).

Aynı yıl, MTA Enstitüsü Jeolojik Etüt ve Prospeksiyonlar Grubu Direktörü Jeolog Dr. Necdet Egeran (1907-2005), Raman petrol sahasında çalışmalara başlamıştır. 2 Ağustos 1944 tarihinde, MTA Genel Müdürü İhsan Ruhi Berent başkanlığında, aralarında Cevat Eyüp Taşman, Necdet Egeran ve üç yabancı uzmanın bulunduğu bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda uzun ve hararetli tartışmaların ardından bölgede çalışmaların sürdürülmesi kararı alınmıştır. Raman-8 kuyusunun yeri, Dr. Necdet Egeran tarafından Raman-1 ve Raman-5 kuyuları arasında belirlenmiş ve Şubat 1945'te sondaj çalışmaları başlatılmıştır. Kuyu, Aralık 1945'te tamamlanmış ve 1361 metre derinliğe ulaşılmıştır. 1350 metre derinlikte petrole rastlanmış ve başlangıçta günlük 28 ton üretim yapılmıştır. Ancak, üretim zamanla 4-5 tona kadar düşmüş, yapılan asitleme operasyonu sonucunda ise günlük üretim 70 tona yükselmiştir. Böylece, ekonomik anlamda işlenebilen ilk petrol Raman-8 kuyusundan elde edilmiştir. Raman-9 kuyusunun sondajı, Raman-8 kuyusunun bir buçuk kilometre doğusunda, 31 Ekim 1947'de başlatılmış ve Şubat 1948'de tamamlanmıştır. Bu kuyuda günlük 40-50 ton petrol üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeler, Raman Dağı'nın kesin olarak Türkiye'nin ilk petrol sahası olduğunu ortaya koymuştur (Acun, 1949, s. 174-176; TPAO İlk 50. Yıl, 2005, s. 25; Özcan, 2006, s. 39).

Dr. Necdet Egeran, Raman Dağı'nda yürütülen çalışmalar hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir (Ulus, 5 Mart 1948, s. 4):

Uzun ve yorucu etüt ve araştırmalar sonunda ilk müspet semereyi aldığımız bu kuyu, memleketimizin iktisadi petrol kaynaklarını ihtiva ettiğini göstermiştir. Kısa zamanda bu bölgede, memleketin petrol ihtiyacını karşılayacak bir işletme kurulabileceği kanaatindeyim. Bu, bizim yegâne petrol sahamız olacaktır. Daha çok verimli ve az derin kuyulardan mühim miktarda petrolü kolaylıkla elde edeceğiz. Çalışmalarımız bundan böyle daha büyük şevk ve heyecanla devam edecektir.

Dr. Necdet Egeran, keşfedilen Raman petrol sahasının ülke için önemli bir potansiyele sahip olduğunu ve gelecekte Türkiye ekonomisine ve petrol ihtiyacına önemli katkılar sağlayabileceğini vurgulamıştır. Egeran, petrol sahasıyla ilgili görüşlerinde oldukça iyimser ve umutlu bir yaklaşım sergilemiştir.

Petrol sahasında ikinci dönem olan 1944-1950 tarihleri arasında 11 kuyu (7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 18, 19, 21, 23 numaralı) açılmıştır (Lokman, 1963, s. 65). 1945-1949 yılları arasında açılan bu petrol kuyularından 20.451 ton petrol üretimi gerçekleştirilmiştir. (Tablo: 3.1)

Tablo 3.1. 1945-1949 Yılları Arası Ham petrol Üretimi (Ton Olarak). (50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, 1973, s. 153)

Yıllar	Kurum	Ham Petrol
1945	MTA	511
1946	MTA	544
1947	MTA	527
1948	MTA	2.854
1949	MTA	16.015
Toplam		20.451

Bu dönemde gerçekleştirilen önemli çalışmalardan biri, sondaj faaliyetleri için ilk kez bir yabancı şirketten müteahhitlik hizmeti alınması olmuştur. MTA Enstitüsü Kanunu'nun 4. maddesine¹⁵ göre enstitü, yüklendiği görevlerin bir kısmını İktisat Bakanlığı'nın izniyle başka şirketlere yaptırma yetkisine sahipti. Enstitü, özellikle derin sondaj kuyularının yüklenici şirketler tarafından açılması konusunda çalışmalar yürütmüştür. Bu kapsamda, 1946 yılı Ocak ayı ortalarında yapılan Direktörler Encümeni¹⁶ toplantısında, MTA Enstitüsü'nün petrol faaliyetlerinde mevcut malzeme ve personelin teknik ve bilimsel açıdan yetersiz olduğu sonucuna varılmış ve denetimi MTA Enstitüsü'nde kalacak şekilde, 1500-3000 metre derinlikte açılacak sondajların yabancı şirketler tarafından gerçekleştirilmesi kararı alınmıştır. Bu kararla, dışarıdan alınacak

¹⁵ MTA kanunu 4. Madde: Maden tetkik ve arama enstitüsü, ikinci maddede yazılı işlerden her hangi bir kısmını, İktisat Vekâletinin müsaadesiyle, başkalarına da yaptırmak salâhiyetini haizdir.

¹⁶ MTA Enstitüsü iç yapılanmasında Direktörler Encümeni, MTA Enstitüsü Genel Müdürü başkanlığı altında genel müdür muavini, teknik grup müdürleri, ilmî kısım müdürü, idarî kısım müdürlerinden oluşmaktadır.

teknik hizmetlerin petrol üretimini artıracak ve ülkeye ekonomik bir dinamizm kazandıracağı öngörülmüştür.

Bu doğrultuda, MTA Enstitüsü 18 firma ile iletişime geçmiş ve Nisan 1947 tarihine kadar tekliflerini sunmalarını talep etmiştir. Ancak, bu firmalardan yalnızca Brown Drilling ve Drilexco¹⁷ şirketleri teklif sunmuştur. MTA Enstitüsü, bu iki şirketin temsilcileriyle yüz yüze görüşmek üzere temsilcileri Türkiye'ye davet etmiştir. Drilexco şirketi, 17 Mart 1947'de başkan yardımcısı M. Edgar H. Clayton'u Türkiye'ye göndererek davete olumlu yanıt verirken, Brown Drilling şirketi ise temsilci göndermemiştir.

ABD merkezli Drilexco şirketi, yalnızca ABD'de değil, Brezilya ve Peru'da da sondaj alanında müteahhitlik hizmeti verdiği için, bu alandaki deneyimi nedeniyle öne çıkmıştır. Şirketin teklifleri, 29 Nisan 1947'de yapılan Direktörler Encümeni toplantısında değerlendirilmiş ve şartları uygun bulunan Drilexco ile anlaşmaya varılması kararı alınmıştır. Hazırlanan teknik şartname, 24 Mayıs 1947'de İktisat Bakanlığı'na gönderilmiş ve bakanlığın onayının ardından, 30 Mayıs'ta yapılan Direktörler Encümeni toplantısında şartname son halini almış ve sözleşme metni tamamlanmıştır. Böylece, Drilexco firmasıyla 20 Haziran 1947'de iki yıllık bir sözleşme imzalanmıştır. Sözleşmeye göre, mukavelenin bitiminde uzatma yapılabilecek ve şirketin idareci ve mühendislerine, sözleşme tarihinden itibaren Türkiye'ye gelene kadar geçen hazırlık süresi için günlük 100 dolar ödeneceği, bu sürenin ise 90 günü aşmaması gerektiği belirtilmiştir. Şirket, 76 gün içinde hazırlıklarını tamamlayarak Türkiye'de çalışmalara başlamıştır (TBMM TD,, Dönem: 8, İçtima: 25, Cilt: 2, Cilt: 8, 28.12.1947, s. 571-572; Ulus, 16 Eylül 1947, s. 2).

Sözleşmeye göre, Drilexco firması, jeolojik ve jeofizik incelemelerden elde edilen sonuçlara dayanarak, 20 kişilik uzman bir ekiple Zonguldak'ta kömür, Raman Dağı'nda ve Adana'da petrol sondajları gerçekleştirecektir (TBMM TD,, Dönem: 8, İçtima: 48, Cilt: 3, Cilt: 16, 21.11.1949, s. 164; Akşam, 21 Haziran 1947, s. 1).

Drilexco firmasının Türkiye'ye gelişi ve petrol sondaj makinelerinde gerçekleştirdiği teknolojik yenilikler, sondaj süreçlerinin hızlanmasını sağlamış ve ham petrol üretiminde önemli bir artışa katkıda bulunmuştur. Bu gelişmeler sayesinde, petrol kuyularının açılma süreleri kısalmış ve saha çalışmalarında verimlilik artmıştır. 3 Kasım 1947 ile 25 Kasım 1950 tarihleri arasında, Raman petrol sahasında Drilexco firması tarafından toplam on kuyu sondajı gerçekleştirilmiştir. Bu kuyular, Raman-7, Raman-9,

¹⁷ Şirket, John Edward Brantly (1892-1977) tarafından 1929 yılında kurulmuştur.

Raman-10, Raman-11, Raman-12, Raman-14, Raman-18, Raman-19, Raman-21 ve Raman-23 olarak numaralandırılmıştır. Ayrıca, Adana'nın Kozan ilçesi Ağzıkara mevkiinde bulunan Ağzıkara-1 petrol kuyusunun sondajı da aynı firma tarafından yapılmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen çalışmalar, Türkiye'de petrol üretiminin geliştirilmesi açısından önemli bir adım teşkil etmiştir (Lokman, 1963, s. 65-67).

1947 yılında yaşanan önemli bir gelişme, MTA Enstitüsü Genel Müdürü İhsan Ruhi Berent'in Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü, eski ve verimsiz hale gelen sondaj kulelerinin yerine yeni sondaj kuleleri alınması konusunda ikna etmesi olmuştur. Bu doğrultuda, İhsan Ruhi Berent ve Petrol Mühendisi Turgut Uluğ, ABD'ye giderek Oilwell-96, IDECO-600 ve IDECO-1050 modellerinden oluşan üç adet modern sondaj kulesi satın almış ve Türkiye'ye dönmüşlerdir (Özcan, 2006, s. 41).

Bu süreçte, Drilexco'nun deneyimli uzmanlarıyla birlikte çalışan Türk işçileri, uygulamalı olarak sondaj işinin inceliklerini öğrenme fırsatı bulmuştur. Zamanla, zorlu çalışma koşulları ve yoğun çabaları sonucunda bu işçilerin çoğu, petrol sondajı için gerekli bilgi ve beceriyi kazandıklarını fark etmiştir. Nihayetinde, Türk işçileri, artık yabancı müteahhitlerin Türkiye'de kalmasına gerek olmadığını belirterek, bu teknik ve uzmanlık gerektiren süreci kendi yetkinlikleriyle yürütebileceklerini ifade etmişlerdir. Bu önemli gelişme, Türkiye'nin petrol endüstrisinde dışa bağımlılığı azaltma yolunda atılmış ilk adımlardan biri olarak kayda geçmiştir. MTA Petrol Grup Müdürlüğü'nde Toolpusher (ekip şefi veya saha sorumlusu) olarak görev yapan Hasan Hüseyin Ural, bu dönemi şu sözlerle anlatmıştır (Özcan, 2006, s. 68):

O yıllarda kulelerde çalışan Amerikalı sondörler vardı. Ancak sondajı Türkler yapardı. Muhittin Eren, Yusuf Öney, Hasan Güven, Mehmet Gürbüz, Ahmet Ardic, Zeki Özbek gibi. Amerikalılar, özel vardiya arabaları ile gelip giderlerdi. 1,5 yıl gibi uzun bir sürede bile sondaj kuyusunu bitirdiklerinde, metre başına aldıkları 4 dolarlık prim bir yana, bir de altın saat hediye alırlar ve sondajı erken (!) bitirdikleri için şereflerine balo verilirdi. Bütün bunlar benim zoruma giderdi. Amerikalı sondörler, matkaba gerekli ağırlığı vermezlerdi (matkabın üzerine bağladığınız DC'ların su taşıma hacmi çıktıktan sonra, %75'ini matkabın üzerine vermeniz gerekir), 'başıma dert açılmasın, nöbeti devredip gideyim' düşüncesiyle yavaş davranırlardı. Onlar için hızın önemi yoktu; kaç metre sondaj yaptın, çarp 4 dolarla, primini al. 1950 yılında, yeni kurulan Adnan Menderes hükümetine, ben, Muhittin Eren ve bir arkadaş daha, durumu anlatan bir mektup yazdık. Daha sonra, Başbakanlık'tan geldiklerini ve gizli bir tahkikat yaptıklarını söyleyen iki kişi, kuleye gelip bizimle konuştular. Benim ve Muhittin Usta'nın ifadelerini aldılar.

Gerçekten de iki ay sonra bu soruşturma semeresini verdi. Amerikalıların hepsi gittiler. Bir tek Mr. Willis kaldı.

Sondaj işçisi Muhittin Eren ise o dönemim şartları hakkında şunları ifade etmiştir (Özcan,2006,s.68):

Bir kule, iki kule, üç kule derken, biz işi iyice öğrendik. İş biz yapıyorduk. Yabancılar tıkr tıkr paralarını alıp başımıza dahi gelmiyorlardı. Yeni sondajlar ortaya çıkınca, artık yabancılara gerek kalmadığını, diğer arkadaşlarla beraber karar alıp ortak bir mektup imzalayarak, zamanın yöneticilerine bildirdik. ‘Bu iş biz yaparız, yabancılara boşu boşuna para verilmesin’ dedik. Biraz bekledik ama amacımıza da ulaştık. Artık sondajların işçiliğini biz yürütüyorduk. Gerçi biz sondajı yabancılardan öğrendik ama sonuçta öğrenmiştik. Daha ne gerek vardı yabancılara?

Bu adım, Türkiye’nin petrol sektöründe kendi insan kaynağıyla ilerleme kararlılığını yansıtan önemli bir dönüm noktası olmuştur.

MTA Enstitüsü tarafından 1935 yılından 1951 yılına kadar yapılan petrol arama çalışmaları için toplan 45.968.934 TL harcama yapılmıştır. Bu harcamaların 31.656.035 TL Raman petrol sahasında, 14.312.899 TL’si ise yurdun diğer bölgelerinde sürdürülen petrol arama çalışmaları için yapılmıştır. (Tablo: 3.2)

Tablo 3.2. 1935 – 1951 Yılları Arasında MTA Enstitüsü Tarafından Yapılan Petrol Arama Masrafları (BCA, 30-1-0-0/73-465-8).

Yıllar	Yapılan Masraf
1935	187.909
1936	409.663
1937	818.991
1938	550.258
1939	466.272
1940	722.171
1941	646.011
1942	520.758
1943	873.991
1944	1.660.765
1945	815.765
1946	1.193.493
1947	2.937.312
1948	7.173.035
1949	11.187.838
1950	8.858.482
1951 (Tahmini Masraf)	6.946.220
Toplam Tutar	45.968.934
Raman	31.656.035
Diğer Yerler	14.312.899

1940 yılında Raman Dağı'nın Meymuniye Boğazı'nda gerçekleştirilen ilk petrol keşfinin ardından 1950 yılına kadar geçen süreçte, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere birçok devlet adamı Raman petrol sahasını ziyaret etmiştir. Bu kapsamda, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de 3 Mart 1948 tarihinde Raman Petrol Sahası'nı ziyaret etmiştir. MTA Enstitüsü Petrol Grubu Direktörü Necdet Egeran, Cumhurbaşkanı İnönü'ye Raman Petrol Sahası hakkında yaptığı açıklamaların sonunda şu ifadeleri kullanmıştır: “Memleketimizde bu ilk petrol üretim kuyusunun sizin şerefli adınızla

anılmasına izin verilmesini, meslektaşlarım adına en büyüğümüzden rica ederim.” Bu açıklamanın ardından, ziyaret sırasında açılan Raman-9 kuyusuna, Cumhurbaşkanı İnönü’nün onuruna “İnönü Kuyusu” adı verilmiştir (Acun, 1949, s. 215).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 3 Mart 1948 tarihini hatıra defterine “Petrol Günü” olarak not etmiştir. Söz konusu tarihte Raman Dağı’ndaki petrol kuyularını ziyaret ettiğini belirten İnönü, “İnönü” adı verilen 9 numaralı kuyudan ticari değere sahip petrol elde edilmesinden duyduğu memnuniyeti defterinde ifade etmiştir. Her ne kadar bazı çevreler, Raman Petrol Sahası’ndan çıkarılan petrolün basit bir sızıntıdan ibaret olduğunu, üretimin sürekliliğinin mümkün olmadığını ve bu nedenle bölgeye yapılacak yatırımların israf olacağını iddia etmişse de, Cumhurbaşkanı İnönü, petrol kuyusu başında uzun süre gözlem yaparak şahsi kanaatini oluşturmuş ve bu tür değerlendirmelere itibar etmemiştir. (İnönü Vakfı, 2024).

CHP Kocaeli Milletvekili Prof. Nihat Erim (1912-1980), anılarında Raman petrol sahasına Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile birlikte yaptıkları ziyareti detaylı bir şekilde anlatmıştır. Erim, sabahleyin Batman istasyonunda indiklerini ve Raman Dağı’na otomobillerle çıktıklarını belirtmiştir. Yolun sadece düzeltilmiş topraktan oluştuğunu ifade etmiş, 8 numaralı kuyunun yanına vardıklarında keskin bir kükürt kokusuyla karşılaştıklarını aktarmıştır. Bu kuyudan günde 4 ila 5 ton petrol çıkarıldığını ve tulumba ile çekildiğini belirtmiştir. Karşı tepedeki 9 numaralı kuyunun ise bir Amerikan şirketi (Drilexco) tarafından açıldığını ve günde 40-50 ton, hatta daha fazla verim alınmasının beklendiğini söylemiştir. “Vacuum” adı verilen emme yöntemiyle petrolün çekildiğini, gözleri önünde havuza aktığını ve bu sırada fotoğraflar çekildiğini de eklemiştir.

Erim, herkesin birbirini tebrik ettiğini belirtmiş ve akşam trende İnönü ile baş başa kaldıklarında petrol meselelerini konuştuklarını aktarmıştır. İnönü’nün çok memnun olduğunu, ancak damarların zenginliği konusunda tereddütler taşıdığını ifade etmiştir. Kendi imkânlarıyla bu işi başarıp başaramayacaklarını düşündüklerini ve petrol bulunmasının politik sonuçlarını hesapladıklarını belirtmiştir. Ülkedeki akaryakıt tüketiminin kısa sürede 200 bin tondan 1 milyon tona çıkacağını tahmin ettiklerini söyleyen Erim, şimdiye kadar petrol arama işine 10 milyon lira harcandığını ve Raman’da görev yapan bir Romanyalı uzmanın, ülkenin adeta bir piyango vurduğunu ve kimsenin bu kadar az masrafla petrole ulaşamadığını söylediğini aktarmıştır. Erim, İnönü’nün seyahat boyunca sürekli petrol işlerini konuştuğunu, bilgi aldığını ve hesaplar yaptığını belirtmiştir. İnönü’nün, bir yıl içinde Türkiye’nin ihtiyacını karşılayacak kadar petrol çıkaracak tesisat kurmayı düşündüklerini ifade etmiştir (Erim, 2005, s. 257-258).

Erim'in anılarında aktardığı gibi, İnönü, petrol konusuna büyük önem vermiş ve bu alandaki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Petrolün Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve politik yapısına yapacağı katkıları dikkate alarak, petrol arama ve işletme faaliyetlerini detaylı bir şekilde incelemiştir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1948 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada, Raman'daki petrol arama çalışmalarına ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır: “Raman'daki petrol arama çalışmalarımızdan bu yıl müspet ve ümit verici neticeler aldık. Bir yandan arama işlerine ve petrol rezervlerimizin tespitine devam ederken, bir yandan da Raman'da bir işletmeye geçme imkânları üzerinde şimdiden çalışılmaya başlanmıştır.” İnönü, bu sözleriyle Raman petrol bölgesinden büyük beklentilerinin olduğunu açıkça ifade etmiş ve buradaki petrol kaynağının stratejik önemini vurgulamıştır (TBMM ZC, Dönem: 8, İ: 1, C: 3, Cilt: 13, 01.11.1948, s. 5).

Raman Petrol Sahası'nı ziyaret eden bir diğer isim ise Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas'tır. 3 Nisan 1949'da uçakla Diyarbakır'a giden ve ardından Raman Petrol Sahası'nı ziyaret eden Barlas, bölgeden ayrıldıktan sonra Adana'da basın mensuplarının sorularını yanıtlamıştır. Seyahatinin amacının Raman Petrol Sahası'nı görmek olduğunu belirtmiş ve Raman'ın Türkiye'de petrolün ilk kez bulunduğu yer olduğunu vurgulamıştır. Raman'ı gördükten sonra, “Türkiye'de petrol var mı?” sorusunun kesin olarak çözüme kavuştuğunu ifade etmiştir. Artık meselenin Raman bölgesindeki petrol rezervinin ne kadar olduğu ve bunun nasıl işletilmesi gerektiği üzerine odaklandığını belirtmiştir. Raman Petrol Sahası'ndaki rezerv miktarına ilişkin bir soruya ise, rezerv ne kadar olursa olsun, yabancı uzmanlar da dâhil olmak üzere, mevcut rezervlerin ekonomik açıdan işletmeye elverişli olduğu görüşünde olduklarını söylemiştir. Ancak, kesin bir rezerv miktarı belirtmenin mümkün olmadığını da eklemiştir (Ulus, 5 Nisan 1949, s. 1-6).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise 1 Kasım 1949'da TBMM açılış konuşmasında, Raman bölgesindeki petrol aramalarının kesin ve olumlu sonuçlara ulaşması üzerine, işletmeye geçmek için ilk hazırlıkların tamamlandığını ifade etmiştir. Konuşmasında, bir tasfiyehane kuruluncaya kadar ham petrolün iç piyasada çeşitli şekillerde kullanılması için düzenlemeler yapıldığını belirtmiştir. Ayrıca, demiryolu lokomotiflerinde ham petrol yakma denemelerinin şimdiden olumlu sonuçlar verdiğini de eklemiştir (TBMM TD, Dönem:8, İ:11 C:4, Cilt 21, 01.11.1949, s. 5)

Raman Dağı'ndaki petrol arama çalışmaları, Türkiye'nin ilk endüstriyel ölçekli petrol keşfini sağlaması açısından büyük bir öneme sahiptir. İlk dönem başarısızlıkları ve

teknik yetersizlikler, sahadan tamamen vazgeçilmesine yol açabilecek olsa da, 1944 sonrası izlenen kararlı politika ve yabancı teknik uzmanlıktan faydalanma yaklaşımı, arama faaliyetlerinin devamlılığını sağlamıştır. Raman-8 ve Raman-9 kuyularında elde edilen olumlu sonuçlar, Türkiye'nin petrol potansiyelini kanıtlamış ve sonraki yıllarda Batman ve çevresindeki hidrokarbon arama çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Bu süreç, aynı zamanda Türkiye'nin petrol arama ve üretiminde teknik kapasite eksikliklerini aşmak için yabancı sermaye ve teknoloji ile iş birliği yapma eğilimini de göstermektedir. 1947 yılında Drilexco firması ile yapılan anlaşma, Türkiye'nin petrol politikalarının uluslararası aktörlerle nasıl şekillenebileceğini ortaya koyan önemli bir örnek olmuştur.

Raman Dağı'ndaki keşif ve takip eden gelişmeler, Türkiye'nin 1950'li yıllarda hız kazanan petrol politikalarının ve kurumsal yapıların oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak, Raman Dağı'nda gerçekleştirilen petrol keşfi ve arama faaliyetleri, Türkiye'nin petrol tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu süreç, ülkenin yerli petrol kaynaklarını değerlendirme çabalarına katkı sağlamış, teknik bilgi birikiminin artmasına ve ulusal petrol politikalarının şekillenmesine zemin hazırlamıştır.

3.5. Petrol Ofisi Anonim Şirketi'nin Kuruluşu: Türkiye'nin Akaryakıt Dağıtımında İlk Adım

Türkiye, 1939-1945 yılları arasında devam eden II. Dünya Savaşı'na fiilen katılmamış olmakla birlikte, savaşın her an ülkeye sirayet edebileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak çeşitli hazırlıklar yapmış ve bu doğrultuda bir savaş ekonomisi uygulamıştır. Bu süreçte, savaşın yol açtığı ekonomik ve toplumsal zorluklar ülke genelinde derinden hissedilmiştir.

Başbakan Dr. Refik Saydam hükümeti döneminde, savaşın yarattığı olağanüstü koşullara karşı ekonomik düzeni koruma amacıyla 18 Ocak 1940 tarihli ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu kabul edilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanan bu kanun, 26 Ocak 1940 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu düzenleme, hükümete ekonomik alan üzerinde doğrudan müdahale etme yetkisi vermiş ve olağanüstü yetkiler tanımıştır. 1940-1945 yılları arasındaki dönemin en önemli ekonomik düzenlemelerinden biri olan Milli Korunma Kanunu, 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinin ardından, 15 Haziran 1960 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır (Resmî Gazete, 26 Ocak 1940, s. 13213-13216; Akandere, 1998, s. 206-207).

İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu), 20 Şubat 1940 tarihli ve 2/12879 sayılı kararnamesi ile Millî Korunma Kanunu'nun 4. maddesi¹⁸ uyarınca oluşturulması gereken Koordinasyon Heyetinin, Maliye, Millî Müdafaa, Ziraat, İktisat, Ticaret ve Münakalat (Ulaştırma) Vekâletlerinden teşkil edilmesine karar vermiştir (BCA, 030-18-01-02/90-16-11).

Başbakan başkanlığında kurulan ve mali, ticari ve sanayi alanlarındaki faaliyetleri ile piyasa hareketlerini denetleme amacı taşıyan Koordinasyon Heyeti, 21 Şubat 1940 tarihinde çalışmalarına başlamıştır (Keskin, 2008, s. 21).

Öte yandan Petrol Ofisi, Millî Korunma Kanunu'nun 25 Aralık 1940 tarihinde 3954 sayılı kanunla değiştirilen 6. maddesinin 5. fıkrası¹⁹ uyarınca, K/103 sayılı Koordinasyon Heyeti kararı ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 2/15169 sayılı kararnamesi doğrultusunda, Ticaret Vekâletine bağlı ve tüzel kişiliğe sahip bir kuruluş olarak, 14 Şubat 1941 tarihinde 5 milyon lira sermaye ile resmen kurulmuştur (BCA, 030-18-01-02/94-10-4).

Merkezi İstanbul'da bulunan Petrol Ofisi'nin kuruluş amacı, 18 Şubat 1941 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan ve 17 maddeden oluşan Petrol Ofisi Kararnamesinin genel hükümlerine göre aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

- a) Askerî ve sivil ihtiyaçlara yönelik her türlü petrol türevlerinin alımı, satımı, ithalatı ve stoklanmasını gerçekleştirmek.
- b) Ülke genelinde petrol ve türevlerinin fiyatlarını belirlemek ve düzenlemek, stoklanacak petrol ürünlerinin türü, miktarı ve depolanacağı yerler konusunda Ticaret Vekâletine önerilerde bulunmak, ayrıca petrol ve türevlerinin sevkiyat faaliyetlerini yürütmek.
- c) Petrol ve türevlerinin depolanması amacıyla tank, kap ve nakliye araçları inşa etmek, satın almak, kiralamak ve gerektiğinde bunları elden çıkarmak.

¹⁸ Milli Korunma Kanunu, 2. Fasıl 4. Madde: “Bu kanun hükümlerine tevfikân İcra Vekilleri Heyetince ittihaz edilecek kararları hazırlamak ve bu işle alakalı vekâletler arasında iş birliği temin etmek üzere bir Koordinasyon Heyeti teşkil olunur.” **Bkz.** Resmi Gazete, 26 Kânunusani 1940, s. 13213.

¹⁹ 25/12/1940 tarih ve 3954 sayılı Millî Korunma Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanunun muaddel (değiştirilmiş) 6. maddesinin 5. fıkrası: “Halk ve Millî Müdafaa ihtiyaçlarını temine matuf bilumum ticarî ve sınaî muameleleri ifa etmek ve Hükümet tarafından bu kanundaki salâhiyetler dairesinde verilecek diğer işleri görmek üzere İcra Vekilleri Heyeti kararı ile hükmî şahsiyeti haiz müesseseler ihdas olunabilir. Bu müesseselerin kadroları İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunur ve bunlara bu kanunun 43 üncü maddesindeki paradan lüzumlu miktar sermaye tefrik ve tahsis olunabilir.” **Bkz.** Resmi Gazete 28 Kânunuevvel (Aralık) 1940 s. 243.

d) İmkânlar dâhilinde rafineri tesisleri satın almak veya kiralamak, ham petrol tedarik ederek bu tesislerde işlemek.

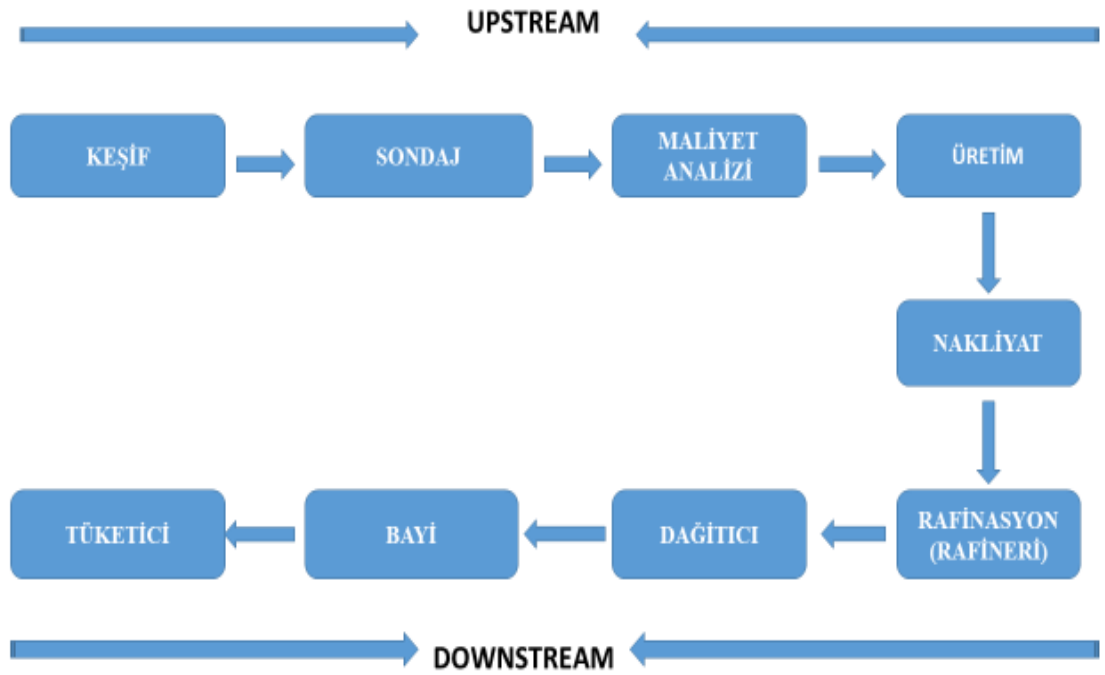
e) Çeşitli ihtiyaçlara göre petrol ve türevlerinin bileşimini değiştirmek, gerektiğinde farklı maddelerle karıştırmak ve bu doğrultuda gerekli tesisat ve teşkilatı oluşturmak (Resmî Gazete, 18 Şubat 1941, s. 495).

Özetle, Petrol Ofisi, halkın ve millî savunmanın akaryakıt ihtiyacını karşılamak amacıyla petrol ve türevlerinin temini, satışı, dağıtımı ve stoklanmasını düzenlemek üzere kurulmuştur.

Petrol Ofisi'nin ilk genel müdürlüğüne, Ticaret Bakanlığı'nın 5 Mart 1941 tarihli ve 6/1761 sayılı tezkeresi üzerine, Bakanlar Kurulu tarafından 17 Mart 1941 tarihinde İstanbul Bölgesi Ticaret Müdürü Talha Sabuncu atanmıştır. Sabuncu, bu göreve 500 lira maaş ile tayin edilmiş olup (BCA, 030-18-01-02/94-21-5) atamasına ilişkin 2/15390 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesi, 24 Mart 1941 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece Sabuncu, resmen görevine başlamıştır (Resmî Gazete, 24 Mart 1941, s. 682).

Petrol Ofisi, İstanbul Karaköy'de bulunan Kozluca Han'da, iki odalı bir ofiste ve dokuz personelle faaliyetlerine başlamıştır. Kuruluşun logosu ise Talha Sabuncu tarafından tasarlanmıştır. Logo, kırmızı yuvarlak bir halka içinde, Türk mitolojisinin temel figürlerinden biri olan ve dişleri arasında kıvrımlı dili görünen bir dişi kurdu içermektedir (Petrol Ofisi, 2023).

Petrol endüstrisindeki üretim süreçleri, Üst Kademe (Upstream) ve Alt Kademe (Downstream) olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmaktadır. Upstream faaliyetler, petrol arama çalışmaları, kuyuların açılması, petrolün keşfi, üretim öncesinde maliyet hesaplamalarının yapılması ve üretim aşamalarını kapsamaktadır. Downstream faaliyetler ise ham petrolün rafinerilere taşınması, rafinaj işlemleri, dağıtım süreci ve nihai olarak bayi ve tüketiciye ulaştırılması gibi aşamaları içermektedir (Günaydın, 2012, s. 6-7). Petrol Ofisi'nin kurulmasıyla birlikte, Türkiye'de downstream faaliyetlerini yürüten ilk kamu kurumu resmen faaliyete geçmiştir.

Şekil 3.1. “Upstream” ve “Downstream” Petrol Piyasaları (Günaydın, 2012, s. 7).

Petrol Ofisi kurulmadan önce, Türkiye’de petrol ve türevlerine ilişkin Alt Kademe (Downstream) faaliyetler, Socony-Vacuum (ABD), Naphte-Syndicate (Sovyetler Birliği), Shell (İngiltere), Steaua Romana (İngiliz-Romen ortaklığı) ve Türk Neft Sanayi gibi yabancı şirketler tarafından yürütülmekteydi. Ancak, 6 Ocak 1940 tarihinde Ticaret Vekâleti tarafından 10 bin lira sermaye ile Türkiye’nin ilk ulusal petrol şirketi olan Petrol Limited Şirketi kurulmuştur (Petrol Raporu, 1977, s. 108; Cumhuriyet, 7 Ocak 1940, s. 2).

Türkiye’de faaliyet gösteren Rus Naphte-Syndicate Şirketi, II. Dünya Savaşı nedeniyle ülke içindeki operasyonlarını durdurmak zorunda kalmış, bunun üzerine 20

Ocak 1940'ta şirket, Ticaret Vekâleti tarafından tüm varlıklarıyla birlikte satın alınarak Petrol Limited Şirketi'ne devredilmiştir (Cumhuriyet, 20 Ocak 1940, s. 2).

Ardından, 14 Mayıs 1941 tarihinde çıkarılan kararname ile Petrol Ofisi, Petrol Limited Şirketi'ne ait tüm menkul, gayrimenkul ve hakları devralarak resmen faaliyetlerine başlamıştır (BCA, 030-18-01-02/95-42-2). Böylece, Türkiye'de petrol ve türevlerinin ithalatı ve dağıtımı doğrudan Petrol Ofisi tarafından yürütölmeye başlanmıştır.

Genel Müdür Talha Sabuncu, II. Dünya Savaşı sürecinde, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu petrol, petrol türevleri ve madeni yağları yurt dışından temin edebilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda, 1941-1942 yıllarında başta Romanya ve Mısır olmak üzere farklı öökelere seyahatler gerçekleştirmiştir (Göl ve Doğan, 2020, s. 246-247).

Petrol Ofisi'nin temel görevlerinden biri de halkın ihtiyacı olan petrol türevlerini temin etmek olduğundan, II. Dünya Savaşı'nın sürdüğü 1942 yılında, İstanbul'da gazyağı lambasıyla evlerini aydınlatan halkın yakıt ihtiyacının karşılanması gerekliliğı gündeme gelmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda, Bakırköy ve Eyüp ilçeleri hariç olmak üzere İstanbul genelinde 10 bin evin aydınlatma amacıyla gazyağı ile çalışan lambalar kullandığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede, Bölge İaşe Müdürlüğü ile Petrol Ofisi arasında yapılan mutabakat sonucunda, gazyağı ile aydınlatma sağlayan her haneye, daha önce verilen yarım kilo gazyağı yerine, karne ile ayda 2 kilo gazyağı tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Petrol Ofisi'nin dağıtım sürecini üstlenmesiyle birlikte daha önce yaşanan aksaklıklar giderilmiş ve dağıtım faaliyetleri belirli bir düzene oturtulmuştur (Haber Akşam Postası, 5 Mart 1942, s. 1-3).

II. Dünya Savaşı koşullarında kurulan Petrol Ofisi, dönemin ağır ekonomik sıkıntıları ve hayat pahalılığına rağmen yürüttüğü etkin çalışmalar sayesinde petrol piyasasında akaryakıt fiyatlarının dalgalanmasını ve aşırı yükselmesini önlemiştir. Gerçekleştirdiğı teknik denetimler sonucunda fiyatlar üzerinde kontrol sağlanmış, savaş döneminde birçok sektörde yaşanan kıtlık ve karaborsa uygulamaları, Petrol Ofisi'nin titiz çalışmaları sayesinde petrol piyasasında engellenmiştir. Petrol Ofisi ayrıca, petrol piyasasında faaliyet gösteren yabancı şirketlerin tek taraflı hâkimiyet kurmasını önleyerek piyasanın bu şirketler lehine şekillenmesine karşı koymuş ve devletin önemli ekonomik kazançlar elde etmesini sağlamıştır (Tok, 1988, s. 23-24; Soysal, 1962, s. 9).

1957 yılına gelindiğinde, Petrol Ofisi, K/1C92 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı kapsamında, NATO Enfrastrüktür Programı çerçevesinde inşa edilen veya edilmesi

planlanan Silahlı Kuvvetlere ait boru hatları ve akaryakıt tesislerinin korunması, yönetimi, işletimi ve bakımı ile görevlendirilmiştir (Petrol Raporu, 1977, s. 108).

Öte yandan, Milli Korunma Kanunu ve ilgili ek düzenlemeler, 16 Eylül 1960 tarih ve 5/322 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlükten kaldırılmıştır (BCA, 30-18-1-2/156-16-19). Bu gelişmenin ardından, Petrol Ofisi'nin teşkilat kanunu çıkarılıncaya kadar faaliyetlerini sürdürebilmesi amacıyla, 10 Eylül 1960 tarih ve 79 sayılı “Millî Korunma Suçlarının Affına, Millî Korunma Teşkilatı, Sermaye ve Fon Hesaplarının Tasfiyesine ve Bazı Hükümler İhdasına Dair Kanun”un geçici 2. maddesi uyarınca çalışmalarına devam etmesi kararlaştırılmıştır (Resmî Gazete, 16 Eylül 1960, s. 2137-2138).

Petrol Ofisi Anonim Şirketi, Türkiye'nin petrol sektöründeki önemli kuruluşlarından biri olup, özellikle petrol arama, üretim ve dağıtım alanlarında faaliyet göstermektedir. 1940'lı yıllarda, Türkiye'nin petrol üretimi ve dışa bağımlılığı üzerine yürütülen politikalar, Petrol Ofisi'nin kuruluşunun ve faaliyetlerinin temelini atmıştır. Söz konusu dönemde, özellikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yönetiminde, Türkiye'nin petrol kaynaklarını daha verimli kullanabilmek ve dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla çeşitli stratejiler geliştirilmiştir.

Petrol Ofisi'nin kuruluşu, ülkenin petrol rezervlerinin daha etkin bir şekilde yönetilmesi ve yurt içi üretimin artırılması amacıyla önemli bir adım olmuştur. Şirket, özellikle yerli petrol arama faaliyetlerinin örgütlenmesi ve petrolün işlenmesi ile ilgili işlevsel bir rol üstlenmiştir. Bununla birlikte, Petrol Ofisi'nin operasyonları, çoğu zaman teknik ve finansal yetersizliklerle karşılaşmış, yabancı şirketlerle yapılan iş birlikleri ve dışa bağımlılık bu süreçte belirleyici bir faktör olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN PETROL POLİTİKASI (1950-1960)

4.1. Petrol ve Marshall Yardımı: Türkiye’nin Petrol Politikasında Dönüşüm

Marshall Planı, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD tarafından Avrupa’nın ekonomik ve siyasi olarak yeniden yapılandırılması amacıyla hazırlanan kapsamlı bir yardım programıdır. Türkiye’nin de aralarında bulunduğu Avrupa ülkelerine sağlanan bu destek, literatürde genellikle Marshall Yardımı olarak anılmaktadır. ABD, savaşın Avrupa’da yarattığı yıkımın komünist ideolojinin ve Sovyetler Birliği’nin (SSCB) bölgedeki etkisini artırabileceğini öngörmüş; bu durumu, Soğuk Savaş döneminin başlangıcında kritik bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, Sovyet yayılmacılığını engellemek için Batı Avrupa’nın hem ekonomik hem de siyasi açıdan güçlendirilmesini hedeflemiştir. ABD’ye göre, Avrupa’nın ekonomik bağımsızlığını kazanması, siyasi özerkliğini koruyabilmesinin temel şartıydı. Bu amaçla, İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkeler başta olmak üzere tüm Avrupa’yı ekonomik iş birliği ve entegrasyon sürecine dahil etmek planının ana eksenini oluşturmuştur (Erhan, 1996, s. 275-276)

Marshall Planı’nın üç temel amacı bulunmaktaydı. Bunların ilki, Batı Avrupa’nın ekonomik istikrarını sağlamak ve bu ülkeleri küresel ticarete yeniden entegre etmek, ikincisi yardım alan ülkelerin ekonomik politikalarını denetleyerek Sovyet etkisinin önüne geçmek²⁰ ve üçüncüsü ise, ABD ekonomisini canlandırmak ve Amerikan ürünleri için yeni pazarlar oluşturmaktır. Plan, belirlenen hedeflere ulaşmada başarılı olmuştur. Ekonomik yardımlar sayesinde Avrupa’da üretim ve refah düzeyi artmış, siyasi istikrar sağlanmıştır. Aynı zamanda, ABD’nin Avrupa ile ticari bağları güçlenmiş ve Soğuk Savaş döneminde Batı Bloku’nun dayanışması pekiştirilmiştir (Oran, 2009, s. 486).

ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall, 5 Haziran 1947’de Harvard Üniversitesi’nde yaptığı ünlü konuşmasında, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’nın ekonomik olarak yeniden inşası için bir yardım programı önermiştir. Bu konuşma, daha

²⁰ Bu koşul nedeniyle SSCB ve Doğu Bloku ülkeleri planı reddetmiştir.

sonra Marshall Planı olarak bilinen ve Avrupa'nın ekonomik toparlanmasını desteklemeyi amaçlayan yardım programının temelini oluşturmuştur. Marshall, konuşmasında temel olarak, Avrupa devletlerinin ekonomik kalkınmalarını planlamak için bir araya gelmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Eğer Avrupa ülkeleri ortak bir kalkınma planı hazırlarlarsa, ABD'nin bu plana destek ve yardım sağlamaktan çekinmeyeceğini belirtmiştir. Bu açıklama, Marshall Planı'nın temel prensibini oluşturmuş ve Avrupa'nın savaş sonrası yeniden yapılanmasına önemli bir katkı sağlamıştır (Zafer, 12 Ekim 1950, s. 2).

Bu gelişme üzerine 12 Temmuz 1947'de Paris'te bir araya gelen 16 Avrupa ülkesi²¹, Avrupa Kalkınma Projesi'nin temelini oluşturacak çalışmalara başlamıştır. Aynı zamanda kurulan teknik komiteler, Avrupa ülkelerinin ihtiyaçlarını belirten ortak bir rapor hazırlamıştır. Türkiye, Paris'te düzenlenen Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi (Economic Cooperation Administration-ECA)²² Konferansı'na katılarak, ülkenin ekonomik durumu hakkında bilgi sunmuş ve savaş sonrası ekonomik kalkınma programını hayata geçirmek amacıyla 615 milyon dolarlık dış yardım talebinde bulunmuştur. Paris'te oluşturulan raporu inceleyen Amerikalı uzmanlar, 16 Avrupa ülkesinin ekonomik durumlarını ayrıntılı bir şekilde analiz etmiş, ancak Türkiye'ye ilişkin hazırlanan rapor beklenen ölçüde olumlu sonuçlar içermemiştir. Raporda, Marshall Planı'nın temel amacının savaş sonrası Avrupa'nın yeniden inşası ve kalkınması olduğu vurgulanmış, bu çerçevede Türkiye'nin yardım kapsamı dışında bırakılacağı belirtilmiştir. Planın, ülkelerin ekonomik kalkınma programlarını finanse etmeye değil, savaşın yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik olduğu ifade edilmiştir (Gönlübol, 1987, s. 220-221).

Amerikalı uzmanların değerlendirmesine göre, Türkiye'nin altın ve döviz rezervleri ile dış ticaret dengesi, Marshall Planı'ndan yararlanan 15 Avrupa ülkesine kıyasla daha iyi bir durumdaydı. Bu nedenle, Türkiye'ye, Avrupa ülkelerine hammadde

²¹ Bu devletler Fransa, İngiltere, Türkiye, Avusturya, Danimarka, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Belçika, İtalya ve Hollanda'dır.

²² Economic Cooperation Administration (ECA), 1948 yılında ABD tarafından Marshall Planı'nın (resmi adıyla Avrupa İyileştirme Programı) uygulanmasını yönetmek amacıyla kurulan bir devlet ajansıdır. ECA'nın temel görevi, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ekonomilerini yeniden inşa etmek ve bu ülkelerde ekonomik istikrarı sağlamak için mali yardımları organize etmek ve koordine etmektir. Bu ajans, Marshall Planı kapsamında Avrupa ülkelerine verilen mali yardımların doğru bir şekilde dağıtılmasını, bu fonların ekonomik kalkınma ve modernizasyon amaçları doğrultusunda kullanılmasını denetledi. ECA, aynı zamanda bu yardımların üretken yatırımlara yönlendirilmesini teşvik ederek Avrupa'nın ekonomik toparlanmasını hızlandırmayı hedeflemiştir. 1951 yılında ECA'nın görevleri, yeni kurulan Mutual Security Agency (MSA)'ya devredildi. **Bkz.** Hogan, 1987, s. 103-108.

sağlama görevi verilmiş, yalnızca Türk ekonomisinin mevcut seviyesini korumaya yardımcı olacak ölçüde mamul madde desteği sağlanabileceği ifade edilmiştir (Ertem, 2009, s. 391).

Türkiye, 1948 yılına Marshall yardımlarının dışında tutulmanın yarattığı hayal kırıklığıyla girmiştir. Bu durum, özellikle Demokrat Parti ve sanayi çevrelerinde büyük bir tepkiye neden olmuş, muhalefet çevrelerinde de sert eleştiriler doğurmuştur. Muhalefet, ABD'nin Türkiye'yi yardıma muhtaç görmemesinin temel sebebini, On Altılar Konferansı'nda Türkiye'nin yeterince iyi temsil edilememesine bağlamıştır (Dik, 2008, s. 950).

Hükümet; kamuoyundan, muhalefetten ve hatta Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinden gelen eleştirileri yatıştırmak ve Türkiye'yi yardım programına dâhil ettirebilmek amacıyla ABD Hükümeti'ne resmi başvuruda bulunmuştur. Türk yetkililer, bu başvuruda Türkiye'nin stratejik konumu ve siyasi önemine vurgu yaparak bu durumun ekonomik zorluklara yol açtığını belirtmişlerdir. Türkiye'nin bu sorunları aşabilmesi için ekonomik kalkınmaya ihtiyaç duyduğu ancak, bu kalkınmanın sadece dış yardımla gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir. Türkiye'nin durumunun yeniden değerlendirilmesi ve Marshall yardımlarından faydalanan ülkeler listesine eklenmesi talep edilmiştir. Bu süreçte, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği de Washington'a bir rapor göndererek Türkiye'nin ekonomik koşulları nedeniyle Marshall yardımlarından faydalanmasının gerekli olduğunu bildirmiştir (İşildak, 2020, s. 42).

Yapılan diplomatik girişimlerin ardından, ABD Hükümeti, Avrupa İktisadi İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasından önce Türkiye'yi Marshall Planı'na dâhil etme kararı almıştır. Bu çerçevede, 15 Mart 1948'de Paris'te düzenlenen toplantıda bir araya gelen 16 devlet, Türkiye ve Yunanistan'ın Avrupa Paktı sistemine dâhil edilmesi meselesini de gündeme alarak değerlendirmiştir (Pak, 2019, s. 68).

ABD Başkanı Harry S. Truman, 3 Nisan 1948 tarihinde, 16 Avrupa ülkesinin hazırladığı kalkınma planını finanse edecek olan “Ekonomik İşbirliği Yasası”nı onaylamıştır (Yeni Sabah, 4 Nisan 1948, s. 1). Türkiye'nin yoğun diplomatik girişimlerinin ardından, 4 Temmuz 1948'de Ankara'da, Türkiye ile ABD arasında “Ekonomik İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Anlaşma, Türkiye adına Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, ABD adına ise Büyükelçi Edwin C. Wilson tarafından imzalanmıştır (Ulus, 5 Temmuz 1948, s. 1).

Söz konusu anlaşma, 8 Temmuz 1948 tarihinde TBMM tarafından 5253 Sayılı “Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında 4 Temmuz 1948 Tarihinde İmzalanan

Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve Eki ile Aynı Tarihde Teati Edilen Mektupların Onanması Hakkında Kanun” adıyla kabul edilmiştir (TBMM TD, Dönem: 8, İ: 85, C: 2, Cilt: 12, 08.07.1948, s. 998-1004). 13 Temmuz 1948 tarih ve 6956 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren bu kanunla birlikte Türkiye, Marshall Planı kapsamında kredi almaya hak kazanan ülkeler arasına dâhil edilmiştir.

Türkiye’nin Marshall Planı’na dâhil edilmesinin temel sebebi, savaşın yıkıcı etkilerinden büyük ölçüde korunmuş olması ve Avrupa’nın yeniden inşa sürecine katkı sağlayabilecek potansiyele sahip bulunmasıdır. Özellikle tarım ve madencilik sektörleri, Türkiye’nin bu süreçte oynayabileceği kritik roller arasında değerlendirilmiştir. Dönemin uluslararası yardım çevrelerinde hâkim olan görüşe göre, Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına katkı sağlanması, Avrupa’nın genel toparlanmasına da destek olacaktı. Bu bağlamda, ABD’li yardım uzmanları, Türkiye’nin tarımsal üretiminin geliştirilmesi ve verimliliğin artırılmasının öncelikli olduğunu belirtmiştir. Bu hedef doğrultusunda, tarımın modernize edilmesi, altyapının güçlendirilmesi ve özellikle traktör temini ile karayolu inşası konuları öncelikli yatırım alanları olarak belirlenmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001, s. 93).

11 madde, ekler ve karşılıklı mektuplardan oluşan bu anlaşmanın sekizinci maddesi uyarınca, Türkiye, ABD tarafından gönderilecek ve anlaşma hükümlerinin uygulanmasını denetleyecek olan Özel İktisadi İşbirliği Misyonu’nu kabul etmiştir. Buna göre, İktisadi İşbirliği Teşkilatı temsilcileri, ABD Büyükelçiliği ve ilgili personelin sahip olduğu diplomatik ayrıcalıklar ve muafiyetlerden yararlanacaktır. Ayrıca, Harici İktisadi İşbirliği Müşterek Komitesi üyeleri ve görevlilerine uygun destek sağlanacak ve görevlerini etkin bir şekilde yerine getirmeleri için gerekli kolaylıklar sunulacaktır (Resmî Gazete, 13 Temmuz 1948, s. 14398-14402).

Bu anlaşma, 1948’den itibaren 30 Haziran 1953 tarihine kadar geçerli olacak şekilde düzenlenmiş olup, taraflardan biri en az altı ay öncesinde aksi bir talepte bulunmadığı takdirde otomatik olarak uzatılacaktır. Marshall Planı’nın kamuoyuna tanıtımı ve propagandası büyük ölçüde yayın organları aracılığıyla gerçekleştirilecek; ayrıca Türkiye’ye sağlanan yardımlar, verilen hizmetler ve elde edilen sonuçlar düzenli aralıklarla ABD’ye rapor edilecektir. 1950’de Kore Savaşı’nın başlaması, ABD’nin savunma harcamalarını artırmaya neden olmuş, bu durum Marshall Planı kapsamındaki yardımların kademeli olarak azalmasına yol açmıştır. 1953 yılında Marshall Planı resmen sona erse de, ABD’nin Türkiye’ye sağladığı ekonomik yardımlar 1962 yılının sonuna kadar devam etmiştir (Belenli, 2022) .

Marshall Planı çerçevesinde sağlanan yardımlar doğrudan yardımlar, dolaylı yardımlar, karşılık paralar ve teknik yardım olmak üzere dört farklı kategoride sınıflandırılmıştır: Teknik yardımlar ise dört temel biçimde uygulanmıştır (Tören, 2007, s. 114-117):

1. A Tipi Teknik Yardım: İlgili ülkenin, belirli alanlarda bilgi ve uzmanlık edinmek amacıyla ABD'ye uzman göndermesiyle gerçekleşmiştir.
2. B Tipi Teknik Yardım: ABD'den ilgili ülkeye uzmanların gönderilmesi yoluyla sağlanmıştır.
3. Teknik Malzeme Temini: Alıcı ülkelere belirli teknik ekipmanların sağlanması şeklinde uygulanmıştır.
4. Teknik Bilgi Aışverişı: Ülkelerin karşılaştıkları teknik sorunların, bilgi ve deneyim paylaşımı yoluyla çözüme kavuşturulmasını amaçlamıştır.

Marshall Teknik Yardımı; alıcı ülkelere teknik bilgi, uzmanlık, ekipman ve danışmanlık hizmetleri sunarak ekonomik kalkınmayı desteklemeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede, sanayi altyapısının geliştirilmesi, üretim kapasitesinin artırılması, tarım ve enerji sektörlerinde verimliliğin yükseltilmesi gibi alanlarda önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca, Marshall Planı aracılığıyla Amerikan teknolojisinin ve yönetim sistemlerinin alıcı ülkelere yayılması da teşvik edilmiştir. Marshall Planı teknik yardımı kapsamında ABD'ye gönderilen ilk Türk uzmanlar, hidroelektrik ve taşkın kontrolü alanlarında çalışmalar yapmak üzere seçilmiştir. Bu doğrultuda, Rıza Tezulaş ve Süleyman Demirel adlı iki mühendis, 1949 yılının Eylül ayının sonunda incelemelerde bulunmak ve uzmanlık kazanmak amacıyla ABD'ye gönderilmiştir (Zafer, 8 Eylül 1949, s. 2).

Marshall Planı, kömür yerine petrolün ikame edilmesine dayalı bir enerji politikası benimsemiştir. Bu doğrultuda, enerji ve sanayi altyapıları ile ulaşım sistemleri, petrolün ana enerji kaynağı olarak kullanılmasına uygun şekilde yeniden yapılandırılmıştır. 1948 yılında yapılan tahminlere göre, Marshall Planı'nın toplam maliyetinin %20'si petrole ayrılmıştır. ABD'nin yönlendirmesiyle Avrupa, kömüre dayalı ekonomik modelden ithal petrole bağımlı bir sisteme geçiş yapmıştır. Bu dönüşüm sürecinde, azalan petrol stokları, madencilik sektöründeki işçi sendikalarının gücünün kırılması ve sol hareketin etkisinin azaltılması hedefleri doğrultusunda petrol kullanımı "milli bir mesele" olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda, Orta Doğu'nun düşük maliyetli petrolü Avrupa'ya sevk edilirken, Amerikan petrol şirketleri bu süreçten büyük kazançlar elde etmiştir. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Başkanı Paul Hoffman'ın belirttiğine göre, Amerikan petrol şirketleri Marshall Planı çerçevesinde Avrupa'ya sattıkları petrolü,

kendi dağıtım kanallarına kıyasla daha yüksek fiyatlarla Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na pazarlamıştır. Bu fiyatlandırma politikası, Achnacarry Antlaşması'na²³ dayalı olarak belirlenen “Artı Körfez”²⁴ ve “hayali navlun”²⁵ gibi maliyet unsurlarına dayandırılmıştır. Sonuç olarak, düşük maliyetli Arap petrolü, Amerikan şirketlerinin yüksek fiyat politikalarıyla Avrupa'ya ulaştırılmıştır. Bu dönemde, Avrupa'da enerji tüketiminde petrol hızla kömürün yerini almış ve kıtanın enerji ekonomisinin merkezine oturmuştur (Parlar, 2003, s. 414-415).

Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye sağlanan yardımlar içinde petrol konusu, dönemin önemli meselelerinden biri olmuştur. Programın ilk 15 aylık dönemi kapsamında, petrol ürünleri, madencilik ve tarım sektörlerinde kullanılacak ekipmanlar, nakliye kamyonları, elektrik malzemeleri ve kereste gibi çeşitli alanlarda yaklaşık 59 milyon dolarlık bir yardım öngörülmüştür (Işıldak, 2020, s. 43).

Prof. Nihat Erim anılarında, 16 Ocak 1949 - 22 Mayıs 1950 tarihleri arasında görev yapan Prof. Dr. Şemsettin Günaltay (1883-1961) Hükümeti'nde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak bulunduğu dönemde, Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet eden Nurullah Esat Sümer'in Marshall Planı ve Avrupa yardımlarıyla ilgilendiğini belirtmiştir. Bu dönemde, Marshall Planı İktisadi İşbirliği Türkiye İcra Komitesi Başkanı Russel Dorr'un petrol konusuna özel önem verdiğini ve Sümer'in bu konudaki görüşmeleri Bakanlar Kurulu'nda paylaştığını ifade etmiştir.

Erim'e göre Dorr, Türkiye'nin petrol arama faaliyetleri ve ilk tesislerin kurulması için talep ettiği 7,5 milyon dolarlık finansmanın Marshall yardımları kapsamında değerlendirilmesine mesafeli yaklaşmış ve Türkiye'nin özel Amerikan sermayesine yönelmesini tavsiye etmiştir. Sümer'in de bu öneriye sıcak baktığını belirten Erim, petrol meselesinin büyük politik sonuçlar doğurabileceğini ve özel sermayeye açılıp açılmaması konusunun titizlikle değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

²³Achnacarry Anlaşması (diğer adıyla “As-Is Anlaşması”), 1928 yılında büyük Batılı petrol şirketleri, özellikle Royal Dutch Shell, Standard Oil, ve Anglo-Persian Oil gibi firmalar arasında yapılan bir antlaşmadır. Bu anlaşmanın temel amacı, petrol piyasasında aşırı rekabeti önleyerek fiyat istikrarını sağlamaktır. Anlaşma, petrol üretimi ve dağıtımında piyasaları bölme ve üretimi düzenleme esasına dayanıyordu. **Bkz.** Madureira, 2017. s. 690.

²⁴ Artı Körfez (Plus Gulf) Kavramı, petrol fiyatlarının Pers Körfezi'nden sevk edilen ham petrol için eklenen bir maliyet olduğunu ifade eder. Bu maliyet, petrolün çıkarıldığı yerin (örneğin, Orta Doğu) dünya pazarlarına nakliye maliyetini kapsar ve alıcı ülkeye taşınması için ek bir ücret olarak dikkate alınır. Sonuç olarak, petrol fiyatlarına bu ekstra maliyet eklenerek ticaret gerçekleştirilir

²⁵ Hayali Navlun (Phantom Freight), bir mal yakındaki bir bölgeden taşınsa bile, uzak bir yerden geliyormuş gibi hesaplanan ve fiyatlara eklenen taşıma maliyetidir. Bu yöntem, petrol fiyatlarını yapay olarak yükseltmek için kullanılır.

Bu çerçevede, bazı hükümet üyeleri konunun Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başkanlığında değerlendirilmesini önermiştir. Erim'in aktardığına göre, ertesi gün İnönü'ye danışılmış ancak kendisi bu konuda net bir görüş belirtmekten kaçınmıştır. İnönü, dış politikada ABD ile iş birliği içinde olduklarını ve petrol meselesinde de ister özel sermaye ister devlet kredisi aracılığıyla sağlansın, ABD'nin Türkiye ile ilişkilerini güçlendireceğini düşündüğünü dile getirmiştir. Ancak, belirli ve somut bir teklif sunulması halinde konunun yeniden değerlendirileceğini ifade etmiştir.

Sonuç olarak, Russel Dorr, Türkiye'nin petrol projelerinin devlet desteği yerine özel sermaye ile finanse edilmesi gerektiğini savunmuş ve bu konunun Avrupa yardım programına dâhil edilmesine çekimser yaklaşmıştır. Buna karşılık, İnönü, petrolün hem ekonomik hem de politik sonuçlar doğurabilecek stratejik bir kaynak olduğunun farkında olarak, dengeli bir politika izlemiş ve yerli-yabancı sermaye iş birliğine açık bir yaklaşım benimsemiştir (Erim, 2005, s. 335-336).

Marshall Planı İktisadi İşbirliği Türkiye İcra Komitesi Başkanı Russel Dorr, İktisadi İşbirliği İdaresi'nin ilk yıl faaliyetlerine ilişkin gazetecilere verdiği demeçte, Türkiye'nin tarımsal sanayisini, ulaşım altyapısını ve ekonomik kalkınmasını desteklemek amacıyla yeni önlemlerin alınacağını belirtmiştir. Bu kapsamda, elektrik, kömür, krom ve demir üretiminin artırılması, yeni petrol sahalarının keşfedilerek ülkenin petrol ihtiyacının karşılanması, kara ve demiryolu ağlarının iyileştirilmesi ile liman altyapısının güçlendirilmesi gibi konuların öncelikli hedefler arasında yer aldığını ifade etmiştir (Ulus, 9 Nisan 1949, s. 1-3).

1948-1949 döneminde, ABD tarafından Türkiye'deki petrol ithalatını desteklemek amacıyla Ekonomi ve Çalışma Bakanlığına doğrudan 2.960.000 ABD doları tutarında yardım sağlanmıştır. Bu mali destek kapsamında, uçak benzini, motorin, gazyağı, benzin ve madeni yağ ithalatı gerçekleştirilerek Türkiye'nin akaryakıt ihtiyacı karşılanmıştır (BCA, 30-10-0-0/268-807-3).

Türkiye'deki petrol arama ve üretim faaliyetleri, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC) toplantılarında da gündeme gelmiştir. Ağustos 1949'da Paris'te düzenlenen ve 16 Avrupa ülkesinin katıldığı Marshall Planı Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı toplantısına teknik müşavir olarak katılan MTA Enstitüsü Genel Müdür Yardımcısı Necmeddin Danişment, toplantının ardından basına verdiği demeçte şunları ifade etmiştir (Akşam, 18 Ağustos 1949, s. 2):

İktisadi İşbirliği İdaresi'nde yapılan görüşmeler, beklenenden çok daha yoğun tartışmalara sahne olmaktadır. Avrupa ülkeleri, Türkiye'nin petrol arama çalışmaları ve

elde edilen sonuçlara her zamankinden daha fazla ilgi göstermektedir. Yaptığımız açıklamalar karşısında birçok uzman ülkemizi tebrik etmiştir. Edindiğimiz bilgilere göre, İktisadi İşbirliği İdaresi, yaklaşık 2 milyon dolar tutarında iki sondaj makinesinin Türkiye'ye verilmesi yönündeki talebimizi olumlu değerlendirmiş ve bu isteğimizi kabul etmiştir.

Bu gelişmeler, Türkiye'de yürütülen petrol arama ve sondaj faaliyetlerinin uluslararası alanda giderek daha fazla ilgi gördüğünü ve Avrupa'nın bu çalışmalara artan bir önem atfettiğini ortaya koymaktadır.

28 Aralık 1948'de Ankara'yı ziyaret eden Marshall Yardımı Avrupa Temsilcisi Averell Harriman, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmenin ardından, Dışişleri Bakanlığı'nda Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye yapılacak yardımların ele alındığı bir toplantı düzenlenmiştir. Yaklaşık iki saat süren toplantıya, Marshall Planı Türkiye Başkanı Russel Dorr ve yardımcıları ile Türkiye'den Dışişleri, Maliye, Tarım, Bayındırlık ve Ticaret Bakanlıklarının üst düzey bürokratları, Sümerbank ve Etibank temsilcileri ile MTA Enstitüsü Genel Müdürü İhsan Ruhi Berent katılmıştır (Akşam, 29 Aralık 1948, s. 1).

Toplantıda, Harriman'a Türkiye'nin ekonomik ve enerji alanındaki ihtiyaçlarına dair çeşitli bilgiler sunulmuş, özellikle petrol arama ve üretim çalışmaları üzerinde durulmuştur. Söz alan MTA Enstitüsü Genel Müdürü İhsan Ruhi Berent, Raman Dağı'nda yürütülen petrol arama ve üretim faaliyetlerine dair detaylı bilgiler paylaşmış, bu petrolün hem iç piyasada hem de uluslararası pazarda değerlendirilmesi için gerekli olan altyapı yatırımlarını aktarmıştır. Bu bağlamda, Türk hükümeti, Raman Dağı'ndaki petrol arama ve üretim faaliyetlerini geliştirmek amacıyla Marshall Yardımı'ndan yararlanmayı planlamaktadır. Konuyla ilgili olarak Anadolu Ajansı'nda yayımlanan hükümet açıklamasında, yabancı petrol şirketlerinden sermaye talep edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek olası sorunları önlemek ve Raman Dağı'ndaki tesisleri tam anlamıyla işler hale getirene kadar yabancı şirketlerin idari kontrolü ele alma ihtimalini bertaraf etmek amacıyla Marshall Yardımı'na başvurulduğu ifade edilmiştir (Özcan, 2006, s. 47).

Bu doğrultuda, Avrupa Kalkınma Programı'nın ikinci yılı çerçevesinde, Türkiye'nin Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na Raman Dağı petrol sahasının geliştirilmesi için 15 milyon ABD doları tutarında bir ihtiyaç bildirdiği belirtilmiştir. Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesi'nde yer alan Raman Dağı petrol sahasında tespit edilen rezervlerin yaklaşık 30 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir. Öte yandan, Socony Vacuum (Mobil) şirketi, Türk hükümetine bir jeofizik etüt sunmuş ve büyük ölçekli bir

rafineri ile Akdeniz'e uzanacak yaklaşık 650 kilometrelik bir petrol boru hattının inşasıyla Raman Dağı petrolünün verimli bir şekilde işletilebileceğini belirtmiştir. Şirketin tahminlerine göre, bu projelerin hayata geçirilmesi için 300 milyon ABD dolarlık bir yatırım gerekmektedir. Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin petrol faaliyetlerinde önemli bir adım atmaya hazırlandığını ve uluslararası işbirliği çerçevesinde petrol rezervlerini değerlendirme yönünde stratejik hamleler gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır (Özcan, 2006, s. 47).

12 Ocak 1949 tarihinde Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na bağlı Petrol Komitesi tarafından düzenlenen toplantıda, Türk delegesi M. Kemal Özyurt, Türkiye'nin kalkınmasında petrolün oynadığı kritik rolü vurgulamış ve ülkenin petrol üretimi için gerekli teknik ekipman ihtiyacını dile getirmiştir. Konuşmasında, Amerikalı teknisyenlerin desteğiyle Türkiye'de az miktarda da olsa petrol bulunduğunu ve arama çalışmalarının yoğun bir şekilde sürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca, petrol üretiminin belirli bir seviyeye ulaşması halinde, yıllık bir milyon ton kapasiteli bir rafineri kurulmasının planlandığını belirtmiştir.

Bu görüşe karşılık olarak, Amerikan delegesi M. Levy, 1952 yılı içinde planlanan bir milyon ton kapasiteli rafinerinin Türkiye'nin mevcut petrol tüketimi göz önüne alındığında gerçekçi olmadığını ifade etmiştir. Levy, Türkiye'nin 1949 yılı itibarıyla yıllık petrol tüketiminin yalnızca 500 bin ton olduğunu ve rafineri kapasitesinin bu tüketim miktarıyla uyumlu olmadığını savunmuştur. Ayrıca, petrol üretimi için gerekli ekipman alımı kapsamında talep edilen 84 milyon doların²⁶ yüksek bir rakam olduğunu belirtmiştir. Özyurt ise, Türkiye'nin tarım sektörünü makineleştirme ve sanayi alanında modernizasyon hedefleri doğrultusunda, 1952-1953 yıllarında ülkenin petrol ihtiyacının bir milyon tonu aşacağını ve bu nedenle planlanan üretim kapasitesinin gerekliliğini savunmuştur (TDA-502-23808-104066-7).

Bu görüşmeler, Türkiye'nin uzun vadeli enerji stratejisinde petrol üretiminin artırılmasının hayati bir öneme sahip olduğunu ve ülkenin sanayi ve tarım sektörlerinde modernleşme çabalarının enerji ihtiyacını giderek artıracığını göstermektedir. Türkiye'nin bu dönemdeki politikası, hem iç tüketimi karşılayacak hem de sanayileşme sürecini hızlandıracak bir enerji altyapısı oluşturmayı amaçlayan iddialı ve stratejik bir planlama çerçevesinde şekillenmiştir.

²⁶ Bu miktarın 35 milyon doları yıl için tahsis edilmiştir.

20 Aralık 1949 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçe Komisyonu'nda, Marshall Planı İktisadi İşbirliği bütçesi üzerine gerçekleştirilen görüşmelerde, Devlet Bakanı Cemil Sait Barlas Marshall Planı'nın ortaya çıkış sürecine ve Türkiye'ye sağlanan yardımlara ilişkin detaylı bir bilgilendirme yapmıştır. Görüşmeler sırasında, Eskişehir Milletvekili Hasan Polatkan (1915-1961) petrol konusuna değinerek, Marshall Planı kapsamında sağlanan 114 milyon dolarlık yardımın yalnızca 1 milyon 260 bin dolarının petrol arama faaliyetlerine tahsis edilmesini eleştirmiştir. Ayrıca, bu miktarın yalnızca sondaj çalışmalarında kullanılacağını öğrendiğini belirterek, neden petrol rafinerileri kurmak ve mevcut petrol rezervlerini işletmek için ek bir yardım talep edilmediğini sormuştur. Devlet Bakanı Barlas, bu eleştiriye yanıtında, hükümetin petrol rafinerisi kurulması yönünde bir talepte bulunmadığını, yalnızca sondaj çalışmalarına odaklanıldığını ve bu yardımın petrol işletmeciliği amacı taşımadığını ifade etmiştir (Zafer, 21 Aralık 1949, s. 1-6).

Marshall Planı kapsamında, 1949-1950 dönemi için MTA Enstitüsü'ne doğrudan petrol arama faaliyetlerinde kullanılmak üzere 1 milyon 260 bin dolar tahsis edilmiştir. Ancak burada önemli bir husus bulunmaktadır: MTA Enstitüsü'nün bu mali kaynağı kullanabilmesi için, hazırladığı projelerin Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı tarafından onaylanması gerekmektedir (Şahin, 2014, s. 116-117). Bu gelişmeler, Türkiye'nin petrol politikalarında dış yardımların belirleyici bir unsur olduğunu ve Marshall Planı çerçevesinde sağlanan mali desteklerin kullanım süreçlerinde uluslararası denetim mekanizmalarının etkili olduğunu göstermektedir.

Türkiye, çok partili siyasal hayata geçiş sürecini, 18 Temmuz 1945 tarihinde sanayici Nuri Demirağ tarafından kurulan Millî Kalkınma Partisi ile başlatmış olmakla birlikte, bu geçiş, 7 Ocak 1946 tarihinde Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından İçişleri Bakanlığı'na verilen dilekçe neticesinde kurulan Demokrat Parti (DP) ile somutluk kazanmıştır. Böylece Türkiye, çok partili siyasi rejime resmen adım atmıştır (Cumhuriyet, 8 Ocak 1946, s.1; Lewis, 1993, s. 379-380).

Savaş yıllarında alınan olağanüstü tedbirler ve tek parti döneminin disiplinli ortamı, geniş halk kitlelerinde hoşnutsuzluğa ve değişim isteğine yol açmıştır. Bu dönemde, dünya genelinde olduğu gibi, Türkiye'de de siyasi ve ekonomik liberalizmi vaat eden partilerin iktidara gelmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. 21 Temmuz 1946'da yapılan Milletvekili Genel Seçimleri ile parlamentoya giren DP, 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde, büyük bir zafer kazanarak tek başına iktidara gelmiştir. Bu seçimle

birlikte, 27 yıllık CHP dönemi sona ermiş ve Demokrat Parti dönemi resmen başlamıştır (Akşam, 15 Mayıs 1950, s. 1; Öztürk, 1998, s. 8-9).

DP, daha sonra 2 Mayıs 1954 ve 27 Ekim 1957 tarihlerindeki iki genel seçimde de birinci parti olarak çıkmıştır. 1950-1960 yılları arasında, Adnan Menderes'in Başbakanlık yaptığı beş hükümet kurulmuş olup bunlar 22 Mayıs 1950, 9 Mart 1951, 17 Mayıs 1954, 9 Aralık 1955 ve 27 Kasım 1957 tarihli hükümetlerdir (Geçikli, 2014, s. VI).

DP'nin iktidara gelmesi, Türk siyasi hayatındaki dönüşümün yanı sıra, ekonomik alanda da önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu değişimlerin temel unsurlarından biri, geleneksel "Devletçi Ekonomi" anlayışının yerini, daha serbest piyasa odaklı bir yaklaşım olan "Liberal Ekonomi" politikalarına bırakmasıdır (Emiroğlu, Koçyiğit, Kesici, 2012, s.90). Özellikle ABD'den sağlanan krediler, Türkiye'nin sanayileşme sürecine özel sektöre dayalı bir ivme kazandırılmasına olanak tanımıştır. DP dönemindeki ekonomi politikaları, özel sektörün güçlendirilmesi ve sanayileşmenin hızlandırılması üzerine yoğunlaşmıştır (Ertuna, 2004, s. 8). Adnan Menderes hükümeti, yerli girişimcilerin tek başına kalkınmayı sağlama gücünün sınırlı olduğunun farkında olarak, Türk ekonomisini canlandırmak adına önemli adımlar atmıştır. Bu bağlamda, yabancı sermayenin Türkiye'ye çekilmesini teşvik etmek amacıyla, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı şekilde ele alınacak olan "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" kabul edilmiştir. Bu kanun, özellikle tek parti döneminde özel sektöre yönelik olarak algılanan engellerin kaldırılması anlamına gelmiştir (Baytal, 2007, s. 552).

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimler sonucunda, DP'nin iktidara gelmesinin ardından, ABD Büyükelçiliğinde basın toplantısı düzenleyen Russel Dorr, seçim sonuçlarıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Her şeyden önce Türkiye'deki dâhili siyasete karışmaya hakkım olmadığını bildirmek isterim. Bununla beraber 14 Mayıs seçimlerinin her bakımdan mükemmel olduğunu ilave etmekten de kendimi alamıyorum. Dünyanın bütün demokrat memleketleri, sizde vuku bulan son demokrasi gösterisiyle iftihar edeceklerdir." Dorr, konuşmasının devamında, çok yakında yeni hükümetin kurulacağını belirterek Marshall Planı yardımlarının bundan sonra da devam edeceğini ve yeni kurulacak hükümetin bu konuda tatmin olduğunu vurgulamıştır (Milliyet, 19 Mayıs 1950, s. 1-6). Marshall Planı yardımları, II. Dünya Savaşı'nın sonrasında Türkiye ekonomisi için kritik bir rol oynamıştır. Bu yardımlar, CHP iktidarı döneminde başlamış ve DP'nin sanayi politikalarını şekillendirmede önemli bir faktör olmuş ve Türkiye'nin ekonomik kalkınması ve sanayileşmesi yolunda önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın eski başkanı Paul Gray Hoffman, ABD Başkanı Truman'ın isteği üzerine Marshall Planı'na dâhil olan ülkelerde incelemelerde bulunmak üzere bir seyahate çıkmış ve bu kapsamda 11 Ekim 1950'de ABD Hava Kuvvetleri'ne ait özel bir uçakla Türkiye'ye gelmiştir (Zafer, 12 Ekim 1950, s. 1).

Ziyaretinin ertesi günü, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Hoffman ve beraberindeki heyeti Çankaya Köşkü'nde kabul etmiştir. Görüşmeye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile Devlet Bakanı Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu da katılmıştır. Görüşmenin ardından, Hoffman, İktisadi İşbirliği İdaresi binasında basın toplantısı düzenlemiştir. Hoffman'a, Cumhurbaşkanı Bayar ile yaptığı görüşmede neler konuşulduğu sorulduğunda, 24 saatlik Türkiye izlenimlerinden bahsettiğini ve Türkiye'nin geniş bir tarım potansiyeline sahip olduğunu belirttiğini, ayrıca Marshall Planı kapsamında tarımsal üretimin %30 oranında arttırılabileceğini ifade ettiğini söylemiştir. Bir gazetecinin petrol ile ilgili sorusuna ise Hoffman şu yanıtı vermiştir: “Marshall Yardımı çerçevesinde, Raman İşletmesi için malzeme temini konusunda incelemeler yapılmaktadır. Ancak, Türkiye'nin petrollerini Marshall Yardımından ziyade özel sermaye aracılığıyla işletmesi mümkündür. Petrol, nerede bulunursa bulunsun, onu işletecek büyük sermayeler vardır.” Hoffman, böylelikle petrol arama ve işletme faaliyetlerinde özel sektör ve yabancı sermaye kullanımının önemli bir seçenek olabileceğine dikkat çekmiştir (Akşam, 13 Ekim 1950, s. 1-2).

MTA Enstitüsü'ne 1950-1951 dönemi için Marshall direkt yardımlarından toplam 795.000 dolar tahsis edilmiştir. Bu tutarın 590.000 doları, petrol sondaj makineleri ve yedek parçalarının alımında, 205.000 doları ise kömür madeni üretiminde kullanılan iki adet portatif sondaj makinesinin alımında kullanılmıştır (BCA, 30-10-0-0/268-807-3).

1952-1953 yıllarında ise 473.000 doları “direkt” ve 27.000 doları “endirekt” olmak üzere toplamda 1.745.990 dolar kaynak aktarılmıştır. 1955 yılına kadar ise MTA'ya toplamda 2 milyon 184 bin dolar kaynak tahsis edilmiştir. Bu kaynaklar, yalnızca makine ve madencilik teçhizatı alımında değil, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yürütülen petrol arama çalışmalarında da kullanılmıştır.

1949-1957 yılları arasında, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na “piyasanın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla” 177 milyon 212 bin 760 dolar “direkt” ve 8 milyon 963 bin dolar “endirekt yardım” olmak üzere toplam 186 milyon 175 bin 760 dolar aktarılmıştır. Bu kaynakların büyük bir kısmı, özel sektöre ithalat izni verilerek dağıtılmıştır. Söz konusu kaynaklar, petrol başta olmak üzere taşıt lastikleri, yedek parçalar, tohum, buğday, cip, kamyon, ilaç ve zirai mücadele ilaçları gibi malzemelerin ithalatında kullanılmıştır. MTA Enstitüsü tarafından yürütülen petrol arama çalışmaları,

1954 yılında TPAO'ya devredilmiştir. TPAO, Marshall Planı çerçevesinde petrol faaliyetleri için kaynak aktarılan kurumlardan biridir. 1956-1957 ve 1957-1958 dönemlerinde TPAO'ya toplamda 1 milyon 517 bin dolar kaynak tahsis edilmiştir (Tören, 2007, s. 237-240).

ABD, Marshall Planı kapsamında sağladığı yardımların karayollarının geliştirilmesi için kullanılmasını talep etmiştir. Bu nedenle, bu dönemde karayolu yapımına demiryolu yapımına kıyasla öncelik verilmiştir. Karayolu ulaşımının gelişmesiyle birlikte, Türkiye'ye ithal edilen yabancı otomobil ve otobüs sayısı artmış, bu da petrol ihtiyacının hızla yükselmesine neden olmuştur (Ertem, 2009, s. 396).

Bu dönemde petrol ihtiyacını artıran bir diğer faktör de, Marshall Yardımı ve tarım alanında sağlanan kredilerle desteklenen traktör ithalatının artması ve tarımda makineleşmenin hızlanması olmuştur DP iktidara geldiği 1950 yılının Mayıs ayında 6.000 olan traktör sayısı, 1952 yılı Mayıs ayında 25.000'e yükselmiştir (Yenal, 2010, s. 99). Bu gelişmeler, akaryakıt tüketiminin yıldan yıla hızla artmasına yol açmıştır. 1949 yılından önce yıllık 25 milyon doların altında olan petrol ithalatı, 1951-1952 döneminde 50 milyon dolara ulaşmıştır (TBMM TD., 1953 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, İçtima: 43, Cilt: 3, Cilt: 20, 16.02.1953, s. 8). 1956-1957 döneminde, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na aktarılan kaynaklar arasında petrol ithalatına ayrılan yüksek miktarlar dikkat çekmektedir. Özellikle özel şirketlere 6.394.000 dolar ve Petrol Ofisi'ne 3.606.000 dolar gibi önemli miktarlarda kaynak tahsis edilmiştir. Bu durum, Marshall Planı döneminde artan taşıt sayısına paralel olarak Türkiye'de ciddi bir petrol bağımlılığının ortaya çıktığını göstermektedir (Tören, 2007, s. 242-243).

Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde Marshall Yardımı önemli bir rol oynamıştır. Özellikle petrol arama ve üretim faaliyetleri, Türkiye'nin sanayileşmesi ve ekonomik bağımsızlığını güçlendirme hedeflerinin bir parçası olarak vurgulanmıştır. Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye tahsis edilen yardımlar, yalnızca tarım ve sanayi alanlarını değil, aynı zamanda petrol üretimi ve tüketimi konusunu da kapsamıştır. Yardımlar, başlangıçta sanayi yatırımlarını desteklese de, zamanla petrol ihtiyacı ve ithalatı üzerinde belirgin bir baskı oluşturmuştur. Türkiye'nin petrol ihtiyacını karşılamak için dışa bağımlılığı, hızla büyüyen taşıt sayısı ve tarımda makinelerin artan kullanımı ile paralel olarak büyümüştür. Böylece, Marshall Yardımının uzun vadede petrol ve enerji bağımlılığını artırıcı bir etki yarattığı söylenebilir. Bu bağlamda, Türkiye'nin 1950-1960 yılları arasında enerji politikaları ve petrol stratejileri, sanayileşme ve ekonomik kalkınma hedefleri ile iç içe geçmiş, dış yardımların etkisiyle şekillenmiştir.

4.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinde Yabancı Raporların Etkisi ve Yansımaları

II. Dünya Savaşı, yalnızca savaşan devletleri değil, tarafsız kalan ülkelerin ekonomilerini de ciddi şekilde etkilemiştir. Bu duruma örnek olarak, savaş boyunca tarafsız konumunu koruyan Türkiye'nin yaşadığı ekonomik zorluklar gösterilebilir. Türkiye, genel seferberlik ilan etmek zorunda kalması nedeniyle çalışma çağındaki nüfusun önemli bir bölümünü silahaltına almıştır. Bu uygulama, sanayi sektöründe zaten var olan iş gücü eksikliğini daha da derinleştirmiş ve ülkenin ciddi bir ekonomik sıkıntı dönemi yaşamasına yol açmıştır. Öte yandan, Türkiye'nin hammadde, malzeme ve makine-teçhizat ithalatının büyük ölçüde savaşan ülkelere temin ediliyor olması, bu alandaki tedarik zincirini aksatmıştır. Savaş koşulları nedeniyle ithalatın neredeyse tamamen durma noktasına gelmesi, sanayi üretiminde önemli aksamalara ve dolayısıyla ekonomik anlamda zorlu bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin sınırlı sanayi altyapısının daha da zayıflamasına ve ülke içinde üretim temelli bir krizin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (Alkin, 2010, s. 75).

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, uluslararası sistem iki kutuplu bir yapıya dönüşmüştür. Bu yeni siyasi dengeler içinde Türkiye, savaş sonrası dönemde önemli meydan okumalarla karşı karşıya kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve Doğu Anadolu üzerindeki toprak talepleri (Ardahan-Kars), İngiltere ve Almanya'nın savaş sonrasında zayıflaması ve ABD'nin küresel ölçekte yükselişi, Türkiye açısından kritik gelişmeler arasında yer almıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdit karşısında sınırlı imkânları doğrultusunda bir denge politikası izlemeye çalışmıştır. Bununla birlikte, jeostratejik konumu ve doğal kaynakları nedeniyle uluslararası alanda önemini korumaya devam etmiştir. Savaşın yıkıcı etkileri, Türkiye'nin ekonomik açıdan ciddi kayıplar yaşammasına yol açarken, aynı zamanda iç siyasi istikrarın sağlanmasını da zorlaştırmıştır. Bu nedenle, Türkiye savaş sonrası dönemde ekonomik toparlanmayı hızlandırmak ve uluslararası arenada güçlü bir müttefik edinmek amacıyla yeni iş birliği arayışlarına yönelmiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin ABD ile yakınlaşması, yalnızca stratejik bir tercih olmanın ötesinde, siyasi ve ekonomik gerekliliklerin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Türkiye, güçlü bir müttefik arayışı çerçevesinde ABD ile yoğun siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmeye başlamıştır (Yayman, 2005, s. 120).

II. Dünya Savaşı sonrasında, gerek Türkiye’de gerekse dünya genelinde yaşanan değişimler, CHP’yi de dönüşüme zorlamıştır. 1947 yılında başlayan bu değişim süreci, özellikle 1948 yılından itibaren ekonomik ve sosyal politikalar alanında somut bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. CHP, bu dönemde önceki yıllara kıyasla farklı bir ekonomik ve sosyal politika izlemeye yönelmiştir. Savaşın ardından, ABD liderliğinde oluşturulan yeni dünya düzeni, yalnızca siyasi ve askeri alanlarda değil, ekonomik yapıda da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Avrupa’nın yeniden yapılandırılmasını ve ekonomik kalkınmasını hedefleyen bu sistem, CHP hükümetinin dış politikasıyla uyumlu bir şekilde ilerlemiş ve Türkiye’nin uluslararası anlaşmalara imza atmasını beraberinde getirmiştir. Ancak, bu süreç yalnızca CHP iktidarını değil, sonraki hükümetleri de etkilemiş ve “Milli Ekonomi” ile “Milli Sanayi” hedeflerinin gerçekleştirilmesini zorlaştırmıştır.

Bu çerçevede imzalanan anlaşmalar, Türk ekonomisinin ve sanayisinin dışa bağımlı hale gelmesine yol açan önemli gelişmelerden biri olmuştur. Her ne kadar bu anlaşmalar, genellikle DP hükümeti tarafından uygulanmak zorunda kalmış olsa da, aslında Türkiye’nin II. Dünya Savaşı’nın yıkıcı etkilerinden kurtulma ve uluslararası siyasi izolasyondan kaçınma arayışında olduğu CHP iktidarı döneminde şekillenmiştir. Anlaşmalar doğrultusunda sağlanacak dış yardımlar, yabancı uzmanlar tarafından hazırlanacak raporlara bağlı kılınmış, bu da Türkiye’nin kalkınma politikalarının dış kaynaklı yönlendirmelere açık hale gelmesine neden olmuştur. CHP iktidarının son yıllarında gündeme gelen bu raporlar, mevcut kalkınma planlarının değiştirilmesine ve CHP’nin ekonomik politikalarında devletçilikten liberalizme doğru bir yönelime girmesine zemin hazırlamıştır (Yıldız, 2017, s. 316).

Truman Doktrini’nin kabul edilmesiyle birlikte, ABD, Türkiye ve Yunanistan’a mali yardım sağlamayı taahhüt etmiştir. Ancak, sağlanan yardımların yetersiz kalması üzerine, 1948 yılında imzalanan bir anlaşma ile bu yardımların süreklilik kazanması ve “Dış Yardım Yasası” kapsamına alınması kararlaştırılmıştır. Bu gelişme, Türkiye ve Yunanistan’ı Sovyetler Birliği’nden gelebilecek tehditlere karşı Amerikan nüfuzu altına sokmuş ve bu ülkelerin dış politikalarının ABD ile daha yakın bir çizgide şekillenmesine neden olmuştur. ABD’nin Avrupa genelinde ekonomik yardımları genişletme yönündeki politikası, Marshall Planı’nın hayata geçirilmesine zemin hazırlamıştır. Avrupa’nın ekonomik kalkınmasını desteklemeyi amaçlayan bu plan, Türkiye’nin de programa dâhil edilmesiyle Truman Doktrini’nin başlattığı sürecin devamını sağlamıştır. Türkiye, aldığı mali yardımlar sayesinde ekonomik büyüme kaydetmiş olmakla birlikte, Amerikan etkisi özellikle dış politika alanında giderek artan bir şekilde hissedilmiştir (Akkor, 2017, s. 13).

1950’li yıllarda Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte, Celal Bayar’ın “Türkiye’yi küçük Amerika yapma” hedefi ve liberal ekonomi politikaları dönemin temel yaklaşımlarından biri haline gelmiştir. Bu doğrultuda, “Her mahallede bir zengin yaratma” söylemi, Demokrat Parti yönetiminin ekonomik vizyonunu yansıtan önemli bir ifade olarak öne çıkmıştır. Türkiye’nin ABD ile yakınlaşmasının ilk adımlarından biri, Truman Doktrini kapsamında sağlanan Marshall Yardımı’ndan faydalanmak olmuştur. Ancak, ABD’nin Marshall Planı çerçevesinde sunduğu yardımların yalnızca doğrudan mali destek olarak sağlanması beklenemezdi; bu yardımların miktarı, dağıtım şekli ve kullanılacağı alanların belirlenmesi belirli bir plan dâhilinde gerçekleştirilmekteydi.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ile ABD arasındaki yakın ilişkiler doğrultusunda, Amerikalı uzmanlar Türkiye’de çeşitli incelemeler yapmış ve bu incelemeler sonucunda kapsamlı raporlar hazırlamışlardır. Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına yönelik olarak hazırlanan bu raporlar, Türk yetkililer tarafından uygulanması beklenen bir dizi öneri içermekteydi. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası tarafından desteklenen bu raporların temel amacı, Türkiye’nin Avrupa’nın kalkınma sürecine doğrudan katkıda bulunmasını sağlamaktı. Bu çerçevede Türkiye, Avrupa ekonomisinin genel kalkınma hamlesine entegre edilerek geniş ölçekli bir ekonomik büyüme hedeflenmiştir.

Bu süreç, ABD’nin belirli bir ekonomik strateji doğrultusunda hareket ettiğini ve Avrupa ile Türkiye’deki kalkınma süreçlerini denetim altında tutmayı amaçladığını göstermektedir. Türkiye’de bu dönemde gerçekleştirilen erken reform projeleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin farklı bir boyutunu ortaya koymuştur. Özellikle Thornburg başkanlığındaki heyetin Türkiye’de gerçekleştirdiği araştırmalar ve Amerikan dış yardım politikalarının yönlendirilmesine yönelik çabaları, ikili ilişkilerin tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra, Hilts ve Barker heyetleri gibi çeşitli uzman grupları da Türkiye’deki reform sürecine katkıda bulunarak, ülkenin ekonomik politikalarının şekillenmesinde rol oynamışlardır (Yayman, 2005, s. 120-121; Yıldız, 2015, s. 181-183).

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, uluslararası kapitalist sistemin oluşturduğu üst kurumlara üye olarak ve Batılı, özellikle Amerikalı uzman ve danışmanların sıkça ziyaret ettiği bir ülke haline gelerek küresel ekonomik ve siyasi düzene entegre olmuştur. Bu kapsamda Türkiye, 1947 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatına üye olmuş, 1952 yılında ise NATO’ya katılmıştır. Türkiye ile ABD arasındaki yakınlaşma, 1946 yılının Nisan ayında “Missouri” zırhlısının İstanbul’u ziyareti ile kamuoyuna gösterişli bir şekilde tanıtılmıştır. Bu yakınlaşma

süreci, Türkiye'nin 1950 yılında Kore Savaşı'na katılma kararıyla daha da pekişmiştir. Türkiye'de yürütülen ekonomik incelemeler ve hazırlanan raporlar doğrultusunda, devletçi ve korumacı politikalardan vazgeçilmesi gerektiğini savunan, çoğunluğu Amerikalı olan danışmanlar, ülkenin ekonomi politikalarının şekillendirilmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Zamanla, Amerikan akademik kurumlarında ve araştırma merkezlerinde eğitim alan Türk uzmanlar da benzer ekonomik reformları destekleyerek, kamu yönetiminde bu politikaların uygulayıcıları haline gelmiştir (Boratav, 2005, s. 100-101).

Dönemin politik, ekonomik ve sosyal dinamiklerini daha iyi anlayabilmek için, 1947 yılından itibaren Türkiye'deki ekonomik kalkınma olanaklarını ve Marshall Planı çerçevesinde sağlanan ABD yardımlarının dağıtım yöntemlerini incelemek önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisini değerlendiren ve kalkınma ile sanayileşme politikalarına yönelik tavsiyelerde bulunan Hiltz, Barker, Thornburg ve Verdor'un hazırladığı raporlar, söz konusu yardımların nasıl yapılandırılması ve hangi alanlarda kullanılması gerektiğine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu raporların analizi, Türkiye'nin ekonomik gelişimi üzerindeki etkilerini anlamak açısından kritik bir perspektif sağlayacaktır.

4.2.1. Hiltz Raporu

II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'de ulaşım altyapısına yönelik yatırımlar ağırlıklı olarak demiryolu inşası üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde, karayolu yapım çalışmaları ise ikinci planda kalmıştır. Bunun temel nedenleri arasında karayolu taşımacılığının petrol kaynaklarına bağımlı olması, motorlu araç sayısının son derece sınırlı olması ve devletin kaynaklarını öncelikle demiryolu projelerine aktarması gösterilebilir. Dolayısıyla, savaş öncesi dönemde karayollarında belirgin bir gelişme kaydedilememiştir.

Ancak II. Dünya Savaşı yıllarında motorlu araç kullanımının yaygınlaşması ve savaş sonrasında petrol fiyatlarının düşmesi, Türkiye'nin ulaşım politikasında köklü bir değişimi tetiklemiştir. Bu süreçte, karayolu odaklı bir ulaşım politikası benimsenmeye başlanmıştır. Söz konusu dönüşümde yalnızca iç dinamikler değil, dış faktörler de etkili olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu jeopolitik tehdit karşısında ABD'nin sağladığı finansal ve teknik destek, Türkiye'nin karayolu projelerini hızlandırmasında kritik bir rol oynamıştır. Bu destek, ülkenin hem savunma

stratejilerini hem de ekonomik entegrasyon hedeflerini karayolu ağlarının genişletilmesi yoluyla desteklemiştir (Özdemir, 2006, s. 275).

ABD ile gelişen ikili ilişkiler doğrultusunda, Marshall Yardımı kapsamında farklı alanlarda uzmanlar Türkiye'ye gelerek çeşitli incelemelerde bulunmuş ve kalkınma projelerine katkı sağlamıştır. Bu çerçevede, Türkiye'de karayolu ulaşımına yönelik planlama, program geliştirme ve iyileştirme çalışmaları yapmak amacıyla ABD Federal Karayolları Teşkilatı Genel Müdür Yardımcısı Harold E. Hilts başkanlığında dokuz kişilik bir uzman heyeti oluşturulmuştur. Söz konusu heyet, 1 Aralık 1947 tarihinde Türkiye'ye gelerek incelemelerine başlamıştır.

Heyet başkanı Hilts, gazetecilere verdiği demeçte, ABD'de olduğu gibi Türkiye'de de ulaşım açısından karayollarının büyük bir gereklilik arz ettiğini belirtmiştir. ABD'deki Bayındırlık Bakanlığı'nda görevli mühendislerden Vecdi Diker aracılığıyla Türkiye'deki yollar hakkında ön bilgi edindiklerini, ancak kâğıt üzerinde sunulan bilgilerin yeterli olmadığını ifade etmiştir. Bu nedenle heyetin, bizzat sahada incelemelerde bulunarak Bayındırlık Bakanlığı ile iş birliği içinde bir karayolu planı ve programı hazırlayacağını vurgulamıştır.

Hilts, ayrıca genel programın hazırlanmasının zaman alacağını, ancak belirli bölgelerde yol inşaat çalışmalarına vakit kaybetmeden başlanacağını ifade etmiştir. Heyetin uzun bir süre Türkiye'de kalarak çalışmalarını sürdüreceğini belirtmesi, ABD'li uzmanların Türkiye'deki altyapı projelerine yönelik kalıcı katkılar sunmayı amaçladığını göstermektedir (Vakit, 2 Aralık 1947, s. 1).

Hilts başkanlığındaki heyet, Türkiye'de dört ay süren araştırmaların ardından 26 Şubat 1948'de "Türkiye'nin Yol Durumu" başlıklı bir raporu Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek'e sunmuştur. "Hilts Raporu" olarak anılan bu çalışma, Türkiye'de karayolu ulaşımına ilişkin mevcut durumu değerlendirmiş, eksiklikleri tespit etmiş ve izlenmesi gereken yol politikasına dair önerilerde bulunmuştur (Tuncer, 2018).

1948-1950 yılları arasında, raporda sunulan öneriler doğrultusunda, Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye karayolu yapımında kullanılmak üzere 1.700.000 dolarlık bir fon tahsis edilmiştir. Hilts tarafından hazırlanan rapor, uzun vadeli bir plan çerçevesinde ele alınarak dokuz yıllık bir programa dönüştürülmüş ve 8 Ağustos 1948'de Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilerek yürürlüğe konulmuştur.

Hilts Raporu'nda, Türkiye'deki karayolu ağının yetersiz olduğu vurgulanarak şu önerilere yer verilmiştir (Yıldız, 2015, s. 185-186):

- Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı olarak Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kurulması ve bu kuruma bağlı on bölge müdürlüğünün teşkil edilmesi.
- Karayolu ulaşımının, demiryolu taşımacılığına kıyasla daha ekonomik ve pratik olması, kapıdan kapıya hizmet sunma imkânı sağlaması nedeniyle, karayolu yapımına öncelik verilmesi.
- Karayolu ağının Van'a kadar genişletilmesi gerektiği ve Türkiye'nin yaklaşık 35.000 kilometrelik yeni yol yapımına ihtiyaç duyduğu.
- Amerika'daki Yollar İdaresi'ne teknik personel gönderilerek uzmanlık eğitimi almalarının sağlanması.
- Yardım çerçevesinde hibe edilen makinelerle belirlenen yolların inşa edilmesi ve bu projelerin ABD'li yüklenici firmalar tarafından gerçekleştirilmesi.

Bu rapor, Türkiye'nin ulaşım altyapısının modernizasyonu açısından önemli bir dönüm noktası olmuş, karayollarının geliştirilmesi sürecinde temel bir rehber niteliği taşımıştır.

ABD'den sağlanan modern makine ve teçhizat desteği ile teknik personelin katkıları sayesinde, Türkiye'de stabilize yol yapımına 1948 yılında başlanmış ve aynı yıl içerisinde toplam 430 kilometre stabilize yol inşa edilmiştir (Ünlüönen, 1992, s. 335). Türkiye'nin yol ağının güçlendirilmesi ve modernizasyonu amacıyla, ABD'nin yardım programı kapsamında 5 milyon dolar ayrılmış, buna ek olarak İktisadi İşbirliği İdaresi'nden 5 milyon dolarlık ek kredi sağlanmıştır. Bu kapsamda, 16 Aralık 1949 tarihinde, Hilts Raporu çerçevesinde Türkiye'nin yol yapım programında kullanılmak üzere ABD'nin Maryland eyaletinin Baltimore şehrinden çeşitli ağır iş makineleri ve araçlar sevk edilmiştir. Gönderilen ekipmanlar arasında 350 büyük tip kamyon, 10 adet kar temizleme aracı, kamyonetler, yol silindirleri ve yol inşaat malzemeleri yer almaktadır (Yeni İstanbul, 16 Aralık 1949, s. 3).

Hilts Raporu'nun kabul edilmesini takiben, 11 Şubat 1950 tarihli ve 5539 Sayılı "Karayolları Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" ile Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı, tüzel kişiliğe sahip ve katma bütçe ile yönetilecek Karayolları Genel Müdürlüğü resmen kurulmuştur (Resmî Gazete, 16 Şubat 1950, s. 17775). Bu gelişme, Türkiye'de karayolu altyapısının kurumsal bir çerçevede ele alınmasını sağlayarak, ulaşım sektörünün modernleşmesine yönelik önemli bir adım teşkil etmiştir.

DP iktidarında, Türkiye'nin ulaşım altyapısında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1950 yılında 48.180 kilometre olan toplam karayolu uzunluğu, 1960 yılına gelindiğinde %62 oranında artarak 77.495 kilometreye ulaşmıştır. Köy yollarında ise dikkate değer bir

genişleme yaşanmış; 1950 yılında 1.100 kilometre olan köy yolları, 1960 yılında yaklaşık 15 kat artarak 15.953 kilometreye çıkmıştır. Benzer şekilde, il yollarının uzunluğu 22.774 kilometreden 34.831 kilometreye yükselmiştir. Ayrıca, 1951-1958 yılları arasında karayolları inşası ve bakımı için toplam 532.200 TL ödenek ayrılmıştır (Albayrak, 2004, s. 147).

Bu dönemde Türkiye'nin ulaşım politikası, karayolu ağırlıklı bir sisteme yönelmiş ve bu tercihin uzun vadeli önemli sonuçları olmuştur. Karayolu ulaşımına öncelik verilmesiyle birlikte, ülkede motorlu araç sayısında ve çeşitliliğinde büyük bir artış yaşanmıştır. 1948 yılında Türkiye'deki toplam otomobil, yük kamyonu ve otobüs sayısı 18.597 iken, 1960 yılı itibarıyla bu sayı 94.597'ye yükselmiştir. Yolcu ve yük taşımacılığında motorlu araçların artması, ülkenin petrol tüketimini de doğrudan etkilemiştir. 1948 yılında 348.000 ton olan yıllık petrol tüketimi, 1956 yılında %331 oranında artarak 1.155.000 tona ulaşmıştır. Bu gelişme, Türkiye'yi giderek daha fazla petrol ithalatına bağımlı hale getirmiştir (Çetin, Barış ve Saroğlu, 2011, s. 134; Özdemir, 2006, s. 252-254).

4.2.2. Thornburg Raporu

Thornburg Raporu, 1947 yılında Amerika Birleşik Devletleri merkezli Yirminci Asır Vakfı (The Twentieth Century Fund) tarafından Türkiye'ye gönderilen bir uzman heyeti tarafından hazırlanmıştır. Raporun başyazarı, Standard Oil petrol şirketi yöneticisi ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nın uluslararası ilişkiler ile petrol endüstrisi danışmanı Max Weston Thornburg (1892-1962)'dur. Heyette ayrıca Hindistan ve Uzakdoğu uzmanı Graham Spry (1900–1983) ile ekonomist George Soule (1887-1970) yer almıştır. Üç buçuk aylık bir saha çalışmasının ardından tamamlanan rapor, “Turkey: An Economic Appraisal” (Türkiye: Bir Ekonomik Değerlendirme) başlığıyla yayımlanmış ve Türkiye'nin ekonomik yapısını kapsamlı bir şekilde analiz etmiştir.

Raporun temel amacı, ABD'nin Türkiye'ye ekonomik yardım veya yatırım yapma potansiyelini değerlendirmektir. Bu kapsamda, Türkiye'nin kalkınma ihtiyaçları, hangi alanlarda destek gerektiği ve bu desteğin nasıl sağlanabileceği gibi sorulara yanıt aranmıştır. Yirminci Asır Vakfı tarafından 1949'da New York'ta kitap olarak basılan çalışma, 9 bölüm ve 356 sayfadan oluşmaktadır. Aynı yıl, Semih Yazıcıoğlu raporu “Türkiye Nasıl Yükselir?” adıyla Türkçeye çevirmiştir.

Raporda, dönemin Türkiye’inde uygulanan devletçi ekonomi politikaları sert bir dille eleştirilmiş ve ABD’den alınacak yardımların ancak liberal ekonomik modele geçişle mümkün olabileceği vurgulanmıştır. Bu argüman, Soğuk Savaş döneminde ABD’nin küresel politikalarıyla uyumlu bir şekilde, serbest piyasa ekonomisinin teşvik edilmesi gerektiği yönündeki görüşleri yansıtmaktadır. Thornburg ve ekibi, devlet kontrolündeki sanayileşme ve planlamanın verimsizliğine dikkat çekerek özel sektör odaklı bir kalkınma modelini savunmuştur (BCA, 30-10-0-0/40-238-14; Thornburg, Spry ve Soule, 1949, s. XII-XVI).

Yirminci Yüzyıl Vakfı tarafından Türkiye’nin ekonomik yapısını incelemekle görevlendirilen Thornburg, Bahreyn’deki petrol arama faaliyetleri sırasında Türkiye’ye davet edilmiştir. Ülkedeki ekonomik durumu değerlendirmek amacıyla çeşitli resmi makamlarla temas kurmuş ve İstatistik Genel Müdürlüğü’nü ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında, Genel Müdür Celal Aybar’dan Türkiye’nin ekonomik durumu hakkında çeşitli konularda yayımlanmış ve henüz yayımlanmamış bilgileri talep etmiş; talep edilen veriler kendisine sunulmuştur (BCA, 30-10-0-0/26-148-23).

Çalışmaları kapsamında 31 Mayıs 1947’de Adana’ya giden Thornburg, yürüttüğü incelemelerin amacını şu sözlerle ifade etmiştir: “Amerikan yardımı kapsamında, Türkiye’yi ekonomik açıdan nasıl geliştirebileceğimizi araştırmaktayım. Özellikle Amerika’nın ilgisini çeken Türkiye’nin ekonomik meseleleri üzerinde önemle duruyorum. Yaptığım incelemelerin sonuçlarını bir rapor halinde Amerika’ya sunacağım.” Thornburg, açıklamalarının devamında, Türk milletine hizmet etmeyi ve büyük inkılaplar gerçekleştirmiş olan Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına katkı sağlamayı hedeflediklerini belirtmiştir. Türk halkının yaşam standardını yükseltmenin kendileri için büyük bir mutluluk kaynağı olacağını vurgulamıştır. Ayrıca, Türkiye’nin hızla ekonomik kalkınmasını gerçekleştireceğini ve bu süreçte Türk halkına desteklerini esirgemeyeceklerini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 1 Haziran 1947, s. 1-3).

Thornburg, ekonomistlerle görüşmüş, üretim bölgelerini ziyaret etmiş ve endüstriyel tesislerin faaliyet durumlarını gözlemlemiştir. Ayrıca, piyasa koşulları hakkında bilgi toplamış ve genel mevzuat hükümleriyle ilgili notlar almıştır. Vergi sistemini analiz ederek, vergi mükellefleri ile maliye teşkilatı arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Ankara’ya gelişinde, Thornburg ve ekibi büyük ilgi görmüş ve basında “Büyük Türk Dostu” şeklinde manşetlerle karşılanmıştır. Ancak, Thornburg’un amacı sadece olumlu yönleri değil, Türkiye’nin karşılaştığı zorlukları da belirlemek olmuştur. Ayrıca, Türkiye’nin mevcut zorluklarını aşmak için ABD’nin sağlayabileceği yardımları

araştırmış ve bu yardımların nasıl karşılanabileceği konusunda çözüm yolları aramıştır. Türkiye'nin tarımsal, ekonomik ve ticari durumunu doğru bir şekilde tespit ederek, ABD'nin Türkiye'ye yapacağı yardımların hangi esaslara dayanması gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmuş ve tüm bunları bir rapor haline getirmiştir (Kopar, 2018, s. 307).

ABD yardımlarının kullanım biçimini saptamak amacıyla hazırlanan raporda öne çıkan öneriler şunlardır (Yıldız, 2015, s. 189):

- Devletçilikten Liberal Ekonomiye Geçiş: Devletin ekonomideki etkisinin azaltılması ve serbest piyasa ekonomisine geçiş önerilmektedir. Ekonominin daha serbest ve rekabetçi bir yapıya kavuşturulması ve 1930'ların devletçi uygulamalarından kaynaklanan kamu teşebbüslerinin kademeli olarak tasfiye edilmesi amaçlanmaktadır.
- Hızlı ve Planlı Sanayileşme Yerine Dengeli Sanayileşme: Hızlı ve planlı sanayileşme stratejisinin terk edilmesi önerilmektedir. Bunun yerine, sanayileşmenin daha dengeli ve organik bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.
- Karayolu Ulaşımına Öncelik: Demiryolu yerine karayolu ulaşımına öncelik verilmesi önerilmektedir. Karayolu taşımacılığının yaygınlaşması ve otoyol inşaatlarının artması önerilmiş, tıpkı Hiltz Raporunda olduğu gibi Karayolu taşımacılığını telkin etmiştir. Bu durum Türkiye'nin petrol tüketiminin hızla yükselmesine neden olmuştur.
- Ağır Sanayiye Karşı Hafif Sanayileşme: Ağır sanayi yerine tarıma öncelik veren bir kalkınma stratejisi benimsemesi ve hafif sanayinin teşvik edilmesi önerilmektedir. Özellikle, tarımsal ürünlerin işlenmesi ve değerlendirilmesine yönelik faaliyetlerin desteklenmesi gerektiği belirtilmektedir.
- Belirli Sektörlere Yatırım Yapılmaması: Kimya, makine, kâğıt ve selüloz gibi belirli sektörlerde yatırım yapılmasının şu aşamada gerekli olmadığı ifade edilmektedir. Bu sektörlerde yönelik yatırımların ertelenmesi veya alternatif stratejilerin değerlendirilmesi önerilmektedir.
- Traktör ve Uçak Üretimi İptali: Traktör, uçak ve motor üretimine gerek olmadığı, bu projelerin iptal edilmesi önerilmektedir. Bunun yerine, bu alanlarda ithalatın serbest bırakılması veya özel sektörün daha etkin rol alması önerilmektedir.

- Enerji Üretimi ve İthalat: Enerji üretimine gerek olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca, ithal ikameci politikalardan vazgeçilmesi ve enerji sektöründe dış ticaretin serbest bırakılması önerilmektedir.
- Yabancı Sermaye Girişi: Yabancı sermayenin ülkeye serbestçe giriş yapması önerilmektedir. Bu, uluslararası yatırımcıların ülkeye yatırım yapmasının önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini ifade etmektedir.

Thornburg Raporu'nun enerji kaynakları ve gelişimi başlıklı altıncı bölümünde, Türkiye'nin mevcut enerji kaynaklarının oldukça zengin olduğu belirtilmiştir. Türkiye'nin büyük miktarda kömür ve linyit yataklarına sahip olduğu, ayrıca su gücünden de önemli derecede faydalanılabileceği ifade edilmiştir. Ancak, Türkiye'nin petrol üretimi sınırlı olup, petrol kaynaklarının rezerv büyüklüğünün henüz tam olarak belirlenemediği vurgulanmıştır. Rapor, Türkiye'nin petrol rezervlerinin yüksek olmadığını, fakat bu rezervlerin yine de üretken bir ekonominin temellerini atacak kadar önemli olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, Türkiye'nin petrol endüstrisindeki potansiyeline dikkat çekmektedir.

Rapor, Türk halkının, modern ulaşım ve taşıma araçlarına olan ihtiyacının yanı sıra, etkin bir hareket gücüne de ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Çoğu kasabada, Orta Çağ tarzı değirmenler ve kuyular gibi eski teknolojilerin hâlâ kullanıldığı, varlıklı çiftliklerde bile sulama için kullanılan kuyuların genellikle modernize edilmediği ifade edilmiştir. Ayrıca, küçük atölyelerin, vergi yükleri nedeniyle işlerini büyütemediği, hafif sanayiye girmeyi isteyenlerin ise akaryakıtla çalışan dizel motorlar gibi modern teknolojilere ihtiyaç duyduğu ve bu teknolojilerin de çoğunlukla petrolün dövizle ithal edilmesiyle sağlandığı belirtilmiştir (Thornburg, Spry ve Soule, 1949, s. 132).

Türkiye'nin sınırlı petrol rezervleri nedeniyle, akaryakıtın büyük kısmının dövizle ithal edildiği ve bunun da ülkenin dış ticaret dengesi ve döviz ihtiyacı açısından önemli bir sorun teşkil ettiği ifade edilmiştir. Thornburg Raporu'nun temel önerilerinde, Türkiye'nin ekonomik politikalarında radikal değişikliklerin gerektiği vurgulanmıştır. Bu değişiklikler, devletin ekonomik faaliyetlerdeki etkisinin azaltılması, yani devletçi politikalardan vazgeçilerek serbest piyasa ekonomisine daha fazla odaklanması gerektiğini önermektedir. Ayrıca, ağır sanayiye olan vurgunun azaltılması, yabancı sermayeye açılma sürecinde yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla bir teşvik kanunu çıkarılması ve Türkiye'nin küresel ekonomiye daha fazla entegrasyonunun sağlanması gerektiği ifade edilmektedir.

4.2.3. Barker Misyonu Raporu

II. Dünya Savaşı'nın ardından, Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye sağlanan yardımlar, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç, Türkiye'nin 11 Mayıs 1947'de Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'na (daha sonra Dünya Bankası ismini almıştır) ve 12 Mayıs 1947'de Uluslararası Para Fonu (IMF) üyeliğiyle devam etmiştir. Bu adımlar, Türkiye'nin uluslararası ekonomik sisteme entegrasyonunun başlangıcı olarak değerlendirilmiştir.

Aynı dönemde, CHP iktidarının liberal ekonomi politikalarına yönelmesi dikkat çekmiştir. Bu yaklaşımın somut bir göstergesi olarak, tarihçi Prof. Dr. Şemsettin Günaltay'a 16 Ocak 1949'da hükümet kurma görevi verilmiştir. Günaltay Hükümeti (16 Ocak 1949 – 22 Mayıs 1950), CHP'nin tek parti dönemindeki son iktidarı olarak kayıtlara geçmiştir. Günaltay, bu süreçte Türkiye'nin ekonomik durumunu analiz etmek ve kalkınma planı hazırlamak üzere Dünya Bankası'ndan uzman bir heyeti davet etmiştir. Bu girişim, Türkiye'nin dışa açılım stratejisi ve modernleşme hedefleriyle uyumlu bir adım olarak yorumlanmıştır (Albayrak, 2004, s. 133).

14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda DP büyük bir çoğunlukla iktidara gelmesinin ardından, 14 kişiden²⁷ oluşan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası heyeti 17 Haziran 1950'de Türkiye'ye gelmiştir (Son Posta, 18 Haziran 1950, s. 3). Heyetin başkanı James M. Barker (1886-1974) ile tarım uzmanı Laurence E. Kirk ise bir gün sonra, 18 Haziran 1950'de Türkiye'ye ulaşmıştır. Barker, Türkiye'ye gelişinin ardından Anadolu Ajansı muhabirine verdiği demeçte, Türkiye hükümetinin daveti üzerine geldiklerini, incelemelerinin yaklaşık üç ay süreceğini ve bu süreçte Türkiye'nin çeşitli bölgelerini ziyaret edeceklerini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında şu sözlerle heyetin amacını açıklamıştır: “Şunu özellikle belirtmek isterim ki misyonumuzu oluşturan üyelerden hiçbiri şahsi ya da siyasi bir amaçla Türkiye'ye gelmemiştir. Hepimiz, Türkiye'nin ekonomik gelişimini daha ileriye taşıyacak raporları hazırlamak ve gerekli tavsiyelerde bulunmakla görevlendirilmiş bulunuyoruz.”

²⁷ Heyette yer alan üyeler; İkinci Başkan ve İktisat Profesörü B. U. Ratchford, Elektrik Enerjisi Uzmanı Theodore J. Kauffeld, Ulaştırma Uzmanı E. Roger Hondeling, Tarım Ekonomisi Uzmanı William H. Nicholls, Sağlık Uzmanı William P. H. Lightbody, Amme Hizmeti Uzmanı Emery E. Olson, Ekonomi Uzmanı Murray Ross, Banka, Kombiyo Uzmanı Robert Romio, Kredi Meseleleri Uzmanı Steward Masons, Yardımcı Üyeler, Richard D. Robinson, Robert W. Rerwin, Eguene Troy, Sekreter Rosalinda Williams ve bir irtibat memurundan oluşmaktadır. **Bkz.** Son Posta Gazetesi, 19 Haziran 1950, s. 7.

Barker ayrıca, heyetin özellikle aşağıdaki konular üzerinde duracağını belirtmiştir (Son Posta, 19 Haziran 1950, s. 1-3):

- Mevcut üretim seviyesinin değerlendirilmesi,
- Yerli ve yabancı sermayenin en verimli şekilde nasıl kullanılabileceğine ilişkin öneriler,
- Tarım ve sanayi üretimini artırmaya yönelik uygulanacak yöntemler hakkında tavsiyeler,
- Ekonomik gelişimi kolaylaştırmak ve desteklemek amacıyla ekonomik ve mali teşkilat yapısının düzenlenmesine ilişkin raporların hazırlanması.

Barker ve beraberindeki heyet, Türkiye’de yürüttükleri 84 günlük inceleme sürecinin ardından, hazırlayacakları raporu ABD’de tamamlamak üzere 8 Eylül 1950 tarihinde Türkiye’den ayrılmıştır. Heyet Başkanı James Barker, Türkiye’den ayrılmadan önce düzenlediği basın toplantısında, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası ekonomik heyet üyelerinin Türkiye’deki gözlem ve araştırmalarını tamamladıklarını ve bankaya sunulacak raporun hazırlanması amacıyla ülkeden ayrılacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca, hazırlayacakları raporun yılsonunda bankaya sunulmasını ümit ettiklerini belirtmiştir. Barker, konuşmasının devamında, bildiği kadarıyla söz konusu raporun, banka tarafından değerlendirilerek kendi tavsiyeleriyle birlikte Türk hükümetine resmî olarak iletileceğini ifade etmiştir (Yeni İstanbul, 8 Eylül 1950, s. 1).

James Barker ve ekibi tarafından hazırlanan ve “The Economy of Turkey: An Analysis and Recommendations for a Development Program” (Türkiye Ekonomisi: Kalkınma Programı İçin Bir Analiz ve Tavsiyeler) başlığıyla yayımlanan rapor, yaklaşık sekiz ay sonra, 15 Mayıs 1951 tarihinde Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası Başkanı Eugene R. Black’a sunulmuştur. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası tarafından incelenen rapor, kısa bir süre içinde Başkan Eugene R. Black’ın imzasıyla dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar’a iletilmiştir. Cumhurbaşkanlığına sunulan bu rapor, Maliye Bakanlığı personeli Hurşit Çalika tarafından “Türkiye Ekonomisi: Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler – Barker Misyonu Raporu” adıyla Türkçeye çevrilmiştir (Semiz ve Toplu, 2021, s. 126).

Barker Raporu, temel olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Raporun yaklaşık %90’ı genel reform konularına, %10’u ise yatırım projelerine ayrılmış olup, toplam 13 ana başlık altında 330 sayfa olarak hazırlanmıştır (BCA, 30-10-0-0/134-873-8). Raporda öne çıkan üç temel tavsiye şu şekilde sıralanmıştır:

- Ağır sanayileşme politikasından vazgeçilerek tarım ekonomisine öncelik verilmelidir.
- Sanayileşme süreci, tarımsal üretime ve hafif sanayiye yönlendirilmelidir.
- Devletçilik politikasından uzaklaşarak özel sektörün ekonomik kalkınmada ön plana çıkması sağlanmalıdır (Yıldız, 2015, s. 192).

Raporun Sanayi, Madencilik, Maden Politikası, Pazarlama ve Yatırım Programları başlıklı altıncı bölümünde, Türkiye’de petrol arama faaliyetleriyle ilgili önemli öneriler sunulmuştur. Bu çerçevede, MTA Enstitüsü’nün yanı sıra özel şirketlerin de petrol arama ve işletme faaliyetlerine katılımının sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Petrol sektöründe özel girişimciliği kısıtlayan politikaların gözden geçirilmesi ve düzeltilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, petrol işletmeciliği konusunda özel girişimcilerin bireysel ya da ortak girişimler yoluyla sektöre katılımının en uygun yöntem olduğu belirtilmiş ve MTA Enstitüsü tarafından yürütülen araştırmaların kamu yararına sunulmasının önemi vurgulanmıştır (BCA, 30-10-0-0/134-873-8).

Bu bağlamda, rapor Türkiye’nin kalkınma stratejisinde özel sektörün petrol arama ve işletme faaliyetlerinde daha etkin bir rol üstlenebileceğini savunmuş, serbest piyasa mekanizmasının petrol endüstrisinde verimliliği artırabileceğini ortaya koymuştur. Ayrıca, kamu kaynaklarının kullanımında şeffaflığın artırılması ve elde edilen bilgilerin geniş kesimler tarafından erişilebilir olması gerektiği ifade edilmiştir.

Sonuç olarak, Barker Raporu, Türkiye’nin devletçilikten liberal ekonomik modele geçiş sürecinde, özellikle Demokrat Parti iktidarı döneminde önemli bir rehber niteliğinde olmuştur. Rapor, sanayi, madencilik, maden politikası ve petrol endüstrisi gibi stratejik alanlarda özel sektörün rolünü artırma gerekliliğine dikkat çekmiş ve kamu kaynaklarının etkin kullanımına yönelik öneriler sunmuştur. Bu yönüyle, Türkiye’nin ekonomik ve endüstriyel dönüşüm sürecinde yol gösterici bir belge olarak değerlendirilmiş ve gelecekte alınacak politika kararlarında referans niteliği taşımıştır.

4.2.4. Verdor Raporu

Demokrat Parti’nin 1950 yılında iktidara gelmesinin ardından, Türkiye’de ve çeşitli ülkelerde ticaret ofisleri bulunan, aynı zamanda Türkiye’de farklı madenlerin işletmeciliğini yapan girişimci Baron Ernest de Verdor, ülkenin ekonomik durumu hakkında kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Verdor, bu raporu 12 Ağustos 1950 tarihinde

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a, 15 Ağustos 1950 tarihinde ise Başbakan Adnan Menderes'e Fransızca olarak sunmuştur (BCA, 30-1-0-0/41-242-13).

Rapor, 1950 öncesinde Türkiye'nin ekonomik durumunun kötü ve karmaşık olduğunu belirtmiş, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ekonomi politikalarını eleştirerek Demokrat Parti'nin iktidara ciddi ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalarak geldiğini vurgulamıştır. Raporda ayrıca, ekonominin iyileştirilmesi için kapsamlı bir programın veya uzman kadroların bulunmadığına dikkat çekilmiştir. Verdor, bu sorunlara yönelik altı temel ekonomik reform önerisi sunmuştur:

1. Merkez Bankası Reformu

- Merkez Bankası'nın bağımsız bir yapıya kavuşturulması gerektiği vurgulanmıştır.
- Altın rezervlerinin artırılması, piyasadaki para dolaşımının sınırlandırılması ve istatistik birimlerinin güçlendirilmesi önerilmiştir.
- Banka yönetiminin uzman kişilerden oluşması gerektiği ifade edilmiştir.

2. Kamu Borçlarının Yapılandırılması

- Kamu borçlarının vadelerinin uzatılması ve faiz oranlarının %7,5'ten %3'e düşürülmesi önerilmiştir.

3. Türkiye Fon Kredis Kuruluşu

- Arsa ipoteği karşılığında belediyelere, çiftçilere ve özel mülk sahiplerine kredi sağlamak amacıyla bir fon oluşturulması gerektiği belirtilmiştir.
- Bu modelin özellikle inşaat sektöründe gelişmeyi teşvik edeceği ifade edilmiştir.

4. Vergi Politikaları

- Varlık Vergisi'nin kaldırılması ve fazla tahsil edilen vergilerin iade edilmesi önerilmiştir.

5. Devlet Şirketlerinin Özelleştirilmesi

- Devlete ait işletmelerin özelleştirilmesi ve çalışanlara maaşları oranında pay verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak, bu öneri Demokrat Parti hükümeti döneminde uygulanmamıştır.

6. Ekonomik Genişleme ve Dış Kaynakların Kullanımı

- Uzun vadeli dış borç alınması, ihracatın artırılması ve yabancı sermayeyi teşvik edecek güvencelerin sağlanması önerilmiştir.
- Fiyat istikrarını korumak amacıyla gerektiğinde ihracat vergisinin uygulanması gerektiği ifade edilmiştir.

Raporda, Türkiye'nin ekonomik sorunlarının çözümüne yönelik çeşitli öneriler sunulmuş ve Demokrat Parti'nin ekonomi politikalarının başlangıçta dış yardımlara

dayandığı belirtilmiştir. Ancak zamanla döviz darboğazı ve dış borçlanma gibi sorunlarla karşı karşıya kalındığı vurgulanmıştır. Özelleştirme gibi vaatlerin büyük ölçüde gerçekleşmediği, ithal ikameci politikaların sürdürüldüğü ifade edilmiştir.

Rapor, Türkiye'nin ekonomik yapısının reformlarla güçlendirilmesi gerektiğini ve bu kapsamda bağımsız bir Merkez Bankası, etkin kredi mekanizmaları ve dış kaynakların doğru yönetimi gibi konulara odaklanmıştır. Ancak, Demokrat Parti hükümeti döneminde bu önerilerin çoğu ya uygulanmamış ya da yalnızca kısmen hayata geçirilmiştir (Sertel ve Sanyürek, 2016, s. 762-765).

4.3. 5821 Sayılı Kanun ve Türkiye'nin Yabancı Sermaye Politikasındaki Değişiklikler

Yabancı sermaye, bir ülkenin ekonomik kapasitesini artırmak amacıyla, çeşitli yollarla geri ödenmek üzere diğer ülkelerden veya uluslararası kuruluşlardan sağlanan finansal ve teknolojik kaynaklar olarak tanımlanabilir. Bu sermaye, kısa vadede ülkenin ekonomik gücünü destekleyen mali yardımlar ve teknolojik transferler şeklinde gerçekleşmektedir (Özer, 1993, s. 123-124).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikalarının temellerinin atıldığı 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi, yabancı sermaye konusunda önemli tartışmalara sahne olmuştur. Ankara Hükümeti'nin Türkiye topraklarında yabancı sermaye yatırımlarına karşı olduğu yönündeki söylentiler, gelişmiş ülkelerin hükümetleri ve sermaye çevrelerinde tedirginlik yaratmıştır.

Bu tartışmalara açıklık getiren Mustafa Kemal Paşa, kongrede yaptığı konuşmada, Türkiye'nin yabancı sermayeye karşı olmadığını açık bir şekilde ifade etmiştir (Yücel, 2017, s. 66-67):

Efendiler, iktisadi alanda düşünür ve konuşurken, sanılmasın ki dış sermayeye karşıyız. Hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza uymak şartıyla dış sermayelere gerekli teminatı vermeye her zaman hazırız. Yabancı sermaye çalışmalarımıza eklensin ve bizim ile onlar için yararlı sonuçlar versin; fakat eskisi gibi değil. Hakikaten mazide ve bilhassa Tanzimat devrinden sonra yabancı sermaye, memlekette müstesna bir mevkiye sahip olmuştur. Ve ilmi manasıyla denilebilir ki, devlet ve hükümet yabancı sermayenin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık her medeni devlet gibi, millet gibi, yeni Türkiye buna razı olamaz; burasını esir ülkesi yaptıramaz.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri, Cumhuriyet'in ekonomi politikalarında yabancı sermaye yatırımlarına ilkesel olarak karşı olunmadığını, ancak bu yatırımların Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı ile çelişmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. Özellikle kapitülasyon benzeri ayrıcalıklar talep eden yabancı sermaye girişimlerine izin verilmeyeceği vurgulanmış, ancak Türkiye'nin hukuk düzenine uygun hareket eden ve ülkenin kalkınmasına katkı sağlayacak yabancı yatırımlara olumlu bakıldığı ifade edilmiştir.

1880'li yılların başlarında, İngiltere'nin ham madde, madenler ve petrol gibi stratejik kaynaklara erişim sağlamak amacıyla sömürge bölgelerinde gerçekleştirdiği yatırımlar, modern anlamda yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcını oluşturmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Sanayi Devrimi'nin etkisiyle Batı'da hızla artan sermaye birikimi, büyük şirketleri bu birikimi en yüksek kârlılığı sağlayacak yatırım alanlarına yönlendirmeye sevk etmiştir. Bu bağlamda, sermaye akışının yöneldiği bölgeler, Avrupa sanayisinin gereksinim duyduğu hammaddeleri sağlayabilecek doğal kaynaklara ve düşük maliyetli iş gücüne sahip olan sömürge toprakları ile bağımsız ancak ekonomik olarak az gelişmiş ülkeler olmuştur. 19. yüzyıl boyunca yabancı sermaye yatırımları ağırlıklı olarak Batı Avrupa sermayesi ile ilişkilendirilirken, 1914 itibarıyla ABD'nin bu alana güçlü bir şekilde girişi, sermaye hareketlerinin yapısında önemli bir değişime neden olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın ardından ABD, küresel ölçekte yabancı sermaye yatırımlarında öncü bir konuma yükselmiş ve sermaye hareketlerinin merkezlerinden biri haline gelmiştir. Ancak, 1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi, yabancı sermaye yatırımları açısından yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir (Şimşek, 2010, s. 42).

Özellikle 1930-1945 yılları arasında, küresel ölçekte meydana gelen iki büyük dışsal faktör (Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı) ile Türkiye'de uygulanan devletçi sanayileşme politikaları, ülkenin yabancı sermaye ile ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Bu süreçte, dünya genelinde yaşanan ekonomik durgunluk ve savaş koşulları, sermaye hareketlerini kısıtlarken, Türkiye'de devletçi ekonomi politikaları doğrultusunda yabancı sermayenin rolü belirgin bir şekilde azalmıştır. Dolayısıyla, Büyük Buhran ve savaş yılları, Türkiye ekonomisi açısından 1930 öncesi ve 1945 sonrası dönemlerle kıyaslandığında, yabancı özel sermayenin belirgin şekilde azaldığı bir evreyi temsil etmektedir (Tezel, 1982, s. 181-182).

II. Dünya Savaşı'nın ardından, Türk hükümeti, ABD ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye dayalı yeni bir döneme girmiştir. Bu süreçte, ekonomik

kalkınmayı hızlandırmak amacıyla dış borçlanmaya ve yabancı sermaye yatırımlarına daha fazla önem verilmiştir. Yabancı sermaye ile ilişkilerde daha esnek ve hatta tavizkar bir tutumun benimsenmesinde, yerli sermaye sınıfının güçlenmesi ve yönetici bürokratların siyasi etkinliğinin artması belirleyici olmuştur. Ancak, bu değişimi yönlendiren temel faktörler, Türkiye'nin dış politika tercihleri ve Soğuk Savaş koşulları içinde şekillenen uluslararası dinamikler olmuştur (Tezel, 1982, s. 198).

1946 yılı, Türkiye ekonomisi açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. On altı yıl boyunca sürdürülen kapalı, korumacı ve içe dönük ekonomi politikaları, bu tarihten itibaren kademeli olarak gevşetilmiştir. Bu kapsamda ithalat serbestleştirilmiş ve dış ticaret hacmi önemli ölçüde artırılmıştır. Ancak bu politika değişikliği, dış açıkların kronikleşmesine neden olmuş ve Türkiye ekonomisinin dış yardımlara, kredilere ve yabancı sermaye yatırımlarına bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler, ekonomik politikalarda köklü bir dönüşüm sürecinin başlangıcını işaret etmektedir (Boratav, 2005, s. 94).

Başbakan Hasan Saka liderliğindeki hükümetler (I. Saka Hükümeti: 10 Eylül 1947-10 Haziran 1948; II. Saka Hükümeti: 10 Haziran 1948 – 16 Ocak 1949), Marshall Planı kapsamında sağlanan yardımlardan yararlanarak ekonomik kalkınmayı hedefleyen bir program başlatmıştır. Bu çerçevede karayolu inşaatı ve tarımsal mekanizasyon çalışmaları öncelikli alanlar arasında yer almıştır. Bu dönemde, dünya genelinde liberal ekonomik sisteme geçişin hız kazandığı gözlemlenmiş ve hükümet, iç ve dış gelişmelere paralel olarak devletçilik politikasını yeniden değerlendirme gereği duymuştur. Bu bağlamda, 17 Kasım 1947'de gerçekleştirilen CHP 7. Kurultayı'nda, DP ile siyasi rekabete uyum sağlamak amacıyla partinin devletçilik ilkesi yeniden gözden geçirilmiş ve önemli değişiklikler yapılmıştır.

Yeni devletçilik anlayışında, devletin kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için doğrudan işletmeler kurabileceği sektörler belirlenmiştir. Bu sektörler arasında maden işletmeciliği, PTT ve enerji santralleri, bayındırlık projeleri, ağır sanayi tesisleri ve savunma sanayi gibi büyük ölçekli yatırımlar yer almıştır. Ancak, bu alanlar dışındaki ekonomik faaliyetlerin özel sermaye tarafından yürütülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Söz konusu değişiklikler sonucunda, CHP'nin ekonomi politikalarında devletçiliğin etkisi önemli ölçüde azaltılmış ve kamu ile özel sektör arasındaki sınırlar netleştirilmiştir. Devletin ağır sanayide etkin bir rol üstlenmesi öngörülürken, özel teşebbüsün teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, 1950'li yıllara yaklaşırken, yabancı

sermayeye tanınan imtiyazlar konusunda çeşitli düzenlemelere gidilmiştir (Öz, 2020, s. 63-64).

II. Dünya Savaşı'nın ardından, dünya genelinde değişen ekonomik ve siyasi koşullar doğrultusunda, Türkiye'nin yabancı sermaye çekme konusundaki isteği daha belirgin hale gelmiştir. Bu süreçte, ABD öncülüğünde kurulan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, küresel finansal düzenin yeniden şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye de bu yeni yapının bir parçası olabilmek ve uluslararası yatırımcıları ülkeye çekmek amacıyla mevzuat değişikliklerine gitmiştir. Demokrat Parti iktidarı öncesinde, yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmeye yönelik düzenlemeler ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede, 22 Nisan 1947 Tarih ve 13 Sayılı “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Karar” gibi yasal düzenlemeler ile yabancı sermayenin ülkeye girişini düzenleyen bir sistem oluşturulmuştur. Söz konusu Bakanlar Kurulu kararı doğrultusunda, Türkiye'ye yatırım yapmak isteyen yabancı sermaye için ülke menfaatlerine uygun olduğu takdirde, kâr transferinin döviz olarak yurt dışına çıkarılmasını kolaylaştıran mekanizmalar geliştirilmiştir.

Bununla birlikte, 1 Mart 1950'de kabul edilen ve 4 Mart 1950 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 5583 Sayılı ‘Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun’ (Resmi Gazete, 4 Mart 1950), Türkiye'ye yabancı sermaye girişini teşvik etme yolunda önemli bir adım olmuştur. Dört maddeden oluşan bu yasa ile Türkiye'de yatırım yapacak şirketlere ve dış finansman sağlayacak girişimcilere çeşitli kolaylıklar ve döviz transfer hakları tanınmıştır. Ayrıca, Hazine, özel sektörün dış borçlanmalarına 300 milyon liraya kadar kefil olmuş ve dövizin geri dönüş süreçlerine kolaylık sağlanmıştır. Bu politika değişiklikleri, Türkiye'nin dış ticarete ve yabancı yatırımlara dayalı ekonomik yapılanmasını güçlendirmeyi amaçlayan bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir (Takım, 2012, s. 178; Aktaş, 2023, s. 58).

Zafer gazetesinde yayımlanan “Yabancı Sermaye ve İktisadımız” başlıklı yazısında Mümtaz Faik Fenik, CHP iktidarının ekonomi politikalarını eleştirmiş ve DP'nin yabancı sermayeye yönelik tutumunu olumlu bir perspektiften değerlendirmiştir. Fenik, özellikle CHP döneminde Başbakan İsmet İnönü ve Nafia Vekili Ali Çetinkaya'nın yabancı sermayeye karşı olumsuz bir tutum sergilediğini öne sürmüştür. Yazar, imtiyaz süresi henüz dolmamış yabancı şirketlerin bile devletleştirildiğini, bunun da ekonomik özgürlüğü kısıtlayan otoriter bir devlet müdahalesi olduğunu ifade etmiştir.

Fenik'e göre, CHP döneminde yabancı sermayeye karşı aşırı bir tepki ve katı bir tutum benimsenmiş, bu durum ise yabancı yatırımcıların Türkiye'yi terk etmesine neden

olmuştur. Oysa yazar, yabancı sermayenin o dönemde ülke ekonomisine önemli katkılar sunabilecek bir potansiyel taşıdığını, ancak uygulanan politikalar nedeniyle bu fırsatın değerlendirilemediğini vurgulamaktadır.

Fenik, yazısının sonunda yabancı sermayenin güven ortamına büyük önem verdiğini, en küçük belirsizlik veya güvensizlik durumunda yatırımcıların tereddüt ederek ülkeyi terk ettiğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'ye yabancı sermaye çekebilmek için ilgili yasal düzenlemelerin yatırımcıların beklentilerine uygun hâle getirilmesi veya özel sözleşmelerin hazırlanması gerektiğini dile getirmektedir.

Son olarak, yazar DP iktidarının ekonomi politikalarını olumlu bir şekilde değerlendirerek, ülkenin ekonomik durumunun normale döndüğünü ve keyfi kararların ortadan kalktığını belirtmektedir. Ona göre, Demokrat Parti sayesinde yabancı sermaye artık Türkiye'de rahat bir şekilde yatırım yapma ve faaliyet gösterme imkânı bulabilecek, bu durum ise ülkenin ekonomik gücünü artıracaktır (Zafer, 22 Haziran 1950, s. 1-6).

İşletmeler Bakanı Muhlis Ete, 11 Ağustos 1950 tarihinde Gazeteciler Cemiyeti tarafından düzenlenen basın toplantısında, güncel meselelerin yanı sıra yabancı sermaye yatırımları hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur. Ete, yeni tesisler kurmak veya mevcut işletmelere ortak olmak isteyen yabancı yatırımcıların ilgisiyle karşılaştıklarını belirtmiş, bu durumun ülkeye ve hükümete duyulan güvenin bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla gerekli hukuki düzenlemeleri hazırlamakta olduklarını vurgulamıştır.

Ete'nin, yabancı sermayeyi çekmeye yönelik mevzuat çalışmalarının sürdüğünü açıklaması, hükümetin yabancı yatırımcıları ülkeye kazandırmak için aktif bir politika izlediğini ve bu doğrultuda uygun hukuki altyapıyı oluşturma çabası içinde olduğunu göstermektedir. Bu girişimler, yabancı sermayenin Türkiye'ye girişini kolaylaştırmak ve yatırım ortamını iyileştirmek açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Toplantıda Ete'ye, Türkiye'deki petrol üretimiyle ilgili olarak yabancı bir şirketle anlaşmaya varıldığına dair basında yer alan haberler de sorulmuştur. Ancak Bakan, bu tür haberlerin gerçeği yansıtmadığını ifade ederek, söz konusu iddiaları yalanlamıştır (Zafer, 12 Ağustos 1950, s. 1-5).

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin yabancı sermayeyi teşvik etmeye yönelik politikaları, büyük ölçüde ABD'nin etkisiyle belirlenmiş; bu çerçevede, yabancı yatırımları özendirici yasal düzenlemelerin hazırlanmasına yönelik bir süreç başlatılmıştır. Daha önce değinildiği üzere, yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan Thornburg ve Barker Raporları, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını hızlandırmak için

yabancı sermayeye ihtiyaç duyduğunu ve bu doğrultuda yatırımları teşvik edici hukuki düzenlemelerin yapılması gerektiğini tavsiye etmiştir. Bu öneriler, DP iktidarının ekonomi politikalarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu kapsamda, 1951 yılının Mayıs ayında Maliye Bakanlığı, ülkenin sanayileşmesini hızlandırmak, üretimi artırmak ve yabancı sermayeyi Türkiye’ye çekmek amacıyla kapsamlı bir kanun tasarısı hazırladığını duyurmuştur. Sanayi, enerji, madencilik, tarım ve turizm sektörlerini kapsayan bu tasarının kısa süre içinde TBMM’ye sunulacağı belirtilmiştir (Akşam, 13 Mayıs 1951, s. 2).

Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu tasarısı, 11 Haziran 1951 tarihinde TBMM gündemine alınmış ve tasarının incelenmesi amacıyla Bütçe, Ekonomi, Maliye ve Ticaret Komisyonlarından beşer üyenin seçilmesiyle bir karma komisyon oluşturulmuştur (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 88, C:1, Cilt: 8, 11.06.1951, s. 140-141).

Hazırlanan geçici komisyon raporu ve kanun tasarısı, 30 Temmuz 1951 tarihinde TBMM’de görüşülmeye başlanmıştır. Ancak, tasarının 3. ve 7. maddelerinde yer alan yabancı sermayenin ülkeye giriş koşulları, bu sermayeden elde edilen kazançların ne ölçüde yurt dışına transfer edilebileceği ve sermaye sahiplerinin belirlenen şartları sağlayamaması durumunda sermayenin ülkeden çıkış süreci gibi kritik konularda uzlaşma sağlanamamıştır. Bu nedenle, tasarının ilk görüşmelerinde nihai bir sonuca ulaşılamamıştır (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 106, C:1, Cilt: 9, 30.07.1951, s. 425-438).

DP’nin liberal ekonomi politikalarının bir sonucu olarak hazırlanan “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu”, 1 Ağustos 1951 tarihinde yeniden TBMM gündemine alınmıştır. Daha önce mutabakata varılamayan ve komisyona havale edilen 3. ve 7. maddeler üzerinde uzlaşma sağlanmasının ardından, kanun tasarısı 285 kabul, 1 ret ve 1 çekimser oyla kabul edilmiştir (Cumhuriyet, 2 Ağustos 1951, s. 1).

Kanuna verilen tek ret oyu, yasaya yönelik eleştirilerde bulunan Seyhan Milletvekili Cezmi Türk tarafından kullanılmıştır. TBMM’de yaptığı konuşmada Türk, hükümete geniş yetkiler verilmesinin, ulusal bir kalkınma planı bulunmadığı takdirde ekonomik gelişmeyi hızlandıramayacağını ifade etmiştir. Hükümetin alacağı kararların etkili olabilmesi için stratejik bir ekonomik planlamaya ihtiyaç duyulduğunu vurgulayan Türk, yetkilerin yanlış kullanılması halinde istenen ekonomik sonuçların elde edilemeyeceğini belirtmiştir. Bu açıklamalarıyla, hükümetin ekonomi politikalarına eleştirel bir yaklaşım sergileyerek planlı ekonomi anlayışının gerekliliğine dikkat çekmiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 107, C:1, Cilt: 9, 01.08.1951, s. 456-495).

5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, 9 Ağustos 1951 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. On iki maddeden oluşan bu yasa, Türkiye’ye doğrudan yabancı yatırımları çekmeyi amaçlamaktadır. Kanun kapsamında, ülke ekonomisinin kalkınmasına katkı sağlayacak nitelikte olmak, Türk özel sermayesine açık olmak, herhangi bir tekel veya ayrımcılık oluşturmamak şartıyla sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm sektörlerinde yapılacak yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiştir. Bu çerçevede, yabancı yatırımcılara çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştır. Kanun uyarınca, yabancı sermayeli şirketler yıllık kârlarının %10’unu döviz olarak kendi ülkelerine transfer etme hakkına sahip olmuş, ayrıca belirli koşulların sağlanması durumunda anaparalarını da yurt dışına çıkarabilme imkânı elde etmiştir.

Kanunun 6. maddesi ise, yabancı ülkelere sağlanacak uzun vadeli borçlanmaların toplam miktarının 300 milyon Türk Lirasını geçmemesi kaydıyla, bu borçların Bakanlar Kurulu kararıyla teminat altına alınabileceğini ve Maliye Bakanlığı’nın bu borçlar için kefalet sağlayabileceğini hükme bağlamaktadır. Ayrıca, 1 Ağustos 1951 tarihinde 5821 Sayılı kanunun kabulü ile 5583 Sayılı “Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun” yürürlükten kaldırılmış, böylece 5821 sayılı yasa, 5583 sayılı yasanın yerine geçmiştir (Resmî Gazete, 9 Ağustos 1951, s. 1757-1758).

1 Ağustos 1951 tarihinde kabul edilen 5821 Sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, Türkiye’nin petrol politikasıyla doğrudan ilişkili bir düzenleme olmuştur. Bu yasa kapsamında, Türkiye sanayi, enerji kaynakları, petrol ve diğer madenler, altyapı ve ulaştırma sektörlerinde yabancı yatırımlara geniş teşvikler sağlamıştır. Devlet, yabancı petrol şirketlerinin Türkiye’ye yatırım yapmasını teşvik etmek amacıyla çeşitli kolaylıklar sunmuş, böylece gelişmiş petrol teknolojisinin ülkeye getirilmesini hedeflemiştir. Bu düzenlemenin ardından, yabancı petrol şirketleri temsilcilerini ve jeologlarını Türkiye’ye göndererek yatırım olanaklarını incelemeye başlamıştır. Bu süreçte, Barker Raporu’nda önerildiği üzere, MTA Enstitüsü tarafından yürütülen araştırmaların sonuçlarının kamuoyuyla ve yabancı özel girişimcilerle paylaşılması yönünde adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye’ye gelen yabancı petrol şirketlerine MTA Enstitüsü’nün son 20 yılda gerçekleştirdiği araştırmaların raporları ve dokümanları sunulmuş, böylece şirketler Türkiye’yi gezerek petrol potansiyelini yerinde değerlendirme imkânı bulmuştur (Elmacı, 2013, s. 219).

Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu’nun yürürlüğe girmesinin ardından, Socony Vacuum şirketi, bu kanun kapsamında Türkiye’ye yatırım yapan ilk

büyük ABD menşeli uluslararası şirketlerden biri olmuştur. 15 Mart 1952 tarihinde, Bakanlar Kurulu kararıyla İstanbul merkezli olarak “Socony Vacuum Petrol Anonim Ortaklığı” adı altında şirketin kurulmasına izin verilmiştir. Bu karar doğrultusunda, 50 yıl süreyle faaliyet gösterecek ve 15 milyon lira sermaye ile kurulacak olan şirket, ilk aşamada 59.405,31 liralık sermayeyi Türkiye’ye getirerek bankaya yatırmıştır. Ayrıca, şirketin petrol faaliyetlerini yürütmesi ve her türlü petrol türevini üretebilmesi amacıyla gerekli donanım ve malzemeleri ithal edebileceği belirtilmiştir (BCA, 030-18-01-02/ 128-25-8).

Socony Vacuum’un bu girişimi, Türkiye’deki petrol endüstrisine yönelik uluslararası ilgiyi artırmış ve ABD’li yatırımcıların Türkiye pazarına duyduğu güveni göstermiştir. Bu yeni dönemde ortaya çıkan ekonomik ve hukuki koşullar çerçevesinde, devletçilik ilkeleri doğrultusunda hazırlanmış ve yabancı sermayeye mesafeli duran 1926 tarihli 792 Sayılı Petrol Kanunu’nun artık Türkiye’nin ihtiyaçlarına cevap veremediği açıkça ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, değişen koşullara uygun yeni bir petrol yasasının hazırlanması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Yabancı Sermaye Yatırımları Teşvik Kanunu, yürürlüğe girdiği 9 Ağustos 1951 tarihinden itibaren beklenen düzeyde yabancı sermaye girişini sağlayamamıştır. 1953 yılı Kasım ayı başına kadar, 42 yabancı sermayeli şirket yatırım başvurusunda bulunmuş, ancak bu başvuruların yalnızca 15’i kabul edilmiş ve toplamda 14.558.450 TL tutarında sermaye girişi sağlanmıştır. Öte yandan, 17 başvuru kanunun öngördüğü şartlara uygun bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmiş, 10 başvuru ise değerlendirme sürecinde kalmıştır (Uras, 1975, s. 110).

Yabancı sermaye girişinin beklentilerin altında kalmasının temel sebebi; kanunun yabancı yatırımcıları teşvik etme noktasında yetersiz kalmasıdır. Kanun, yabancı yatırımcıların yalnızca Türk özel sermayesine açık olan, tekel oluşturmayan ve ayrımcılık içermeyen sektörlerde faaliyet göstermesine izin vermiştir. Ayrıca, yabancı yatırımcıların yıllık kâr transferi %10 ile sınırlandırılmış ve ana sermayenin yurtdışına transferi konusunda çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir. Kanun koyucuların, yabancı sermayeyi ülkede tutarak ekonomiye katkısını artırma amacıyla getirdiği bu düzenlemeler, yatırımcılar açısından caydırıcı bir etki yaratmıştır. Özellikle gelir ve sermaye transferine yönelik sınırlamalar ile yabancı sermayenin faaliyet gösterebileceği sektörlerin kısıtlanması, yabancı yatırımcıların Türkiye’ye girişini engelleyen başlıca unsurlar olmuştur.

Yaklaşık iki buçuk yıl yürürlükte kalan bu kanun kapsamında yapılan 42 başvurunun yalnızca 15'inin kabul edilmesi, düzenlemenin öngörülen hedeflere ulaşamadığını göstermektedir. Sonuç olarak, 5821 Sayılı Yabancı Sermaye Yatırımları Teşvik Kanunu'nun içerdiği kısıtlamalar, yabancı yatırımcılar açısından yeterince cazip bulunmamış ve beklenen seviyede sermaye akışı sağlanamamıştır. Hükümetin tüm çabalarına rağmen, istenilen düzeyde yabancı yatırımcı çekme konusunda başarı sağlanamamıştır (Töre, 2015, s. 134).

4.4. 12 Kasım 1952 Tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ve Türkiye'nin Petrol Politikasına Etkisi

DP'nin 1950 yılında iktidara gelmesinin ardından, 1951 yılında kabul edilen 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımları Teşvik Kanunu, Türkiye'nin ekonomik yapısında önemli bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Söz konusu yasa, yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştırarak başta petrol sektörü olmak üzere çeşitli endüstrilerin gelişimine katkıda bulunmayı amaçlamıştır. 1952 yılı, Türkiye'nin dışa açık ekonomik politikalar izlemeye başlaması ve petrol politikalarının yeniden şekillenmesi açısından kritik bir dönem olmuştur. Bu süreçte, 1926 yılında yürürlüğe giren ve devletçi yaklaşımlar doğrultusunda hazırlanan 792 Sayılı Petrol Kanunu'nun yetersizliği açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Söz konusu kanun, yabancı sermayenin petrol sektörüne girişini engellemiş ve bu durum, yerli kaynaklarla petrol endüstrisinin gelişimini ciddi şekilde sınırlandırmıştır. Petrol arama ve üretim faaliyetleri, büyük sermaye, teknik bilgi ve ileri düzeyde deneyim gerektirdiğinden, devletin bu alandaki yatırımları yetersiz kalmış ve gerekli malzeme ile eğitimli iş gücünün temini konusunda ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bu faktörler, Türkiye'nin petrol sanayisinde beklenen gelişmeyi sağlayamamasına yol açmış ve yeni bir petrol yasasının gerekliliğini gündeme getirmiştir.

Bu koşullar altında, yerli kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılması amacıyla yabancı özel sermayenin petrol sektörüne dâhil edilmesi gerektiği düşüncesi giderek ön plana çıkmıştır. Zira yabancı yatırımcılar, finansal kaynakları, uzmanlaşmış personeli ve gerekli malzeme temini konusundaki kapasiteleri ile sektöre önemli katkılar sağlayabilecek durumdaydı. Adana bölgesinde uzun yıllardır sürdürülen ancak herhangi bir somut sonuca ulaşamayan petrol arama faaliyetleri, bu ihtiyacın en somut örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda, Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, 1952 yılı bütçe görüşmelerinde konuyla ilgili önemli eleştirilerde bulunmuştur. Tekelioğlu, hükümetin sadece belirli projelere ayrılan bütçeyi vurgulamak yerine, devletin tüm ekonomik kaynaklarını bir araya getirerek petrolü bir an önce üretime kazandırması gerektiğini ifade etmiştir. Konuşmasında, Adana'daki petrol arama çalışmalarının yıllardır sürdüğünü, ancak halen somut bir sonuca ulaşamadığını belirterek, devletin bu alana milyonlarca lira harcamasına rağmen herhangi bir başarı elde edemediğini eleştirmiştir.

Tekelioğlu, petrol arama faaliyetlerinin sonuçsuz kaldığını vurgulamak için şu ifadeleri kullanmıştır: “Yıllardan beri aradıkları halde daha kokusunu bile alamadılar.” Bu eleştiriler, dönemin petrol politikalarının yeniden değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmekte ve Adnan Menderes liderliğinde bu konuda daha aktif adımlar atılmasının zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Tekelioğlu, konuşmasının sonunda Türkiye'nin petrol ve kömüre duyduğu acil ihtiyaca dikkat çekmiş; Başbakan Adnan Menderes'in diğer alanlarda olduğu gibi, enerji alanında da başarılı olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda: “Yine tekrar ediyorum, petrole ve kömüre şiddetle ihtiyacı olan bu memleketin bu ihtiyacını her işte muvaffak olan Adnan Menderes bu sahada da çalışarak bunu da halletsin, petrolü de çıkarsın.” şeklinde konuşmuştur. Bu ifadeler, Demokrat Parti hükümetinin petrol politikalarına dair kamuoyundaki beklentileri ve yabancı sermayeye yönelik yaklaşımı gözler önüne sermektedir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 43, C: 2, Cilt: 13, 21.02.1952, s. 425-426).

ABD'nin Ankara Büyükelçisi George McGhee²⁸, 8 Kasım 1952'de Türk Hükümeti yetkilileriyle yaptığı bir toplantıda, 1926 Tarihli Petrol Kanunu uyarınca Türk Hükümeti'nin petrol kaynaklarını işletme konusundaki münhasır yetkisini bir Türk şirketine devredebileceği gibi yabancı bir şirkete de devredip devredemeyeceği konusunda çözülmesi gereken bir hukuki sorun olduğunu belirtmiştir. McGhee, eğer bu mümkün değilse, hükümetin gerekli düzenlemeleri ya Bakanlar Kurulu kararıyla ya da ek mevzuat yoluyla yapacağını ifade etmiş ve Türk Hükümeti'nin bu kararını kamuoyuna duyurmayı planladığını söylemiştir (Foreign Relations of the United States, 1988, s. 906).

²⁸ George McGhee, savaş sonrası dönemde Avrupa'dan Uzak Doğu'ya kadar olan ABD'nin ekonomik, askeri ve petrol ilişkilerinin kurulmasına ve şekillenmesine önemli katkılarda bulunmuş, bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri'nin diplomasi politikalarında merkezi bir figür haline gelmiştir. 10 Mart 1912 tarihinde Teksas'ın Waco şehrinde, bir banka yöneticisi olan babası ve annesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1933 yılında Oklahoma Üniversitesi'nin Jeoloji bölümünden mezun olduktan sonra çeşitli petrol şirketlerinde çalışmış, 1937 yılında ise Oxford Üniversitesi'nden doktora unvanını almıştır. McGhee, 1951-1953 yılları arasında Türkiye'nin ABD Büyükelçisi olarak görev yapmış ve Türkiye'nin NATO üyeliğine kabul edilmesinde önemli rol oynamıştır. George McGhee, 4 Temmuz 2005 tarihinde 93 yaşında hayatını kaybetmiştir. **Bkz.** The McGhee Foundation, 2024.

10 Kasım'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın daveti üzerine gerçekleşen bir toplantıya katılan McGhee, bu toplantıda Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı'nın da hazır bulunduğunu belirtmiştir. McGhee, Başbakan Menderes'in toplantıda Türk Hükümeti'nin yabancı petrol şirketlerini, özellikle Amerikan şirketlerini, Türk petrol kaynaklarının geliştirilmesine katılmaya davet etme kararı aldığını aktarmıştır. Menderes, Türk Hükümeti'nin 20 yıllık petrol arama ve işletme çabalarında başarılı olamadığını kabul ederek, yabancı petrol şirketlerinin yardımını almaya hazır olduklarını dile getirmiştir söylemiştir (Foreign Relations of the United States, 1988, s. 906-907).

McGhee, bu konunun ABD hükümeti için büyük önem taşıdığını vurgulamış ve Türk Hükümeti'nin nihai kararını vermesinden memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Bu kararın, Türk Hükümeti'nin Amerika Birleşik Devletleri ve Amerikan şirketlerine olan güvenini gösterdiğini belirtmiştir. McGhee, Türk petrol kaynaklarının düzgün bir şekilde işletilmesini sağlamak için en iyi yolun bu olduğunu düşündüğünü ve bunun hem ekonomik hem de stratejik açıdan Türkiye için büyük önem taşıdığını dile getirmiştir. Ayrıca, bu kararın Amerikan ve dünya iş insanlarına, Türk Hükümeti'nin hem yerli hem de yabancı özel yatırımları teşvik etme konusundaki samimi arzusunun ikna edici bir kanıtını sağlayacağını belirtmiştir. McGhee, petrol şirketleri ile petrol üreten ülkeler arasındaki ilişkiler üzerinde, özellikle Orta Doğu'da, olumlu bir etki yapacağını ifade etmiştir. Son olarak, Türk Hükümeti'nin bu kararının, kendi petrol kaynaklarını işletmek için kararlı bir çaba sarf ettikten sonra özel şirketlerin yardımını arayan bir ülkenin ilk örneğini teşkil edeceğini söylemiştir (Foreign Relations of the United States, 1988, s. 906-907).

Demokrat Parti, ülkedeki petrol arama ve işletme faaliyetlerinin hızlandırılmasını ve petrol kaynaklarından en kısa sürede faydalanılmasını hedeflemiş, bu doğrultuda petrol sektörünü liberal ekonomi çerçevesinde serbest rekabete açmaya yönelik çalışmalarını tamamlamıştır. Bu kapsamda, hükümetin büyük umut bağladığı petrol kaynaklarından hızlı ve etkin bir şekilde yararlanmak ve Türkiye'nin petrol politikasına yeni bir yön vermek amacıyla 12 Kasım 1952 tarihli ve 3/15833 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı alınmıştır (BCA, 030-18-01-02/130-81-3).

"Petrol Kaynaklarının Tespit Edilerek Çalışır Hâle Getirilip Kıymetlendirilmesi Hakkında Karar" başlıklı bu Bakanlar Kurulu Kararı'nda, Türkiye'nin petrol kaynaklarına ilişkin durum değerlendirilmiş ve aşağıdaki temel kararlar alınmıştır: Petrol yataklarının en kısa sürede tespit edilerek üretime açılması ve ekonomik olarak

değerlendirilmesi amacıyla arama faaliyetlerinin hızlandırılması; keşfedilecek kaynakların, uluslararası petrol politikaları çerçevesinde Türkiye'nin askerî ve ekonomik çıkarlarına en uygun şekilde işletilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, bu sürece yatırım yapmaya istekli yerli ve yabancı gerçek ya da tüzel sermaye sahiplerinin Türkiye'ye davet edilmesi ve bu yatırımların gerçekleştirilmesini kolaylaştıracak yasal, idari ve mali düzenlemelerin hayata geçirilmesi öngörülmüştür. Karar kapsamında, söz konusu hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik koşulların belirlenmesi sürecinde uluslararası petrol mevzuatı ve uygulamaları konusunda uzmanlaşmış kişilerin görüşlerinden faydalanılması ve bu doğrultuda gerekli işlemlerin yürütülmesi uygun bulunmuştur. Bu kararname, ilerleyen dönemde izlenecek petrol politikalarına ve çıkarılması planlanan yeni petrol yasasına ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır (Resmî Gazete, 22 Kasım 1952, s. 4997).

12 Kasım 1952 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı, Akşam gazetesinde geniş yer bulmuş ve Türkiye'deki petrol kaynaklarının işletilmesine yönelik hükümetin önemli bir karar aldığı vurgulanmıştır. Haberde, ülke ekonomisinin kalkınmasına büyük katkı sağlayacak ve önemli döviz girdisi yaratabilecek olan petrol rezervlerinin Amerikan, İngiliz veya Kanada şirketleri tarafından işletilmesinin mümkün olduğu ifade edilmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin petrol kaynaklarının yabancı şirketlerle yapılacak anlaşmalar yoluyla işletilmesini öngören karar, ülkenin ekonomik kalkınması açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmiş; yabancı firmaların Türkiye'de petrol üretimine katılımı sayesinde ülkeye döviz sağlanacağı öngörülmüştür (Akşam, 23 Kasım 1952, s. 1).

Bakanlar Kurulu'nun aldığı bu karar sonrasında, dönemin İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Milliyet gazetesine verdiği demeçte, Türkiye'nin petrol politikalarında köklü bir değişikliğe gidildiğini ifade etmiştir. Yırcalı, yalnızca yerli mali ve teknik imkânlarla yürütülecek uzun vadeli projeler yerine, yabancı sermaye ve uzmanlıktan geniş ölçüde faydalanmanın zorunlu hale geldiğini belirtmiştir. Bakan, petrol kaynaklarının hızlı ve etkin bir şekilde değerlendirilmesi amacıyla yabancı sermaye ile işbirliği yapılmasının kaçınılmaz olduğunu vurgulamış ve bu ilkenin bir kararname ile resmiyet kazandığını dile getirmiştir. Ayrıca, petrol arama ve işletme faaliyetlerinde uzmanlaşmış yabancı personelden yararlanılacağını ve bu sürecin, ülke menfaatlerine en uygun koşullarda yabancı yatırımcılarla işbirliği yapılarak yürütüleceğini ifade etmiştir. Yapılan çalışmalar tamamlandığında, en uygun teklifleri sunan yabancı kişi ve şirketlerle anlaşmalar yapılacağını belirten Yırcalı, benimsenen bu yeni petrol politikasının ülkenin refahına

önemli katkılar sağlayacağına inandığını dile getirmiştir (Milliyet, 30 Kasım 1952, s. 1, 7).

İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı'nın açıklamaları, Türkiye'nin petrol politikasında önemli bir stratejik değişimin göstergesi olmuştur. Geleneksel olarak yerli kaynaklara dayalı uzun vadeli projeler yerine, yabancı sermaye ve teknik uzmanlıktan yararlanarak petrol kaynaklarının daha hızlı ve verimli bir şekilde değerlendirilmesi amaçlanmış; bu doğrultuda söz konusu kararname yayımlanmıştır.

İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte ise, II. Menderes hükümetinin ve dolayısıyla DP'nin petrol politikasını ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Yırcalı, Türkiye'de izlenen önceki petrol politikasının “kendi yağımızda kavrulmak” şeklinde özetlenebileceğini belirtmiş ve bu yaklaşımın, CHP'nin anayasaya kadar girmiş olan devletçilik ilkesine uygun olduğunu ifade etmiştir. Geçmişte, siyasal gereklilikler ve zorunluluklar neticesinde benimsenen bu politikayı eleştirmediklerini ancak 16 yıl boyunca elde edilen sonuçların düşük verimli olduğunu vurgulamıştır.

Bakan Yırcalı, 1935-1951 yılları arasında yalnızca yerli mali kaynaklarla yürütülen petrol arama faaliyetleri için 50 milyon lira harcadığını, ancak mühendis ve teknisyenlerin tüm fedakâr çabalarına rağmen elde edilen sonuçların tatmin edici olmadığını ifade etmiştir. Petrol araştırmalarının ve tesislerinin büyük maliyet gerektiren yatırımlar olduğunu, yalnızca finansal kaynakların yeterli olmadığını, aynı zamanda gerekli malzeme ve teçhizatın sağlanması ile uzun yıllara dayanan tecrübeye sahip uzman personelin temin edilmesinin de büyük önem taşıdığını belirtmiştir. Bu bağlamda, savaş yıllarında İstanbul'un su sorununu çözmek amacıyla artezyen kuyularının açılması kararlaştırıldığında, ihtiyaç duyulan malzemelerin dost devletlerden temin edilmesinin dahi büyük zorluklarla gerçekleştirildiğini hatırlatmıştır. Bu devletlerin, yalnızca kuyuların açımında kullanılacağına dair taahhüt verilmesi koşuluyla gerekli malzemeleri sağladıklarını ifade etmiştir.

Yırcalı, küresel ölçekte petrolün stratejik önemine değinerek, ‘Petrol Savaşı’ kavramının pek çok eserde işlendiğini ve bu alanda açık ve gizli mücadelelerin yaşandığını belirtmiştir. Petrolün ilk keşfedildiği dönemde 50 yıl boyunca yalnızca aydınlatma amacıyla kullanıldığını, ancak 1885'te içten yanmalı motorların icadıyla birlikte bir enerji kaynağı olarak öne çıktığını vurgulamıştır. Özellikle deniz taşımacılığında petrol kullanımının artmasıyla birlikte, buhar makineli gemilerin yerini mazot yakan gemilere bıraktığını ifade etmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında denizaltılar, uçaklar ve tankların benzinle çalışmaya başlamasıyla, petrolün yalnızca ekonomik bir

meta olmaktan çıkarak savaş için kritik bir stratejik unsur haline geldiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, savaş sonrasında müttefik devlet liderlerinin, “Zaferi petrol dalgaları arasında kazandık” ve “Bir damla petrol, bir damla kana bedeldir” gibi ifadelerle petrolün önemini açıkça dile getirdiklerini aktarmıştır. Yırcalı, II. Dünya Savaşı’nın ise birincisine kıyasla çok daha büyük ölçekte bir petrol savaşını niteliği taşıdığını belirtmiştir.

Petrolün avantajlarına da değinen Yırcalı, akaryakıtın maden kömürüne kıyasla bir buçuk kat daha fazla ısıtıcı güce sahip olduğunu; çıkarılması, taşınması, yüklenmesi ve kullanımı bakımından kömürden daha üstün olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, petrolün sanayi hammaddesi olarak giderek daha fazla kullanım alanı bulduğunu, özellikle plastikler gibi pek çok sanayi ürününün üretiminde kritik bir rol oynadığını belirtmiştir. Son olarak, atom enerjisinin yaygın bir şekilde kullanılmasının mümkün hale gelmesine kadar petrolün hem ekonomik hem de askeri açıdan hayati önemini koruyacağını, dolayısıyla küresel ölçekte yaşanan petrol mücadelesinin giderek daha da yoğunlaşacağını öngörmüştür (Cumhuriyet, 1 Aralık 1952, s. 1).

Yırcalı’nın açıklamaları, Türkiye’nin petrol politikalarının tarihsel süreçte karşılaştığı zorlukları ve gelecekteki stratejik yönelimlerini ortaya koymaktadır. Kendi kaynaklarımızla yetinme politikasının sınırlı başarısını kabul eden Yırcalı, petrolün küresel ölçekte taşıdığı ekonomik ve askeri önemin altını çizmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin petrol politikalarının uluslararası dinamikler ve stratejik gereklilikler çerçevesinde şekillenmekte olduğunu vurgulamıştır.

CHP Trabzon Milletvekili Cahid Zamangil, 3 Aralık 1952 tarihinde TBMM’de, Resmî Gazete’nin 22 Aralık 1952 tarihli nüshasında yayımlanan ve Türkiye’deki petrol politikalarına ilişkin Bakanlar Kurulu kararına yönelik olarak Başbakanlığa sözlü soru önergesi vermiştir. Söz konusu önerge kapsamında Zamangil, hükümetin petrol politikası ve yabancı sermaye ile işbirliği konusundaki yaklaşımı hakkında açıklama talep etmiş ve şu soruları yöneltmiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 12, C:1, Cilt: 18, 03.12.1952, s. 61):

1. Hükümetin benimsediği petrol politikasının temel esasları nelerdir? Yabancı şirketlere tanınması düşünülen imtiyazların başlıca özellikleri ve süreleri hakkında ne öngörülmektedir?
2. Bu politikanın uygulanmasına yönelik olarak hükümetin gerçekleştirmeyi planladığı hazırlık çalışmaları nelerdir?
3. Kararnamede yer alan ve petrol kaynaklarının işletilmesinde dikkate alınacağı belirtilen “Dünya petrol siyasetinin gerektirdiği çerçeve içinde” ifadesiyle ne kastedilmektedir?

4. Kararnamede, “askerî ve iktisadi menfaatlerimize en uygun şartlar” ifadesi yalnızca petrol işletmesine yönelik olarak belirtilmiş olup, petrol arama faaliyetleri için benzer bir ön koşul getirilmemektedir. Bu ayrımın özel bir anlamı var mıdır?
5. Kararnamede, petrol kaynaklarının aranması ve işletilmesinin yabancı şirketlere devredileceği ifade edilmekte, ancak Türk vatandaşları ve şirketleri bu politika kapsamında dışlanmaktadır. Bunun gerekçesi nedir?
6. Petrol konusu ülkemiz açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, TBMM’nin en kısa sürede ve kapsamlı bir şekilde bilgilendirilmesi gerekmektedir. Hükümet bu konuda nasıl bir yol izlemeyi planlamaktadır?

Zamangil’in sözlü soru önergesine yanıt veren İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, öncelikle Türkiye’de petrol arama ve işletme faaliyetlerinin tarihsel sürecine değinmiştir. Yırcalı, Türkiye’de petrol arama çalışmalarının 1933 yılında başladığını ve 1935’ten itibaren MTA Enstitüsü tarafından yürütüldüğünü, ancak bu süreçte 50 milyon lira harcanmasına ve mühendislerin yoğun çabalarına rağmen tatmin edici sonuçlar alınamadığını ifade etmiştir. Hükümetin yeni petrol politikalarına ilişkin olarak Yırcalı, Türkiye’nin petrol arama ve işletme faaliyetlerini hızlandırmasının zorunlu olduğunu vurgulamış ve bunun yalnızca milli kaynakları değerlendirmek açısından değil, aynı zamanda artan akaryakıt ihtiyacını karşılamak amacıyla da gerekli olduğunu belirtmiştir. 1953 yılı itibarıyla ülkenin akaryakıt ihtiyacının 200 milyon liraya ulaşmasının öngörüldüğünü dile getirmiştir.

Bakan Yırcalı, petrol politikalarının yürütülmesi sürecinde yabancı sermaye ile işbirliği yapma konusuna da açıklık getirmiştir. 792 Sayılı Kanun kapsamında, hükümetin yabancı sermaye ve şirketlerle işbirliği yapma yetkisine sahip olduğunu belirtmiş, mevcut kaynakların daha verimli değerlendirilmesi amacıyla yabancı sermaye, teknik uzmanlar ve şirketlerle işbirliği yapılmasının planlandığını ifade etmiştir. Petrol kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik sürecin iki aşamada gerçekleştirileceğini belirterek, ilk etapta dünya petrol mevzuatı ve uygulamalarının inceleneceğini, ikinci etapta ise yabancı şirketlerle işbirliği yapılacağını açıklamıştır. Bu bağlamda, Türk vatandaşlarının süreçten dışlanmadığını vurgulayan Yırcalı, sermaye ve teknik imkânlarla sahip olan Türk girişimcilerin de yabancı sermayedarlarla eşit koşullarda anlaşmalar yapabileceklerini belirtmiştir.

Yırcalı, petrol politikalarının belirlenmesinde askerî, ekonomik ve mali menfaatlerin ön planda tutulacağını vurgulamıştır. Bakanlar Kurulu’nun yabancı sermayenin katılımına dair kararlarını, milli menfaatlere en uygun şartlarda

şekillendirdiğini belirtmiştir. Cahid Zamangil'in, petrol politikalarının belirlenmesi sürecinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görüşünün mutlaka alınması gerektiği yönündeki ifadeleri üzerine Yırcalı, hükümetin petrol politikalarını oluştururken Meclis'in ve kamuoyunun eğilimlerini gözlemlediğini ve bunları dikkate aldığını belirtmiştir. TBMM'de iki yıldır sürdürülen müzakerelerin, çeşitli komisyonların görüşlerinin ve özellikle Bütçe Komisyonundaki tartışmaların bu politikaların şekillendirilmesinde belirleyici olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, hükümetin konuyla ilgili uzman çevrelerin görüşlerini de dikkate aldığını dile getirmiştir. Son olarak, hükümetin petrol politikalarını belirlerken, ilgili kararnameyle ortaya konulan ilkelere bağlı kaldığını ve Meclis'in görüşlerini temel bir referans olarak benimsediğini ifade etmiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 12, C:1, Cilt: 18, 03.12.1952, s. 61-64).

Bakan Yırcalı'nın açıklamaları, hükümetin petrol politikalarını oluştururken şeffaf ve katılımcı bir süreç izleyeceğini, Meclis'in ve halkın görüşlerini önemseyerek geniş bir uzlaşa temelinde hareket edeceğini göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'nin petrol sektörünü geliştirme çabalarında yabancı sermaye ile işbirliği yapmayı hedeflediği, ancak bu süreçte Türk girişimcilerin de yer almasına olanak tanındığı ifade edilmiştir. Petrol arama ve işletme faaliyetlerinde askerî ve ekonomik menfaatlerin gözetileceği ve uluslararası petrol politikaları çerçevesinde hareket edileceği vurgulanmıştır.

12 Kasım 1952 tarihli Bakanlar Kurulu kararı, yalnızca Türkiye'nin iç politikasında değil, uluslararası basında da geniş yankı uyandırmıştır. Bu bağlamda, New York'ta yayımlanan New York Journal of Commerce gazetesinin 9 Aralık 1952 tarihli nüshasında, Türkiye'nin yeni petrol politikalarına ilişkin Amerika'nın Ankara Büyükelçisi George C. McGhee'nin 5 Aralık 1952'de Washington'da düzenlediği basın toplantısındaki açıklamalarına yer verilmiştir (BCA, 30-1-0-0/102-639-11).

Gazetede, Büyükelçi McGhee'nin Türkiye'nin başlıca petrol tüketim bölgelerinin ülkenin batı ve kuzey kesimlerinde bulunduğunu belirttiği ifade edilmiştir. Bu çerçevede, ülkenin petrol ihtiyacını karşılayabilmesi için bir petrol boru hattı inşa etmesi ve kapsamlı bir yol yapım programına başlaması gerektiğini vurguladığı aktarılmıştır. McGhee ayrıca, Türkiye'de mevcut petrol üretiminin ekonomik açıdan verimli olmadığını dile getirmiştir. Bu durumun başlıca sebeplerinden biri olarak, petrol sahalarının denize uzak olması ve üretilen petrolün düşük yoğunluğu nedeniyle yüzeye çıkarılması ve borularla taşınmasının zorunluluğu gösterilmiştir (BCA, 30-1-0-0/102-639-11).

Bununla birlikte, Amerikan gözlemcileri Türkiye'nin mevcut kuyularından uygun yöntemlerle günlük 1.500 ila 2.000 varil petrol üretilebileceği görüşünü dile getirmiştir.

Her ne kadar petrolün Akdeniz'e taşınmasının maliyetli olacağı kabul edilse de, üretimin artırılması hâlinde bu yöntemin ekonomik olarak kârlı olabileceği değerlendirilmiştir. Gazete ayrıca, büyük petrol şirketlerinin Türkiye'deki petrol kaynaklarını geliştirme girişimlerinin, henüz tamamlanmamış olan ulusal petrol politikası ve ilgili mevzuata bağlı olduğunu öne sürmüştür. Türkiye'nin liberal ekonomik politikalar izlemesi durumunda, bu tür yatırımların mümkün olabileceği vurgulanmıştır (BCA, 30-1-0-0/102-639-11).

Türkiye'nin yatırım ortamına ilişkin olarak gazete, ülkede güçlü bir Amerikan yanlısı kamuoyu bulunduğunu ve Türk hükümetinin özel sektörü destekleme ile devlet tekellerini kaldırma taahhütlerinin yatırımcılar açısından olumlu bir unsur teşkil ettiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, söz konusu politikaların krom madenciliği alanında uygulanmaya başlandığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'de büyük petrol şirketlerine yönelik belirli bir güvensizlik olduğu ve bunun temelinde Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan sınır değişikliklerinin yer aldığı belirtilmiştir. Türk kamuoyunda, Irak'ın zengin petrol rezervlerinin Türkiye'ye verilmemesinde uluslararası petrol şirketlerinin etkili olduğu yönünde bir inanç bulunduğu vurgulanmıştır (BCA, 30-1-0-0/102-639-11).

Öte yandan, Türk hükümetinin Amerikan petrol şirketi Caltex (California Texas Oil Corporation) ile olumlu ilişkiler geliştirdiği ifade edilmiştir. Türkiye'nin, Caltex'in Türk Petrol Ofisi'ne sağladığı büyük miktarda malzeme nedeniyle bu şirkete minnettarlık duyduğu aktarılmıştır. Ayrıca, geçtiğimiz yıl bir Caltex uzmanının Türkiye'deki petrol yataklarını incelediği bilgisine yer verilmiştir. Bunun yanı sıra, Amerikan hükümetine bağlı uzmanların Türk hükümetinin daveti üzerine Batman Rafinerisi'nin inşası konusunda teknik tavsiyelerde bulunduğu da ifade edilmiştir (BCA, 30-1-0-0/102-639-11).

17 Aralık 1952 tarihli Financial World gazetesinde yer alan "Türkiye Petrol Siyasetinde Değişiklik" başlıklı makalede ise, Türkiye'nin petrol arama ve geliştirme politikalarında yaşanan köklü bir dönüşümü ele almaktadır. Makaleye göre, Türkiye Hükümeti, petrol kaynaklarını araştırmak amacıyla otuz yıl boyunca faaliyet gösteren bir inceleme ve arama bürosu kurmuştur. Ancak bu süre zarfında gerçekleştirilen çalışmalar, keşfedilen sahaların ekonomik anlamda kayda değer bir potansiyele sahip olmadığını ortaya koymuştur. Bu sonuç, devlet eliyle yürütülen petrol arama faaliyetlerinin verimsizliğini açığa çıkarmış ve hükümeti alternatif politikalar geliştirmeye yönlendirmiştir.

Yaşanan bu başarısızlığın ardından, Türkiye Hükümeti'nin özel sermayenin petrol endüstrisinde daha etkin rol alabileceği yönünde bir değerlendirme yaptığı vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, özel sektörün yatırımlarını teşvik edecek yasal düzenlemelerin hazırlık sürecine girildiği belirtilmiştir. Makalede, söz konusu strateji değişikliğinin uluslararası iş birliği perspektifiyle desteklendiği öne sürülmüştür. Özellikle ABD Büyükelçisi George McGhee'nin, "Bu sahada büyük fırsatlar mevcuttur" şeklindeki açıklamasına atıfta bulunularak, Amerikan petrol endüstrisinin teknik bilgi birikimi ve deneyiminin Türkiye'nin petrol kaynaklarının değerlendirilmesinde kritik bir rol oynayabileceği ifade edilmiştir. McGhee'nin diplomatik kariyerinden önce Güneydoğu'daki petrol faaliyetlerinden edindiği deneyim, bu görüşün inandırıcılığını artıran bir unsur olarak sunulmuştur.

Sürecin analizinde, Türkiye'nin petrol politikalarında "devlet kontrolünden özel sektör katılımına" geçişin, hem iç dinamikler hem de uluslararası sermayenin çekilmesi hedefiyle şekillendiği görülmektedir. Hükümetin otuz yıllık devlet merkezli çabalarının sonuçsuz kalması, piyasa odaklı modellerin ve yabancı yatırımların benimsenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu durum, dönemin küresel ekonomik trendleriyle de örtüşen, özel teşebbüsün verimlilik ve teknolojik kapasite avantajlarına duyulan güveni yansıtmaktadır. Ayrıca, Amerikan petrol şirketlerinin olası katılımı, Türkiye'nin enerji kaynaklarını modernize etme ve uluslararası pazarlarda rekabet edebilir bir sektör inşa etme hedefinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir (BCA, 30-1-0-0/103-641-3).

7 Ocak 1953 tarihli Tulsa World gazetesinde, Petroleo Interamericano dergisinin başyazarı Oscar B. Irizarry tarafından kaleme alınan "Türkiye Petrol Bulmak İçin Yabancı Yardım Arıyor" başlıklı makalede, Türkiye'nin petrol arama faaliyetlerinde karşılaştığı zorluklar ve bu doğrultuda aldığı yeni kararlar ele alınmıştır. Makalede, Türkiye'nin petrol endüstrisini otuz yıldır devlet kontrolü altında tuttuğu, ancak bu süreçte tatmin edici sonuçlar elde edemediği belirtilmiştir. Bu nedenle, Kasım 1952'de alınan Bakanlar Kurulu kararıyla, hükümetin petrol arama faaliyetlerini serbestleştirme kararı aldığı ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, yabancı yatırımcılar Türkiye'ye davet edilmiş ve bu yatırımcıların faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla gerekli tüm yasal, idari ve ekonomik düzenlemelerin hayata geçirileceği, ayrıca yatırımcılarla petrol arama ve işletme faaliyetlerine ilişkin sözleşmeler imzalanabileceği duyurulmuştur (BCA, 30-1-0-0/103-641-5).

Makalede ayrıca, Washington kaynaklı bilgilere dayandırılarak, Türkiye'nin bilinen petrol havzalarında yaklaşık 25 milyon varil petrol rezervi bulunduğu

belirtilmiştir. Bu rezervlerin Raman ve Garzan bölgelerinde yoğunlaştığı, her iki bölgenin de Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer aldığı ve Irak'taki petrol havzaların bir devamı niteliğinde olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte, 1950'lerin başlarında yaklaşık 20 milyon nüfusa sahip olan Türkiye'nin petrol ihtiyacını beş yabancı şirket ve devletin petrol tedarikinden sorumlu kurumu olan Petrol Ofisi aracılığıyla karşıladığı aktarılmıştır (BCA, 30-1-0-0/103-641-5).

Oscar B. Irizarry, makalesinde genel olarak Türkiye'nin petrol arama ve üretim süreçlerinde karşılaştığı zorlukları vurgulamış ve bu engelleri aşmak amacıyla hükümetin yabancı yatırımcılarla iş birliğine yöneldiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin petrol politikalarında önemli bir dönüşüm yaşandığı ve devlet tekelinden özel sektör katılımına doğru bir geçiş sürecinin başladığı değerlendirilmiştir.

17 Ocak 1953 tarihli The Springfield News gazetesinde yayımlanan "Türkiye Umumi Temayülün Aksine İstikamet Alıyor" başlıklı yazıda, Türkiye'nin petrol politikalarında izlediği yol değerlendirilmektedir. Makalede, Yakın Doğu'daki birçok ülkenin petrol kaynaklarını millileştirdiği veya yabancı sermayeye karşı kısıtlayıcı politikalar benimsediği bir dönemde, Türkiye'nin devlet mülkiyetindeki petrol sahalarını yabancı şirketlere açarak bu genel eğilimin tersine bir politika izlediği vurgulanmıştır. Türkiye'nin, mevcut kaynaklarını kendi olanaklarıyla geliştiremeyeceğini idrak ettiği ve bu nedenle yabancı yatırımlara yöneldiği ifade edilmiştir (BCA, 30-1-0-0/103-641-8).

Makalede ayrıca, Ankara'da Bakanlar Kurulu'nun, dünya petrol politikaları çerçevesinde bu sahaların yabancı kişi ve şirketler tarafından işletilmesini sağlamak amacıyla hukuki, idari ve mali düzenlemelerin yapılacağını bir kararname ile ilan ettiği belirtilmiştir. Bu çerçevede imzalanacak anlaşmaların, Türkiye'nin askeri ve ekonomik çıkarlarına en uygun koşullarda düzenleneceği vurgulanmıştır. Yazıda, 1951 yılında yürürlüğe giren yasanın yabancı sermaye için önemli kolaylıklar sunduğu, yatırımcıların elde ettikleri kârları ve hatta yatırılan sermayeyi kendi ülkelerine transfer edebilme hakkına sahip oldukları belirtilmiştir. Bu durumun, Türkiye'nin yabancı yatırımları çekme açısından avantaj sağladığı değerlendirilmiştir. Gazetenin değerlendirmesine göre, Türkiye'nin bu stratejisi, ülkenin ekonomik kalkınmasını hızlandıracak ve askeri kapasitesini güçlendirecek bir politika olarak görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin dış yatırım politikalarının desteklendiği ve bölgedeki petrol politikalarına dair önemli bir perspektif sunulduğu ifade edilmiştir (BCA, 30-1-0-0/103-641-8).

DP iktidarı tarafından 22 Mayıs 1950 - 22 Mayıs 1953 tarihleri arasındaki üç yıllık dönemde gerçekleştirilen çalışmaların aktarıldığı "Yeni İktidarın Çalışmaları-DP

Hizmetinde Bulunduğu Türk Milletine Hesap Veriyor” başlıklı raporda, petrol politikalarına ilişkin önemli değerlendirmeler yer almaktadır. Raporun “Petrol Davasındaki Yeni Görüşümüz” başlıklı bölümünde, DP hükümetinin ülkede keşfedilen petrol rezervlerinin mevcut bulguların ötesinde büyük bir ekonomik potansiyel taşıdığına inandığı belirtilmiştir. Bu kaynakların hızlı ve etkin bir şekilde değerlendirilmesiyle ülkenin ekonomik gücünün artacağı ve istihdam olanaklarının genişleyeceği vurgulanmıştır (BCA, 30-10-0-0/14-81-11).

Bu doğrultuda, DP hükümeti, petrol arama ve işletme faaliyetlerine özel ve yabancı sermayenin katılımını teşvik etmenin önemine dikkat çekmiştir. Petrol sektöründe izlenecek stratejik çerçevenin belirlenmesi amacıyla, 12 Kasım 1952 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla bir dizi ilke ve hedef ortaya konulmuştur. Bu karar çerçevesinde, askeri ve ekonomik çıkarlarla uyumlu olacak şekilde özel ve yabancı uzmanlık, girişim ve sermayenin sürece dâhil edilmesi teşvik edilmiştir. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla ilgili devlet kurumları tarafından gerekli mevzuat düzenlemelerine başlanmış olup, söz konusu düzenlemelerin petrol arama ve işletme faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamaya yönelik olduğu ifade edilmiştir.

Ayrıca, devletin mevcut yasal çerçevede özel ve yabancı girişimcilere, petrol potansiyeli taşıyan bölgelerde yüzeysel jeolojik incelemeler yapma imkânı tanıdığı belirtilmiştir. Böylece, gerekli sermaye ve yatırım ortamının uygun koşullar sağlandığında hızlı bir şekilde devreye girmesi hedeflenmiştir. Raporda son olarak, DP hükümetinin yabancı ve özel sektör katılımını mümkün kılarak petrol kaynaklarını en kısa sürede ve en verimli şekilde değerlendirmeyi amaçladığı ifade edilmiştir (BCA, 30-10-0-0/14-81-11).

Petrol politikasında değişikliğe yol açan bu Bakanlar Kurulu kararı, 1953 yılından itibaren hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda, 11 Temmuz 1953 tarihli ve 4/1026 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile ülkenin petrol potansiyelini değerlendirmek amacıyla uluslararası iş birliğine açık bir adım atılmıştır. Söz konusu karar uyarınca, Standart Oil Company (New Jersey), Sokoni Vakum Petrol A.O., Conorada Petroleum Corporation, Caltex, Shell Company of Turkey Limited ve Gulf Oil Corporation gibi uluslararası petrol şirketlerinin jeologlarına, Erzurum-Hasankale, Trakya, Kuzey Anadolu, Sinop-Samsun ve Ereğli-Bartın bölgelerinde yer alan ikinci derece askeri yasak bölgelere girerek jeolojik araştırmalar yapma izni verilmiştir. Bu karar, Türkiye’nin petrol kaynaklarını keşfetmek için stratejik öneme sahip alanlarda bile yabancı

uzmanlarla çalışmaya hazır olduğunu göstermiş ve petrol arama faaliyetlerinin hem hızlanmasını hem de verimliliğinin artmasını sağlamıştır (BCA, 30-18-1-2/132-52-5).

Aynı yılın 15 Ağustos’unda alınan bir diğer kararla (4/1324 sayılı), bu kez MTA Enstitüsü bünyesinde görevli yabancı uzmanların da söz konusu askerî yasak bölgelerde petrol araştırmaları yapabilmesine olanak tanınmıştır. Bu karar, devlet kurumlarındaki yabancı teknik personelin yetkinliğinden yararlanarak petrol keşif süreçlerinin uluslararası standartlara uygun şekilde yürütülmesini hedeflemiştir (BCA, 30-18-1-2/133-67-3).

1953 yılı, Türkiye’nin petrol arama ve sondaj faaliyetlerinde uluslararası iş birliğini derinleştiren önemli kararlara sahne olmuştur. Bu kapsamda, 26 Ağustos 1953 tarihli ve 4/1403 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile ABD vatandaşı jeologlar Robert Edmiston ve Orval White Byrhat’ın, MTA Enstitüsü bünyesinde bir yıl süreyle petrol sondaj çalışmalarında görev almaları onaylanmıştır. Edmiston’a aylık 3.934 lira, Byrhat’a ise aylık 3.077 lira ücret ödenmesi kararlaştırılan bu uygulama, Türkiye’nin petrol teknolojisi ve uzmanlık transferine verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bu karar, 11 Temmuz ve 15 Ağustos 1953 tarihli önceki Bakanlar Kurulu kararlarının mantıksal bir devamı niteliğindedir. Türkiye, petrol arama faaliyetlerinde uluslararası standartları yakalamak ve teknolojik açığı kapatmak amacıyla yabancı uzmanların bilgi birikiminden sistematik şekilde yararlanmayı hedeflemiştir. Özellikle MTA Enstitüsü’nde görevlendirilen ABD’li uzmanlar, dönemin en ileri sondaj tekniklerini ülkeye taşıyarak yerel kapasitenin gelişimine katkı sağlamıştır. Bu durum, Türkiye’nin “bilgi ve teknoloji transferi” odaklı bir enerji stratejisi izlediğinin somut kanıtıdır (BCA, 30-18-1-2/133-71-2).

DP’nin bu dönemdeki petrol politikası, Türkiye’nin hem kendi petrol kaynaklarını geliştirme çabalarını hem de uluslararası sermayeyi ülkeye çekme stratejisini içeren çok boyutlu bir yaklaşım olarak şekillenmiştir. Bu dönemde atılan adımlar, petrol sektöründe yapısal bir dönüşümü hedeflerken, yabancı şirketlerle işbirliği yaparak üretim verimliliğini artırma ve enerji bağımsızlığını sağlama yönündeki çabaları da yansıtmaktadır. Ancak, teknik yetersizlikler ve altyapı eksiklikleri gibi çeşitli zorluklar, bu politikaların tam anlamıyla başarılı olmasını engellemiştir. Bununla birlikte, DP hükümetinin özel sektöre alan açma ve devlet tekellerini kaldırma konusundaki kararlılığı, Türkiye’nin petrol politikalarında uzun vadeli bir dönüşüm sürecinin başlangıcı olarak değerlendirilebilir.

DP döneminin petrol politikalarının bir diğer önemli boyutu, Türkiye ile ABD arasındaki stratejik işbirliğinin güçlendirilmesidir. Dönemin gazetelerinde de vurgulandığı üzere, Türkiye'nin Amerikan petrol şirketleriyle işbirliği yapmaya yönelik adımları, iki ülke arasındaki ekonomik ve diplomatik ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. DP hükümeti, hem ekonomik kalkınma hem de enerji güvenliği açısından Amerikan teknolojisinden ve yatırımlarından faydalanmayı amaçlamış, böylece Türkiye'nin dış politikasında ABD ile yakın ilişkiler kurma çabaları petrol politikalarına da yansımıştır.

4.5. Türkiye'nin İlk Modern Rafinerisi: Batman Rafinerisi'nin Kuruluşu

Ham petrol, bileşenlerinin farklı sıcaklıklarda buharlaşma özelliklerinden yararlanılarak çeşitli ürünlere dönüştürülen karmaşık bir karışımdır. Bu dönüşüm süreci, petrol rafinasyonu olarak adlandırılmaktadır. Modern anlamda petrol rafinasyonunun başlangıcı 1860 yılına dayanmaktadır. Teknik ve ticari açıdan dünyanın ilk petrol rafinerisi, 6 Kasım 1860 tarihinde ABD'nin Pensilvanya eyaletinde, Titusville şehri yakınlarında, Oil Creek bölgesinin kuzey kıyısında kurulmuştur. William Barnsdall, William Hawkins Abbott ve James Parker tarafından inşa edilen bu rafineri, altı damıtma ünitesine ve bir ağartma ünitesine sahip olup, tüm tanklar ve ekipmanlar tek bir çatı altında toplanmıştır. İlk petrol işleme faaliyeti 22 Ocak 1861'de gerçekleştirilmiş, ancak ham petrolün işlenmesi sonucunda elde edilen ürün verimi %50'nin altında kalmıştır. Bu rafineride, beyaz ve yaygın sarı olmak üzere iki tür aydınlatma yağı üretilmiştir. Ancak, yan ürünlerin nasıl değerlendirileceğine dair yeterli bilgi bulunmadığından, benzin, katran ve günümüzde değerli kabul edilen diğer ürünler genellikle ya Oil Creek Nehri'ne boşaltılmış ya da yakılmıştır (The Minneapolis Star, 25 Ağustos 1934, s. 4).

Öte yandan, bazı kaynaklarda 18. yüzyılın başlarında Rusya'da ham petrolün tasfiye edildiğine dair bilgilere rastlanmaktadır. O dönemde, ham petrolün kazanlarda ısıtılarak gazyağı üretildiği ve bu ürünün aydınlatma amacıyla kullanıldığı ifade edilmektedir (Göker, 1967, s. 8). 19. Yüzyılda gazyağına olan talebin hızla artmasıyla birlikte petrol üretimi de yükselmiş ve rafinaj sanayisi önemli bir gelişim sürecine girmiştir. İlk rafinerilerde ticari olarak değerlendirilebilen tek ürün gazyağı olduğu için, rafineri endüstrisinin temel amacı uzun yıllar boyunca mümkün olduğunca fazla gazyağı üretmek olmuştur. Zamanla, sanayi ve ulaşım alanındaki gelişmeler rafinaj süreçlerini çeşitlendirmiştir. Buhar kazanlarında kömür yerine fuel oil kullanımının yaygınlaşması,

kimya sanayisinde petrol türevlerinin hammadde olarak benimsenmesi ve içten yanmalı motorların yaygın kullanımı, gazyağı dışındaki petrol ürünlerine olan talebi artırmıştır. Günümüzde rafinaj teknolojileri oldukça gelişmiş olup, daha yüksek kalitede ve çeşitli petrol ürünlerinin üretimi ön plandadır. Başlangıçta rafineriler, petrol üretim sahalarına yakın bölgelerde kurulmuş ve üretilen petrol ürünleri farklı coğrafyalara sevk edilmiştir. Ancak, zamanla ham petrolün taşınmasının işlenmiş petrol ürünlerine kıyasla daha ekonomik ve pratik olduğu anlaşılmış ve bu nedenle rafineriler, tüketim merkezlerine daha yakın bölgelerde inşa edilmeye başlanmıştır (Güneği, 1983, s. 23-24).

Türkiye’de kurulan ilk petrol rafinerisi, Boğaziçi Rafinerisi olup; Yako, Yeuşa ve İzak Behar kardeşler tarafından işletilen “Neft Sanayi Anonim Şirketi” tarafından kurulmuştur. İstanbul’un Beykoz ilçesi, Umuryeri sahilinde faaliyet gösteren rafineri, 1930-1934 yılları arasında ham petrol işleme faaliyetinde bulunmuştur. Rafineride, Romanya’dan Çankaya²⁹ adlı petrol gemisiyle getirilen ham petrol işlenmiştir. Bu rafineri, Romanya’dan temin edilen kullanılmış bir tasfiye kazanı ve diğer ekipmanların montajıyla kurulmuş olup, günlük 40 ton ham petrol işleme kapasitesine sahipti. Dönemin gazetelerine yansıyan haberlerde, şirketin Romanya’dan 25 paraya satın aldığı ham petrolü rafineride işleyerek 15 kuruşa satabileceği ifade edilmiştir (Koraltürk, 2013, s. 20-22; Hâkimiyeti Milliye, 9 Nisan 1931, s. 2).

Rafinerinin kuruluş sürecinde nitelikli iş gücü ihtiyacı da gündeme gelmiş ve bu doğrultuda gazeteye verilen “Mütehassıs Bir İşçi Aranıyor” başlıklı ilanda şu ifadelerle yer verilmiştir (Cumhuriyet, 16 Kasım 1931, s. 6):

Memleketimizde ilk defa olarak tesis eylediğim ham petrol tasfiye fabrikasının, Romanya tasfiye fabrikaları sisteminde bulunan taktir (damıtma) makine ve kazanları ile tasfiye cihazını idareye ve bunlarla üretim yapmaya muktedir; ham petrol tasfiye fabrikalarında çalıştığını belgelerle ispat edebilecek Türk mütehassıs bir işçiye ihtiyaç vardır. Taliplerin bu konuda gerekli belgelerle birlikte nüfus tezkerelerini ibraz ederek derhal Cağaloğlu’nda İstanbul Sanayi ve Mesai Müdüriyetine müracaat etmeleri gerekmektedir.

Ancak, rafinerinin faaliyetleri uzun ömürlü olmamıştır. Vergi sorunları nedeniyle işletme zorlukları yaşanmış ve 13 Mayıs 1934 gecesi meydana gelen yangın sonucunda

²⁹ Çankaya Gemisi 11 Kasım 1942 yılında kabul edilen Varlık Vergisi Kanununa istinaden haczedilmiştir. Orta Doğu Levazım İşleri Komutam Korgeneral Sir Wilfrid Lindsell 7 Haziran 1943 günü Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile yaptığı görüşmede, Çankaya isimli Türk petrol gemisinin Varlık Vergisi yüzünden İstanbul’da hacizli bir vaziyette bulunduğundan kendisinden istifade edilemediğini bu gemiyi Milli Müdafaa Vekâleti satın aldığı takdirde işletilebileceğini söylemiştir. Mareşal Çakmak Bu konunun hükümete sunulması ve konunun takip edilmesi için gereken emri vermiştir. **Bkz.** Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi- 110-9-1-14/İkinci Dünya Harbi 2-0-106.

rafineri kalıcı olarak kapanmıştır (Haytoğlu, 2019, s. 983; Cumhuriyet, 15 Mayıs 1934, s. 1-4).

Türkiye’de devlet eliyle bir rafineri kurulması fikri, farklı dönemlerde gündeme gelmiştir. 20 Mayıs 1933 tarihinde Petrol Arama ve İşletme İdaresi’nin kurulmasının ardından, Cevat Eyüp Taşman işletme müdürlüğüne atanmıştır. Taşman, göreve başladıktan sonra Mardin bölgesinde petrol arama çalışmaları yürütmüş ve elde ettiği bulguları Eylül ayında İktisat Vekâleti’ne bir rapor halinde sunmuştur. Dönemin basınında yer alan haberlere göre, söz konusu rapor, petrolün aranması ve işletilmesine ilişkin önemli prensipleri içermekteydi. Ayrıca, İktisat Vekâleti’nin rapor üzerinde yaptığı incelemeleri tamamladıktan sonra, belirlenen hususlar doğrultusunda Kasım ayında çalışmalara başlanacağı ifade edilmiştir. Bu süreçte, petrol sondaj çalışmalarını gerçekleştirmek üzere Avrupa’dan uzmanların getirileceği de belirtilmiştir. Mardin’de gerçekleştirilen 15-20 farklı sondaj çalışması sonucunda elde edilecek ham petrolün, ülkenin merkezi bir noktasına, Ankara veya İstanbul’a taşınması planlanmıştır. Ayrıca, bu iki şehirden birinde, çıkarılan ham petrolü işlemek amacıyla bir rafineri kurulmasının öngörüldüğü belirtilmiştir (Akşam, 19 Eylül 1933, s. 1).

Türkiye’de rafineri kurulmasına yönelik bir diğer girişim, 6 Aralık 1935 tarihinde Türkiye’nin Londra Büyükelçiliği’nden gelen bir yazıyla gündeme gelmiştir. Bu yazıda, Musul bölgesinde petrol imtiyazına sahip olan British Oil Development Company, Irak petrollerinin Akdeniz’e taşınarak buradan Avrupa’ya ihraç edilmesi amacıyla maliyeti daha düşük olan Nusaybin-Halep demiryolunu kullanmak istediğini bildirmiştir. Şirket, bu talebine karşılık olarak, Türkiye’nin belirleyeceği bir lokasyonda, uygun fiyat ve kredi koşullarıyla bir rafineri kurmayı teklif etmiştir. Türkiye, yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı nedeniyle milli savunması için gerekli petrol ihtiyacını karşılamak adına bu teklife olumlu yaklaşmıştır. Ancak, çeşitli nedenlerle söz konusu proje hayata geçirilememiştir (Yazıcı, 2007, s. 233-234).

MTA Enstitüsü Petrol Grup Direktörlüğü tarafından, Raman Dağı Meymuniye Boğazı’nda yürütülen sondaj çalışmaları sonucunda Raman-1 ve Raman-5 kuyularında petrol üretimi gerçekleştirilmiştir. II. Dünya Savaşı’nın neden olduğu akaryakıt teminindeki zorlukların aşılması amacıyla, çıkarılan petrolün işlenmesi ve test edilmesi için Raman Dağı’ndaki petrol arama sahasında bir rafineri kurulması fikri gündeme gelmiştir (Son Posta, 16 Ekim 1940, s. 1).

Bu süreçte, 1934 yılında kapanan ve uzun süredir atıl durumda bulunan İstanbul Beykoz Umuryeri’ndeki rafineri, Milli Müdafaa Vekâleti (Milli Savunma Bakanlığı)

tarafından istimlak edilmiştir. Rafineri kurulması meselesi yeniden tartışmaya açıldığında, İktisat Vekâleti (Ekonomi Bakanlığı), 17 Temmuz 1940 tarihinde Başvekâlet'e (Başbakanlık) gönderdiği yazıda, Milli Müdafaa Vekâleti tarafından istimlak edilen bu rafineri tesisatının, yapılan incelemeler neticesinde, Raman Dağı'ndan çıkarılan ham petrolün işlenmesi için kullanılabileceğini bildirmiştir. Yazıda ayrıca, rafineri cihazlarının istimlak bedeli üzerinden MTA Enstitüsü'ne devredilmesi talep edilmiştir (BCA, 30-10-0-0/171-187-40).

MTA Enstitüsü, altı yıldır atıl ve hurda durumda bulunan bu rafineri tesisatını 25.000 liraya satın almıştır (PİGM, 1991, s. 164). Eylül 1940 tarihli 2-14286 Sayılı ek kararnameyle, MTA Enstitüsü tarafından satın alınan Boğaziçi Rafinerisi'nin sökülerek Raman Dağı'na nakledilmesi için hazırlıklara başlanmıştır. Bu süreçte, rafinerinin bulunduğu askeri alanda çalışma yapmaları için Romen uyruklu rafineri uzmanı Ulrich Kahan, memur Ajdar Saygıl ve işçiler Salih Dingil, Lütfü Adalı, Nuri Sezen ve Bayram Yılmaz'a Bakanlar Kurulu tarafından izin verilmiştir (BCA, 30-18-1-2/92-86-6).

Görevlendirilen ekip tarafından sökülen ve yaklaşık 200 ton ağırlığındaki rafineri parçaları, deniz motorlarıyla Haydarpaşa Tren İstasyonu'na taşınmış, buradan da tren yoluyla Diyarbakır'daki MTA Enstitüsü depolarına nakledilmiştir. Üç ay süren bu nakliye işlemleri, "Ferida" adlı şirkete ihale edilmiştir (Haytoğlu, 2009, s. 156-157). Diyarbakır'a ulaştırılan silindirik kazan, distilasyon kulesi, fırın ve diğer rafineri ekipmanları, Raman Dağı Meymuniye Boğazı'nda kurulacak rafineri için bölgeye sevk edilmiştir. Ancak, Türkiye'de faaliyet gösteren bir rafinerinin bulunmaması ve yeterli altyapının eksikliği nedeniyle, sürece öncülük edecek uzmanların yurt dışından getirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu çerçevede, Bakanlar Kurulu'nun 11 Eylül 1940 tarih ve 2-14336 sayılı kararıyla, rafineri uzmanı Mark Mankiewicz'in MTA Enstitüsü bünyesinde iki yıl süreyle istihdam edilmesine onay verilmiştir (BCA, 30-18-01-02/92-88-16).

1941 yılında MTA Enstitüsü öncülüğünde, Mark Mankiewicz'in gözetiminde, Diyarbakır'dan Meymuniye Boğazı'na getirilen rafineri ekipmanları kullanılarak günlük üç ton kapasiteye sahip "Meymuniye Boğazı Tecrübe Rafinerisi" kurulmuştur. 24 saat esasına göre faaliyet gösteren rafinerinin kapasitesi, 1947 yılında Raman-8 kuyusundaki ham petrol üretiminin artışıyla birlikte günlük dokuz tona çıkarılmıştır. Bu küçük ölçekli rafineri, özellikle II. Dünya Savaşı sırasında akaryakıt temininde yaşanan sıkıntıların giderilmesine önemli katkılar sağlamıştır (Özcan, 2006, s. 31-32). Petrol sahasında kullanılan araçlar, makineler ve elektrik üretiminde kullanılan jeneratörlerin

çalıştırılmasında kritik bir rol oynayan rafineri, aynı zamanda Türkiye’de rafineri işletmeciliğine dair teknik bilgi birikiminin oluşmasına da katkıda bulunmuştur. Meymuniye Rafinerisi, ilerleyen yıllarda inşa edilecek rafinerilerde görev alacak teknik personelin yetiştirildiği bir eğitim merkezi işlevi görmüştür (Acun, 1949, s. 300-304).

Türkiye’nin ilk rafineri mühendislerinden Hasan Göker, Raman sahasından elde edilen petrolün işlenmesine yönelik ilk çalışmalara dair gözlemlerini aktarmaktadır. Göker’in ifadelerine göre, Raman sahasından çıkarılan petrolü işlemek amacıyla, Boğaz’da bir Musevi vatandaş tarafından işletilen ve yalnızca iki kazandan oluşan küçük bir tesis, Raman sahasının alt bölgesinde yer alan Meymuniye Boğazı’na taşınmıştır. Bu tesiste, Polonyalı mühendis Mark Mankiewicz’in liderliğinde, mühendisler Şemsi Ağar, Oğuz Avdan, Cemil Kaptan ve Mustafa Cam’ın da aralarında bulunduğu bir ekip, montaj işlemlerini tamamlamış ve tesisi faaliyete geçirmiştir. Daha sonra bu rafineri Batman’a taşınarak pilot rafineri olarak hizmet vermeye başlamıştır. Hasan Göker’e göre, bu ilkel rafineri, Türkiye’de mühendislerin ve teknik işçilerin yetişmesinde adeta bir okul işlevi görmüştür. Bu tesiste deneyim kazanan teknik kadro, özellikle Batman Rafinerisi’nin kuruluş ve işletme süreçlerinde kritik roller üstlenmiştir. Ayrıca, bu kadronun sahip olduğu bilgi birikimi ve tecrübe, Türkiye’deki diğer rafineri projelerine de önemli katkılar sağlamış; Ataş, İpraş ve İzmir Aliğa rafinerilerinin kurulmasında etkin bir rol oynamıştır (Özcan, 2006, s. 31).

1948 yılı itibarıyla Raman-8 ve Raman-9 kuyularının her birinden günlük 75 ton ham petrol üretilmiştir. Ancak, artan üretime rağmen Meymuniye Boğazı’nda bulunan tecrübe rafinerisi, üç vardiya halinde çalışmasına karşın günlük yalnızca 27 ton ham petrol işleme kapasitesine sahip olduğundan, üretilen fazla ham petrol işlenememiştir. Bu durum, mevcut tesisin artan talebe cevap veremediğini göstermiş ve daha büyük, modern bir rafineri kurulmasının zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede, öncelikle ABD ve ardından Almanya ile yeni bir rafineri tesisi kurulmasına yönelik müzakereler yürütülmüştür. Ancak, her iki ülkenin de II. Dünya Savaşı’nın yol açtığı tahribatı gidermeye ve kendi rafineri ihtiyaçlarını karşılamaya öncelik vermesi nedeniyle, bu girişimlerden herhangi bir sonuç alınamamıştır (Acun, 1949, s. 306-307).

MTA Enstitüsü Genel Müdürü İhsan Ruhi Berent, 9 Mart 1948 tarihinde Ulus gazetesi muhabirine verdiği demeçte rafineri konusuna değinerek, Raman sahasında günlük en az 50 ton petrol üretildiğini ve kuyu sayısındaki artışa paralel olarak üretimin de yükseleceğini ifade etmiştir. Ancak, ellerinde ham petrolü işleyebilecek bir rafineri tesisatı bulunmadığını; Meymuniye Boğazı’ndaki 10 ton kapasiteli rafinerinin yalnızca

deneme amaçlı kurulduğunu belirtmiştir. Berent, ayrıca şu ifadeleri kullanmıştır: “Çıkarılmakta olan petrolden ve ilerleyen süreçte çıkarılacağından emin olduğumuz diğer petrol kaynaklarından hareketle, bir yandan yurt dışından rafineri tesisatı temini için çalışmalar yürütmekte, diğer yandan da 100 ila 200 ton kapasiteli bir rafineri tesisatının ülke içinde kurulmasını planlamaktayız.” (Ulus, 9 Mart 1948, s. 1-5).

Berent, ertesi gün, 10 Mart 1948 tarihinde Ankara’da düzenlediği basın toplantısında, kurulması planlanan rafineriye dair detayları paylaşarak, rafineri inşa etmek de dâhil olmak üzere tüm çalışmaların zaman, finansman ve emek gerektirdiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte, mevcut koşullar altında işe yarar malzeme temin etmenin oldukça zor olduğunu, ancak gerekli ekipmanları hızla temin edebilmeleri halinde, uzun süreceği düşünülen bu projeyi daha kısa sürede tamamlayabileceklerini ifade etmiştir (Ulus, 10 Mart 1948, s. 1-3).

1948 yılının Kasım ayında, mevcut olumsuz koşullara rağmen, MTA Enstitüsü Genel Müdürü İhsan Ruhi Berent öncülüğündeki teknik ekip, ülke sanayisi ve mevcut imkânlardan yararlanarak kısa sayılabilecek 6-7 ay içinde Batman’da yeni bir rafineri inşa etmeyi başarmıştır. Günlük 200 ton ham petrol işleme kapasitesine sahip olan Batman Tecrübe Rafinerisi, İluh nahiyesindeki tren istasyonu karşısında, 91.000 m²’lik bir alan üzerine kurulmuştur. Bu rafinerinin inşasında, MTA tarafından 1940 yılında İstanbul Umuryeri’nden satın alınarak Diyarbakır’a getirilen rafineri tesisatının onarılan parçaları ile Meymuniye Boğazı’ndaki tecrübe rafinerisinden sökülen bazı parçalar birleştirilerek kullanılmıştır. Ham petrol, sarnıçlı kamyonlarla 25 kilometre mesafedeki Raman petrol kampından rafineriye taşınmış ve burada rafinasyon işlemlerine tabi tutulmuştur (PİGM, 1980, s. 28; Özcan, 2006, s. 70-72).

Batman Tecrübe Rafinerisi’nde günlük olarak yaklaşık 8-10 ton benzin, 15-20 ton gazyağı ve motorin üretilmiş olup, bu akaryakıt MTA Enstitüsü’nün petrol arama faaliyetlerinde kullanılan araçlar ve motorlarda tüketilmiştir. Ayrıca, rafineride üretilen günlük 25-30 ton asfalt, Bayındırlık Bakanlığı’na bağlı Karayolları Genel Müdürlüğü’ne tahsis edilmiştir (Yeni İstanbul, 12 Kasım 1950, s. 4). Batman’da, 1960 yılına kadar biri modern, diğeri ise tecrübe rafinerisi olmak üzere iki rafineri faaliyet göstermiştir. 1955 yılında kurulan modern Batman Rafinerisi, 1961 yılında yeterli işleme kapasitesine ulaştığında, Batman Tecrübe Rafinerisi’nin faaliyetlerine son verilmiştir. Bu süreçte, tecrübe rafinerisinde bulunan bazı parçalar sökülerek modern Batman Rafinerisi’nin çeşitli bölümlerinde kullanılmaya devam etmiştir (Özcan, 2010, s. 9).

Dışışleri Bakanlığı, 27 Temmuz 1949 tarihinde, Türkiye'nin Paris'te bulunan Ekonomik İşbirliği Örgütü çalışma heyeti başkanlığına bir telgraf göndererek, Marshall Planı çerçevesinde kurulması öngörülen rafineriyle ilgili uzun vadeli program müzakerelerine ilişkin görüşlerini bildirmiştir. Söz konusu telgrafta, Dışışleri Bakanlığı, rafinerinin avan projesinin hazırlanması için Ralph M. Parsons, Hydrocarbon Research ve Koch Engineered firmalarına başvurulmasını talep etmiştir. Bu üç şirket tarafından hazırlanan taslak projede, rafinerinin İskenderun'da inşa edilmesi öngörülmüş ve tesiste katalitik kraking sisteminin bulunacağı, toplam maliyetinin ise 20 milyon dolar olacağı belirtilmiştir. İskenderun'un rafineri yeri olarak seçilmesinde, Akdeniz'e kıyısı olan bir liman şehri olarak petrol ve diğer hammaddelerin taşınmasında sağladığı lojistik avantajlar etkili olmuştur. Planlanan projeye göre, Raman petrol sahasında üretilen ham petrol boru hatlarıyla İskenderun'a taşınacak, burada rafine edildikten sonra ülkenin farklı bölgelerine dağıtımı gerçekleştirilecekti (TDA-502-24014-104285-2).

Ancak, Marshall Planı çerçevesinde ABD'den beklenen mali desteğin sağlanamaması ve Raman petrol sahasından öngörülen miktarda petrol üretilmemesi nedeniyle, bu karar daha sonra revize edilmiştir. İskenderun yerine, Batman'da bölgesel ihtiyaçları karşılayabilecek bir rafineri kurulması fikri benimsenmiştir (DP Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 10 Şubat 1953, s. 24).

1950 yılında, petrol üretimindeki artış ve Garzan gibi yeni sahaların keşfiyle Batman Tecrübe Rafinerisi'nin kapasitesi yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, MTA Enstitüsü, Batman'da³⁰ modern bir rafineri inşası için çalışmalar başlatmıştır. Süreçte, İsviçreli uzman Dr. Brauns davet edilerek petrol kaynakları ve rafineri planları üzerine inceleme yapması istenmiştir. Dr. Brauns, hazırladığı raporda günlük 13 bin varil (yıllık 140 bin ton) ham petrol işleyebilecek mütevazı bir rafineri kurulmasını önermiş ve inşaat için bazı şirketleri tavsiye etmiştir. Ancak MTA uzmanları ile Dr. Brauns arasındaki teknik ve stratejik görüş ayrılıkları nedeniyle bu öneriler uygulanamamıştır (Akşam, 14 Ocak 1951, s. 3; DP Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 10 Şubat 1953, s. 25).

Bu gelişmelerin ardından, MTA Enstitüsü, çözüm arayışlarını uluslararası düzleme taşımıştır. 29 Ocak 1951 tarihli ve 3-12376 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı uyarınca, MTA Genel Müdürü Prof. Dr. Hamit Nafiz Pamir, Fransa ve Almanya'ya görevlendirilmiş; Paris'te bulunan Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC) yetkilileri ve bazı

³⁰ O dönemki adıyla İluh

özel şirketlerle rafineri tesisatı teminine yönelik görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ancak bu girişimlerden de beklenen olumlu sonuç elde edilememiştir (BCA, 30-18-1-2/124-99-9).

İşletmeler Bakanı İbrahim Hakkı Gedik, 18 Ekim 1951 tarihinde gazetecilere yaptığı açıklamada, son yıllarda Doğu Anadolu Bölgesi'nde yürütülen petrol arama çalışmaları sonucunda, Raman bölgesi ile bu bölgeye komşu Garzan ve Kentalan sahalarında olumlu sonuçlar elde edildiğini belirtmiştir. Bu sahalarda yeni sondaj çalışmalarının devam ettiğini vurgulayan Gedik, söz konusu bölgelerde verimli üretim ve işletme potansiyeline sahip petrol rezervlerinin bulunduğu anlaşıldığını ifade etmiştir.

Açıklamasının devamında, petrol rezervlerinin değerlendirilmesi konusunda, önceki yıllarda kayda değer bir adım atılmadığını, ancak son bir yıl içinde bu konunun ele alınarak kapsamlı incelemelerin gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Petrolün üretimi ve rafine edilerek ülke ihtiyacını karşılaması amacıyla, yabancı uzmanların katkısıyla yapılan bu incelemeler sonucunda, Batman'da bir rafineri kurulmasına karar verildiğini açıklamıştır. Gedik, rafinerinin teknik ve ekonomik koşullarının belirlendiğini, şartnamenin hazırlandığını ve ilgili firmalarla görüşmelerin sürdürüldüğünü ifade etmiştir.

Gedik ayrıca, petrol üretimi ve işletilmesi faaliyetlerini yürütmek üzere bağımsız bir kurumun görevlendirilmesinin uygun bulunduğunu ve bu doğrultuda "Türkiye Petrol İşletmeleri Kurumu"nun kurulmasına yönelik bir kanun tasarısının hazırlandığını bildirmiştir. Açıklamalarında, Batman'da kurulması planlanan rafinerinin günlük 5.000 varil (yıllık 270.000 ton) ham petrol işleme kapasitesine sahip olacağını ve burada benzin, gazyağı, mazot, motorin ve asfalt üretileceğini ifade etmiştir. Gedik, bu rafinerinin faaliyete geçmesiyle birlikte, özellikle Doğu Anadolu illerinin petrol ve akaryakıt ihtiyacının yerli üretimle karşılanacağını ve bu sayede ülke ekonomisinde döviz tasarrufu sağlanacağını vurgulamıştır. Yapılan hesaplamalara göre, yalnızca benzin, gazyağı ve motorin üretimiyle yıllık yaklaşık 6 milyon liralık bir döviz tasarrufu sağlanacağı; rafineriden elde edilecek toplam ürünlerin piyasa değerinin ise yaklaşık 15 milyon liraya ulaşacağı öngörülmüştür (Milliyet, 19 Ekim 1951, s. 1-7).

Bu açıklamalar, DP'nin petrol politikalarının temel hedeflerinden biri olan millileşme ve yerli üretimin artırılması yönündeki kararlılığını yansıtmaktadır. Petrol rezervlerinin keşfi ve işletilmesine yönelik atılan adımlar, Türkiye'nin enerji bağımsızlığını güçlendirme ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlama çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Batman'da rafineri kurulması ve Türkiye Petrol

İşletmeleri Kurumu gibi bağımsız kurumsal yapıların oluşturulması, söz konusu hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik stratejik adımları teşkil etmektedir.

Batman’da bir petrol rafinerisi kurulması meselesi, TBMM gündemine taşınmış ve çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1951 tarihinde TBMM’nin Dokuzuncu Dönem İkinci Toplantısı’nın açılış konuşmasında, petrol meselesine değinerek bu konunun hak ettiği önemle ele alındığını belirtmiştir. Bayar, Batman’da bir rafineri kurulması amacıyla başlatılan çalışmalar neticesinde bir şartname hazırlandığını ve ilgili firmalardan teklif istendiğini ifade etmiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 1, C: 2, Cilt: 10, 01.11.1951, s. 9).

Bu bağlamda, CHP Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu, 28 Şubat 1952 tarihinde TBMM’de İşletmeler Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında söz alarak petrol aramaları ve Batman’da kurulması planlanan rafineri meselesini yeniden gündeme getirmiştir. Somuncuoğlu, son 15 yılı aşkın sürede gerçekleştirilen petrol arama faaliyetlerinin gelişimini özetlemiş ve hükümetin Raman petrollerini işletebilmek amacıyla Batman’da bir rafineri kurma kararını olumlu bir adım olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. 1951 yılı bütçesinde bu rafineri için 10 milyon liralık bir ödenek tahsis edilmesine rağmen, rafinerinin tamamlanabilmesi için toplamda 30 milyon lira gerektiği belirtilmiştir. Meclis üyeleri, petrol konusunu ulusal bir mesele olarak değerlendirmiş ve tahsisatın artırılması yönünde güçlü bir destek sunmuştur. İşletmeler Bakanlığı ise Raman sahasında günlük 600-700 ton petrol üretme kapasitesine sahip olduklarını ve rafinerinin iki yıl içinde tamamlanacağını açıklamıştır (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 50, C: 2, Cilt: 13, 28.02.1952, s. 1213-1214).

Ancak, aradan bir yıl geçmesine rağmen rafineri ihalesinin hâlâ gerçekleştirilmemiş olması ve projenin fiili olarak başlatılmamış olması, Somuncuoğlu’nun eleştirilerine konu olmuştur. CHP Sinop Milletvekili, bu gecikmenin ülke ekonomisine olumsuz yansımaları olacağını ve petrol tedarikinde yaşanan sıkıntıları daha da derinleştireceğini vurgulamıştır. Petrol ve türevlerine olan ihtiyacın giderek arttığını belirten Somuncuoğlu, bu alandaki dış ödemelerin ülkenin döviz rezervlerini zorladığını ifade etmiş ve TBMM’nin bu sorunun çözümü için her türlü desteği sağlamaya hazır olduğunu dile getirmiştir. Ancak, İşletmeler Bakanlığı’nın gerekli adımları atmakta yetersiz kaldığını ve ihmalkâr bir tutum sergilediğini öne sürerek hükümeti eleştirmiştir.

Somuncuoğlu’nun eleştirilerinin merkezinde, Batman’da inşa edilmesi planlanan petrol rafinerisi projesindeki gecikmeler ve hükümetin, özellikle de İşletmeler

Bakanlığı'nın, bu süreçteki eylemsizliği yer almıştır. Bu gecikmelerin ülkenin ekonomik ve stratejik çıkarlarına zarar verdiğini öne süren Somuncuoğlu, hükümetin petrol politikalarında daha etkin ve hızlı hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 50, C: 2, Cilt: 13, 28.02.1952, s. 1213-1214).

Çalışma Bakanı ve aynı zamanda İşletmeler Bakanı Vekili olan Nuri Özsan, TBMM'de yaptığı konuşmada, muhalefet milletvekillerinin petrol ve rafineri konusundaki eleştirilerine yanıt vermiştir. Özsan, Raman Dağı'nda 1945 yılında keşfedilen petrolün ekonomik olarak işletmeye elverişli olduğunun ancak 1948 yılında kesinleştiğini ve bu tarihten itibaren bir rafineri kurulmasının mümkün hale geldiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, söz konusu projeyi hayata geçirmenin Demokrat Parti iktidarına nasip olduğunu vurgulamıştır (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 50, C: 2, Cilt: 13, 28.02.1952, s. 1218-1219).

Bakan Özsan, 1950 yılında başlatılan incelemeler neticesinde, Batman'da günlük 5000 varil (yılda 270 bin ton) kapasiteli bir rafineri kurulmasına karar verildiğini ve bu rafinerinin üreteceği petrol ürünlerinin türleri ve miktarlarının belirlendiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda, İşletmeler Bakanlığı koordinasyonunda, Umumi Murakabe Heyeti, Etibank, Petrol Ofisi, MTA Enstitüsü ile ilgili bakanlık uzmanlarından oluşan bir komisyon kurulmuştur. Ayrıca, Washington Büyükelçiliği aracılığıyla Amerika Birleşik Devletleri'nden uzmanlar getirilmiş ve bir şartname taslağı hazırlanmıştır (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 50, C: 2, Cilt: 13, 28.02.1952, s. 1218-1219).

Özsan, rafineri konusunda tanınmış yabancı firmaların temsilcilerinin Ankara'ya davet edildiğini, bu çerçevede 13 firma ile görüşmeler gerçekleştirildiğini ve Eylül 1951'de son şekli verilen şartnamenin 13 firmaya gönderildiğini belirtmiştir. Bu firmalardan 9'u teklif sunmuş, gelen teklifler Amerikalı uzmanların katkılarıyla komisyon tarafından incelenmiş ve nihai bir rapor hazırlanmıştır. Rafineri ihalesinin önümüzdeki aylarda gerçekleştirilmesi ve tesisin iki yıl içinde işletmeye açılması planlanmıştır (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 50, C: 2, Cilt: 13, 28.02.1952, s. 1218-1219).

Muhalefetin gecikme eleştirilerine yanıt olarak Özsan, rafineri yapımında önemli bir gecikmenin olmadığını, sürecin titizlikle yürütüldüğünü ve tüm teknik ve ekonomik değerlendirmelerin tamamlanmadan aceleyle ihale yapılmasının sakıncalı olacağını ifade etmiştir. Amerika'dan getirilen uzmanların görüşlerinin alınmasının, sürecin sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi açısından kritik bir adım olduğunu vurgulamıştır. Özsan, Bakanlık ve ilgili kurumların bu süreçte ciddi bir hata yapmadığını ve hazırlıkların planlandığı şekilde sürdüğünü savunarak, hükümetin petrol ve rafineri politikalarına yönelik

eleştirileri reddetmiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 50, C: 2, Cilt: 13, 28.02.1952, s. 1218-1219).

Batman’da inşa edilmesi planlanan rafineriye ilişkin ihale sürecini yürütmek üzere, 1950 yılının son aylarında bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon, 1952 yılının Nisan ve Mayıs aylarında gerçekleştirdiği çalışmalar neticesinde, ihaleye davet edilen Foster Wheeler, Houdry Process Corporation, Koch Engineering ve Ralph M. Parsons şirketlerinin tekliflerini değerlendirmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, Foster Wheeler ve Ralph M. Parsons şirketleri tarafından sunulan tekliflerin uygun olduğu kanaatine varılmış; nihai kararın ise hükümet tarafından verilmesi gerektiği yönünde öneride bulunulmuştur (BCA, 30-1-0-0/94-586-4).

Hükümet, 5 Haziran 1952’de komisyon raporunu inceleyerek, rafineri yapım sözleşmesinin Ralph M. Parsons şirketi ile yapılmasına karar vermiş ve sözleşme için gerekli ihale dokümanlarını hazırlamıştır. Ancak, 3 Temmuz 1952 tarihinde Koch Engineering şirketi, Başbakan Adnan Menderes’e bir telgraf göndererek, tekliflerinde fiyat indirimi yaptıklarını bildirmiştir. Yeni tekliflerinde, rafineri kapasitesinin %25 artırılması ve 65.000 ton jet yakıtı üretim kapasitesi eklenmesiyle birlikte, toplam maliyetin 5.765.000 dolar (16.163.382 TL) olarak revize edildiği belirtilmiştir. Buna karşın, hükümetin anlaşmaya vardığı Ralph M. Parsons şirketinin teklifi 7.565.000 dolar (21.433.330 TL) olup, iki teklif arasındaki fark 5.269.948 TL’yi bulmuştur. Bu süreçte, Foster Wheeler şirketinin Ankara’daki temsilcisi de İşletmeler Bakanlığı’na bir dilekçeyle başvurarak, rafineriyi 20.000.000 TL karşılığında yapabileceklerini bildirmiştir. Bu gelişmelerin ardından, 1952 yılının Ağustos ayında, Bayındırlık Bakanlığı Müsteşarı Muammer Çavuşoğlu başkanlığında yeni bir komisyon³¹ kurulmuş ve ihale süreci yeniden değerlendirmeye alınmıştır (DP Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 10 Şubat 1953, s. 40-48).

Yeni komisyon, tekliflerin revize edilmesi gerektiğine karar vermiş ve dört firmadan yeni şartname doğrultusunda güncellenmiş teklifler sunmaları istenmiştir. Yeni şartnamede, jet yakıtı³² üretimiyle ilgili düzenlemeler yapılmış, ayrıca hastane, idari

³¹ Bu komisyon üyeleri; İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Çelik ve Ahşap yapılar ve Sıhhi Tesisat Profesörü Abdullah Türkmen, Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Azası Baha Baban, İşletmeler Bakanlığı Etüt ve Plan Kurulu Başkanı Bekir Sıtkı Oransay, Etibank Genel Müdürü Cemil Gökçen, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Genel Müdürü Celal İmre, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Kontrol Genel Müdürlüğü Baş Kontrolör Kamil Şahin, Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Danışmanı Ekrem Celal Barlas’tan oluşmuştur.

³² Rafineri ile ilgili görüşmeler devam ederken İşletmeler Bakanlığıyla görüşmeler yapan Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muzaffer Göksekin, ordu envanterine jet uçaklarının girdiğini ve bunların akaryakıtını Amerikalıların kendilerine tenin ettiğini söylemiştir. Fakat kendilerinin de temin edemediği zamanlar

binalar, atölyeler, su tesisleri, demiryolu bağlantısı ve kanalizasyon gibi altyapı çalışmalarının kapsam dışı bırakıldığı belirtilmiştir. Firmaların yalnızca rafineri teknolojisi tesislerini içeren tekliflerini sunmaları talep edilmiştir. Yeni şartnamenin, bir hafta içinde ilgili firmalara iletileceği, firmaların dört hafta içinde revize edilmiş tekliflerini sunmaları gerektiği ve tekliflerin 2-3 hafta içinde değerlendirilerek ihale sürecinin en geç üç ay içinde tamamlanmasının öngörüldüğü ifade edilmiştir. Ayrıca, ihale sürecinin hızla sonuçlandırılması amacıyla MTA Enstitüsü bünyesinde bir “Petrol Rafinerisi Tesis Grubu” oluşturulmuş ve bu grup Etibank Genel Müdürlüğü’ne bağlanmıştır (BCA, 30-1-0-0/94-586-4).

Bu çerçevede, Batman Rafinerisi ihale süreci devam ederken, hükümet yetkilileri de kamuoyunu ve TBMM’yi bilgilendirmeye yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Ancak, ihale sürecinde yaşanan gelişmeler ve firmaların sunduğu yeni tekliflerin dikkate alınması sonucunda, hükümet, önceki ihale kararını gözden geçirerek süreci yeniden başlatma kararı almıştır. Bu doğrultuda, yeni bir komisyon oluşturulmuş ve revize edilen şartname çerçevesinde firmalardan güncellenmiş tekliflerin alınmasına yönelik bir süreç başlatılmıştır.

Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde, 19 Haziran 1952 tarihli bütçe müzakereleri sırasında, Çalışma Bakanı ve İşletmeler Bakan Vekili Nuri Özhan, Batman’da inşa edilmesi planlanan rafineriyle ilgili sorulara yanıt vermiştir. Özhan, rafineri inşaatı işinin birkaç gün önce Amerikalı bir müteahhitlik ve mühendislik firmasına verildiğini belirtmiştir. Yapılan anlaşmaya göre, rafinerinin 1954 yılı ortalarında faaliyete geçmesi ve yıllık 270 bin ton ham petrol işleme kapasitesine sahip olması öngörülmüştür. Ayrıca, rafinerinin belirli bir yedek kapasiteye de sahip olacağı ifade edilmiştir. Özhan, rafinerinin yılda 35 bin ton benzin, 25 bin ton gazyağı, 10 bin ton motorin, 37.500 ton yol asfaltı ve 130 bin ton fueloil üreteceğini açıklamıştır. Üretilen benzin, gazyağı ve motorinin Doğu Anadolu'daki 19 ilin ihtiyacını karşılaması planlanmaktadır.

Bakan Vekili Özhan, rafineri üretiminin kullanım alanlarına dair şu açıklamalarda bulunmuştur (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 87, C: 2, Cilt: 16, 19.06.1952, s. 327):

Yol asfaltları, ülkemizde yoğun bir şekilde yürütülen karayolu inşaat programının uygulanması amacıyla Devlet Karayolları Genel Müdürlüğü’ne, fueloiller ise Doğu illerinde faaliyet gösteren Devlet Demiryolları’na, lokomotiflerde yakıt olarak

olabileceğini, her zaman verseler bile rafineri tesisleri yapılırken senede 70 bin ton jet yakıtı imal edecek güçte rafineriyi genişletmelerinin çok iyi olacağını söylemiştir. Komisyon ordunun jet yakıtı ihtiyacı için rafinerinin jet yakıtı yapabilme kapasitesinde yapılmasını uygun bulmuştur. **Bkz.** DP Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 10 Şubat 1953, s. 38.

kullanılmak üzere tahsis edilecektir. Rafinerinin yıllık üretim değerin yaklaşık 20 milyon lira olduğu hesaplanmaktadır. Böylece uzun yıllardır yalnızca akademik bir konu olarak ele alınan Türk petrollerinin işletilmesi meselesi, nihayet somut ve olumlu bir aşamaya ulaşmış bulunmaktadır. Bunu Yüce Heyetinize müjdelemekten büyük bir mutluluk duymaktayım.

14 Ekim 1952 tarihinde, Batman'da inşa edilmesi planlanan günlük 6.250 varil kapasiteli rafineri için hazırlanan Ana Şartname ve eklerini içeren teklif mektubu, MTA Enstitüsü Genel Müdür Vekili Emin İplikçi'nin³³ imzasıyla ilgili dört firmaya gönderilmiştir. Teklif mektubunda, rafinerinin mühendislik anlaşmasına ilişkin belgelerin yanı sıra, Raman ve Garzan petrol sahalarından Batman'a inşa edilecek petrol boru hatları ve ilgili altyapı tesislerine dair detaylı dokümanlar da yer almıştır. Bu kapsamda firmalara iletilen belgeler aşağıdaki şekilde sıralanmıştır (BCA, 30-1-0-0/106-665-3):

1. Kontrat Taslağı
2. Müteahhit Tarafından Yürütülecek İşler (Ek I)
3. İşveren Tarafından Yürütülecek İşler (Ek II)
4. Ücretler (Ek III)
5. Sabit Ücret ve Masraflar (Ek IV)
6. Temel Şartlar (Ek V)
7. Teminat (Ek VI)
8. Değişen Şartlara Göre Değişiklik Yapma (Ek VII)
9. Kapasite Garantileri ve Testler (Ek VIII)
10. Genel Şartlar (Ek IX)

Teklif mektubunda, firmaların bu yazının tarihinden itibaren bir buçuk ay içinde nihai tekliflerini hazırlayarak, 'Rafineri Teklifi' ibaresi taşıyan mühürlü bir zarf içinde MTA Enstitüsü'ne iletmeleri gerektiği belirtilmiştir. 1 Aralık 1952, saat 17.00'den sonra teslim edilen tekliflerin kabul edilmeyeceği ve zarfların açılmadan iade edileceği açıkça vurgulanmıştır. Ayrıca, ihalenin sonuçlandırılmasına ilişkin süreç hakkında da

³³ Mehmet Emin İplikçi, 1904 yılında İzmir'de doğdu. Eğitimini Fransa'da tamamlayarak Grenoble Üniversitesi'nden Elektrik Yüksek Mühendisi olarak mezun oldu. Meslek hayatına 1936-1944 yılları arasında Nafia Vekâleti Şirketler Genel Müdürü olarak başladı. Ardından, 1944-1952 yılları arasında Ankara Elektrik, Gaz ve Otobüs İşletmesi Genel Müdürlüğü görevini üstlendi. 1952-1954 yıllarında MTA Enstitüsü Genel Müdürü olarak görev yaptı. 1954 yılında yürürlüğe giren 6326 Sayılı Petrol Kanunu ile kurulan Petrol Dairesi Reisliği'nin kurucu başkanlığını üstlenerek 1960 yılına kadar bu görevde bulundu. Aynı dönemde, 1957 yılında Etibank Genel Müdürlüğü görevini vekâleten yürüttü. 1960-1961 yılları arasında Sanayi Bakanlığı Müsteşarlığı görevini üstlenen İplikçi, 1961-1978 yılları arasında TPAO Müşaviri olarak görev aldı. Bu süre zarfında ayrıca İpraş, Çimhol ve Kumaş Genel Müdürlüklerinde Yönetim Kurulu Üyesi olarak da görev yaptı. Mehmet Emin İplikçi, 17 Eylül 1987 tarihinde vefat etti. **Bkz.** PİGM, 1991, s. 8.

bilgilendirme yapılmış; tekliflerin en kısa sürede değerlendirileceği ve uygun bulunan firmanın sözleşme görüşmeleri için davet edileceği ifade edilmiştir. Davet edilen firmanın, gerekli bilgileri aldıktan sonra sözleşmeyi imzalamak üzere yetkili temsilcilerini ivedilikle göndermesi gerektiği belirtilmiştir (BCA, 30-1-0-0/106-665-3).

İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, 29 Kasım 1952 tarihinde Milliyet gazetesine verdiği demeçte, Batman'da inşa edilmesi planlanan rafineriye ilişkin ihale sürecinin son aşamaya geldiğini belirtmiştir. Yırcalı, yaptığı açıklamada: “İlk iş olarak Raman petrollerini işlemek üzere Batman'da bir rafinerinin kurulması ihaleye çıkarılmış ve tekliflerin müddeti bugün sona ermiş bulunmaktadır. Bu rafineri, mevcut ham petrollerimizi işlemek suretiyle bize günlük asgari 85 ila 100 bin liralık gelir sağlayacaktır” ifadelerini kullanmıştır (Milliyet, 30 Kasım 1952, s. 1-7).

Bu doğrultuda, ihaleye katılan dört firma, hazırladıkları teklifleri 1 Aralık 1952 günü saat 17.00'den önce MTA Enstitüsü'ne sunmuştur. Komisyon tarafından gerçekleştirilen detaylı teknik ve ekonomik değerlendirmeler sonucunda, Ralph M. Parsons şirketinin teklifi en uygun seçenek olarak belirlenmiştir. Komisyon, Koch Engineering şirketinin teklifinin daha düşük maliyetli olmasına rağmen, teklifin yeterince ciddi bulunmadığını tespit etmiş ve oybirliğiyle geçersiz sayılmasına karar vermiştir (DP Meclis Grubu Müzakere Zaptı, 7 Nisan 1953, s. 17).

Garzan-Batman ve Raman-Batman arasında inşa edilecek petrol boru hatları ile Batman'da kurulması planlanan, yıllık 330 bin ton ham petrol işleme kapasiteli modern rafinerinin yapım işleri, hükümetin onayının ardından, 21 Ocak 1953 tarihinde Ralph M. Parsons şirketine ihale edilmiştir. Siirt ilinin Beşiri ilçesine bağlı İluh (Batman) nahiyesinde inşa edilecek Batman Rafinerisi ve petrol boru hattının yapımına ilişkin sözleşme, 22 Ocak 1953 tarihinde MTA Enstitüsü Genel Müdürlüğü binasında düzenlenen törenle imzalanmıştır. Sözleşmeye, MTA Enstitüsü adına Genel Müdür Emin İplikçi, Ralph M. Parsons şirketi adına ise şirketin başkan yardımcısı Mr. Earle W. Gard imza atmıştır. Törene İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı da katılmıştır (Milliyet, 23 Ocak 1953, s. 1-7).

İmza töreninin ardından basın mensuplarına açıklamalarda bulunan Bakan Yırcalı, yüklenici firma Ralph M. Parsons şirketine yapılacak işler karşılığında 425 bin dolar sabit ücret ödeneceğini, ayrıca tesisat, malzeme ve inşaat maliyetlerinin yaklaşık 6.950.000 dolar olarak tahmin edildiğini belirtmiştir. Sözleşme hükümlerine göre, firmaya ödenecek sabit ücretin dışında kalan tüm malzeme, tesisat ve diğer masrafların önceden MTA Enstitüsü tarafından incelenip fiyat ve kalite açısından uygun

bulunmasının ardından ödeme yapılacağı vurgulanmıştır. Ayrıca, tesisatın iki yıl içinde tamamlanmasının planlandığı ifade edilmiştir. Bakan Yırcalı, tesis tamamlandıktan sonra bir yıl boyunca Ralph M. Parsons şirketinin teknik denetimi ve sorumluluğu altında işletileceğini, bu sürecin sonunda tesisin devralınacağını açıklamıştır. Batman Rafinerisi'nde günlük 6.250 varil ham petrol işleneceğini ve çeşitli gazlar, benzin, jet yakıtı, motorin, asfalt ve fuel oil üretileceğini ifade etmiştir (Milliyet, 23 Ocak 1953, s. 1-7).

Ekonomik etkilerine ilişkin değerlendirmelerde bulunan Yırcalı, hükümetin petrol politikasına yön veren bu kararın, ülkenin sahip olduğu geniş petrol kaynaklarının değerlendirilmesi açısından önemli bir adım olduğunu vurgulamıştır. Raman ve Garzan sahalarından çıkarılan ham petrolün, inşa edilecek bu rafineride işlenmesiyle yılda en az 27 milyon liralık gelir elde edileceği ve bu sayede önemli miktarda döviz tasarrufu sağlanacağı ifade edilmiştir (Milliyet, 23 Ocak 1953, s. 1-7).

1953 yılında Batman'da modern bir petrol rafinerisi ile ilgili petrol boru hatlarının inşasına yönelik gerçekleştirilen ihale ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin petrol politikası açısından önemli bir dönüm noktası niteliğindedir. İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı'nın açıklamaları ve hükümetin bu süreçte attığı adımlar, Türkiye'nin petrol sektöründe bağımsızlık ve kendi kendine yeterlilik hedeflerine ulaşma çabalarını yansıtmaktadır. Batman Modern Rafinerisi'nin inşasına başlanmasının ardından, yüklenici firma Ralph M. Parsons şirketi, rafineri için gerekli tüm malzemeleri (kazma, kürek ve battaniye gibi temel gereçler dâhil olmak üzere) ABD'den temin etmiştir. Bu malzemeler gemiyle İskenderun Limanı'na sevk edilmiş, ardından demiryolu aracılığıyla Batman'a taşınmıştır (Özcan, 2006, s. 77).

Ralph M. Parsons şirketinin ABD'nin Los Angeles kentindeki merkezinden sağlanan malzemelerin kontrol ve satın alma işlemlerini yürütmek amacıyla Nisan 1953'te bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyon Los Angeles'a gönderilmiştir. Komisyon, Makine ve Kimya Endüstrisi Genel Müdürü Celal İmre başkanlığında, Etibank Maden İşletmeleri Şubesi Materyal Mühendisi Ferdi Özmen ve MTA Enstitüsü Rafineri Baş Mühendisi Oğuz Avdan'dan oluşmuştur. Komisyon üyeleri, rafineriyle ilgili tüm malzemeleri yerinde inceleyerek gerekli teknik kontrolleri gerçekleştirmiş ve uygun bulunmalarının ardından satın alma işlemlerine onay vermiştir (BCA, 30-18-1-2/132-47-2).

Batman Rafinerisi'nin inşa edildiği döneme ilişkin değerlendirmelerde bulunan Petrol Mühendisi Abdurrahman Durukal, rafineri için belirlenen arazinin başlangıçta

bataklık bir tarla olduğunu ifade etmiştir. Durukal, rafineri sahasının kamulaştırma sürecinin başladığını ve bu süreçte Batman'daki arazilerin büyük bir kısmının kendisi tarafından istimlak edildiğini belirtmiştir. Iluh köyünün bulunduğu bölgede 150 ila 250 lira arasında değişen bedellerle tarla kamulaştırmaları gerçekleştirilmiş, bu süreçle birlikte Batman'da gecekondulaşmasının da başladığı ve yeni bir mahallenin oluştuğu gözlemlenmiştir (TPAO İlk 50 Yıl, 2005, s. 43).

Türkiye'nin ilk modern petrol rafinerisini inşa eden Parsons Şirketi, Batman Rafinerisi'nin yapımında 800 işçi istihdam etmiş ve rafinerinin işletilmesi konusunda çalışanlara eğitim vermiştir (Parsons, 2024). Ancak inşaat sürecinde kaynak ve tesisat işlerinde uzmanlaşmış usta bulma konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sorunun çözümü için çevre illerden kaynak ve tesisat ustaları getirilmiş, ayrıca İstanbul Tersanesi'nde çalışan bazı ustalar da yüksek ücretler karşılığında Batman'a davet edilerek rafineri inşaatında görevlendirilmiştir (TPAO İlk 50 Yıl, 2005, s. 29).

Öte yandan, MTA Enstitüsü, Batman Rafinerisi'nde istihdam edilmek üzere İngilizce bilen mühendisler ile Sanat Enstitüsü mezunu teknik personel için bir alım ilanı yayımlamıştır. Enstitü, başarılı adayların dil ve mesleki yeterlilik sınavlarına tabi tutulacağını, sınavı geçen teknik personelin ise rafinerinin çeşitli alanlarında uzmanlaşmaları amacıyla birkaç aylık staj için ABD'deki petrol rafinerilerine gönderileceğini duyurmuştur. Staj sürecinde başarılı olan adayların, inşaatı devam eden Batman Rafinerisi'nde istihdam edileceği belirtilmiştir (Milliyet, 14 Şubat 1954, s. 8).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1953 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada, Batman'da inşa edilmekte olan rafineri hakkında önemli açıklamalarda bulunmuştur. Bayar, Raman ve Garzan sahalarında üretilen ham petrolün işlenmesi amacıyla Batman'da bir rafineri kurulmasına yönelik tüm idari ve teknik işlemlerin tamamlandığını ve tesisin yapım işinin bir Amerikan firmasına ihale edildiğini belirtmiştir. Ayrıca, toplam maliyetinin 35 milyon lira olarak öngörüldüğü rafinerinin yıllık üretim değerinin yaklaşık 27 milyon lira olacağını ifade etmiş ve tesisin ilk ürünlerinin 1955 yılında piyasaya sürüleceğini açıklamıştır (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 1, C: 4, Cilt: 25, 01.11.1953, s. 13).

Cumhurbaşkanı Bayar, 28 Ocak-27 Şubat 1954 tarihleri arasında gerçekleştirdiği ABD ziyareti kapsamında, 10 Şubat 1954 tarihinde Batman Rafinerisi'nin yüklenici firması olan Ralph M. Parsons şirketinin Los Angeles'ta bulunan merkezini ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında, Batman'da inşası devam eden rafinerinin maket üzerinde

teknik detaylarını incelemiş ve şirketin başkanı Ralph Monroe Parsons'tan (1896-1974) proje hakkında ayrıntılı bilgiler almıştır. Bayar ve beraberindeki heyet, ziyaretin ardından Los Angeles'ın güneyinde yer alan petrol sahalarında ve rafineri tesislerinde incelemelerde bulunmuştur (Milliyet, 11 Şubat 1954, s. 1-7).

İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, 4 Mart 1954 tarihinde TBMM'de yeni petrol kanunu tasarısına ilişkin yaptığı konuşmada, Türkiye'nin petrol rezervleri ve petrol arama faaliyetleri hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Yırcalı, son yirmi yıl içinde ülkenin çeşitli bölgelerinde gerçekleştirilen petrol arama çalışmalarının, yabancı uzmanların desteğiyle ve ülkenin kendi mali ve teknik imkânlarıyla sürdürüldüğünü belirtmiştir. Bu çalışmalar sonucunda, Türkiye'de toplam 240 milyon tonluk bir petrol rezervinin bulunabileceğine yönelik tahminlerin yapıldığını ifade etmiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 57, C: 4, Cilt: 29, 04.03.1954, s. 195-196).

Ancak, bu süreçte devletin dolaylı yardımlar hariç olmak üzere 63 milyon liradan fazla harcama yapmasına rağmen, yalnızca bir sahada kesin olarak 10 milyon tonluk bir rezervin tespit edilebildiğini vurgulamıştır. Yırcalı, ayrıca, bulunan petrolün işlenebilmesi amacıyla Batman'da inşa edilmekte olan rafineri ve ilgili tesisler için de 63 milyon lira tutarında bir harcama yapılacağını açıklamıştır. Aralık 1952'de ihale edilen rafinerinin, takip eden yılın başında faaliyete geçmesinin planlandığını belirtmiş ve bu tesislerde yıllık 330 bin ton ham petrol işlenebileceğini ifade etmiştir. Ancak, bu üretim kapasitesinin, ülkenin toplam petrol ihtiyacının yalnızca %15'ini karşılayabileceğini dile getirmiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 57, C: 4, Cilt: 29, 04.03.1954, s. 195-196).

Batman Rafinerisi'nin ilk etap tesisleri kapsamında inşa edilen petrol boru hatları, 23 Nisan 1954 tarihinde tamamlanmıştır. Bu doğrultuda, Raman Petrol Sahası ile Batman Rafinerisi arasında 22.586 metre uzunluğunda, Garzan Petrol Sahası ile Batman Rafinerisi arasında ise 35 kilometrelik petrol boru hattı inşa edilmiştir. Söz konusu boru hattı sisteminin açılışı dolayısıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, saat 10.00'da Ankara'dan uçakla hareket etmiş ve saat 13.00'te Batman'a ulaşmışlardır. Açılış töreninde bir konuşma yapan Bakan Yırcalı, yaklaşık bir buçuk yıldır birlikte çalıştıkları Ralph M. Parsons şirketinin projeyi büyük bir ciddiyetle yürüttüğünü vurgulamış ve Türkiye'nin petrol sanayisinin gelişimine katkılarından dolayı şirkete teşekkür etmiştir. Ayrıca, rafinerinin faaliyete geçmesiyle birlikte elde edilecek ekonomik ve stratejik kazanımlara dikkat çekmiştir (Vatan, 24 Nisan 1954, s. 1-7).

Yırcalı, Türkiye'nin petrol ihtiyacının karşılanması için her bir buçuk ila iki gün içinde 1 milyon lira tutarında döviz harcandığını belirterek, Demokrat Parti hükümetinin

petrolü ülkenin önemli bir ekonomik kaynağı olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. Hükümetin petrol arama, işletme ve halkın hizmetine sunma süreçlerine yönelik gerekli yasal ve idari düzenlemeleri hayata geçirdiğini dile getirmiştir. Bu konuşmasında Yırcalı, Türkiye'nin petrol sanayisine yaptığı yatırımların büyüklüğünü ve önemini vurgularken, hükümetin bu alandaki kararlılığına ve projeden beklenen ekonomik ile stratejik faydalara da dikkat çekmiştir (Vatan, 24 Nisan 1954, s. 1-7).

Açılış konuşmasında söz alan Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise, bu anın hayatının en mutlu günlerinden biri olduğunu belirterek, petrol projesinin gerçekleşmesinde emeği geçen uzmanlar, teknisyenler, yöneticiler ve işçilere içten teşekkürlerini sunmuştur. Bayar, konuşmasının devamında, “Bu işte gösterilen azim ve gayretin arttırılmasını memleketimiz beklemektedir.” ifadelerini kullanarak, projenin devamı için çaba gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı Bayar, daha sonra petrol boru hatlarının vanalarını açarak, Raman ve Garzan'da üretilen ham petrolün rafineriye akışını başlatmış ve boru hatlarının resmi açılışını gerçekleştirmiştir. Konuşmasını şu sözlerle tamamlamıştır: “Bu çok hayırlı ve uğurlu olduğuna emin olduğumuz petrol davasının hallinin ilk aşamasıdır. Bu uğurda emek sarf eden dostlarımızı ve vatandaşlarımızı muhabbetle selamlar, derin teşekkürlerimi arz ederim.” (Milliyet, 24 Nisan 1954, s. 1-2)

Batman'da 210.900 m² alan üzerine inşa edilen Türkiye'nin ilk modern petrol rafinerisi, yıllık 330.000 ton (günlük 6.250 varil) ham petrol işleme kapasitesine sahiptir. Ham petrol-asfalt sarj hazırlama, kimyasal elektrik santrali, TCC katalitik kraking, atölye ve varil fabrikası gibi yardımcı tesisleri de içeren rafineri, 1955 yılının Temmuz ayında inşaatı tamamlanarak deneme çalışmalarına başlamış ve 1956 yılında tam kapasiteye ulaşmıştır. Kuruluşunda tüm modern imkânlarla sahip olan bu rafineri, ek yatırımlarla birlikte 40 milyon Türk lirası maliyetle inşa edilmiştir. Bu miktarın 14 milyon lirası iç finansman kaynaklarından, 9.200.000 dolara tekabül eden 26 milyon Türk lirası ise dış finansman kaynaklarından sağlanmıştır (PİGM, 1980, s. 28; Akşam, 26 Temmuz 1955, s. 3).

Batman Rafinerisi'nin ham petrol ihtiyacı, Raman ve Garzan sahalarından, günlük 7.500 varil kapasiteli ve 152,4 milimetre iç çapındaki çelik borularla karşılanmıştır. Bu boru hattı sayesinde, bu sahalardan elde edilen petrol güvenli ve verimli bir şekilde rafineriye iletilmiştir (Resmi Gazete, 20 Nisan 1955, s. 11621). Rafineri, bu dönemde Türkiye'nin petrol ürünleri tüketiminin %25'ini karşılayabilecek kapasiteye sahip olmuştur. Kuruluşundan itibaren yurt ekonomisine önemli bir katkı sağlayan Batman Rafinerisi, sadece ürün tüketimini karşılamakla kalmamış, aynı zamanda teknik bilgi ve

deneyimini paylaşarak Türkiye'nin petrol sektöründeki büyümesine iki yönlü katkıda bulunmuştur (Petrol Raporu, 1977, s. 52).

1955 yılında kurulan Batman Rafinerisi, 1956 yılında Türkiye'nin 8 milyon dolar döviz tasarrufu yapmasına olanak sağlamıştır (Eğilmez, 2007, s. 12). Rafineri, bölgesel ekonomik kalkınmayı teşvik ederek önemli bir istihdam kaynağı olmuş, yerel ekonomiyi canlandırmış ve bölgedeki altyapı gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Türkiye'nin enerji stratejisi ve enerji güvenliği açısından kritik bir rol oynayan Batman Rafinerisi, petrol teknolojileri alanındaki bilgi birikimini ve teknik yetkinliği artırmıştır. Hem üretim kapasitesi hem de teknik bilgi ve uzmanlık geliştirme açısından önemli bir merkez haline gelen rafineri, petrol mühendisliği ve ilgili alanlarda eğitim ve araştırma için bir platform oluşturmuştur. Rafineri, Türkiye'nin yerli petrol üretimini ve işleme kapasitesini artırarak dışa bağımlılığı azaltma hedeflerine önemli katkılar sağlamıştır. İthal petrol ürünlerine olan ihtiyacı azaltarak yerli üretimin önemini pekiştiren rafineri, aynı zamanda birçok ilke imza atmış ve teknolojik yeniliklerle üretim süreçlerinde öncülük etmiştir. Bu özellikleriyle, diğer rafineriler ve petrol işletmeleri için bir model teşkil etmiştir.

4.6. Türkiye'de Yabancı Sermaye Politikaları: 6224 Sayılı Yabancı Sermaye Kanunu

1951 yılında yürürlüğe giren Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, yürürlükte kaldığı iki buçuk yıllık süre boyunca ne petrol sektöründe ne de diğer alanlarda beklenen sonuçları vermemiştir. 18 Ocak 1954 tarihine kadar toplamda 52 başvuru yapılmış olup, bu başvuruların 21'i kabul edilmiş, 23'ü reddedilmiş, 8'i ise inceleme aşamasında kalmıştır. Söz konusu başvurular arasında yalnızca bir tanesi madencilik sektörü ile ilgili olmuştur. (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 30, C: 4, Cilt: 27, 18.01.1954, s. 224).

20 Ocak 1953 tarihinde Dwight Eisenhower'ın (1890-1969) ABD Başkanlığına gelmesi, Türkiye'nin ekonomi ve petrol politikalarındaki önemli bir dönüşümü hızlandırmıştır. Türkiye, daha fazla yabancı sermaye çekebilmek amacıyla ABD'den bu konuda izlenmesi gereken yol hakkında bilgi talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine, ABD Temsilciler Meclisi Dış Ticaret Komisyonu Başkanı Clarence B. Randall (1891-1967), yabancı sermaye yatırımlarının artırılmasına yönelik görüşmeler yapmak üzere 26-29 Ağustos 1953 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir (Akşam, 27 Ağustos 1953, s.1)

Randall Heyeti, Türkiye hükümetinin bu konudaki muhtemel tedbirlerini değerlendirmek amacıyla bir dizi temas gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede heyet; 26 Ağustos'ta Başbakan Adnan Menderes, 27 Ağustos'ta Maliye Bakanı Hasan Polatkan ile Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, 28 Ağustos'ta ise İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı ve bazı iş insanlarıyla görüşmüştür. 29 Ağustos'ta heyet, yeniden Başbakan Adnan Menderes ile bir araya gelmiştir. 26 Ağustos'ta Başbakan Menderes ile yapılan görüşmede Randall, Türkiye'nin daha fazla yabancı sermaye yatırımı çekebilmesi için üç temel adım atılması gerektiğini ifade etmiştir (BCA, 30-1-0-0/26-153-1):

1. Yabancı sermaye için belirlenen yatırım alanları genişletilmelidir.
2. Ana sermaye dâhil olmak üzere tüm kârın serbestçe yurt dışına transfer edilmesine imkân tanınmalıdır.
3. Yeni hazırlanacak mevzuat, mevcut yasayı da kapsayacak şekilde geriye dönük olarak uygulanmalıdır.

Randall Heyeti'nin hükümet yetkilileri ve iş çevreleriyle gerçekleştirdiği görüşmeler ve yürüttüğü çalışmalar sonucunda hazırladığı rapor doğrultusunda, Türkiye'de yabancı sermayenin artırılmasına yönelik çeşitli öneriler gündeme gelmiştir. Heyetin sunduğu tavsiyeler, Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde yabancı sermayeye duyulan ihtiyacın karşılanabilmesi açısından önemli bir rehber niteliği taşımıştır. Bu doğrultuda, yabancı yatırımcılar için daha elverişli ve güvenli bir yatırım ortamı oluşturmak amacıyla hukuki ve kurumsal çerçevede düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerin en somut örneklerinden biri, yabancı sermaye girişlerini teşvik etmeye yönelik olarak hazırlanan ve yürürlüğe konulan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu olmuştur. Söz konusu kanun, yabancı yatırımcıların Türkiye'de yatırım yapmalarını kolaylaştıracak yasal güvenceleri ve teşvik edici düzenlemeleri içermesi bakımından dönemin ekonomik politikaları açısından önemli bir dönüm noktasıdır. (Aktaş, 2023, s. 60).

1954 genel seçimleri öncesinde, Demokrat Parti tarafından yayımlanan 1953 yılı seçim beyannamesinin “İktisadi Faaliyet” başlıklı bölümünde, iş hayatını engelleyen bürokratik kısıtlamaların ve devlet müdahalelerinin asgari düzeye indirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Beynamede, milli sermaye ve özel teşebbüsün yetersiz güvenceye sahip olduğu ve gelişim imkânlarının sınırlı kaldığı bir ülkede, yalnızca dış sermayeye bel bağlamanın gerçekçi olmadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte, ülkenin yabancı sermaye yatırımları ve ileri teknolojiye duyduğu ihtiyacın altı çizilmiş, alınacak önlemler ne kadar isabetli olursa olsun, Türkiye'nin gelişmiş ülkelerle arasındaki mesafenin geniş

olduğu ve mevcut imkânlarla yetinildiği takdirde ekonomik kalkınmanın uzun yıllar süreceği belirtilmiştir. Beyannamede yer alan şu ifadeler, DP'nin ekonomik yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır (BCA, 30-1-0-0/44-265-14):

Unutmamalıyız ki dünyanın ilerleme temposu tarihin hiçbir devriyle mukayese olunmayacak baş döndürücü bir sürat iktisap etmiş (elde etme) bulunuyor. Geçmişte takıp olunan siyasetin sermaye ve teşebbüse muhtaç bulunduğu istikrar ve ehemmiyeti vermemesi ve mesela varlık vergisi gibi tedbirlere başvurulmuş olması ve dıştan sermaye gelmesini önleyecek yollarda yürünmesi, memleketin bugünkü iktisadi geriliğinin büyük amillerinden sayılmak icap eder.

Bu beyannamede ifade edilen görüşler, DP'nin Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde daha liberal ve dışa açık bir politika benimsemeyi amaçladığını göstermektedir. Parti, bürokrasiyi azaltarak ve yabancı sermaye yatırımlarını teşvik ederek ekonomik büyümeyi hızlandırmayı hedeflemiş, bu doğrultuda dönemin ekonomik ve politik yapısında önemli değişiklikler yapma niyetinde olduğunu ortaya koymuştur.

Randall Heyeti'nin önerileri doğrultusunda, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından daha liberal bir teşvik yasası hazırlanmış ve 10 Aralık 1953 tarihinde TBMM'ye sunulmuştur. Bu kapsamda hazırlanan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu Tasarısı, 11 Ocak 1954 tarihinde Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 27, C: 4, Cilt: 27, 11 Ocak 1954, s. 107).

TBMM'de yasa tasarısına ilişkin bir konuşma yapan Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, yabancı sermayenin Türkiye'ye girişini teşvik etmeye yönelik ilk adımın 1951 yılında kabul edilen bir kanunla atıldığını, ancak bu düzenlemenin beklenen ölçüde bir yatırım artışı sağlayamadığını ifade etmiştir. Çelikbaş, bu başarısızlığın temel nedenleri arasında yatırım yapılabilecek alanların sınırlı tutulması ve yabancı yatırımcıların elde ettiği kârın (temettü) yurt dışına transferine getirilen kısıtlamaların bulunduğunu belirtmiştir.

Bakan Çelikbaş, diğer ülkelerin mevzuatlarının incelenmesi ve uluslararası sermaye çevreleriyle yapılan temaslar sonucunda, mevcut yasal çerçevenin yetersiz kaldığının anlaşıldığını ve bu nedenle yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda hazırlanan yasa tasarısının ülke ekonomisi açısından faydalı olacağı düşüncesiyle Meclis'e sunulduğunu ifade etmiş, konunun önemine binaen ivedilikle ele alınmasını ve kabul edilmesini talep etmiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 27, C: 4, Cilt: 27, 11 Ocak 1954, s. 107).

CHP milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu, Meclis'te söz alarak Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu Tasarısı'nın ülke ekonomisi açısından taşıdığı önemi vurgulamıştır. Eyüboğlu, bu tasarının para piyasası, sanayi girişimleri ve genel ekonomik yapı üzerindeki etkileri bakımından titizlikle ele alınması gereken bir düzenleme olduğunu ifade etmiştir. Ancak, tasarının Meclis görüşmelerine oldukça hızlı bir şekilde sevk edildiğini, bu durumun milletvekillerinin detaylı bir inceleme yapmasını zorlaştırdığını belirtmiştir. Özellikle, tasarının daha önce Geçici Komisyon'dan hızla geçirilmesi sebebiyle, birçok milletvekilinin süreci yeterince takip edemediğini ve tasarı hakkında kapsamlı bilgi edinme imkânından mahrum kaldığını dile getirmiştir. Bu nedenle, Eyüboğlu, yasa tasarısının daha geniş ve kapsamlı bir müzakere sürecine tabi tutulması gerektiğini savunarak, yapılan değerlendirmelerin daha ciddi bir etüt ve incelemeye dayandırılmasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 27, C: 4, Cilt: 27, 11 Ocak 1954, s. 107).

Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, 13 Ocak 1954 tarihinde Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu Tasarısı üzerine yaptığı konuşmada, yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekmeye yönelik düzenlemelerin önemine vurgu yapmıştır. Hükümetin temel hedeflerinden birinin yabancı yatırımları teşvik etmek olduğunu belirten Çelikbaş, bu doğrultuda kâr ve sermaye transferine geniş imkânlar tanıyan düzenlemeler getirildiğini ifade etmiştir. Bakan Çelikbaş, söz konusu düzenlemelerin uygulamada işlerliği konusunda herhangi bir tereddüt bulunmadığını dile getirmiştir. Ayrıca, yabancı yatırımcıların yatırım yapacakları ülkenin hukuki çerçevesi, ekonomik koşulları ve geleceğe yönelik beklentileri doğrultusunda karar aldıklarını vurgulamıştır. Türkiye'de kâr ve sermaye transferine izin verildiğini belirten Çelikbaş, bu düzenlemenin ülkenin mevcut ödeme dengesi zorluklarına rağmen yürürlükte kalacağını ifade etmiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 28, C: 4, Cilt: 27, 13 Ocak 1954, s. 166).

Çelikbaş, Türkiye'de yatırım yapmayı kabul eden bir yabancı firmanın üstlendiği riski caydırmanın anlamsız olacağını belirterek, getirilen düzenlemelerin yabancı yatırımcılar için finansal güvence sağlamayı amaçladığını ifade etmiştir. Son olarak, ilgili düzenlemelerin korunmasının zorunlu olduğunu vurgulamış ve bu çerçevede alınan tedbirlerin yabancı sermaye girişini teşvik etmeye yönelik bir güvence unsuru teşkil ettiğini belirtmiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 28, C: 4, Cilt: 27, 13 Ocak 1954, s. 166).

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu Tasarısı'nın en çok tartışılan bölümlerinden biri, "Kârların ve Ana Sermayenin Transferi" başlığını taşıyan 4. maddesi olmuştur. Bu

madde, yabancı yatırımcılara elde ettikleri kârları herhangi bir sınırlamaya tabi olmaksızın, istedikleri zaman ve miktarda yurt dışına transfer etme imkânı tanımaktaydı.

Bağımsız İstanbul Milletvekili Ahmet Hamdi Başar, 15 Ocak 1954 tarihinde TBMM’de yaptığı konuşmada, söz konusu düzenlemeyi Düyûn-ı Umûmiye’den daha tehlikeli olarak nitelendirmiştir. Başar, yerli sermayeye tanınan hakların aynı şekilde yabancı sermayeye verilmesi durumunda, bunun ülkenin iç politikasına müdahale riski doğurabileceğini ileri sürmüştür. Anayasa ve ilgili mevzuat açısından değerlendirildiğinde, hükümete verilen mutlak yetkinin, yabancı sermayenin ve kârlarının serbestçe yurt dışına çıkarılması şeklinde uygulanmasının hukuka aykırı olduğunu belirtmiştir. Döviz kısıtlaması getirilmek istendiğinde, yabancı sermayenin bu uygulamadan muaf tutulması gerektiğini savunan Başar, aksi hâlde verilen güvencelerin anlamını yitireceğini ifade etmiştir. Bu gerekçelerle ulusal egemenliği ve iradeyi sınırlayacağı düşüncesiyle 4. maddenin tasarıdan çıkarılmasını önermiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 29, C: 4, Cilt: 27, 15 Ocak 1954, s. 190-191).

Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, Başar’ın eleştirilerine yanıt verdiği konuşmasında, tasarının 4. maddesinin kaldırılması durumunda yabancı sermayeyi ülkeye çekmenin anlamını yitireceğini belirtmiştir. Çelikbaş, eğer yabancı sermayenin Türkiye’ye girişinin ülke ekonomisi açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı düşünülüyorsa, bu görüşün isabetli olmadığını ifade etmiştir. Bu çerçevede, yabancı sermayeye karşı olan yaklaşımların ekonomik kalkınma açısından tatmin edici bir alternatif sunmadığını ve hükümeti cevapsız bıraktığını dile getirmiştir. Çelikbaş, yabancı sermayenin Türkiye ekonomisine katkı sağlayacağını, istihdamı artıracığını ve ekonomik büyümeyi destekleyeceğini bir kez daha vurgulamıştır. Konuşmasının devamında, zengin bir ülkede doğan bir çocuk ile yoksul bir ülkede doğan bir çocuk arasında dahi önemli farklılıklar bulunduğu dikkat çeken Çelikbaş, halkın refah seviyesini yükseltmeyi ve ülkenin her alanda kalkınmasını amaçlayan söz konusu yasa tasarısının, Türkiye’nin ekonomik gerçekleriyle uyumlu bir düzenleme olduğunu ifade etmiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 29, C: 4, Cilt: 27, 15 Ocak 1954, s. 191-195).

Daha sonra söz alan Türkiye Köylü Partisi Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, TBMM’de yaptığı konuşmada, yabancı sermayenin Türkiye’ye gelmesini ve bu yolla ülkenin ekonomik sıkıntılardan kurtulmasını desteklediklerini belirtmiştir. Ancak, yabancı sermayenin elde ettiği tüm kârları yurt dışına serbestçe transfer etmesine ve ülke kaynaklarının plansız bir biçimde yabancı sermayeye açılmasına karşı olduklarını vurgulamıştır. Türk, yabancı sermayenin yalnızca ekonomik bir unsur olmadığını; aynı

zamanda kendine özgü bir ulusal kimlik, ideoloji ve karakter taşıyan bir yapı olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasında, eğer seçim beyannamesinde yabancı sermayeye herhangi bir koşul aranmaksızın her alanda faaliyet gösterme ve elde edilen kârları serbestçe yurt dışına transfer etme hakkı tanınacağı yönünde bir taahhüt yer alsaydı, kendisinin böyle bir beyannamenin arkasında durmayacağını açıkça dile getirmiştir. Bu çerçevede, yabancı sermaye konusunda temkinli davranılması gerektiğini savunmuş; her tür yabancı sermayenin ülkeye kabul edilmesinin doğru olmadığını ifade etmiştir. Konuşmasının devamında ise, sömürgeci ve kapitalist nitelikteki yabancı sermayeye karşı olduklarını açık bir dille şu sözlerle ortaya koymuştur (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 29, C: 4, Cilt: 27, 15 Ocak 1954, s. 196):

Kayıtsız şartsız yabancı sermaye gelecek, bunun arasında şu da gelecek, bu da gelecek. Yabancı sermaye düşmanı değilseniz bunları kabul edin. Hayır, arkadaşlar! 19. yüzyılın kapitalist, sömürgeci zihniyetine, Atatürk başta olmak üzere, daima düşman olduk ve düşman kalacağız. Bu tür sermayeyi bu hudutlardan içeri sokmayacağız. Bugün dahi dünyada sömürgecilik yapan ve Orta Afrika'dan Doğu Afrika'ya kadar hunharca sömürü faaliyetlerinde bulunan sermayeyi ülkemize girişine izin vermeyeceğiz.

Bu ifadeleriyle Türk, sömürgeci zihniyetin hâkim olduğu yabancı sermayeye karşı kararlı bir duruş sergilediklerini ve bu tür sermayenin Türkiye'ye girişini engellemeye kararlı olduklarını vurgulamıştır

Dört oturum süren müzakereler sonucunda, kanun tasarısının en tartışmalı maddesi olan 4. madde, gerek iktidar gerekse muhalefet milletvekillerinin tüm uyarılarına rağmen herhangi bir değişiklik yapılmadan kabul edilmiştir. Tasarının diğer maddeleri ise kısa süreli görüşmelerin ardından oylanarak kabul edilmiştir.

Bu süreçte, CHP Meclis Grubu adına söz alan Faik Ahmet Barutçu, partisinin yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesine karşı olmadığını, ancak bu sermayenin milli menfaatlere uygun bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Barutçu, tasarının tarım ve ticaret gibi sektörleri de yabancı sermayeye tamamen açık bıraktığını, dolayısıyla bu durumun halk arasında ciddi endişelere yol açtığını ifade etmiştir. Özellikle mali konularda transfer garantileri ve teminatlara ilişkin belirsizliklerin büyük riskler taşıdığına dikkat çekmiş ve yabancı sermayenin, yerli sermaye karşısında üstünlük kazanması olasılığının ciddi bir tehdit oluşturduğunu belirtmiştir (TBMM TD,, Dönem: 9, İ: 30, C: 4, Cilt: 27, 18 Ocak 1954, s. 229).

Barutçu, tasarının uzmanlar tarafından daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi ve siyasi partiler arasında iş birliği temelinde ele alınması gerektiğini savunmuştur. Muhalefet partilerinin görüşlerinin dikkate alınmadığını ve iş birliğine yeterince önem verilmediğini belirterek, bu nedenle tasarının ortak bir çalışmanın sağlayacağı faydalardan mahrum kaldığını ifade etmiştir. Son olarak, tasarının mevcut haliyle kabul edilmesini mümkün görmediklerini belirterek CHP'nin bu konudaki tutumunu net bir şekilde ortaya koymuştur (TBMM TD., Dönem: 9, İ: 30, C: 4, Cilt: 27, 18 Ocak 1954, s. 229).

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, yoğun tartışmaların ardından 18 Ocak 1954'te gerçekleştirilen oylamada, 248 kabul oyuna karşılık 35 ret ve 1 çekimser oyla kabul edilmiştir. Tek çekimser oyu İstanbul Milletvekili Ahmet Hamdi Başar kullanmıştır (TBMM TD., Dönem: 9, İ: 30, C: 4, Cilt: 27, 18 Ocak 1954, s. 241).

Mecliste Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu görüşülürken, CHP sözcüsü Cahit Zamangil ve Grup Başkan Vekili Faik Ahmet Barutçu, partisinin prensipte yabancı sermayeye karşı olmadığını ve bu sermayenin teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ancak, tarım ve ticaret sektörlerinin yabancı sermayeye açılmasının sakıncalı olduğunu belirtmişlerdir. CHP'li vekiller, yabancı sermayenin daha çok sanayi sektörüne yönlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Bu görüşün temel dayanağı, Türkiye nüfusunun yaklaşık %85'inin köylü olması ve yabancı sermayenin tarım sektörüne girmesi halinde bu kesimin işsiz kalabileceği yönündeki endişedir. Barutçu, oylama sırasında CHP'nin bir diğer eleştirisini dile getirmiş ve söz konusu yasa tasarısının muhalefete danışılmadan hazırlandığını, hatta muhalefetin görüş bildirmesine dahi olanak tanınmadığını ifade etmiştir. Nitekim, kanun tasarısını inceleyen komisyona muhalefetten hiçbir üye alınmamıştır.

İktidar partisi, yabancı sermayenin faaliyet gösterebileceği sektörleri sınırlamayı ya da bazı alanları yabancı yatırımlara kapatmayı reddetmiştir. Bu durum, ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın özel temsilcisi William Henry Draper Jr.'ın başkanlığında Türkiye'yi ziyaret eden Amerikan heyeti içerisinde yer alan Mr. Randall'ın önemli şartlarından biri olarak öne çıkmıştır. Hükümet, yabancı sermayeyi belirli sınırlamalar getirerek caydırmamak gerektiğini savunmuştur. Bu görüş, dönemin basınında da tartışılmıştır. Zafer Gazetesi'nde Burhan Belge, CHP'nin bu tutumunu eleştirerek, partiyi yabancı sermayeyi ürkütmeye çalışmakla suçlamıştır (Toker, 1991, s. 266).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun kabul edildiği 18 Ocak 1954 tarihinde, ABD'ye gerçekleştireceği resmi ziyaretin ilk durağı olan

İngiltere'ye hareket etmeden önce Yeşilköy Havalimanı'nda, Associated Press'in Türkiye temsilcisi Fred Zusy'ye bir röportaj vermiştir. Bu röportajda, Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımları ve petrol politikalarına ilişkin önemli açıklamalarda bulunmuştur. Bayar, yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmeye başladığını ve bu yatırımların olumlu etkilerinin şimdiden görüldüğünü belirtmiş, ancak mevcut yatırımları yetersiz bulduğunu ifade etmiştir. Petrol üretiminin de ekonomik kalkınma açısından kritik bir unsur olduğuna değinen Bayar, petrolün yalnızca döviz açığını kapatmak için değil, aynı zamanda ulusal savunma açısından da büyük önem taşıdığını vurgulamıştır (Akşam, 19 Ocak 1954, s. 1-2).

Cumhurbaşkanı Bayar, uzun yıllar süren kısıtlı bir zihniyetin ardından, edinilen tecrübeler doğrultusunda petrol kaynaklarının geliştirilmesi için uluslararası ilkeler çerçevesinde yabancı sermaye ile iş birliği yapılmasının zorunlu hale geldiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde petrol yataklarının bulunduğu ve araştırmalar sonucunda önemli miktarda petrol rezervine ulaşılabileceğine inandığını dile getiren Bayar, Türkiye'nin petrol ithalatına bağımlı olmasının, döviz rezervleri üzerindeki olumsuz etkisini vurgulamıştır. Ayrıca, hızla modernize edilen Türk ordusunun tank, motorlu taşıtlar ve jet uçaklarıyla donatıldığını, bu nedenle petrol ithalatının askeri gereklilikler açısından kritik olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, ülke genelinde geniş çaplı bir karayolu inşaatına girildiğini ve motorlu taşıt kullanımının artmasıyla birlikte petrol talebinin de giderek yükseldiğini ifade etmiştir (Akşam, 19 Ocak 1954, s. 1-2).

Bu açıklamalar, Bayar'ın yabancı sermayenin Türkiye ekonomisi açısından taşıdığı önemi vurguladığını ve petrol üretiminin artırılmasını, yalnızca ekonomik kalkınma değil, aynı zamanda ulusal güvenlik açısından da kritik bir mesele olarak ele aldığını göstermektedir.

23 Ocak 1954 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, dönemin uluslararası standartlarına göre liberal bir nitelik taşıyan ve özellikle madencilik ile petrol sektörleri başta olmak üzere yabancı sermayenin Türkiye'ye girişini düzenleyen bir yasal çerçeve sunmuştur. Randall'ın ifadesiyle “dünyanın en liberal kanunlarından biri” olarak tanımlanan bu düzenleme, 14 madde ve bağlı fıkralardan oluşmaktadır. Kanunun birinci maddesinde belirtilen hedefler şu şekilde özetlenebilir: Yabancı sermayenin ülkenin ekonomik gelişimini desteklemesi, Türk özel sektörünün faaliyet gösterdiği alanlarda yabancı sermayenin faaliyet göstermesine imkân tanınması, Tekelci uygulamalar veya özel

imtiyazlar içermemesi koşuluyla yabancı yatırımcılara geniş bir faaliyet özgürlüğü sağlanması.

Bu kapsamda, önceki mevzuatta (5821 Sayılı Kanun) yabancı sermayenin giremediği tarım ve ticaret sektörleri de yeni düzenlemeyle yatırıma açılmıştır. Kanunun 8. maddesi uyarınca kurulan Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi, yabancı sermaye girişi ve dış borçlanma süreçlerini denetlemekle görevlendirilmiştir. Komite, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Genel Müdürü'nün başkanlığında şu üyelerden oluşmuştur: Hazine Genel Müdürü, İç Ticaret Genel Müdürü, Sanayi İşleri Genel Müdürü, İşletmeler Vekâleti Etüt ve Plan Dairesi Başkanı, Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ile Ticaret Borsaları Birliği Genel Kâtibi. Komite, yabancı sermaye ithali ve dış finansman sağlamak amacıyla yapılacak borçlanmalara ilişkin kararları almakla yetkilendirilmiştir (Resmî Gazete, 23 Ocak 1954, s. 8029-8031).

Kanunun Öne Çıkan Maddeler şunlardır:

Madde 2: Yabancı sermayenin tanımı yapılarak kapsam netleştirilmiştir. Madde 3-4: Kâr transferleri ve ana sermayenin işlenişine dair usul ve esaslar düzenlenmiştir. Madde 5: Hisselerin devir süreçleri belirlenmiştir. Madde 6: En az 1 milyar Türk Lirası tutarındaki dış borçlanmaların Maliye Bakanlığı garantisıyla gerçekleştirileceği hükme bağlanmıştır. Madde 7: Yabancı uyruklu personel istihdamına ilişkin koşullar tanımlanmıştır. Madde 9: Kanunun uygulanmasından Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı sorumlu kılınmıştır (Resmî Gazete, 23 Ocak 1954, s. 8029-8031).

6224 Sayılı Kanun, Türkiye'nin yabancı yatırımları teşvik etmek ve ekonomisini çeşitlendirmek amacıyla attığı önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Özellikle dış sermayenin tarım ve ticaret gibi stratejik sektörlerle girişine izin verilmesi, dönemin ekonomik politikalarında bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Komite yapılanması ise karar alma süreçlerinde kurumsal bir denetim mekanizması oluşturmayı hedeflemiştir.

1954 Tarihli Yabancı Sermaye Kanunu, 1951 tarihli kanunun hâlâ geçerli olan önemli sınırlamalarını kaldırarak yabancı sermaye yatırımlarına daha fazla esneklik sağlamıştır. Bu düzenleme ile Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirketler, yerli girişimcilere sağlanan hak, muafiyet ve kolaylıklardan eşit bir şekilde faydalanma imkânı bulmuşlardır. Kâr transferlerine dair önceki sınırlamalar tamamen kaldırılmış, ayrıca ana sermayenin transferi de serbest bırakılmıştır. Yabancı sermayenin ihtiyaç duyduğu yabancı teknik eleman ve kalifiye personel için gümrük muafiyetleri tanınmış ve bu kişilere Türkiye'deki kazançlarını yurtdışına transfer etme hakkı verilmiştir. Kanun, Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi'ni, yabancı sermayenin kârından alınan verginin

tamamını veya bir kısmını sermayeye eklemeye karar verme yetkisiyle donatmıştır. Ancak, kanunun getirdiği tek önemli sınırlama, yabancı yatırımların Bakanlar Kurulu onayına tabi tutulmasıdır (Eroğul, 1990, s. 82-83).

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından, ABD Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi bir tebliğ yayımlamıştır. Tebliğde, Türkiye'nin yabancı sermayeyi teşvik etmek adına uygun bir yatırım ortamı oluşturduğu belirtilmiş ve şu ifadeler yer verilmiştir (Akşam, 13 Şubat 1954, s. 1):

Bu yeni kanunla Türkiye hükümeti, yabancı sermayeyi çekmek için elverişli bir ortam yaratmaktadır. Bu kanun hükümleri gereğince Türkiye'ye yatırılacak sermayenin geri çekilmesi artık herhangi bir süre kısıtlamasına tabi değildir. Ayrıca, elde edilen kâr ve faizlerin transferini sınırlandıran hükümler de bulunmamaktadır. Ancak, Türkiye'ye yapılacak yabancı sermaye yatırımlarının bu yeni kanun kapsamına girebilmesi için, hükümet tarafından oluşturulan komisyonun ilgili yatırımı onaylaması gerekmektedir.

Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, 23 Ocak 1954 ile 10 Nisan 1954 tarihleri arasında Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na toplam 150 yabancı firma başvuruda bulunmuştur. Bu firmalar arasında, Türkiye'nin ekonomik çıkarlarına önemli katkı sağlayacak ve döviz tasarrufuna imkân tanıyacak tesisler kurmayı amaçlayan şirketler de yer almıştır. Bu başvurular arasından 30 şirketin müracaatı değerlendirilmiş ve Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye'de yatırım yapmalarına onay verilmiştir. Bu 30 şirketin çeşitli sektörlere yaptığı yabancı sermaye yatırımları toplamda 26.859.480 Türk lirasına ulaşmıştır (Akşam, 11 Nisan 1954, s. 1-6).

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun kabulü, muhalefet tarafından çeşitli eleştirilere konu olmuştur. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 2 Mayıs 1954 tarihinde gerçekleştirilecek genel seçimler öncesinde, 15 Nisan 1954'te Balıkesir'de düzenlediği mitingde, söz konusu kanunun yeterince incelenmeden yürürlüğe konduğunu ifade ederek eleştirilerde bulunmuştur. İnönü, yabancı sermayenin ülke ekonomisine katkı sağlayabileceğini kabul etmekle birlikte, bu sermayenin millî ekonomi ve çıkarlar açısından zarar doğurmaması gerektiğini vurgulamıştır. İnönü, kanunun Tarım, Ticaret ve Maliye Komisyonlarında görüşülmeden yasalaşmasının ve muhalefetin sürece dâhil edilmemesinin, millet egemenliği ilkesine aykırı olduğunu savunmuştur. Ayrıca, yabancı sermayenin yerli sermaye karşısında imtiyazlı bir konuma gelmesini kabul edilemez bulduğunu belirterek, iktidarın bu konudaki yaklaşımını eleştirmiştir (Vatan, 16 Nisan 1954, s. 1-6).

İsmet İnönü, 27 Nisan 1954'te Ankara Radyosu'nda, genel seçimler çerçevesinde CHP'ye ayrılan 10 dakikalık iki konuşma bölümünde, partisinin yabancı sermayenin tarım sektörüne girişine karşı olduğunu belirtmiştir. Ancak bu karşıtlığın, Başbakan'ın örnek gösterdiği süperfosfat ve yağ fabrikaları gibi tesisler için geçerli olmadığını vurgulamıştır. İnönü, bu tür tesislerin doğrudan tarım işletmeciliğiyle değil, sanayi ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Buna karşın, yabancı sermayenin doğrudan toprağı işlemesine karşı olduklarını, ancak tarım makineleri üreten fabrikalar kurmasını desteklediklerini dile getirmiştir. Konuşmasında, yapılan istatistiklerin, köylülerin önemli bir kısmının topraksız olduğunu gösterdiğini ve Türkiye topraklarının ancak Türk çiftçilerine yetebileceğini ifade eden İnönü, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun tarıma ilişkin düzenlemelerinin yeterince incelenmediğini savunmuştur (Akşam, 28 Nisan 1954, s. 1-2).

İnönü'nün bu eleştirileri, CHP'nin millî tarım politikalarının korunması ve yerli çiftçilerin desteklenmesi gerektiği yönündeki yaklaşımının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Partinin üzerinde durduğu en önemli hususlardan biri, Demokrat Parti iktidarının aceleyle çıkardığı bu kanunun, tarım sektörünü kapsam dışında bırakmaması ve bunun sonucunda yabancı sermayenin toprak işleme faaliyetlerine yönelmesi nedeniyle eski kapitülasyonların yeniden canlanmasına imkân tanıyabileceği endişesidir (Akis, 15 Mayıs 1954, s. 15).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1954 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında, Ocak 1954'te yürürlüğe giren Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun uygulanmasına ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Bayar, yasanın yürürlüğe girmesinin ardından 138 firmanın Türkiye'de yatırım yapmak amacıyla başvuruda bulunduğunu ve bunlardan 77'sinin kabul edilerek ülkeye yaklaşık 65 milyon liralık yatırım yaptığını ifade etmiştir (TBMM TD, Dönem: 10, İ: 1, C: 1, Cilt: 2, 01.11.1954, s. 13).

Bayar, kanunun ilk altı aylık sonuçlarını, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın son beş yıllık faaliyetleriyle kıyaslamış ve bu doğrultuda yabancı sermaye yasasının başarılı olduğunu vurgulamıştır. Bayar'ın aktardığı verilere göre, Sınai Kalkınma Bankası, son beş yıl içinde Dünya Bankası'ndan 18 milyon dolar borç almış ve yerli sanayicilere 137 milyon lira kredi sağlamıştır. Ayrıca, yerli sanayicilerin katılımıyla toplamda 305 milyon liralık yatırım gerçekleştirilmiştir. Buna karşılık, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kapsamında yalnızca altı ay içinde 25 milyon dolarlık dış sermaye girişi sağlanmış ve

toplamda 200 milyon liralık yatırım yapılmıştır (TBMM TD, Dönem: 10, İ: 1, C: 1, Cilt: 2, 01.11.1954, s. 13).

Bayar, konuşmasında, yasanın uygulamaya konulmasının ardından yabancı yatırımcıların Türkiye'ye olan ilgisinin arttığını ve ülke ekonomisine önemli katkılar sağlandığını ifade etmiştir. Aynı zamanda, yabancı sermayenin ülkeye girişine yönelik beklentilerin gerçekleşmeye başladığını ve bu sürecin ekonomik büyümeye ivme kazandırdığını vurgulamıştır.

DP döneminde en fazla eleştiri alan konulardan biri, yabancı sermayeye tanınan geniş imkânlar olmuştur. Ancak DP, bu eleştirilere karşılık olarak, yabancı sermayeyi teşvik eden yasal düzenlemelerin, ülkenin sahip olduğu ancak yeterince değerlendirilemeyen petrol ve diğer doğal kaynakların ekonomiye kazandırılması amacıyla çıkarıldığını savunmuştur. Bu doğrultuda, Türkiye'nin kendi imkânlarıyla gerçekleştiremediği yatırımların, özellikle yüksek sermaye ve ileri teknoloji gerektiren sektörlerde, yabancı sermaye aracılığıyla hayata geçirilmesi hedeflenmiştir (Yıldız, 2017, s. 316).

Bu çerçevede, 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, yabancı sermayenin Türkiye'ye girişini kolaylaştıran ve uluslararası ölçekte en liberal düzenlemelerden biri olarak kabul edilmiştir. Kanun, yabancı yatırımcılara geniş çalışma özgürlüğü tanımış, kâr ve ana sermayenin serbestçe transfer edilmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca, yabancı teknik eleman ve kalifiye personel için belirli gümrük muafiyetleri getirmiş ve bu kişilere Türkiye'de elde ettikleri kazançlarını yurtdışına transfer etme hakkı tanımıştır.

6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde önemli bir adım olarak değerlendirilmiş ve ülkenin yabancı sermaye politikalarında köklü değişikliklere yol açmıştır. Ancak, kanunun uygulama sürecinde karşılaşılan zorluklar ve muhalefetin eleştirileri, yabancı sermayeye yönelik politikaların dikkatle takip edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Daha liberal bir yabancı sermaye politikası benimsemek amacıyla hazırlanan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, 17 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır (Resmî Gazete, 17 Haziran 2003, Sayı: 25141).

4.7. 6326 Sayılı Petrol Kanunu: Yeni Bir Dönem Başlangıcı Liberal Petrol Politikaları

1954 yılı, Türkiye'nin petrol politikasında köklü değişimlerin yaşandığı ve yeni bir dönemin başlangıcını simgeleyen bir yıl olmuştur. Bu dönemde petrol politikalarının şekillenmesinde en önemli faktörlerden biri; ülkedeki taşıt sayısındaki artış olmuştur. Marshall Planı kapsamında sağlanan teknik yardımlar sayesinde, sert zeminli ve çift yönlü asfalt yollar inşa edilmiş; bu durum, otomobil ve kamyon ithalatında belirgin bir artışa yol açmıştır. Bununla birlikte, makineleşmenin yaygınlaşması, traktör ve kara taşıtları sayısındaki artış, gemi ve uçakların kullanımı, sanayi tesislerinin çoğalması ve kırsal alanlarda petrolün aydınlatma amacıyla kullanılması gibi faktörler, petrol tüketiminde büyük bir artışa neden olmuştur. 1948 yılı ile karşılaştırıldığında, 1954 yılı itibarıyla petrol tüketimi yaklaşık %298 oranında artmıştır. Bu hızlı tüketim artışı, Türkiye'nin petrol ihtiyacının ithalat yerine yerli kaynaklardan karşılanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, yerli petrol üretimine yönelik yatırımların artırılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Ancak, petrol çıkarma faaliyetlerinin yüksek sermaye, ileri düzeyde teknik bilgi, gelişmiş ekipman ve uzmanlık gerektirmesi nedeniyle, yabancı şirketlere petrol arama imtiyazlarının verilmesi gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda, daha fazla yabancı sermaye yatırımı çekebilmek amacıyla gerekli yasal düzenlemeler üzerinde çalışmalar başlatılmıştır (Öz, 2020, s. 97; Özdemir, 2006, s. 254).

Türkiye'de petrol politikalarında yaşanan en önemli gelişmelerden biri, liberal düzenlemeler içeren ve 1954 yılında yürürlüğe giren 6326 Sayılı Petrol Kanunu olmuştur. 18 Ocak 1954 tarihinde kabul edilen 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun ardından, Türkiye petrol sektörüne daha fazla önem vermeye başlamış; yerli petrol üretiminin sağlanması durumunda ekonomik büyümenin hızlanacağı ve döviz gelirlerinin artacağı öngörülmüştür. Bu dönemde, mevcut 792 Sayılı Petrol Kanunu'nun sektörün ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığı genel bir kabul görmüş ve yeni bir petrol kanununun gerekliliği ortaya çıkmıştır (Yıldız, 2015, s. 135-136).

Petrol arama ve işletme faaliyetlerinin yüksek sermaye, ileri teknik bilgi ve uzmanlık gerektirmesi, devlet bütçesiyle yapılan yatırımların yetersiz kalması ve malzeme ile nitelikli iş gücü temininde yaşanan zorluklar nedeniyle, Türkiye'de petrol arama faaliyetleri son derece yavaş ilerlemiş ve ulusal petrol sanayisi geliştirilememiştir. Bu durumun farkında olan Demokrat Parti hükümeti, ülke genelinde daha kapsamlı petrol arama ve araştırma faaliyetlerini teşvik etmek, artan akaryakıt ihtiyacını yerli

kaynaklardan karşılamak ve Türkiye’de petrol sanayisini tüm bileşenleriyle birlikte gelişmiş bir endüstriyel yapıya kavuşturmak amacıyla, 1954 yılında yeni bir Petrol Kanunu çıkarma gereği duymuştur (PİGM, 1973, s. 6).

DP’nin ilk iktidar döneminde, ekonomik kalkınmayı teşvik etmek amacıyla 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun hazırlanmasında Amerikan Büyükelçisi ve aynı zamanda Teksas kökenli bir petrol endüstrisi uzmanı olan George McGhee’nin danışmanlık yaptığı bilinmektedir. McGhee, konuyla ilgili anılarında şu ifadeleri kullanmıştır (Birand vd., 1991, s. 96) :

Bir seferinde hatırlıyorum, Menderes, Köprülü ve Bayar beni Atatürk Orman Çiftliği’ne davet etmişlerdi. Orada bana, petrol şirketlerini ülkeye çekebilmek için petrol üretiminde devlet tekeli kaldırılmaya karar verdiklerini söylediler. Büyük yatırımlar yapmalarına rağmen petrol bulamıyorlardı ve buna acil ihtiyaç duyuyorlardı. Onlara, bu süreci nasıl yönetmeleri gerektiğini anlattım. Öncelikle, Meclis’ten geçecek Petrol Yasası’nı oluşturmak için bir uzman getirmeleri gerekiyordu. Eğer yasa uygun şekilde hazırlırsa, yabancı petrol şirketleri Türkiye’ye yatırım yapabilirdi.

McGhee’nin aktardığına göre, Menderes Hükûmeti, Türkiye’nin petrol arama ve üretim faaliyetlerine uluslararası petrol şirketlerinin ilgisini çekebilmek amacıyla, devletin petrol üzerindeki tekeli kaldırma yönünde bir karar almıştır. Bu amaç doğrultusunda, yabancı sermayeyi teşvik edecek yeni bir yasal çerçevenin oluşturulmasına öncelik verilmiştir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Türkiye, petrol sektöründe devletçi bir politika benimsemiş ve petrol arama ile işletme faaliyetlerini devletin yetki alanında tutmuştur. Bu yaklaşım, 1926 yılında yürürlüğe giren 792 Sayılı Petrol Kanunu ile yasal bir çerçeveye oturtulmuştur. Söz konusu kanun, Türkiye’de petrol arama ve işletme haklarını devlete tahsis etmiş ve yabancı şirketlerin bu alandaki faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Kanunun ikinci maddesinin (A) fıkrasında, petrol ve türevlerinin bilimsel olarak tespit edildiği sahalarda doğrudan devletin arama ve sondaj faaliyetlerini yürüteceği hükme bağlanmıştır (TBMM ZC, Dönem: 2, İ: 76, C: 1, Cilt: 23, 24.03.1926, Petrol Kanunu Layihası (1/732) Sıra Numarası: 117, s. 4).

CHP iktidarı, yabancı şirketlere petrol imtiyazı verilmesi konusunda temkinli bir tutum sergilemiştir. Bu yaklaşım, 2 Mayıs 1949 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yapılan oturumda, dönemin Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas

tarafından açık bir şekilde ifade edilmiştir. Barlas, CHP'nin petrol politikası hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur (TBMM TD, Dönem: 8, İ: 79, C: 3, Cilt: 19, 02.05.1949, s. 22):

Daha önceki beyanlarımda, yabancı şirketlere petrol imtiyazı devredilemeyeceğini belirttim. Mevcut mevzuat da bizi bu konuda bağlamaktadır. (792 Sayılı Petrol Kanunu) Türkiye'de petrol imtiyazı yabancı bir şirkete devredilemez. Ancak, kanunun öngördüğü çerçevede petrol yatırımlarını hayata geçirmek için her türlü imkânı değerlendireceğiz. Şunu da vurgulamak isterim ki, bu ülkenin yalnızca petrolü değil, sokaktaki en ufak çakıl taşı bile bizim için petrol kadar değerlidir. Ülkenin kaynaklarını işletirken, bunların istismarına izin vermeyeceğiz. Bu konuda son derece hassasız.

Barlas'ın açıklamaları, CHP'nin petrol politikasında yabancı sermayeye karşı kontrollü ve denetimli bir yaklaşım benimsediğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, petrol kaynaklarının milli menfaatler çerçevesinde değerlendirilmesine öncelik verilmiş ve yabancı yatırımcıların sektördeki etkisinin sınırlandırılmasına yönelik bir politika izlenmiştir.

1926 yılında yürürlüğe giren 792 Sayılı Petrol Kanunu, 1950'li yıllarda Türkiye'nin benimsediği dışa açık ekonomik politikalar doğrultusunda ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bu durum, 1952 yılında dönemin İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı tarafından yeni bir petrol kanununun hazırlanması yönünde talimat verilmesine neden olmuştur. Yeni petrol kanununun, Maden Kanunu'na paralel olarak hazırlanması planlanmış ve bu doğrultuda bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyonun üyeleri şu isimlerden oluşmaktaydı: Cevat Eyüp Taşman (MTA Enstitüsü Petrol Grup Müdürü ve Baş Müşaviri), Necdet Egeran (MTA Enstitüsü Jeoloğu), Safi Teziç (Maden Dairesi Müşaviri), Muvaffak Akbay (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı).

Komisyon, iki aylık bir çalışma sonucunda yeni petrol kanunu tasarısını hazırlamıştır. Ancak, kısa sürede tamamlanan bu tasarının yabancı petrol şirketlerini Türkiye'ye yatırım yapmaya teşvik edemeyeceği kanaatine varılmıştır. Bunun üzerine, yabancı yatırımcıları Türkiye'ye çekebilecek düzenlemelerin belirlenmesi amacıyla uluslararası bir uzmanın yeni petrol kanunu taslağında görev alması gerektiği kararlaştırılmıştır. Bu dönemde, İsrail Devleti'nin 1952 yılında yeni bir petrol kanunu kabul ettiği ve bu kanunun ABD'li hukukçu ve jeolog Max W. Ball³⁴ tarafından

³⁴ Max Waite Ball, 9 Eylül 1885 tarihinde Illinois, Munson Township'de doğdu. Kariyerine 1910-1916 yılları arasında ABD Jeoloji Araştırması'nda Petrol Kurulu Başkanı olarak başladı. 1915 yılında Amelia Maeder ile evlendi. 1916-1917 yıllarında ABD Maden Bürosu'nda resmi görev aldı ve burada maden kaynaklarının değerlendirilmesi üzerine çalıştı. 1917-1944 yılları arasında çeşitli madencilik şirketlerinde

hazırlandığı öğrenilmiştir. Konuya ilişkin olarak Dışışleri Bakanlığı tarafından yürütülen araştırmalar sonucunda, uzun yıllar ABD Petrol Dairesi Başkanlığı görevinde bulunmuş olan Max W. Ball'un, Türkiye'ye davet edilerek yeni petrol kanunu tasarısı çalışmalarına katkı sağlamasına karar verilmiştir (Özcan, 2006, s. 80).

Yeni petrol kanununun hazırlanması amacıyla Max W. Ball'un MTA Enstitüsü bünyesinde çalışmasına izin verilmesi için gerekli hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda, Dışışleri Vekâletinin 31872/442 sayılı yazısına istinaden, 2007 sayılı Kanun'un 2. maddesinin B fıkrası³⁵ uyarınca, 30 Ocak 1953 tarih ve 34/95 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi çıkarılmıştır (BCA, 30-18-1-2/131-5-15).

Bakanlar Kurulu kararının ardından, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, ABD'de bulunan Max W. Ball ile iletişime geçmiş ve kendisine Türkiye'de çalışma teklifi sunmuştur. Büyükelçi Erkin, 12 Mart 1953 tarihinde Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, Washington'da Ball ile bir görüşme gerçekleştirdiğini bildirmiştir. Görüşme sırasında Max W. Ball, teklifi memnuniyetle kabul ettiğini, ancak yürüttüğü diğer görevler nedeniyle Mayıs ayı sonu veya Haziran ayında göreve başlayabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca, belirli bir kontrata bağlı olmadan, gündelik ücret esasına göre çalıştığını ve günlük ücretinin 500 ABD doları olduğunu belirtmiştir. Çalışma koşullarına ilişkin detayları ise önümüzdeki hafta içinde yazılı olarak ileteceğini bildirmiştir (TDA-502-24089-105503-1).

Büyükelçi Erkin'in 27 Mart 1953 tarihli bir diğer telgrafında, Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Robert L. Garner'in da Ball hakkında olumlu görüş bildirdiği aktarılmıştır. Garner, Max W. Ball'un petrol alanında birinci sınıf bir uzman olduğunu

jeolog ve yönetici olarak görev yaptı II. Dünya Savaşı, 1944-1946 yılları arasında Savaş Petrol İdaresi'nde Petrol Yönetici Yardımcısı Özel Asistanı olarak görev yaptı. Bu görevinde, savaş dönemi petrol kaynaklarının yönetimi ve dağıtımı üzerine çalıştı. 1946-1948 yılları arasında İçişleri Bakanlığı'nın Petrol ve Gaz Bölümü Müdürü olarak görev yaptı. Bu görevinde, ABD'nin enerji politikaları ve kaynak yönetimi konularında önemli kararlar aldı. 1948-1954 yılları arasında petrol ve gaz endüstrisi danışmanı olarak çalıştı. Bu dönemde, özellikle Türkiye gibi ülkelerin petrol kaynaklarının geliştirilmesi konusunda uluslararası danışmanlık yaptı. Max Waite Ball, 28 Ağustos 1954 tarihinde Washington DC'de vefat etti. **Bkz.** Harry S. Truman Library, Museum, 2024.

³⁵ Dönemin ekonomik buhranlarının yarattığı işsizliği önlemeye yönelik olan yasal düzenleme, 11 Haziran 1932 tarihli ve 2007 sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun'dur. On maddeden oluşan bu kanunun Birinci maddesinde genellikle her çeşit işçilik ile ziraat ve küçük sanatlar alanında yabancıların faaliyet göstermesini yasaklayan hükümler içermektedir. İkinci Maddesi, Bakanlar Kurulu kararıyla özel izin verilmedikçe aşağıda sayılan meslekler yabancılar tarafından icra edilemez. Denilmiştir. A) Uçak makinistliği ve pilotluğu, B) Devlete veya illere bağlı kurumlar veya belediyeler ile bunlara bağlı tesisat hizmetleri. Daha sonra, 1954 tarihli Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu hükümleri doğrultusunda esnetilen bu kanun, 27 Şubat 2003 tarihli ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun ile yürürlükten kaldırılmıştır. **Bkz.** Resmi Gazete, 16 Haziran 1932, s. 1564; Resmi Gazete, 6 Mart 2003, Sayı: 25040.

vurgulamış ve Dünya Bankası'nın Türkiye'ye petrol konusunda her zaman destek vermeye hazır olduğunu belirtmiştir (TDA-502-24089-105504-1).

2 Mayıs 1953 tarihinde, ABD'nin Türkiye Büyükelçisi George McGhee'nin talebi üzerine, Başbakan Adnan Menderes ile bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Görüşmede, hazırlanmakta olan yeni petrol kanunu tasarısı başta olmak üzere çeşitli konular ele alınmıştır. Büyükelçi McGhee, Türk hükümetinin yabancı petrol şirketlerini Türkiye'de petrol arama faaliyetlerine davet etme politikası doğrultusunda hazırlanan yasal düzenlemelerin ilerleyişini sormuştur. Başbakan Menderes, Max W. Ball ile yürütülen müzakerelerin tamamlandığını ve Ball'un kısa süre içinde, on günlüğüne Türkiye'ye geleceğini ifade etmiştir. Ancak Ball'un talep ettiği günlük 500 ABD doları tutarındaki ücretin çok yüksek olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, yeni bir mevzuata gerçekten ihtiyaç olup olmadığını da sorgulamış ve mevcut yetkilerin en azından şimdilik yeterli olabileceğini ifade etmiştir (Foreign Relations of the United States, 1988, s. 924).

Büyükelçi McGhee ise bu durumun hukuki bir mesele olduğunu ve Başbakan'ın kendisinden daha iyi bilgilendirilmiş olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Ancak, yürürlükteki Türk yasalarının, petrol yatırımı yapmak isteyen şirketler için yeterli hukuki zemini sağlayıp sağlamadığı konusunda tereddütleri olduğunu dile getirmiştir. McGhee'ye göre, büyük ölçekli yatırım yapmayı düşünen şirketler için 10 ila 50 milyon dolar arasında değişen sermaye gereksinimleri dikkate alındığında, mevcut yasal çerçevenin yetersiz kalabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, şirketlerin şu an için yüksek maliyet gerektirmeyen yüzey jeolojik keşif çalışmalarına katılmaya istekli olduklarını, ancak tatmin edici bir yasal dayanak sağlanmadan daha ileri aşamalara geçmek istemediklerini vurgulamıştır (Foreign Relations of the United States, 1988, s. 924).

McGhee, gerekli yasal düzenlemelerin mümkün olan en kısa sürede Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmesinin önemini vurgulamış, aksi takdirde şirketlerin ilgisini kaybedebileceği veya Türk hükümetinin yeni petrol politikası konusunda samimi olmadığı yönünde bir algının oluşabileceği uyarısında bulunmuştur. Başbakan Menderes ise eğer yeni bir mevzuatın gerekliliği ortaya çıkarsa, bunun TBMM'den geçirilmesinde herhangi bir zorluk yaşanmayacağını ve konunun dikkatlice inceleneceğini taahhüt etmiştir. Büyükelçi McGhee'nin görüşleri, mevcut yasal çerçevenin büyük ölçekli yatırımları teşvik etmede yetersiz kalabileceği endişesini ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkiye'nin petrol kaynaklarının daha etkin bir şekilde keşfedilmesi ve işletilmesi için

yatırım dostu, esnek ve güçlü bir yasal altyapının gerekliliğini açıkça ortaya koymuştur (Foreign Relations of the United States, 1988, s. 924).

Max W. Ball ile gerçekleştirilen müzakereler sonucunda, Türkiye'de yeni bir petrol kanunu hazırlanması konusunda mutabakata varılmıştır. Bu anlaşmanın ardından Ball, yeni yasal düzenlemelerin hazırlanmasına yönelik çalışmalara başlamak üzere 16 Mayıs 1953 tarihinde Ankara'ya gelmiştir. Ball'un Türkiye'ye gelişinin ardından, İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Anadolu Ajansı muhabirine yaptığı açıklamada, hükümetin petrol kaynaklarının en kısa sürede işletilerek ülke ekonomisine kazandırılmasına yönelik kararlılığını vurgulamıştır. Yırcalı, konuya ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır (Milliyet, 17 Mayıs 1953, s. 1-7):

Petrol kaynaklarının bir an evvel işletilerek ülkemizin hizmetine sunulması bakımından hükümetimizce alınan kararın uygulanmasına yönelik hazırlıklar hızla ilerlemektedir. Petrol mevzuatının hazırlanması sürecinde teknik ve hukuki bilgisinden faydalanabilmek amacıyla davet ettiğimiz tanınmış Amerikalı uzmanlardan Bay Max W. Ball, ülkemize gelmiş bulunmaktadır. Kendisi, bu alanda uluslararası düzeyde tanınmış bir isim olup, çeşitli ülkelerde müşavirlik yapmış ve bizzat petrol kanunları hazırlamıştır. Ball, bu ziyaretinde yalnızca 10 gün süreyle Türkiye'de kalacaktır. Ancak, bu süre içinde gerekli tüm bilgileri topladıktan sonra yaklaşık bir ay içinde çalışmalara başlaması beklenmektedir.

Bakan Yırcalı, açıklamalarının devamında, dünyaca ünlü dört büyük petrol şirketinin, karşılıklı herhangi bir taahhütte bulunmaksızın, Türkiye'deki çeşitli petrol sahalarında genel araştırmalar yapmak üzere izin aldığını ifade etmiştir. Bu şirketlerin uzmanlarının sahada çalışmalarına devam ettiğini belirten Yırcalı, başka firmalardan da yeni başvurular alındığını ve mevcut yasal çerçevede bu taleplere izin verileceğini açıklamıştır. Yırcalı, yeni petrol politikaları kapsamında, sürecin en kısa sürede ve en uygun koşullarda tamamlanabilmesi için gerekli tüm önlemlerin alındığını ve ülkenin menfaatlerine en uygun şartlarla petrol sektöründe ilerleme kaydedilmesinin hedeflendiğini vurgulamıştır. Bakan Yırcalı'nın açıklamaları, Türkiye'nin petrol sektöründe uluslararası iş birliğine açık, yatırım dostu ve hızlı sonuç almayı amaçlayan bir politika benimsemeye başladığını ortaya koymaktadır. Bu süreç, Türkiye'nin petrol kaynaklarının daha etkin bir şekilde değerlendirilmesine yönelik yasal ve kurumsal altyapının güçlendirilmesine yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilebilir (Milliyet, 17 Mayıs 1953, s. 1-7).

İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Türkiye’de petrol kaynaklarının işletilmesine y6nelik h6k6metin son kararının (12 Kasım 1952 tarih ve 3/15833 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi) uygulanmasına ilişkin yapılan hazırlıklar hakkında bilgi vermek amacıyla, MTA Enstit6s6’nde bir basın toplantısı d6zenlemiştir. Toplantıya, bu s6re7te danışmanlık yapmak 6zere Türkiye’ye davet edilen tanınmış petrol uzmanı Max W. Ball da katılmıştır.

Bakan Yırcalı, toplantıda yaptığı a7ıklamada, yabancı şirketlerin katılımıyla 6zel sermaye ile iş birliği yaparak Türkiye’nin petrol kaynaklarının değerlendirilmesine y6nelik hazırlıkların hızla ilerlediğini ifade etmiştir. Bu kapsamda, Amerikalı petrol ve gaz uzmanı Max Ball’un danışmanlık teklifinin kabul edildiğini ve kendisinin Türkiye’de on g6n s6reyle incelemelerde bulunacağını belirtmiştir. Ayrıca, Ball’un Türkiye’nin genel ekonomik ve hukuki yapısı hakkında bilgilendirildiğini ve ihtiya7 duyduğu t6m verilerin kendisine sunulduğunu dile getirmiştir. Yırcalı, Max Ball’un Temmuz ayı sonuna kadar yeni petrol kanunu taslağına ilişkin g6r6şlerini paylaşacağını ve hazırlanan tasarının, kış d6nemi başında Türkiye B6y6k Millet Meclisi’ne sunulmasının hedeflendiğini ifade etmiştir. Bu s6recin kısa s6rede tamamlanacağına dair b6y6k bir beklenti i7inde olduğunu vurgulamıştır (Milliyet, 23 Mayıs 1953, s. 1-7).

Gazetecilerin Türkiye’nin petrol politikası ve yeni kanun 7alışmaları hakkında y6nelttiği soruları yanıtlayan Yırcalı, yabancı ve 6zel sermaye ile nasıl bir iş birliği modeli geliştirileceğinin belirlenmesinin ama7landığını belirtmiştir. Ayrıca, hazırlanan yeni petrol kanununun, yabancı şirketlerin Türkiye’de ger7ekleştireceği petrol arama, 6retim ve satış faaliyetlerinin temel 7er7evesini oluşturacağını ve bu yasal d6zenlemenin, 6lkenin ekonomik 7ıkarlarını g6zetirken yabancı sermaye ile dengeli bir ortaklık modeli oluşturmayı hedeflediğini ifade etmiştir. Petrol kaynaklarının işletilmesine ilişkin olarak Yırcalı, bu kaynakların belirli bir ayrıcalık tanınmaksızın 7eşitli şirketler tarafından değerlendirileceğini a7ıklamıştır. Amacın, hem 6zel sermayeyi Türkiye’ye 7ekmek hem de 6lkenin ekonomik ve mali 7ıkarlarını koruyarak en uygun şartları oluşturmak olduğunu dile getirmiştir. Bu doğrultuda y6r6t6len petrol politikalarının olumlu sonu7lar vermeye başladığını, tanınmış firmaların ve uzmanların Türkiye’ye ilgi g6sterdiğini ve ilk başvuruların yapıldığını belirtmiştir (Milliyet, 23 Mayıs 1953, s. 1-7).

Bakan Yırcalı’nın ardından gazeteciler, Max Ball’un Türkiye’deki petrol potansiyeline ilişkin değerlendirmelerini sormuştur. Ball, şu ifadeleri kullanmıştır (Milliyet, 23 Mayıs 1953, s. 1-7):

Eğer Türkiye’de geniş 6l7ekli petrol rezervleri bulunur ve işletilmezse, bu durum benim i7in b6y6k bir şaşkınlık kaynağı olacaktır. Ancak, bu aşamaya ulaşmadan 6nce 6nemli

bir çaba harcamak, uzun bir süre boyunca çalışmalar yürütmek ve büyük miktarda yatırım yapmak gerekecektir. Türkiye’de büyük petrol potansiyelinin bulunabileceğini söylememi sağlayan en önemli unsur, hükümetinizin bugüne kadar gerçekleştirdiği kapsamlı etüt çalışmalarıdır. Şu aşamada bu konuda söyleyebileceğim hususlar bunlarla sınırlıdır.

Bakan Yırcalı’nın açıklamaları ve Max Ball’un değerlendirmeleri, Türkiye’de petrol arama, üretim ve satış faaliyetlerini düzenleyecek yeni petrol kanunu çalışmalarının devam ettiğini göstermektedir. Bu süreçte, hem yabancı sermayeyi teşvik eden hem de ülkenin ekonomik çıkarlarını koruyan dengeli bir yasal çerçevenin oluşturulması hedeflenmiştir.

Mayıs 1953’te Max Ball’un MTA Enstitüsü bünyesinde petrol müşaviri olarak göreve başlamasının ardından, İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı’nın onayıyla yeni bir petrol kanunu hazırlamakla görevli bir komisyon oluşturulmuştur. Söz konusu komisyon, Max Ball’un danışmanlığında çalışmak üzere on kişiden oluşmuştur. Komisyonda yer alan isimler şu şekildedir (Lokman, 1958, s. 103.104):

- Emin İplikçi – MTA Enstitüsü Genel Müdürü, Elektrik Mühendisi
- Cevat Eyüp Taşman – MTA Enstitüsü Petrol Baş Müşaviri ve Petrol Grup Müdürü
- Kemal Lokman – MTA Enstitüsü Petrol Mühendisi
- Necdet Egeran – MTA Enstitüsü Jeolog
- Elmer E. Batzell – ABD Savunma Bakanlığı Petrol Kurumu eski Baş Müşaviri, Hukukçu ve Petrol Uzmanı
- Safi Teziç – Maden Dairesi Müşaviri
- Muvaffak Akbay – Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı
- Cahit Kayra – Gelirler Genel Müdürlüğü Müşaviri
- Osman Şefik İnönü – Maliye Bakanlığı temsilcisi
- Max Ball – Petrol Politikaları Uzmanı

Bu süreçte, o dönemde birçok ülkede yeni petrol kanunları hazırlanmakta olduğu göz önüne alınarak, benzer çalışmaları yürüten uzmanlardan faydalanılması amaçlanmıştır. Komisyon üyelerinden Necdet Egeran, dönemin gelişmelerini şu şekilde aktarmaktadır (TPAO İlk 50 Yıl, 2005, s. 30):

1953 yılı içerisinde bir petrol kanunu hazırlanması için görevlendirildim. Hemen bir heyet teşkil ettik. O sıralarda birçok ülkede yeni petrol kanunu hazırlanıyordu. Onların kanununu hazırlayan hukukçu, jeolog ve ABD eski petrol bakanı Max Ball’ı Türkiye’ye

davet ettik. Görüşmeler neticesinde anlaşmaya vardık ve altı aylık bir çalışma sonucunda yeni petrol kanunu hazırladık.

Bu süreç, Türkiye'nin petrol politikalarını modernleştirme ve uluslararası standartlara uygun bir yasal çerçeve oluşturma çabalarının önemli bir aşaması olarak değerlendirilmiştir.

1953 yılının Mayıs ayında Max Ball, Türkiye’de petrol arama ve işletme faaliyetlerine ilişkin gerekli kurumlar ve komisyon üyeleriyle temaslarda bulunarak bilgi edinmiştir. Bu süreçten sonra ABD’ye dönerek yeni petrol kanunu tasarısını hazırlamış ve 28 Ekim 1953 tarihinde Türkiye’ye geri dönmüştür. Yeni petrol kanunu tasarısının hazırlanmasında Max Ball ile birlikte çalışan Elmer E. Batzell, Ball’un bu süreçte gösterdiği çabaya dikkat çekerek şu ifadeleri kullanmıştır (Batzell, 1958, s. 126):

Max Ball, yeni petrol kanunu tasarısını hazırlayarak büyük bir övgüyü hak etmiştir. Sağlık durumu nedeniyle sıkı tıbbi kısıtlamalara tabi olmasına rağmen, kendisine konulan sınırlamaları bir kenara bırakmış ve Türkiye için adil, sağlam ve çekici kurallar içeren rekabetçi bir serbest girişim düzeni oluşturmuştur.

Max Ball, yürürlüğe giren petrol kanununun uygulanmaya başlamasından yaklaşık altı ay sonra, 28 Ağustos 1954 tarihinde Washington'da geçirdiği kalp krizi sonucu, 69 yaşında hayatını kaybetmiştir (Milliyet, 1 Eylül 1954, s. 1-3).

Milliyet Gazetesi’nin 29 Ekim 1953 tarihli haberine göre, Amerikalı petrol uzmanları Max Ball ve Elmer E. Batzell, özel sermaye ve girişimcilerin petrol sektöründe daha geniş olanaklara sahip olmasını amaçlayan yeni petrol mevzuatı taslağını tamamlamış ve birkaç gün içinde Türk hükümetine sunmayı planlamışlardır. Haberde, söz konusu tasarının, Petrol Müşaviri Max Ball ile ABD Savunma Bakanlığı Petrol Kurumu eski Baş Müşaviri ve hukukçu Elmer E. Batzell tarafından hazırlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca, Max Ball’ın 29 Ekim 1953’te Ankara’ya hareket edeceği ve Batzell’in de Ankara’da kendisine katılacağı belirtilmiştir. Türk hükümeti, Türkiye’deki petrol kaynaklarını geliştirmek ve yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmek amacıyla 1953 yılının Mayıs ayında Max Ball’ı, yeni yasal düzenlemeleri hazırlamakla görevlendirmiştir. Bu süreçte, Ball, 1953 yılı yazında Türkiye’de incelemelerde bulunmuş ve çeşitli Amerikan petrol şirketleriyle istişareler gerçekleştirmiştir. Haberde ayrıca, yeni petrol mevzuatı tasarısının yakın zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunulmasının öngörüldüğü bilgisine yer verilmiştir (Milliyet, 29 Ekim 1953, s. 1-7).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1953 tarihinde TBMM’de yaptığı konuşmada, ülkede önemli miktarda petrol rezervi bulunduğunu gösteren çeşitli kanıtların mevcut olduğunu belirtmiş ve bu değerli kaynakların, ülkenin kalkınma ve ilerlemesine katkı sağlaması amacıyla petrol politikasına yeni bir yön verdiklerini ifade etmiştir. Bayar, yerli ve yabancı özel sermaye ile iş birliği yaparak en kısa sürede somut sonuçlar elde etmeyi hedeflediklerini vurgulamış ve bu doğrultuda uluslararası deneyimlerden faydalanarak çeşitli ülkelerin petrol mevzuatları ile uygulamalarını incelediklerini dile getirmiştir. Bu çerçevede, Türkiye’nin ihtiyaçlarına ve çıkarlarına uygun yeni bir petrol kanunu tasarısı hazırlamak üzere bir uzman davet edildiğini açıklamıştır. Konuşmasında, hazırlık aşamasında olan petrol kanunu tasarısının yakın zamanda TBMM’ye sunulacağını ifade etmiştir. Ayrıca, dünya petrol sanayisinin önde gelen sekiz şirketine Türkiye’de jeolojik araştırmalar yapmaları için izin verildiğini belirten Bayar, söz konusu şirketlerin uzmanlarının son dört-beş aydır ülkenin çeşitli bölgelerinde çalışmalar yürüttüğünü ifade etmiştir (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 1, C: 4, Cilt: 25, 01.11.1953, s. 13).

İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, 5 Ocak 1954 tarihinde düzenlediği basın toplantısında, Max Ball ve Elmer E. Batzell tarafından 1953 yılının Kasım ayında hükümete sunulan ve toplam 140 maddeden oluşan yeni petrol kanunu tasarısı hakkında kapsamlı açıklamalarda bulunmuştur. Yırcalı, yeni kanunun temel amacının, Türkiye’nin petrol kaynaklarını daha etkin bir şekilde değerlendirmek ve ülkenin akaryakıt ihtiyacını karşılamak olduğunu belirtmiştir. Mevcut 792 Sayılı kanunun yetersiz kaldığını ve bu nedenle yeni bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulduğunu ifade eden Yırcalı, uluslararası alanda tanınmış petrol uzmanı Max Ball ve ekibinin görüşlerinden faydalandığını, ayrıca diğer ülkelerin petrol mevzuatları ve uygulamalarının da dikkate alındığını vurgulamıştır.

Bakan Sıtkı Yırcalı, yeni petrol kanununun hem Türkiye’nin ulusal çıkarlarını koruyan hem de yabancı yatırımcıların ilgisini çekebilecek hükümler içerdiğini ifade etmiştir. Söz konusu tasarının; petrol arama, işletme, boru hattı inşası ve rafineri faaliyetlerini kapsadığını belirtmiştir. Konuşmasının devamında Yırcalı, yeni petrol politikalarının ilan edilmesinden bu yana, uluslararası alanda tanınan on büyük petrol şirketi ya da şirketler grubunun Türkiye’de ön incelemelerde bulunduğunu aktarmıştır. Ayrıca, hazırlanan kanun tasarısının TBMM tarafından onaylanması hâlinde, söz konusu şirketlerin yanı sıra ilerleyen dönemde başvuru yapacak diğer yatırımcıların da

Türkiye’de faaliyet gösterebilmeleri için uygun ekonomik ve hukuki koşulların oluşacağını ümit ettiğini dile getirmiştir (Milliyet, 6 Ocak 1954, s. 1-7).

İşletmeler Bakanlığı tarafından hazırlanan yeni Petrol Kanunu tasarısı ve Geçici Komisyon raporu, 106 sıra sayısı ile 14 Ocak 1954 tarihinde hükümet tarafından TBMM’ye sunulmuştur. Petrol Kanunu Tasarısı ve Geçici Komisyon raporunda (1/735), hükümetin temel hedefi olarak, petrol kaynaklarının en kısa sürede tespit edilerek üretime kazandırılması ve değerlendirilmesi gösterilmiştir. Bu doğrultuda, yeni petrol politikalarının dünya petrol piyasası çerçevesinde askerî ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda en uygun koşullarla hayata geçirilmesi amaçlanmıştır. Raporda, bu politikanın temel çerçevesinin 12 Kasım 1952 tarihli ve 3/15833 sayılı Kararname ile belirlendiği ve kamuoyuna duyurulduğu belirtilmiştir. Tasarıda, dünyaca tanınmış petrol uzmanlarının görüşlerinden faydalandığı, son dönemde farklı ülkelerde yürürlüğe giren petrol kanunları ile bu kanunların uygulanmasında kaydedilen gelişmelerin incelendiği ifade edilmiştir. Hazırlanan tasarının, ülkenin özel koşulları göz önünde bulundurularak şekillendirildiği vurgulanmıştır.

Ayrıca, yürürlükteki 792 Sayılı Petrol Kanunu’nun çağın petrol teknolojisi ve sektörel gerekliliklerine uygun olmadığı, yabancı ve özel sermayeyi çekme konusunda yetersiz kaldığı ifade edilmiştir. Söz konusu kanunun, menşe ülkesi olan Romanya’da dahi yeterli bulunmayarak kısa süre içinde yürürlükten kaldırıldığı belirtilmiş, dolayısıyla Türkiye’de de artık geçerliliğini yitirdiği vurgulanmıştır. Bu çerçevede, Venezuela, Kanada, Peru, Kolombiya ve İsrail gibi ülkelerin petrol mevzuatları ayrıntılı biçimde incelenmiş; yabancı uzmanların görüşlerinden istifade edilmiş ve Türkiye’nin özgün ihtiyaçlarına uygun yeni bir petrol kanununun hazırlanmasının zorunlu olduğu ortaya konmuştur (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 57, C: 4, Cilt: 29, Ek Sıra Sayısı: 106, 04.03.1954, s. 4).

İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, 15 Ocak 1954 tarihinde, 1/735 sayılı Petrol Kanunu tasarısının görüşülmesi amacıyla geçici bir komisyon kurulmasına ilişkin bir önerge sunmuştur. Bakan Yırcalı, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne gelen evraklar arasında Petrol Kanunu tasarısının da bulunduğunu ve bu tasarının taşıdığı önem ve aciliyet nedeniyle özel bir komisyon tarafından incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda, Ekonomi, Adalet, Maliye ve Bütçe komisyonlarından seçilecek beşer üyeden

oluşan geçici bir komisyon kurulması önerilmiştir.³⁶ (TBMM TD, Dönem: 9, İ: 29, C: 4, Cilt: 27, 15.01.1954, s. 183). DP, daha önce Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası kapsamında yaptığı hatayı göz önünde bulundurarak, bu kez Petrol Kanunu tasarısını değerlendirecek olan komisyona muhalefet partilerinden de üye dâhil etmiştir (Toker, 1991, s. 266).

Yeni petrol kanunu tasarısı, henüz komisyon aşamasındayken hem DP ile CHP arasında hem de basında geniş çaplı tartışmalara konu olmuştur. Yeni Ulus Gazetesi'nde Nihat Erim, yeni petrol kanunu tasarısını anayasal açıdan inceleyerek bu tasarının çeşitli sakıncalar içerdiğini belirtmiştir. Erim'e göre, tasarının 136. maddesi anayasaya aykırıdır. Zira, Meclis, Petrol Kanunu'nu kabul ettikten sonra, yabancı bir şirketle yapılan petrol imtiyazı sözleşmesi bozulmadığı sürece, Meclis'in bu kanunu iptal etme yetkisi bulunmamaktadır. Erim, hiçbir bağımsız devletin bu tür bir imtiyazı kabul edemeyeceğini ve bu durumun anayasal ilkelere aykırı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, ileride bir anayasa mahkemesi kurulması halinde, bu mahkemenin iptal edeceği ilk kanunun bu olacağını öngörmüştür. Erim, "Türkiye'ye sömürge muamelesi yapılmasından kaçınılmalıdır." diyerek, Türkiye'nin egemenlik haklarına zarar verebileceği endişesini dile getirmiş ve bu durumun anayasal bir sorun teşkil ettiğini savunmuştur (Yeni Ulus, 1 Şubat 1954).

Nihat Erim, Yeni Ulus Gazetesi'ndeki bir diğer yazısında, yabancı petrol şirketlerinin Türkiye'ye yalnızca Max Ball şartlarıyla gelmek istediklerini ve Varlık Vergisi'ni bahane ederek Türkiye'ye sömürge muamelesi yapmaya çalıştıklarını eleştirmiştir. Erim, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve NATO gibi uluslararası kuruluşlara üye olduğunu hatırlatarak, yabancı sermaye ile eşit şartlarda işbirliği yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, yabancı sermayenin Türkiye'yi eski emperyalist zihniyetle değerlendirmemesi gerektiğini belirterek, petrol imtiyazcılarının Türkiye'yi sömürge şartlarıyla yönetme hevesinde olduklarını ifade etmiştir. Erim yazısının devamında şu ifadelerle yer vermiştir (Yeni Ulus, 12 Şubat 1954):

Muhtemel petrol imtiyazcıları, Türk petrollerine sömürge şartlarıyla el koyma hevesine kapılmışlardır. Burnumuzun dibindeki İsrail ve Mısır gibi ülkelerin şartlarını Türkiye'ye çok görmektedirler. Gerçek budur. Lozan'da kapitülasyonları kaldırdık. Aradan otuz yıl geçti, ancak yabancı sermayenin zihniyeti değişmemiştir. Memleketimize gene eski

³⁶ Önergede şu ifadeler yer almıştır: "Şifahen arz ettiğim sebeplere binaen, Petrol Kanunu layihasının havale edilmiş olduğu, Ekonomi, Adalet, Maliye ve Bütçe komisyonlarından seçilecek beşer üyeden mürekkep geçici bir komisyonda görüşülmesini arz ve teklif ederim."

emperyalist zihniyetle gelebileceğini zannediyorlar. Ne yazık ki DP iktidarı da, korkunç bir gaflet ve ihtiras içinde, ağır tarihi sorumluluğu, akılları durduran bir hafiflikle üstlenmeye hazır görünüyor.

Erim, petrol imtiyazcılarının Türkiye'ye sömürge şartları dayatma çabalarını ve yabancı sermayenin hala emperyalist bir zihniyetle hareket etmesini eleştirmiştir. Aynı zamanda, DP iktidarının bu duruma karşı yeterince direnç göstermediğini ve tarihi sorumluluklarını ihmal ettiğini belirtmiştir.

Şevket Rado, Akşam gazetesindeki köşesinde yeni petrol tasarısına değinerek, TBMM'nin çeşitli komisyonlarında Petrol Kanunu tasarısının görüşüldüğünü ve şu ana kadar 25 maddesinin kabul edildiğini belirtmiştir. Türkiye'nin petrol arama çabalarının yeni olmadığını, uzun yıllar süren aramaların sonunda on yıl kadar önce petrol bulunduğunu, ancak o zamandan beri işletilemediğini ifade etmiştir. Milli petrol sevdası peşinde koşmanın sonuç vermediğini ve petrol işletmeciliğinin dünya çapında uzmanlaşmış birkaç ülke tarafından yürütülen bir alan olduğunu vurgulamıştır. Türk işçisi ve mühendisinin bu alanda başarılı olamadığını söyleyen Rado, Petrol Kanunu tasarısının yabancı sermaye ve bu alanda tanınmış şirketler aracılığıyla Türk petrolünün işletilmesine imkân tanıdığını belirtmiştir. Türkiye'nin petrol zenginliğinden en büyük faydayı sağlaması için en uygun formülün bulunmasını temenni eden Rado, hükümetin bu konuya öncelik vermesinin ülkenin kalkınması için büyük bir hizmet olacağını vurgulamıştır (Akşam, 2 Şubat 1954, s. 2).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Şubat 1954'te ABD'ye bir resmi gezi gerçekleştirmiştir. Bu gezi, Petrol Kanunu tasarısının TBMM'deki komisyonlarda görüşüldüğü bir döneme denk gelmiş ve muhalefet tarafından eleştirilere neden olmuştur. Yeni Ulus Gazetesi'nin 12 Şubat 1954 tarihli haberinde, 1954 seçimlerinde DP'nin Amerikan petrol şirketlerinden büyük mali yardım aldığı iddia edilmiştir. Haberde, Celal Bayar'ın Amerikan petrol şirketlerine verdiği güvenceler ve Petrol Kanunu tasarısının Meclis'ten geçirilme süreci üzerinde durulmuştur.

Bayar'ın, Amerikan petrol şirketlerinin daveti üzerine ABD'ye seyahat ettiği ve bu seyahatin Petrol Kanunu'nun Meclis'ten geçirilme süreciyle aynı zamana denk gelmesinin tesadüf olmadığı ileri sürülmüştür. Max Ball tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin menfaatlerine aykırı olduğu iddia edilen Petrol Kanunu tasarısının, Meclis'ten geçirilmek istenmesi eleştirilmiştir. Bayar, ABD'de petrol şirketleri temsilcileriyle düzenlenen bir yemekte yaptığı konuşmada, Türkiye'nin ekonomisi için

petrolün önemini vurgulamış ve petrol kaynaklarını özel sermaye ve girişimlerle işletmek amacıyla bir Amerikalı uzmanın geniş kapsamlı bir rapor hazırladığını belirtmiştir. Bu rapora dayanarak hazırlanan kanun tasarısının şu anda Meclis'te görüşüldüğünü ve hem ülke çıkarlarını hem de özel teşebbüsün çıkarlarını dengeli bir şekilde koruduğunu ifade etmiştir (Yeni Ulus, 12 Şubat 1954, s. 1).

Bayar, bu kanun tasarısının diğer ülkelerdeki benzer yasalarla uyumlu olduğunu ve Türkiye'ye dönmeden önce Meclis'ten geçmesi ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, kanunun kabulüyle ilgili olarak telgrafla haber beklediğini söylemiştir. Haberde, Celal Bayar'ın seyahatinin ve petrol kanununun kabul sürecinin Türkiye'nin çıkarlarına uygun olmadığı, aksine Amerikan petrol şirketlerinin çıkarlarına hizmet ettiği iddialarına yer verilmiştir. Seyahatin ve kanunun geçiş sürecinin zamanlamasının dikkat çekici olduğu vurgulanmıştır (Yeni Ulus, 12 Şubat 1954, s. 1).

İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, 18 Şubat 1954 tarihinde Meclis komisyonunda yaptığı konuşmada, yeni petrol kanununun yürürlüğe girmesiyle birlikte devletin petrol işletmeleri üzerindeki tekeli sona ereceği ve özel sektörün bu alanda faaliyet göstermeye başlayacağını belirtmiştir. Yırcalı, tasarının her türlü endişeden arındırılmış bir şekilde kabul edilmesi gerektiğini vurgulamış ve özellikle muhalefetin ısrarla üzerinde durduğu 136. maddenin³⁷ bile tasarıdan çıkarılabileceğini ifade etmiştir. 19 Şubat 1954 tarihinde yapılan CHP İstanbul İl Kongresi'nde, CHP Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu, özellikle ülkenin ekonomik durumunun ciddiyetine dikkat çekmiştir. Ayrıca, yabancı sermaye ve petrol konularını ele alarak, bunların ülke çıkarlarına zarar verdiğini savunmuştur. Somuncuoğlu, petrol kanunu hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: "CHP iktidara geldiği takdirde, bu kanunu yok sayarak geri alacaktır. Hem içerden hem de dışardan sürekli tazyikler (baskılar) yapılmaktadır. Bizler, haysiyetimizden asla ödün veremeyiz. Eğer verirsek, dostumuz Amerika dahi olsa, bize kesinlikle itibar etmez." (Akşam, 20 Şubat 1954, s. 1-2).

Petrol kanunu tasarısı, yabancı basında da geniş yankı bulmuştur. Times Gazetesi, 18 Şubat 1954 tarihli sayısında İstanbul muhabirine atıfla, TBMM'de karma komisyon tarafından müzakere edilmekte olan yeni petrol kanunu tasarısının, yabancı firmaların

³⁷ Petrol haklarının hukuki mahiyeti Madde 136-Bu kanuna göre verilmiş olan arama veya işletme ruhsatnameleri, belge veya bunların muaddel şekilleri, taallük ettikleri arama ve işletme sahalarına ve petrol ameliyelerine münhasır olmak üzere bu kanunun taraflara yüklediği mükellefiyet ve mecburiyetler ve tanıdığı halklar bakımından, Cumhuriyet Hükümeti ile petrol hakkı sahibi arasında akdolanmış bir mukavele mahiyetinde olup meriyet müddetleri boyunca, kusur olmadıkça, hüküm ve şartları ihlâl edilmedikçe veya tarafların karşılıklı rızaları bulunmadıkça değiştirilemez ve fes olunamaz.

Türkiye’deki petrol işletmelerine yönelik düzenlemeleri içerdiğini bildirmiştir. Haberde, kanun tasarısının metninin Kanada, Venezüella ve İsrail’de yürürlükte olan petrol kanunlarından esinlenerek Amerikalı bir uzmanın katkılarıyla hazırlandığı ifade edilmiştir. Yeni petrol kanununun temel amacının, şirketlerin tekelleşmesini ve işletme faaliyetlerini kasıtlı olarak yavaşlatmasını önlemek olduğu belirtilmiştir. Buna ek olarak, her bir şirketin elli yıldan fazla petrol işletme hakkına sahip olamayacağı ve Türk hükûmetine verilecek işletme hakkı ile vergi miktarının net karın yüzde ellisini geçemeyeceği öngörülmüştür. Gazete, yabancı şirketlere aşırı avantaj sağlaması ve vergi uygulaması konusunda TBMM’nin yetkilerini sınırlaması nedeniyle, CHP sözcülerinin bu tasarının birçok maddesini eleştirdiğini de aktarmıştır (Dışişleri Bakanlığı TDA-534-37610-151068-16).

Petrol Kanunu Tasarısı üzerindeki müzakereler, 26 Şubat 1954 tarihinde karma komisyonda tamamlanmış ve tasarı kabul edilmiştir. Komisyon, yoğun eleştirilere konu olan ve yasama organının yetkilerini belli ölçüde sınırlayan 136. maddeyi tasarıdan çıkarmıştır. Bilindiği üzere, bu madde kanuna değişmez bir sözleşme niteliği kazandırmakta ve tarafların rızası olmaksızın herhangi bir değişiklik yapılması durumunda devletin tazminat ödeme yükümlülüğünü getirmekteydi. Bu düzenlemenin tasarıdan çıkarılması, hem muhalefet hem de iktidar tarafından olumlu karşılanmıştır. (Akşam, 27 Şubat 1954, s. 2)

Tasariya nihai şekli verildikten sonra, Max Ball 1 Mart 1954 tarihinde Türkiye’den ayrılmıştır. Ayrılmadan önce gazetecilere yaptığı açıklamada, tasarının hazırlanma sürecinde bazı gazeteler tarafından kendisi hakkında yapılan yayınlardan üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Ball, yapılan son değişikliklerle birlikte tasarının hem yabancı sermaye hem de Türkiye’nin çıkarlarına en uygun hale geldiğini belirtmiştir. Açıklamalarında, petrol kanunu tasarısının hazırlanmasında yalnızca danışman olarak görev aldığını ve karar yetkisinin tamamen Türk hükûmetine ait olduğunu vurgulayan Ball, şu ifadeleri kullanmıştır (Cumhuriyet, 3 Mart 1954, s. 1-6):

Ben petrol tasarısının hazırlanmasında yalnız müşavir olarak çalıştım. Karar verme yetkisi tümüyle hükûmetinizindir. Esasen 1953’te Türkiye’ye ilk kez geldiğimde, hükûmet petrol politikası çerçevesinde özel sermayeye yer verileceğini açıklamıştı. O dönemde devlet yetkilileriyle yaptığım görüşmeler sonucunda prensipler üzerinde mutabık kalınmıştı. Bu prensiplere uygun şekilde hazırlanan tasariya ilişkin gerekli değişiklik önerilerinde bulundum. Ekim ayında gerçekleştirdiğim ikinci ziyaretimde ise iki ay süreyle kalarak, komisyon tarafından yapılan hukuki düzenlemeleri inceledim...

Tüm bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, ben tasarının hazırlanmasında yalnızca müşavir olarak çalıştım.

İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, 1 Mart 1954 tarihinde saat 11.00'de İşletmeler Bakanlığı'nda bir basın toplantısı düzenleyerek petrol kanunu tasarısına ilişkin basın mensuplarına açıklamalarda bulunmuştur. Yırcalı, hazırlanan tasarının, muhalefet milletvekillerinin de katıldığı Geçici Komisyon (Muvakkat Encümen) tarafından gerçekleştirilen 39 toplantı boyunca detaylı bir şekilde incelendiğini ve hükümet ile tam bir mutabakat içinde son halini aldığını belirtmiştir. Ayrıca, tasarının temel hedefinin, mevcut petrol kaynaklarını mümkün olan en kısa sürede değerlendirerek ülke ekonomisine kazandırmak olduğunu ifade etmiş; bu bağlamda, yerli ve yabancı özel girişimlerin petrol arama ve işletme faaliyetlerine katılımının teşvik edilmesinin öngörüldüğünü vurgulamıştır (Cumhuriyet, 2 Mart 1954, s. 1).

1 Mart 1954 tarihinde TBMM Başkanlığına sunulan Geçici Komisyon Raporu'nda, 15 Ocak 1954 tarihli oturumda alınan kararla bir komisyon oluşturulduğu ve bu komisyonun petrol kanunu tasarısını inceleyerek müzakere ettiği belirtilmiştir. Söz konusu komisyon, İşletmeler, Maliye, Ekonomi ve Ticaret Bakanlıkları temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilen toplantılarda tasarıyı ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Komisyonun ulaştığı temel sonuçlardan biri, Türkiye'nin petrol politikalarının yeniden belirlenmesi sürecinde iki temel seçeneğin değerlendirilmesi gerektiği yönünde olmuştur:

1. Ülkenin akaryakıt ihtiyacının, geçmişte olduğu gibi, ithalat yoluyla karşılanmaya devam edilmesi ve artan talep doğrultusunda her yıl daha fazla döviz harcanması;
2. Dünyadaki diğer ülkelerin benimsediği yöntemlere paralel olarak, Türkiye'nin petrol rezervlerinin ivedilikle işletmeye açılması ve bu sayede ülkenin ekonomik gücünün artırılarak kalkınma faaliyetlerinin hızlandırılması.

Raporda ayrıca, 1933 yılından itibaren yürütülen petrol arama faaliyetlerinin, Türkiye toprakları altında kayda değer petrol rezervlerinin varlığını ortaya koyduğu ifade edilmiştir. 2804 sayılı Kanun uyarınca kurulan MTA Enstitüsü aracılığıyla bazı petrol sahalarının işletme aşamasına geçirildiği belirtilmiştir. Bununla birlikte, petrol arama ve işletme faaliyetlerinin gerektirdiği geniş mali kaynaklar, ileri teknik donanım ve bilimsel yeterlilik dikkate alındığında, yalnızca MTA Enstitüsü'nün çabalarıyla bu alanda istenilen düzeyde bir gelişmenin sağlanmasının mümkün olamayacağı vurgulanmıştır. (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 57, C: 4, Cilt: 29, Ek Sıra Sayısı: 106, 04.03.1954, s. 21).

Petrol Kanunu tasarısı, yoğun eleştirilere maruz kalmış, ancak itiraz edilen temel noktaları üzerinde değişiklikler yapıldıktan sonra 4 Mart 1954 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlanmıştır. Tasarının öncelikli ve ivedilikle ele alınması önerisi, İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı tarafından sunulmuştur. Bu öneriye karşı, CHP Sinop Milletvekili Server Somuncuoğlu söz alarak, 135 maddeden oluşan ve son derece önemli olan Petrol Kanunu tasarısının yalnızca bir gün önce dağıtıldığını belirtmiştir. Böyle kapsamlı ve kritik bir düzenlemenin, Meclis üyeleri tarafından layıkıyla incelenebilmesi için zamana ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır. Tasarının aceleyle görüşülmesi halinde, böylesine önemli bir konunun yeterince değerlendirilmeden yasalaşacağına dikkat çekmiş ve meselenin daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerektiğini ifade etmiştir.

Bakan Sıtkı Yırcalı ise kanun tasarısı üzerine yaptığı konuşmada, tasarının ilk taslağından encümen aşamasına kadar geçen süreçte yapılan değişikliklerin ve eklemelerin, Türkiye'de beklenenden daha fazla olduğu düşünülen petrol rezervlerinin işletilmesini teşvik etmeye yönelik olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, tasarının hem yerli hem de yabancı özel yatırımcılar için cazip hale getirilerek sağlam bir rekabet ortamı oluşturmayı hedeflediğini ifade etmiştir. Ayrıca, yapılan düzenlemelerin devletin tüm haklarını koruma amacını taşıdığını vurgulamıştır. Yırcalı, tasarının Yüce Meclis tarafından onaylanması halinde bu hedeflerin gerçekleşeceğine inandıklarını dile getirmiştir (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 57, C:4, Cilt: 29, 04.03.1954, s. 195-197).

CHP Meclis Grubu adına söz alan Cemal Reşit Eyüboğlu, petrol işletmelerinin yalnızca ulusal ekonomi açısından değil, aynı zamanda siyasi haklar ve bağımsızlık açısından da büyük önem taşıdığını vurgulamıştır. Petrol Kanunu tasarısının hazırlanış biçimine yönelik eleştirilerde bulunan Eyüboğlu, böylesine önemli bir düzenlemenin yalnızca bir yabancı uzmanın katılımıyla ve sınırlı sayıda bakanlık yetkilisi tarafından hazırlanmasının uygun olmadığını ifade etmiştir. Tasarının, yerli uzmanların ve bilim kuruluşlarının değerlendirmesinden geçirilerek hazırlanması gerektiğini savunmuştur.

Ayrıca, tasarının hızla Meclis gündemine getirilmesinin milletvekillerine yeterli inceleme süresi tanımadığını belirtmiştir. CHP'nin, petrol kaynaklarının işletilmesini devletin sorumluluğu olarak gördüğünü ve bu sürecin yerli ve yabancı özel girişimle ortaklıklar kurularak yürütülebileceğini kabul ettiğini ifade etmiştir. Ancak mevcut tasarının, petrol kaynaklarının işletilmesini tamamen özel girişime ve yabancı şirketlere bırakmasının CHP'nin temel ilkeleriyle bağdaşmadığını dile getirmiştir. Bu çerçevede Eyüboğlu, tasarıya ilişkin iki temel noktaya itiraz etmiştir:

1. Devletin petrol sektöründen tamamen uzaklaştırılması,
2. Petrol işletmeciliğinin fiili olarak yabancı şirketlerin kontrolüne bırakılması (TBMM ZC, Dönem: 9, İçtima: 57, Cilt: 29, 04.03.1954, s. 201-202).

Tasarı üzerine söz alan Türkiye Köylü Partisi Seyhan Milletvekili Cezmi Türk ise, yapılan değişiklikler sonucunda tasarının daha kapsamlı ve uygun bir hâle getirildiğini belirtmiştir. İşletmeler Bakanı'nın açıklamalarının birçok noktada tatmin edici olduğunu ifade eden Türk, bu şartlar altında tasarıya karşı çıkmanın doğru olmayacağını vurgulamıştır. Petrol Kanunu'nun, ülkenin mevcut ihtiyaçlarına, yaşadığı sıkıntılara ve gelecekteki gelişimine cevap verecek nitelikte bir düzenleme olduğunu düşündüklerini belirterek, destekleyeceklerini ve olumlu oy kullanacaklarını açıklamıştır (TBMM ZC, Dönem: 9, İçtima: 57, Cilt: 29, 04.03.1954, s. 224).

Başbakan Adnan Menderes, petrol kanunu tasarısıyla ilgili yaptığı konuşmada, petrol işletmeciliğinin derin bir uzmanlık ve büyük bir sermaye birikimi gerektiren bir alan olduğunu vurgulamıştır. Menderes, uzun süren çabalar ve önemli mali kaynakların tahsisini gerektiren bu faaliyetlerin, petrol tesislerini kurmuş ülkeler dışında hiçbir ülkenin kendi imkânlarıyla başarıyla yürütemediğini ifade etmiştir. Petrol arama, çıkarma ve işleme süreçlerinin yüksek maliyetli ve teknik uzmanlık gerektiren işler olduğunu belirten Menderes, bu tür faaliyetlerin ancak güçlü ekonomik ve teknik altyapıya sahip ülkeler tarafından gerçekleştirilebileceğini açıklamıştır.

Menderes, konuşmasının devamında şu ifadelerle yer vermiştir: “Bu itibarla, muhterem arkadaşlarımız, petrol meselesini yalnızca ekonomik bir konu olarak değil, aynı zamanda bu topraklar üzerinde varlığımızın ve millî savunmamızın en güçlü teminatı ve en hayati meselelerinden biri olarak görmektedir.” Bu sözleriyle Menderes, petrolün Türkiye için yalnızca ekonomik bir kaynak değil, aynı zamanda ülkenin bekası ve ulusal güvenliği açısından hayati bir öneme sahip olduğunu vurgulamıştır (TBMM ZC, Dönem: 9, İçtima: 57, C:4, Cilt: 29, 04.03.1954, s. 226).

CHP Grubu adına söz alan Faik Ahmet Barutçu, petrol konusundaki yanlış anlaşılmalara önüne geçmek ve önemli bir noktayı vurgulamak gerektiğini ifade etmiştir. Barutçu, CHP'nin yalnızca devlet işletmeciliğini tek çözüm olarak görmediğini, ancak devlet işletmeciliğini temel ilke olarak benimsediğini belirtmiştir. Bununla birlikte, hem ulusal hem de yabancı sermaye ile ortak girişimlere açık olduklarını dile getirmiştir. Ayrıca, Türkiye Köylü Partisi sözcüsü Cezmi Türk'ün görüşlerine saygı duyduklarını ve partisinin yasaya olumlu oy vereceğini kabul ettiklerini ifade etmiştir. Ancak Barutçu: “Biz, kendi prensiplerimize aykırı gördüğümüz için neticede kırmızı oy vereceğiz.”

diyerek, yasaya tamamen karşı olmadıklarını, ancak CHP'nin devletçi karakteri nedeniyle bütünüyle ret oyu kullanacaklarını belirtmiştir. Bununla birlikte, ulusal menfaatler doğrultusunda yasanın daha nitelikli bir hâle getirilmesi için gerekli gördükleri çalışmaları, muhalefet partisi olarak komisyonlarda olduğu gibi sürdüreceğini ifade etmiştir (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 57, C:4, Cilt: 29, 04.03.1954, s. 228).

5 Mart 1954 tarihinde DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, TBMM'de yaptığı konuşmada, Petrol Kanunu tasarısının ülke için büyük bir gereklilik olduğunu ve gecikmeksizin yasalaştırılması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin motorize bir ülke hâline geldiğini vurgulayan Tekelioğlu, olası bir savaş durumunda ABD'nin Türkiye'ye yeterli miktarda benzin sağlayıp sağlayamayacağı konusunda endişelerini dile getirmiştir. Konuşmasında, devletin 1933 yılından itibaren petrol arama faaliyetleri için 120 milyon lira harcadığını, ancak bu yatırımların sonuçsuz kaldığını belirtmiştir. Özellikle Adana-İncirlik bölgesinde yürütülen çalışmaların başarısız olduğunu ifade eden Tekelioğlu, bu çalışmalar sırasında bırakın petrolü, su dahi bulunmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün her yıl yapılan incelemelerde hayal kırıklığı yaşadığını aktarmıştır. Tekelioğlu, devletin petrol arama ve çıkarma faaliyetlerinde başarısız olduğunu savunarak şu ifadeleri kullanmıştır (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 58, C:4, Cilt: 29, 05.03.1954, s. 257-258):

Binaenaleyh, arkadaşlar; şimdi petrol çıkarmayalım, elimizdeki nizamnameye göre bu Devlet işidir, bunu Devlet çıkarsın diyorlar. Devlet ne çıkarır? İşte çıkan 1933 ten beri Daha 333 sene, 533 sene geçse yine Devletin, Türk Devletin petrol çıkarmasına imkân olamayacaktır. Madencilik o kadar zordur ki, bilhassa petrolcülük, o kadar zor bir iştir ki, işte Fransa. Fransa petrol çıkarmayı taahhüt etmiş fakat çıkaramamıştır. Arzu ettiği neticenin elde edilemeyeceğini anlayınca Amerikan şirketine arzı iftikar (çok ihtiyacı olma) etmiş ve onlara bu işi vermeyi kararlaştırmıştır. Acaba Fransız Devleti kadar bizim elemanımız var mı? Paramız var mı? O çıkaramazsa biz nasıl çıkarırız bilemem?

Bu ifadeleriyle Tekelioğlu, devletin petrol arama ve üretim faaliyetlerini tek başına yürütmesinin mümkün olmadığını ileri sürmüş, Fransa'nın dahi Amerikan şirketlerine başvurmak zorunda kaldığını belirterek Türkiye'nin yetersiz teknik kapasite ve mali imkânlar nedeniyle benzer bir başarı elde edemeyeceğini savunmuştur. Aynı gün TBMM'de yapılan görüşmeler sonucunda Petrol Kanunu'nun üç maddesi kabul edilmiş ve müzakerelerin ertesi sabah devam edeceği ilan edilmiştir (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 58, C:4, Cilt: 29, 05.03.1954, s. 281).

6 Mart 1954 tarihinde TBMM’de Petrol Kanunu’nun 4. maddesi³⁸ üzerine görüşmelere devam edilmiş, ardından 6. madde³⁹ üzerine çeşitli itirazlar dile getirilmiştir. CHP üyeleri, özellikle 6. maddeye ilişkin endişelerini vurgulamışlardır. Bu kapsamda CHP Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu, yabancı devlet mevzuatına göre kurulacak şirketler hususunda başından itibaren karşı olduklarını belirtmiştir. Eyüboğlu, hükümetten bu konuda Türkiye’de hangi bilimsel otoritelerden görüş alındığını açıklamasını talep etmiş ve Türkiye’nin tarih boyunca kapitülasyonlar nedeniyle büyük felaketler yaşadığını hatırlatmıştır. Eyüboğlu, 6. maddeye yönelik eleştirisini şu sözlerle dile getirmiştir: “Altıncı maddede yer alan ‘yabancı mevzuat’ ibaresinin, ülkemizin yüksek menfaatleri açısından, hem mevcut durum hem de gelecekte doğurabileceği büyük tehlikeler bakımından, ayrıca kanunun birçok hükmünün uygulanabilirliğini zayıflatma riski taşıması nedeniyle çıkarılmasını talep ediyoruz.”

Bu görüşlere karşılık olarak İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, hükümet tarafından TBMM’ye sunulan tasarının nihai hâline kadar Türkiye’nin hukuki rejimine tamamen uygun bir çerçevede hazırlandığını savunmuştur. Tasarının, Türkiye’nin egemenlik haklarını koruduğunu ve bu hakları zedeleyebilecek herhangi bir ifadeye yer vermediğini ifade etmiştir. Ayrıca, metinde ve içeriğinde böyle bir olumsuzluğun bulunmadığını vurgulamıştır. Yırcalı, yabancı şirketlerin Türkiye’de faaliyet göstermesine yönelik olarak şu örneği vermiştir: “Bugün hâlihazırda birçok yabancı şirket ülkemize gelmekte ve kendi tüzel kişilikleriyle faaliyet göstermektedir. Örneğin, Sokony-Vacuum Şirketi bir yıl öncesine kadar ülkemizde yabancı kimliğiyle çalışmalarını sürdürmekteydi.” Öğleden sonraki oturumlarda maddeler hızlı bir şekilde görüşülmüş ve toplam 114 madde kabul edildikten sonra oturum sona ermiştir (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 59, C:4, Cilt: 29, 06.03.1954, s. 295-297).

Cumhuriyet Gazetesi’nde yayımlanan “Hayırlı Bir İşaret” başlıklı yazısında Nadir Nadi, TBMM’de kabul edilen 114 maddelik Petrol Kanunu’nun olumlu bir düzenleme olduğunu ifade etmiştir. Nadi, muhalefetin Meclis’teki çalışmaları sayesinde tasarının ülke çıkarlarına daha uygun hale getirildiğini belirterek, iyi niyetli bir muhalefetin iktidar için değerli bir destek olduğunu vurgulamıştır. Yazıda, CHP adına söz alan Cemal Reşit Eyüboğlu’nun, partisinin devletçilik ilkesine bağlılığı nedeniyle söz konusu yasa

³⁸ Madde 4-Bu kanuna göre müsaade, arama ruhsatnamesi, işletme ruhsatnamesi veya belge alınmadan hiçbir petrol ameliyesi yapılamaz

³⁹ Madde 6- Bir müsaadeye, arama ruhsatnamesine, işletme ruhsatnamesine veya belgeye T. C. kanunlarına veya yabancı Devlet mevzuatına göre hükmi şahsiyeti haiz ancak bir şirket sahip olabilir.

tasarısına karşı oy kullandığını açıkladığına da değinilmiştir. Nadi, DP'nin benimsediği devletçilik anlayışının, Atatürk'ün ilkelerine daha yakın olduğunu savunmuştur (Cumhuriyet, 7 Mart 1954, s. 1).

Nadi, CHP'nin mevcut durumunu eleştirerek, partinin henüz kendi ekonomik politikasını netleştiremediğini ve bu durumun petrol kanunu tartışmalarında açıkça görüldüğünü belirtmiştir. Batı dünyasında petrol üretiminin devlet sermayesiyle sağlandığı bir örnek bulunmadığını ifade eden Nadi, CHP'nin devletçilik ilkesiyle bu durumun tamamen çeliştiğini dile getirmiştir. Petrolün, normal sermaye birikimiyle değil, devletin kendi kaynaklarıyla işletilmesinin mümkün olmadığını ve işletilse bile verimli sonuçlar alınamayacağını savunan Nadi, bu bağlamda CHP'nin ekonomik politikalarının tutarsız ve güncel koşullara uygun olmadığı eleştirisinde bulunmuştur. Nadi'nin değerlendirmeleri, dönemin siyasi ve ekonomik tartışmalarına ışık tutarken, özellikle devletçilik ilkesinin uygulanabilirliği ve petrol sektöründeki yönetim modellerine dair önemli bir perspektif sunmuştur (Cumhuriyet, 7 Mart 1954, s. 1).

7 Mart 1954 tarihinde gerçekleştirilen TBMM görüşmelerinde, 115. maddeden itibaren ele alınan Petrol Kanunu tasarısının 21 maddesi herhangi bir değişiklik yapılmaksızın kabul edilmiştir. Kamuoyunun büyük ilgisini çeken ve uzun süredir tartışmalara konu olan yeni Petrol Kanunu, kapsamlı çalışmalar ve dört gün süren Meclis müzakerelerinin ardından 256 kabul, 17 ret oyuyla yasalaşmıştır (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 60, C:4, Cilt: 29, 07.03.1954, s. 463).

İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, yeni petrol kanununun kabul edilmesi üzerine TBMM'de yaptığı konuşmada, Türk milletinin tarih boyunca bağımsızlığını koruma ve güçlü bir devlet kurma konusundaki kararlılığını vurgulamıştır. Yırcalı, Türkiye'nin milli menfaatlerine uygun hareket eden yabancı girişimcilerin haklarını her zaman koruduğunu ifade etmiş ve yeni petrol kanununun sektörde faaliyet göstermek isteyen yatırımcılara uygun bir ortam sağladığını belirtmiştir. Türkiye'nin jeolojik, ekonomik ve siyasi avantajlarının yatırımcılar açısından önemli fırsatlar sunduğunu dile getirmiştir.

Konuşmasının devamında Yırcalı, ileriye dönük büyük adımların zaman zaman tepkilerle karşılaşabileceğini ve bu nedenle cesur ve sorumluluk sahibi bir yönetimin gerekliliğini vurgulamıştır. Ayrıca, iktidarın petrol politikalarında kararlılıkla hareket ettiğini ifade ederek şunları söylemiştir (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 60, C:4, Cilt: 29, 07.03.1954, s. 358-359):

Meclisimiz ve hükümetimiz, petrol alanında da kararlı duruşunu sergilemiştir. Böylece, dokuzuncu Büyük Millet Meclisimiz, ülkemiz için önemli bir atılım olan bu düzenlemeyi

başarıyla hayata geçirmiştir. Ancak, bu kanunun yürürlüğe girmesiyle tüm sorunların çözüldüğüne inanmak doğru olmayacaktır. Kanunun uygulanması sürecinde, petrol aramalarının yanı sıra bulunan rezervlerin işletilmesi ve satışı noktasında gerekli önlemler alınmalıdır. Hangi hükümet görevde olursa olsun, başarıya ulaşmak için azami çaba gösterecektir. Bu önemli yasal düzenlemenin ülkemiz için hayırlı olmasını temenni ediyorum. Meclis üyelerinin gösterdiği büyük ilgi ve titiz çalışmalar, gelecekteki uygulamalar için yol gösterici olacak ve olumlu sonuçlar doğuracaktır. Hepinize teşekkür ediyorum.

Yırcalı'nın bu ifadeleri, hükümetin petrol sektörüne yönelik reformları hayata geçirme konusundaki kararlılığını ve yeni yasanın uygulanmasının uzun vadeli bir süreç gerektirdiğini ortaya koymaktadır. 1954 Petrol Kanunu, Türkiye'nin petrol kaynaklarının değerlendirilmesi sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.

TBMM tarafından kabul edilen 6326 Sayılı Petrol Kanunu, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri basınında geniş yankı uyandırmıştır. 8 Mart 1954 tarihli İngiliz gazeteleri, Meclis'in Pazar günü gerçekleştirdiği oturumda yeni petrol kanununun kabul edildiğini duyurmuştur. The Times gazetesi, söz konusu gelişmeyi şu ifadelerle aktarmıştır (TDA-534-37610-151068-14):

Bu kanun tasarısı, Demokratlar ile Halkçılar arasında uzun ve şiddetli tartışmalara neden olmuştur. Demokrat Parti, Türk devletinin petrol sektöründe faaliyet gösterebilmesi için gerekli mali ve teknik kaynaklara sahip olmadığını savunmuştur. Ayrıca, Türk sanayi, tarım ve silahlı kuvvetlerinin artan petrol ihtiyacının, ülkenin döviz rezervleri üzerinde ciddi bir yük oluşturduğunu ileri sürmüştür. Yeni düzenleme kapsamında, Türk devletine ödenecek “royalty” oranı, üretilen petrolün %12,5'i olarak belirlenmiş, toplam vergi ve “royalty” yükünün ise net kârın %50'sini aşmaması kararlaştırılmıştır. Hükümet, yabancı petrol şirketlerinin Türkiye'deki faaliyetlerinin, diğer sektörlerde de yabancı sermayeyi teşvik edeceğini ve böylece ülkenin ekonomik yapısında yeni bir dönemin başlayacağını ümit etmektedir.

Öte yandan, Manchester Guardian gazetesi, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun kabul edildiğini bildirmiş, ancak CHP basınının eleştirilerine maruz kalan iki maddenin geri çekilmiş olmasına rağmen CHP milletvekillerinin tasarıya karşı oy kullandıklarını belirtmiştir. Haberde şu sözlere yer verilmiştir (TDA-534-37610-151068-14):

Bu maddeler, Türkiye'nin petrol şirketlerinin net kârının %50'sinden fazlasını almamasını öngörmekte ve gelecekteki hükümetleri, şirketlerle yapılan sözleşmelere

uymakla yükümlü kılmaktaydı. Görüşmeler sırasında CHP milletvekilleri, hükümetin petrol üretimi üzerinde kontrol sahibi olması gerektiğini savunmuş ve iktidara gelmeleri durumunda bu kanunu değiştirme zorunluluğu hissetmeyeceklerini ifade etmişlerdir.

Söz konusu haberler, uluslararası kamuoyunun Türkiye'nin yeni petrol politikalarına yönelik ilgisini ve bu düzenlemenin ülkenin ekonomik ve siyasi yapısına etkileri konusundaki değerlendirmeleri gözler önüne sermektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin önde gelen gazetelerinden The New York Times, Türkiye'nin ekonomik gelişimini “olağanüstü” olarak nitelendirmiştir. Benzer şekilde, New York Herald Tribune gazetesi, Türk Parlamentosu'nun uzun süredir beklenen petrol yasasını kabul etmesinin, Amerika'daki Türkiye dostları tarafından memnuniyetle karşılanacağını belirtmiştir. Söz konusu haberde, Türkiye'nin artan refahı, “son dönemlerin en dikkat çekici ekonomik başarılarından biri” olarak değerlendirilmiş ve bu büyümenin hızlandırılabilmesi için ülkenin, yabancı sermaye desteğiyle petrol kaynaklarını geliştirme çabalarına vurgu yapılmıştır. Ayrıca, New York Herald Tribune, millileştirmenin yaygın bir söylem olduğu bir dönemde, Türkiye'nin petrol politikalarının dikkatle incelenmesi gereken önemli bir örnek teşkil ettiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin, yabancı yatırımları teşvik eden yaklaşımıyla farklı bir ekonomik model sunduğu ve bu stratejinin uluslararası düzeyde önemli bir örnek oluşturduğu vurgulanmıştır. Bu değerlendirmeler, Türkiye'nin 1950'li yıllardaki ekonomik büyüme hamlesinin ve petrol sektörüne yönelik reformlarının, uluslararası kamuoyunda olumlu bir yankı uyandırdığını göstermiştir (Milliyet, 10 Mart 1954, s. 1).

Dönemin Başbakan Yardımcısı ve Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, 1965 yılında katıldığı bir açık oturumda, 1954 yılında Demokrat Parti hükümetinin petrol politikasında gerçekleştirdiği değişikliği detaylı bir şekilde açıklamıştır. Çelikbaş, Türkiye'de petrol arama faaliyetlerinin 1926 yılında çıkarılan bir kanunla düzenlendiğini ve petrolle ilgili tüm işlemlerin devlet eliyle yürütülmesinin kabul edildiğini belirtmiştir. 1935 yılında kurulan MTA Enstitüsü, 1954 yılına kadar sürdürdüğü çalışmalar sonucunda Raman ve Garzan'da petrol çıkarıldığını ifade etmiştir. Ancak, 1954 yılında petrol politikasında köklü bir değişikliğe gidilerek 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun kabul edildiğini vurgulamıştır. Çelikbaş, bu politika değişikliğinin gerekçelerini şu şekilde açıklamıştır (Yön, 11 Mayıs 1965, s. 10):

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye, Batı Bloku ile bütünleşerek Hür Dünya içerisinde yerini almış ve Avrupa Tediye Birliği'ne katılarak ekonomisini serbestleştirme

yönünde adımlar atmıştır. Ancak, sürekli artan dış ödeme açıkları nedeniyle Türkiye, 22 Eylül 1952’de bu serbestleştirme politikasından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Ülkenin ekonomik gelişimini sürdürebilmesi için yeni bir temel hammaddeye ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş ve bu gereksinimin petrol ile karşılanabileceği düşünülmüştür. Bu çerçevede, 22 Kasım 1952 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile petrol kaynaklarının etkin bir şekilde değerlendirilmesine yönelik adımların atılması ve dünya petrol politikalarının gerektirdiği düzenlemelerin yapılması kararlaştırılmıştır. Söz konusu kararın temel amacının, ülke ekonomisini güçlendirmek ve savunma sanayisinin ihtiyaçlarını yerli kaynaklardan karşılamak olduğu vurgulanmıştır.

Çelikbaş, 1954 yılında yürürlüğe giren 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun, petrol kaynaklarının hızlı, kesintisiz ve verimli bir şekilde değerlendirilmesini sağlamayı hedeflediğini ifade etmiştir. Petrol sektörünün uluslararası bir yapıya sahip olduğunu belirterek, yeni yasal düzenlemeyle petrol üretiminin küresel piyasa koşullarına uygun hale getirildiğini belirtmiştir. Ayrıca, büyük ölçekli sermaye ve teknik bilgi birikimine sahip uluslararası şirketlerin sektöre katılımının bu kanun sayesinde mümkün hale geldiğini ve petrolün küresel rekabete açılmasının sağlandığını vurgulamıştır.

7 Mart 1954 tarihinde kabul edilen 6326 Sayılı Petrol Kanunu, 16 Mart 1954 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, Türkiye’de yeni ve liberal bir petrol politikasının temellerini atmıştır. 6326 Sayılı Petrol Kanunu, 24 Mart 1926 Tarihli ve 792 Sayılı Petrol Kanunu’nun aksine, petrol kaynaklarının yalnızca devlet eliyle işletilmesi yerine, özel teşebbüs ve yatırımlarla geliştirilmesini ve değerlendirilmesini amaçlamıştır. Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte, 792 Sayılı Petrol Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır (Madde 133).

Kanunun birinci maddesinde, Türkiye’deki petrol kaynaklarının devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu belirtilirken, ikinci maddesinde ise kanunun temel amacının, petrol kaynaklarının özel teşebbüs eliyle hızlı, sürekli ve verimli bir şekilde geliştirilmesini sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Toplam 11 kısım ve 135 maddeden oluşan 6326 Sayılı Petrol Kanunu, petrol kaynaklarının mülkiyetinden ruhsatlandırmaya, vergi düzenlemelerinden yabancı personel istihdamına kadar geniş bir çerçevede düzenlemeler içermektedir. Kanun, Türkiye’nin petrol kaynaklarının etkin bir şekilde değerlendirilmesini hedeflerken, hem yerli hem de yabancı şirketlerin faaliyetlerini düzenleyerek milli menfaatlerin korunmasını amaçlamıştır (Resmî Gazete, 16 Mart 1954, s. 8633-8644). 6326 Sayılı Petrol Kanunu, 30 Mayıs 2013 tarihinde kabul edilen ve 11

Haziran 2013 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 6491 sayılı Türk Petrol Kanunu'nun yürürlüğe girmesine kadar geçerliliğini korumuştur (Resmî Gazete, 11 Haziran 2013, s. 33).

6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun kabulü, DP hükümetinin benimsediği ekonomi politikaları çerçevesinde ele alınmalıdır. 1950’li yıllarda Türkiye, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini hızlandırarak özellikle yabancı sermayeyi teşvik eden reformlara yönelmiştir. Bu doğrultuda, söz konusu kanun, devletin mali ve teknik imkânlarının yetersiz olduğu gerekçesiyle özel sektörün, özellikle de yabancı yatırımcıların petrol sektörüne katılımını artırmayı amaçlamıştır. Kanunun getirdiği en önemli yeniliklerden biri, petrol sektöründe özel girişimlere geniş olanaklar tanıyarak devletin doğrudan işletmeci rolünü ikinci plana itmesidir. Ancak bu durum, dönemin siyasi muhalefeti tarafından eleştirilmiş; CHP, devletçilik ilkesine bağlı kalarak petrol kaynaklarının tamamen kamu eliyle işletilmesi gerektiğini savunmuştur.

Kanunun uluslararası kamuoyunda da yankı bulduğu görülmektedir. Özellikle İngiliz ve Amerikan basını, Türkiye’nin yeni petrol yasasını ekonomik liberalleşme yönünde atılmış önemli bir adım olarak değerlendirmiştir. Yabancı basında yapılan yorumlar, Türkiye’nin petrol sektörünü uluslararası sermayeye açmasının ekonomik büyümeyi destekleyebileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, muhalefetin eleştirileri ve kamuoyunda yürütülen tartışmalar, kanunun uzun vadeli etkilerine ilişkin farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Türkiye’de petrol sektörünün gelişiminde 1926-1960 yılları arasında iki farklı kanun yürürlükte olmuştur. İlki, 792 Sayılı Petrol Kanunu olup devletçi bir yaklaşımı benimseyerek petrol arama ve işletme faaliyetlerini tamamen kamuya bırakmıştır. Bu dönemde, MTA Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen çalışmalar, sınırlı teknik ve mali olanaklarla yürütülmüş ve kısmen başarılı olmuştur. Ancak, bu başarı, petrol kaynaklarının yeterli düzeyde geliştirilmesi açısından yetersiz kalmıştır. Diğer yandan, 1954 yılında yürürlüğe giren 6326 Sayılı Petrol Kanunu, tamamen liberal esaslara dayanarak petrol arama ve işletmeciliğini özel sektöre açmıştır. Kanun, rekabetçi ve eşitlikçi bir piyasa düzeni öngörmekle birlikte, 1954-1960 döneminde bu reformların beklenen düzeyde sonuç vermediği görülmüştür. Devletin petrol sektöründeki rolünün sınırlandırılması ve yabancı yatırımcılara sağlanan imtiyazlar, dönemin siyasi tartışmalarında önemli bir yer tutmuş; bu süreç, ülkenin enerji sektöründe özel sektör yatırımlarına dayalı yeni bir dönemin başlangıcını simgelemiştir.

6326 Sayılı Petrol Kanunu, Türkiye'nin petrol politikalarında devletçi yapıdan özel sektöre dayalı bir sisteme geçişini temsil eden kritik bir düzenleme olmuştur. Yabancı sermaye girişini teşvik etmesi ve özel sektör yatırımlarını özendirilmesi, ülkenin enerji sektöründeki gelişiminde yeni bir aşamayı ifade etmiştir. Bununla birlikte, söz konusu kanunun yürürlüğe girdiği 1954 yılından 1960 yılına kadar geçen süreçte, kanunun etkileri ve uygulanış biçimi sürekli olarak tartışma konusu olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde, 6326 Sayılı Petrol Kanunu, Türkiye'nin petrol politikasında liberalleşme sürecinin temel taşlarından biri olarak görülmekle birlikte, bu dönüşüm süreci hem ekonomik hem de siyasi açılardan farklı yorumlara konu olmuştur.

4.8. 6326 Sayılı Petrol Kanunu Sonrası Siyaset: İktidar İle Muhalefet Arasında Yaşanan Tartışmalar

7 Mart 1954 tarihinde kabul edilen 6326 Sayılı Petrol Kanunu, yalnızca yasama sürecinde değil, kabul edilmesinin ardından da iktidar ve muhalefet arasında yoğun tartışmalara neden olmuştur. Kanunun yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra, 12 Mart 1954 tarihinde, DP Grup Başkanı ve Bursa Milletvekili Hulusi Köymen tarafından TBMM'ye sunulan önerge kabul edilmiştir. Söz konusu önerge, TBMM seçimlerinin 2 Mayıs 1954 tarihinde yenilenmesini ve TBMM'nin 14 Mayıs 1954 Cuma günü olağanüstü toplanmasını öngörmekteydi. Mecliste bulunan 353 milletvekilinin oy birliğiyle kabul ettiği bu önergeyle birlikte, TBMM'nin 9. Dönemi 12 Mart 1954'te sona ermiş ve Türkiye seçim sürecine girmiştir (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 65, C:4, Cilt: 29, 12.03.1954, s. 919-920).

1954 Milletvekili Genel Seçimleri, 2 Mayıs 1954 tarihinde gerçekleştirilirken, seçim sürecinde iktidar ile muhalefet arasında özellikle Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu üzerine yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu yasalar, dönemin siyasi gündeminde önemli bir yer tutmuş ve muhalefetin eleştirilerine konu olmuştur. CHP lideri İsmet İnönü, 1954 seçim kampanyasında söz konusu düzenlemelere karşı sert bir tutum sergileyerek, bu kanunları kampanyalarının merkezine yerleştirmiştir. CHP, özellikle petrol sektöründe yabancı sermayeye geniş imkânlar tanınmasını eleştirerek, devletçi ekonomi politikalarının korunması gerektiğini savunmuştur. Bu çerçevede, 1954 seçimleri öncesindeki siyasi atmosfer, ekonomi politikaları ekseninde şekillenmiş ve Petrol Kanunu, dönemin en önemli tartışma konularından biri olmuştur (Yılmaz, 2010, s. 550).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 10 Nisan 1954 tarihinde Samsun seyahati dönüşünde Akşam gazetesi muhabiri Hıfzı Topuz'a verdiği röportajda, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'na yönelik eleştirilere yanıt vermiş ve bu konuda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Bayar, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki petrol üretim sahalarını ziyaret ettiği sırada edindiği gözlemleri aktararak, petrol üretiminin teknik altyapı ve bilgi birikimi gerektirdiğini vurgulamıştır (Akşam, 11 Nisan 1954, s. 1-2).

Bayar, ABD'de ziyaret ettiği üç farklı petrol bölgesinde üretime başlanma tarihlerinin farklılık gösterdiğini belirtmiştir. İlk olarak, 1922 yılında üretime başlanmış bir sahayı gezdiğini, ardından 1932'de üretime açılmış başka bir bölgeyi ziyaret ettiğini ve son olarak 1938'de petrol üretiminin başladığı bir sahayı incelediğini ifade etmiştir. Bu sahalardaki üretime geç başlanmasının nedenlerini sorguladığında, yetkililerden petrol çıkarma sürecinin teknik olanaklara bağlı olduğu, ilk yıllarda yeterli donanım ve laboratuvar altyapısına sahip olunmadığı için tüm sahaların aynı anda işletilemediği yanıtını aldığını aktarmıştır (Akşam, 11 Nisan 1954, s. 1-2).

Bayar, Dallas'ta bir hukuk fakültesini ziyaret ettiğinde kütüphanenin petrol ve petrol işletmeciliği ile ilgili çok sayıda kitap içerdiğini gözlemlediğini belirterek, Türkiye'nin de petrol kaynaklarını verimli şekilde işletmesi için benzer bilimsel ve teknik altyapıya ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Laboratuvarların kurulması, ilgili bilimsel kaynakların temin edilmesi ve uzman personelin yetiştirilmesi gibi süreçlerin uzun yıllar gerektirdiğini vurgulayan Bayar, Türkiye'de bu alanda yaklaşık yirmi yıldır yürütülen çalışmaların henüz istenilen seviyeye ulaşmadığını dile getirmiştir (Akşam, 11 Nisan 1954, s. 1-2).

Bu çerçevede, yabancı uzmanlara ve sermayeye duyulan ihtiyacın altını çizen Bayar, Türkiye'nin birçok bölgesinde petrol bulunduğuna inandığını ancak kısa vadede büyük çaplı üretim gerçekleştirmenin güç olduğunu belirtmiştir. Petrol Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu teknik ve mali kaynaklara erişiminin kolaylaşacağını ifade eden Bayar, bu düzenlemenin daha önce yürürlüğe girmesi gerektiğini savunmuştur. Eğer kanun daha erken çıkarılmış olsaydı, İran'da yaşanan petrol krizinde yabancı şirketlerle Türkiye açısından daha avantajlı anlaşmalar yapılabileceğini öne sürmüştür. Ayrıca, petrolün dünya piyasalarında değer kaybetme eğiliminde olduğunu ve atom enerjisi alanındaki gelişmelerin gelecekte petrolün önemini azaltabileceğini ifade eden Bayar, bu nedenle petrol meselesinin ivedilikle çözüme kavuşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Son olarak, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun bu

süreçte Türkiye'ye sağlayacağı faydalara dikkat çekmiştir (Akşam, 11 Nisan 1954, s. 1-2).

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 1954 seçimleri dolayısıyla İstanbul'da gerçekleştirdiği bir konuşmada, DP iktidarının seçim sürecinde hukuka aykırı uygulamalara başvurduğunu, muhalefeti dışladığını ve önemli yasaların olağan yasama prosedürleri izlenmeden hızla kabul edildiğini ileri sürmüştür. Konuşmasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika seyahatine de değinen İnönü, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun TBMM sunulma sürecine yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Söz konusu tasarının, ilgili komisyonda ayrıntılı bir şekilde görüşülmeden, hızla oluşturulan bir karma komisyondan geçirildiğini iddia etmiştir. CHP olarak, kanunun içerdiği sakıncaları TBMM'de defalarca dile getirdiklerini ve nihayetinde bu düzenlemeye karşı oy kullandıklarını ifade etmiş ve şu sözleri dile getirmiştir (Akşam, 14 Nisan 1954, s. 1-2):

İktidar, iktisadi olarak o kadar dardadır ki, dış krediyi tedarik edebilmek için gözü kapalı yabancı sermaye arıyor. Hiç ürkmeden onu şimdiye kadar girmediği sahalara davet ediyor. Petrol Kanunundan medet umuyor. Petrol Kanunu kapitülasyon hükümleriyle hazırlanmış gönüllü bir kapitülasyon layihası olarak kabul edilmiştir. Ne kadar uğraştık. Ne kadar çalıştık ancak dış yüzünden görülen bir iki kusurunun gözden saklanması başka bir netice elde edemedik. Başbakanın yabancı gazeteler toplantısında söylediğine göre Petrol kümelerini ihtiva ettiği için diğer kanunlardan ayrı bir mahiyete arz edermiş. Büyük Millet Meclisi Kanun yaparken onun karşısına geçip de karşılıklı taahhütler koyduran irade kimin iradesi imiş acaba? İşte hukuk âlemi, işte profesörler, hepsinin önünde söylüyorum. Petrol Kanununu karşılıklı taahhüt şeklinde görmek, bir kapitülasyon devrini açmaktır.

İnönü, bu ifadeleriyle hükümetin yabancı sermayeyi ülkeye çekmek amacıyla Petrol Kanunu'nu kapitülasyon benzeri hükümlerle hazırladığını ve bu durumun Türkiye'nin ekonomik ve siyasi bağımsızlığını tehlikeye attığını savunmuştur. Ayrıca, Petrol Kanunu'nun hazırlanış şeklinin ülkeyi yabancı çıkarlar karşısında zayıf düşürdüğünü, geçmişteki kapitülasyonlara benzer ayrıcalıklar tanıyarak Türkiye'nin egemenliğini yabancı güçlere devretme riski taşıdığını ileri sürmüştür.

İnönü, 15 Nisan 1954 tarihinde Balıkesir'de düzenlenen mitingde, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'na yönelik eleştirilerini sürdürmüştür. Konuşmasında, seçimlerin ilan edilmesinin ardından TBMM'ye sunulan bu kanunun, tıpkı Yabancı Sermaye Kanunu gibi, Türk devletinin petrol işletmemesi ilkesine dayandığını ifade etmiştir. Kanunun tüm maddelerinin bu temel ilkeye göre hazırlandığını vurgulayan İnönü, özellikle son

maddede, petrol hakkı sahiplerinin rızası olmadan kanunda değişiklik yapılamayacağını hükme bağlandığını belirtmiştir (Vatan, 16 Nisan 1954, s. 1-6).

İnönü, Petrol Kanunu'nun TBMM'de ilgili komisyonlarda ayrıntılı bir şekilde görüşülmeden doğrudan bir karma komisyona sevk edildiğini, ancak bu komisyonda CHP'yi temsilen bir milletvekilinin yer aldığını ifade etmiştir. Bu durumun, CHP'nin söz konusu kanunun sakıncalarını TBMM kürsüsünde ve halk nezdinde dile getirmesine olanak sağladığını vurgulamıştır. Konuşmasında, kanunun yabancı sermaye ile petrol işletmeyi öngören diğer ülkelerdeki mevzuat ile kıyaslandığında, Türkiye açısından en ağır ve olumsuz hükümler içerdiğini ileri sürmüştür. Bu doğrultuda, söz konusu düzenlemenin İşletmeler Bakanı'nın Türkiye'ye "son hediyesi" olduğunu iddia etmiştir (Vatan, 16 Nisan 1954, s. 1-6).

İnönü, Petrol Kanunu'nda yer alan ve petrol hakkı sahiplerinin onayı olmaksızın değişiklik yapılamayacağına dair hükmün, kamuoyunda ve TBMM'de yürütülen mücadeleler neticesinde kaldırıldığını hatırlatmıştır. Ancak, Başbakan'ın yabancı gazetelere yaptığı açıklamalarda, bu değişikliğin kanunun genel ruhunu değiştirmediğini ifade ettiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda, İnönü, Petrol Kanunu'nun bütün maddelerinin kapitülasyon temeline dayandığını ve yapılan değişikliklerin kanunun özüne herhangi bir etkisi olmadığını savunmuştur (Vatan, 16 Nisan 1954, s. 1-6).

Konuşmasının devamında, petrol gibi stratejik bir kaynakla ilgili böylesine önemli bir yasal düzenlemenin neden seçim sonrasına bırakılmadığını sorgulamıştır. Yabancı şirketlere uzun vadeli petrol arama hakları tanıyan düzenlemelerin, aceleyle yürürlüğe konulmasının gerekçelerini anlamakta güçlük çektiğini belirtmiş ve hükümetin bu aceleciliğinin hesabını vermesi gerektiğini dile getirmiştir. Özellikle, İşletmeler Bakanı'nın bu süreçte neden ivedilikle hareket ettiğini kamuoyuna açıklaması gerektiğini ve bu konuda tatmin edici bir yanıt beklediğini ifade etmiştir. İnönü, konuşmasını şu ifadelerle tamamlamıştır (Vatan, 16 Nisan 1954, s. 1-6):

Biz bu memleketi sokakta bulmadık; biz bu ülkeyi, savaşın ardından bir avuç harabe toprak olarak devraldık. Arkadaşlar, biz bu vatanı yabancı emellere teslim etmeyiz. Kapitülasyonların olmadığı bir ülkede, asil bir milletin evlatları olarak yaşamaya devam edeceğiz. CHP, Türkiye'nin siyasi hayatında temel bir unsurdur ve gelecekte daha büyük, daha şanlı görevler üstlenecektir.

İsmet İnönü, 16 Nisan 1954 tarihinde İzmir'de yaptığı seçim konuşmasında, Petrol Kanunu hakkında görüşlerini yineleyerek, yerli petrol kaynaklarının keşfi

sonrasında yabancı sermayeyi bu alana çekmenin gelecekte ciddi olumsuz sonuçlar doğurabileceğini ifade etmiştir. İnönü, “Petrolü biz bulduk, yabancı sermayeyi bu sahaya intikal ettirmek yarın ağır neticeler doğurabilir” diyerek, yerli kaynakların geliştirilmesi konusunda dikkatli olunması gerektiğine dikkat çekmiştir ve iktidarı bu konuda eleştirmiştir (Vatan, 17 Nisan 1954, s. 1-6).

Ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü, petrol kanunu ve yabancı sermaye ile ilgili iddialarını tüm mitinglerinde ve konuşmalarında sürdürürken, iktidar tarafından bu iddialara çeşitli yanıtlar verilmiştir. Başbakan Adnan Menderes, İnönü’nün petrol kanunu ile ilgili yaptığı “kapitülasyon” iddialarına, bu iddiaların ciddiyetten uzak olduğunu belirterek karşılık vermiştir. Menderes, “Petrol kaynaklarının bir an önce milletin hizmetine girmesini sağlamak maksadıyla eski kanunun değiştirilmesi ve bugünün icaplarına uygun hale getirilmesi yoluna gidilmiştir” diyerek, hükümetin mevcut yasal düzenlemeleri modern ihtiyaçlara uyarlayarak petrol kaynaklarının daha etkin kullanılmasını amaçladığını vurgulamıştır (Zafer, 17 Nisan 1954, s. 1).

18 Nisan 1954 tarihinde Balıkesir’de düzenlenen toplantıda, İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu’na yönelik eleştirilerine yanıt vermiştir. Yırcalı, Petrol Kanunu tasarısının hazırlanma sürecine değinerek, tasarının TBMM’de Halk Partisi muhalefetinden bir milletvekilinin de katılımıyla iki ay boyunca sabah akşam toplanan bir encümeninde incelendiğini ve kabul edildiğini belirtmiştir. Bu süreçte, tasarının basına yansyarak kamuoyunda tartışma konusu olduğunu ve nihayetinde TBMM’de dört gün süren tartışmalar sonucunda kanunlaştığını ifade etmiştir (Milliyet, 19 Nisan 1954, s. 1-7).

Yırcalı, petrol kanununun hem kamuoyu önünde hem de TBMM encümen ve genel kurulunda kapsamlı bir şekilde müzakere ve eleştiri konusu olduğunu vurgulamıştır. Kanunun usulüne ilişkin ileri sürülen iddiaların gerçeği yansıtmadığını ve kanun metninde ülke ve devlet menfaatlerine aykırı hiçbir hükmün bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca, kimseye imtiyaz tanınmadığını ve CHP’nin prensip muhalefeti dışında, diğer hükümlerle ilgili olarak resmi ve şahsi mutabakatlarını ifade ettiklerini dile getirmiştir. Yırcalı, böylesine hayati bir meselenin müzakeresi sırasında CHP lideri İsmet İnönü’nün bazen Meclis’te bulunmadığını ve bulunduğunda da müzakerelere katılmadığını belirterek, muhalefet liderinin bu derece önemli bir konuda görevini yerine getirmediğini ifade etmiştir (Milliyet, 19 Nisan 1954, s. 1-7).

Konuşmasına devam eden Yırcalı, Balıkesir’deki mitingde İnönü’nün “Bu vatani sokakta bulmadık” sözlerine atıfta bulunarak, bu kanunun aceleyle ve son anda çıkarılmasının nedeninin İşletmeler Bakanı’ndan sorulmasını istemesine yanıt vermiştir. Yırcalı, hiç kimsenin bu vatani sokakta bulmadığını, ancak kendilerinin ne bu vatani, ne bu milleti, ne de bu milleti yönetmek için tecelli eden milli iradeyi sokakta bulmadıklarını belirtmiştir. Buna karşılık, yıllarca CHP’nin millete ve vatana sokakta bulunmuş gibi davrandığını ifade etmiştir. Yırcalı, CHP’nin radyolarda şahıslara hakaret ettiğini, tüccarı “muhtekir” (vurguncu), çiftçiyi “batakçı” ve bazı halk kesimlerini “baldırı çıplak”, “hasso”, “memo” gibi aşağılayıcı ifadelerle nitelediğini söylemiştir. Kendisinin ve partisinin ise milyonlarca vatandaşın hürriyetini ve milli vicdanını ifade eden oylarla, elli bin sandık içinden çıkıp iktidara geldiklerini vurgulamıştır. Yırcalı, Petrol Kanunu’nun aceleyle çıkarılmasının nedenini sorgulayanlara yönelik açıklamasında, esasen bu sorunun kendilerine değil, CHP yöneltilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Petrolün bulunmasından itibaren geçen on beş yıllık süre zarfında, bu denli hayati öneme sahip bir meselenin neden ihmal edildiğini, ülkenin doğal kaynaklarının neden zamanında değerlendirilmediğini ve bu sayede milleti çağdaş medeniyetler seviyesine taşıyabilecek imkânların neden kullanılamadığını sorgulamanın daha yerinde olacağını belirtmiştir. (Milliyet, 19 Nisan 1954, s. 1-7).

18 Nisan 1954 tarihinde Burdur’da Demokrat Parti tarafından düzenlenen açık hava toplantısında konuşan Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, Petrol Kanunu’nu savunarak, bu düzenlemenin dönemin ekonomik anlayışına ve gerekliliklerine uygun olarak hazırlandığını belirtmiştir. Çelikbaş, Türkiye’nin gelişmekte olan tarım ve sanayi sektörlerinin akaryakıt ihtiyacını karşılamak amacıyla petrol kaynaklarının işletilmesinin büyük önem taşıdığını ifade etmiştir. Aynı zamanda, petrol üretiminin hızla değerlendirilerek hizmete sunulmasının ülke ekonomisine katkı sağlayacağını vurgulamış ve bu bağlamda, “Petrol, ülkemiz için mükemmel bir döviz kaynağı olacaktır.” şeklinde konuşmuştur (Vatan, 21 Nisan 1954, s. 1-7).

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ise, 19 Nisan 1954 tarihinde Bandırma’da yaptığı konuşmada, Petrol Kanunu’nun gerekçelerine değinerek, petrolün modern ekonomi ve askeri alandaki stratejik önemini vurgulamıştır. Bayar, geçmişte süvari birliklerinin arpa ile beslendiğini ve arpa tedarik edilemediğinde atların birbirlerinin kuyruklarını yiyerek telef olduklarını hatırlatarak, günümüzde ise sanayinin, ulaştırmanın ve askeri sistemlerin işleyişi için akaryakıtın vazgeçilmez bir gereklilik olduğunu ifade etmiştir. “Makineleri, traktörleri, nakil vasıtalarını ve tankları yürütmek için benzine ve petrole ihtiyacımız

vardır.” sözleriyle, modern dünyanın ihtiyaçlarına uygun bir enerji politikası izlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Dikilitaş, 2007, s. 448-449).

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, 21 Nisan 1954 tarihinde İzmit’te yaptığı konuşmada, Türkiye’nin petrol politikasına ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Bayar, uzun yıllardır varlığı bilinen petrol rezervlerinin işletilmesi hususunda, yabancı şirketlerden gelen iş birliği tekliflerinin memnuniyetle karşılanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu tür iş birliklerinin, ülkenin genel menfaatleri doğrultusunda ve karşılıklı yükümlülükler çerçevesinde değerlendirilebileceğini belirten Cumhurbaşkanı, verdiği örneklerle bu yaklaşıma açıklık getirmiştir. Bununla birlikte, söz konusu iş birliklerinin Türkiye’nin petrol kaynaklarının tamamen yabancı şirketlere devredilmesi anlamına gelmediğini vurgulamış; ulusal çıkarların her zaman gözetildiğinin altını çizmiştir (Milliyet, 22 Nisan 1954, s. 1, 7).

Başbakan Adnan Menderes ise aynı gün Trabzon’daki Atapark Meydanı’nda yaptığı konuşmada, muhalefetin Yabancı Sermaye ve Petrol Kanunu’na yönelik eleştirilerine yanıt vermiştir. Menderes, muhalefetin "kapitülasyonlar" kavramını kullanarak halkın geçmişteki olumsuz hatıralarını canlandırmayı ve bu yolla siyasi destek kazanmayı amaçladığını ileri sürmüştür. Muhalefetin, hükümeti yabancı sermayeyi teşvik etmek ve Türk petrol kaynaklarını işletme kanunları aracılığıyla ülke topraklarını yabancılara teslim etmekle suçladığını, ancak bu iddiaların gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir.

Menderes, eski Milli Şef İsmet İnönü’nün halk arasında şüphe ve endişe uyandırmaya çalışarak kısa vadeli siyasi kazanç sağlamayı hedeflediğini savunmuş ve bu doğrultuda ülke genelinde mitingler düzenlediğini belirtmiştir. Başbakan, ülkenin petrol kaynaklarının daha fazla ihmal edilemeyeceğini ve bu milli servetin en kısa sürede ekonomiye kazandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Petrol sektörünün gelişimi için büyük sermaye ve ileri teknolojiye ihtiyaç duyulduğunu ifade eden Menderes, uzun süren incelemeler sonucunda hükümetin cesur ve kesin bir karar alması gerektiğine inandıklarını dile getirmiştir.

Menderes, Türkiye’nin yalnızca kendi imkânlarıyla petrol sektörünü geliştirmesinin uzun yıllar süreceğini ve bu süreçte kaybedecek zamanlarının olmadığını vurgulamıştır. Dünyada önümüzdeki yıllarda yaşanabilecek olası küresel krizlere ve güç dengelerine atıfta bulunarak, hükümetin sorumluluk bilinciyle hareket ettiğini ve petrol kaynaklarını en kısa sürede değerlendirme yolunu seçtiğini belirtmiştir. Konuşmasının sonunda, Petrol Kanunu’nun zamanında yürürlüğe girmemiş olmasının ülkenin kaderini

olumsuz etkilediğini belirten Menderes, şu sözleriyle eleştirilere yanıt vermiştir (Milliyet, 22 Nisan 1954, s. 1, 7):

Eğer Petrol Kanunu bundan 20 yıl, hatta 10 yıl önce çıkarılmış olsaydı, bu ülkenin kaderi çok farklı olurdu. Ancak bunun için hakikati olduğu gibi görmekten korkmayan, cesur bir iktidar lazımdı. İşte DP, böyle bir iktidardır. Bu kararı, bize inanan ve dürüstlüğüne güvenen insanların cesareti, hatta medeni kahramanlığıyla aldık. Yüzümüz aktır. Bu konuda yapılan eleştiriler ve iftiralalar, asıl sahiplerini utandıracaktır.

Bu ifadelerle Menderes, alınan kararların doğru ve yerinde olduğunu savunarak, eleştirilerin haksız olduğunu vurgulamıştır.

22 Nisan 1954'te Niğde'de bir miting düzenleyen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, petrol ve yabancı sermaye yasalarının ülkenin temel çıkarlarını doğrudan etkilediğini vurgulamış ve "İktidara gelirsek düzelterek. Bununla her zaman uğraşacağım. Bırakmam yakalarını." ifadelerini kullanmıştır (Yeni Ulus, 22 Nisan 1954, s. 1). Ancak, CHP 1961 yılında iktidara geldiğinde Petrol Kanunu'nda herhangi bir değişiklik yapmamıştır. CHP'nin Petrol Kanunu'nun temel ilkelerine karşı olmadığı, 27 Mayıs 1960 sonrasında kurulan üç koalisyon hükümetinin ilk ikisinde, petrol işlerinden sorumlu Sanayi Bakanlığı'na, 1954 yılında Yabancı Sermaye Kanunu'nu hazırlayan DP hükümetinde Ekonomi ve Ticaret Bakanı olarak görev yapan Fethi Çelikbaş'ın atanmasıyla da kanıtlanmıştır. Çelikbaş'ın bu göreve getirilmesinin ardından CHP'nin yabancı sermayeye ve Petrol Kanunu'na yönelik eleştirilerini azalttığı, muhalefette olduğu dönemlerde de bu konuyu gündeme getirmekten kaçındığı görülmektedir (Avcıoğlu, 1996, s. 717).

23 Nisan 1954'te Sivas'ta bir miting düzenleyen İsmet İnönü, yabancı sermaye ve petrol yasalarına yönelik eleştirilerini sürdürmüştür. Hükümeti, ülkenin sorunlarına değinmek yerine yalnızca propaganda yapmak ve muhalefeti suçlamakla itham eden İnönü, hükümetin insan hakları, hukuk ve adalet ilkelerine aykırı uygulamalarına pervasızca devam ettiğini öne sürmüştür. Ayrıca, yabancı sermaye yasaları konusunda net açıklamalar yapılması gerektiğini belirterek, Yabancı Sermaye Kanunu'nun yabancıların Türkiye'de tarım yapmasına izin verip vermediğini ve bu yasal düzenlemelerin neden aceleyle çıkarıldığını sorgulamıştır. Konuşmasının devamında İnönü, hükümetin politik hamlelerine karşı dikkatli olunması gerektiğini vurgulamış ve iktidarın değişmesi halinde gerçeklerin gün yüzüne çıkacağını ifade etmiştir. Başbakan Adnan Menderes'in yabancı basına Petrol Kanunu'nun karşılıklı taahhütler içerdiğine

dair bir açıklama yapıp yapmadığını soran İnönü, eğer böyle bir açıklama yapıldıysa bunun kapitülasyon anlamına geleceğini iddia etmiştir. Konuşmasının sonunda İnönü, Afrika'daki bazı kabilelerin topraklarını işleten yabancılara karşı ayaklandığını hatırlatarak, DP hükümetinin benzer bir süreci Türkiye'de yabancı sermayeyi teşvik ederek başlattığını öne sürmüştür (Vatan, 24 Nisan 1954, s. 1-7).

Aynı gün, Türkiye Köylü Partisi tarafından Seyhan'da düzenlenen mitingde, milletvekili Cezmi Türk, yaklaşık 10 bin kişilik bir kalabalığa hitap etmiştir. Konuşmasında ülkenin en önemli üç ekonomik meselesinin pamuk, şeker ve petrol olduğunu belirten Türk, DP hükümetinin petrol politikalarını desteklediklerini ifade etmiştir. Petrolün ülke ekonomisi için kritik bir kaynak haline geldiğini vurgulayan Türk, petrol sektörünün geliştirilmesi için yabancı sermayeye duyulan ihtiyacın kaçınılmaz olduğunu savunmuş ve Türkiye Köylü Partisi olarak bu konuda iktidar partisine başarılar dilediklerini belirtmiştir (Vatan, 24 Nisan 1954, s. 1-7).

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 25 Nisan 1954'te Adana'da yaklaşık 60 bin kişilik bir kalabalık önünde yaptığı konuşmada, su enerjisi ve petrol politikaları başta olmak üzere, köylü ve işçi hakları konularında hükümet tarafından alınan kararları ve başlatılan geniş çaplı projeleri değerlendirmiştir. Bayar, Petrol Kanunu'nun ulusal egemenliği zedelediği yönündeki eleştirilere yanıt vererek şu ifadeleri kullanmıştır: "Bizim kökenimiz Kuvayı Milliye'dendir. Vatan tehlikeye düştüğünde ve elimizde mücadele için hiçbir imkân kalmadığında İstanbul'da evlerimizde yatmadık. 'Milli hâkimiyeti korumak lazımdır' dedik ve yalnızca Allah'ımıza güvenerek mücadeleye atıldık. Biz, egemenliğimizi bu şekilde savunduk." Bu sözleriyle Bayar, Petrol Kanunu'nun ulusal bağımsızlığı tehlikeye atmadığını vurgulamış ve hükümetin, Milli Mücadele ruhuna bağlı olarak egemenlik haklarını her koşulda savunduğunu ifade etmiştir (Akşam, 26 Nisan 1954, s. 1-2).

Aynı gün Manisa'da bir miting düzenleyen Başbakan Adnan Menderes, muhalefet lideri İsmet İnönü'nün, hükümetin mali sıkıntı içinde olduğu ve yabancı sermaye temin edebilmek için ülke varlıklarını elden çıkardığı yönündeki iddialarına yanıt vermiştir. Menderes, İnönü'nün bu iddialarını şu sözlerle eleştirmiştir: "Hangi ülkenin hangi zerresini, hangi yabancıya, hangi para karşılığında sattık? Eğer bunu söylemezse, basit bir iftiracıdan başka bir şey değildir." Menderes, Türk hazinesinin mali sıkıntı içinde olmadığını çeşitli ekonomik göstergelerle açıklamış ve konuşmasını tekrar Petrol Kanunu tartışmalarına getirerek, 4 Mart 1954 tarihinde TBMM'de CHP adına konuşan Cemal Eyüboğlu'nun sözlerine atıfta bulunmuştur. Menderes, Eyüboğlu'nun geçmişte yabancı

sermayeyi desteklediğini, ancak şimdi bu sermayenin Afrika'daki kabileler tarafından kovulduğunu söylediğini hatırlatarak şu ifadeleri kullanmıştır: “Mau Mau'lar ecnebi sermayeyi kovabilirler, ancak Allah bu ülkeyi, Mau-Mau'ların zihniyetine sahip olanların kötülüklerinden korusun.” Menderes, İnönü'nün Petrol Kanunu'nu yeterince anlamadan hareket ettiğini ve kendisine sunulan metinleri sorgulamadan dile getirdiğini öne sürerek, muhalefeti çelişkili ve tutarsız bir tutum sergilemekle suçlamıştır (Akşam, 26 Nisan 1954, s. 1-2).

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 2 Mayıs 1954 seçimleri kapsamında 27 Nisan 1954 tarihinde Ankara Radyosunda yaptığı konuşmada, Sayın Bayar'ın Adana'da Petrol Kanunu'nu savunduğunu belirterek Türkiye'nin Irak ve Hicaz ile mukayese edilemeyeceğini ifade etmiştir. İnönü, Türkiye'de petrol işletmesinin şartlarının ve usullerinin ülkenin kendi yapısına göre düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Petrol Kanunu tartışmalarının odak noktasının gözden kaçırılmaması gerektiğini belirten İnönü, yabancı sermayeden yararlanma fikrinin kapitülasyon getirmemesi ve Türk Devletini kendi ülkesinde devlet haklarından mahrum etmemesi gerektiğini savunmuştur. İnönü, Petrol Kanunu tasarısının Türk Devletini petrol aramaktan ve işletmekten menetme esasına dayandığını ve bu tasarının Petrol Kanunu'nu bir sözleşme olarak kabul edip tarafların rızası olmadıkça değiştirilemeyeceğini öngördüğünü ifade etmiştir. Bu tür fikirlerin ve tekliflerin devletin egemenliğine aykırı olduğunu belirten İnönü, bu hususların kısmen düzeltildiğini, ancak Başbakanın yabancı gazetecilere verdiği demeçler neticesinde hükümetin bu konuda bir değişiklik olmadığını düşündüğünü ortaya koymuştur. İşletmeler Bakanının Petrol Kanunu'nun kimseye ayrıcalık ve tekel vermediği yönündeki sözlerini ise ciddiyetten yoksun bulmuştur. İnönü özetle, bu tasarının Türkiye'nin petrol arama ve işletme haklarını sınırlayacağını, yabancı sermaye ile yapılan anlaşmaların Türk Devletinin egemenliğini zedeleyebileceğini ve kapitülasyon benzeri sonuçlar doğurabileceğini ileri sürmüştür (Kakıncı, 1965, s. 195; Akşam, 28 Nisan 1954, s. 1-2).

Milletvekili Seçim Kanunu'nun 134. maddesi uyarınca, 29 Nisan 1954 Perşembe günü sabah saatlerinden itibaren 2 Mayıs akşamına kadar her türlü yazılı ve sözlü propaganda yasaklanmıştır (Milliyet, 29 Nisan 1954, s. 1). Seçimler, 2 Mayıs 1954 tarihinde 43.174 sandıkta gerçekleştirilmiş olup (Akşam, 3 Mayıs 1954, s. 1), resmi sonuçlar Adalet Bakanlığı tarafından 22 Mayıs'ta açıklanmıştır. Seçime katılım oranı %88,6 olup, 10.262.063 kayıtlı seçmenden 9.095.367'si oy kullanmıştır. Seçim sonuçlarına göre:

- Demokrat Parti, oyların %58,4'ünü alarak 503 milletvekili kazanmış ve büyük bir zafer elde etmiştir.
- Cumhuriyet Halk Partisi, oyların %35,1'ini alarak 31 milletvekili çıkarmıştır.
- Cumhuriyetçi Millet Partisi %5,2 oy oranıyla 5 milletvekili kazanmıştır.
- 2 milletvekili bağımsız olarak seçilmiştir.

Böylece, toplamda 541 milletvekili TBMM'de yer almıştır. 1950 genel seçimlerinin ardından halk, 1954 seçimlerinde yüksek katılım oranı ve sonuçlar doğrultusunda DP iktidarına güçlü bir destek vererek hükümetin devamlılığını onayladığını bir kez daha göstermiştir (Vatan, 23 Mayıs 1954, s. 1-7; TÜİK, 2012, s. 10-25).

DP Ankara Milletvekili Muhlis Ete, 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinde partisinin elde ettiği büyük zaferin ardından, Akis dergisinde yayımlanan yazısında seçim sürecinde Petrol Kanunu'nun önemli bir tartışma konusu olduğunu vurgulamıştır. Ete, muhalefetin söz konusu kanuna yönelik sert eleştiriler yönelttiğini ve “yabancılara petrol imtiyazı vermenin ülkeyi satmak anlamına geldiği” yönünde iddialarda bulunduğunu belirtmiştir. Buna karşılık, iktidarın ise Petrol Kanunu'nu Türkiye'nin ekonomik geleceği ve refahı açısından önemli bir adım olarak savunduğunu ifade etmiştir.

Ete'ye göre, seçimler yalnızca bir genel seçim niteliği taşımaktan öte, aynı zamanda bir plebisit işlevi görmüş ve sonuçlar, halkın DP'nin görüşlerini onayladığını açıkça ortaya koymuştur. Muhalefetin seçim kampanyasında dile getirdiği söylemler ile kanunun TBMM'deki müzakereleri sırasında sergilediği tutum arasında belirgin bir fark olduğunu belirten Ete, özellikle İsmet İnönü'nün seçim kampanyasında Petrol Kanunu'nun ilkesine itiraz ederek bu düzenlemeyi kapitülasyonlarla eşdeğer gördüğünü ve iktidara gelmeleri halinde kanunu değiştireceklerini ifade ettiğini aktarmıştır. Ancak, Meclis görüşmeleri sırasında CHP temsilcilerinin, devletçilik ilkesine bağlılıkları nedeniyle kanuna karşı oy kullanacaklarını belirtmekle birlikte, petrol sektörüne yönelik yasal düzenlemelerin gerekliliğini kabul ettiklerini dile getirdiklerini vurgulamıştır. Ete, bu durumu muhalefet içerisindeki tutarsızlık olarak değerlendirmiş ve CHP'nin önde gelen bazı isimlerinin petrol konusunu ekonomik bir mesele olmaktan ziyade siyasi bir araç olarak ele aldıklarını öne sürmüştür. Muhalefetin Petrol Kanunu'nu seçim kampanyasında temel bir propaganda unsuru olarak kullanmasını eleştiren Ete, bu tutumun kanunun özünden ziyade politik amaçlara hizmet ettiğini savunmuştur (Ete, 1954, s. 16).

2 Mayıs 1954 seçimlerinin ardından kurulan III. Menderes Hükümeti (17 Mayıs 1954 - 9 Aralık 1955) adına, Başbakan Adnan Menderes 24 Mayıs 1954 tarihinde TBMM’de hükümet programını açıklamıştır. Konuşmasında, Türkiye’de petrol sektörünün geliştirilmesi ve işletilmesi konusunda kararlı olduklarını vurgulamış ve bu süreci, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çerçevesinde yöneteceklerini belirtmiştir (TBMM ZC, Dönem:10, İ:3, C:F, Cilt: 1, 24.05.1954,s. 28).

Menderes, petrol ve doğal kaynakların değerlendirilmesi konusundaki politikalarını şu ifadelerle dile getirmiştir: “Memleketin sanayileşmesinde, zengin tabii kaynaklarımızın ve petrolerimizin bir an önce işletmeye açılmasında ve milletimizin hizmetine sunulmasında, yabancı sermaye ve teknik bilginin teşvik edilmesine büyük önem vermekteyiz. Her türlü olumsuz yayın ve propagandaya rağmen, milletimiz bu yaklaşımı onaylamıştır.” Başbakan, önceki yasama döneminde TBMM tarafından kabul edilen Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu ile Petrol Kanunu’nun ekonomik kalkınma ve ulusal gelişim açısından büyük önem taşıdığını ifade etmiştir. Menderes, petrol kaynaklarının yıllarca değerlendirilmediğini ve bu durumun ülke için büyük bir kayıp olduğunu belirterek, şu açıklamalarda bulunmuştur (TBMM ZC, Dönem:10, İ:3, C:F, Cilt: 1, 24.05.1954, s. 31):

Milli savunmadan ekonomik kalkınmaya kadar geniş bir etki alanına sahip olan petrol kaynaklarımız, uzun yıllar boyunca süregelen kararsızlığın kurbanı olmuş, yer altında atıl ve faydasız bir şekilde kalmıştır. Ancak hükümetimiz, bu kaynakların ülke ekonomisine kazandırılması yönünde kararlı adımlar atmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yasalaştırılan düzenlemelerle bu süreç resmiyet kazanmıştır.

Son olarak, Menderes hükümetinin petrol arama ve üretim faaliyetlerine kesintisiz devam edeceğini ve bu çalışmaların Türkiye’nin kalkınmasına somut katkılar sunacak şekilde yürütüleceğini vurgulamıştır (TBMM ZC, Dönem:10, İ:3, C:F, Cilt: 1, 24.05.1954, s. 31).

Emekli Amiral Burhan Erilkun, Vatan gazetesinde yayımlanan “Petrol Siyasetimiz Yanlış mıdır?” başlıklı yazısında, Türkiye’nin petrol politikalarının doğruluğunu savunmuştur. Erilkun, dört yıl önce Amerikan Donanması’nda görev yapan petrol uzmanı Albay Kelly ile gerçekleştirdiği bir görüşmede, Kelly’nin Türkiye’nin jeolojik yapısının geniş petrol rezervlerine sahip olduğunu belirttiğini ve bu kaynakların etkin şekilde işletilebilmesi için yabancı sermaye ve teknik uzmanlıktan faydalanılması gerektiğini dile getirdiğini aktarmıştır. Kelly’nin bu önerilerini samimi ve Türkiye’nin menfaatleri doğrultusunda değerlendiren Erilkun, konuyu hükümete ilettiğini ifade

etmiştir. Erilkun, hükümetin bu doğrultuda somut adımlar attığını, bir uzman davet ederek petrol imtiyaz şartnamesi hazırlattığını ve bu şartnamenin detaylı bir inceleme sürecinden geçirildikten sonra yabancı sermayeye uygun bir kanunun yürürlüğe konduğunu belirtmiştir. Bu süreç sonucunda, yabancı sermaye ve teknik uzmanlık desteğiyle petrol sektöründe faaliyetlerin başladığını vurgulamıştır (Vatan, 26 Mayıs 1954, s. 2).

Yazısında, Türkiye’de petrol varlığının uzun zamandır bilindiğini, ancak teknik ve mali yetersizlikler nedeniyle bu kaynakların işletilemediğini ifade eden Erilkun, bu nedenle, yabancı sermaye ve teknik işbirliği olmaksızın ulusal petrol politikalarının başarıya ulaşmasının mümkün olamayacağı görüşünü savunmuştur. Bu bağlamda, petrol işletmelerinin yabancı imtiyazlarla yürütülmesini gerekli bir strateji olarak değerlendirmiştir. Petrol üretim süreçleri ve gereklilikleri üzerine ayrıntılı açıklamalarda bulunan Erilkun, devlet eliyle işletilen petrol tesislerinin verimsizliğini örneklerle ortaya koymuştur. Türkiye’nin ekonomik kalkınmasını sağlamak adına petrol kaynaklarını verimli şekilde kullanmasının zorunluluğuna işaret ederek, yabancı sermaye ve teknik uzmanlığın bu süreçte kritik bir rol oynadığını vurgulamıştır.

Erilkun, petrol işletmelerinin etkin bir şekilde yürütülmesi durumunda devletin alacağı hisselerden önemli gelir elde edileceğini, ayrıca barış ve savaş dönemlerinde ülkenin petrol ihtiyacının karşılanacağını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, on binlerce mühendisin, memurun ve işçinin petrol sektöründe istihdam edileceğini ve ülke genelinde geniş çaplı bir ekonomik hareketliliğin sağlanacağını belirtmiştir. Petrol üretiminin artırılmasıyla birlikte iç tüketimin karşılanacağını ve yüz milyonlarca liralık döviz tasarrufu sağlanacağını dile getiren Erilkun, asıl tartışılması gereken konunun bir imtiyaz sisteminin faydalı olup olmadığı değil, Türkiye’nin bu doğal kaynağı bugüne kadar neden değerlendiremediği olması gerektiğini ileri sürmüştür. Son olarak, Erilkun, DP’nin petrol politikasının doğru bir stratejiye dayandığını ve bu politikaların hayata geçirilmesinde gecikme yaşandığını ifade etmiştir. Petrol meselesinin siyasi tartışmalardan bağımsız bir ulusal dava olarak ele alınması gerektiğini belirterek, tüm siyasi aktörlerin bu konuya hassasiyetle yaklaşması gerektiğini vurgulamıştır (Vatan, 26 Mayıs 1954, s. 2).

Özetlemek gerekirse, CHP kanunun TBMM’den geçişi sırasında maddelerin dayandığı temel felsefesine özde karşı olmadıklarını “devletçilik” ilkesi açısından itiraz ettiklerini ifade etmişlerdir. Fakat CHP, petrol kanunu Mecliste kabulünden sonra, 2 Mayıs 1954 seçim kampanyası sürecinde, hem seçim nutuklarında, hem de radyo konuşmalarında DP’yi Türkiye’nin zenginliklerini yabancılara peşkeş çektiğini ısrarla söylemekten geri kalmamıştır. CHP, Demokrat Parti’yi Yabancı Sermayeyi Teşvik

Kanunu ve Petrol Kanunu aracılığıyla eleştirerek, ülkeyi milli bağımsızlığından uzaklaştırıp dış güçlerin serbestçe hareket edebileceği bir alan haline yani “ülkeyi yabancılara satmak, bir çeşit kapitülasyon getirmek” le itham etmiştir. Halk, Petrol yasasına özde karşı olmayan CHP’nin 2 Mayıs 1954 seçimlerine giderken aynı yasayı “haince” bulmasındaki çelişkiyi anlayamamıştır. 2 Mayıs 1954 seçimlerine gidilirken başta İsmet İnönü olmak üzere CHP temsilcilerinin demeçleri ve halka karşı yaptıkları konuşmaların içeriği arasında bir uyumsuzluk bulunmaktaydı. Bu ikilem sonucunda halk, DP’yi yeniden rekor bir oyla iktidara getirmiş ve CHP’nin söylemleri halk üzerinde etkili olamamıştır. (Soysal, 1964, s. 8; Arcayürek, 1985, s. 128)

6326 Sayılı Petrol Kanunu etrafındaki tartışmalar, Türkiye’nin ekonomik kalkınma modeli ve yabancı sermayeye yaklaşımı konusundaki derin görüş ayrılıklarını gözler önüne sermiştir. Muhalefet, ekonomik bağımsızlık ve devletçi ekonomi anlayışı çerçevesinde eleştirilerini yöneltirken, DP serbest piyasa ekonomisi ve yabancı yatırımların teşvik edilmesi gerektiğini savunmuştur. Özellikle seçim kampanyalarında ve Meclis görüşmelerinde CHP’nin eleştirileri ile fiili duruşu arasındaki fark, DP tarafından muhalefetin samimiyetsizliği olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun yürürlüğe girmesi, Türkiye’de petrol politikalarının şekillenmesinde dönüm noktası olmuş, ancak aynı zamanda iktidar ve muhalefet arasında ekonomik bağımsızlık, yabancı sermaye ve sanayileşme gibi konular etrafında önemli siyasi tartışmalara neden olmuştur.

4.9. Petrol Dairesi Reisliği Kurulması ve Yapılan Yasal Düzenlemeler

7 Mart 1954 tarihinde kabul edilen ve 16 Mart 1954 tarihinde yürürlüğe giren 6326 Sayılı Petrol Kanunu, Türkiye’de petrol arama ve üretim faaliyetlerine ilişkin hukuki çerçevede önemli bir değişiklik meydana getirmiştir. Bu kanunla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde petrol arama ve üretim faaliyetlerini devlete devreden 1926 tarihli 792 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmıştır. 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun 17. maddesi⁴⁰ uyarınca, söz konusu düzenlemenin uygulanmasını sağlamak ve denetimini yürütmek amacıyla, tüzel kişiliğe sahip ve katma bütçe ile yönetilen Petrol Dairesi Reisliği (PDR) 1954 yılı Mart ayında kurulmuştur. Petrol Dairesi, doğrudan İşletmeler

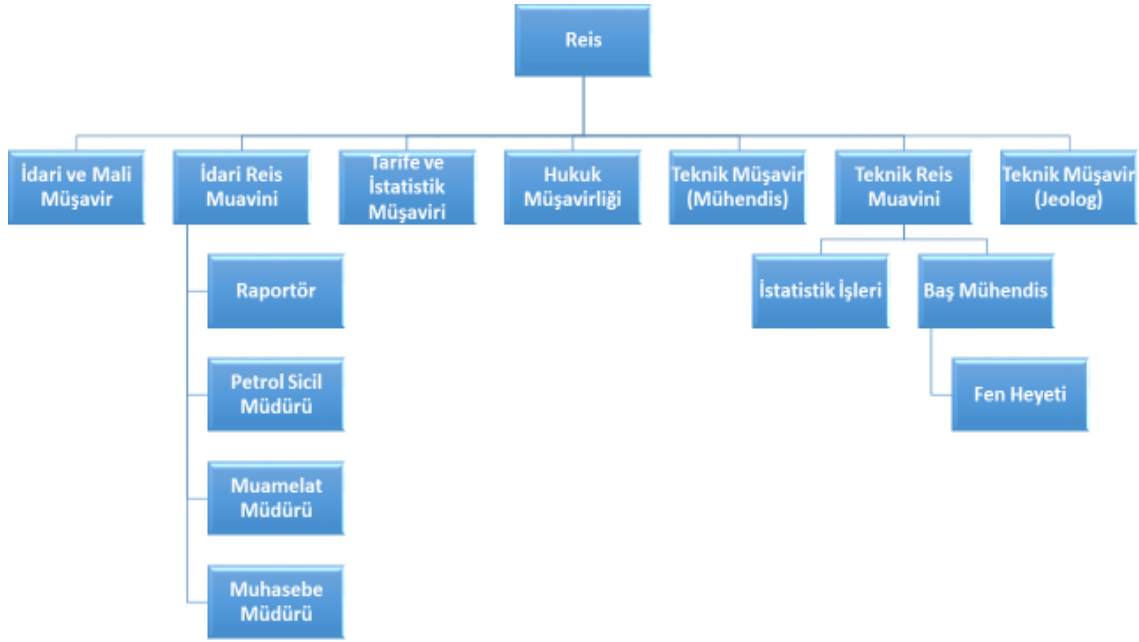
⁴⁰ Madde 17-Bu kanunun tatbikiyle vazifeli ve hükmi şahsiyeti haiz olmak ve katma bütçe ile idare edilmek üzere bir Petrol Dairesi kurulmuştur. Petrol Dairesi Vekile bağlıdır. Petrol Dairesini reis temsil eder. **Bkz.** Resmi Gazete, 16 Mart 1954, s. 8635.

Bakanlığı'na bağılı olarak faaliyet göstermiş ve Petrol Dairesi Reisi tarafından temsil edilmiştir. Petrol, milli bir servet olarak kabul edildiğinden, herhangi bir kişi veya kuruluşun Petrol Dairesi Reisliğı'nden izin, arama ruhsatı, işletme ruhsatı veya belge almaksızın petrol faaliyetlerinde bulunması ya da petrol kaynakları üzerinde mülkiyet veya tasarruf hakkına sahip olması mümkün değildir. Petrol kaynakları devletin hüküm ve tasarrufu altında olup, bu kaynaklar üzerindeki tüm faaliyetler yalnızca Petrol Dairesi Reisliğı'nin denetimi altında gerçekleştirilebilmektedir (PDN, 1957, s. 5-9).

Petrol Dairesi Reisliğı, 6326 Sayılı Kanun'un uygulanmasından sorumlu olup, başvuruların değerlendirilmesi ve gerekli işlemlerin yürütülmesi, şirketler tarafından gerçekleştirilen petrol faaliyetlerinin uluslararası petrol endüstrisinde kabul gören usullere uygunluğunun denetlenmesi, yükümlölüklerin zamanında yerine getirilip getirilmediğinin takip edilmesi ve faaliyetlerin ülke menfaatlerine uygunluğunun kontrol edilmesi gibi görevleri üstlenmiştir. Buna ek olarak, Petrol Dairesi Reisliğı, şirketlere yönelik gerekli uyarıları yapmakta ve ilgili yasal düzenlemelerin eksiksiz uygulanmasını sağlamakla yükümlüdür (Enerji Özel İhtisas Komisyonu Petrol ve Petrol Mahsulleri Grubu Raporu E-2, 1962, s. 13).

Kurum çalışanları Memurin Kanunu kapsamında değerlendirilmemekte olup, dolayısıyla devlet memuru statüsünde değildirler. Ayrıca, petrol sektöründe faaliyet gösteren tüm şirketlerin işlemlerini takip etmek amacıyla bir sicil sistemi oluşturulmuş ve bu sistemin kamuya açık ve denetlenebilir şekilde Petrol Dairesi bünyesinde tutulması öngörülmüştür. Öte yandan, Petrol Dairesi Reisi'nin ilgili Bakan tarafından atanacağı ve doğrudan Bakana bağılı olarak çalışacağı hükme bağlanmıştır (Güneş, 2023, s. 131-132).

Tablo 4.1. Petrol Dairesi Reisliği 1956 Yılı İdari Teşkilat Şeması. (PDN, 1957, s. 10)

6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun hükümleri doğrultusunda kurulan Petrol Dairesi Reisliği'ne, aynı kanunun 19. maddesi⁴¹ uyarınca, İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı tarafından Başvekâlet makamına gönderilen resmi yazı üzerine, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın onayı ile MTA Enstitüsü Genel Müdürü Emin İplikçi atanmıştır. İplikçi, 18 Mart 1954 tarihinde, aylık 150 TL maaşla göreve başlamıştır. Böylece, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun 16 Mart 1954'te Resmî Gazete'de yayımlanmasının ardından, Petrol Dairesi Reisliği 18 Mart 1954 itibarıyla teşkilatlanma sürecini başlatmıştır (BCA, 30-11-1-0/244-11-17). Emin İplikçi, 1960 yılına kadar Petrol Dairesi Reisi olarak görev yapmıştır (PDN, 1991, s. 8). Petrol Dairesi, kuruluşunun ilk yılında faaliyetlerini büyük ölçüde teşkilat yapısının oluşturulmasına, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun uluslararası düzeyde tanıtımına ve Türkiye'de petrol sahalarının belirlenmesine yönlendirmiştir. Bu kapsamda, ilgili mevzuat çerçevesinde başvuruda bulunan şirketlere petrol arama ve işletme izinleri verilmiştir (PDN, 1957, s. 9).

6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun uygulanmasını sağlamak ve denetimini gerçekleştirmek amacıyla Petrol Dairesi Reisliği'nin kurulmasının ardından, aynı

⁴¹ Madde 19- Reis, Vekilin inhası (birini resmi bir göreve atamaya ya da bir üst aşamaya getirmeye ilişkin, ilgili makama yazılmış öneri yazısı.) üzerine müşterek kararla tayin ve hakkında 3656 sayılı kanunun (Devlet memurları aylıklarının tevhit ve teadülüne dair kanun) 6. Maddesi hükmü tatbik olunur. **Bkz.** Resmi Gazete, 16 Mart 1954, s. 8635.

kanunun 45. maddesinin birinci fıkrası⁴² uyarınca Türkiye'nin petrol arama faaliyetlerine yönelik bölgelere ayrılması kararlaştırılmıştır. İşletmeler Bakanlığı'nın talebi üzerine, Bakanlar Kurulu tarafından 10 Nisan 1954 tarihinde alınan karar ile Türkiye, toplam dokuz petrol bölgesine ayrılmıştır.

Söz konusu kararname, Türkiye'nin 6326 sayılı Kanun kapsamında ekli harita ve listede gösterilen dokuz petrol bölgesine ayrıldığını belirtmekte, ayrıca belirli bölgelerin petrol arama ve işletme faaliyetlerine açık ya da kapalı tutulmasına yönelik düzenlemeler içermektedir. Buna göre; 1, 2, 5, 6, 7, 8 ve 9 numaralı bölgelerin tamamı, 3. bölgenin Ordu il merkezinden geçen paralelin kuzeyinde kalan kısmı ve 4. bölgenin İspir ilçe merkezinden geçen meridyen ile paralelin batı ve kuzeyinde kalan kısmı petrol faaliyetlerine açık olarak belirlenmiştir. Öte yandan, 3. bölgenin Ordu il merkezinden geçen paralelin güneyinde kalan kısmı ve 4. bölgenin İspir ilçe merkezinden geçen meridyen ile paralelin doğu ve güneyinde kalan kısmı ise petrol faaliyetlerine kapalı tutulmuştur (BCA, 30-18-1-2/135-36-7).

Bakanlar Kurulu tarafından alınan 4/2774 sayılı kararname doğrultusunda belirlenen petrol bölgeleri şu şekilde tanımlanmıştır (Resmî Gazete, 5 Mayıs 1954, s. 9205):

1. Marmara Bölgesi: Kuzeyde Trakya kara sınırları ile Karadeniz kara suları sınırı, doğuda Kocaeli il merkezinden geçen meridyen, güneyde Balıkesir il merkezinden geçen paralel, batıda Ege Denizi kara suları sınırı.
2. Ankara Bölgesi: Kuzeyde Karadeniz kara suları sınırı, doğuda Aksaray ilçe merkezinden geçen meridyen, güneyde Konya il merkezinden geçen paralel, batıda Kocaeli il merkezinden geçen meridyen.
3. Sivas Bölgesi: Kuzeyde Karadeniz kara suları sınırı, doğuda Trabzon il merkezinden geçen meridyen, güneyde Aksaray ilçe merkezinden geçen paralel, batıda Aksaray ilçe merkezinden geçen meridyen.
4. Erzurum Bölgesi: Kuzeyde Karadeniz kara suları sınırı, doğuda ülke kara sınırı, güneyde ülke kara sınırı ve Gevaş ilçe merkezinden geçen meridyen ile Aksaray ilçe merkezinden geçen paralel, batıda Trabzon il merkezinden geçen meridyen.

⁴² Madde 45-1- Türkiye bu kanun bakımından İcra Vekilleri Heyeti Kararıyla müteaddit bölgeye ayrılabilir. Bölgeler tadil ve bölge taksimatı yeniden tayin edilebilir. Bir bölge üç milyon hektardan aşağı olamaz. **Bkz.** Resmi Gazete, 16 Mart 1954, s. 8637.

5. Siirt Bölgesi: Kuzeyde Aksaray ilçe merkezinden geçen paralel, doğuda Gevaş ilçe merkezinden geçen meridyen, güneyde ülke kara sınırı, batıda Trabzon il merkezinden geçen meridyen.
6. Gaziantep Bölgesi: Kuzeyde Aksaray ilçe merkezinden geçen paralel, doğuda Trabzon il merkezinden geçen meridyen, güneyde ülke kara sınırı, batıda İslahiye ilçe merkezinden geçen meridyen.
7. Adana Bölgesi: Kuzeyde Aksaray ilçe merkezinden geçen paralel, doğuda İslahiye ilçe merkezinden geçen meridyen, güneyde ülke kara sınırı ve Akdeniz kara suları sınırı, batıda Aksaray ilçe merkezinden geçen meridyen.
8. Antalya Bölgesi: Kuzeyde Konya il merkezinden geçen paralel, doğuda Aksaray ilçe merkezinden geçen meridyen, güneyde Akdeniz kara suları, batıda Kocaeli il merkezinden geçen meridyen.
9. Ege Bölgesi: Kuzeyde Balıkesir il merkezinden geçen paralel, doğuda Kocaeli il merkezinden geçen meridyen, güneyde ve batıda Ege Denizi kara suları sınırı.

Bu düzenleme çerçevesinde, Siirt ili 5. Bölge olarak tanımlanmış, ayrıca Sivas (3. Bölge) ve Erzurum (4. Bölge) petrol arama ve işletme faaliyetlerine kapatılmıştır. Alınan bu karar, 5 Mayıs 1954 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir

6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun uygulanmasını sağlamak ve petrol arama faaliyetlerini düzenlemek amacıyla Petrol Dairesi Reisliği’nin kurulmasının ardından, Türkiye’nin dokuz petrol bölgesine ayrılması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede, söz konusu kanunun 14. maddesi⁴³ gereğince, İşletmeler Bakanlığı’na bağlı Petrol Dairesi Reisliği tarafından Petrol Nizamnamesi hazırlanmıştır.

Hazırlanan nizamname, Devlet Şûrası (Danıştay) tarafından incelenmiş ve Bakanlar Kurulu’nun 28 Temmuz 1955 Tarihli 4/5633 Sayılı karnamesi ile onaylanmıştır (BCA, 30-18-1-2/140-71-12). Söz konusu düzenleme, 13 Eylül 1955 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir Toplam 26 kısım ve 226 madde ile geçici hükümlerden oluşan Petrol Nizamnamesi, aşağıdaki konuları kapsamaktadır (Resmî Gazete, 13 Eylül 1955, s. 12686-12708):

1. İdari makamlarla yapılacak başvuru ve itirazlar ile rapor ve belgelerin sunulmasına ilişkin usul ve süreler.
2. Gerekli görüldüğünde sunulması gereken belgelerin niteliği ve içeriğine dair esaslar.

⁴³ Madde 14-Bu kanunun tatbik suretini göstermek üzere bir nizamname yapılıır. **Bkz.** Resmi Gazete, 16 Mart 1954, s. 8635.

3. Resmî Gazete’de yayımlanacak materyaller ve bu ilanlara ilişkin prosedürler.
4. Petrol sicilinin tutulma usulleri, kayıtların düzeltilmesi, değiştirilmesi ve silinmesi.
5. Başvuru, itiraz, kayıt ve ilanlara dair diğer düzenlemeler.

Petrol Kanunu’nun uygulanmasını kolaylaştırmak, idari standartları belirlemek ve kurum içi koordinasyonu sağlamak amacıyla, İşletmeler Bakanlığı tarafından “Petrol Dairesinin Teşkilatı ve Bu Teşkilatta Yer Alan Şube ve Servislerin Görev ve Yetkileri Hakkında Talimatname” hazırlanmıştır. Bu talimatname, özellikle teknik, idari ve mali alanlarda rehberlik sağlamak amacıyla düzenlenmiş olup, Petrol Dairesi Reisliği bünyesindeki personelin mevzuata uygun faaliyet göstermesine katkıda bulunmayı hedeflemiştir. 7 Kasım 1955 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren ve toplam 18 maddeden oluşan bu düzenleme, Petrol Dairesi’nin yönetim ve denetim yapısına ilişkin esasları belirlemektedir. Aynı zamanda, petrol haklarının tahsisi, idari ve mali düzenlemeler gibi temel işlevlerin nasıl yürütüleceğini açıklayarak, kurum içi disiplin ve işleyiş kurallarını netleştirmiştir (Resmî Gazete, 7 Kasım 1955, s. 12989-12990). Bu talimatnamenin yürürlüğe girmesiyle birlikte, Petrol Dairesi Reisliği ve bağlı birimler daha sistemli ve koordineli bir yapıya kavuşmuş, mevzuata uygun uygulamaların yaygınlaştırılması sağlanmıştır. Teknik, idari ve mali işlemlerin standartlaştırılması sayesinde kurum içi işleyiş güçlendirilmiş ve daha etkin bir yönetim mekanizması oluşturulmuştur.

6326 Sayılı Petrol Kanunu kapsamında yapılacak başvurulara ilişkin ekli haritaların hazırlanması, saha sınırlarının belirlenmesi ve sahaların tanım ile tarifine dair esasları düzenleyen “6326 Sayılı Petrol Kanunu Gereğince Yapılacak Müracaatlara Bağlı Olarak Verilecek Haritaların Tanzimi, Hudutların Tayini ve Arazinin Tasvir ve Tarifi Hakkında Talimatname” İşletmeler Bakanlığı tarafından hazırlanarak 20 Eylül 1955 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 20 Eylül 1955, s. 12746-12747).

Buna ek olarak, petrol hakkı kazanımına yönelik başvuruların şekil, içerik ve kapsamını belirleyen usul ve esasları içeren “Petrol Hakkı İktisabı İçin Yapılacak Müracaatlar Hakkında Talimatname”, 5 Ekim 1955 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe konulmuştur (Resmî Gazete, 5 Ekim 1955, s. 12825-12828).

Ayrıca, petrol hakkı sahipleri tarafından Petrol Dairesi’ne sunulması gereken raporların içeriğini standart hale getirmek amacıyla hazırlanan “Petrol Kanunu ve Nizamnamesi Gereğince Petrol Dairesine Tevdi Olunacak Raporlar Hakkında

Talimatname” 22 Aralık 1955 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 22 Aralık 1955, s. 13245-13247).

İşletmeler Bakanlığı tarafından 1955 yılında yayımlanan bu talimatnameler, petrol sektöründe faaliyet gösteren kişi ve kuruluşların uyması gereken prosedürleri netleştirmiş ve 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun uygulanmasına yönelik standart bir çerçeve oluşturmayı amaçlamıştır. Bu düzenlemeler, petrol arama ve işletme faaliyetlerinde hukuki ve idari açıdan belirginlik sağlayarak, sektörün daha etkin ve düzenli işlemesine katkıda bulunmuştur.

1957 yılında Petrol Nizamnamesi üzerinde kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Sanayi Bakanlığı tarafından hazırlanan ve Danıştay tarafından incelenen “Petrol Nizamnamesinin Bazı Madde ve Fıkralarının Tadil ve Bu Nizamnameye Bazı Madde ve Fıkraların İlavesine Dair Nizamname” 27 Temmuz 1957 Tarih ve 4/9259 Sayılı kararname ile Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır (BCA, 30-18-1-2/146-37-8). Bu düzenleme, 10 Ağustos 1957 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve Petrol Nizamnamesinin 40 maddesinde değişiklik yapılmıştır (Resmî Gazete, 10 Ağustos 1957, s. 17677).

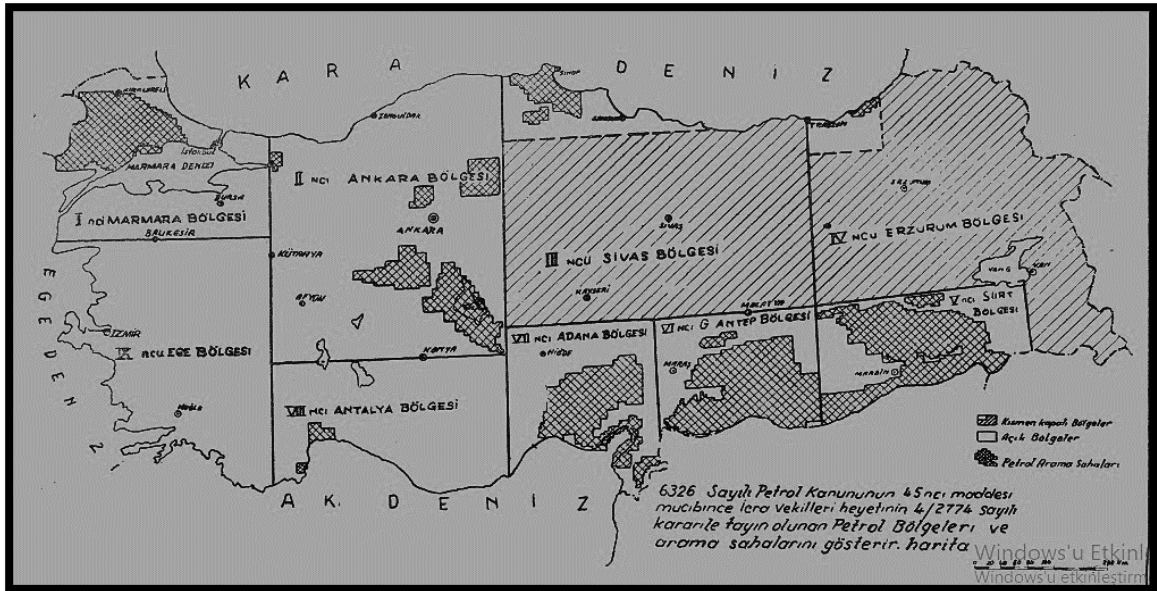
Daha sonra, 2 Ağustos 1958 tarihinde yayımlanan “Petrol Nizamnamesinin Bazı Maddelerinin ve Bazı Fıkralarının Tadiline Dair Nizamname” (Resmî Gazete, 2 Ağustos 1958, s. 19891) ve 17 Eylül 1959 tarihinde yürürlüğe giren “Petrol Nizamnamesinin Bazı Maddelerinin, Bazı Fıkraları ile Bir Maddesinin Tadiline Dair Nizamname” ile mevzuat, sektördeki güncel ihtiyaçlara uyum sağlamak amacıyla yeniden düzenlenmiştir (Resmî Gazete, 17 Eylül 1959, s. 22563-22564).

Petrol Dairesi Reisliği, 4 Nisan 1973 tarihinde kabul edilen ve 18 Nisan 1973 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Petrol Reformu Kanunu ile yeniden yapılandırılmıştır. Bu düzenleme kapsamında, 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun 17. maddesinde⁴⁴ yapılan değişiklik sonucunda teşkilat, T.C. Petrol İşleri Genel Müdürlüğü (PİGM) adını almıştır (Resmî Gazete, 18 Nisan 1973, s. 2). Önceden doğrudan bakana bağlı olarak faaliyet gösteren Petrol Dairesi Reisliği, yapılan bu reform ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına bağlanmış ve Petrol Kanunu’nun uygulanmasının yanı sıra petrol ürünlerine ilişkin diğer mevzuatın yürütülmesinden de sorumlu kılınmıştır. Bu yeni yapılanma, Petrol İşleri Genel Müdürlüğü’nün, hem Petrol

⁴⁴ Madde 17-Bu kanunun ve petrol mahsulleri ile ilgili diğer mevzuatın tatbiki ile görevli katma bütçeli ve tüzel kişiliği haiz olmak üzere Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına bağlı bir Petrol İşleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. **Bkz.** Resmi Gazete, 18 Nisan 1973, s. 2.

Kanunu çerçevesinde Petrol Dairesi'nin devamı niteliğinde olmasını hem de petrol sektörüne yönelik mevzuatın uygulanmasında daha geniş yetkilere sahip olmasını sağlamıştır. Böylece, petrol sektörüne yönelik kamu yönetiminde birlik ve koordinasyon tesis edilmiştir (PİGM, 1974, s. 3).

9 Temmuz 2018 tarihli ve 30473 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin 118. maddesi ile Petrol İşleri Genel Müdürlüğü (PİGM) ve Maden İşleri Genel Müdürlüğü (MİGEM) kaldırılmış, bu iki kurumun görev, yetki ve sorumlulukları Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü (MAPEG) çatısı altında birleştirilerek yeniden düzenlenmiştir (MAPEG, 2022, s. 1). Bu dönüşümle birlikte, maden ve petrol sektörlerine yönelik idari ve hukuki düzenlemelerin daha bütüncül bir yapı içinde yürütülmesi hedeflenmiştir.

Harita 4.1. Türkiye'nin dokuz petrol bölgesi ve arama sahaları. (Lokman, 1958, s. 113)

4.10. 6326 Sayılı Petrol Kanunu Sonrası Yabancı Petrol Şirketlerin Türkiye'deki Faaliyetleri (1954-1960)

6326 Sayılı Petrol Kanunu, esas itibarıyla yabancı sermayeyi teşvik eden bir yasa niteliği taşımaktadır. Kanun metni ve hükümleri doğrudan bu amacı ifade etmese de, düzenlediği faaliyet alanının özel koşulları nedeniyle fiiliyatta yabancı yatırımları özendiren bir çerçeve sunmuştur. Nitekim 1959 yılı sonu itibarıyla Türkiye'de faaliyet gösteren 20 petrol arama şirketinden 18'inin yabancı sermayeli olması, bu değerlendirmeyi güçlü bir şekilde desteklemektedir (Tablo: 4.2). Bu durum, söz konusu yasanın uygulamada büyük ölçüde yabancı yatırımcıların ilgisini çektiğini ve

Türkiye'deki petrol kaynaklarının işletilmesinde yabancı şirketlerin belirleyici bir rol üstlendiğini göstermektedir (Selik, 1961, s. 49).

13 Mart 1954 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyerek kamuoyuna açıklamalarda bulunan İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Yırcalı, kanunun Meclis'te kabul edilmesini takiben Cumhurbaşkanının onayına sunulduğunu ve 16 Mart 1954 Salı günü Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe gireceğini belirtmiştir. Ayrıca, CHP ile kanunun hükümleri konusunda genel bir mutabakat sağladığını ve yasanın Meclis'te geniş bir uzlaşıyla kabul edildiğini ifade etmiştir. Bakan Yırcalı, ayrıca, tekel niteliği taşımayan düzenlemelerin ve rafineri kurma hakkına ilişkin hükümlerinin derhal yürürlüğe gireceğini açıklamıştır. Petrol Dairesi'nin teşkilatlanma sürecinin tamamlanmak üzere olduğunu ve 2 Nisan 1954 itibarıyla petrol arama ve işletme başvurularının alınmaya başlanacağını bildirmiştir. Bununla birlikte, arama ve işletme faaliyetlerine dair hükümlerin, ilgili yönetmeliklerin tamamlanmasının ardından yürürlüğe gireceğini belirtmiştir (Milliyet, 13 Mart 1954, s. 1-7).

Petrol arama ve işletme talepleri 2 Nisan 1954'ten itibaren kabul edilmeye başlanmış ve 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinden DP'nin zaferle çıkmasının ardından, yabancı petrol şirketlerine yönelik ruhsatlandırma süreci hız kazanmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'de ilk petrol arama iznini Socony-Vacuum Petrol A.O. almış, onu Shell'e bağlı N.V. de Bataafsche Petroleum Maatschappij şirketi takip etmiştir. Bu şirketler, kapalı tutulan 3 numaralı Sivas ve 4 numaralı Erzurum bölgeleri dışında, Türkiye'nin dokuz petrol bölgesinden kendilerine açık tutulan yedi bölgede arama faaliyetlerinde bulunma hakkına sahip olmuştur. Yabancı sermayeli şirketlerin petrol arama ve işletme süreçlerine hızla dâhil olması, Petrol Kanunu'nun Türkiye'nin petrol sektöründe yabancı yatırımları teşvik edici etkisini gözler önüne sermektedir (Akis, 15 Mayıs 1954, s. 16).

6 Mayıs 1954 tarihinde, Türkiye'de ilk petrol arama izninin Socony Vacuum Petrol Şirketi'ne verilmesi dolayısıyla İşletmeler Bakanlığı'nda bir imza töreni düzenlenmiştir. Törene, İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Petrol Dairesi Reisi Emin İplikçi, MTA Enstitüsü Petrol Grup Müdürü Cevat Eyüp Taşman, MTA Enstitüsü Petrol Grup Müdürlerinden Jeolog Necdet Egeran ve Socony Vacuum Şirketi'nin Türkiye temsilcisi Hasan Kamil Sporel⁴⁵ katılmıştır.

⁴⁵ Hasan Kâmil Sporel 1894 yılında İstanbul Söğütöce'de doğdu. 1908 yılında girdiği Galatasaray lisesinden 1911 yılında bitirmeden ayrıldı. Fenerbahçe'de bir süre oynadıktan sonra, 1916 yılında ABD'de Michigan Üniversitesi'nde eğitimini tamamladı. 26 Ekim 1923 tarihinde Romanya ile ilk maçına çıkan Türkiye'nin ilk millî futbol takımının da kaptanlığını yaptı. Amerika'dan Türkiye'ye döndükten sonra, Fenerbahçe'de futbola devam etti. Futbolu bıraktıktan sonra Saconi Vacuum şirketinin Türkiye temsilciliğini yaptı. 1960

Törende bir konuşma yapan İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Socony Vacuum'un Türkiye'de petrol arama faaliyetlerinde bulunmak amacıyla kurduğu şirkete yedi sahada petrol arama izni verildiğini açıklamıştır. Ayrıca, hâlihazırda dört yabancı şirketin daha petrol arama başvurusu yaptığını ve bu başvuruların yasal süreçleri tamamlandıktan sonra ilgili firmalara da gerekli izinlerin verileceğini belirtmiştir. Bakan Yırcalı, Petrol Dairesi tarafından verilen bu ilk iznin ülkedeki petrol sahaları üzerinde herhangi bir tekel oluşturmadığını, sadece belirlenen alanlarda araştırma yapma yetkisini kapsadığını vurgulamıştır. Bu doğrultuda, şirketin yapacağı incelemeler sonucunda faaliyet göstereceği bölgeleri belirleyeceğini ifade etmiştir (Vatan, 7 Mayıs 1954, s. 1).

Socony Vacuum Petroleum Company'e verilen bu ilk petrol arama izni, Türk ekonomi tarihinde ve Türkiye'nin petrol politikalarının şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Yabancı sermayeli şirketlere verilen petrol arama izinleri, Petrol Kanunu'nun uygulama sürecindeki ilk somut adımlardan biri olup, Türkiye'de petrol sektörüne yabancı yatırımların yönlendirilmesine yönelik önemli bir politika değişikliğini simgelemektedir.

Türkiye'de verilen üçüncü petrol arama izni, 11 Mayıs 1954 tarihinde, Caltex grubuna⁴⁶ bağlı American Overseas Petroleum Company'e tahsis edilmiştir. Bu vesileyle İşletmeler Bakanlığı'nda bir toplantı düzenlenmiş ve toplantıya İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Petrol Dairesi Reisi Emin İplikçi, Petrol Ofisi Genel Müdürü Ahmet Karaosman ve bazı bakanlık müşavirleri katılmıştır. Toplantının başlangıcında, petrol şirketinin temsilcisi teşekkürlerini sunan bir konuşma yapmış, ardından İşletmeler Bakanı Yırcalı, Petrol Ofisi ile ortak dağıtım faaliyetlerinde bulunan Caltex'in Türkiye'de petrol aramak amacıyla kurduğu şirkete üçüncü petrol arama iznini vermekten memnuniyet duyduklarını ifade etmiştir. Ayrıca, yasal süreçleri tamamlanmak üzere olan üç farklı şirketin daha arama izni alacağını belirterek, bu gelişmelerin Türkiye için hayırlı olmasını ve arama faaliyetlerinde bulunacak şirketler için de kazançlı sonuçlar doğurmasını temenni etmiştir. Bakan Yırcalı'nın açıklamalarının ardından, şirket temsilcilerine arama izin protokolleri teslim edilmiştir. Caltex, aldığı bu izin kapsamında bir yıl içinde Türkiye'nin farklı bölgelerinde etüt çalışmaları yaparak sondaj noktalarını belirleyecek,

ile 1961 yılları arasında Fenerbahçe'nin başkanlığını yapan Hasan Kâmil Sporel 27 Nisan 1969 tarihinde İstanbul'da vefat etti. **Bkz.** Milliyet, 8 Mayıs 1954, s.1; Milliyet, 28 Nisan 1969, s. 7; Canarino, 2024.

⁴⁶ Caltex, 1936 yılında kurulmuş olan uluslararası bir petrol şirketidir. "Caltex" ismi, kurucuları olan California Oil Company (daha sonra Chevron olarak bilinir) ve Texas Oil Company (Texaco) isimlerinin birleştirilmesinden türetilmiştir. Şirket, bu iki Amerikan enerji devinin Asya, Afrika, Orta Doğu ve Avustralya pazarlarındaki petrol arama, üretim, rafinaj ve dağıtım faaliyetlerini yürütmek üzere ortak olarak kurdukları bir girişimdir. **Bkz.** Encyclopedia.com, 2025.

ardından alacağı petrol arama ruhsatı ile sondaj faaliyetlerine başlayacaktır. Dünyanın önde gelen petrol şirketlerinden biri olan Caltex, uzun yıllardır Türkiye’de Petrol Ofisi ile ortak olarak petrol ürünlerinin dağıtımını gerçekleştirmekte olup, yeni alınan petrol arama izniyle faaliyet alanını genişletme fırsatı elde etmiştir (Milliyet, 12 Mayıs 1954, s. 7).

Petrol Kanunu’nun kabul edilmesinin ardından, Türkiye’de yabancı sermaye tarafından açılan ilk petrol arama kuyusu 3 Ekim 1956 tarihinde Hatay ili, İskenderun ilçesi, Arsuz nahiyesinde Gilliland Oil Corporation S.A. şirketi tarafından delinmeye başlanmıştır. Söz konusu şirket, 1956 yılında Türkiye’de petrol arama faaliyetlerine başlamış olup, V. (Siirt) ve VII. (Adana) bölgelerinde birer arama ruhsatı alarak çalışmalarına resmî olarak girişmiştir. Şirket, Siirt bölgesinde jeolojik etütler gerçekleştirirken, Adana bölgesinde detaylı stratigrafik çalışmalarını tamamlamış ve Temmuz 1956’da sondaj hazırlıklarına başlamıştır (PDN, 1957, s. 29).

Türkiye’de yabancı sermaye tarafından gerçekleştirilecek ilk sondaj çalışması dolayısıyla Gilliland Oil Corporation S.A. şirketinin Türkiye temsilcisi Celalettin Derviş Bükey, 24 Eylül 1956 tarihinde Başbakan Adnan Menderes’e bir telgraf göndermiştir. Telgrafta şu ifadeler yer almıştır (BCA, 30-1-0-0/20-115-8) :

Sayın: Adnan Menderes Park Otel İstanbul- Türkiye mümessilleri bulunduğum Gilliland Oil Corporation SA şirketinin sahiplerinden Mr. Gilliland petrol kanununa göre kendilerine verilmiş olan arama ruhsatnamelerinden İskenderun-Arsuz sahasında 3 Ekim 1956 Çarşamba günü birinci petrol arama kuyusunu açmaya başlayacaktır. Türkiye’de yabancı sermaye eliyle açılacak ilk petrol kuyusu olması dolayısıyla bu ameliyeye huzurunuzla başlanmasına müsaade ve muvaffaklarınızı istirham eder derin saygılarımızı sunarız.-Celalettin Bükey.

İskenderun-1 adı verilen bu petrol arama kuyusunda sondaj çalışmaları bir süre devam etmiş, ancak teknik bir arıza (boru sıkışması) nedeniyle çalışmalar geçici olarak durdurulmuştur. Daha sonra sondaja yeniden başlanmış ve 14 Mart 1957 tarihinde 2.705 metre derinliğe ulaşılarak kuyu tamamlanmıştır. Ancak, yapılan 500.000 dolardan fazla harcamaya rağmen kuyuda petrol bulunamamıştır (Lokman, 1963, s. 68; Milliyet, 18 Aralık 1956, s. 1). Bu gelişme, Türkiye’de yabancı sermaye ile gerçekleştirilen ilk petrol arama faaliyetlerinden biri olması açısından tarihsel bir önem taşımakla birlikte, beklenen ekonomik kazancı sağlayamamış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Türkiye’de yabancı petrol şirketlerine petrol arama izinlerinin verilmesi, ülkede petrol üretiminde bir artış yaşanacağı ve bu artışın ekonomik kalkınmaya katkı sağlayacağı yönünde önemli bir beklenti oluşturmuştur. Bu sürecin, istihdamı artırarak refah seviyesini yükselteceği ve yaşam standartlarını iyileştireceği düşünülmüştür.

Bu çerçevede, Akşam gazetesinde Şevket Rado, 13 Mayıs 1954 tarihli yazısında “Petrol Devri” başlığı altında, Türkiye’de yabancı şirketlere arka arkaya petrol arama izinleri verilmesinin ülke için yeni bir zenginlik döneminin başlangıcı olduğunu ifade etmiştir. Yazısında, Türkiye’de açılacak petrol kuyularının ekonomik gelişime ivme kazandıracağını ve petrol üretiminin, sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de büyük bir canlılık yaratacağını vurgulamıştır. Rado, petrolün stratejik bir kaynak olarak ekonomik ve demokratik gelişime katkı sağlayacağını belirterek şu değerlendirmelerde bulunmuştur (Akşam, 13 Mayıs 1954, s. 1):

Yakın gelecekte ülkemizin çeşitli bölgelerinde kuyular açıldığında ve petrol, medeni dünyanın içecek suyu mahiyetinde bu kuyulardan fışkırdığında, Türkiye kalkınma yolunda büyük bir adım atmış olacaktır. Günümüzde gelişmiş ülkeler olağanüstü bir dinamizme sahipse, bunun en önemli kaynağı petroldür. Türkiye, bugün petrol için yüksek meblağlar ödemektedir. Ancak yarın daha da büyük bedeller ödemek zorunda kalacaktır, çünkü petrol olmadan ekonomi, ticaret ve hatta demokrasi bile sekteye uğrayabilir. Eleştirilmesi gereken husus, şimdiye dek bu yer altı zenginliğini ortaya çıkarmak için yeterli çabanın gösterilmemiş olmasıdır. Suudi Arabistan, petrol rezervlerini 1936 yılında keşfetmiş ve günümüzde bu kaynaklardan her yıl 160 milyon dolar gelir elde etmektedir. Türkiye’nin petrol araştırmalarına başlama tarihi de yaklaşık olarak 1936’dır. Ancak 18 yıl boyunca somut bir sonuç alınamamasının temel nedeni kararsızlıktır. Bugün bu kararsızlığın sona erdiğini görmek büyük bir memnuniyet kaynağıdır. Türk petrolü, ülkeye yeni bir dinamizm kazandırmanın yanı sıra döviz sıkıntısını da büyük ölçüde hafifletecek en önemli keşiflerden biri olacaktır. Halk olarak bu araştırmaların sonucunu büyük bir umutla bekliyoruz.

1958 yılı Şubat ayı itibarıyla, Türkiye’de faaliyet gösteren 16 yabancı petrol şirketi, toplam 9.276.175 hektarlık bir alanda petrol arama çalışmalarını sürdürmüştür. Bu kapsamda 206 bölgede gerçekleştirilen araştırmalar için şirketler yıllık 20 milyon dolar (yaklaşık 280 milyon Türk Lirası) harcamıştır. Ancak, Siirt, Adana, İskenderun, Ankara ve Trakya bölgelerinde yürütülen bu geniş çaplı çalışmalar, beklenen petrol rezervlerini ortaya çıkarmada yetersiz kalmıştır (Milliyet, 20 Şubat 1958, s. 3).

Bu süreçte, Türkiye'nin petrol politikası ve arama faaliyetleri, üst düzey devlet yetkilileri tarafından da yakından takip edilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1958'de TBMM'nin 2. Yasama Yılı açılış konuşmasında petrol konusuna değinerek, Petrol Kanunu'nun etkilerine ve ülkedeki petrol arama faaliyetlerinin gelişimine dikkat çekmiştir. Konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır (TBMM ZC, Dönem: 11, İ: 1, C: 2, Cilt: 5, 01.11.1958, s. 8):

Mali ve iktisadi sahadaki sözlerimi bitirirken, ehemmiyetli addettiğim petrol konusuna da temas etmek istiyorum. Bu mevzuda söze başlarken 1954 yılında büyük bir isabetle kabul buyurduğunuz Petrol Kanununun, üç hazırlık yılından sonra, 1957 yılından itibaren verimli bir surette tatbikine başladığım belirtmek isterim. Filhakika, son iki yıl içinde birçok yerli ve yabancı şirketler, yurdun muhtelif bölgelerinde petrol arama bakımından mühim faaliyet göstermişlerdir. Bugüne kadar yurdumuzda petrol ariyan şirketlerin sayısı 21'e, verilen ruhsatname sayısı 232'ye çıkmıştır. Ruhsatnamelerin kapladıkları saha 104.630 kilometre karedir. Petrol aramaları için yatırılan sermaye de, geçen senenin 70 milyon lirasına mukabil, bu yılın Eylül sonunda 126 milyon liraya çıkmıştır.

Cumhurbaşkanı Bayar'ın açıklamaları, 1954 Petrol Kanunu'nun uygulanmaya başlanmasının ardından petrol sektöründe önemli bir yatırım artışı yaşandığını ve Türkiye'deki petrol arama faaliyetlerinin hız kazandığını göstermektedir. Ancak, yapılan bu yatırımlara ve geniş çaplı arama çalışmalarına rağmen, petrol rezervlerinin beklentileri karşılayacak ölçüde bulunamaması, dönemin en büyük petrol politikası sorunlarından biri olarak dikkat çekmiştir.

Ümit Deniz, Milliyet gazetesinde yayımlanan "Türkiye'de Petrol" başlıklı yazısında, Türkiye'de petrol arama faaliyetlerinin 25 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu ve bu sürecin ülkenin ekonomik kalkınması açısından büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır. Deniz'e göre, 1935 yılından itibaren MTA Enstitüsü tarafından başlatılan çalışmalar neticesinde, Raman Dağları'nda ilk petrol kuyuları açılmış ve üretim süreci zamanla gelişerek ülkenin petrol ihtiyacının beşte birini karşılar hale gelmiştir. Ancak, mali ve teknik yetersizlikler nedeniyle petrol üretiminin artırılamadığına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, hükümetin petrol sektörüne yabancı sermayeyi çekmek amacıyla, yabancı şirketlere Türkiye'de petrol arama ve üretim izni veren bir yasa kabul ettiğini belirtmektedir.

Deniz, yazısında ayrıca, beş yabancı firmanın Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde sondaj çalışmaları yürüttüğünü, ancak bu çalışmaların on bir bölgede başarısızlıkla

sonuçlandığını ve bu süreçte harcanan milyonlarca doların herhangi bir somut getiri sağlamadığını ifade etmektedir. Buna rağmen, yabancı petrol şirketlerinin Türkiye’de petrol arama çalışmalarını büyük bir kararlılıkla sürdürdüğünü vurgulamaktadır. Deniz’e göre, bu arama faaliyetleri büyük ölçüde şansa dayalı olmakla birlikte, Türkiye’nin potansiyel petrol rezervlerinin keşfi, ekonomik kalkınma açısından kritik bir öneme sahiptir. Yazının devamında, Türkiye’de petrol bulunmasının yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda stratejik bir kazanım sağlayacağını şu sözlerle dile getirmektedir (Milliyet, 4 Aralık 1958, s. 3):

Milletçe büyük ümidimiz petroldedir. Zengin kaynakların bulunup üretime geçilmesi, Türkiye’yi ekonomik bakımdan en gelişmiş ülkeler arasına taşıyacağı gibi, coğrafi ve askeri açıdan da ülkemizin stratejik önemini katbekat artıracaktır. Bu keşif, aynı zamanda tüm ülkenin refah seviyesini yükselten önemli bir ekonomik kazanç sağlayacaktır.

Ümit Deniz’in değerlendirmeleri, Türkiye’de petrol arama faaliyetlerine duyulan büyük beklentiyi ve bu sürecin ekonomik ve jeopolitik açıdan taşıdığı önemi yansıtmaktadır. Ancak, o dönemde yürütülen çalışmaların maliyetli olmasına rağmen beklenen sonuçları vermemesi, Türkiye’nin petrol politikası açısından önemli bir tartışma konusu olarak gündeme gelmiştir.

Milliyet gazetesinde yayımlanan “Ümit Veren Petrol” başlıklı yazıda, Türkiye’nin geniş petrol rezervlerine sahip bir coğrafi bölgede yer almasına rağmen, petrol üretiminin ülkenin iç ihtiyacını karşılayabilecek seviyeye ulaşamadığı eleştirilmektedir. Yazıda, Türkiye’nin doğusunda Bakü ve İran petroleri, güneyinde ise Musul petrol sahalarının bulunmasına rağmen, ülkedeki petrol üretiminin yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. Bu kapsamda, önceki yılın toplam üretiminin yalnızca 328.543 ton olduğu belirtilmiştir. Petrol sektörünün gelişimini teşvik etmek amacıyla 1952 yılında çıkarılan bir yasa ile yabancı sermayeye çeşitli imtiyazlar tanındığı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda, sekiz yıl içinde 20’den fazla yerli ve yabancı şirkete toplam 242 petrol arama ruhsatı verilmiş ve bu şirketler Türkiye topraklarının yaklaşık %15’ini kapsayan geniş bir alanda araştırmalara başlamıştır. Petrol arama faaliyetlerinin yürütüldüğü başlıca bölgeler arasında İstanbul, Kırklareli, Tekirdağ, Edirne, Çanakkale, Sinop, Ankara, Niğde, Adana, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Adıyaman, Mardin, Diyarbakır ve Siirt yer almaktadır.

Özellikle coğrafi açıdan en elverişli sahalardan biri olarak değerlendirilen Trakya bölgesinde, 1957 yılına kadar beş farklı şirket tarafından bine yakın araştırma kuyusunun açıldığı belirtilmektedir. Ancak, petrol kanununun yürürlüğe girmesinin ardından yabancı

şirketlerin Türkiye'ye getirdiği sermayenin 1959 yılı Ekim ayı itibarıyla 292 milyon 480 bin liraya ulaşmasına rağmen, elde edilen sonuçların beklentileri karşılamadığına dikkat çekilmektedir. Yazıda ayrıca, Türkiye'nin petrol arama ve üretim faaliyetlerinde yetersiz kalmasının temel nedenleri arasında mali ve teknik zorluklar ile geçmişte yapılan yetersiz yatırımların yer aldığı vurgulanmaktadır. Yabancı sermayeye tanınan imtiyazlarla petrol aramalarının teşvik edilmesine rağmen, elde edilen sonuçların tatmin edici olmaması, yürütülen petrol politikalarının etkinliğine yönelik eleştirileri beraberinde getirmiştir (Milliyet, 17 Temmuz 1960, s. 1).

Prof. Dr. Muammer Aksoy, Ankara Hukuk Fakültesi'nde yaptığı konuşmada 1954 Petrol Kanunu'na yönelik eleştirilerini dile getirmiştir. Aksoy'a göre, söz konusu kanun şu temel inanca dayanmaktadır: Türkiye, kendi insan kaynağı ve kurumlarıyla petrol sorununu çözemeyecektir; MTA Enstitüsü bu konuda başarılı olamamıştır; dolayısıyla petrol sektörünün yabancı şirketlere bırakılması zorunludur. Aksoy, 1950'li yıllarda Türkiye'de yabancı sermayeye duyulan hayranlığın ötesinde, adeta bir bağımlılık ilişkisi içinde hareket edildiğini vurgulamıştır. Bu dönemde hazırlanan Petrol Kanunu'nun bir Amerikalı uzmana yaptırıldığını belirten Aksoy, kanunun ilk taslağında yer alan 136. maddenin, ancak yabancı petrol şirketlerinin onayı ile değiştirilebileceğini öngördüğünü ifade etmiştir. Ancak, DP içinde dahi bu hükme karşı çıkanlar olmuş ve bu madde tasarıdan çıkarılmıştır.

Petrol Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte, Türkiye'nin en kısa sürede petrol ihtiyacını karşılayacağı, hatta ihracata başlayarak milyonlarca dolar gelir elde edeceği yönünde büyük beklentiler oluşturulduğunu belirten Aksoy, bu iddiaların gerçekleşmediğini vurgulamıştır. Kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren on yıl geçmesine rağmen, yerli petrol üretiminin %90'ının TPAO tarafından sağlandığını ifade etmiştir. Aksoy'a göre, esas mesele yalnızca yabancı şirketlerin petrol bulup bulamaması değil, aynı zamanda Türkiye'nin döviz tasarrufudur. Ancak, yabancı şirketlere verilen imtiyazlara rağmen Türkiye'nin petrol ithalatı için her yıl 500-600 milyon lira döviz harcamaya devam etmesi, bu politikanın başarısız olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Atatürk döneminde uygulanan milli ve devletçi petrol politikalarından uzaklaşılmasının Türkiye için olumsuz sonuçlar doğurduğunu savunan Aksoy, ülkenin petrol politikasının yeniden milli sermaye ve devletçilik ilkeleri doğrultusunda şekillendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Yön, 29 Ocak 1965, s. 8).

Petrol Dairesi Başkanı Emin İplikçi, 2 Nisan 1960 tarihinde İzmir Ticaret Odası'nda verdiği konferansta, 1959 yılı itibarıyla petrol sondaj çalışmalarına toplam

369.655.546 lira harcandığını ve bu dönemde Türkiye’de faaliyet gösteren 20 petrol şirketinin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Akdeniz ülkelerinin yabancı sermayeyi petrol arama faaliyetlerine çekme yönündeki yoğun çabalarının, Türkiye’nin petrol sektörüne olumsuz etkilerinin olduğunu ifade etmiştir (Milliyet, 3 Nisan 1960, s. 3).

1954 yılında ilk petrol arama ruhsatlarının verilmesinden 1960 yılının sonuna kadar, devlet sermayesi ile yerli ve yabancı özel sermayenin yürüttüğü arama faaliyetleri kapsamında toplam 638.223 kilometrekarelik jeolojik, 121.932 kilometrekarelik gravimetrik ve manyetometrik, 15.346 kilometrelik sismik araştırma gerçekleştirilmiştir. Açılan 74 kuyuda toplam 148.654 metre arama sondajı, 43 kuyuda ise 69.354 metre gelişim sondajı yapılmıştır. Böylece, toplam 117 kuyuda 218.008 metrelik sondaj çalışması tamamlanmıştır. Bu süreçte, yabancı şirketler tarafından arama faaliyetleri için Türkiye’ye nakit, malzeme, hizmet, hak ve benzeri unsurlar aracılığıyla ithal edilen toplam sermaye 491.757.276 liraya ulaşmıştır (Enerji Özel İhtisas Komisyonu Petrol ve Petrol Mahsulleri Grubu Raporu E-2, 1962, s. 3).

6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun yürürlüğe girmesi, Türkiye’nin petrol sektöründe yabancı sermayeyi çekme politikalarının başlangıcını oluşturmuştur. Yasanın hükümleri doğrudan yabancı yatırımcılara ayrıcalık tanımamakla birlikte, uygulamada ülkenin petrol arama faaliyetlerinde yabancı şirketlerin büyük pay sahibi olması bu dönemdeki petrol politikasının yabancı sermaye odaklı olduğunu göstermektedir. Yabancı şirketlere geniş çaplı arama ruhsatları verilmiş, ancak yapılan yatırımlar sonucunda beklenen petrol keşifleri elde edilememiştir. Yabancı sermayeye verilen bu önemin, milli kaynakların verimli kullanımı açısından eleştirildiği görülmüştür. Özellikle milli ve devletçi politikalardan uzaklaşmanın ülkenin petrol bağımsızlığı açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu yönünde eleştirileri gündeme getirmiştir. 1954 yılında yürürlüğe giren Petrol Kanunu'nun ardından geçen altı yıllık süreçte, petrol arama faaliyetlerinde beklenen ilerleme sağlanamamış, üretilen petrol miktarı ülkenin ihtiyacını karşılamaktan uzak kalmıştır. Aksine, Türkiye artan petrol talebini karşılamak için sürekli olarak ithalata bağımlı hale gelmiştir. Bu bağlamda, Petrol Kanunu’nun özellikle yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmeye yönelik tedbirleri, uygulamada yeterli etkiyi gösterememiş ve pratik faydalar sunamamıştır. Kanunun teorik olarak öngördüğü teşvikler, petrol endüstrisine somut katkılar sağlayamamıştır.

Tablo 4.2. 1954-1960 Yılları arasında Türkiye’de Arama ve İşletme Faaliyetlerinde bulunan Şirketler. (PIGM, 1996, s. 5-6)

Şirketin Adı	Rumuzu	Statüsü	Hak kazanma tarihi	Faaliyetin Bitiş Tarihi	Faaliyet Şekli
Soconi Vacuum Petrol A.O.	SVP	Yabancı	06.05.1954	1955	Arama
N.V.De Bataafsche Petroleum Maatschappij	BPM	Yabancı	08.05.1954	07.03.1958	Arama
California Asiatic Oil Company	CAO	Yabancı	11.05.1954	26.03.1963	Arama +İşletme
Texaco Overseas Petroleum Company	TOP	Yabancı	11.05. 1954	26.03.1963	Arama+ İşletme
American Overseas Petroleum Ltd.	AOP	Yabancı	11.05.1954	23.05.1956	Arama
Esso Standart (Turkey) Inc.	EST	Yabancı	25.05.1954	01.01.1961	Arama
Kern Oil Company Ltd.	KOC	Yabancı	25.05.1954	31.03.1955	Arama
Cities Service Mid-East Oil Corporation	CSM	Yabancı	06.08.1954	02.09.1955	Arama
Deilman Montan GmbH	DMG	Yabancı	27.09.1954	01.03.1958	Arama
İstanbul Tabii Gaz Ltd.	İTG	Yabancı+ Yerli	19.10.1954	13.01.1960	Arama
Türkiye Petrolleri A.0.	TPAO	Yerli	15.04.1955	----- -	Arama+İşletme

Gilliland Corporation	Oil	GOC	Yabancı	22.04.1955	11.07.1956	Arama
Husky Company	Oil	HOC	Yabancı	01.06.1955	11.07.1956	Arama
Tidewater Associated Company	Oil	TAO	Yabancı	16.06.1955	30.07.1956	Arama
Mobil Oil A.0.	Türk	MOT	Yabancı	1955	19.06.1956	Arama
Bolsa Chica Corporation	Oil	BCO	Yabancı	16.09.1955	14.06.1961	Arama
D.D.Feldman and Gaz Inc.	Oil	FOG	Yabancı	26.10.1955	18.01.1961	Arama
Mobil Exploration Mediterranean Inc.		MEM	Yabancı	19.06.1956	-----	Arama+İşletme
Gilliland Corporation S.A.	Oil	GOS	Yabancı	11.07.1956	02.04.1960	Arama
Marmara Petroleum Corporation		MPC	Yabancı	11.07.1956	01.07.1960	Arama
Tidewater Company	Oil	TOC	Yabancı	30.07.1956	22.10.1962	Arama
Turkish American Company (Cizre)	Oil	TAC	Yabancı	25.12.1956	02.04.1960	Arama
Turkish American Company (İskenderun)	Oil	TAI	Yabancı	25.12.1956	02.04.1960	Arama
Deutsch Erdöl-Aktiengesellschaft		DEA	Yabancı	02.08.1957	27.04.1963	Arama

Atlantic Refining Company	ARC	Yabancı	03.08.1957	22.10.1962	Arama
Seabord Oil Company	SOC	Yabancı	03.08.1957	16.07.1958	Arama
Etta Limited Şirketi	ELS	Yerli	15.01.1957	31.08.1959	Arama
Turkish Gulf Oil Company	TGO	Yabancı	31.12.1957	27.05.1972	Arama
Deilman Petrol Türk Limited Şirketi	DPT	Yabancı	01.03.1958	29.04.1958	Arama
N.V.Turkse Shell	NTS	Yabancı	07.03.1958	----- -	Arama+İşletme
Deilman Petrol Limited Şirketi	DPL	Yabancı	29.04.1958	28.06.1962	Arama
Texaco Seabord Inc.	TSI	Yabancı	16.07.1958	22.10.1962	Arama
Pan American Land and Oil Royalty Company	PAL	Yabancı	22.10.1958	20.10.1959	Arama
Panoil Company	POC	Yabancı	20.10.1959	09.03.1972	Arama+İşletme
Pauley Petroleum Inc.	PPI	Yabancı	04.05.1960	25.05.1962	Arama

4.11. 6326 Sayılı Petrol Kanununda Yapılan Değişiklikler

6326 Sayılı Petrol Kanunu, Türkiye'nin petrol endüstrisini düzenlemek amacıyla 16 Mart 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu yasa, özellikle petrol arama, çıkarma ve işletme faaliyetlerini teşvik etmek amacıyla hazırlanmış olup, yabancı sermaye yatırımlarına yönelik çeşitli düzenlemeler içermektedir. Ancak, kanunun uygulanmaya başlanmasının ardından, bazı maddelerinde değişiklik yapılması ihtiyacı doğmuştur. Bu kapsamda, 6326 Sayılı Kanun'un pek çok maddesi, farklı dönemlerde yapılan yasal düzenlemelerle değiştirilmiştir. Özellikle 1955, 1957, 1973, 1979 ve 1983 yıllarında

yapılan değişiklikler, petrol sektöründeki gelişmelere uyum sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir (PİGM, 1991, s. 165). Bununla birlikte, söz konusu kanun, 30 Mayıs 2013 tarihinde kabul edilen 6491 Sayılı Türk Petrol Kanunu’nun, 11 Haziran 2013’te Resmî Gazete’de yayımlanmasına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu çalışmada, 1950-1960 yılları arasında yapılan düzenlemeler incelenecek olup, özellikle aşağıdaki iki yasal değişiklik ele alınacaktır:

1. 13 Mayıs 1955 Tarih ve 6558 Sayılı Kanun: 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bazı maddelere yeni fıkralar eklenmesine ilişkin düzenleme.
2. 29 Mayıs 1957 Tarih ve 6987 Sayılı Kanun: 6326 Sayılı Petrol Kanunu ve 6558 sayılı değişiklik kanununun bazı maddelerinde yapılan yeni değişiklikleri içeren düzenleme.

Bu değişiklikler, Türkiye’nin petrol politikalarının şekillenmesi açısından önem arz etmekte olup, ilgili dönemdeki yasal çerçevenin incelenmesi açısından kapsamlı bir değerlendirme yapılacaktır.

6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun yürürlüğe girmesinin ardından, uygulamada ortaya çıkan bazı eksikliklerin giderilmesi amacıyla kanunda değişiklik yapılması gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda, Mart 1955’te revizyon çalışmaları başlatılmıştır. Değişiklik önerileri arasında, petrol arama izni alan bazı şirketlerin, sondaj faaliyetleri sonucunda petrol bulmalarına rağmen gerekli tesisleri kurarak üretime başlamaktan kaçınmaları önemli bir sorun olarak öne çıkmıştır. Mevcut kanunda, bu tür durumları önleyecek herhangi bir düzenleme bulunmadığından, arama faaliyetlerinin sonuçsuz kalmaması ve kaynakların etkin kullanımı için gerekli tedbirlerin alınması zorunluluğu doğmuştur. Öngörülen değişiklikle, petrol arama izni alan firmaların belirli bir süre içerisinde faaliyete başlamaları zorunlu hale getirilmiştir. Bu sürenin altı ay ile bir yıl arasında belirlenmesi gerektiği üzerinde durulmuş ve konu detaylı şekilde değerlendirilmiştir. Söz konusu kanun değişikliği tasarısının yakın zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunulacağına ilişkin haberler basında yer almıştır (Milliyet, 14 Mart 1955, s. 1-7).

Kanun değişikliği tasarısı üzerindeki çalışmalar tamamlanmış ve 29 Mart 1955’te Başbakanlığa gönderilmiştir. Yapılan düzenleme ile:

- Petrol arama izni alan şirketlerin, en geç altı ay içinde sondaj faaliyetlerine başlamaları zorunlu hale getirilmiştir.

- Türkiye’de tesis kuracak yabancı şirketlerin getireceği malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulması sağlanmıştır.

Bu değişikliklerle uyumlu olarak hazırlanan Petrol Nizamnamesi, onaylanmak üzere Danıştay’a gönderilmiştir. Yapılan düzenlemeler, Türkiye’de petrol arama ve üretim süreçlerinin hızlandırılması ve yabancı yatırımcıların teşvik edilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir (Milliyet, 30 Mart 1955, s. 1-7).

Petrol şirketlerinin Türkiye’de daha aktif çalışmaları ve büyük yatırımlar yapmalarını teşvik etmek amacıyla İşletmeler Bakanlığınca hazırlanan tasarı, 6 Nisan 1955 tarihinde Başbakanlık tarafından Meclis’e sunulmuştur. 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun bazı maddelerinde değişiklik yapılması ve bazı maddelere eklemeler getirilmesine dair hazırlanan tasarının gerekçesinde:

16 Mart 1954 tarihli ve 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun 2. maddesinde belirtilen amaç doğrultusunda, yani Türkiye’nin petrol kaynaklarının özel teşebbüs eliyle hızla, kesintisiz ve verimli bir şekilde geliştirilip değerlendirilmesi için bu kanunda yapılacak değişikliklerin ve kanunun kabulü sırasında unutulmuş bazı hususların eklenmesinin zorunlu olduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim söz konusu kanunun bazı maddelerinin bir yıldır uygulanmakta olması çeşitli aksaklıkları gün yüzüne çıkarmış ve bu durum, henüz uygulanmamış maddeler üzerinde de dikkatli bir incelemenin gerekli olduğu kanaatini doğurmuştur. Bunun sonucunda, bazı maddelerde de değişiklik yapılması gerektiği anlaşılmıştır.

Önerilen değişiklikler üç ana başlıkta özetlenebilir (TBMM ZC, Dönem: 10, İ: 75, C: 1, Cilt: 7, 13.05.1955, (1/236) Sıra Numarası: 270, s. 1).

1. Petrol Kanunu’nun bazı hükümlerini daha açık hale getirmek (Örneğin, piyasa fiyatı ve kuyu başı fiyatının belirlenmesi gibi).
2. Kanuna yeni hükümler eklemek (Sondaj esas masraflarının tanımı ve disiplin komisyonunun oluşturulması gibi).
3. Petrol Kanunu’nu özel girişim için daha cazip hale getirmek (Özellikle 13., 58., 109. ve 112. maddelerde yapılan değişiklikler gibi).

Özellikle üçüncü hususun önemi çok belirgindir. Mevcut durumda, dünya petrol üretiminin dünya tüketimine göre fazla olduğu ve bu durumun önümüzdeki beş-altı yıl daha devam edeceği dikkate alınır, Türkiye’nin petrol kaynaklarını hızla bulup geliştirecek sermaye, malzeme ve teknik bilgiye ulaşmanın, petrol sanayiine uygulanacak düzenlemelerin komşu ülkelere kıyasla daha elverişli olmasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, mevcut düzenlemelerin bir yandan açıklığa kavuşturulması ve tamamlanması, diğer yandan da daha teşvik edici bir hale getirilmesi amacıyla bu değişiklik tasarısı sunulmuştur.

TBMM Genel Kurulu, 8 Nisan 1955 tarihli oturumunda, “Petrol Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bazı Maddelerine Eklemeler Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı”nı değerlendirmek amacıyla Geçici Komisyon kurulmasına karar vermiştir. Maliye, İktisat, Ticaret ve Adalet komisyonlarından seçilecek beşer üyenin katılımıyla oluşturulan bu komisyon, söz konusu tasarımı detaylı bir şekilde incelemek ve müzakere etmekle görevlendirilmiştir (TBMM ZC, Dönem: 10, İ: 61, C: 1, Cilt: 6, 08.04.1955, s. 259-260).

Geçici Komisyon, İşletmeler Bakanı ile Maliye, İktisat ve Ticaret, Adalet ve İşletmeler Bakanlıkları temsilcilerinin katılımıyla bir dizi toplantı düzenleyerek tasarımı ayrıntılı şekilde değerlendirmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, komisyon çalışmalarını tamamlayarak 30 Nisan 1955 tarihinde tasarımı Meclis Başkanlığı’na sunmuştur (TBMM ZC, Dönem: 10, İ: 75, C: 1, Cilt: 7, 13.05.1955, (1/236) Sıra Numarası: 270, s. 8).

DP Sivas Milletvekili ve Geçici Komisyon Başkanı Ahmet Özel, 13 Mayıs 1955 tarihinde TBMM Genel Kurulu’nda, 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nda yapılması öngörülen değişiklikler üzerine bir konuşma gerçekleştirmiştir. Özel, söz konusu değişikliklerin temel amacının, Türkiye’deki petrol arama faaliyetlerini teşvik etmek ve bu alandaki sermaye yatırımlarını artırmak olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede, getirilen düzenlemelerin sermaye transferlerini kolaylaştırıcı, piyasa fiyatlarını belirleyici ve girişimciler için kâr paylarını artırıcı teşvikler içerdiğini ifade eden Özel, aynı zamanda petrol teknolojisinin ülkeye kazandırılması, temel sanayinin kurulması ve ekonomiye sağlayacağı faydaların önemli kazanımlar arasında yer aldığını belirtmiştir. Özel ayrıca, enerji sektörünün ülkenin sanayi ve savunma altyapısı için taşıdığı kritik öneme dikkat çekerek, önerilen değişikliklerin Türkiye’nin petrol kaynaklarının daha verimli ve hızlı bir şekilde değerlendirilmesini amaçladığını ifade etmiştir (TBMM ZC, Dönem: 10, İ: 75, C: 1, Cilt: 7, 13.05.1955, s. 203-204).

Ardından söz olan Manisa bağımsız milletvekili Hikmet Bayur, dünya piyasalarındaki petrol bolluğunun Türkiye’deki petrol kaynaklarının işletilmesine etkisine dair endişelerini dile getirmiştir. Bayur, İran petrollerinin tekrar dünya piyasasına girdiğini, Irak ve Kuveyt’te petrol üretiminin önemli ölçüde arttığını belirterek, bu durumun Türkiye’de keşfedilen petrol rezervlerinin işletilmeden yedek olarak tutulmasına yol açabileceğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda Bayur, 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun böyle bir durumu önleyip önleyemeyeceğini ve Türkiye’de petrol keşfedildiğinde derhal işletmeye alınıp alınamayacağını sormuştur.

Bayur'un yönelttiği sorulara yanıt veren İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu, Türkiye'de petrol bulunduğunda kesinlikle üretime geçirileceğini vurgulamıştır. Ağaoğlu, mevcut Petrol Kanunu'nun bu konuda güçlü yaptırımlar içerdiğini ve önerilen yeni düzenlemelerin de bu doğrultuda olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye'de petrol keşiflerinin hızlandırılması temennisini dile getiren Ağaoğlu, Bayur'un kaygılarının yersiz olduğunu ve bulunan petrolün mutlaka işletmeye alınacağını güvence altına alacak yasal düzenlemelerin mevcut olduğunu ifade etmiştir (TBMM ZC, Dönem: 10, İ: 75, C: 1, Cilt: 7, 13.05.1955, s. 203-204).

13 Mayıs 1955 tarihinde gerçekleştirilen TBMM müzakereleri sonucunda, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nda değişiklik yapılmasını öngören "6326 Sayılı Petrol Kanunu ile Bu Kanunda Değişiklik Yapan 6558 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Tadili ve Bazı Maddelerine Fıkralar İlave Edilmesi Hakkında Kanun", 282 milletvekilinin oyuyla kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem: 10, İ: 75, C: 1, Cilt: 7, 13.05.1955, s. 283). 6558 sayılı Kanun, 21 Mayıs 1955 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 21 Mayıs 1955, s. 11905-11910).

Bu düzenleme ile 135 maddeden oluşan 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun 40 maddesi değiştirilmiş ve ek hükümler getirilerek teşvik edici yeni düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle, yabancı petrol şirketlerine çeşitli ayrıcalıklar tanınmış, maliyetlerini düşürmeye ve yükümlülüklerine yönelik muafiyetler sağlamaya yönelik düzenlemeler ön plana çıkmıştır.

6558 Sayılı Kanun kapsamında getirilen önemli değişiklikler şunlardır:

- Petrol hakkı sahiplerine kur garantisi sağlanmıştır.
- Petrol hakkı sahiplerine, Türkiye'den ihraç ettikleri petrolün yurt dışında satışından elde ettikleri gelirleri, Türkiye'deki faaliyetleri ve yasal yükümlülükleri dışındaki kısmı hariç olmak üzere, yurt dışında tutma hakkı verilmiştir.
- Petrol arama ve üretim faaliyetlerinde kullanılmak üzere ithal edilecek malzemeler için uygulanan gümrük vergisi, diğer ithalat vergileri ve harçlardan muafiyet süresi 15 yıldan 25 yıla çıkarılmıştır (6326 Sayılı Kanun, 112. madde).

Bu değişiklikler, Türkiye'de petrol arama ve üretim faaliyetlerinde yabancı yatırımı teşvik etmeyi amaçlamış ve uluslararası petrol şirketlerine mali avantajlar sağlayan çeşitli düzenlemeleri içermiştir (Tanrıseven, 2005, s. 66).

6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun temel amacı, ikinci maddesinde ifade edildiği üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin petrol kaynaklarının geliştirilmesi ve bu kaynakların ekonomik değer kazanmasını sağlamaktır. Ancak, yabancı menşeli ham petrolün

taşınması ve işlenmesi, kanunun kapsamı dışında tutulmuştur. 1954 yılından itibaren, yabancı kaynaklı ham petrolü işlemek amacıyla Türkiye’de rafineri tesisleri kurulmasına yönelik önemli girişimlerde bulunulmuştur. Yapılan değerlendirmeler, bu tür tesislerin Petrol Kanunu hükümlerine tabi olarak kurulmasının ülke ekonomisi açısından faydalı olacağını ortaya koymuştur.

Bununla birlikte, kanunun uygulanması sırasında bazı eksikliklerin tespit edildiği ve bu eksikliklerin giderilmesinin, kanunun hedeflediği amaçlara daha hızlı ulaşılmasını sağlayacağı anlaşılmıştır. Özellikle, Türkiye’nin akaryakıt ihtiyacının daha az döviz harcayarak karşılanabilmesi için, işlenmiş ham petrol türevlerinin ithalatı yerine ham petrolün doğrudan ithal edilerek ülke içinde işlenmesinin ekonomik açıdan daha avantajlı olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin öz kaynaklarından ham petrol ihtiyacını karşılayacak seviyeye ulaşması durumunda, bu petrolü işleyecek rafineri tesislerinin önceden hazır hale getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Tüm bu gerekçeler doğrultusunda, 1957 yılında 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nda değişiklik yapılmasına karar verilmiş ve 6987 sayılı Kanun ile çeşitli düzenlemeler hayata geçirilmiştir (TPAO, 1963, s. 2; TBMM ZC, Dönem: 10, İ: 74, C: 3, Cilt: 19, 29.05.1957, (1/664) Sıra Numarası: 207, s. 1-5).

Petrol Dairesi, ilgili bakanlıklarla iş birliği içerisinde gerekli yasal düzenlemeleri hazırlamış ve söz konusu değişiklikler, mevcut kanunun ruhuna ve amacına uygun şekilde tasarlanmıştır. Düzenleme sürecinde özellikle dikkat edilen hususlardan biri, Türkiye’nin milli petrol kaynaklarını keşfetme ve geliştirme çalışmalarının, yabancı kaynaklı petrolün taşınması ve işlenmesi faaliyetleri tarafından kesintiye uğratılmamasıdır. Bu doğrultuda, kanunda yapılan değişikliklerin ardından Petrol Nizamnamesi de revize edilmiş ve yeni düzenleme, Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak 10 Ağustos 1957 tarihinde yürürlüğe girmiştir (PİGM, 1958, s. 12).

29 Mayıs 1957 tarihinde TBMM gündemine getirilen 6987 Sayılı Kanun, daha önce 6558 sayılı Kanun’un görüşüldüğü süreçte olduğu gibi, maddeleri üzerinde herhangi bir tartışma, yorum ya da itiraz yapılmaksızın kabul edilmiştir. Kanunun oylaması sırasında 273 milletvekili oy kullanmış; bunlardan 271’i kabul oyu vermiş, 2 milletvekili ise çekimser kalmıştır. Çekimser oy kullanan milletvekillerinden biri CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, diğeri ise Cumhuriyetçi Millet Partisi Kırşehir Milletvekili Ahmet Bilgin olmuştur (TBMM ZC, Dönem: 10, İ: 74, C: 3, Cilt: 19, 29.05.1957, s. 359-399).

Kanun, 6 Haziran 1957 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yapılan düzenlemeler kapsamında, kanunun 15 maddesinde⁴⁷ değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklikler doğrultusunda:

- Yabancı petrol şirketlerine, yalnızca petrol arama faaliyetleriyle sınırlı kalmaksızın, arıtma ve rafinaj işlemlerine başlama kolaylıkları tanınmış ve rafineri kurma hakkı verilmiştir.
- Birden fazla şirketin aynı sahada birlikte petrol arama faaliyeti gerçekleştirmesine ve petrol arama ile işletme ruhsatlarını devredebilmesine olanak sağlanmıştır.
- Petrol hakkı sahiplerine gümrük, ithalat vergisi ve harçlardan muafiyet sağlayan düzenlemeler getirilmiştir (Resmî Gazete, 6 Haziran 1957, s. 17235-17237; Kazgan, 2006, s. 83).

1955 yılında kabul edilen 6558 Sayılı Kanun ve 1957 yılında yürürlüğe giren 6987 Sayılı Kanun ile petrol mevzuatında önemli değişiklikler, Türkiye’nin petrol kaynaklarını daha hızlı ve etkin bir şekilde ekonomiye kazandırmayı amaçlayan düzenlemeler olarak öne çıkmaktadır. 1954 Petrol Kanunu’nun ilk halinde petrol sektörünün geliştirilmesi hedeflenmiş olsa da, yabancı yatırımcıların ilgisini çekmek ve petrol arama-işletme faaliyetlerini teşvik etmek için ek düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur.

Ancak, bu düzenlemeler Türkiye’nin petrol sektöründeki bağımsızlığı açısından bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle yabancı şirketlere sağlanan vergi muafiyetleri, sermaye transferleri konusundaki esneklikler ve petrol gelirlerinin yurt dışında tutulmasına izin verilmesi, ulusal çıkarlar açısından eleştirilen noktalar olmuştur. Buna karşılık, hükümet yetkilileri ve yasa yapıcılar, bu değişikliklerin Türkiye’de petrol üretimini artırarak dışa bağımlılığı azaltacağı ve ülke ekonomisine uzun vadede katkı sağlayacağı görüşünü savunmuştur. Sonuç olarak, 1955 ve 1957 yıllarında yapılan değişiklikler, Türkiye’nin petrol politikalarının yabancı yatırımları teşvik eden ve sektörü geliştirmeyi amaçlayan bir yapıya evrildiğini göstermektedir. Ancak bu süreç, milli çıkarlar ile yabancı sermaye arasındaki dengenin nasıl korunacağı konusunda önemli tartışmalara da yol açmıştır.

⁴⁷ Bu maddeler: 2,3,13,22,23,34,36,83,85,87,109,110,112,113 ve 132. Maddelerdir.

Tablo 4.3. 6326 Sayılı Petrol Kanununda Yapılan Değişiklikler. (PİGM, 1991, s. 165)

Kanun No	Kanun Adı	Kabul Tarihi	Yayın Tarihi
6558	6326 Sayılı Petrol Kanununun bazı maddelerinin tadili ve bazı maddelerine fıkralar ilâvesi hakkında Kanun	13.05.1955	21.05.1955
6987	6326 Sayılı Petrol Kanunu ile bu kanunda değişiklik yapan 6558 sayılı kanunun bazı maddelerinin tadili ve bazı maddelerine fıkralar ilâve edilmesi hakkında Kanun	29.05.1957	06.06.1957
1702	Petrol Reformu Kanunu	05.04.1973	18.04.1973
2217	6326 Sayılı Petrol Yasasına Ek Yasa	01.03.1979	12.03.1979
2808	Petrol Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve Kanuna bazı madde ve fıkralar eklenmesi hakkında Kanun.	28.03.1983	30.03.1983

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKİYE PETROLLERİ ANONİM ORTAKLIĞI (1954-1960)

5.1. Kuruluş Yasası ve Hukuki Çerçeve: 6327 Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanunu

7 Mart 1954 tarihinde kabul edilen 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun 121. maddesi, MTA Enstitüsü tarafından yürütülen petrol faaliyetlerinin, jeolojik keşifler haricindeki kısmının, kanunun yürürlüğe girmesini takiben 150 gün içinde hükümet tarafından kurulacak bir tüzel kişiliğe devredilmesini öngörmektedir. Bu hüküm doğrultusunda, 6327 Sayılı kanun ile kurulması planlanan kurum Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) olmuştur. Bu çerçevede, İşletmeler Bakanlığı tarafından hazırlanan ve başlangıçta “Yurt Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanunu” adıyla düzenlenen kanun tasarısı, 27 Ocak 1954 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından TBMM'ye sunulmak üzere kararlaştırılmış ve 1 Mart 1954 tarihinde resmen TBMM'ye sevk edilmiştir (Milliyet, 2 Mart 1954, s. 1-7). İşletmeler Bakanı, bu tasarının da Petrol Kanunu ile birlikte yasalaştırılmasını sağlamak amacıyla aynı Geçici Komisyon tarafından incelenmesini önermiş ve bu öneri kabul edilmiştir (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 54, C:1, Cilt: 29, 01.03.1954, s. 5).

TBMM'de müzakere edilmekte olan 6326 Sayılı Petrol Kanunu Tasarısı'nda, MTA Enstitüsü'nün petrol arama faaliyetlerinin sınırlandırılması öngörülmekte, ayrıca enstitünün hâlihazırda yürüttüğü petrol faaliyetlerinin hükümet tarafından kurulacak bir tüzel kişiliğe devredilmesi kararlaştırılmaktadır. Tasarının yasalaşması hâlinde, söz konusu tüzel kişiliğin Petrol Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 90 gün içinde kurulması gerekeceği belirtilmiştir.

Petrol Kanunu'nun ilgili hükümleri doğrultusunda ivedilikle kurulması gereken bu tüzel kişiliğin, MTA tarafından keşfedilen petrol sahalarının işletilmesini, hâlihazırda devam eden arama sondajlarını sürdürmesini ve Batman Rafinerisi'nin inşası ile işletilmesini üstlenmesi öngörülmüştür. Ayrıca, bu kuruluşun diğer tüzel kişilerle eşit hak ve yükümlülöklere sahip olacağı ve ülkenin diğer bölgelerinde de petrol faaliyetleri yürütebileceği ifade edilmiştir.

Bu tüzel kişiliğin anonim şirket statüsünde olması, Petrol Kanunu'nun amaç ve hedefleriyle uyumlu bulunmuş, ayrıca hükümetin bu ortaklığı bir kanunla kurmasının mevcut mevzuat gereği zorunlu olduğu belirtilmiştir. Ortaklığa devredilmesi öngörülen petrol sahalarının, MTA tarafından keşfedilmiş olduğu ve Batman Rafinerisi'nin yine devlet tarafından sağlanan ödeneklerle enstitü eliyle inşa edilmeye başlandığı vurgulanmıştır.

Bu projelerin stratejik önemi göz önünde bulundurularak, anonim ortaklığın sermayesinin %51'inin Hazine'ye ait olması planlanmıştır. Devredilecek varlıkların nominal sermayenin %51'ine karşılık geleceği tahmin edildiğinden, faaliyetlerin sürdürülebilmesi için gerekli ilave sermayenin tamamının Hazine tarafından karşılanması gerekmektedir, nominal sermayenin %49'unun özel sektöre tahsis edilmesi düşünülmüştür (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 60, C: 3, Cilt: 29, 07.03.1954, (1/792) Sıra Numarası: 200, s. 1).

İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, 4 Mart 1954 tarihinde TBMM'de 6326 Sayılı Petrol Kanunu tasarısının genel görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada, Yurt Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın kurulmasına ilişkin hazırlanan kanun tasarısının, devletin %51 oranında hisse sahibi olacağı bir teşekkülün oluşturulmasını öngördüğünü belirtmiştir. Söz konusu tasarı, Meclis'e sunulmuş ve Geçici Komisyon tarafından oy birliğiyle kabul edilmiştir. Yırcalı, bu kanun kapsamında Yurt Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın, MTA Enstitüsü tarafından keşfedilen tüm petrol yataklarının işletilmesi ve arama sahalarında imtiyaz sahibi olacağını ifade etmiştir. Ayrıca, bu teşekkülün hem yerli hem de yabancı şirketlerle ortaklık kurma yetkisine sahip olacağını vurgulamıştır. Bakan Yırcalı, devletin çabalarıyla elde edilen petrol rezervlerinin özel çıkar çevrelerine devredileceği yönündeki eleştirilerin, kanun tasarısında yer alan açık hükümler karşısında temelsiz olduğunu belirtmiştir. Yırcalı, söz konusu düzenlemenin temel amacının, Türkiye'nin petrol kaynaklarının daha etkin, verimli ve rasyonel bir biçimde değerlendirilmesini sağlamak olduğunu ifade etmiştir (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 57, C:1, Cilt: 29, 04.03.1954, s. 197).

Millî bir petrol şirketi kurulmasına yönelik düşünce ve politika, muhalefet partileri tarafından da açık bir şekilde desteklenmiştir. CHP Trabzon Milletvekili Cahit Zamangil, Yurt Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanun Tasarısı üzerine yaptığı konuşmada, Petrol Kanunu çerçevesinde izlenen politikaların bir gereği olarak bu tasarının kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Tasarının, devlet ile Türk ve yabancı sermayesinin ortaklığını esas alan bir anonim şirketin kurulmasını öngördüğünü ve bu yapının savundukları görüşle uyumlu olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, tasarıya olumlu oy vereceğini

açıklamış ve Yurt Petrolleri Türk Anonim Ortaklığı'nın Raman sahasını devralarak Türkiye'nin petrol alanındaki ilk başarılarını sürdüreceğini vurgulamıştır. Zamangil ayrıca, Raman ve Dicle vadilerinde uzun yıllar boyunca çalışarak olumlu sonuçlar elde eden Türk petrol arama ekiplerine ve süreçte emek sarf eden işçilere teşekkür ederek, tasarıya desteğini dile getirmiştir. Meclisteki tartışmalar, kurulacak millî şirketin ismi üzerinde yoğunlaşmış ve şirketin adının daha kapsayıcı olması gerektiği yönünde çeşitli görüşler öne sürülmüştür.

Bu çerçevede, DP Balıkesir Milletvekili Müfit Erkuyumcu, kurulacak anonim ortaklığın isminin daha kapsayıcı olması gerektiğini savunmuş ve bu bağlamda şirket adına “Türk” ibaresinin eklenmesini teklif etmiştir. Erkuyumcu, yaptığı konuşmada, Petrol Kanunu ile uyumlu olarak hazırlanan bu kanunun, ülkedeki petrol kaynaklarının araştırılması ve işletilmesi amacıyla bir anonim şirketin kurulmasını öngördüğünü belirtmiştir. Bu doğrultuda, şirketin ismine “Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı” ifadesinin eklenmesinin yerinde olacağını vurgulamış, önerisinin hem yasanın amacına hem de Ticaret Kanunu hükümlerine uygun olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda, komisyon üyelerine bu öneriyi desteklemeleri çağrısında bulunmuştur. Demokrat Parti Kocaeli Milletvekili ve Geçici Komisyon Rapor Yazmanı Ekrem Alican başta olmak üzere komisyon üyeleri, Erkuyumcu'nun önerisini benimseyerek destek vermiştir (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 60, C:1, Cilt: 29, 07.03.1954, s. 359-360).

Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, Meclis görüşmeleri sırasında söz alarak, “Yurt Petrolleri” adının uluslararası düzeyde yeterince cazip ve uygun olmayabileceği yönündeki endişelerini dile getirmiştir. Özellikle yabancı ülkelerde gerçekleştirilecek tanıtım ve reklam faaliyetlerinde bu ismin yeterince etkili olup olmayacağı konusunda şüphelerini ifade etmiştir. Ayrıca, benzer isimlere sahip başka şirketlerin varlığının karışıklık yaratabileceğini ve bu durumun rekabet açısından sorun teşkil edebileceğini vurgulamıştır. Bu çerçevede, şirketin adının uluslararası alanda daha güçlü ve etkili olabilecek şekilde değiştirilmesi gerektiğini önermiş, ancak resmi bir teklif sunmamıştır.

DP Konya Milletvekili Hidayet Aydın ise Ticaret Kanunu'na göre anonim şirketlerin unvanlarında mutlaka “Türk” ibaresinin bulunmasının zorunlu olmadığını belirtmiştir. Cezmi Türk'ün dile getirdiği hususlara atıfta bulunarak, hâlihazırda “Türk Petrol Şirketi” adında bir şirketin var olduğunu ve şirket isimlerinin büyük önem taşıdığını ifade etmiştir. Özellikle uluslararası ticari ilişkilerde isim benzerliklerinin ciddi anlaşmazlıklara yol açabileceğini vurgulamış ve bu tür olumsuz etkilerin önüne geçilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu bağlamda, Müfit Erkuyumcu'nun önerdiği gibi şirket

ismine “Türk” ibaresinin eklenmesinin doğru olmayacağını savunmuş ve bu hususun düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Geçici Komisyon Raportörü Ekrem Alican, Cezmi Türk’ün dile getirdiği endişelerin komisyon tarafından da paylaşıldığını belirtmiştir. Ayrıca, şirketin adının “Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı” olarak değiştirilmesi yönünde komisyonun mutabakata vardığını açıklamıştır. Sonuç olarak, hem Müfit Erkuyumcu’nun hem de Cezmi Türk’ün isim konusundaki kaygıları haklı bulunmuş ve Geçici Komisyon tarafından şirketin isminin “Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı” olarak değiştirilmesine karar verilmiştir (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 60, C:1, Cilt: 29, 07.03.1954, s. 361-362).

Türkiye Petrolleri Türk Anonim Ortaklığı’nın Kurulmasına Dair Kanun, TBMM’de 7 Mart 1954 tarihinde yapılan oylama sonucunda, oturuma katılan 248 Milletvekilinin tamamının oy birliğiyle kabul edilmiştir. (TBMM ZC, Dönem: 9, İ: 60, C:2, Cilt: 29, 07.03.1954, s. 440) 7 Mart 1954 tarih ve 6327 Sayılı TPAO Kanunu 16 Mart 1954 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 18 maddeden oluşan 6327 Sayılı TPAO kanunun maddeleri şöyle özetlenebilir;

1. Madde: TPAO’nun Kuruluşu

- TPAO’nun, özel hukuk hükümlerine tabi bir anonim şirket olarak kurulması için hükümete yetki verilmiştir.
- Şirket, Ticaret Kanunu ve Petrol Kanunu hükümlerine uygun şekilde tescil edilecektir.

Bu madde, TPAO’nun hukuki statüsünü ve hükümete kurucu olarak verdiği yetkiyi tanımlar. Şirketin özel sektörle aynı şartlarda faaliyet gösterebileceği bir yapıda olacağını garanti eder.

2. Madde: İştilal Konusu

- TPAO’nun faaliyet alanı, Petrol Kanunu çerçevesinde petrol operasyonları, petrol ürünlerinin alım, satım ve dağıtımını kapsar. Ayrıca, ticaret şirketleri kurma ve yurtiçinde veya yurtdışında bu tür şirketlere iştirak etme yetkisine sahiptir.

TPAO’nun faaliyet alanının geniş tutulması, sadece petrol arama ve üretimle sınırlı kalmayıp ticaret ve ortaklıklar gibi daha geniş ekonomik faaliyetlere de olanak sağlaması, Türkiye’nin enerji piyasasında önemli bir aktör olmasını amaçlamaktadır.

3. Madde: Sermaye Yapısı

- TPAO’nun sermayesi 150 milyon Türk Lirası olarak belirlenmiştir. Bu sermaye artırılabilir.

Yüksek sermaye yapısı, şirketin büyüme potansiyelini ve büyük ölçekli petrol projelerine katılma yeteneğini göstermektedir.

4. Madde: Hisse Dağılımı

- Hisselerin %51'i Hazine'ye, %49'u ise yerli ve yabancı yatırımcılara aittir.

Bu madde, devletin petrol üzerindeki kontrolünü korurken, özel sektörün ve yabancı yatırımcıların da sürece dâhil olmasını sağlar. Bu yapı, kamu-özel ortaklığına dayalı bir modeldir.

5. Madde: Hisse Senetleri

- (A) grubu hisse senetleri devlete, (B) grubu senetler ise özel sektöre aittir.

Devlete ait (A) grubu hisseler yalnızca devlet kurumlarına devredilebilirken, özel sektöre ait hisseler daha serbest bir piyasada işlem görebilir. Bu durum, devlet kontrolünün sürdürülmesine rağmen, piyasa dinamiklerinin de işleyebileceğini gösterir.

6. Madde: Kâr Dağıtım ve Mali Güvenceler

- Devlet, ilk beş yıl boyunca özel sektör yatırımcılarına %6'lık kar garantisi sağlar.

Devletin özel yatırımcıya kar garantisi vermesi, özel sektörü teşvik etmek ve yabancı yatırımcı çekmek adına atılmış stratejik bir adımdır.

7. Madde: MTA Enstitüsü Devirleri

- MTA'nın petrol sahaları, tesisleri, hakları ve Batman Rafinerisi inşasıyla ilgili varlıklar TPAO'ya devredilecektir.

Bu madde, Türkiye'nin petrol arama ve rafineri faaliyetlerini TPAO'ya devrederek, şirketin sektörde daha etkin bir rol üstlenmesini sağlar. Aynı zamanda MTA'nın yürüttüğü faaliyetlerin sürekliliğini TPAO üzerinden garanti eder.

10. Madde: Kâr Dağıtım

- Yıllık karın %10'u sermaye karşılığında, %5'i fevkalade ihtiyat akçesi olarak ayrılır.

Kârın dağıtımında düzenleyici hükümler, şirketin sermaye yapısının güçlenmesini ve belirli bir finansal disiplin içinde faaliyet göstermesini sağlar.

12. Madde: Genel Müdür Ataması

- Genel Müdür, İşletmeler Bakanı'nın teklifiyle hükümet tarafından atanır.

Bu madde, hükümetin TPAO üzerindeki doğrudan kontrolünü ve stratejik yönetime katılımını sağlamaktadır.

13. Madde: Yönetim Kurulu

- İdare Meclisi 7 kişiden oluşur; 3 üye (B) grubu hisse sahipleri tarafından, 3 üye ise hükümet tarafından atanır.

Yönetim Kurulu'nun yapısı, devletin ve özel sektörün karar süreçlerine katılımını sağlar. Bu, kamu-özel işbirliğinin yönetimde nasıl şekillendiğini gösterir.

14. Madde: Murakıp (Denetçi) Atamaları

- Ortaklıkta iki murakıp bulunur ve her biri iki yıllık bir süre için atanır.

Murakıpların görevleri, şirketin faaliyetlerinin denetlenmesini sağlamak olup, bu süreçlerin şeffaf bir şekilde yürütülmesi amaçlanmıştır.

15. Madde: Yönetim Şartları

- Genel Müdür, yönetim kurulu üyeleri ve murakıpların yükseköğrenim görmüş ve ilgili teknik, mali ve hukuki bilgiye sahip olmaları şarttır.

Bu madde, TPAO'nun profesyonel bir kadro ile yönetilmesini sağlayacak düzenlemeleri içerir.

16. Madde: Kanun İstisnaları

- Ortaklık ve bunun kuracağı ortaklıklar 1050, 2490, 3460 ve 3611 sayılı kanunlarla ek ve tadillerine ve Divan-ı Muhasebatın murakabesine tâbi olmadığı gibi, memur ve müstahdemleri de 3656, 3659 ve 6245 sayılı kanunlarla ek ve tadilleri hükümlerine tâbi değildir.

Bu madde, TPAO ve bağlı ortaklıklarını bazı kamu denetim ve kontrol düzenlemelerinden muaf tutmaktadır. Özellikle, mali denetim konusunda, Devlet Denetleme Kurulu'nun (Divan-ı Muhasebat) TPAO üzerinde herhangi bir denetim yetkisi bulunmamaktadır. Ayrıca, TPAO'nun çalışanları kamu çalışanlarına uygulanan belirli kanunlar kapsamında değerlendirilmeyecektir. Bu durum, şirketin daha esnek bir yapıda faaliyet göstermesini sağlar. Devletin katı mali ve idari kurallarından muaf tutulması, TPAO'nun daha ticari bir mantıkla, özel sektör normlarına uygun şekilde faaliyet yürütmesine olanak verir. Bu, şirketin rekabetçi piyasada daha hızlı ve verimli kararlar almasına yardımcı olur.

Geçici Madde: Devir ve Tespit İşlemleri

- Bu kanunun 7. maddesinde yazılı kıymet, hak ve masrafların tespit, takdir ve devir muameleleri, Maliye, İşletmeler Vekâletleri, MTA Enstitüsü ve ortaklık tarafından seçilecek birer üyeden oluşan komisyon marifetiyle ortaklığın teşekkülünden itibaren en geç 90 gün içinde yapılır. Komisyon lüzumu kadar personel kullanabilir. Komisyonun ücret ve masrafları ile kullanacağı personelin ücret ve masrafları ortaklıkça takdir ve tediye olunur.

Bu geçici madde, TPAO'nun kuruluş sürecinde, MTA Enstitüsü'ne ait olan varlıkların ve hakların TPAO'ya devredilmesi işlemlerini düzenlemektedir. Bu işlem,

Maliye Bakanlığı, İşletmeler Bakanlığı, MTA ve TPAO'nun seçtiği üyelerden oluşan bir komisyon tarafından yürütülecektir. Komisyonun, ilgili varlıkların tespitini ve devrini en geç 90 gün içinde tamamlaması gerekmektedir. Bu süreçte kullanılacak personelin ücret ve masrafları, TPAO tarafından karşılanacaktır. Bu düzenleme, TPAO'nun kuruluş aşamasında gerekli devrin hızlı bir şekilde yapılmasını ve faaliyete geçmesini kolaylaştırır.

17. Madde: Kanunun Yürürlüğe Girişi

- Bu kanun neşri tarihinde meriyete girer.

18. Madde: Yürütme

- Bu kanunu İcra Vekilleri Heyeti yürütür.

7 Mart 1954 tarihinde kabul edilen 6327 Sayılı Kanun, TPAO'nun kuruluşunu yasal olarak temellendiren ve faaliyetlerini düzenleyen bir çerçeve sunmuştur. Bu kanun, petrol arama, üretim, işletme ve ticari faaliyetleri kapsamlı şekilde düzenlemekte, aynı zamanda yerli ve yabancı sermaye ile işbirliği yapılmasını sağlamaktadır (Resmi Gazete, 16 Mart 1954, s. 8633-8644).

Kanun, 1954 yılı içerisinde bazı değişikliklere tabi tutulmuştur. 7 Mart 1954 tarih ve 6327 Sayılı TPAO kanununa 2 Temmuz 1954 tarihinde, 2 madde ve 13. maddesine bir fıkra eklenmiştir. İşletmeler Vekâletince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetince 20 Haziran 1954 tarihinde TBMM'ye sunulması kararlaştırılan "Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanununa iki madde ile bu kanunun 13. maddesine bir fıkra eklenmesine dair kanun" lâyihası 28 Haziran 1954 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'in imzasıyla TBMM'ye sunulmuştur. Kanun lâyihası ve Muvakkat Encümen mazbatası Esbabı Mucibesin de 6327 Sayılı Kanun çerçevesinde TPAO'nun kurulması sırasında karşılaşılan bazı ihtiyaçlar doğrultusunda ek düzenlemeler yapılmıştır. Özetle:

1. Yönetim Kurulu Üyeliği Düzenlemesi: Kanunun 13. maddesi, TPAO'nun 7 kişilik yönetim kurulunu düzenlemekte ancak 7. üye hakkında bir açıklık bulunmamaktadır. Bu nedenle, 7. üyenin TPAO Genel Müdürü olması gerektiği belirtilerek maddeye ek yapılmıştır.
2. Sermaye ve Hazine Ödemesi: TPAO'nun sermayesi 150 milyon lira olarak belirlenmiş ve Hazine'nin 19.125.000 liralık ödemeyi peşin yapması gerekiyordu. Ancak, bazı harcamalar nedeniyle bu tutarın tamamını hemen ödemek mümkün olmayacağından, ödeme yapılmadan TPAO'nun kurulması kararlaştırılmıştır.
3. Vergi ve Harç Muafiyeti: Hazine, çeşitli gayrimenkul ve malları TPAO'ya devredecek ancak bu devirler yüksek vergi ve harçlara tabi olacaktır. Ortaklığın

faaliyetini aksatmamak için, bu vergi ve harçlardan muaf tutulması öngörülmüştür (TBMM ZC, Dönem: 10, İ: 16, C: F, Cilt: 1, 02.07.1954, (1/30) Sıra Numarası: 25, s. 1-2).

Kanun tasarısı, 2 Temmuz 1954 tarihinde yapılan oylama sonucunda, oturuma katılan 281 milletvekilinin tamamının oy birliğiyle kabul edilmiştir. (TBMM ZC, Dönem: 10, İçtima: 16, Cilt: F, Cilt: 1, 02.07.1954, s. 423) Dört maddeden oluşan ve 2 Temmuz 1954 tarihli 6433 sayılı “Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanunu”na İki Madde ve Bu Kanunun 13. Maddesine Bir Fıkra Eklenmesine Dair Kanun”, 8 Temmuz 1954 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. (Resmi Gazete, 8 Temmuz 1954, s. 9842). Bu değişiklikler, TPAO’nun kuruluş sürecinde karşılaşılan idari, mali ve hukuki sorunların çözümüne yönelik olarak yapılmış ve kurumun daha etkin bir şekilde faaliyet göstermesine katkı sağlamıştır.

6327 Sayılı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanunu, TPAO’nun kuruluşunu ve faaliyetlerini belirleyen temel yasadır. Hem sermaye yapısı hem de faaliyet alanları bakımından güçlü bir hukuki çerçeve sunarak Türkiye’nin petrol arama ve üretim faaliyetlerinde önemli bir role sahip olmasını sağlamıştır. Bu yasa, TPAO’nun sadece Türkiye’nin petrol ihtiyacını karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda yerli ve yabancı sermaye işbirliğiyle Türkiye’nin enerji sektöründe güçlü bir oyuncu olmasına zemin hazırlamıştır.

5.2. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nın Kuruluş Süreci ve Tarihsel Arka Planı

Petrol, stratejik bir enerji kaynağı olarak ülkelerin ekonomik kalkınmasında ve ulusal güvenliklerinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, birçok ülke enerji kaynaklarını kontrol altında tutmak ve ekonomik getirilerini artırmak amacıyla millî petrol şirketleri kurmuştur. Bu şirketlerin temel hedefleri arasında enerji bağımsızlığını güçlendirmek, ulusal gelirleri artırmak ve petrol sektörüne ilişkin stratejik kararları yerel düzeyde almak yer almaktadır.

Türkiye’de de benzer amaçlarla millî bir petrol şirketi kurulması ilk olarak Aralık 1952’de gündeme gelmiştir. Akşam gazetesinin 7 Aralık 1952 tarihli haberine göre, 200 milyon lira sermaye ile bir millî petrol işletme kurumu oluşturulmasına karar verilmiştir. Söz konusu haberde, Türkiye’de hâlihazırda bulunan ve gelecekte keşfedilecek petrol kaynaklarının işletilmesini sağlamak amacıyla bu kurumun tesis edilmesine yönelik

adımlar atıldığı belirtilmiştir. Bu kapsamda, İşletmeler Bakanlığı tarafından hazırlanan “Türkiye Petrol İşletme Kurumu” tasarısı Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak TBMM’ye sunulmuştur.

Haberde ayrıca, tasarının şu anda İşletmeler Komisyonu tarafından incelenmekte olduğu ve bu incelemenin ardından ülkede bugüne kadar keşfedilmiş ve gelecekte keşfedilecek tüm petrol sahalarının söz konusu kurum tarafından işletileceğinin öngörüldüğü ifade edilmiştir. Raman ve Garzan petrol sahalarının da bu kapsamda değerlendirilmesi planlanmış olup, MTA Enstitüsü Genel Müdürlüğü’nün yürüttüğü üretim sondajlarının da yeni kurulacak kuruluş tarafından devralınması öngörülmüştür. Ayrıca, bu kurumun bir iktisadi devlet teşekkülü olarak yapılandırılacağı ve özel sermaye ile yabancı yatırımlara da belirli ölçüde açık olacağı belirtilmiştir. Tasarının kısa süre içerisinde TBMM Genel Kurulu’na sunulmasının beklendiği ifade edilmiştir (Akşam, 7 Aralık 1952, s. 2).

Ancak, millî bir petrol şirketi kurulmasına yönelik bu girişimler, yeni petrol kanunu hazırlıkları ve Türkiye’nin petrol politikasındaki yapısal dönüşümler nedeniyle ertelenmiştir. Bu erteleme, Türkiye’nin petrol politikalarının yeniden şekillendirilmesi sürecinde ortaya çıkan yeni stratejik öncelikler ve gelişmeler çerçevesinde değerlendirilmelidir.

16 Mart 1954 tarihinde yürürlüğe giren 6327 Sayılı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanunu’nun 1. maddesi, Bakanlar Kurulu’na özel hukuk hükümlerine tabi bir anonim şirket kurma yetkisi vermiştir. Ancak, TPAO’nun kurumsal yapılanmasının tamamlanması beklenenden daha uzun sürmüştür. Bu gecikmenin temel nedeni, aynı yıl gerçekleştirilen genel seçimlerdir.

1954 yılı itibarıyla Demokrat Parti’nin iktidarda olduğu Türkiye’de, siyasi gelişmelerin kamu kurumları üzerindeki etkisi oldukça belirgin olmuştur. 14 Mayıs 1954’te düzenlenen genel seçimler, ülkenin siyasi atmosferini değiştirmiş ve kamu bürokrasisinde kapsamlı bir yeniden yapılanma sürecini beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, TPAO’nun kurumsallaşma süreci beklenenden daha yavaş ilerlemiştir. Zira seçim dönemleri ve siyasi değişim süreçleri, devlet bürokrasisi içerisinde önemli kararların alınmasını ve uygulanmasını geciktirmiştir. Ayrıca, seçimlerin ardından hükümetin yeniden şekillenmesi, mevcut politikaların ve stratejik adımların gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır.

TPAO’nun kurulması, Türkiye’nin millî petrol politikalarının hayata geçirilmesi açısından büyük önem taşımaktaydı. Kurumun temel hedefleri arasında petrol arama,

Üretim ve rafinaj faaliyetlerinin yerelleştirilmesi ve enerji sektöründe ulusal bağımsızlığın güçlendirilmesi yer almaktaydı. Ancak, bu doğırultuda gereken hukuki, idari ve teknik altyapının oluşturulması uzun vadeli bir süreci gerektirmiştir. TPAO'nun etkin bir şekilde faaliyete geçebilmesi için gerekli hazırlıkların tamamlanması zaman almış ve kuruluş süreci seçimler sonrası yaşanan siyasi gelişmelerden doğırudan etkilenmiştir (TPAO İlk 50 Yıl, 2005, s. 36).

6327 Sayılı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanunu, TBMM'de kabul edilmesinden altı ay sonra uygulamaya konulmuş ve bu süreçle birlikte TPAO'nun yapılanma çalışmaları hız kazanmıştır. Bu kapsamda, kurumsal yapılanmanın sağılanmasına yönelik önemli bir adım atılmıştır. 10 Eylül 1954 tarihinde, Hazine, Emekli Sandığı, Sümerbank, Etibank, İş Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Ankara Sigorta şirketi, Anadolu Sigorta şirketi, İştaş şirketi ve Ahmet Neyzi Müessesesi gibi çeşitli kuruluşlar arasında, 6327 Sayılı TPAO Kanunu'na tabi olmakla birlikte Türk Ticaret Kanunu hükümlerine göre faaliyet gösterecek olan TPAO'nun şirket sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme, Bakanlar Kurulu tarafından onaylandıktan sonra Ticaret Siciline tescil edilerek ilan edilmesiyle birlikte, şirket hukuken kurulmuş sayılacaktır (Cumhuriyet, 11 Eylül 1954, s. 1-6).

TPAO'nun kuruluş süreci, dünya genelinde birçok ülkenin benzer millî petrol şirketlerini kurduğı bir döneme denk gelmektedir. 1950'li yıllar, enerji politikalarında önemli dönüşümlerin yaşandığı, petrol kaynaklarının millleştirilmesine yönelik adımların hız kazandığı ve devletlerin bu kaynaklar üzerindeki kontrolünü artırmaya yönelik stratejiler geliştirdiğı bir süreç olmuştur. Bu bağılamda, çeşitli ülkelerde millî petrol şirketleri kurulmuştur. 1951 yılında İran Ulusal Petrol şirketi (National Iranian Oil Company-NIOC), 1953'te İtalyan millî petrol şirketi (Ente Nazionale Idrocarburi-ENI) ve Brezilya millî petrol şirketi (Petrleo Brasileiro S.A-PETROBRAS) faaliyete geçmiştir. Benzer şekilde, 1955'te Japonya Petrol Arama şirketi (Japan Petroleum Exploration-JAPEX), 1956 yılında ise Mısır Millî Petrol şirketi (Egyptian General Petroleum Corporation-EGPC) ve Hindistan Millî Petrol şirketi (Oil and Natural Gas Corporation-ONGC) kurulmuştur. Bu gelişmeler, söz konusu dönemde enerji sektöründe devlet müdahalesinin arttığını ve petrolün ekonomik kalkınmada stratejik bir araç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır (oban, 2005, s. 162).

Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan TPAO ana sözleşmesi, 19 Ekim 1954 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından incelenmiş ve 3/3803 sayılı karar ile onaylanmıştır. Bakanlar Kurulu Kararnamesinde, 6327 Sayılı Kanun'un 2. maddesi uyarınca faaliyet

göstermek üzere, merkezi Ankara’da olacak şekilde ve 150 milyon Türk lirası sermaye ile kurulması planlanan TPAO’nun ana sözleşmesinin Maliye Bakanlığı tarafından 30 Eylül 1954 tarihli ve 52165/1/34242 sayılı yazı ile Bakanlar Kurulu’na sunulduğu belirtilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, söz konusu ana sözleşmenin 6327 Sayılı Kanun’a ek olarak çıkarılan 6433 sayılı Kanun’un 2. maddesine⁴⁸ dayanarak onaylanmasına karar verilmiştir (BCA, 30-18-1-2/137-87-15).

Bakanlar Kurulu tarafından 19 Ekim 1954 tarihinde onaylanan TPAO Ana Sözleşmesi, 10 Aralık 1954 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu doğrultuda, TPAO, petrol ve doğal gaz arama, üretim, rafinaj ve dağıtım faaliyetlerini yürütmek üzere resmen kurulmuştur (Resmî Gazete, 10 Aralık 1954, s. 10710-10715; Millet Meclisi TD, Dönem: 2, İ: 47, C: 2, Cilt: 12, 06.02.1967, s. 308).

Dokuz bölüm ve 75 maddeden oluşan TPAO Ana Sözleşmesi’nin 1. bölümünün 2. maddesi, şirketin kurucularını şu şekilde belirlemiştir:

- Hazine (Maliye Vekâleti - Ankara)
- Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı (Ankara)
- Etibank (Ankara)
- Türkiye İş Bankası A.Ş. (Ankara)
- Sümerbank (Ankara)
- Yapı ve Kredi Bankası (İstanbul, İstiklal Caddesi, Beyoğlu)
- İştâş Ankara Ticaret ve Mümessillik Türk Anonim Ortaklığı (Ankara, Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, İştâş Apartmanı, No: 6/1, Kızılay)
- Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi (İstanbul, Galata, Eski Yolcu Salonu Karşısı, Anadolu Sigorta Hanı)
- Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi (İstanbul, Yeni Postahane Karşısı, Erzurum Hanı)
- Ahmet Neyzi (Ankara, Mithat Paşa Caddesi, No: 8, Daire: 2)

Ana Sözleşme’nin 4. maddesi, TPAO’nun faaliyet konularını belirlemiş ve şirketin aşağıdaki alanlarda faaliyet göstereceğini hükme bağlamıştır:

⁴⁸ 2 Temmuz 1954 tarih ve 6433 sayılı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanununa iki madde ve bu kanunun 13. maddesine bir fıkra eklenmesine dair Kanun. Madde 2-Ortaklığın ana sözleşmesi, Ticaret Kanununda yazılı kuruluş muamelelerine ait şartlar aranmaksızın bu kanun hükümleri dairesinde İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunduktan sonra başkaca merasime hacet kalmaksızın doğrudan doğruya ticaret siciline kayıt ve ilân olunur. Ortaklığın katî kuruluşu bu ilân gününden başlar.

a) 6326 Sayılı Petrol Kanunu çerçevesinde, Türkiye sınırları içinde petrol arama, keşif, geliştirme, üretim ve rafinaj faaliyetlerini yürütmek ve kanunda belirtilen diğer petrol sektörüne ilişkin faaliyetleri gerçekleştirmek.

b) Üretilen veya üçüncü kişilerden temin edilen petrol ve petrol ürünlerini depolamak, taşımak, satmak ve dağıtımını sağlamak.

c) Faaliyetlerin yürütülebilmesi için gerekli fabrika, makine, boru hattı, enerji ve su tesisleri ile bina, kamp, yerleşim alanları gibi tüm altyapıyı inşa etmek, kurmak ve işletmek.

d) İlgili ticari ortaklıkları kurmak ve Türkiye’de veya yurtdışında benzer şirketlere iştirak etmek.

e) Şirket faaliyetlerine yönelik her türlü ticari işlemi gerçekleştirmek, gayrimenkul edinmek ve tasarrufta bulunmak.

Ana Sözleşme’nin 6. ve 7. maddeleri, TPAO’nun sermaye yapısını ve hisse gruplarını düzenlemektedir:

- Şirketin esas sermayesi 150.000.000 (Yüz elli milyon) Türk lirası olarak belirlenmiştir.
- Bu sermaye, her biri 1.000 Türk lirası değerinde 150.000 hisseye bölünmüştür. Hisseler, “A” ve “B” grupları olarak ikiye ayrılmıştır:
- “A” Grubu Hisseler, şirket sermayesinin %51’ini oluşturmakta olup yalnızca Hazine’ye tahsis edilmiştir.
- “B” Grubu Hisseler, şirket sermayesinin %49’unu teşkil etmekte olup gerçek ve tüzel kişilere tahsis edilebilir.

Hisse senetlerine ilişkin düzenlemeler ise şu şekildedir:

- “A” Grubu Hisse Senetleri yalnızca nama yazılı olarak düzenlenmiştir.
- “B” Grubu Hisse Senetleri hamiline yazılıdır.
- “A” Grubu hisselerin hamiline, “B” Grubu hisselerin nama yazılı hale dönüştürülmesi yasaktır.
- Ortaklık sermayesine katılım taahhüdünde bulunanlar, şirketin kesin kuruluşu tamamlanmadan hisselerini devredemez veya feragat edemez.

Başlangıçta Hazine’nin %51, diğer kurum ve kişilerin %49 oranında hisse sahibi olması öngörülmüştür. Ancak, beklenen katılım sağlanamadığından Hazine’nin payı %68,83’e yükselmiştir.

Şirketin kuruluş sermayesi şu şekilde dağıtılmıştır:

- Hazine: 76.500.000 TL (A ve B grubu hisseler)

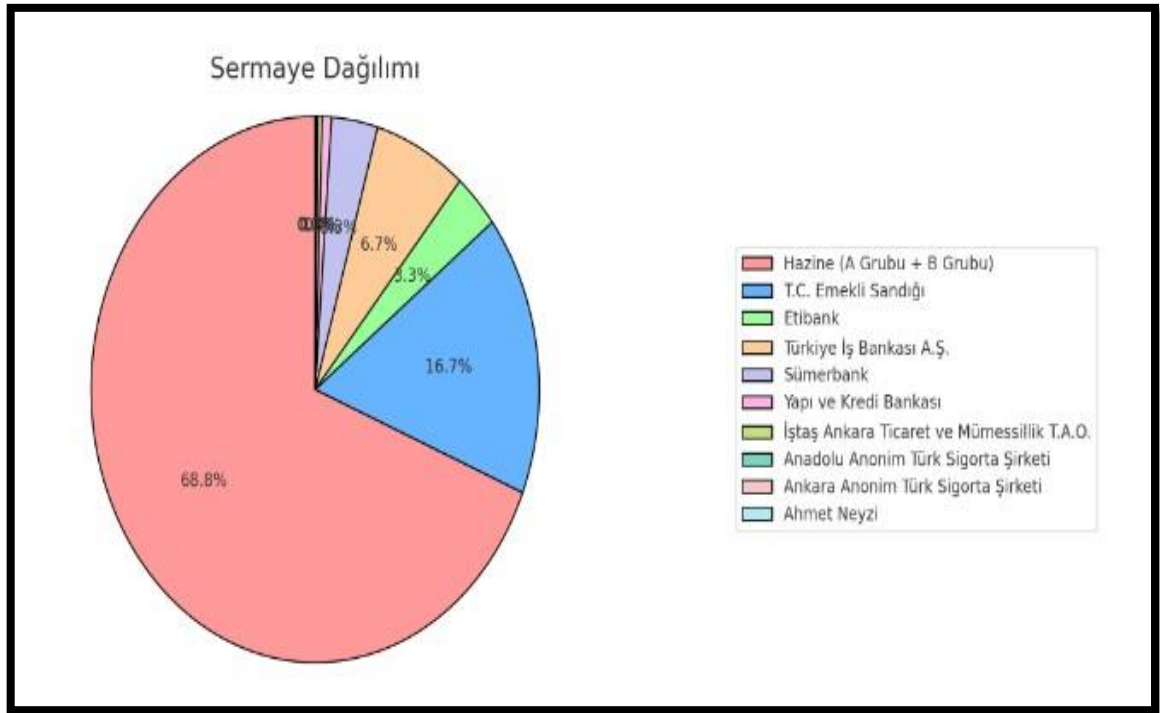
- T.C. Emekli Sandığı: 25.000.000 TL
- Etibank: 5.000.000 TL
- Türkiye İş Bankası A.Ş.: 10.000.000 TL
- Sümerbank: 5.000.000 TL
- Yapı ve Kredi Bankası: 1.000.000 TL
- Iştaş: 500.000 TL
- Anadolu Sigorta: 150.000 TL
- Ankara Sigorta: 50.000 TL
- Ahmet Neyzi: 50.000 TL

6433 sayılı Kanun'un 2. maddesi gereğince, kurucular taahhüt ettikleri sermayenin %1'ini peşin olarak ödemekle yükümlü tutulmuştur. Hazine'nin sermaye katkısının ödeme yöntemi ise Ana Sözleşme'nin 10. maddesi ile düzenlenmiştir.

Bu maddeye göre, Maliye Vekâleti (Bakanlığı), 6327 Sayılı Kanun'un 7. maddesi uyarınca, TPAO'ya sermaye olarak:

- MTA Enstitüsü'nün petrol arama faaliyetleri sonucu sahip olduğu sahalardaki tesisleri,
- Batman'da yapımı devam eden Batman Rafinerisi'nin kuruluşuyla ilgili hakları,
- Bütçeden tahsis edilmiş ödenekleri devredecektir.

Bu devir işlemleri, Maliye Bakanlığı, İşletmeler Bakanlığı, MTA Enstitüsü ve TPAO temsilcilerinden oluşan bir komisyon tarafından 90 gün içinde tamamlanacaktır. Devir sırasında ortaya çıkabilecek farklar tespit edilerek gerekli düzeltmeler yapılacaktır. MTA Enstitüsü'ne bağlı Petrol Grubu Direktörlüğü tarafından 1954 yılına kadar yürütülen petrol arama ve işletme faaliyetleri, 7 Mart 1954 tarihinde kabul edilen 6327 Sayılı Kanun'un Bakanlar Kurulu'na tanıdığı yetki çerçevesinde TPAO'ya devredilmiştir. Bu devir işlemi, 10 Aralık 1954 tarihinde Ana Sözleşme'nin Resmî Gazete'de yayımlanmasının ardından tamamlanmıştır (Resmî Gazete, 10 Aralık 1954, s. 10710-10715; Millet Meclisi TD, Dönem: 2, İ: 47, C: 2, Cilt: 12, 06.02.1967, s. 340).

Şekil 5.1. TPAO Ana sözleşmesince Sermaye dağılımı. (Resmi Gazete, 10 Aralık 1954, s. 10710-10715)

5.3. TPAO’nun Kurumsal Yapılanması ve İlk Organizasyonel Gelişimi

Kurumsallaşma, bir kuruluşun yasal çerçevede düzenlenmiş, sürdürülebilir ve profesyonel bir yapıya kavuşmasını ifade etmektedir. TPAO bu bağlamda, 6327 Sayılı TPAO Kanunu’nun 16 Mart 1954’te yürürlüğe girmesiyle birlikte kurumsal yapılaşma sürecine girmiştir. Bu sürecin önemli bir dönüm noktası ise, 10 Aralık 1954 tarihinde ana sözleşmesinin Resmi Gazete’de yayımlanmasıdır. Bu tarih, TPAO’nun petrol arama, üretim ve ticaret faaliyetlerini devletin denetimi altında tek bir çatı altında toplamak amacıyla oluşturulan kurumsal yapısının resmen tesis edildiği tarihtir. Bu aşamadan itibaren TPAO’nun kurumsallaşma süreci hız kazanmış ve şirket, personel yapılanmasıyla da bu süreci tamamlamaya yönelmiştir.

1954 yılında TPAO Ana Sözleşmesi’nin Resmî Gazete’de yayımlanmasının ardından, kurumun yasal ve idari yapılanmasının tamamlanması sürecinde önemli bir adım olarak ilk genel müdür ataması gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, İşletmeler Bakanlığı’nın 22 Aralık 1954 tarihli ve 6/676 sayılı yazısına dayanarak, 6327 Sayılı Petrol Kanunu’nun 12. maddesi⁴⁹ uyarınca, Bakanlar Kurulu’nun 25 Aralık 1954 tarihli

⁴⁹ Madde 12-Ortaklığın Genel Müdürü, İşletmeler Bakanı’nın önerisi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından atanır.

ve 4/4188 sayılı kararı ile MTA Enstitüsü Rafineri Tesis Grubu Başkanı Mühendis Dr. Şahap Birgi, TPAO Genel Müdürü olarak atanmıştır (BCA, 30-18-1-2/137-106-20). Dr. Şahap Birgi'nin atama kararnamesi, 3 Şubat 1955 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 3 Şubat 1955, s. 10973). Aynı tarihte, TPAO Genel Müdür Yardımcılığı görevine Ömer Necmettin Danışman atanmıştır. Danışman, 1955-1967 yılları arasında bu görevi yürütmüştür (TPAO, 1964, s. 132).

Dr. Şahap Birgi, TPAO Genel Müdürlüğü görevini 12 Mart 1960 tarihine kadar sürdürmüştür. Kendisinin görevden ayrılmasının ardından, Sanayi Bakanlığı'nın 23 Mart 1960 tarihli ve 9/498 sayılı yazısı ile yapılan teklif üzerine, Bakanlar Kurulu tarafından 8 Nisan 1960 tarihinde MTA Enstitüsü Genel Müdürü İhsan Topaloğlu'nun TPAO Genel Müdürü olarak atanmasına karar verilmiştir (BCA, 30-18-1-2/154-87-11). İhsan Topaloğlu'nun 4/12899 sayılı atama kararnamesi, 12 Mayıs 1960 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 12 Mayıs 1960, s. 1342).

Dr. Şahap Birgi, TPAO'nun kuruluşunun ilk yıllarında aktif ve belirleyici bir rol üstlenmiştir. İzmir doğumlu bir maden mühendisi olan Dr. Birgi, mühendislik eğitimini Almanya'daki Freiberg Teknik Üniversitesi ile Avusturya'daki Loeben Teknik Üniversitesi'nde tamamlamıştır. TPAO'nun ilk dönemlerinde petrol arama faaliyetlerine öncülük eden Dr. Birgi, çalışanlarının motivasyonunu artıran bir yönetim anlayışı benimsemiş ve petrol endüstrisinin tüm aşamalarını titizlikle denetlemiştir. Nitelikli iş gücüne büyük önem veren Birgi, şirketin ilk yıllarında yeterli sayıda kalifiye Türk çalışan bulmakta güçlük çekmiştir. Bu doğrultuda, yurt dışında lisans ve lisansüstü eğitim almış ya da petrol endüstrisinde uluslararası düzeyde deneyim kazanmış nitelikli uzmanları kurumsal yapısına dâhil edebilmek amacıyla kapsamlı ve sistemli bir gayretin ve çalışmanın içerisine girmiştir. (<https://www.encyclopedia.com/books/politics-and-businessmagazines/turkiyepetrolled-anonim-ortakli> -Erişim Tarihi: 24.10.2024).

Dr. Şahap Birgi, TPAO'nun kuruluş sürecine ilişkin değerlendirmesinde, kendisine bu görevin, MTA Enstitüsü bünyesinde Rafineri Tesis Grubu Başkanı iken verildiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda, İşletmeler Vekâleti Müsteşarı Kemalettin Apak başkanlığında hazırlıklara başladıklarını ifade etmektedir. 1955 yılında TPAO'nun resmen kurulmasıyla birlikte Genel Müdürlük ve İdare Meclisi üyeliğine getirildiğini aktaran Birgi, görevi üstlenirken en çok güvendiği hususun personel yapısı olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, 1936 yılında MTA tarafından Avrupa ve Amerika'ya eğitim amacıyla burslu olarak gönderilen ancak II. Dünya Savaşı nedeniyle ülkelerine geri dönemeyen jeolog, jeofizikçi, petrol mühendisi, rafineri mühendisi ve

kimyagerlerden oluşan kırkın üzerinde nitelikli uzmanın, savaşın sona ermesiyle birlikte Türkiye'ye döndüğünü vurgulamaktadır.

Birgi, kuruluş sürecinde karşılaştığı dış baskılara da değinmektedir. O dönemde Socony Vacuum adıyla bilinen Mobil şirketinin Genel Müdür Yardımcısı ve beraberindeki bir heyetin kendisini ziyaret ettiğini belirterek, bu kişilerin milli bir petrol sanayisi kurma girişimlerinin başarılı olamayacağını öne sürdüklerini aktarmaktadır. Heyetin, İran'ın petrolü millileştirme çabasının başarısızlıkla sonuçlandığını ve bu süreci yöneten Başbakan Musaddık'ın⁵⁰ halen hapiste olduğunu ifade ettiklerini dile getirmektedir. Dr. Birgi ise, bu eleştirilere yanıt olarak, TPAO'nun personel açısından hazır olduğunu ifade etmekle yetindiğini belirtmektedir. Kuruluş sürecinde karşılaştıkları en büyük sorunun sermaye temini olduğunu vurgulayan Birgi, bu noktada Emekli Sandığı Genel Müdürü Ruhi Kınık'ın gösterdiği ilgiyi özellikle önemsemektedir. Emekli Sandığı'nın TPAO'nun en büyük sermayedarlarından biri haline geldiğini ifade eden Birgi, diğer hissedarlar arasında Türkiye İş Bankası ve Maliye Bakanlığı'nın yer aldığını, ayrıca bazı özel şahısların da küçük hisselerle şirkete ortak olduklarını eklemektedir (TPAO İlk 50. Yıl, 2005, s. 34).

TPAO İdare Meclisi'nin (Yönetim Kurulu) ilk atanan üyesi, İşletmeler Bakanlığı eski Müsteşarı Kemalettin Apak olmuştur. Bu atama, 6327 Sayılı TPAO Kanunu'nun 13. maddesi⁵¹ uyarınca gerçekleştirilmiş olup, İşletmeler Bakanlığı tarafından 9 Aralık 1954 tarihli ve 641/6 sayılı yazı ile önerilmiş ve 10 Aralık 1954 tarihli ve 4/4067 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile resmiyet kazanmıştır (BCA, 30-18-1-2/137-100-19). Kemalettin Apak'ın atama kararnamesi 6 Ocak 1955 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 6 Ocak 1955, s. 10857).

⁵⁰ Muhammed Musaddık, eğitimini Fransa ve İsviçre'de tamamladıktan sonra İran'da maliye bakanlığı, dışişleri bakanlığı, valilik gibi çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. 1951'de başbakan olduktan sonra İngiltere'nin İran üzerindeki ekonomik etkisini sınırlamak amacıyla petrol endüstrisini millileştirmiştir. Bu adım, uluslararası alanda İngiltere'nin tepkisini çekmiş ve konu Birleşmiş Milletler'e taşınmıştır. Mahkeme sürecinde başarılı olan Musaddık, bağımsız enerji politikası geliştirme yönünde önemli bir başarı elde etmiştir. Ancak iç siyasette Şah ile yaşanan anlaşmazlıklar istifasına neden olmuş, fakat halk desteğiyle tekrar göreve dönmüştür. 1953 yılında İngiltere ve ABD istihbarat teşkilatlarının Ajax Darbesi adı verilen operasyonu ile Musaddık hükümeti devrilmiş ve ülkede millileşme süreci geri alınmıştır. Musaddık, hayatının kalan kısmını ev hapsinde geçirmiştir. Millileştirme girişimi, diğer ülkeler için de bir bağımsızlık örneği olarak öne çıkmıştır. **Bkz.** Şafak, 2020.

⁵¹ Madde 13-Yönetim Kurulu yedi üyeden oluşur. Bu kurulun üç üyesi, olağan Genel Kurul toplantısında (B) grubu hissedarları tarafından seçilir. Diğer üç üye ise, İşletmeler, Ekonomi ve Ticaret ile Maliye Bakanlıklarının önerisi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından atanır. Yönetim Kurulu üyeliklerine, ilgili bakanlıklardan memurlar doğrudan ya da naklen atanabileceği gibi, asli görevlerinden ayrılmaksızın görevlendirilmeleri de mümkündür. Asli görevlerinden ayrılmaksızın atanarlara verilecek ücret, kadro maaşlarının üçte ikisini aşmamak kaydıyla Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir. Yönetim Kurulu üyelerinin görev süresi üç yıl olup, yeniden seçilmeleri veya atanabilmeleri mümkündür.

1954-1960 yılları arasında TPAO İdare Meclisi, Başkan Kemalettin Apak ve Genel Müdür Dr. Şahap Birgi'nin liderliğinde yapılandırılmıştır. Bu dönemde, 1955 yılında Bülent Osma İdare Meclisi Başkan Vekili olarak atanmış, aynı yıl Emekli Sandığı Genel Müdürü Nuri Kınık da kurul üyeleri arasına katılmıştır. 1956 yılında ise Etibank Genel Müdürü Cevdet Aydınelli ve Demokrat Parti Ankara Belediye Meclisi üyesi Necmettin Sahir Silan, İdare Meclisi'ne dâhil olmuştur. 1957 yılında Hazine Genel Müdürlüğü Müşaviri Ziya Müezzinoğlu ve Demokrat Parti IX. ve X. Dönem Milletvekili Mehmet Şevki Yazman İdare Meclisi üyeleri arasına katılmıştır. Takip eden yıllarda, 1959'da Hazine Genel Müdürlüğü Müşaviri Kemal Siber, Türkiye İş Bankası yöneticisi Ferit Basmacı, Kazım Demirkan ve TPAO Genel Müdür Yardımcısı Kazım Akyel İdare Meclisi'ne atanmıştır. Son olarak, 1960 yılında Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Sağlık Müşaviri Hilmi Barçın, Bakanlar Kurulu kararı ile kurul üyeliğine getirilmiştir (TPAO, 1969, s. 131-132; BCA, 30-18-1-2/142-20-1; BCA, 30-18-1-2/147-60-19; BCA, 30-18-1-2/153-53-5; Temsilciler Meclisi TD, İ: 66, Cilt: 5, 12.05.1961, Cetvel No. 2).

TPAO, faaliyetlerine, MTA Enstitüsü bünyesindeki Petrol Grup Direktörlüğü'nden devredilen, büyük bölümü Batman'da petrol arama ve işletme çalışmalarında görev yapmış olan 1.379 deneyimli personel ile başlamıştır. Kuruma ayrıca, 150 milyon TL tutarında bir başlangıç sermayesi tahsis edilmiştir. TPAO'nun Genel Müdürlük binası, Gazi Mustafa Kemal Paşa Bulvarı üzerindeki İştâş Apartmanı No: 6/1 adresinde konumlandırılmıştır. (TPAO İlk 50. Yıl, 2005, s. 36).

TPAO, 3 Ocak 1955 tarihinde 5602 numarasıyla ticaret siciline tescil edilmiş ve 2 Şubat 1955'te Ticaret Odası'na kaydedilmiştir. Kurumun Maliye Bakanlığı'na gönderdiği ilk resmi yazı, 12 Ocak 1955 tarihli ve 1 sayılı belge olup, bu yazıda, 6327 Sayılı Kanun uyarınca TPAO'nun 15 Aralık 1954 tarihinde kurulduğu ve aynı tarihte Yenişehir, Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 6/1 adresinde faaliyete geçtiği bilgisi yer almıştır. Ayrıca, kuruluş sürecine ilişkin 8749 ve 8879 sayılı Resmî Gazete nüshaları yazıya eklenmiş ve Vergi Usul Kanunu'nun 143 ve 159. maddeleri gereğince gerekli bildirimlerin yapıldığı belirtilmiştir. Yazı, Muhasebe Müdürü Gani Narazan ve Yönetim Kurulu Başkanı Kemalettin Apak tarafından imzalanarak Maliye Bakanlığı'na iletilmiştir (Özcan, 2010, s. 4).

1955 yılında TPAO, Genel Müdür, Genel Müdür Yardımcısı, Petrol Şubesi, Genel Muhasebe Şubesi ve Bölge İşletme Müdürlüğü ile bu birimlere bağlı alt birimlerden oluşan bir organizasyon yapısı ve yönetim modeli çerçevesinde (Tablo: 5.2) faaliyet göstermiştir (TPAO İlk 50. Yıl, 2005, s. 34-36). MTA Enstitüsü, dönemin Siirt ili Beşiri

ilçesi sınırları içerisinde yer alan, yaklaşık 7 milyon ton rezerv kapasitesine sahip Raman petrol sahası ile Kurtalan ilçesi sınırları dâhilinde bulunan ve 3 milyon ton petrol rezervine sahip Garzan petrol sahasında yürüttüğü keşif faaliyetlerini tamamlamıştır. Bu çerçevede, söz konusu petrol sahaları ve kuruluşunda öncülük ettiği Batman Rafinerisini, 16 Şubat 1955 tarihinde TPAO'ya devretmiştir (MTA Enstitüsü Dergisi, 1953-1954, s. 143; Özcan, 2006, s. 81).

TPAO İdare Meclisi, ilk toplantısını 26 Şubat 1955 tarihinde gerçekleştirmiştir. Toplantı tutanaklarında, 7 Mart 1954 tarihinde TBMM'de kabul edilen 6326 Sayılı Kanun ve aynı tarihte çıkarılan 6327 Sayılı Kanun ile TPAO'nun kurulduğu ifade edilmektedir. Bu kuruluş sürecinde, MTA Enstitüsü'nün ilgili birimlerinin yeni kurulan TPAO'ya devredildiği ve Ortaklığın faaliyet alanının 6327 Sayılı Kanun tarafından belirlendiği belirtilmiştir. Tutanaklarda ayrıca, bu kanunların ve kuruluş amacının ışığında TPAO'ya verilen görevin ülke açısından taşıdığı önemin açık olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'de petrol sanayisinin işletilmesi ve yürütülmesi açısından milli bir şirket olarak yapılan bu ilk teşebbüsün, gerek kapsamı gerekse ilerideki gelişim ihtiyacına istinaden sürekli bir atılım gerektirdiği ve TPAO İdare Meclisi'nin bu görevi büyük bir hassasiyetle ele aldığı kaydedilmiştir. Meclis, TPAO'nun dünya petrol sektörü karşısındaki mevcut mütevazı düzeyine rağmen, bu ilk adımın yalnızca mevcut başarılarıyla yetinmeyip, önümüzdeki yıllarda daha geniş çapta ihtiyaçları karşılayacak bir yapıya kavuşturulmasını, başlıca hedeflerinden biri olarak gördüğünü özellikle belirtmiştir (Özcan, 2010, s. 7).

24 Nisan 1975 ile 8 Mart 1976 tarihleri arasında TPAO Genel Müdürlüğü görevini yürüten Rıfat Beyazıt, TPAO'nun kuruluş sürecine ilişkin değerlendirmelerinde, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun kabul edilmesi ve bu kanuna dayalı rejimin benimsenmesinin ardından Türkiye'de, yabancı petrol şirketlerinin ileri teknoloji ve finansal kaynaklarıyla hızlı bir şekilde arama faaliyetleri yürüterek petrol keşifleri gerçekleştireceğine dair genel bir beklenti oluştuğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda, ülkenin enerji ihtiyacının karşılanacağı yönünde yaygın bir kanaat hâkim olmuştur. Ancak Beyazıt, bu sürecin sanıldığı kadar kolay olmayacağını vurgulamış ve Petrol Kanunu'nun petrol faaliyetlerinin özel bir şirket statüsü gerektirdiğini belirterek, MTA Enstitüsü'nün mevcut kurumsal yapısıyla bu görevi sürdüremeyeceğine dikkat çekmiştir.

Bu çerçevede, MTA Enstitüsü'nün yürütmekte olduğu petrol faaliyetlerini devralacak bir şirketin gerekliliği ortaya çıkmış ve bu ihtiyacı karşılamak amacıyla 6327 Sayılı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanunu, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun hemen ardından yürürlüğe girmiştir. Beyazıt'a göre, TPAO'nun kurulmasının bir diğer

temel gerekçesi, yabancı petrol şirketleriyle rekabet edebilecek bir yapı oluşturarak milli menfaatleri daha etkin şekilde koruyabilmek olmuştur.

TPAO'nun kuruluşuyla birlikte, MTA'nın Batman Bölgesi'nde sahip olduğu Raman ve Garzan petrol sahaları, dört sondaj makinesi, yapımı devam eden yıllık 1 milyon ton kapasiteli Batman Rafinerisi, sosyal tesisler ve yardımcı hizmet birimleri TPAO'ya devredilmiştir. Bu süreçte, Batman Bölgesi'nde görev yapan petrol mühendisleri, jeofizik uzmanları, teknisyenler, ustabaşları ve nitelikli işçilerden oluşan MTA personeli de TPAO bünyesine katılmıştır. Beyazıt, kendisinin de bu dönemde devralınan kadro içerisinde yer aldığını ve TPAO'daki ilk görevinin Petrol Üretim Servis Şefi ve Baş Mühendisi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, sicil numarasının 20 olarak belirlendiğini aktarmıştır.

Beyazıt, TPAO'nun kuruluşundan sonraki ilk birkaç yılını teşkilatlanma ve yapılanma süreci olarak tanımlamış; Batman'daki deneyimli ve uzman kadronun katkısıyla, şirketin faaliyetlerini herhangi bir aksama yaşamadan sürdürdüğünü ve kısa sürede sondaj çalışmalarının hız kazandığını belirtmiştir. Son olarak, arama faaliyetlerinin kapsam ve hızının artmasıyla birlikte petrol üretiminin de yükseldiğini vurgulamış ve TPAO'nun başarılı bir başlangıç yaptığını ifade etmiştir (Özcan, 2010, s. 5-6).

Necdet Egeran, TPAO kuruluş sürecine ilişkin değerlendirmesinde, sürecin arka planını ve kendi katkılarını ele almaktadır. 1953 yılında MTA Enstitüsü'nde Petrol Grubu Müdürü olarak görev yapan Egeran, Türkiye'de petrol arama, sondaj, saha geliştirme, nakliye ve rafinaj gibi faaliyetlerin devlet eliyle yürütüldüğünü ve bu çalışmaların MTA Enstitüsü bünyesinde kendi grubunda toplandığını vurgulamaktadır. Ancak Egeran, devlet destekli petrol sanayisinin hedeflenen üretkenliğe ulaşmakta çeşitli zorluklarla karşılaştığını belirtmektedir. Bu güçlükler arasında yatırım sermayesinin yetersizliği, teçhizat eksikliği ve yetişmiş personel açığı öne çıkmaktadır. Bu kısıtlar çerçevesinde, devlet petrol sektöründe yeni bir politika benimseyerek özelleştirme yoluna gitmiş ve bu doğrultuda TPAO'nun anonim şirket statüsünde kurulması önerilmiştir. Egeran, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından, MTA bünyesinde bulunan petrol sahalarının ve bu sahalarda yürütülen faaliyetlerin TPAO'ya devredilmesinde önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. Bu süreçte yaptığı katkılar nedeniyle TPAO'nun kurucuları arasında yer aldığını vurgulamaktadır (Özcan, 2010, s. 6-7).

Petrol Mühendisi Abdurrahman Durukal, TPAO'nun kuruluş sürecinde vekâleten ilk Batman Bölge Müdürlüğü görevini üstlenmiş ve bu süreçte devralma işlemleriyle ilgili

önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Durukal, TPAO'nun kurulmasının ardından, MTA Enstitüsü'ne ait petrol ve rafineriyle ilgili tüm mal varlığı, mülk, ekipman ve personelin TPAO'ya devredilmesinin gündeme geldiğini belirtmektedir.

Bu devir sürecinin yönetilmesi amacıyla, hem TPAO hem de MTA bünyesinde üçer kişiden oluşan komisyonlar oluşturulmuş ve her iki komisyonun başkanlığı Durukal tarafından yürütülmüştür. Süreci, “adeta bir cebimden alıp diğer cebime koymak gibi” şeklinde nitelendiren Durukal, Raman, Batman ve diğer bölgelerdeki tüm varlıkların, küçük malzemelerden kulelere kadar, ayrıntılı bir şekilde sayılarak TPAO'ya devredildiğini ifade etmektedir.

Devir işlemleri sürerken, TPAO Muhasebe Müdürü Gani Nazaran ve MTA Muhasebe Müdürü Süleyman Oktay, Durukal'ı ziyaret etmiş ve Süleyman Oktay, devredilen malzemelerin değerine ilişkin "How much?" şeklinde bir soru yönelmiştir. Bu sorunun manasız bulunduğunu belirten Durukal, Nazaran'ın Oktay'a Türkçe sormasını önermesi üzerine kısa süreli bir gülüşme yaşandığını aktarmaktadır. Ancak bu durum, devredilen malzemelerin değerinin keyfi olarak belirlendiği yönünde yanlış bir algıya yol açmış ve sonuç olarak, Durukal hakkında MTA'ya zarar verdiği ve TPAO'yu kayırdığı iddialarıyla soruşturma açılmıştır. Yapılan tahkikat sonucunda ise herhangi bir usulsüzlük tespit edilmemiştir.

Personel devri sürecinde, TPAO'nun MTA'dan yalnızca ihtiyaç duyduğu personeli seçme hakkına sahip olduğu, kabul edilmeyen personelin ise MTA bünyesinde kaldığı ifade edilmektedir. Bu süreçte, Raman ve diğer kamp bölgelerinde görev yapan tüm sondaj ve operasyon personelinin TPAO'ya devredildiğini belirten Durukal, bazı personelin TPAO bünyesine geçmeyi tercih etmediğini, bazılarının ise TPAO tarafından kabul edilmediğini ifade etmektedir. Sonuç olarak, bu süreç sonunda TPAO'nun ilk Batman Bölge Müdürü olarak görevine başladığını dile getirmektedir (Özcan, 2010, s. 6-7).

TPAO'nun kuruluş sürecinde, MTA Enstitüsü bünyesinde görev yapan birçok mühendis, özellikle yurtdışında eğitim almış uzmanlardan oluşan kadrolarıyla yeni kurulan şirkete geçiş yapmıştır. Bu süreçte TPAO'ya katılan MTA Enstitüsü personeli arasında, petrol, kimya, maden ve rafineri mühendisliği alanlarında uzmanlaşmış birçok isim yer almıştır. Bu isimler arasında Petrol Mühendisleri Abdurrahman Durukal, Hulusi Berilgen, Melih Genca, Selahattin Özkan, İsmail Hakkı Arman, Rıfat Bayazıt, Hasan Çil, Bahattin Gökoğlu, Ahmet Gürün, Cevat Aktan, Recep Baran, Mehmet Çelik, Mehmet Baytan, Cahit Kıraner, Sadun Çançar ve Turgut Gülez; Kimya Mühendisi Oğuz Avdan;

Maden Mühendisi Selahattin Malkoç; Rafineri Mühendisleri Mustafa Solim, Hasan Göker, Hayrettin Bezmen, Mustafa Cam ve Cemil Kaptan ile Jeolog Raşit Ceylan bulunmaktadır. Bu mühendisler, TPAO'nun teknik bilgi birikiminin oluşturulması, operasyonel altyapısının geliştirilmesi ve petrol sektöründe ulusal bir aktör olarak güçlenmesi açısından önemli katkılar sunmuşlardır. Uzmanlık alanlarındaki yetkinlikleri sayesinde, TPAO'nun arama, sondaj, üretim ve rafinaj faaliyetlerinin bilimsel temeller üzerine inşa edilmesine öncülük etmişlerdir (Özcan, 2010, s. 7).

İktisat ve Ticaret Vekâletinin 27 Mart 1956 tarihli ve 6/2960 sayılı yazısına istinaden, Türkiye'de petrol sanayi çalışanlarının temel ihtiyaçlarının karşılanması ve çeşitli ticari faaliyetlerde bulunmalarına olanak sağlanması amacıyla "TPAO Memur ve Hizmetlileri İstihlak ve Yardımlaşma Kooperatifi"nin kurulmasına karar verilmiştir. Kooperatifin merkezi Ankara olarak belirlenmiş olup, kuruluş süreci otuz yıllık bir faaliyet süresi ve asgari 2.000 Türk Lirası sermaye ile planlanmıştır. Bu doğrultuda hazırlanan esas mukavele, İktisat ve Ticaret Vekâleti tarafından Bakanlar Kurulu'na sunulmuş ve 7 Nisan 1956 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır. Söz konusu kooperatifin kuruluşuna izin verilmesine ilişkin bu karar, 26 Mayıs 1926 tarih ve 865 sayılı Ticaret Kanunu'nun 480. maddesi çerçevesinde alınmış ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın imzasıyla yürürlüğe girmiştir. Bu karar, Cumhuriyet döneminde sanayi sektöründe sosyal ve ekonomik iş birliklerinin teşvik edilmesine yönelik önemli bir adım niteliğindedir. TPAO personelinin refah seviyesini yükseltmeyi ve sektördeki sosyal dayanışmayı güçlendirmeyi amaçlayan bu girişim, Türkiye'deki petrol sanayisinin kurumsallaşma sürecinde önemli bir yere sahiptir (BCA, 30-18-1-2/142-33-5).

1959 yılında TPAO, yeniden yapılandırma sürecine gitmiştir. Bu kapsamda TPAO ilk bölge müdürlüğü Batman'da kurulmuş ve bölge müdürlüğüne vekâleten Abdurrahman Durukal atanmıştır. Batman Bölge Müdürlüğü, faaliyet alanlarını daha etkin yönetmek amacıyla Jeoloji Şefliği ile Sondaj ve İstihsal Şefliği olmak üzere iki ana birime ayrılmıştır. Bu dönemde, Batman'da ilk modern jeolojik rezervuar laboratuvarı ve yeni bir bölge binası inşa edilmiştir. Ayrıca, TPAO, çalışanların barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla "Site" adı verilen yerleşkede 500 kişilik işçi pansiyonu (Beyaz Saray) ile 40 kişilik bekâr çalışan misafirhanesi (B Pansiyon) yaparak bölgedeki sosyal altyapıyı güçlendirmiştir. 1954 yılında TPAO'nun kurulmasıyla birlikte ülkedeki arama, sondaj, üretim ve rafinaj faaliyetlerinin yürütülmesine Batman Bölge Müdürlüğü öncülük etmiştir (TPAO, 2020, s. 14; TPAO İlk 50. Yıl, 2005, s. 42-44; Özcan, 2010, s. 6).

TPAO, kuruluşundan itibaren resmi bir kurumsal ambleme sahip değildi. Şirketin çeşitli araçlarında, bir petrol kulesi figürü çevresinde yazılmış “Türkiye Petrolleri A.O.” ifadesi kullanılmış olsa da, bu şekil resmi bir amblem niteliği taşııyordu. Ancak, satış istasyonlarının faaliyete geçmesiyle birlikte kurumsal kimliği güçlendirecek bir amblemin tasarlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, TPAO’nun ambleminin oluşturulma süreci ve amblemi taşıyan bayrağın ilk kez göndere çekilmesi, TPAO Genel Müdürlüğü personellerinden Halit Ecder ile yapılan bir söyleşide ayrıntılı bir şekilde aktarılmaktadır. Ecder, TPAO’nun ikinci genel müdürü İhsan Topaloğlu’nun dönemine atıfta bulunarak süreci şu şekilde ifade etmektedir:

Şirketimizin bir amblemi yoktu ve bir amblem tasarlanması gerekiyordu. Öncelikle Hitit Güneşi önerildi; ancak bu tasarımın bayrak üzerine uygulanmasının zor olacağını belirttim. Bunun üzerine İhsan Bey, piyasada birkaç farklı tasarım yaptırmamı önerdi. Çeşitli ressamalara, amblemin “güneş gibi parlak ve aydınlatıcı” bir nitelikte olması gerektiğini belirterek modeller hazırlattım. Sonuç olarak, o dönemde ismini hatırlayamadığım bir ressam tarafından tasarlanan ve günümüzde de kullanılan TPAO amblemi beğenildi. Bu tasarımın merkezine ‘TP’ harflerini eklettik. Ancak, İhsan Bey amblemin daha derli toplu bir görünüme sahip olması gerektiğini ifade etti. Bunun üzerine, dış çerçeve yeniden tasarlandı.

Ecder ayrıca, amblemin ilk kez bir bayrak üzerine işlenmesini ve göndere çekilmesini şu sözlerle anlatmaktadır: “Düz beyaz bir bayrak üzerine amblemi yağlı boya ile çizdirdim. Daha sonra, İhsan Topaloğlu, Özer Derbil ve ben, Ankara İnkılap Sokak’taki binamızın önünde bayrağı göndere çektik. O gün dalgalandırdığımız bu bayrak, bugün hâlâ aynı tasarımıyla kullanılmaktadır.” (TPAO İlk 50 Yıl, 2005, s. 51-52).

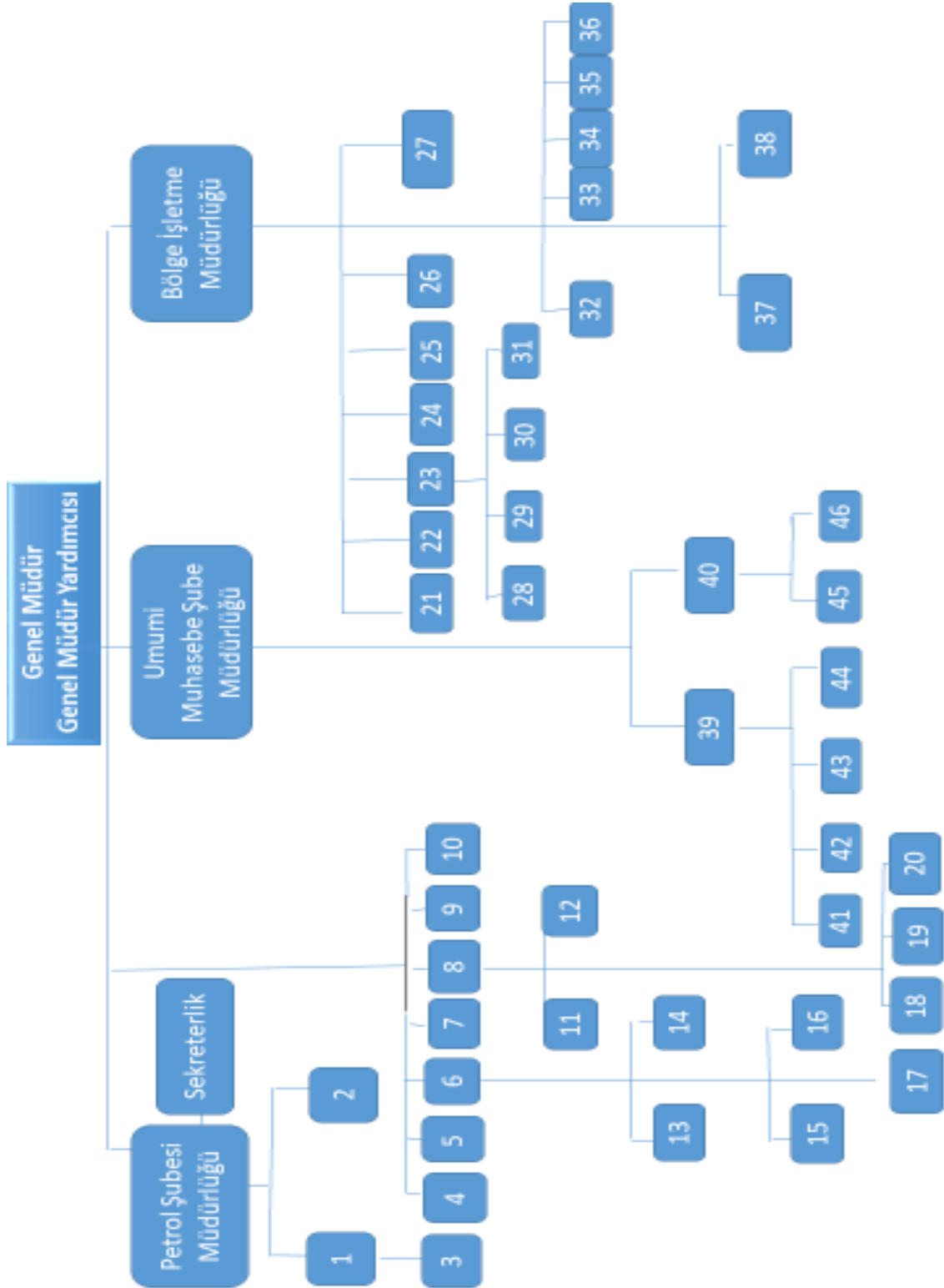
TPAO, 1962 yılından itibaren kırmızı bir güneş figürü içerisinde “TP” harflerinden oluşan amblemini kullanmaya başlamıştır. Bu amblem, şirketin enerji sektörü içindeki gücünü ve dinamizmini sembolize etme amacı taşımaktadır. Kırmızı renk, enerji ve hareketliliği simgelerken, ateşli güneş figürü gücü ve sürekli yenilenmeyi temsil etmektedir. Tasarım aşamasında, eski Anadolu uygarlıklarından Hititler’in kültürel ve dini motiflerinden esinlenildiği görülmektedir. Hititler, güneş tanrıçası ve fırtına tanrısına tapınmalarıyla bilinen bir medeniyet olup, bu inanç sistemleri güç ve devamlılığı ifade eden sembollerle şekillenmiştir. Bu bağlamda, TPAO’nun kırmızı güneş amblemi yalnızca bir kurumsal kimlik ögesi olmanın ötesinde, Anadolu’nun köklü kültürel

mirasını modern Türkiye'nin enerji politikalarına entegre eden stratejik bir simge olarak değerlendirilebilir (TPAO, 2020, s. 14; Encyclopedia.com, 2024).

Tablo 5.1. 1955-1960 Yılları arasında TPAO’da Görev Yapan Yönetim Kadrosu. (TPAO, 1969, 131-132)

Görevi	Adı Soyadı	Tarih
TPAO İdare Meclisi (Yönetim Kurulu) Başkanı	Kemalettin Apak	1955-1961
TPAO Genel Müdürü ve İdare Meclisi Üyesi	Şahap Birgi	1955-1961
TPAO Genel Müdür Yardımcısı	Ömer Necmettin Danışman	1955-1967
TPAO İdare Meclisi Üyesi ve Başkan Vekili	Bülent Osma	1955-1961
TPAO İdare Meclisi Üyesi (Emekli Sandığı Genel Müdürü)	Nuri Kınık	1955-1958
TPAO İdare Meclisi Üyesi (Etibank Genel Müdürü)	Cevdet Aydınelli	1955-1967
TPAO İdare Meclisi Üyesi (DP Ankara Belediye Meclisi üyesi)	Necmeddin Sahir Sılan	1956-1960
TPAO İdare Meclisi Üyesi (Hazine Genel Müdürlüğü Müşaviri)	Ziya Müezzinoğlu	1957-1960
TPAO İdare Meclisi Üyesi (DP IX. ve X. Dönem Milletvekili)	Mehmet Şevki Yazman	1957-1961
TPAO İdare Meclisi Üyesi (Hazine Genel Müdürlüğü Müşaviri)	Kemal Siber	1959-1961
TPAO İdare Meclisi Üyesi (Türkiye İş Bankası)	Ferit Basmacı	1959-1959
TPAO İdare Meclisi Üyesi	Kazım Demirkan	1959-1959
TPAO Genel Müdür Yardımcısı ve İdare Meclisi Üyesi	Kazım Akyel	1959-1967
TPAO İdare Meclisi Üyesi (Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Sağlık Müşaviri)	Hilmi Barçın	1960-1960
TPAO Genel Müdürü	İhsan Topaloğlu	1960-1965

Tablo 5.2. TPAO 1955 Yılı Organizasyon Şeması. (TPAO İlk 50 Yıl, 2005, s. 37)

1- Arma ve Etüt Birimi Başkanlığı	24- Labaratuvar Birimi Başkanlığı-Bşk
2- Üretim Birimi Başkanlığı-Üretim Başkanı	25- Satış Birimi Başkanlığı
3- Arama Kampları-Arama Birim Başkanı	26- Sandaj Birimi- Birim Başkanı
4- Rafineri Birimi- Birim Başkanı	27- Tesis Müdürlüğü-Tesis Müdürü
5-Makine Birimi Başkanlığı	28- Kayıt Birimi –Birim Başkan
6- Genel Sekreterlik-Genel Sekreter	29- İşlemler Birimi-Birim Başkanı
7- Hukuk Danışmanlığı- Hukuk Danışmanı-Avukat	30- Kayıt Birimi –Birim Başkan
8-Satın Alma Birimi Başkanlığı-Birim Bşk ve Yrd.	31- İşlemler Birimi-Birim Başkanı
9-Satış Birim Başkanlığı- Birim Başkanı	32- Hastane Başhekimliği-Başhekim
10- İnşaat Birim Başkanlığı Birim Bşk ve Yrd.	33-İdari İşler Başkanlığı-Başkan
11-Dış Siparişler Başraportörü - Başraportör	34- Bölge Merkez Atölyesi- Başkan
12- İç Siparişler Başraportörü - Başraportör	35-Malzeme Başkanlığı-Başkan
13- Personel Birimi Başkanlığı- Birim Başkanı	36- Personel ve Haberleşme Bşk.
14- Haberleşme ve Çeviri Birim Başkanlığı-Başkan	37-Bölge Merkez Garaj Amiri
15-Yönetim Kurulu Sekreterliği-Yön.Kur. Sekreteri	38- Diyarbakır İrtibat Memurluğu
16- Hab. ve Çvr. Birim Başkanlığı-Daktilo Sekreter	39- Kayıt Birimi Bakanlığı-Başkan
17-Yönetim Memurluğu- Yönetim Memuru	40- İşlemler Birimi-Birim Başkanı
18- Kayıt ve Dosya Memuru	41-Kanuni Defterler Masası
19- İskenderun ve İstanbul İrtibat- İrtibat Memurları	42- Yardımcı Defterler Masası
20- Nakliye ve Sigorta Memuru	43- Depo Muhasebe Masası
21- Rafineri Müdürlüğü- Rafineri Müdürü	44-Maliye ve İstatistik Memuru
22- Bölge İşletme Muh. Birimi Başkanlığı-Başkan	45- Dış İşlemler Masası
23- Üretim ve Boru Hattı Başkanlığı-Birim Başkanı	46- İç İşlemler Masası

5.3.1. TPAO'nun 1954-1960 dönemi çalışan sayıları ve ilk personel yapısı

TPAO, kuruluşundan itibaren stratejik hedeflerine ulaşmada nitelikli insan kaynağını temel unsurlardan biri olarak değerlendirmiştir. 1950'li yıllarda Türkiye'de petrol endüstrisinde yetişmiş uzman personel sayısının sınırlı olması, kurumu hem yerli uzmanların eğitilmesine yönelik programlar geliştirmeye hem de yabancı uzmanlarla işbirliği yapmaya yönlendirmiştir. Bu bağlamda, özellikle ABD ve Batı Avrupa ülkelerinden gelen teknik danışmanlar, TPAO'nun kurumsal yapılanma sürecine önemli katkılar sunmuştur. Teknik kadrolar açısından değerlendirildiğinde, petrol arama, üretim ve rafinaj süreçlerini yürütebilecek mühendisler, jeologlar, jeofizikçiler ve kimyagerler kritik bir rol üstlenmiştir. Nitelikli işgücü temini amacıyla, yerel kaynaklardan uzman yetiştirme çabalarının yanı sıra, yurtdışına burslu öğrenci gönderme programları da

uygulanmıştır. Böylece, hem uluslararası bilgi ve deneyimin kuruma aktarılması hem de uzun vadede yerli uzman kadrosunun oluşturulması hedeflenmiştir.

14 Şubat 1954 tarihinde MTA Enstitüsü tarafından yayımlanan bir ilan, Batman'da Ralph M. Parsons şirketi tarafından inşası devam eden modern Batman Rafinerisi için nitelikli personel ihtiyacını karşılamaya yönelik önemli bir girişimi ortaya koymaktadır. Söz konusu ilan, hem rafineri personelinin seçilmesi hem de onların mesleki bilgi ve deneyimlerinin artırılmasını hedefleyen bir süreci kapsamaktadır.

İlanda, rafineride istihdam edilmek üzere yüksek kimya mühendisi, kimyager, makine veya elektromekanik mühendisi ile Sanat Enstitüsü mezunlarının başvurabileceği belirtilmiştir. Başvuru yapacak adayların askerlik hizmetini tamamlamış ve İngilizce bilgisine sahip olmaları gerekmektedir. Bu özellikler, rafinerinin teknolojik altyapısına uyum sağlayabilecek ve uluslararası standartlarda eğitim alabilecek bir kadro oluşturma amacını yansıtmaktadır. Personel seçim süreci, 1 Mart 1954 tarihinde Ankara'da yapılacak dil ve meslek sınavıyla şekillenecektir. Bu sınavda başarılı olan adaylar arasından seçilecek bireyler, ABD'deki modern petrol rafinerilerinde birkaç aylık staj programına katılma hakkı elde edecektir. Bu süreçte, stajyerlerin seyahat ve staj masrafları MTA Enstitüsü tarafından karşılanacak olup, Türkiye'de ailevi yükümlülükleri bulunan adaylara ek olarak geçim masraflarını karşılamak üzere ücret ödenecektir. Ayrıca, adaylar ile idare arasında bir yükümlülük sözleşmesi imzalanarak, staj sonrası Türkiye'ye dönüşlerinde ilgili pozisyonlarda istihdam edilmeleri garanti altına alınacaktır. Başvuru sürecine dair detaylı bir düzenleme de ilanda yer almıştır. Adayların, onaylı nüfus cüzdanı ve diploma suretleri, sağlık kurulu raporu, özgeçmiş, hâlihazırda almakta oldukları maaşı gösteren belge ve bonservis gibi evraklarla birlikte en geç 25 Şubat 1954 tarihine kadar MTA Enstitüsü'ne başvuruda bulunmaları istenmiştir (Milliyet, 14 Şubat 1954, s. 8).

TPAO, 1955 yılında MTA Enstitüsü'nden devraldığı petrol sahaları ve 1.379 deneyimli personel ile faaliyetlerine başlamıştır. Bu personelin 1.175'i işçi olarak görev yaparken (Tablo: 5.3), 204'ü ise yönetim kadrosunda yer alan üst düzey memurlar ve mühendislerden oluşmuştur (Tablo: 5.4). TPAO'nun petrol arama ve üretim merkezi konumundaki Batman'da, işçiler, şirket bünyesinde "Yardımcı Servisler Grubu" olarak adlandırılan çeşitli birimlerde görev almıştır. Bu birimler arasında Su Servisi, Enerji Merkezi, Buhar Santrali, Oksijen Üretim Tesisi, Varil Üretim Tesisi, Teneke Fabrikası, Tamir Atölyeleri, Garaj ve Nakliyat, Sosyal Servis, Malzeme Servisi, İnşaat ve Bakım Servisi ile Satış Mağazası yer almaktadır. İşçiler, bu servislerin yanı sıra yeni kurulan

modern rafineride ve özellikle Siirt bölgesinde yoğun olarak yürütülen sondaj faaliyetlerinde de aktif görev üstlenmiştir (PDN, 1957, s. 38; Özcan, 2010, s. 8).

Demokrat Parti'nin III. Menderes Hükümeti (17 Mayıs 1954 - 9 Aralık 1955) döneminde, TPAO mühendisleri ve yönetim kadrosunda bulunan personelin sektörde çalışmasını cazip hale getirmek amacıyla özel maaş uygulaması başlatılmıştır. Dönemin İktisat ve Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı'nın desteğiyle yürürlüğe giren bu uygulama, TPAO'nun nitelikli personel istihdamını artırmayı ve sektörde rekabet gücünü yükseltmeyi hedeflemiştir. Bu düzenleme kapsamında, TPAO'daki en düşük maaş 800 lira olarak belirlenmiştir. Dönemin ekonomik koşulları göz önüne alındığında, bu tutar oldukça yüksek kabul edilmektedir. Karşılaştırmalı olarak, aynı dönemde milletvekili maaşı 600 lira, vali maaşı ise 650 lira seviyesindedir. Bu bağlamda, TPAO personeline sağlanan yüksek maaş, devletin petrol sektöründe uzman kadroları teşvik etme ve yetenekli iş gücünü kurum bünyesinde tutma politikasını yansıtmaktadır (PDN, 1957, s. 38; Özcan, 2010, s. 8).

TPAO'nun 1955-1960 yılları arasındaki çalışan işçi sayısı verileri (Tablo: 5.3), Türkiye'nin petrol sektöründeki büyüme ve gelişimini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Bu dönemde çalışan sayısındaki düzenli artış, hem TPAO'nun operasyonlarının genişlediğine hem de Türkiye'nin enerji politikalarındaki stratejik hedeflere ulaşmak için gerekli altyapıyı geliştirmeye çalıştığına işaret eder.

TPAO, kuruluşunun ardından hızla büyüyerek iş gücünü önemli ölçüde artırmıştır. 1955 yılında 1.175 olan işçi sayısı, 1957'ye kadar %33'lük bir artışla 1.571'e ulaşmıştır. Bu hızlı yükseliş, TPAO'nun arama ve üretim faaliyetlerini hızlandırmaya yönelik girişimlerde bulunduğunu göstermektedir.

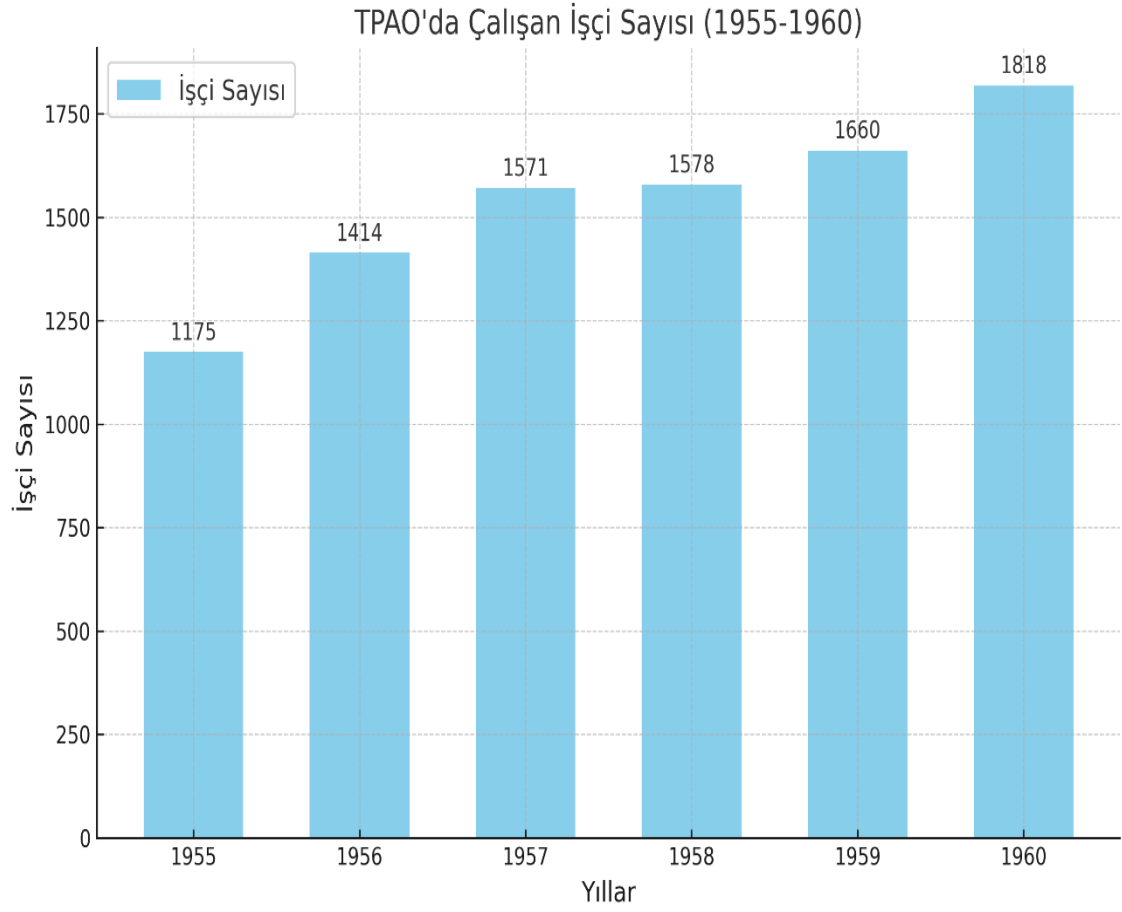
1958 ve 1959 yıllarında ise işçi sayısındaki artış görece daha sınırlı olmuş, çalışan sayısı sırasıyla 1.578 ve 1.660 olarak kaydedilmiştir. Bu dönemdeki daha ılımlı büyüme, TPAO'nun yeni projeleri ve mevcut faaliyetlerini dengeli bir şekilde yürüttüğüne işaret etmektedir. Şirket, operasyonlarını genişletirken iş gücü ihtiyacını daha kontrollü bir biçimde artırmıştır.

1960 yılı itibarıyla ise TPAO'nun toplam çalışan sayısı 2.274'e yükselmiştir. Bu dönemde üst düzey memur ve mühendislerden oluşan yönetim kadrosu 456 kişiye, işçi sayısı ise 1.818'e ulaşmıştır. Söz konusu artış, şirketin büyük ölçekli genişleme sürecine girdiğini ve yeni projelere yatırım yaparak iş gücünü önemli ölçüde artırdığını göstermektedir. Özellikle Batman Rafinerisi'nin kurulması gibi büyük altyapı projeleri, bu dönemde iş gücü ihtiyacını önemli ölçüde artırmıştır.

1955-1960 yılları arasında TPAO'nun çalışan sayısındaki istikrarlı artış, Türkiye'nin petrol politikalarının ve TPAO'nun büyüme stratejisinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. 1954 yılında yürürlüğe giren 6326 Sayılı Petrol Kanunu, yabancı şirketlerin sektördeki etkisini azaltırken, TPAO'nun yerli üretim kapasitesini artırmaya yönelik faaliyetlerine ivme kazandırmıştır. Bu süreçte artan çalışan sayısı, TPAO'nun yeni petrol sahaları arama, üretim ve rafinaj kapasitelerini geliştirme çabalarının somut bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu dönem aynı zamanda, TPAO'nun Türkiye'nin enerji güvenliği ve bağımsızlığı açısından önemli bir yerli aktör haline gelmeye başladığı bir süreçtir. Çalışan sayısındaki düzenli artış, hem şirketin kurumsal gelişimini hem de Türkiye'nin petrol üretiminde bağımsızlık hedefine yönelik atılan adımları desteklemektedir (TPAO, 1963, s. 21).

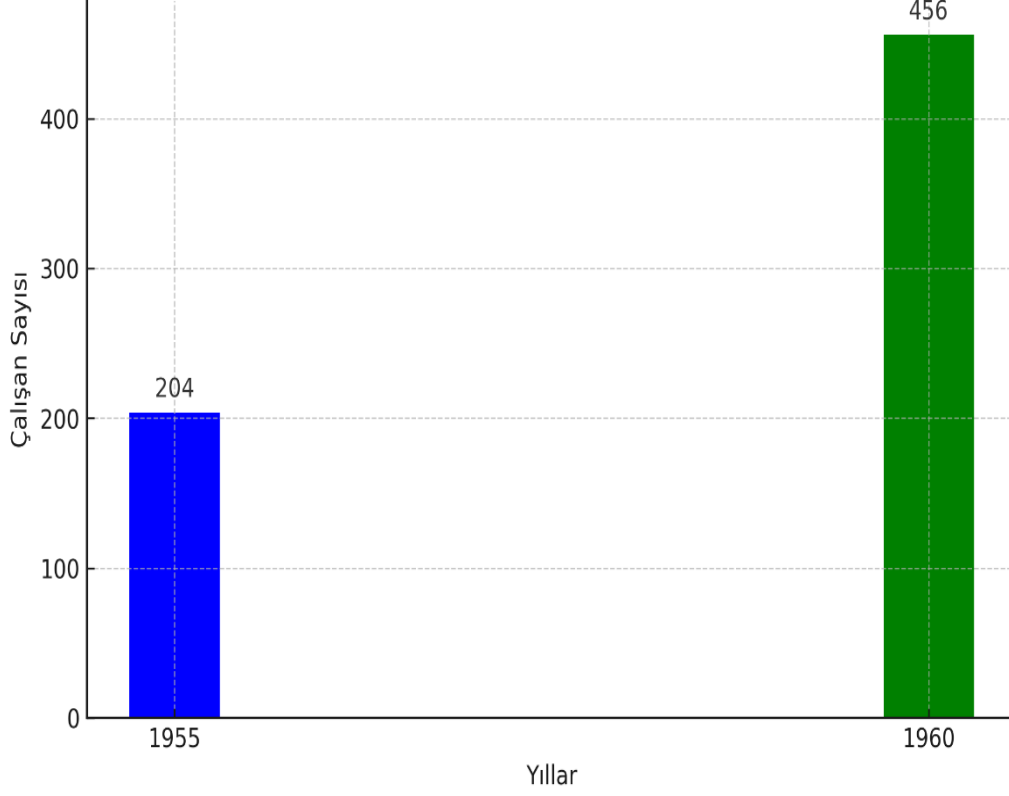
1955-1960 Yılları arasında TPAO'da İşçilik maliyetleri ve yevmiye adetlerinde gözlemlenen düzenli artış meydana gelmiştir. (Tablo: 5.5) 1955'te 3.1 milyon TL olan işçilik maliyeti, 1960'ta 9.5 milyon TL'ye ulaşmıştır. Bu durum TPAO'nun personel istihdamını artırması ve çalışanlara ödenen ücretlerin miktarında büyüme olduğunu göstermiştir. Ayrıca TPAO'nun faaliyetlerinin kapsamını artırdığı gibi, çalışanlarına daha fazla ödeme yaptığını da ortaya koymuştur. Çalışanların refahına yönelik katkılar olarak değerlendirilen sosyal yardımlarda da yıllar geçtikçe düzenli bir artış sergilemektedir. 1955'te 2 milyon TL olan sosyal yardımlar, 1960'ta 6.9 milyon TL'ye ulaşmıştır. Bu artış, TPAO'nun çalışanlarına sağladığı desteklerin zamanla arttığını ve şirketin kurumsal sosyal sorumluluk anlayışını yansıtması ve işçilerin çalışma koşullarını iyileştirme çabalarını göstermektedir (TPAO, 1963, s. 21).

Tablo 5.3. TPAO 1955-1960 döneminde Çalışan İşçi Sayısı. (TPAO, 1963, s. 21)

Tablo 5.4. TPAO'da 1955 ve 1960 yıllarında yönetici ve mühendis kadrosu sayısı. (Millet Meclisi TD, Dönem: 2, İ: 47, C:2, Cilt: 12, 06.02.1967, s. 327; Özcan, 2010, s. 8)

TPAO Yönetim Kadrosunda Çalışan Üst Düzey Memur ve Mühendis Sayısı (1955 ve 1960)

Yıllar	İşçi Sayısı	Yevmiye Adet	İşçilik (Milyon TL)	Sosyal (Yardım Milyon TL)
1955	1.175	316.850	3.1	2.0
1956	1.414	429.480	4.7	2.4
1957	1.571	436.910	5.5	3.0
1958	1.578	484.765	6.5	3.9
1959	1.660	491.946	7.8	5.2
1960	1.818	532.298	9.5	6.9

Tablo 5.5. TPAO 1955-1962 dönemi İşçilik Durumu. (TPAO, 1963, s. 21)

TPAO, petrol sektöründeki hızlı gelişim sürecinde teknik bilgi ve uzmanlık ihtiyacını karşılamak amacıyla personel eğitimine stratejik bir önem atfetmiştir. Bu doğrultuda, özellikle yükseköğrenim görmüş teknik personelin bilgi ve becerilerini geliştirmek için yurtdışı eğitim programları, kurumun insan kaynakları politikasının temel taşlarından biri haline gelmiştir. 1954-1960 yılları arasında TPAO, 39 personelinin yurtdışında kurs ve stajlara göndererek hem bireysel yetkinlikleri artırmış hem de kurumsal kapasiteyi güçlendirmeyi hedeflemiştir. Yurtdışı eğitimlerin finansmanı iki ana kaynak üzerinden sağlanmıştır:

- Teknik Yardım Bursları: Uluslararası iş birlikleri kapsamında sağlanan bu burslarla yalnızca 2 personel eğitim almıştır.
- TPAO Olanakları: Kurumun kendi bütçesiyle finanse edilen programlarda ise 37 personel yurtdışına gönderilmiştir.

Eğitim faaliyetlerinin en yoğun olduğu yıl 1954 olmuş; bu yıl içinde TPAO'nun kendi imkânlarıyla 9 personel, petrol arama, üretim ve rafineri teknolojileri gibi alanlarda uzmanlaşmak üzere yurtdışına gönderilmiştir. TPAO'nun bu eğitim politikası, yalnızca bireysel gelişimi değil, aynı zamanda Türkiye'nin petrol endüstrisinin modernleşmesini de amaçlamıştır. Yurtdışı eğitimlerini tamamlayan personel, edindikleri teknik bilgi ve deneyimi sahada uygulayarak özellikle petrol keşif süreçleri, üretim optimizasyonu ve teknolojik altyapının iyileştirilmesi gibi kritik alanlarda kuruma katkı sağlamıştır. Bu

durum, TPAO'nun 1960'lı yıllardaki operasyonel verimliliğinin artmasında ve uluslararası standartlara uyum sağlamasında belirleyici bir rol oynamıştır. Sonuç olarak, 1954-1960 döneminde gerçekleştirilen yurtdışı eğitim programları, TPAO'nun hem teknik kapasitesini güçlendirmiş hem de Türkiye'nin enerji bağımsızlığı hedeflerine hizmet eden bir insan kaynakları stratejisi olarak değerlendirilmiştir (TPAO, 1969, s. 121-122).

5.4. TPAO'nun 1955-1960 Dönemi Petrol Arama ve Üretim Faaliyetleri

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği ilk yıllarda, Türkiye'de ham petrol üretiminde belirgin bir artış gözlemlenmiştir. 1950-1954 yılları arasında MTA Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen üretim, her yıl istikrarlı bir şekilde yükselmiştir. Nitekim 1950 yılında 17.537 ton olarak kaydedilen ham petrol üretimi, 1954 yılı itibarıyla 58.008 tona ulaşmıştır. Söz konusu dönemde toplam üretim ise 142.851 ton olarak gerçekleşmiştir. (Tablo: 5.6) Bu artış, Raman ve Garzan sahaları gibi yerli petrol rezervlerinin daha etkin bir biçimde değerlendirilmesinin bir sonucu olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda, Demokrat Parti hükümetinin petrol sektörünün gelişimine verdiği önemin ve bu alandaki kararlılığının bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir (50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, 1973, s. 153).

Tablo 5.6. Demokrat Parti 1950-1954 Döneminde Ham petrol Üretimi (Ton Olarak). (50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, 1973, s. 153)

Yıllar	Kurum	Ham Petrol
1950	MTA	17.537
1951	MTA	19.064
1952	MTA	21.697
1953	MTA	26.545
1954	MTA	58.008
Toplam		142.851

1950'li yıllarda Türkiye'de yürütülen petrol arama faaliyetleri, yeterli mali kaynak ayrılamaması, yurt dışından temin edilmesi gereken ekipman ve uzman personel konusunda yaşanan zorluklar nedeniyle istenilen düzeyde ilerleme kaydedememiştir. Ancak, mevcut petrol rezervlerinin bir an önce değerlendirilmesi gerekliliği giderek daha fazla hissedilmiştir. Bu doğrultuda, hükümet 1952 yılında yayımladığı bir kararname ile ülkenin petrol politikasına yeni bir yön vermeyi amaçlamıştır.

Söz konusu kararname çerçevesinde, bir yandan ulusal çıkarlarla yabancı özel sermayenin menfaatleri arasında denge gözeten yeni bir Petrol Kanunu hazırlanmış, diğer yandan bu kanunun uygulanmasından sorumlu olacak, tüzel kişiliğe sahip ve katma bütçeyle yönetilen Petrol Dairesi Reisliği kurulmuştur.

Ayrıca, 7 Mart 1954'te Petrol Kanunu'nun kabul edildiği aynı gün, Türkiye'nin petrol sektöründe faaliyet göstermek üzere bir kamu kuruluşu olan TPAO kanunu da kabul edilmiştir. Bu yasal ve kurumsal düzenlemeler, Türkiye'nin petrol sektöründeki altyapısını güçlendirmeyi, hem yerli hem de yabancı yatırımcıların ilgisini artırmayı hedeflemiştir. TPAO'nun kuruluşuyla birlikte, petrol arama, üretim ve rafinaj faaliyetlerinin daha sistemli ve kurumsal bir yapıya kavuşturulması amaçlanmış, bu durum Türkiye'nin enerji sektöründeki modernleşme sürecini hızlandırmıştır (Enerji Özel İhtisas Komisyonu Petrol ve Petrol Mahsulleri Grubu Raporu E-2, 1962, s. 3).

TPAO, 16 Şubat 1955 tarihinde MTA Enstitüsü'nden Raman ve Garzan'daki petrol sahalarını ve beş adet sondaj makinesini devralmasının ardından, 6326 Sayılı Petrol Kanunu çerçevesinde petrol arama ve üretim faaliyetlerine başlamak üzere harekete geçmiştir (TPAO, 1969, s. 27). Bu kapsamda, TPAO petrol arama ve işletme ruhsatı almak amacıyla, Petrol Kanunu'nun uygulanması ve denetlenmesinden sorumlu olan Petrol Dairesi Reisliği'ne resmi başvuruda bulunmuştur. Yapılan değerlendirme sonucunda Petrol Dairesi Reisliği, 15 Nisan 1955 tarihinde TPAO'ya arama ve işletme ruhsatı vermiştir. Söz konusu ruhsatın 15 Nisan 1955 tarih ve 9 sayılı izin belgesinde şu ifadeler yer almıştır (Özcan, 2010, s. 4):

6326 Sayılı Petrol Kanunu uyarınca verilen bu izin, aynı kanun hükümleri ile aşağıda belirtilen özel kayıt ve şartlara tabi olmak kaydıyla, adı ve adresi belirtilen tüzel kişiliğe, belirli bir süreyle ve münhasırlık içermemek koşuluyla jeolojik araştırma yapma hakkını tanır. Bu hak, 10 Nisan 1954 tarih ve 4/2774 sayılı Kararname ile belirlenen bölgelerde, bu İzin'de belirtilen sahalarla sınırlı olarak kullanılabilir. Araştırmacı: merkezi Ankara'da olup, Türkiye'deki adresi: Mustafa Kemal Paşa Bulvarı No:6/1 Kızılay Ankara olan TPAO şirketi Birinci bölge tamamı, ikinci bölge tamamı, üçüncü bölge açık kısmı,

dördüncü bölge açık kısmı, beşinci bölge tamamı, altıncı bölge tamamı, yedinci bölge tamamı, sekizinci bölge tamamı, dokuzuncu bölge tamamı, Petrol çalışmalarının niteliği, kapsamı ve sonuçlarına ilişkin bilgileri içeren üç aylık faaliyet raporu ile yılsonunda jeolojik araştırma sonuçlarını, dayanaklarını ve dokümanlarını içeren genel teknik rapor, Petrol Dairesi'ne teslim edilecektir. Bu izin, 15 Nisan 1955 Cuma günü Ankara'da düzenlenmiş ve verilmiştir.

Bu süreçle birlikte, TPAO 15 Nisan 1955 itibarıyla gerekli ruhsatları alarak petrol arama ve işletme faaliyetlerine resmen başlamıştır.

1955 yılında TPAO, Petrol Dairesi Reisliği'nden farklı bölgelerde petrol arama faaliyetlerinde bulunmak üzere toplam 23 ruhsat almıştır. Söz konusu ruhsatların bölgesel dağılımı şu şekildedir: Birinci bölgede (Marmara Bölgesi) 3, ikinci bölgede (Ankara Bölgesi) 1, üçüncü bölgede (Sivas Bölgesi) 1, dördüncü bölgede (Erzurum Bölgesi) 1, beşinci bölgede (Siirt Bölgesi) 8, altıncı bölgede (Gaziantep Bölgesi) 8 ve yedinci bölgede (Adana Bölgesi) 1 adet ruhsat verilmiştir (Lokman, 1958, s. 110).

1956 yılı itibarıyla TPAO, Petrol Dairesi Reisliği'nden farklı bölgelerde petrol arama faaliyetlerinde bulunmak üzere toplam 20 ruhsat almıştır. Bu ruhsatların bölgesel dağılımı şu şekildedir: Birinci bölgede 3, ikinci bölgede 1, üçüncü bölgede 1, dördüncü bölgede 1, beşinci bölgede 7, altıncı bölgede 6 ve yedinci bölgede 1 adet ruhsat bulunmaktadır (PDN, 1957, s. 13).

6 Ekim 1956 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TPAO tarafından yürütülen çalışmalar kapsamında Batman ve Garzan sahalarını ziyaret ederek incelemelerde bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında, Bayar'a petrol üretim süreçleri ve bölgedeki faaliyetler hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Yapılan bilgilendirmeye göre, Batman ve Garzan sahalarında günlük ham petrol üretimi 1.000 tona ulaşmış olup, bu üretimin ülke ekonomisine yıllık yaklaşık 8 milyon dolar döviz tasarrufu sağladığı ifade edilmiştir. Batman'da bulunan rafineri tesislerinde yıl sonuna kadar toplamda 52 bin ton benzin, 16 bin ton motorin, 51 bin ton asfalt ve 118 bin ton ağır mazot üretilmesi planlanmıştır. Üretilen petrol ürünlerinin Doğu Anadolu'nun enerji ihtiyacını karşılamının yanı sıra, İskenderun Limanı üzerinden ulusal çapta dağıtıldığı ve sanayi ile altyapı projelerinde değerlendirildiği vurgulanmıştır.

Garzan sahasının yüksek kaliteli petrol rezervlerine sahip olduğu belirtilmiş ve bu durumun bölgenin stratejik önemini artırdığı ifade edilmiştir. Özellikle üretilen ağır mazotun Doğu Anadolu'daki fabrika ve sanayi tesislerinde kullanıldığı, üretilen asfaltın

ise ülke genelinde yol yapım projelerinde değerlendirilerek asfalt ithalatının önüne geçildiği açıklanmıştır. Bunun yanı sıra, Raman sahasında açılan yeni kuyularla petrol üretiminin artırılmasına yönelik çalışmaların sürdüğü, bu kuyuların bölgenin petrol potansiyeline katkı sağladığı belirtilmiştir. Garzan sahasının yaklaşık 7,5 kilometre uzunluğunda olduğu ve burada çıkarılan petrolün 36 kilometre mesafedeki Batman Rafinerisi'ne sevk edilerek işleme alındığı ifade edilmiştir. Ayrıca, Batman ve Garzan sahalarındaki petrol rezervlerinin 25-30 yıl boyunca sürdürülebilir bir üretim kapasitesine sahip olduğu öngörülmüştür. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın bu ziyareti, Demokrat Parti'nin petrol politikalarının yerel halk nezdinde görünür kılınması ve petrol sektörünün ekonomik kalkınmaya katkısının vurgulanması açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda, bu tür ziyaretlerin Doğu Anadolu'nun kalkınmasının ulusal ekonomi açısından taşıdığı önemi ortaya koyduğu ve bölgesel kalkınma hedeflerinin bir parçası olarak görüldüğü ifade edilmiştir (Milliyet, 7 Ekim 1956, s. 1).

TPAO tarafından gerçekleştirilen ilk sondaj çalışması, Garzan-17 kuyusunda yürütülmüştür. Sondaj faaliyetlerine 16 Ekim 1956 tarihinde başlanmış olup, yaklaşık üç ay süren çalışmalar sonucunda 13 Ocak 1957 tarihinde 1.552 metre derinliğe ulaşarak tamamlanmıştır. Bu süreçte kullanılan teknik ekipman ve sondaj yöntemleri, dönemin mevcut teknolojik koşullarına uygun şekilde planlanmış ve uygulanmıştır. Garzan-17 kuyusu, başarılı bir şekilde petrol içeren bir rezervuarın varlığını ortaya koyarak, TPAO'nun petrol arama faaliyetleri açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kuyunun petrollü olarak sonuçlanması, bölgedeki hidrokarbon potansiyeline dair umutları artırmış ve TPAO'nun sonraki yıllarda gerçekleştirdiği arama ve üretim faaliyetlerine yönelik stratejik kararların şekillenmesine katkı sağlamıştır (TPAO, 2020, s. 14; Lokman, 1963, s. 68).

TPAO, ülkenin o dönemde petrol üretimi ve rafinaj faaliyetlerini yürüten tek şirketi olarak 1957 yılını üçüncü tam faaliyet yılı olarak tamamlamıştır. Bu süreçte şirket, petrol arama ve üretim çalışmalarında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. 1957 yılı boyunca, birinci, ikinci ve üçüncü bölgelerde ön inceleme ve keşif çalışmaları gerçekleştirilmiş, dördüncü ve altıncı bölgelerde ise ön inceleme, keşif faaliyetleri ve detaylı jeolojik etütler tamamlanmıştır. Ayrıca, yedinci bölgede jeolojik kesit çıkarma çalışmaları sonuçlandırılmıştır. Beşinci bölgedeki Garzan, Reşan, Germik ve Kentalan sahalarında açılmış veya açılmakta olan tüm kuyuların jeolojik denetimi düzenli olarak yapılmış, bu sayede yer altı jeolojisine dair önemli veriler elde edilmiştir. Açılan kuyuların tamamında

TPAO'nun sahip olduğu elektrik log cihazı kullanılmış, bazı kuyularda ise Schlumberger firması ile iş birliği yapılarak özel ölçümler ve gözlemler gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca, 1957 yılında TPAO; İspandika (Mardin-Midyat), Kozluk (Siirt) ve Aynzâlâ (Şırnak) sahalarında jeolojik etüt çalışmalarına başlamış, Garzan sahasında ise detaylı jeolojik araştırmaların büyük bir kısmını tamamlamıştır. Aynı yılın sonlarında kurulan gravimetre ekibiyle altıncı bölgedeki sahalarda jeofizik etütlere başlanmış, beşinci bölgede ise MTA Enstitüsü tarafından TPAO adına yürütölen sismik çalışmaların sonuçları değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, Kıradağ (Beşiri) yapısında dikkat çekici bulgular elde edilmiştir.

TPAO, petrol kuyularının sondaj faaliyetleri için 5 adet sondaj makinesi ve 2 adet üretim sondajı (workover) ünitesine sahip olup, 1957 yılı içerisinde Garzan sahasında 4 üretim kuyusunun sondajını tamamlamış, 2 kuyuda ise sondaj çalışmalarını sürdürmüştür. Bunun yanı sıra, Garzan sahasında yeni bir lokasyon hazırlanarak bir sondaj makinesi bu alana taşınmış, ikinci bir lokasyonda ise çalışmalara başlanmıştır. 1956 yılında başlatılan 3 kuyunun sondajı da 1957 yılı içerisinde tamamlanmıştır. Germik sahasında yürütölen jeofizik etütler sonucunda bu yapının petrol birikimi açısından uygun olabileceğı değerlendirilmiş ve burada başlatılan sondaj çalışmaları yıl sonu itibarıyla devam etmiştir. Aynı dönemde, beşinci bölgedeki Kentalan sahasında derin bir sondaja başlanmış olup, bu çalışmalar da 1957 yılı sonu itibarıyla sürmekteydi.

1957 yılı boyunca TPAO, 3 arama ve 10 geliştirme sondajı olmak üzere toplam 13 kuyuda 12.465 metre sondaj gerçekleştirmiştir. Üretim faaliyetleri kapsamında, Raman sahasından 196.971 ton ve Garzan sahasından 101.168 ton olmak üzere toplamda 298.139 ton ham petrol üretilmiştir. Bu ham petrol, boru hatları aracılığıyla Batman Rafinerisi'ne taşınarak rafine edilmiş ve iç piyasaya arz edilmiştir (PDN, 1958, s. 41-42).

TPAO, yürüttüğü petrol arama faaliyetleri kapsamında, birinci bölgede detaylı jeolojik etütler gerçekleştirmiş; üçüncü ve beşinci bölgelerde ise hem rekonesans (genel keşif) hem de detaylı çalışmalar yürütmüştür. Altıncı bölgede ise kısmen rekonesans, kısmen detaylı jeolojik etütler uygulanmıştır. Bu araştırmalar sonucunda, ikinci bölgede yer alan İzmit sahası ile altıncı bölgede bulunan Tut (Adıyaman) sahasının petrol birikimi açısından uygun olmadığı tespit edilmiştir. Bu değerlendirme doğrultusunda, söz konusu sahalara terk edilmiş ve TPAO'nun sahip olduğu arama ruhsatı sayısı 21'e düşmüştür (PDN, 1959, s. 43).

1958 yılında TPAO, ülke genelinde kapsamlı jeolojik ve jeofizik araştırmalar yürütmüş, özellikle Siirt bölgesine yoğunlaşmıştır. Bölgedeki petrol arama ve geliştirme

programı kapsamında gerçekleştirilen Germik-1 arama kuyusundaki sondaj çalışmaları, Türkiye'nin petrol arama tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. İdeco-1050 sondaj kulesi kullanılarak 8 Haziran 1957 ile 1 Nisan 1958 tarihleri arasında yürütülen sondaj faaliyetleri sonucunda, 2.015 metre derinliğe kadar inilmiştir. Bu süreçte, 18° API graviteli ham petrol keşfedilmiştir. Söz konusu keşif, TPAO'nun ilk petrol sahası keşfi olarak kayıtlara geçmiş ve Türkiye'nin hidrokarbon rezervlerini geliştirme çabalarında yeni bir sayfa açmıştır (TPAO İlk 50. Yıl, 2005, s. 42).

Raman ve Garzan sahalarındaki başarılı operasyonlara ek olarak, Germik sahasının keşfi 1958 yılının en önemli gelişmelerinden biri olmuştur. Germik sahasında üretilen petrol, boru hattı ağına hızla entegre edilerek üretime kazandırılmıştır. TPAO'nun 1958 yılı iş programında hedeflenen 316.000 ton ham petrol üretim miktarı, 328.543 ton olarak gerçekleşmiş, bu artış şirketin üretim kapasitesindeki gelişimi ortaya koymuştur. TPAO, 1958 yılında yalnızca petrol üretimini artırmakla kalmamış, aynı zamanda teknolojik altyapının güçlendirilmesi, rafinerilerin modernizasyonu ve yeni sahaların keşfi konularında da önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Özellikle Germik sahasının keşfi, Türkiye'nin enerji sektörü açısından stratejik bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Rafineri ürünlerinin ulusal enerji ihtiyacını karşılaması ve ithalata bağımlılığı azaltması, TPAO'nun Türkiye ekonomisindeki önemini daha da pekiştirmiştir (PİGM, 2002, s. 21).

1959 yılının ortalarında, petrol arama ve üretim faaliyetlerindeki ivmenin artmasıyla birlikte, TPAO envanterine iki yeni sondaj makinesi eklemiş ve bu makineleri aktif saha çalışmalarında kullanıma almıştır. Böylece, 1955-1960 yılları arasında TPAO, toplamda yedi sondaj makinesiyle faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dönemdeki teknolojik altyapı ve makine kapasitesindeki genişleme, hem yeni kuyuların açılmasını hem de mevcut sahaların geliştirilmesini mümkün kılmış ve Türkiye'nin petrol potansiyelini değerlendirme çabalarına önemli katkılar sağlamıştır (TPAO, 1969, s. 27).

1959 yılında, TPAO özellikle Raman ve Garzan sahalarındaki üretimi artırmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda, toplam 17 üretim kuyusu açılmış ve bu kuyularda toplam 24.553 metre sondaj yapılmıştır. Üretim faaliyetleri neticesinde, Garzan ve Germik sahalarından 192.478 ton, Raman sahasından ise 180.411 ton ham petrol elde edilmiştir. Böylece, 1959 yılı toplam üretimi 372.889 tona ulaşmış ve 1958 yılında üretilen 328.543 ton ile kıyaslandığında %13,5 oranında bir artış kaydedilmiştir. Ham petrol üretiminin yanı sıra, Garzan sahasında petrol ile birlikte üretilen doğal gaz da değerlendirilmiştir. Bu gaz, toplama tanklarında depolanarak, kuyulardaki üretim

pompalarını çalıştıran motorlarda yakıt olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Garzan sahasında üretimi artırmak amacıyla su enjeksiyonuna dayalı bir ikincil üretim yönteminin uygulanması planlanmıştır. Bu yöntem kapsamında, ihtiyaç duyulan su, Garzan Çayı kıyısında açılan su kuyularından temin edilecek ve sahada yer alan, her biri 15.000 varil kapasiteli iki tanka pompalanarak enjeksiyon kuyularına iletilecektir. 1959 yılı itibarıyla, söz konusu yöntemin uygulanması için gerekli tüm tesis ve altyapı hazırlıkları tamamlanmıştır (PDN, 1960, s. 43).

1960 yılında TPAO, ülkenin farklı bölgelerinde yürütülecek petrol arama faaliyetleri kapsamında toplam 21 adet arama ruhsatı almıştır. Bu ruhsatların bölgesel dağılımı; Birinci Bölge’de 5, İkinci Bölge’de 8, Beşinci Bölge’de 1, Altıncı Bölge’de 1 ve Sekizinci Bölge’de 6 adet olacak şekilde gerçekleşmiştir (PDN, 1957, s. 13). 1960 yılına kadar TPAO’nun petrol arama faaliyetleri büyük ölçüde Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde, özellikle Batman ve çevresinde yoğunlaşmıştır. Ancak, 1960 yılında ilk kez bu bölge dışında bir sondaj faaliyeti gerçekleştirilmiş ve Orta Karadeniz Bölgesi’ndeki Boyabat-1 kuyusunda arama çalışmalarına başlanmıştır (Lokman, 1963, s. 70).

Sinop il sınırları içinde yer alan Boyabat-1 kuyusunda, Nat-T-45 sondaj kulesi kullanılarak 19 Nisan 1960 ile 14 Ekim 1960 tarihleri arasında toplam 2.176 metre derinliğe inilmiştir. Bu girişim, TPAO’nun çalışma sahasını çeşitlendirme ve genişletme stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmekte olup, kurumun petrol arama faaliyetlerini yeni bölgelere taşıma yönündeki kararlılığını ortaya koymaktadır. Boyabat-1 kuyusunun açılması, aynı zamanda TPAO’nun teknik kapasitesini farklı coğrafi bölgelerde test etme olanağı sunmuş ve kurumsal bilgi birikimine önemli katkılar sağlamıştır. Boyabat-1 kuyusunun sondaj çalışmalarında görev alan teknik personel arasında aşağıdaki isimler yer almaktadır (TPAO İlk 50 Yıl, 2005, s. 50):

- Kuyu Jeologları: Azmi Baran, Sait Şahinkaya
- Sondaj Başmühendisi: İ. Hakkı Arman
- Kuyu Mühendisi: Y. Şevket Kahveci
- Baş Sondör: Burhan Çınar
- Baş Makinistler: Esat Güngör, Talat Aydın
- Çamur Teknisyeni: Sezai Doğruel
- Sondörler: Y. Kenan Erdoğan, Mehmet Güzel, İsmail Manav, Ömer Kalyoncu, Mustafa Şener

Bu sondaj çalışmaları sırasında, dönemin ulaşım altyapısının yetersizliği ve lojistik imkanların sınırlılığı, sürecin en büyük zorluklarından biri olmuştur. Özellikle,

sondaj kulesi ve ağır ekipmanların Garzan'dan Boyabat'a taşınması, kapsamlı bir nakliye operasyonunu gerektirmiştir. Dönemin kara yollarının ağır tonajlı araçlar için elverişsiz olması, süreci daha da güçleştirmiştir. TPAO Sondaj ve İstihsal Grubu'nun eski başkanlarından İ. Hakkı Arman, bu süreçte karşılaşılan zorlukları şu şekilde ifade etmektedir:

Beşinci Bölge'nin dışında ilk defa bir arama kuyusu açmak için Nat-T-45 sondaj makinesini Garzan'dan Boyabat'a bir ayda naklettik. Ağır Nakliyat Amiri Süleyman Usta, Havza-Boyabat arasında 19 adet ahşap köprü bulunduğunu ve Mack'ların bu köprülerden nasıl geçeceğini sordu. Bunun üzerine, R-4 vagonlarından birinde bulunan dozerle Mack'ları derelerden çekerek geçmesini önerdim.

Bu anlatım, dönemin petrol arama faaliyetlerinin lojistik ve teknik açılardan karşılaştığı güçlükleri açıkça ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, Boyabat-1 kuyusunun açılması, TPAO'nun ülke genelindeki petrol arama ve sondaj kapasitesini artırma yönündeki kararlılığını ve esnekliğini göstermektedir. Bu deneyim, kurumun ilerleyen yıllarda farklı bölgelerde yürüttüğü petrol arama çalışmalarına da rehberlik etmiştir. Ancak, tüm bu çabalara rağmen, Boyabat-1 kuyusunda 2.176 metre derinliğe ulaşılmasına karşın ekonomik değere sahip bir petrol rezervine rastlanmamış ve kuyu "kuru" olarak sınıflandırılmıştır (TPAO İlk 50 Yıl, 2005, s. 50).

1940 yılında keşfedilen Raman Sahası, Türkiye'nin ekonomik olarak işletilebilir ilk petrol sahası olup, ülkenin petrol endüstrisinin gelişiminde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Sahada yaklaşık 1.300 metre derinlikte bulunan Kretase yaşlı kireçtaşlarından petrol üretimi gerçekleştirilmiştir. Ancak, üretim faaliyetleri, başlangıçta petrolün sınırlı kullanım alanı nedeniyle düşük seviyelerde tutulmuştur. 1955 yılında Batman Rafinerisi'nin faaliyete geçmesiyle birlikte sahadaki üretim hız kazanmış ve 1956 yılında 278.467 tona ulaşarak en yüksek seviyesine erişmiştir. Bununla birlikte, üretim sürecinde su oranlarının artış göstermesi nedeniyle, rezervlerin korunmasını sağlamak amacıyla kademeli bir azaltma stratejisi uygulanmıştır. Bu çerçevede, 1960 yılı itibarıyla yıllık üretim miktarı 189.972 tona gerilemiştir. Bu süreç, Raman Sahası'nda uygulanan rezerv yönetimi ve sürdürülebilir üretim politikalarının bir yansıması olup, Türkiye'nin petrol kaynaklarının verimli ve uzun vadeli kullanımı açısından stratejik bir yaklaşımı ortaya koymaktadır (TPAO, 1969, s. 42).

1955-1960 yılları arasında Türkiye'nin milli petrol şirketi olan TPAO, petrol üretiminde dalgalı bir artış eğilimi sergilemiştir. 1955 yılında 178.596 ton olarak

kaydedilen üretim, 1956 yılında %71,1 oranında artarak 305.616 tona ulaşmıştır. Bu üretimin 278.467 tonu Raman petrol sahasından, 27.149 tonu ise Garzan sahasından sağlanmıştır. Ancak 1957 yılında üretim %2,4 oranında azalarak 298.139 tona gerilemiştir. 1958 yılında ise %10,2'lik bir artışla 328.543 ton olarak gerçekleşen üretim, 1959'da %13,5'lik bir yükselişle 372.889 tona ulaşmıştır. Buna karşın, 1960 yılında %2,8 oranında düşüş yaşanmış ve toplam üretim 362.485 tona gerilemiştir. Söz konusu beş yıllık dönemin sonunda toplam 1.846.268 ton petrol üretilmiş olup, en yüksek üretim artışı 1955'ten 1956'ya geçiş sürecinde gerçekleşmiştir. Ancak sonraki yıllarda üretimde dönemsel dalgalanmalar gözlemlenmiştir (PDN, 1965, s. 10).

Tablo 5.7. 1955-1960 arası Türkiye'nin petrol üretimi (Ton Olarak).(PDN, 1961, s. 7)

Yıllar	TPAO		Toplam
	Raman	Garzan	
1955	178.596		178.596
1956	278.467	27.149	305.616
1957	196.971	101.168	298.139
1958	195.586	132.957	328.543
1959	180.411	192.478	372.889
1960	189.972	172.513	362.485
Genel Toplam	1.220.003	626.265	1.846.268

1955-1960 yılları arasında Türkiye'de TPAO tarafından toplam 79 kuyu açılmış ve toplamda 115.298 metre sondaj gerçekleştirilmiştir. 1955 yılında 14 kuyu açılarak 15.241 metre sondaj yapılmıştır. 1956'da kuyu sayısı bir önceki yıla göre %35,7 azalarak 9'a düşerken sondaj metrajı %4,9 artışla 15.989 metreye yükselmiştir. 1957'de kuyu sayısı %11,1 artarak 10'a çıkmış, ancak sondaj metrajı %22,1 oranında azalarak 12.465 metreye gerilemiştir. 1958 yılında kuyu sayısı %10 artarak 11'e ulaşmış, metraj ise %55,8 artış göstererek 19.426 metre olmuştur. 1959'da açılan kuyu sayısı %54,5 oranında artarak 17'ye, sondaj metrajı ise %26,3 oranında artışla 24.553 metreye çıkmıştır. 1960 yılında kuyu sayısı %11,8 azalarak 15'e düşmüş olmasına rağmen sondaj metrajı %12,5 artışla 27.624 metre seviyesine ulaşmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, TPAO'nun

bu dönemdeki sondaj faaliyetleri, özellikle toplam sondaj derinliği açısından yıllar içinde belirgin bir artış eğilimi sergilemiş; 1959 ve 1960 yıllarında ulaşılan yüksek değerler, arama faaliyetlerinin kapasitesindeki büyümeyi yansıtmıştır (TPAO, 1969, s. 30).

Tablo 5.8. 1955-1960 Yılları Arasında TPAO Tarafından Açılan Kuyular ve Sondaj Metrajları. (TPAO, 1969, s. 30)

Yıllar	Açılan Kuyu Âdeti ve Metrajı	
	TPAO	Metraj
1955	14	15.241
1956	9	15.989
1957	10	12.465
1958	11	19.426
1959	17	24.553
1960	15	27.624
Toplam	79	115.298

5.5. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Rafineri Faaliyetleri (1955-1960)

MTA Enstitüsü, 16 Şubat 1955 tarihinde Raman ve Garzan petrol sahaları ile Batman'da inşaatı devam eden Batman Rafinerisi'ni TPAO'ya devretmiştir. Bu devir işleminin ardından, TPAO'nun başvurusu üzerine Petrol Dairesi Reisliği, 15 Nisan 1955 tarihinde TPAO'ya rafineri kurma ve işletme izni vermiştir. Ayrıca, Siirt ilinin Beşiri ilçesi sınırları içerisinde yer alan Raman ve Garzan petrol sahalarından, Batman mevkiindeki rafineriye ham petrol taşınmasını sağlamak amacıyla bir boru hattı inşa etme yetkisini de tanımıştır (PDN, 1957, s. 9).

TPAO, 15 Mart 1955 tarihinde Petrol Dairesi Reisliği'ne başvuruda bulunarak, Batman'da inşası devam eden ve günlük 6.250 varil ham petrol işleme kapasitesine sahip bir rafineri için tasfiyehane belgesi talep etmiştir. Başvuruda, 6326 Sayılı Petrol Kanunu çerçevesinde hazırlanan talimatnamenin 14. ve 15. maddelerine uygun olarak gerekli bilgiler sunulmuş; tesisin toplamda 210.900 m²'lik bir alana yayıldığı, inşaat sahasının ise 240.000 m² olduğu belirtilmiştir. Başvuru dosyasına, şirketin tüzel kişiliğini ve

statüsünü gösterir belgeler, imza sirküleri ve ilgili beyannameler eklenmiştir (Tanrıseven, 2005, s. 200-205).

Bu başvurunun incelenmesi sonucunda, Petrol Dairesi Reisliği, 15 Nisan 1955 tarihli ve 1 sayılı kararıyla TPAO'ya Batman bölgesinde bir rafineri kurma ve işletme izni veren 1 numaralı Tasfiyehane Belgesini düzenlemiştir. Söz konusu karar, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun 38. maddesi uyarınca ilan edilmiştir. Kararda, TPAO'nun Siirt Vilayeti Beşiri ilçesinin Batman mevkiinde, günlük 993,64 m³ (6.250 varil) ham petrol işleyerek benzin, jet yakıtı, ağır mazot ve asfalt gibi ürünler üretecek bir rafineri kurulması ve işletilmesi talebinin değerlendirildiği ifade edilmiştir. Yapılan inceleme neticesinde, başvurunun Petrol Kanunu hükümlerine uygun olduğu, başvuru sahibinin gerekli nitelikleri taşıdığı ve tüm prosedürlerin tamamlandığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda, TPAO'ya 40 yıl süreyle rafineri kurma ve işletme hakkı tanınmasına karar verilmiştir. Konuya ilişkin olarak Petrol Dairesi Reisliği tarafından düzenlenen 1 numaralı Tasfiyehane Belgesi'nde şu ifadelere yer verilmiştir (Resmî Gazete, 20 Nisan 1955, s. 11621):

TPAO tarafından, Siirt iline bağlı Beşiri ilçesinin Batman mevkiinde günlük 993,64 m³ (6.250 varil) ham petrol işleyerek belirli niteliklerde ve miktarlarda benzin, jet yakıtı, ağır mazot ve asfalt üretmek amacıyla bir rafineri kurulmasına ilişkin belge talebini içeren dosya incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, talebin 6326 Sayılı Petrol Kanunu hükümlerine uygun bir şekilde yapıldığı tespit edilmiştir. Başvuruda bulunanın, kanunun öngördüğü şartları taşıdığı ve talebinin hem esas hem de şekil bakımından kanuna uygun olduğu anlaşılmıştır. Bu doğrultuda, gerekli prosedürlerin tamamlanmasının ardından, başvuru sahibine 40 yıl süreyle rafineri kurma ve işletme hakkı tanıyan belgenin verilmesine karar verilmiştir.

Bu karar, Batman Rafinerisi'nin resmi olarak yetkilendirilmesini sağlamış ve Türkiye'de petrol üretim ve işleme süreçlerinin kurumsallaşması adına önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

Batman'da inşa edilen petrol rafinerisine ham petrol, Raman sahasından 22,5 kilometre ve Garzan sahasından 25,3 kilometre uzunluğundaki petrol boru hatları aracılığıyla taşınmıştır. Söz konusu boru hatları, ham petrolün güvenli, hızlı ve kesintisiz bir şekilde rafineriye ulaştırılmasını sağlamak amacıyla inşa edilmiş olup, dönemin teknolojik ve mühendislik imkânlarına uygun şekilde tasarlanmıştır (Milliyet, 24 Ocak 1958, s. 2).

Modern Batman Rafinerisi'nin inşaatı Temmuz 1955'te tamamlanmış ve bu tarihten itibaren deneme üretimlerine başlanmıştır. Rafineri, tam kapasite ile faaliyete geçtiği 1956 yılı itibarıyla, Türkiye'nin petrol endüstrisinde önemli bir dönüm noktasını temsil etmiştir. Kuruluş aşamasında Batman Rafinerisi, günlük 6.250 varil ham petrol işleme kapasitesine sahip distilasyon ünitesi, 1.600 varil kapasiteli asfalt üretim ünitesi ve 3.000 varil kapasiteli Thermoform Catalytic Cracking (TCC) kraking ünitesi ile donatılmıştır. Bunun yanı sıra, rafineri bünyesinde üç adet, 25.000 litre/saat kapasiteli buhar santrali, iki adet, 2.500 kw gücünde turbo jeneratör ve iki adet, 648 kW gücünde dizel jeneratörden oluşan bir elektrik santrali yer almaktadır. Ayrıca, rafinerinin altyapısında soğutma kulesi, kimyasal tasfiye ünitesi, oksijen fabrikası, teneke fabrikası ve varil fabrikası gibi çeşitli tesisler de bulunmaktadır (TPAO, 1969, s. 76).

1956 yılında, Batman Rafinerisi'nin yapımını üstlenen Parsons Şirketi'nin Türkiye temsilcisi Ahmet Neyzi, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bir telgraf göndererek rafinerinin işleyişi ve karşılaşılan sorunlar hakkında bilgi vermiştir. Neyzi, telgrafında Batman Rafinerisi'nin o tarihe kadar 1.000.000 varil ham petrol işlediğini belirterek, bu başarının Türkiye'nin petrol sanayisi açısından önemli bir dönüm noktası olduğunu vurgulamıştır. Ancak, rafinerinin faaliyetlerini sürdürebilmesi için yedek parça, işletme malzemesi ve döviz ihtiyacının aciliyet taşıdığını ifade etmiştir. Özellikle, 1 milyon dolar tutarındaki dövizin temin edilememesi durumunda rafinerinin üretimini durdurma riskiyle karşı karşıya kalacağını belirtmiştir. Buna rağmen, çalışmaların büyük bir özveriyle devam ettiğini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, söz konusu telgrafi değerlendirmiş ve 27 Mart 1956 tarihinde Kırklareli'nden Başbakan Adnan Menderes'e iletmiştir. Bayar, gönderdiği mesajda Batman Rafinerisi'nin stratejik önemine dikkat çekerek, gerekli önlemlerin alınmasını talep etmiştir (BCA, 30-1-0-0/111-701-2).

Batman Rafinerisi, 1956 yılı üretim faaliyetleri kapsamında 52.153 ton benzin, 17.870 ton motorin, 165.896 ton fuel oil ve 39.255 ton asfalt üretmiştir. Rafineride üretilen benzin, özellikle Türkiye'nin doğu bölgesindeki akaryakıt ihtiyacını karşılayarak bölgesel enerji arzında kritik bir rol üstlenmiştir. Motorin üretimi ise Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD) tarafından doğu bölgelerinde kullanılan 114 lokomotifin enerji ihtiyacını karşılamak üzere kömürün yerine ikame edilmiştir. Bunun yanı sıra, Erzincan, Malatya ve Elazığ şeker fabrikalarında motorin kullanımı, üretim süreçlerinde verimlilik sağlamış ve ekonomik fayda yaratmıştır. Bu dönüşüm sonucunda Zonguldak kömüründen yıllık yaklaşık 300.000 ton tasarruf edilmiştir. Batman Rafinerisi'nde üretilen asfalt, Türkiye'nin asfalt ithalatı ihtiyacını

tamamen ortadan kaldırarak yerli üretimin dışa bağımlılığını azaltmıştır. Rafineride üretilen petrol ürünlerinin toplam döviz karşılığının yaklaşık 7 milyon ABD doları olarak hesaplanması, tesisin Türkiye ekonomisine ve dış ticaret dengesine sağladığı katkıyı açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, Batman Rafinerisi ve tesislerinin daha da geliştirilmesi amacıyla yıllık 1.500.000 teneke üretim kapasitesine sahip bir ambalaj fabrikası ile 75.000 varil kapasiteli bir petrol varil imalathanesinin kurulmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bu yatırımlar yalnızca rafinerinin üretim kapasitesini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda yerel ekonomiye ve istihdama katkı sağlayarak Türkiye'nin petrol endüstrisinin büyümesine ivme kazandırmıştır (Milliyet, 24 Ocak 1958, s. 1-2).

Batman Rafinerisi'nin Türkiye'nin sanayileşme hamlesindeki rolü, yalnızca ekonomik katkılarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda uluslararası uzmanlar tarafından da dikkatle değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, rafineride görev yapmış Kanadalı kimya mühendisi H. Douglas Woods'un, dönemin Başbakanı Adnan Menderes'e 27 Mayıs 1957 tarihinde yazdığı mektup, rafinerinin teknik potansiyelini ve Türkiye'nin sanayi politikalarına olan etkisini anlamak açısından önemli bir belge niteliğindedir.

Woods, mektubunda Batman Rafinerisi'nde özellikle enstrümantasyon ve otomatik kontrol sistemleri üzerinde çalıştığını, bu süreçte Türk mühendislerle sanayiye dair sorunları tartışma fırsatı bulduğunu ve Türkiye'nin sanayileşme açısından büyük bir potansiyele sahip olduğunu ifade etmiştir. Özellikle, Türkiye'nin petrol sektörünü bir "pilot tesis" olarak geliştirmesi gerektiğini vurgulayan Woods, bu sektörü diğer sanayi dallarına model teşkil edecek bir yapı çerçevesinde ele almayı önererek, sanayi verimliliğini artırmaya yönelik kapsamlı bir yaklaşım önermiştir.

Woods'a göre, Türkiye'nin önümüzdeki on yıl içinde önemli bir sanayi büyümesi gerçekleştireceği öngörülmekte olup, petrol sektörünün bu süreçte merkezi bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Petrol endüstrisinin yalnızca ekonomik kazanç sağlamaktan öte, mühendislerin eğitimi ve modern tekniklerin tanıtılması açısından da kritik bir işlev üstlenebileceğini belirten Woods, petrol endüstrisi çevresinde kurulacak destekleyici sanayilerin, ülke genelinde yeni fikirlerin ve tekniklerin yayılmasına katkı sunacağını ifade etmiştir.

Woods, mektubunda, rafinerideki mevcut görevine devam etme teklifine ek olarak, Türkiye'de daha geniş bir rol üstlenerek hükümete sanayi planlaması ve rafineri operasyonları konularında danışmanlık yapmayı önerdiğini dile getirmiştir. Bu durum, uluslararası uzmanların Türkiye'nin sanayileşme sürecine olan ilgisini ve katkı sunma arzusunu göstermesi açısından dikkate değerdir.

Woods'un mektubunda ifade ettiği görüşler, Batman Rafinerisi'nin yalnızca petrol üretimi açısından değil, aynı zamanda Türkiye'nin sanayileşme sürecine sağladığı yapısal katkılar bakımından da stratejik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Batman Rafinerisi'nin kurulumu, Türkiye'nin petrol sektörünü bir "model sanayi" olarak konumlandırma hedefinin somut bir yansıması olarak değerlendirilebilir (BCA, 30-10-0-0/6-33-23).

1950'li yılların sonlarında Türkiye'de hızla genişleyen asfalt yol ağı projeleri, ülkenin asfalt üretim kapasitesinin artırılması gerekliliğini gündeme getirmiştir. 1957 yılı itibarıyla Batman Rafinerisi'nin mevcut üretim kapasitesinin yetersiz kalması, bu sorunun daha da belirgin hale gelmesine neden olmuştur.

Bu çerçevede, Nafia Vekâleti tarafından hazırlanan ve Başbakanlığa sunulan 5 Ağustos 1957 tarihli (2168/537 111 Sayılı) yazıda, Batman Rafinerisi'nin yıllık 50 bin ton seviyesindeki asfalt üretiminin, ülkenin asgari 80 bin tonluk ihtiyacını karşılamada yetersiz olduğu ifade edilmiştir. Bu eksiklik, karayolu projelerinin ve şehir içi asfalt kaplamalarının sürdürülebilirliği açısından ciddi bir sorun teşkil etmiş, dolayısıyla çözüm bulunması zorunlu hale gelmiştir.

Raporda, eksik kalan 30 bin ton asfaltın ithalat yoluyla karşılanması durumunda, yıllık 1.800.000 dolar döviz harcamasının gerekeceği belirtilmiştir. Ancak, ithalata bağımlılığı azaltmak amacıyla Batman Rafinerisi'nin modernizasyonu ve kapasite artırımı alternatif bir çözüm olarak önerilmiştir. Bu doğrultuda, TPAO'ya bir defaya mahsus olmak üzere 1.500.000 dolar tahsis edilmesi halinde, rafinerinin üretim kapasitesinin yıllık 80 bin tona çıkarılabileceği öngörülmüştür.

Planlanan kapasite artışının hayata geçirilmesi durumunda, üretilen asfaltın tamamının karayolu projelerine tahsis edilmesiyle, halen 5.500 kilometre olan asfalt yol uzunluğunun 1962 yılına kadar 15.000 kilometreye çıkarılabileceği belirtilmiştir. Bu kapsamda, Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur, Nafia Vekâleti'nden alınan bilgiler doğrultusunda 20 Ağustos 1957 tarihinde Döviz Komitesi Reisliğine gönderdiği yazıyla, konunun incelenerek sonucunun kendilerine bildirilmesini talep etmiştir. Bu süreç, yerli kaynaklara dayalı kalkınma politikalarının güçlendirilmesi açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmiş, Türkiye'nin petrol ve asfalt üretimi konusundaki bağımsızlığını artırma çabalarının bir parçası olmuştur (BCA, 30-1-0-0/74-471-11).

TPAO Genel Müdürü Dr. Şahap Birgi 28 Mart 1958 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'e, petrol sektöründeki önemli gelişmeleri ve TPAO'nun faaliyetlerini içeren kapsamlı bir rapor sunmuştur. Bu raporda, özellikle Garzan petrol sahasındaki

ilerlemelere dikkat çekilmiş ve söz konusu gelişmelerin, hem Garzan hem de Raman sahalarındaki petrol rezervlerinin daha etkin bir şekilde değerlendirilmesine imkân tanıdığı vurgulanmıştır.

Bu çerçevede, Batman Rafinerisi'nin üretim kapasitesinin yıllık 300.000 tondan 614.000 tona çıkarılması hedeflenmiş ve bu doğrultuda gerekli hazırlıklara başlanmıştır. Raporda, bu çalışmaların yalnızca ülkenin enerji ihtiyacını karşılamakla kalmayacağı, aynı zamanda döviz tasarrufuna da önemli katkılar sağlayacağı belirtilmiştir. Yapılan hesaplamalara göre, yıllık döviz tasarrufunun 8 milyon birimden 19 milyon birime çıkması öngörülmüştür. Söz konusu hedeflerin hayata geçirilmesi amacıyla, ilk aşamada 751.625 dolarlık döviz tahsisatı sağlanmış ve öncelikli malzemelerin tedarik süreci başlatılmıştır. Özellikle boruların (tubing) montajının tamamlanmasıyla petrol üretiminde kayda değer bir artış beklendiği ifade edilmiştir.

Raporda ayrıca, Raman ve Garzan sahalarının yanı sıra dört yeni petrol yapısının tespit edildiği bilgisine yer verilmiştir. Bu yeni sahalarından biri olan Germik'te, geçmişte yapılan sondaj çalışmaları sırasında petrol bulgusuna rastlanmış, bu durum yeni umutlar doğurmuştur. Bir diğer saha olan Kentalan'da ise sondaj derinliği 573 metreye ulaşmış olup, petrolün Paleozoik Formasyon'da yer aldığı ve toplam sondaj derinliğinin 2.200 metre veya daha fazla olabileceği öngörülmüştür. Dr. Birgi'nin sunduğu bu rapor, Türkiye'nin petrol arama ve üretim stratejileri açısından önemli bir dönemeç niteliğinde olup, Batman Rafinerisi'nin genişletilmesi, yeni sahaların keşfi ve döviz tasarrufu sağlanması gibi konulara dair kritik bilgiler içermektedir (BCA, 30-1-0-0/94-588-9;2).

4 Nisan 1958 tarihinde TPAO Genel Müdürü Dr. Şahap Birgi tarafından dönemin Başbakanı Adnan Menderes'e sunulan ikinci rapor, Türkiye'nin petrol sektöründeki gelişmelerini ve TPAO'nun bu alandaki faaliyetlerini detaylandırmaktadır. Raporda, petrol rezervlerinde yaşanan artış ve yeni keşiflerle bağlantılı olarak, rafineri kapasitesinin genişletilmesi ve yeni petrol yapılarında sondaj faaliyetlerinin sürdürülmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Bu çerçevede, hükümetten toplam 6 milyon dolar tutarında bir döviz tahsisi talep edilmiş ve bu miktarın ilk dilimi olan 751.000 doların transfer edildiği belirtilmiştir. Söz konusu kaynağın, rafineri kapasitesinin artırılması ve üretim süreçlerinin hızlandırılması amacıyla kullanılacağı ifade edilmiştir. Yapılan projeksiyonlara göre, bu yatırım sayesinde yaklaşık 2,5 ay içinde üretimde belirgin bir artış sağlanması beklenmektedir. Ayrıca, Nisan ayında yapılması planlanan 500.000 dolarlık ikinci taksitin zamanında

tahsis edilmesi durumunda, bu artış temposunun sürdürülebilir hâle geleceği ve yıllık 19 milyon dolarlık döviz tasarrufu hedefine ulaşılacağı belirtilmiştir.

Raporda dikkat çeken bir diğer husus, dört yeni petrol yapısının keşfedilmesi ve bunlardan biri olan Germik sahasında gerçekleştirilen sondaj çalışmalarında petrol bulgusuna ulaşılmasıdır. Germik sahasında yürütülen swabbing⁵² işlemlerinin olumlu sonuç verdiği ve kuyunun kısa sürede üretime alınacağı raporda müjdelenmiştir. Germik sahasının ardından, Kentalan sahasında da sondaj çalışmalarına başlanmış, burada ve diğer iki yapıda beklenen petrol rezervlerine ulaşılması hâlinde, Türkiye'nin akaryakıt ihtiyacını karşılayabilecek ölçekte ham petrol kaynaklarına sahip olabileceği vurgulanmıştır.

Rapor, Demokrat Parti hükümetinin, TPAO'nun ihtiyaç duyduğu mali kaynakları zamanında tahsis etmesinin ve arama çalışmalarını desteklemesinin, petrol politikalarının uygulanmasında kilit bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Adnan Menderes liderliğindeki hükümetin, petrol arama ve üretim faaliyetlerine verdiği teşvik edici destek, bu sürecin en önemli dinamiklerinden biri olarak öne çıkmıştır. Her iki raporda da, Menderes ve hükümet üyelerinin “teşvikkâr himayesi”nin açıkça vurgulanması, hükümetin TPAO ile yakın iş birliği içinde hareket ettiğini göstermektedir. Özellikle, rafineri kapasitesinin artırılması ve yeni keşiflerin değerlendirilmesi için gerekli döviz kaynaklarının sağlanması, Demokrat Parti hükümetinin stratejik önceliklerinden biri olarak dikkat çekmektedir (BCA, 30-1-0-0/94-588-9;1).

1 Kasım 1958 tarihinde gerçekleştirilen TBMM açılış konuşmasında, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, petrol sektörünün Türkiye'nin ekonomik kalkınması açısından taşıdığı stratejik önemi vurgulamış ve bu alandaki gelişmeleri değerlendirmiştir. Konuşmasında, TPAO ile birlikte sekiz yabancı şirketin aktif olarak sondaj faaliyetlerine devam ettiğini belirtmiş ve 1958 yılı içinde gerçekleştirilen çalışmaların olumlu sonuçlar verdiğini ifade etmiştir. Özellikle, Kâhta ve Germik bölgelerinde petrol keşfedildiğini dile getiren Bayar, bu keşiflerin Türkiye'nin petrol üretimini artırma hedefi doğrultusunda önemli bir gelişme olduğunu vurgulamıştır.

Cumhurbaşkanı Bayar, petrol işleme (tasfiye) alanında da önemli adımlar atıldığını belirtmiş ve Mersin'de 3,2 milyon ton, İstanbul yakınlarında ise 800 bin ton kapasiteli iki yeni rafineri kurulumu için gerekli izinlerin alındığını açıklamıştır. Raman ve Garzan sahalarında petrol üretimini sürdüren TPAO'nun, Garzan'daki rezervlerini

⁵² Swabbing, kuyudaki petrol veya gazı yüzeye çıkarmak için uygulanan bir üretim yöntemidir. Düşük basınçlı kuyularda üretimi artırmak amacıyla kullanılır.

genişlettiğini ve Germik sahasında da üretime başladığını ifade etmiştir. Bu sahalardan çıkarılan ham petrolün, 48 kilometrelik bir boru hattı ile Batman Rafinerisi'ne sevk edildiğini bildirmiştir.

Bayar, 1957 yılı itibarıyla Batman Rafinerisi'nde yaklaşık 300 bin ton ham petrol işlendiğini ve bu süreç sonucunda yaklaşık 8,5 milyon dolar değerinde benzin, motorin, ağır mazot ve asfalt üretildiğini belirtmiştir. Ayrıca, yeni keşfedilen rezervlerin hızla işletilmesi ve üretim en az iki katına çıkarılması için gerekli önlemlerin alındığını vurgulamış ve bu kapsamda üretimde gözle görülür bir artış sağlandığını ifade etmiştir.

Konuşmasında, artan akaryakıt talebinin ülke içindeki petrol retimiyile daha geniş lde karşılanabilmesi için TPAO tesislerinin geliştirilmesinin önemine dikkat çekmiş ve hükümetin bu yöndeki yatırımlara gereken mali desteği sağlamaya devam ettiğini belirtmiştir. Türkiye'nin petrol politikasında önemli bir ilerleme kaydedildiğini ifade eden Bayar, bunun henüz başlangıç aşamasında olduğunu ve daha büyük başarılar için azimle çalışılması gerektiğini vurgulamıştır (TBMM ZC, Dönem: 11, İ: 1, C: 2, Cilt: 5, 01.11.1958, s. 8-9).

DP döneminde, Türkiye'nin petrol politikalarının temel stratejik önceliklerinden biri, yakıt ihtiyaını karşılamada ithalat bağımlılığını azaltarak döviz tasarrufu sağlamak olmuştur. Bu çerçevede, 1960 yılı itibarıyla petrol politikalarında öncelikli hedefler arasında rafineri kapasitesinin artırılması ve ham petrol ithalatına bağımlılığın azaltılması ne çıkmıştır. Bu doğrultuda, Batman Rafinerisi'nin kapasitesinin 610.000 tona çıkarılmasına yönelik çalışmalar tamamlanmış ve rafineri, tam kapasiteyle işletmeye alınarak üretime başlamıştır (TBMM ZC, Dönem: 11, İ: 41, C: 3, Cilt: 12, 19.02.1960, s. 420).

1955-1960 yılları arasında Batman Rafinerisi'nde işlenen ham petrol miktarı ve elde edilen ekonomik getiri istikrarlı bir artış göstermiştir (Tablo: 5.9). Bu süreçte, hem üretim kapasitesindeki genişleme hem de petrol politikalarının etkin uygulanması, ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. 1955 yılında 89.876 ton ham petrol işlenmiş ve karşılığında 74.842 ton petrol ürünü elde edilmiştir. Bu retim faaliyetinin toplam ekonomik değer 15.701.779 TL ve 1.174.690 dolar olarak kaydedilmiştir. 1956 yılında, işlenen ham petrol miktarında %223,7'lik bir artış yaşanarak 290.861 tona, elde edilen mahsul miktarında ise %267,5'lik bir artış ile 275.174 tona ulaşılmıştır. Bu yılın ekonomik değer 62.528.342 TL ve 6.947.740 dolar olarak hesaplanmıştır.

1957 yılında işlenen ham petrol miktarı 290.881 ton seviyesinde sabit kalmış, mahsul miktarı ise hafif bir düşüşle 272.344 ton olmuştur. Buna rağmen ekonomik getirisi

63.219.797 TL ve 7.024.555 dolar olarak artış göstermiştir. 1958 yılında, işlenen ham petrol miktarında %15'lik bir artış gerçekleşmiş ve toplam 334.419 ton ham petrol işlenmiştir. Aynı yıl mahsul miktarı %11,4 artarak 303.367 tona yükselmiş ve ekonomik değer 70.924.075 TL ve 7.880.629 dolar olarak kaydedilmiştir. 1959 yılında işlenen ham petrol miktarı 366.315 tona, mahsul miktarı 337.029 tona çıkarken, ekonomik getirisi 79.939.273 TL ve 8.882.361 dolar olarak gerçekleşmiştir. 1960 yılı itibarıyla, işlenen ham petrol miktarı 362.457 ton, elde edilen mahsul miktarı 325.826 ton, ekonomik değer ise 76.946.316 TL ve 8.549.719 dolar olarak hesaplanmıştır.

Genel olarak, 1955-1960 yılları arasında Batman Rafinerisi toplamda 1.734.809 ton ham petrol işlemiş ve 1.588.582 ton petrol ürünü üretmiştir. Bu süreçte sağlanan toplam ekonomik katkı 369.259.582 TL ve 40.459.694 dolar olarak kaydedilmiştir. Bu veriler, Batman Rafinerisi'nin üretim kapasitesindeki düzenli artışı ve Demokrat Parti'nin petrol politikalarının ekonomik sürdürülebilirlik açısından sağladığı başarıyı açıkça ortaya koymaktadır (TPAO, 1963, s. 14-23).

Tablo 5.9. 1955-1960 Yılları Arasında Batman Rafinerilerinde İşlenen Ham Petrol ve Ekonomik Değerler. (TPAO, 1963, s. 14-23)

Yıllar	İşlenen Ham Petrol	Alınan Mahsul	Değer	
			TL	DOLAR
1955	89.876	74.842	15.701.779	1.174.690
1956	290.861	275.174	62.528.342	6.947.740
1957	290.881	272.344	63.219.797	7.024.555
1958	334.419	303.367	70.924.075	7.880.629
1959	366.315	337.029	79.939.273	8.882.361
1960	362.457	325.826	76.946.316	8.549.719
Toplam	1.734.809	1.588.582	369.259.582	40.459.694

1955-1960 yılları arasında Batman Rafinerisi'nde elde edilen mahsul miktarları, Türkiye'nin rafineri kapasitesinin ve üretim çeşitliliğinin zaman içinde nasıl geliştiğini açıkça ortaya koymaktadır. (Tablo: 5.10) Bu dönemde üretilen temel petrol ürünleri, hem yerli tüketimi karşılamada hem de ekonomiye katkı sağlamada kritik bir rol oynamıştır.

Ürün bazında yıllara göre değişim aşağıda değerlendirilmektedir: 1955 yılında yalnızca 4.109 ton olarak başlayan benzin üretimi, 1960 yılında 71.958 ton seviyesine ulaşmıştır. Bu, beş yıl içinde benzin üretiminde yaklaşık %1.650'lik bir artışa işaret etmektedir. Benzin üretimindeki bu artış, motorlu taşıt kullanımının yaygınlaşmasıyla artan iç talebin karşılanmasında önemli bir rol oynamıştır. Solvent üretimi, 1956 yılında başlamış ve bu süreçte sürekli bir artış göstermiştir. 1956'da 407 ton olan solvent üretimi, 1960 yılında 726 ton seviyesine ulaşmıştır. Gaz yağı üretimi ise 1960 yılında başlamış ve ilk yıl 8.371 ton olarak kaydedilmiştir. Bu, gaz yağına olan talebin karşılanması adına rafineri kapasitesinin çeşitlendirildiğini göstermektedir. Motorin üretimi, 1955 yılında 5.747 ton ile başlarken, 1959 yılında zirveye çıkarak 34.914 tona ulaşmıştır. Ancak 1960 yılında bu rakam 24.579 tona gerilemiştir. Bu dalgalanma, üretim planlamaları veya talepteki değişikliklerle ilişkilendirilebilir. Fuel oil, rafineride üretilen en yüksek miktardaki ürün olmuştur. 1955 yılında 52.258 ton olarak başlayan üretim, 1960 yılında 182.468 tona ulaşmıştır. Bu durum, fuel oil'in sanayi ve enerji sektörlerinde temel bir yakıt olarak kullanıldığını göstermektedir. Asfalt üretiminde dikkate değer bir artış gözlenmiştir. Pen asfalt üretimi, 1955'te 12.728 ton iken, 1959 yılında 36.407 ton ile zirveye ulaşmıştır. Benzer şekilde, MC asfalt ve blown asfalt üretimi de artış göstermiş, özellikle blown asfalt üretimi 1960 yılında 1.518 tona yükselmiştir. Asfalt üretimindeki bu artış, dönemin altyapı projelerinde önemli bir rol oynamıştır. 1955 yılında toplam mahsul üretimi 74.842 ton iken, bu rakam 1960 yılında 325.826 tona çıkmıştır. Bu, toplam mahsul üretiminde beş yıl içinde yaklaşık %335'lik bir artış olduğunu göstermektedir. Artış oranı, rafineri kapasitesindeki gelişmelerin ve ürün çeşitliliğinin arttığını açıkça ortaya koymaktadır. 1955-1960 yılları arasında Batman Rafinerisi'nde elde edilen mahsul verileri, Türkiye'nin petrol sektöründeki dönüşümünü yansıtmaktadır. Özellikle benzin, motorin ve fuel oil üretimindeki artışlar, yerli üretimin artırılarak dışa bağımlılığın azaltılmasında önemli bir adım atıldığını göstermektedir. Üretim kapasitesindeki bu büyüme, sanayileşme ve ulaşım sektörlerindeki enerji ihtiyacının karşılanmasına yönelik politikaların başarıya ulaştığını teyit etmektedir. Bu tablo, petrol ürünlerinin ülke ekonomisindeki stratejik önemini gözler önüne sermektedir (TPAO, 1963, s. 16).

Tablo 5.10. Rafineriden elde edilen Mahsuller (Ton). (TPAO, 1963, s. 16)

Mahsul Cinsleri	Üretim Miktarı (Ton)					
	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Benzin	4.109	52.153	62.666	66.424	75.302	71.958
Solvent	-	-	407	554	639	726
Gaz YAĞI	-	-	-	-	-	8371
Motorin	5.747	17.870	15.630	23.849	34.914	24.579
Fueloil	52.258	165.896	157.416	169.037	179.600	182.468
Pen Asfalt	12.728	32.608	32.593	35.328	36.407	32.130
Mc. Asfalt	-	6.596	3.136	7.182	8.821	4.076
Blown Asfalt	-	51	496	993	1.346	1.518
Mahsul Toplamı	74.842	275.174	272.344	303.367	337.029	325.826

5.5.1. Anadolu Tasfiyehanesi Anonim Şirketi (ATAŞ) rafinerisi

Batman Rafinerisi, Türkiye'nin enerji politikaları ve ekonomik kalkınmasındaki merkezi rolüyle, ilerleyen yıllarda gerçekleştirilecek rafineri projelerine model teşkil etmiştir. 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti iktidarı döneminde, 1954 yılında faaliyete geçen Modern Batman Rafinerisi'nin yanı sıra, iki yeni rafinerinin temeli atılmıştır. Bu rafinerilerden ilki, yabancı sermaye ile kurulan Anadolu Tasfiyehanesi Anonim Şirketi (ATAŞ) Rafinerisi, diğeri ise TPAO'nun da ortakları arasında yer aldığı İstanbul Petrol Rafinerisi Anonim Şirketi (İPRAŞ) Rafinerisidir.

Türkiye'de petrol sanayisinde devlet sektörünü temsil eden TPAO dışında, petrol dağıtımı ve satışı alanında faaliyet gösteren dört büyük şirket, Mobil, Shell, Caltex ve BP ile Petrol Dairesi Reisliği arasında yürütülen müzakereler neticesinde, 29 Mart 1957 tarihinde, Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye'de büyük bir petrol rafinerisi kurulmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. DP dönemi petrol politikaları kapsamında, Hariciye Vekâleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği İdaresi Genel Sekreteri Melih Esenbel,

Türkiye’de kurulması planlanan rafineri projesine ilişkin şu bilgileri vermiştir (Milliyet, 29 Mart 1957, s. 1; Akis, 6 Nisan 1957, s. 15):

- Rafineri şirketi, yaklaşık 48 milyon dolarlık bir sermaye yatırımı taahhüt etmiştir.
- Bu tutarın 34,5 milyon doları yurtdışından getirilecek tesisat için, 13,5 milyon doları ise Türkiye’deki tesis masrafları için tahsis edilmiştir.
- Kurulacağı yerin belirlenme süreci, hükümetin onayıyla 1960 yılı Haziran ayına kadar tamamlanacaktır.
- Projenin 1960 yılı başında faaliyete geçmesi öngörülmektedir.
- Başlangıç kapasitesi günlük 65 bin varil olarak belirlenen rafineri, bu kapasitesiyle Akdeniz havzasındaki en büyük tesis olmanın yanı sıra, İngiltere’deki iki büyük rafinerinin ardından Avrupa’nın en önemli petrol işleme tesislerinden biri konumuna ulaşacaktır.

Bu gelişmeler, DP yönetiminin petrol sektörüne verdiği stratejik önemin bir göstergesi olarak değerlendirilmekte olup, Türkiye’de rafineri kapasitesinin artırılmasına yönelik çabaların temelini oluşturmuştur.

Anlaşmanın ardından, yabancı şirketlere Türkiye’de rafineri kurma hakkı tanıyan yasal düzenleme, 29 Mayıs 1957 tarihinde yürürlüğe giren 6987 numaralı değişikliklerle 6326 Sayılı Petrol Kanunu’na eklenmiştir (Resmi Gazete, 6 Haziran 1957, s. 17235-17237). Bu süreç, Türkiye’nin petrol politikalarında özel sektör yatırımlarının önünü açma konusundaki kararlılığını ortaya koymuş ve petrol sanayisinin uluslararası işbirlikleriyle gelişmesine olanak sağlamıştır.

1957 yılında Petrol Dairesi Reisliği tarafından Başbakanlığa sunulan bir raporda, Petrol Kanunu’nda yapılan son değişikliklerin ardından rafineri kurma konusunda sözleşme imzalayan şirketlerin, rafineriyi Mersin ile İskenderun arasındaki bölgede kurmayı tercih ettikleri belirtilmiştir. Bu talebe Hariciye Vekâleti tarafından olumlu yanıt verilmiş ve 15 Temmuz sonrasında bir ekip tarafından bölgede inceleme yapılarak nihai yer tespitinin gerçekleştirilmesi planlanmıştır (BCA, 30-1-0-0/92-579-11).

1958 yılında yapılan incelemeler sonucunda, Bakanlıklar Arası Komisyon tarafından rafinerinin kurulması için Mersin ili uygun bulunmuştur. Aynı yıl, ilgili şirketler Türkiye’deki yasal düzenlemelere uygun olarak Mersin’de “ATAŞ” (Anadolu Tasfiyehanesi Anonim Şirketi) adlı bir şirket kurmuşlardır. Şirketin kuruluşunda yer alan ortaklardan Caltex daha sonra ortaklıktan ayrılmış, ardından hisselerin %17’si BP’ye, %27’si Shell’e ve %56’sı Mobil’e devredilmiştir (BCA, 30-1-0-0/92-580-5).

Yabancı sermayeli bir rafineri kurulması kapsamında, Petrol Dairesi Reisliği tarafından ATAŞ şirketine 21 Ekim 1958 tarihinde rafineri kurma izni verilmiştir. Söz konusu izin belgesine göre, Mersin’de kurulacak olan ATAŞ rafinerisinin yıllık 3.200.000 ton ham petrol işleme kapasitesine sahip olması planlanmıştır. Rafineri, başlangıçta ithal ham petrolü işleyecek; ancak yerli ham petrolün ticari miktarlarda ve rekabetçi fiyatlarla temin edilmesi durumunda, yerli petrolü kullanmakla yükümlü olacaktı (Enerji Özel İhtisas Komisyonu Petrol ve Petrol Mahsulleri Grubu Raporu E-2, 1962, s. 6).

ATAŞ rafinerisinin temeli, 6 Ocak 1960 tarihinde dönemin Başbakanı Adnan Menderes tarafından atılmıştır. Törende Menderes bir konuşma yapmazken, Petrol Dairesi Reisi Emin İplikçi, Türkiye’de yürütülen petrol çalışmaları hakkında bilgi vermiş ve bu tesislerin Türkiye’nin en büyük rafinerisi olacağını belirtmiştir (Cumhuriyet, 7 Ocak 1960, s. 1).

Rafinerinin inşası için uluslararası alanda tanınan Foster Wheeler şirketi ile anlaşma sağlanmıştır. Yüklenici firma, rafinerinin nihai planlarını hazırlamış, gerekli malzeme ve ekipmanları yurt dışından temin etmiş ve rafineri ile boru hattı montajlarını başarıyla tamamlamıştır (Göksu, 1966, s. 109). Yaklaşık 500 milyon Türk Lirasına mal olan ATAŞ Rafinerisi, 30 Nisan 1962 tarihinde faaliyete geçmiştir. Ancak, 7 Haziran 2004 tarihinde rafinaj faaliyetlerine son verilmiş ve tesis, bu tarihten itibaren petrol ürünleri depolama tesisi olarak hizmet vermeye devam etmiştir (Milliyet, 10 Ekim 1962; Anadolu Tasfiyehanesi A.Ş., 2025).

5.5.2. İstanbul Petrol Rafinerisi Anonim Şirketi (İPRAŞ) rafinerisi

Demokrat Parti döneminde, Modern Batman Rafinerisi dışında yapımına başlanan ikinci rafineri, İstanbul Petrol Rafinerisi Anonim Şirketi (İPRAŞ) olmuştur. Bu kapsamda, TPAO, 2 Ekim 1959 tarihinde Petrol Dairesi Reisliği’ne başvurarak Marmara Bölgesi’nde, Kocaeli Vilayeti Tütün Çiftliği mevkiinde yıllık 1.000.000 ton ham petrol işleme kapasitesine sahip bir rafineri kurma izni talebinde bulunmuştur. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, PDR, 10 Aralık 1959 tarihinde TPAO’ya rafineri kurma belgesi vermiştir (Resmî Gazete, 19 Aralık 1959, s. 292).

TPAO, hükümetin onayıyla yeni rafineriyi kurmak amacıyla uluslararası petrol şirketi Caltex ile 12 Ekim 1959 tarihinde bir ortaklık anlaşması imzalamıştır (PDN, 1960, s. 18-20). Bu anlaşmaya göre, 90.000.000 TL sermaye ile kurulan İPRAŞ’ın hisselerinin

%51'i TPAO'ya, %49'u ise Caltex'e ait olmuştur. İPRAŞ, 11 Ocak 1960 tarihinde resmen kurulmuştur (TPAO İlk 50 Yıl, 2005, s. 48).

İPRAŞ'ın kuruluşunun ardından, TPAO, 25 Mart 1960 tarihinde PDR'ye başvurarak kendisine tahsis edilen rafineri kurma belgesinin İPRAŞ'a devredilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine yapılan incelemeler sonucunda, PDR, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun 36. maddesi uyarınca gerekli hukuki ve teknik değerlendirmeleri tamamlayarak belgenin İPRAŞ'a devrine onay vermiştir. Konuya ilişkin olarak PDR'nin resmî yazısında şu ifadeler yer verilmiştir (Resmî Gazete, 12 Nisan 1960, s. 1130):

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın, 6326 Sayılı Petrol Kanunu hükümlerine göre 10 Aralık 1959 tarihinde iktisap etmiş olduğu, yukarıda bölgesi, vilâyeti, kazası, hak sıra numarası ve belge numarası gösterilen tasfiyehane belgesini İstanbul Petrol Rafinerisi Anonim Şirketi'ne devretmek ve İstanbul Petrol Rafinerisi Anonim Şirketi'nin mezkûr tasfiyehane belgesini devralmak talebine ait müracaatları incelenmiştir. Talebin, Petrol Kanunu ve Nizamnamesi hükümlerine şekli ve esas şartlar bakımından uygun olduğu tespit edildikten sonra, 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun 36. maddesi uyarınca, talep doğrultusunda ve belgenin özel şartlarının 5. maddesinin aşağıdaki şekilde tadil edilmesi suretiyle, mezkûr tasfiyehane belgesinin İstanbul Petrol Rafinerisi Anonim Şirketi'ne devrine karar verilmiştir.

İPRAŞ projesinin teknik ve idari yönetimi, TPAO ve Caltex arasındaki iş birliği çerçevesinde yürütülmüştür. Projenin planlama ve uygulama sürecine yönelik görüşmeler, TPAO Genel Müdürü Dr. Şahap Birgi'nin öncülüğündeki bir heyet tarafından New York'ta gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılarda, projenin tüm teknik ve finansal detayları ele alınmış ve uygulama aşamasına yönelik hazırlıklar tamamlanmıştır. Rafineri inşaatının büyük bir kısmı, uluslararası alanda tanınan M.W. Kellogg Şirketi'ne ihale edilmiştir. Caltex, İPRAŞ'ın planlama, satın alma ve inşaat yönetimi süreçlerinde TPAO uzmanlarıyla tam bir iş birliği içinde çalışmıştır. Ayrıca, rafinerinin işletilmesi için Türk teknisyenlerin eğitilmesine yönelik kapsamlı bir eğitim programı hazırlanmıştır (Milliyet, 24 Ocak 1960, s. 1).

TPAO'nun ilk genel müdürü Dr. Şahap Birgi, İPRAŞ'ın kuruluş sürecine ilişkin değerlendirmesinde şu ifadeleri kullanmaktadır (TPAO İlk 50 Yıl, 2005, s. 48-49):

1959 yılı başlarında, MOBİL, SHELL ve BP şirketlerinin Mersin'de ortak bir petrol rafinerisi kurma girişiminde bulunduklarını öğrendim. Öncelikle bu duruma hayret ettim. Türkiye'nin petrol tüketiminin büyük ölçüde Marmara Bölgesi'nde yoğunlaşmasına rağmen, neden Mersin'in tercih edildiğini anlamakta güçlük çektim. Daha sonra, yıllar

önce MOBİL başkanının beni ziyareti sırasında yaptığı açıklamaları hatırladım. Planlanan rafineri, Mersin ve çevresinin petrol ihtiyacını karşılamayı amaçlamakla birlikte, uzun vadede Batman bölgesini münferit ve küçük bir üretim merkezi haline getirme riski taşıyordu. Bu gelişmeler karşısında, TPAO'nun yapması gereken tek şey, İstanbul bölgesinde bir rafineri kurmaktır. Konuyu, dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ya açtım ve kendisinden olumlu bir yaklaşım gördüm. Ancak, projenin hayata geçirilmesi için dış finansman kaynağına ihtiyaç duyuluyordu. Hükümetin sağladığı dış kredi desteğiyle birlikte İPRAŞ projesi hayata geçirildi.

İzmit vilayeti Tütünçiftlik mevkiinde, TPAO ve Caltex iştirakiyle 23 Nisan 1960 tarihinde temeli atılan İPRAŞ rafinerisi, Türkiye'nin endüstriyel kalkınma hedefleri doğrultusunda atılmış önemli adımlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Rafinerinin temel atma töreni, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın coşkusu içinde gerçekleştirilmiş olup, törene dönemin Başbakanı Adnan Menderes de katılmıştır. Tören sırasında yapılan konuşmalarda, rafinerinin tamamlanmasıyla Türkiye'nin petrol ürünleri alanındaki dışa bağımlılığının azalacağı ve ülke ekonomisine önemli katkılar sağlayacağı vurgulanmıştır. Bu girişim, DP'nin petrol politikaları çerçevesinde yerli üretim kapasitesini artırma ve sanayileşme hamlesini destekleme hedeflerinin somut bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Başbakan Adnan Menderes, törende yaptığı konuşmada, rafinerinin faaliyete geçmesiyle halkın ekonomik refahının artacağını ve Türkiye'nin kalkınma vizyonuna önemli bir katkı sunacağını ifade etmiştir. Bu açıklamalar, rafinerinin yalnızca ekonomik bir yatırım olmanın ötesinde, siyasi ve stratejik bir anlam taşıdığını da ortaya koymaktadır (Cumhuriyet, 24 Nisan 1960, s. 1-5).

İPRAŞ Rafinerisi, 23 Nisan 1960 tarihinde temeli atıldıktan sonra, yalnızca 16 ay gibi kısa bir sürede tamamlanarak 24 Ağustos 1961 tarihinde faaliyete geçirilmiştir. Yaklaşık 25.650.000 dolarlık bir maliyetle inşa edilen rafinerinin finansmanı, Amerikan Caltex şirketi tarafından sağlanmıştır. Başlangıçta yıllık 1.000.000 ton ham petrol işleme kapasitesine sahip olarak tasarlanan tesis, Türkiye'nin ilk rafinerisi olan Batman Rafinerisi'nin üç katı büyüklüğünde olmasıyla dikkat çekmektedir (Milliyet, 24 Ocak 1960, s. 1).

Modern altyapısı ve ileri teknolojiyle donatılan rafineri, benzin, mazot, gazyağı ve fuel oil gibi temel petrol ürünlerinin yanı sıra, sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG) üretimi yapacak şekilde yapılandırılmıştır. Özellikle LPG ve fuel oil'in sanayi ve hane halkı kullanımı açısından sağladığı ekonomik avantajlar göz önüne alındığında, rafinerinin

stratejik önemi daha da belirginleşmektedir. Yıllık 8.000.000 dolar düzeyinde döviz tasarrufu sağlaması öngörülen tesis, tamamen ithal ham petrol işlese dahi Türkiye ekonomisine önemli katkılar sunacak şekilde tasarlanmıştır (TPAO, 1969, s. 81-82).

İzmit Rafinerisi'nin inşaat sürecinde toplam 2.005 kişi istihdam edilmiş olup, çalışanların 1.933'ü Türk işçi ve mühendislerden oluşmuştur. Rafineri işletmeciliğinde uzmanlaşmalarını sağlamak amacıyla bazı çalışanlar yurt dışındaki rafinerilerde eğitim almıştır. İnşaatın ilk yılı itibarıyla rafinerinin %60'ı tamamlanmış, 17.000 metreküp beton dökülmüş ve toplam kapasitesi 275.000 metreküp olan tankların %89'u inşa edilmiştir. 1 milyon metrekarelik bir alan üzerine kurulan tesis, inşaat sürecindeki hız ve ölçeğiyle Türkiye sanayi tarihinde önemli bir başarı olarak kaydedilmiştir (Bilimsel Madencilik Dergisi, 1961, s. 280-282).

Rafinerinin mülkiyet yapısında ise önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. TPAO ile Caltex arasında yapılan 10 yıllık ortaklık anlaşması, 12 Mart 1972 tarihinde sona ermiş; bu tarihte, Caltex'e ait hisseler TPAO tarafından devralınarak rafineri tamamen TPAO'nun mülkiyetine geçmiştir (PİGM, 1981, s. 30). Bu dönüşüm, Türkiye'nin enerji sektöründe dışa bağımlılığı azaltma yönündeki stratejik hedefleri doğrultusunda atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.

5.6. TPAO'nun Toplumsal ve Bölgesel Etkileri

Türkiye'nin petrol arama ve üretim faaliyetlerinde kritik roller üstlenen mühendisler, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde dönemin en ileri bilimsel ve teknolojik olanaklarıyla yükseköğrenim ve uzmanlık eğitimlerini tamamlamışlardır. Bu nitelikli teknik kadrolar, 1935 yılında kurulan MTA Enstitüsü ile 1954'te faaliyete geçen TPAO bünyesinde önemli görevler üstlenerek ülkenin petrol endüstrisinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.

Ancak, modern bilim ve teknolojiye hâkim olmalarına rağmen, Türkiye'deki yetersiz altyapı nedeniyle son derece zorlu ve ilkel koşullarda çalışmak zorunda kalmışlardır. Özellikle 1940-1945 yılları arasında Raman Petrol Kampı'nda görev yaparken, sondaj ve üretim faaliyetlerinde kullanılan araç ve gereçleri katır sırtında taşımış, basit barakalarda yaşamış ve temel ihtiyaçlarını karşılamakta dahi güçlük çekmişlerdir. Bu çalışma ortamı, yalnızca fiziksel zorluklarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda mühendislerin sosyal yaşamlarını ve bireysel refahlarını da olumsuz yönde etkilemiştir.

Tüm bu güçlükler karşısında, söz konusu mühendisler petrolün Türkiye'nin ekonomik kalkınması ve ulusal bağımsızlığı açısından stratejik bir öneme sahip olduğu inancıyla büyük bir özveriyle çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Onlar için petrol arama ve üretim faaliyetleri yalnızca teknik bir girişim değil, aynı zamanda ulusal bağımsızlığın ve ekonomik kalkınmanın bir sembolü olarak görülmüştür. Bu süreçte, mesleki ideallerine sıkı sıkıya bağlı kalan bu öncü kadrolar, kişisel refahlarını ve aile hayatlarını geri planda bırakarak ülkenin çıkarlarını her şeyin üzerinde tutmuşlardır.

MTA Enstitüsü ve daha sonra TPAO bünyesinde görev alan bu mühendislerin kararlılığı, Türkiye'nin petrol sektörünün temel taşlarını oluşturmuş ve başta Raman sahası olmak üzere çeşitli bölgelerde gerçekleştirilen çalışmalarla önemli ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştır (TPAO, 1964, s. 1).

MTA Enstitüsü, 24 Temmuz 1939 tarihinde Meymuniye Boğazı'nda petrol sondaj çalışmalarına başlamış ve bu faaliyetlere paralel olarak lojistik gereksinimleri karşılamak amacıyla ahşap barakalar inşa etmiştir. Sondaj çalışmalarının olumlu sonuç vermesi ve artan ihtiyaçlar doğrultusunda bölgede iki katlı bir merkez kamp binası inşa edilmiştir.

Raman Dağı'ndaki sondaj faaliyetlerinin hız kazanması, yeni kuyuların açılması ve İluh'ta bir tecrübe rafinerisinin kurulmasıyla birlikte personel sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda, Raman-8 kuyusu civarında daha kapsamlı bir kamp kurulmasına karar verilmiştir. 1948 yılı itibarıyla Raman kampında, idari ve lojistik altyapıyı destekleyecek çeşitli tesisler inşa edilmiştir. Bu kapsamda, teknik personel için lojmanlar, idari ve muhasebe binaları, malzeme depoları, atölyeler, yemekhane, çamaşırhane ve garajlar yapılmıştır. Ayrıca, sosyal yaşamı geliştirmek amacıyla çalışanlar ve aileleri için spor sahaları, okul ve gösteri salonları gibi sosyal alanlar planlanmış, Dicle Nehri kıyısında bir plaj kurulması düşünülmüştür. Bunun yanı sıra, Raman kampı ile Batman istasyonu, tecrübe rafinerisinde üretilen asfalt kullanılarak inşa edilen bir yol ile birbirine bağlanmıştır (Acun, 1949, s. 367-368; Özcan, 2006, s. 50-51).

Raman Dağı'nda bulunan petrol kampında çalışan işçilerin büyük bir kısmı, bölgedeki köylerden gelen işçilerden oluşmaktaydı. Örneğin, Suçeken (Şikeftan)⁵³ köyünde yaşayan yaklaşık kırk erkek, Raman Petrol Kampı'nda çalışarak geçimlerini sağlamıştır. Kamp bünyesinde sondaj, tasfiyehane, yardımcı hizmet birimleri, atölyeler ve nakliyat işlerinde görev yapan işçiler ile idari birimde çalışan personel dâhil toplamda

⁵³ Günümüzde Batman il merkezi sınırları içerisinde kalan Suçeken köyü, Batman il merkezinin 22km güneydoğusunda bulunmaktadır.

yaklaşık 500 kişi istihdam edilmiştir. Ayrıca, ihtiyaçlar doğrultusunda dönemsel olarak 100’den fazla geçici işçi de çalıştırılmıştır (Ulus, 31 Temmuz 1949, s. 5).

Batman Tecrübe Rafinerisi’nin artan petrol üretimine cevap vermekte yetersiz kalması üzerine, 1953 yılında Modern Batman Rafinerisi’nin inşasına başlanmıştır. Rafineri inşaatı ile eş zamanlı olarak, bölgedeki altyapının geliştirilmesi amacıyla yaklaşık 4,5 ila 5 milyon lira maliyetle site binaları, elektrik ve kanalizasyon sistemlerinin kurulumu için çalışmalar başlatılmıştır (Milliyet, 29 Kasım 1953, s. 1-7).

Batman Rafinerisi tesislerinin ilk etabı kapsamında, 23 Nisan 1954 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, İluh Nahiyesi’ne gelerek boru hattı sisteminin açılışını gerçekleştirmiştir. Aynı gün, TPAO görev yapan memur ve işçiler için inşa edilmesi planlanan sosyal tesislerin temel atma törenine katılmışlardır. Bu sosyal tesisler, “Site” adıyla anılmaya başlanmış olup Batman ve Raman’da görev yapan personel ile ailelerinin temel ihtiyaçlarını karşılamak, sosyal yaşamlarını düzenlemek ve bölgenin zorlu yaşam koşullarının olumsuz etkilerini en aza indirmek amacıyla projelendirilmiştir. Yaklaşık 7.400.000 TL maliyetle tamamlanan ve 250 aileye konut sağlayacak şekilde tasarlanan bu kompleks; iki işçi apartmanı, on iki usta apartmanı, dört ustabaşı apartmanı, dokuz küçük tip memur apartmanı, beş büyük tip memur apartmanı ve altı müstakil memur evini içermektedir. Ayrıca bir ekonoma (temel tüketim malzemelerinin satıldığı mağaza veya kooperatif), bir fırın, bir mezbaha, bir buz imalathanesi, iki trafo merkezi, bir misafirhane, bir hastane, bir ilkokul ve bir ortaokul binası, bir su deposu ile elektrik ve kanalizasyon şebekesi de tesisin kapsamına dâhil edilmiştir. İnşaat çalışmaları 1955 yılında tamamlanmış ve tesisler hizmete açılmıştır (Vatan, 24 Nisan 1954, s. 1-7; Özcan, 2010, s. 53).

TPAO’nun İluh Nahiyesinde temelleri atılan sosyal tesis projesi, hem toplumsal hem de bölgesel düzeyde önemli etkiler yaratmıştır. Bu projeye, çalışanların ve ailelerinin barınma, sağlık, eğitim ve sosyal yaşam ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kapsamlı bir altyapı oluşturulmuştur. Böylece, zorlu coğrafi ve iklim koşullarının yarattığı olumsuzluklar hafifletilmiş, çalışanların refah düzeyleri artırılarak iş verimliliği desteklenmiştir. Bölgesel açıdan bakıldığında, bu tesisler yerel ekonomiye hareketlilik kazandırmış, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere erişim imkânlarını artırmıştır. Ayrıca, modern altyapılar sayesinde Batman ve çevresinin kentsel dönüşümüne öncülük ederek bölgenin sanayi ve yerleşim alanı olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur. TPAO’nun bu yatırımı, yalnızca petrol sektörünün değil, aynı zamanda bölgenin sosyo-ekonomik yapısının güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır (İdem ve Akcan, 2020, s.31-34).

1955 yılında gazeteci Ümit Deniz'in Batman ve çevresindeki petrol kamplarına gerçekleştirdiği ziyaret, TPAO bölgedeki dönüşümüne dair önemli bir gözlem niteliği taşımaktadır. Batman'a ulaşmadan önce dar keçi yollarında zorlu bir yolculuk yapan Deniz, ulaştığında karşılaştığı manzara karşısında büyük bir şaşkınlık yaşamıştır. Önceki bilgilerine dayanarak kırsal bir istasyon beklerken, karşısında modern bir kent görünümü sunan, elektrik ışıklarıyla aydınlatılmış bir yerleşim alanı bulmuştur. Bu durum karşısında hayretini gizleyememiş ve “Bizim bildiğimiz Batman istasyonu, Doğu'daki diğer istasyonlar gibi küçük bir yerleşim noktasıydı. Ancak burada binlerce ampulün aydınlattığı bir şenlik atmosferiyle karşılaşmak, adeta bilinmeyen yeni bir ülkeyle karşılaşmak kadar şaşırtıcıydı” ifadeleriyle duyduğu hayranlığı dile getirmiştir.

Deniz, TPAO'nun bölgede oluşturduğu modern altyapı ve sosyal yaşamı dikkatle gözlemlemiştir. Petrol sahalarının çevresinde inşa edilen lojmanlar, klima sistemleriyle serinletilen odalar ve sıcak su tesisatı bulunan sosyal alanlar, bölgedeki yaşam standartlarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Lojmanları ziyaret eden Deniz, bölgenin sert iklim koşullarına rağmen burada sağlanan konforu vurgulayarak, “Dışarıda kısa bir süre yürümek bile güçken, bu lojmanlardan ayrılmak istemiyor insan” sözleriyle ortamın sunduğu rahatlığı ifade etmiştir. Ayrıca, çalışanlar ve aileleri için inşa edilen yüzme havuzlarının, sosyal yaşamı nasıl canlandırdığını gözlemlemiş ve “Kadın, erkek, işten dönen personelin burada keyifle yüzmesi, günün yorgunluğunu atmasına ve sosyal etkileşimi artırmasına olanak sağlıyor” ifadeleriyle bu tesislerin işlevselliğini aktarmıştır.

Ümit Deniz, bölgedeki bu dönüşümün temelinde Türk mühendislerinin çabası ve emeğinin bulunduğunu vurgulamıştır. “Türk mühendislerinin adım attıkları her yerde konfor ve düzeni görmek mümkündür” sözleriyle, altyapı projelerinin sadece teknik değil, aynı zamanda sosyal kalkınma açısından da büyük bir önem taşıdığına dikkat çekmiştir. Raman, Garzan ve Reşan sahalarında gerçekleştirilen modernleşme projelerinin, teknik başarıların ötesinde bir topluluk inşasını da beraberinde getirdiğini ifade etmiştir. Çalışanların bu petrol sahalarına “Çankaya” ve “Büyükada” gibi isimler vermesi, bu kampların artık yalnızca endüstriyel tesisler değil, aynı zamanda modern yaşam alanları haline geldiğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra, Deniz, TPAO'nun uluslararası iş birliklerine de değinmiştir. Amerikan Parsons Şirketi'nin mühendisleriyle birlikte yürütülen rafineri inşaatlarının, bölgedeki teknolojik altyapıyı güçlendirdiğini ve Türk-Amerikan iş birliğinin somut bir örneğini oluşturduğunu belirtmiştir. Bu ortak çalışmaların, Anadolu'nun ücra bir köşesinde dahi modernleşme sürecini hızlandırdığını ifade etmiştir. Sonuç olarak, Ümit

Deniz, TPAO'nun Batman ve çevresinde gerçekleştirdiği çalışmaların, yalnızca ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda sosyal modernleşmeyi de temsil ettiğini belirtmiştir. Bu süreci, “çölü bir cennete çeviren” bir dönüşüm olarak nitelendirerek, Batman'ın yokluk içinde yeniden inşa edildiğini ve ekonomik büyüme ile sosyal refahın bir arada geliştiğini vurgulamıştır (Milliyet, 13 Eylül 1955, s. 3).

Batman'ın, başlangıçta yalnızca 14 haneden oluşan küçük bir köy olan İluh'tan hızla gelişerek büyük bir kente dönüşmesinde petrol, temel itici güç olmuştur. 1955 yılında faaliyete geçen modern Batman Rafinerisi, yalnızca çevredeki yerleşim yerlerinden değil, aynı zamanda Türkiye'nin farklı bölgelerinden de çok sayıda işçi ve ailenin İluh'a göç etmesine zemin hazırlamıştır. Rafinerinin bu bölgede kurulması, sağlık, eğitim ve ekonomik alanlarda önemli dönüşümlerin başlamasına katkıda bulunmuştur. Bölge halkı için petrol; ulaşım altyapısının gelişimi, sağlık hizmetlerine erişim, eğitim olanaklarının genişlemesi ve istihdam fırsatlarının artışı anlamına gelirken, ulusal ölçekte ise kalkınma ve refahın simgesi haline gelmiştir.

TPAO ve bünyesinde olan Batman Rafinerisinde yürütülen faaliyetler, bölgedeki nüfusun hızla artmasına neden olmuş; 1955 yılı itibarıyla İluh'un nüfusu 4.173 kişiye ulaşmıştır. Bu nüfus artışı doğrultusunda, İçişleri Bakanlığı'nın 28 Şubat 1955 tarihli kararıyla İluh'ta belediye teşkilatı kurulmuş; 13 Kasım 1955 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçimlerde Sait Ramanlı ilk belediye başkanı olarak seçilmiş ve 21 Kasım 1955'te göreve başlamıştır.

Bu dönemde Batman'ın şehirleşme süreci, demiryolu çevresinde yoğunlaşmıştır. Demiryolunun güneyinde, TPAO tesislerinin bulunduğu ve “Site” adı verilen modern bir yerleşim alanı oluşurken, kuzeyde ise kentin ilk mahallesi olan İluh çevresinde ticaret ve iş merkezleri gelişmeye başlamıştır. 1957 yılı itibarıyla, TPAO'nun sağladığı ekonomik katkılarla hızla büyüyen İluh, 1 Eylül 1957 tarihinde ilçe merkezi statüsüne kavuşmuş ve M. Altay Kancal ilk kaymakam olarak atanmıştır. Bu tarihten itibaren İluh ismi terk edilmiş ve kent, Batman Çayı'na atfen “Batman” adını almıştır (Akcan ve İdem, 2023, s. 102).

Bu dönüşüm süreci, Batman'ın modern bir kent kimliği kazanmasında petrolün ne denli stratejik bir rol oynadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Petrol sanayisi, bölgenin sadece ekonomik kalkınmasına değil, aynı zamanda sosyal ve demografik yapısının şekillenmesine de doğrudan etki etmiş, Batman'ı hızla büyüyen ve gelişen bir yerleşim merkezi haline getirmiştir.

TPAO, faaliyet yürüttüğü bölgelerde yalnızca petrol arama ve üretim çalışmalarıyla sınırlı kalmayarak, altyapı geliştirme ve sosyal yaşamı iyileştirme çabalarıyla toplumsal ve bölgesel kalkınmanın öncüsü olmuştur. Batman ve çevresinde modern lojmanlar, sosyal tesisler ve yüzme havuzları gibi çeşitli olanaklar sağlayarak, bölgenin zorlu coğrafi ve iklimsel koşullarına rağmen yaşam kalitesini önemli ölçüde artırmıştır. Türk mühendis ve teknisyenlerinin katkılarıyla, başlangıçta çöl görünümüne sahip olan bu alanlar, kısa sürede modern yaşamın ve üretimin merkezlerinden biri haline gelmiştir. TPAO, yalnızca fiziksel altyapıyı güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda uluslararası iş birlikleri aracılığıyla ileri teknoloji transferini sağlayarak bölgedeki ekonomik ve sosyal modernleşme sürecini hızlandırmıştır. TPAO'nun faaliyetleri, ekonomik katkılarla sınırlı kalmayıp, bölgedeki toplumsal yapıyı da güçlendirmiş ve ülkenin ücra köşelerine medeniyetin ulaştırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir (TPAO, 1963, s. 3).

TPAO, yalnızca bir enerji kuruluşu olarak değil, aynı zamanda modern yaşam standartlarını çeşitli bölgelere taşıyan bir kalkınma modeli olarak öne çıkmıştır. Sağladığı yüksek gelir, profesyonel gelişim imkânları ve modern sosyal çevre ile geniş bir kesim için cazip bir çalışma ortamı oluşturmuştur. Özellikle gelişmekte olan bölgelerde inşa ettiği sosyal tesisler, altyapı projeleri ve eğitimli iş gücü ile TPAO, yalnızca petrol sektöründe çalışanları değil, farklı meslek gruplarından bireyleri de bünyesine katmıştır. Batman gibi küçük bir yerleşim yerinin sanayi ve modern yaşam merkezi haline gelmesinde bu özellikler belirleyici olmuştur.

Hüsni Feridun Albayoglu, 29 Ekim 1923'te İstanbul'da doğmuş, ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Haydarpaşa Lisesi'nden mezun olmuştur. 1943 yılında askerlik hizmetini tamamladıktan sonra terhis edilen Albayoglu, askerlik arkadaşı Bülent Öndeşgil ile birlikte 1948 yılında Batman'a gelmiştir. Bu dönemde henüz nahiye statüsünde olan Batman, Albayoglu'nun mesleki kariyerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Batman'a atanan Bülent Öndeşgil, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü, Batman Tren İstasyonu Müdürü olarak görev yaparken, Albayoglu da bir süre aynı kurumda çalışmıştır.

1953 yılında TPAO Batman Rafinerisi'nin inşasına başlanması ve 1955'te faaliyete geçmesiyle, bölgedeki iş ve yaşam koşulları büyük ölçüde değişmiştir. Rafinerinin sağladığı yeni istihdam imkânları doğrultusunda Albayoglu, TCDD'den ayrılarak TPAO'ya geçmiştir. 1955-1960 yılları arasında TPAO Batman Bölge Müdürlüğü'nde İdari İşler Amiri ve Sosyal İşler Şefi olarak görev yapan Albayoglu,

Batman'ın sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümüne katkı sağlayan önemli isimlerden biri olmuştur.

Albayoğlu, görev yaptığı dönemde birçok altyapı ve sosyal projeye öncülük etmiştir. Batman Ulu Camii'nin inşası, TPAO sosyal tesislerinde yüzme havuzları ve tenis kortlarının yapımı, buz fabrikasının kurulması ve TPAO yerleşkesine binlerce fidan dikilmesi gibi projelerde aktif rol almıştır. Bu projeler, Batman'ın yalnızca fiziksel altyapısını geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda sosyal yaşamını da zenginleştirerek şehrin “Doğu'nun Paris'i” olarak anılmasına zemin hazırlamıştır.

TPAO'nun bölgedeki faaliyetleri yalnızca fiziksel kalkınmayla sınırlı kalmamış, aynı zamanda yeni bir kültürel ve entelektüel atmosferin oluşumunu da teşvik etmiştir. Amerika'da eğitim almış mühendislerin yanı sıra Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelen eğitilmiş bireylerin TPAO'da görev alması, Batman'da modern bir yaşam anlayışının benimsenmesine katkıda bulunmuştur. Bu süreçte Albayoglu'nun eşi Şarika Albayoglu da önemli bir rol üstlenmiş; Saint Benoît Fransız Lisesi mezunu olarak TPAO camiasında hayır işleri ve sosyal sorumluluk projelerinde etkin bir şekilde yer almıştır.

Albayoglu'nun toplum içindeki itibarı, yalnızca mesleki başarılarıyla sınırlı kalmamış, Batman halkı tarafından da büyük bir saygıyla karşılanmıştır. Bayram günlerinde TPAO lojmanlarına gelen Batmanlılar, kendisiyle bayramlaşmak için uzun kuyruklar oluşturmuş; hatta dönemin tanınmış eşkıyalarından Osmanı Gevriye bile kendisini ziyaret ederek köylülerine sağladığı iş olanakları için teşekkür etmiştir.

1955-1960 yılları arasında Batman Demokrat Parti İlçe Başkanlığı görevini de yürüten Albayoglu, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından Diyarbakır'da kısa süreli bir gözaltı süreci yaşamış, ardından serbest bırakılmıştır. Bu olayın ardından Batman'dan ayrılma kararı alarak İstanbul-Üsküdar'a yerleşen Albayoglu, 6 Şubat 1993 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

Hüsnü Feridun Albayoglu, yalnızca TPAO'daki çalışmalarıyla değil, Batman'ın modernleşmesine ve toplumsal dönüşümüne sağladığı katkılarla da hatırlanmayı hak eden önemli bir isimdir. Onun liderliğinde gerçekleştirilen projeler, Batman'ı bir sanayi ve modern yaşam merkezi haline getirerek, bölgenin sosyal ve ekonomik kalkınmasına yön vermiştir (Günaydın, 2024, s. 1).

TPAO, Batman'da yalnızca ekonomik bir dönüşüm sağlamamış, aynı zamanda bölgenin sosyal yapısını da köklü biçimde değiştiren bir yapılaşmanın öncüsü olmuştur. Bu süreçte Batman'ın ilk kaymakamı olan M. Altay Kancal da TPAO'nun sunduğu

modern çalışma koşulları ve sosyal imkânların etkisiyle kariyerini bu kurumda sürdürmeyi tercih eden önemli isimlerden biri olmuştur.

M. Altay Kancal, 4 Ağustos 1958 tarihinde Giresun'un Alucra ilçesinden, yeni oluşturulan Siirt iline bağlı Batman ilçesine kaymakam olarak atanmıştır. Göreve başladığı dönemde Batman, TPAO'nun yatırımlarıyla hızlı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Modern tesisler, yeni yerleşim alanları ve gelişen ekonomik faaliyetler, Kancal üzerinde büyük bir etki bırakmış ve nihayetinde 18 Temmuz 1960 tarihinde kaymakamlık görevinden istifa ederek TPAO'da çalışmaya başlamasına neden olmuştur. Kancal, Batman'a ilk gelişini ve burada karşılaştığı koşulları şu şekilde anlatmaktadır (Özcan, 2010, s. 18-19):

Şark hizmeti yapmak üzere Batman'a tayin edildim. Alucra'dan kurtulmak için bu tayini kabul ettim, istifa eşiğindeydim. Bölgenin nasıl bir yer olduğunu merak ediyordum. Trene bindim ve Batman istasyonunda indim. TPAO yetkilileri geleceğimi bildiklerinden bölge müdürünün arabasını göndermişlerdi. İstasyondaki misafirhaneye girdiğimde, vestiyerde asılı kürk mantolar ve içeriden gelen hafif müzik sesi beni büyük bir şaşkınlığa sürükledi. Sabah kalktığımda bölgenin beklentilerimden çok farklı olduğunu gördüm. Ancak kasabaya gidince farklı bir tablo ile karşılaştım: Kaymakamlık binası ve adliye binaları toprak damlı ve oldukça eskiydi. Batman, Beşiri kazasına bağlı bir nahiye iken rafineri yatırımları sonucunda ilçe statüsüne kavuşmuş bir yerd.

Kancal'ın bu anlatımı, Batman'daki iki farklı gerçekliğin bir arada bulunduğunu gözler önüne sermektedir: Bir yanda TPAO'nun inşa ettiği modern tesisler ve sosyal yaşam alanları, diğer yanda ise geleneksel ve yetersiz kamu altyapısı.

Batman'daki bu dönüşüm, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda bölgenin sosyal ve idari yapısında da kendisini göstermiştir. Kancal, TPAO'nun Batman'da sağladığı olanakları ve modern yaşam alanlarını yakından gözlemledikçe, bölgedeki dönüşümün bir parçası olma fikrine daha fazla yaklaşmıştır. Neticede, 18 Temmuz 1960 tarihinde kaymakamlık görevinden istifa ederek TPAO'ya geçmiş ve bölgedeki modernleşme sürecine farklı bir pozisyonda katkı sunmaya devam etmiştir. M. Altay Kancal'ın Batman'daki deneyimi ve kariyer seçimi, TPAO'nun bölgede yarattığı sosyo-ekonomik değişimin çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır. Onun modern tesisleri gördüğünde yaşadığı şaşkınlık, Batman'ın TPAO sayesinde diğer bölgelere kıyasla ne kadar hızlı bir dönüşüme uğradığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Batman'ın modern

bir kent kimliği kazanmasında TPAO'nun rolünün ne kadar kritik olduğunu göstermektedir (Siirt İl Yıllığı, 1973, s. 32).

TPAO kuruluş sürecinde görev alan işçilerden biri de Emin Beyler'dir. Beyler, Batman'daki petrol faaliyetleri ve dönemin sosyo-ekonomik yapısına ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. 1923 yılında Bismil'de doğan Beyler, ailesinin Balpınar (Giresira) köyüne göç etmesiyle Batman'a yerleşmiş ve gençlik yıllarında çiftçilikle uğraşmıştır. Askerlik hizmetini tamamladıktan sonra köyüne dönen Beyler, 1950 yılında evlenmiş ve sekiz çocuk sahibi olmuştur.

Çalışma yaşamına 1947 yılında MTA Enstitüsü bünyesinde başlayan Beyler, personel sicil numarası 133 olarak kaydedilmiştir. 1954 yılında TPAO'nun kurulmasıyla birlikte bu kurum bünyesinde görev almış ve kaynakçı olarak çalışmaya başlamıştır. Kısa sürede mesleki yeterlilik kazanarak Merkez Atölyesi'nde görev almış ve bu süreçte Balpınar köyünden Batman'a yaya olarak işe gidip gelmiştir. TPAO'daki 16 yıllık hizmetinin ardından görevinden ayrılarak kendi işyerini açmış ve toplamda 25 yıl çalıştıktan sonra emekli olmuştur.

Beyler'in aktardıklarına göre, Batman'daki ilk rafineri, 1940 yılında petrol bulunmasının ardından Maymuniye'de kurulmuş, ancak petrol üretiminin artmasıyla birlikte 1954 yılında Ambarlar mevkiinde ikinci bir rafineri inşa edilmiştir. Beyler, bu dönemde yaşanan dil sorunlarına da değinerek, rafineri müdürü Şemsi Ağar'ın Kürtçe bilmediğini, işçilerin ise Türkçe konuşmadığını, dolayısıyla iletişimin çoğunlukla tercümanlar aracılığıyla sağlandığını belirtmektedir. Ayrıca, dönemin ilk ustalarından Estelli Muhittin Eren Usta ile Yusuf Öney'i hatırladığını, Batman ve çevresindeki köylerde işçi bulmanın zorlukları nedeniyle ustaların Midyat ve Hasankeyf gibi bölgelere giderek işçi temin ettiklerini ifade etmektedir.

Beyler, TPAO'daki ücretlendirme politikası ve çalışma koşullarına ilişkin de ayrıntılı bilgiler vermektedir. İlk işe başladığı dönemde usta işçilerin günlük ücreti 3,5 lira, diğer işçilerin ise 2,5 lira olarak belirlenmiştir. Mesai ücretleriyle birlikte aylık kazancının yaklaşık 125 lira olduğunu dile getiren Beyler, bu gelirin o dönemde iyi bir seviyede olmasına rağmen, işçiliğin kendisi ve diğer çalışanlar açısından cazip bir meslek olarak görülmediğini belirtmektedir. TPAO'nun ilk yıllarında işçilerin zorlu ve emek yoğun çalışma koşulları altında faaliyet gösterdiği, zaman içinde Batman'ın gelişmesiyle birlikte ücretlerin ve sosyal hakların iyileştirildiği anlaşılmaktadır. Beyler, o dönemde Batman'ın altyapı ve ulaşım imkânlarının yetersiz olduğunu, çalışma alanlarına traktör ya da şirketin sağladığı pikaplarla ulaşım sağlandığını ifade etmektedir.

Beyler'in anlatımlarında, TPAO'nun gelişimiyle birlikte Batman'ın ulusal düzeyde de önem kazandığı görülmektedir. Nitekim dönemin devlet adamlarından Celal Bayar ve İsmet İnönü gibi önemli isimlerin Batman ve TPAO'yu ziyaret ettiğini belirtmektedir. Özellikle İsmet İnönü'nün Raman-8 kuyusunda çekilen fotoğrafını hatırladığını dile getiren Beyler, bu ziyaretlerin TPAO'nun ülke genelindeki stratejik önemini pekiştirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca, 1961 yılında bir petrol kuyusunda kaynak yaparken gaz basıncı nedeniyle yaralandığını ve bu süreçte gerekli tıbbi müdahaleyi gördüğünü aktarmaktadır. Emin Beyler'in anlatımları, TPAO'nun Batman'da sadece ekonomik kalkınmayı değil, aynı zamanda bölgenin sosyo-kültürel dönüşümünü de nasıl etkilediğini göstermesi açısından önemli bir kaynak niteliğindedir. Bölgedeki modern sanayi altyapısının inşasıyla birlikte Batman, petrol endüstrisinin etkisiyle hızla gelişen bir merkez haline gelmiş ve Türkiye'nin önemli enerji bölgelerinden biri olmuştur (İzgi, 2014).

TPAO, 1954 yılında kurulmuş olup, kuruluşunun ilk yıllarında Batman'da faaliyetlerine başlamıştır. Bu erken dönemde TPAO bünyesinde istihdam edilen işçilerin büyük bir kısmı günümüzde hayatta değildir. Ancak, bu sürecin tanıklarından biri olarak, 1933 yılında Beşiri'nin Akça (Tilmiz) Köyü'nde doğan 92 yaşındaki Mehmet Şirin Arı, TPAO'nun ilk yıllarına dair önemli bir hafıza kaynağı konumundadır. Kendisiyle gerçekleştirilen görüşme kapsamında, TPAO'ya giriş süreci, o dönemdeki çalışma koşulları ve şirketin kuruluş aşamasında yaşanan gelişmeler hakkında değerli bilgiler edinilmiştir. Bu görüşme, Türkiye'nin petrol sektöründeki kurumsallaşma sürecini ve erken dönem çalışanlarının deneyimlerini anlamak açısından katkı sunmaktadır.

TPAO'da işe başlama süreciniz nasıl gerçekleşti? Sizi bu kuruma yönlendiren temel etkenler nelerdi?

Mehmet Şirin Arı:

1954 yılında askere gittim ve 1956 yılında terhis oldum. Askerlik dönüşünde bir akrabamın referansıya TPAO'da işe girdim. O dönemde TPAO yeni kurulmuştu ve Batman'da çalışmalarına başlamıştı. İşe alım süreçlerinde genellikle referanslar önemliydi, bu yüzden tanıdık birinin tavsiyesiyle başvuruda bulundum. 1956 yılında TPAO'da çalışmaya başladım ve burada toplam 32 yıl görev yaptım. 1988 yılına kadar süren çalışma hayatım boyunca şirketin büyümesine ve gelişmesine tanıklık ettim.

1956 yılında TPAO'ya katıldığınızda ilk izlenimleriniz nelerdi? Çalışma ortamı ve şartları nasıldı?

Mehmet Şirin Arı:

Biz köy hayatı yaşarken birdenbire TPAO gibi büyük bir kuruma girmek bizim için gerçekten büyük bir şans oldu. O dönemde Batman’da iş imkânları sınırlıydı, bu yüzden burada çalışmak önemli bir fırsattı. Ben varil üretiminde çalışıyordum. Günde 35.000 adet, 42 galon (159 Litre) varil üretimi gerçekleştiriyorduk. Bize sunulan çalışma ortamı oldukça iyiydi. İş yerinde hem çalışma şartları iyiydi hem de arkadaşlık ortamı çok güzeldi. İnsanlar birbirine destek olur, birlikte çalışmaktan keyif alırdı. TPAO, o dönemde biz işçilere gerçekten iyi imkânlar sunuyordu.

Çalıştığınız dönemde TPAO’nu çalışanlarına sunduğu sosyal haklar ve olanaklar örneğin lojman, sağlık hizmetleri, eğitim olanakları nasıldı?

Mehmet Şirin Arı:

O dönemde TPAO, çalışanlarına oldukça iyi imkânlar sunuyordu. Maaşlarımız dönemin şartlarına göre oldukça iyiydi ve yılda üç ya da dört kez ikramiye alıyorduk. Ayrıca, TPAO’nun verdiği alışveriş çekleriyle Sümerbank’tan giyim ve ayakkabı alabiliyorduk. Çalışanların barınma ihtiyacını karşılamak için lojmanlar vardı, ancak bu lojmanlar öncelikli olarak müdürler, deneyimli sondörler ve başsondörler ile bazı işçilere tahsis ediliyordu. Sağlık hizmetleri konusunda da TPAO önemli imkânlar sağlıyordu; daha MTA döneminden itibaren bölgede doktor bulunuyordu. Bunun yanı sıra, çalışanların çocuklarının eğitimi için ilk ve ortaokul da yapılmıştı. TPAO, sadece bir iş yeri değil, aynı zamanda çalışanlarının ve ailelerinin yaşam kalitesini artıran bir kurumdu.

1950’li yıllarda Batman’da yaşam nasıldı? Şehrin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını nasıl tanımlarsınız?

Mehmet Şirin Arı:

1950’li yıllarda Batman, bugünkü gibi gelişmiş bir şehir değil, daha çok bir köy görünümündeydi. O dönemde halkın temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktı, sanayi ve ticaret ise neredeyse yok denecek kadar azdı. Sosyal ve ekonomik imkânlar oldukça sınırlıydı; yollar, altyapı ve şehirleşme bugünkünden çok farklıydı. Ancak, TPAO’nun kurulması ve ardından Batman Rafinerisi’nin faaliyete geçmesiyle birlikte şehirde büyük bir değişim başladı. Yeni iş imkânları doğdu, bölgeye göç arttı ve ekonomik hareketlilik yaşandı. Batman, kısa sürede büyüyerek bir sanayi ve petrol merkezi hâline gelmeye başladı.

TPAO’da geçirdiğiniz 30 yıl boyunca karşılaştığınız en önemli zorluklar veya unutamadığınız olaylar nelerdi?

Mehmet Şirin Arı:

TPAO’da çalışmaya başladığım ilk yıllarda en büyük zorluklardan biri ulaşım meselesiydi. Köyde yaşarken iş yerine gidip gelmek oldukça zahmetliydi. O dönem ulaşım imkânları kısıtlı olduğu için köyden TPAO’ya kamyonlarla gidip geliyorduk.

Ancak, Batman’a taşındıktan sonra bu sorun ortadan kalktı ve işe ulaşım daha kolay hâle geldi. Unutamadığım olaylardan biri, 1980 yılının yazında Batman Rafinerisi’nde yaşanan büyük patlamaydı. Olay sabaha karşı meydana geldi ve rafineride çalışan iki kişi hayatını kaybederken, onlarca kişi yaralandı. Patlamanın şiddeti nedeniyle Batman halkı büyük bir panik yaşadı. Sabahın erken saatlerinde insanlar korku içinde sokaklara döküldü, şehirde büyük bir endişe hâkim oldu. Bu olay, hem Batman için hem de bizim için çok sarsıcı bir deneyimdi ve hafızalardan silinmeyecek bir anı olarak kaldı.

Mehmet Şirin Arı ile yapılan bu görüşme, TPAO’nun Batman ve çevresindeki toplumsal, kültürel ve ekonomik dönüşüm üzerindeki derin etkilerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. TPAO’nun yalnızca bir ekonomik aktör olarak değil, aynı zamanda yerel halkın yaşam tarzı, iş gücü yapısı ve sosyal ilişkileri üzerinde de belirleyici bir rol oynadığına dair önemli veriler sunmaktadır. Arı’nın aktardığı deneyimler, TPAO’nun bölgeye sunduğu istihdam fırsatlarının, sosyal haklar ve olanaklarla desteklenerek, yerel halkın yaşam standartlarını yükselttiğini ve sanayileşme sürecine önemli katkılar sağladığını göstermektedir. Aynı zamanda, TPAO’nun kurulması ve Batman Rafinerisi’nin faaliyete geçmesi, sadece bölgenin ekonomik yapısını dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda sosyal dokusunda da büyük değişimlere yol açmıştır. Arı’nın anlattığı olaylar, bu dönüşüm sürecinin zorlukları, fırsatları ve toplumsal etkileri hakkında derinlemesine bir içgörü sunmaktadır. Bu bağlamda, TPAO’nun Batman ve çevresindeki toplumsal yapıyı şekillendiren bir güç olarak ortaya çıktığı ve bu sürecin pek çok açıdan yerel halkın hayatını dönüştürdüğü söylenebilir (Arı, Kişisel Görüşme, 7 Aralık 2024).

1960 yılı itibarıyla toplam 2.254 kişilik personeliyle faaliyet gösteren TPAO, çalışanlarına en iyi yaşam koşullarını sunmayı hedeflemiş ve aynı zamanda faaliyet gösterdiği bölgelere sosyal, kültürel ve ekonomik katkılar sağlamanın yollarını aramıştır. Şirketin toplumsal ve bölgesel etkileri, hem çalışanlarına sağladığı olanaklar hem de bölge halkının yaşam kalitesine dolaylı katkıları açısından dikkate değerdir. TPAO’nun petrol arama ve üretim faaliyetleri kapsamında inşa edilen yollar, daha önce ulaşım olanaklarından yoksun olan bazı köyleri karayolu ağına dâhil etmiş ve bölgedeki ulaşım altyapısını önemli ölçüde iyileştirmiştir. Bu gelişme, yalnızca fiziksel bağlantıları güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda kırsal kesimde yaşayan halkın sosyal, ekonomik ve kültürel etkileşim imkânlarını genişleterek bölgesel kalkınmaya da katkı sağlamıştır. Dolayısıyla, TPAO’nun faaliyetleri yalnızca Türkiye’de petrol endüstrisinin gelişimini

desteklemekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bölgedeki sosyo-ekonomik yapının dönüşümünde de önemli bir rol oynamıştır (Siirt İl Yıllığı, 1968, s. 58).

TPAO, sosyal sorumluluk faaliyetleri kapsamında yalnızca kendi personeline sunduğu olanaklarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda eğitim, kültür ve dayanışma alanlarında önemli katkılar sağlamıştır. Kurum, milli eğitim faaliyetlerini desteklemek amacıyla Ankara ve Batman başta olmak üzere çeşitli bölgelerde okul inşaatlarını finanse etmiş ve mevcut eğitim kurumlarının fiziksel altyapısını iyileştirmeye yönelik aynî ve nakdî yardımlarda bulunmuştur. Özellikle Siirt ve çevresinde farklı düzeylerdeki okulların geliştirilmesi, öğrenci yurtlarının inşası ve bu yurtların temel ihtiyaçlarının karşılanması, eğitime erişim imkânlarını artırmayı hedefleyen başlıca çalışmalar arasında yer almıştır.

TPAO'nun, Batman ve çevresindeki lise düzeyindeki eğitim kurumlarının inşası ve geliştirilmesi amacıyla yerel eğitim derneklerine yaptığı bağışlar, bölgedeki genç nüfusun eğitim olanaklarına erişimini kolaylaştırmıştır. Bunun yanı sıra, kurumun yerel kültür ve yardım derneklerine sağladığı destekler, bölgenin sosyal dokusunun güçlenmesine ve toplumsal dayanışma kültürünün pekişmesine katkıda bulunmuştur.

Bu tür faaliyetler, TPAO'nun yalnızca bir enerji şirketi olmanın ötesinde, toplumsal sorumluluklarının bilincinde hareket eden bir kalkınma aktörü olduğunu göstermektedir. Kurumun gerçekleştirdiği bu çalışmalar, yalnızca fiziksel altyapının iyileştirilmesiyle sınırlı kalmamış; eğitim, kültürel gelişim ve bölgesel kalkınma alanlarında da sürdürülebilir etkiler yaratmıştır. Uzun vadede toplumsal dayanışma ve refahın artmasına zemin hazırlayan bu faaliyetler, incelenmeye değer bir model niteliği taşımaktadır (TPAO, 1969, s. 126-127; Siirt İl Yıllığı, 1968, s. 58).

20 Nisan 1940'ta Siirt'in Beşiri ilçesi sınırlarında yer alan Raman-1 kuyusunda petrol bulunmasının ardından, Başbakan Dr. Refik Saydam 30 Nisan 1940'ta Diyarbakır'a giderek bölgeyi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında, demiryolu hattının Beşiri'ye kadar uzatılmasını talep etmiş ve ekonomik olarak işletilebilir petrol rezervlerinin tespiti hâlinde hattın daha da genişletileceğini açıklamıştır. Bu doğrultuda, petrol taşımacılığını kolaylaştıracak şekilde Diyarbakır-Cizre demiryolu güzergâhı; Diyarbakır, Beşiri, Garzan, Kurtalan ve Cizre hattı olarak belirlenmiştir. Ancak, II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı malzeme kıtlığı, demiryolu inşasını geciktirmiştir. Bu durumu aşmak amacıyla hükümet, projeyi iç borçlanma yoluyla finanse etmiştir. 1940-1944 yılları arasında hattın istasyonları aşamalı olarak hizmete açılmıştır. Özellikle 1943 yılında Batman istasyonunun faaliyete geçmesi, Raman petrol kampına ulaşımı

kolaylaştırmış ve bölgedeki petrol ürünlerinin ülke genelinde dağıtımını mümkün kılmıştır. Demiryolunun Batman'a ulaşması, bölgesel kalkınmayı hızlandıran önemli bir gelişme olmuştur. İluh nahiyesinde kurulan Tecrübe Rafinerisi ve diğer altyapı yatırımları, yerel ekonomiyi canlandırmış ve bölgeye yönelik göç hareketlerini artırmıştır. Demiryolu hattı çevresindeki araziler değer kazanmış, yeni yerleşim alanları oluşmuş ve ticari faaliyetler ivme kazanmıştır. Ulaşım olanaklarının genişlemesi, kentleşme sürecini hızlandırmış ve ekonomik faaliyetlerin birbirini desteklemesiyle birlikte İluh nahiyesi kısa sürede bölgenin önemli bir çekim merkezi hâline gelmiştir (Akcan ve İdem, 2023, s. 59-63).

Raman petrol sahalarının keşfi ve Diyarbakır-Cizre demiryolunun tamamlanması, bölgenin ekonomik ve sosyal yapısını canlandıran önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Ancak, demiryolu ulaşımının sağlanmasına rağmen kara yolu altyapısındaki eksiklikler, bölgesel kalkınma sürecini sınırlamış ve özellikle Batman Rafinerisi'nin etkin işletilmesinde ciddi engeller oluşturmuştur. Bu bağlamda, TPAO, yalnızca petrol üretim ve işleme faaliyetleriyle sınırlı kalmayarak, kendi bütçesiyle yürüttüğü yol yapım projeleriyle hem lojistik ihtiyaçları karşılamış hem de bölgesel kalkınmaya katkı sağlamıştır. Kurumun gerçekleştirdiği bu projeler, sadece petrol sahalarının ulaşım gereksinimlerini karşılamakla kalmamış, aynı zamanda yerel halkın yaşam koşullarını iyileştirmiş ve bölgenin ekonomik gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

1955 yılı ortalarında faaliyete geçen modern Batman Rafinerisi, Türkiye'nin enerji üretiminde kritik bir dönüm noktası olmuştur. Ancak rafinerinin devreye girmesine rağmen, bölgedeki kara yolu altyapısının yetersizliği önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmüştür. Özellikle Batman ile Diyarbakır arasında doğrudan bir devlet karayolunun bulunmaması, ulaşımı büyük ölçüde doğal koşullara bağımlı hâle getirmiştir. Diyarbakır'dan Batman'a Bismil üzerinden gitmek isteyenler, zaman zaman tarla yollarını kullanmak zorunda kalmış ve Batman Çayı'na ulaştıklarında yolculukları sona ermiştir. Bu çay, yalnızca Mayıs ve Ekim ayları arasında sallarla veya "kelek" adı verilen geleneksel araçlarla geçilebilmiştir. Alternatif bir güzergâh olarak Diyarbakır-Silvan-Batman hattı tercih edildiğinde ise ulaşım Malabadi Köprüsü'nde sona ermiş, bu durum da bölgedeki ekonomik ve sosyal faaliyetler açısından büyük bir lojistik engel teşkil etmiştir.

TPAO, bu ulaşım sorunlarını gidermek ve bölgenin kalkınmasına katkı sağlamak amacıyla, kendi bütçesinden 3 milyon lira kaynak ayırarak Batman-Malabadi karayolunu inşa etmiştir. Söz konusu yol, yalnızca rafinerinin işleyişini kolaylaştırmakla kalmamış,

aynı zamanda bölgenin ulaşım ağını genişleterek çevre halkının ekonomik ve sosyal yaşamına önemli katkılar sağlamıştır. Yol yapım süreci, Batman'ın çevre yerleşimlerle daha güçlü bir şekilde bağlanmasına olanak tanımış, böylece kentin ekonomik ve sosyal yapısında önemli dönüşümler meydana gelmiştir. Tarım, ticaret ve sanayi faaliyetlerinin gelişmesine katkıda bulunan bu yol, Batman'ın Türkiye'nin geri kalanıyla entegrasyonunu hızlandırarak bölgesel kalkınmaya uzun vadeli etkiler sunan bir altyapı yatırımı olmuştur (Özcan, 2006, s. 64).

TPAO tarafından işletilen Batman Rafinerisi, modern Türk rafineri sanayisinin temelini oluşturanın yanı sıra, Batman şehrinin ekonomik, toplumsal ve endüstriyel dönüşümünde önemli bir rol üstlenmiştir. Rafinerinin elektrik üretim kapasitesi, yalnızca kendi faaliyetleri ve TPAO tesislerinin enerji ihtiyacını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda Batman şehir merkezinin ve çevredeki petrol sahalarının elektrifikasyonunu da desteklemiştir. Ancak zamanla bölgedeki enerji talebinin artması, mevcut santral kapasitesinin yetersiz kalmasına neden olmuş ve Batman termik santralinin genişletilmesi gündeme gelmiştir. İlk aşamada mevcut buhar türbinlerine benzer türbinlerin eklenmesi planlanmış, ancak Keban Hidroelektrik Santrali'nden bölgeye elektrik iletileceği öngörülerek bu plandan vazgeçilmiş ve daha modern gaz türbinlerinin kurulmasına karar verilmiştir.

Batman Rafinerisi'nin ekonomik ve endüstriyel katkıları kadar toplumsal etkileri de dikkate değerdir. Rafineri, bölgedeki iş gücü piyasasını dönüştürerek yerel halka istihdam olanakları sağlamış ve böylece sosyal ve ekonomik kalkınmayı hızlandırmıştır. Batman'ın Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde önemli bir sanayi ve ticaret merkezi hâline gelmesinde rafinerinin katkısı belirleyici olmuştur. Nitelikli iş gücüne duyulan ihtiyacı karşılamak amacıyla düzenlenen eğitim programları, yalnızca Batman'da değil, Türkiye genelinde rafineri sektörünün gelişimine de katkı sunmuştur. Burada yetişen uzmanlar ve teknik personel, ülkenin farklı rafinerilerinde görev alarak sektörün modernizasyonunda ve yaygınlaşmasında kritik roller üstlenmiştir.

TPAO'nun Batman'daki faaliyetleri, bölge ekonomisinin petrol sektörüne dayalı olarak çeşitlenmesini sağlamış ve bu durum, yerel halkın yaşam standartlarını yükseltmiştir. Ayrıca, enerji altyapısının geliştirilmesi yalnızca sanayi sektörünü değil, tarım ve hizmet sektörlerini de destekleyerek bölgesel kalkınmaya önemli katkılar sunmuştur. Batman Rafinerisi'nin bu etkisi, TPAO'nun daha geniş kapsamlı toplumsal sorumluluk anlayışının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Kurumun altyapıyı güçlendirme, istihdam yaratma ve yerel halkın eğitime katkı sağlama yönündeki çok

boyutlu girişimleri, ekonomik faydanın ötesinde toplumsal gelişimi hızlandırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede Batman Rafinerisi, yalnızca Türkiye'nin rafineri sanayisindeki öncü konumuyla değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma ve toplumsal dönüşüm açısından sunduğu model ile de önemli bir örnek teşkil etmektedir (TPAO, 1969, s. 79-80).

1950'li yıllar, Türkiye'de petrol sektörünün hızla geliştiği ve özellikle Batman gibi yeni keşfedilen petrol bölgelerinin ekonomik ve sosyal açıdan önemli bir dönüşüm yaşadığı bir dönemdir. Bu süreçte, TPAO, ülkenin petrol arama, üretim ve taşıma faaliyetlerini yürüten temel kuruluş olarak sahada etkin bir rol üstlenmiştir. Ancak, petrol üretiminden elde edilen gelirlerin yerel yönetimlere aktarılması ve bu kaynakların bölgesel kalkınmada kullanılması konusunda çeşitli hukuki ve idari sorunlar ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda, Batman Belediyesi, petrol üretimi ve nakliyesinden doğan yasal rüsum hakkını tahsil edemediği gerekçesiyle 1958 yılında TPAO aleyhine Danıştay'da dava açmıştır. Bu gelişme, Batman'ın Türkiye'nin hızla büyüyen stratejik bir petrol merkezi hâline gelmesiyle birlikte, yerel yönetimlerin gelir haklarına ilişkin karşılaştığı hukuki ve idari sorunları gündeme getirmiştir.

Dönemin Batman Belediye Başkanı Sait Ramanlı, yaptığı açıklamada, yürürlükteki mevzuata rağmen TPAO'nun belediyeye ödeme yapmaktan kaçındığını iddia etmiştir. Başkan Ramanlı, belediyenin alacakları arasında yer alan ve 2 milyon lirayı aşan borç tutarının hâlâ ödenmediğini, bu durumun belediyenin mali yapısını zayıflattığını belirtmiştir. TPAO'nun ödemelerde tereddüt göstermesi nedeniyle belediyenin hukuki yollara başvurma kararı aldığını ifade etmiştir.

Bu dava, dönemin yerel yönetimleri ile kamuya ait ekonomik kuruluşlar arasındaki mali ilişkilerin düzenlenmesi ve petrol gelirlerinin dağılımında yaşanan sorunlar açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Batman Belediyesi'nin TPAO'ya karşı açtığı dava, petrol faaliyetlerinden doğan gelirlerin yerel kalkınmaya katkısının artırılması yönündeki taleplerin hukuki zeminde nasıl ele alındığını göstermesi bakımından dikkate değerdir (Milliyet, 7 Aralık 1958, s. 5).

1960'lı yıllarda Siirt'in Raman ve Garzan bölgelerinde yoğunlaşan petrol faaliyetleri, Türkiye'nin petrol üretiminde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu süreçte, gazeteci Ömer Sami Coşar'ın Milliyet gazetesinde yayımlanan yazı dizisi, petrolün bölge halkı üzerindeki etkilerini ve toplumsal dönüşümü detaylı bir şekilde ele almıştır. Coşar'ın gözlemlerine göre, Raman Dağı'nda bir yandan modern petrol üretim

tesisleri kurulurken, diğer yandan mağara evlerinde yaşamaya devam eden köylüler, bölgedeki sosyoekonomik eşitsizlikleri gözler önüne sermekteydi. TPAO'ya ait modern petrol tesislerinde mühendisler, teknisyenler ve işçiler için sinema salonları, kaloriferli lojmanlar ve çeşitli sosyal donatılar bulunurken, Suçeken (Şikeftan) köyü gibi çevredeki yerleşimlerde yaşayan halk temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanıyordu. Petrol kamplarında çalışan işçilerin ise asgari ücret artışı ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi yönündeki talepleri gündeme gelmekteydi.

Petrolün bölgesel etkileri sadece ekonomik kazanımlarla sınırlı kalmamış, toplumsal yapıda da önemli değişimlere yol açmıştır. Garzan sahasında çalışan işçilerin aktardığına göre, bölgede günlük petrol üretimi 9.000 varile ulaşarak Türkiye'nin toplam petrol ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılamıştır. Bunun yanı sıra, petrol sahalarında görev yapan mühendis ve teknisyenlerin tamamen yerli kadrolardan oluşması dikkat çekici bir gelişme olarak öne çıkmıştır. Bu kadroların yaş ortalamasının 28 olması, genç kuşakların enerji sektöründe aktif roller üstlendiğini göstermektedir.

Coşar, bu dönüşümü, “modernizasyonun ve geri kalmışlığın aynı coğrafyada iç içe geçtiği bir gerçeklik” olarak tanımlamaktadır. Bir tarafta petrol sahalarında çalışan uzmanlar ve işçiler modern tesislerde faaliyet gösterirken, diğer tarafta mağaralarda yaşamını sürdüren köylüler, ekonomik dönüşümün bölgesel kalkınmaya eşit şekilde yansımadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, petrol üretimi yalnızca ekonomik bir faaliyet olmanın ötesine geçerek bölgesel kalkınmaya yönelik katkılar sağlamıştır. Batman Rafinerisi'nin tam kapasiteyle çalışmaya başlamasıyla birlikte, ham petrolün boru hatlarıyla Akdeniz rafinerilerine taşınması planlanmış; bu süreçle döviz tasarrufu sağlanması ve yeni istihdam alanları oluşturulması hedeflenmiştir.

Coşar, bu süreci şu sözlerle özetlemiştir: “Mağaralardan kurtulmak, sanayimize can vermek, daha iyi bir hayat kurmak mümkün olabilir.” Bölge halkı için petrol, yalnızca bir enerji kaynağı değil, aynı zamanda geleceğe dair umutların bir simgesi hâline gelmiştir. Coşar'ın aktardığı anekdotlara göre, halkın petrolü “kara su” olarak adlandırarak ona bir kurtuluş vesilesi atfetmesi, bu bağlamda anlamlıdır. Özellikle Kurtalan bölgesindeki yeni kuyuların açılması, Türkiye'de ilk kez bir petrol sahasında kuyuların kendi basıncıyla petrol fışkırtması ve bölgedeki rezervlerin büyüklüğü, enerji sektörünün dinamiklerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu gözlemler, Güneydoğu Anadolu'nun sosyoekonomik yapısında petrolün oynadığı kilit rolü açıkça ortaya koymaktadır. Petrol kamplarında sağlanan teknik ve sosyal imkânlar kısa vadede bölge

halkının yaşam koşullarına doğrudan yansımamış olsa da, uzun vadede bölgesel kalkınma açısından büyük bir potansiyel barındırmaktadır (Milliyet, 17-18 Aralık 1961, s. 1-5).

TPAO, kurulduğu 1954 yılından itibaren yürüttüğü petrol arama, üretim ve rafinaj faaliyetleriyle yalnızca Türkiye'nin enerji arz güvenliğini güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda özellikle Batman ve çevresinde önemli sosyoekonomik dönüşümlere de öncülük etmiştir. Batman Rafinerisi'nin kurulması, yerli petrol kaynaklarının etkin şekilde değerlendirilmesini sağlayarak ülkenin dışa bağımlılığını azaltmış, bununla birlikte bölgesel sanayileşme sürecine ivme kazandırmıştır. Petrol sektörüne dayalı ekonomik büyüme, Batman ve çevresindeki iş gücü piyasasında köklü değişimlere yol açmış, nitelikli iş gücüne duyulan ihtiyaç nedeniyle eğitim ve teknik kapasite artırıcı programlar hayata geçirilmiştir. TPAO'nun petrol sahalarında oluşturduğu modern yaşam alanları, bölgede altyapı gelişimini teşvik etmiş, özellikle elektrik üretimi ve dağıtımı konusunda önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, bölgedeki hızlı sanayileşmeye rağmen sosyoekonomik gelişimin tüm kesimlere eşit şekilde yansımadağı gözlemlenmiştir. Nitekim gazeteci Ömer Sami Coşar'ın yaptığı gözlemler, petrol sahalarında çalışan mühendisler ve işçiler için sağlanan modern olanakların, aynı bölgedeki kırsal nüfus tarafından erişilebilir olmadığını ortaya koymuştur. Ancak uzun vadede, petrol sektörünün gelişimi, Batman ve çevresini Türkiye'nin önemli sanayi ve ticaret merkezlerinden biri haline getirmiş, ulaşım, enerji ve hizmet sektörlerini doğrudan etkileyerek bölgesel kalkınmaya katkı sağlamıştır. TPAO'nun faaliyetleri, yalnızca ekonomik getiri sağlamaya yönelik değil, aynı zamanda altyapı güçlendirme, istihdam yaratma ve yerel halkın sosyoekonomik refahını artırma gibi çok boyutlu bir dönüşüm sürecinin temelini oluşturmuş, böylece Türkiye'de petrol sanayisinin gelişimi ile bölgesel kalkınma arasında güçlü bir bağ kurulmasına vesile olmuştur.

6. SONUÇ

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin petrol politikalarının temel amacı, ülkenin petrol potansiyelini belirlemek ve olası rezervleri tespit etmektir. Bu doğrultuda, hükümetler sistemli bir arama süreci başlatmış ve bu süreçte yabancı uzmanlar ile jeologların katkılarıyla bilimsel araştırmalar yürütmeyi hedeflemiştir. Türkiye'de petrol arama çalışmaları, Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından başlamış olup, henüz kurumsal bir yapı oluşturulmadan devlet öncülüğünde ilk girişimler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, 1925 yılında Lüksemburglu jeolog Dr. Michel Lucius ile iki yıllık bir sözleşme imzalanmış ve Türkiye'deki petrol potansiyelinin belirlenmesine yönelik ön incelemeler başlatılmıştır. Dr. Lucius, yürüttüğü araştırmalar neticesinde elde ettiği bulguları bir rapor hâlinde İktisat Vekâleti Maden Umum Müdürlüğü'ne sunmuştur. Bu rapor, Cumhuriyet döneminde petrol konusunda hazırlanan ilk bilimsel belge niteliğini taşıyarak, ilerleyen yıllarda gerçekleştirilecek petrol arama faaliyetlerine önemli bir referans kaynağı oluşturmıştır.

Cumhuriyet döneminde petrol sektörüne yönelik ilk yasal düzenleme ise 24 Mart 1926 tarihinde kabul edilen 792 sayılı Petrol Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. Romanya Petrol Kanunu esas alınarak hazırlanan bu yasa, büyük ölçüde devletçi bir yaklaşım benimsemiş ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde petrol arama ve üretme yetkisini tamamen hükümete bırakmıştır. Bu çerçevede, özel sektör ve yabancı sermayeye petrol alanında herhangi bir faaliyet imkânı tanınmamış, böylece devletin petrol kaynakları üzerindeki kontrolü mutlak bir şekilde tesis edilmiştir. 792 sayılı Petrol Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından, petrol sektöründe kamu eliyle yürütülen faaliyetlerin kurumsal yapısı şekillenmeye başlamıştır. Özellikle kısa ömürlü Petrol Arama ve İşletme İdaresi deneyimi, Türkiye'de arama ve üretim faaliyetlerinin kurumsallaşmasına yönelik ilk girişimlerden biri olmuştur. Bununla birlikte, petrol sektörünün farklı alt dallarında faaliyet gösteren diğer kamu kuruluşları da bu dönemde önem kazanmıştır. MTA Enstitüsü petrol arama çalışmalarında etkin bir rol üstlenirken, II. Dünya Savaşı koşullarında kurulan Petrol Ofisi, daha çok dağıtım ve pazarlama alanında faaliyet göstermiş ve ağırlıklı olarak askerî ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir yapılanma içinde olmuştur.

Bu çerçevede, Türkiye'nin erken dönem petrol politikası, sınırlı arama ve üretim faaliyetlerinin yanı sıra, savaş döneminin zorunlulukları doğrultusunda şekillenmiş ve

özellikle dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik önlemler ön plana çıkmıştır. Ancak, gerek teknik yetersizlikler gerekse sermaye eksikliği nedeniyle, petrol sektöründe istenilen ilerleme sağlanamamış ve kapsamlı bir petrol politikası oluşturulması ancak sonraki yıllarda mümkün olmuştur. 792 sayılı Petrol Kanunu, 1954 yılına kadar Türkiye'deki petrol faaliyetlerini düzenleyen temel mevzuat olarak yürürlükte kalmış ve bu süreçte ülkenin petrol politikaları büyük ölçüde devlet eliyle şekillendirilmiştir. Ancak, petrol arama ve üretimi yüksek sermaye gerektiren ve ileri teknolojiye dayalı bir alan olduğundan, devletin bu sektörde tek başına etkin bir varlık göstermesi mümkün olmamıştır. Bu nedenle, özellikle 1950'li yıllara gelindiğinde, yabancı sermayenin Türkiye'ye çekilmesi ve petrol sektörünün uluslararası yatırımcılar için cazip hale getirilmesi yönünde yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur.

12 Kasım 1952 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi, Türkiye'nin petrol politikası açısından önemli bir dönüm noktası niteliğindedir. Bu kararname, dönemin petrol sektörüne yönelik düzenlemeleri çerçevesinde, petrol arama ve işletme faaliyetlerinin yürütülmesine ilişkin yeni hukuki ve idari çerçeveyi belirlemiştir. Özellikle, petrol arama faaliyetlerinin genişletilmesi, teknik kapasitenin artırılması ve yabancı yatırımcıların Türkiye'de faaliyet göstermesine yönelik belirli düzenlemelerin oluşturulması açısından kritik bir adım olmuştur.

Bu kararname, Türkiye'de petrol sektöründe devletin rolünü ve özel sektörle olan ilişkisini yeniden şekillendirme yönünde bir yaklaşım sergilemiştir. Özellikle, devlet eliyle yürütülen petrol arama ve üretim faaliyetlerinin daha etkin bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiş, aynı zamanda özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi için belirli adımlar atılmıştır. Kararname, sonraki yıllarda yürürlüğe girecek olan 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun hazırlık sürecinde de önemli bir referans noktası olmuş ve Türkiye'nin petrol politikalarının yeniden yapılandırılmasına katkı sağlamıştır.

Bu çerçevede, 12 Kasım 1952 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi, Türkiye'nin petrol sektöründe liberal ve yatırım dostu politikaların benimsenmesi sürecinin başlangıcını oluşturarak, Demokrat Parti dönemindeki petrol politikalarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

1954 yılına kadar Türkiye'de petrol arama ve üretim faaliyetleri devlet eliyle yürütülmüş olup, bu süreçte özellikle Raman ve Garzan sahalarında ekonomik değere sahip petrol yatakları keşfedilmiştir. Ancak, petrol endüstrisinin sermaye yoğun ve ileri teknoloji gerektiren bir sektör olması nedeniyle, Türkiye bu alanda çeşitli yapısal ve finansal kısıtlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle, sermaye eksikliği, teknik

donanım ve malzeme yetersizliği ile nitelikli insan kaynağının sınırlı olması, Türkiye’yi dışa bağımlı hâle getirmiştir. Bu durum, keşfedilen petrol sahalarının etkin bir şekilde işletilmesini ve ülke ekonomisine kazandırılmasını geciktiren temel etkenlerden biri olmuştur.

Bu çerçevede, Demokrat Parti hükümeti, petrol sektöründe yaşanan yapısal sorunları aşmak ve üretimi hızlandırmak amacıyla yabancı sermayenin Türkiye’ye çekilmesini kaçınılmaz bir seçenek olarak değerlendirmiştir. 1954 yılında yürürlüğe giren 6326 Sayılı Petrol Kanunu, bu doğrultuda hazırlanmış ve yabancı yatırımcıların Türkiye’de petrol arama ve üretim faaliyetlerine katılımını teşvik edecek hukuki düzenlemeleri içermiştir. Kanunun temel hedefi, özel sektör yatırımlarını destekleyerek, Türkiye’nin petrol potansiyelini daha etkin bir şekilde değerlendirmek ve teknik kapasitesini güçlendirmek olmuştur.

Amerikan hükümetinin önerisi doğrultusunda, İsrail Petrol Kanunu’nun hazırlanmasında rol almış olan hukukçu ve jeolog Max Ball tarafından tasarlanan 6326 Sayılı Kanun, 7 Mart 1954 tarihinde kabul edilerek 16 Mart 1954 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Kanunun temel amacı, Türkiye’nin petrol kaynaklarının özel teşebbüs ve yatırımlar yoluyla hızlı, kesintisiz ve etkin bir şekilde geliştirilmesini sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu düzenleme, önceki 792 sayılı Kanun’dan farklı olarak, devletin doğrudan müdahalesini sınırlandıran ve özel sektör odaklı bir yapıyı benimseyen bir anlayışı ortaya koymuştur. İlk yıllarda yabancı büyük şirketlerin ilgisini çekmesine karşın, Türkiye’nin İran ve Irak kadar zengin petrol rezervlerine sahip olmadığı yönündeki değerlendirmeler sonucunda bu şirketlerin faaliyetlerini azaltmaları veya sonlandırmaları, beklenen petrol üretim seviyelerine ulaşılmasını engellemiştir. Dolayısıyla, 6326 Sayılı Kanun ile başlatılan yeni dönemde özel sermaye yatırımları teşvik edilmiş olmakla birlikte, Türkiye’nin sınırlı petrol rezervleri nedeniyle Orta Doğu ülkelerindeki gibi büyük ölçekli üretim kapasitesine erişilememiştir.

6326 Sayılı Petrol Kanunu, Türkiye’nin petrol politikaları tarihinde hem hukuki hem de siyasal bakımdan önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bu yasanın TBMM gündemine geldiği 1954 yılı, yalnızca teknik bir düzenlemenin değil, aynı zamanda kalkınma modeli, ekonomik bağımsızlık anlayışı ve uluslararası sermaye ilişkilerinin tartışıldığı bir dönem olmuştur. Yasa etrafında şekillenen tartışmalar, özellikle DP ve CHP arasında ciddi ideolojik ayrımları gün yüzüne çıkarmıştır. CHP, söz konusu kanunu “kapitülasyonlara benzer bir içerik taşıdığı” gerekçesiyle eleştirirken, DP bu düzenlemenin çağdaş enerji politikalarının gereği olduğunu savunmuştur.

CHP, 6326 Sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesiyle birlikte, yabancı petrol şirketlerine geniş yetkiler ve ekonomik ayrıcalıklar tanıdığını iddia etmiş; bunun Türkiye'nin ekonomik ve siyasal egemenliğini zedeleyeceği görüşünü dile getirmiştir. Parti lideri İsmet İnönü, söz konusu yasayı "yeni türden bir kapitülasyon" olarak nitelendirmiş ve bu eleştirisini hem Meclis kürsüsünde hem de seçim meydanlarında sıklıkla dile getirmiştir. CHP'ye göre, özellikle yasanın 136. maddesinde yer alan ve petrol ruhsatı sahiplerinin onayı olmadan Petrol Kanunu'nda değişiklik yapılamayacağını öngören hüküm, yasama yetkisinin devredilmesi anlamına gelmekteydi. Bu da, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini kısıtlayan, anayasal bakımdan sorunlu bir yaklaşım olarak görülmüştür.

Buna karşın Demokrat Parti, CHP'nin söz konusu eleştirilerini siyasi ve ideolojik kaygılarla temellendirilmiş abartılı yorumlar olarak değerlendirmiştir. DP'ye göre, Türkiye'nin kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi, özellikle enerji gibi yüksek sermaye gerektiren sektörlerde özel ve yabancı sermayeye açık, ancak kamu denetimi altında işleyen bir modele geçilmesiyle mümkün olabilecekti. Bu anlayış çerçevesinde hazırlanan 6326 Sayılı Petrol Kanunu, hem yatırım ortamını iyileştirmiş hem de uluslararası enerji piyasalarıyla entegrasyonu hızlandırmıştır. DP'nin savunmasında öne çıkan bir diğer husus da, kanunun hemen ardından kurulan TPAO aracılığıyla, devletin enerji politikalarında merkezi bir aktör hâline getirilmesidir. TPAO, sadece bir işletme şirketi değil; aynı zamanda Türkiye'nin enerji bağımsızlığı yönünde geliştirdiği kurumsal refleksin bir ürünü olmuştur.

Sonuç olarak, CHP'nin "kapitülasyon" benzetmesi, dönemin siyasal koşulları ve dış sermayeye dair tarihsel hassasiyetler dikkate alındığında anlaşılabilir bir eleştiridir. Ancak zaman içerisinde 6326 Sayılı Kanun'un Türkiye'nin petrol sektörünün kurumsallaşması, teknik altyapısının gelişmesi ve enerji politikalarının millileştirilmesi açısından olumlu sonuçlar doğurduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu yasa, dışa bağımlılığı artıran değil; uzun vadeli enerji bağımsızlığına giden yolda kurumsal ve hukuki zemini oluşturan bir reform olarak değerlendirilmelidir.

Demokrat Parti dönemi, Türkiye'nin ekonomik kalkınma hedefleri doğrultusunda enerji politikalarının yeniden şekillendiği ve özellikle petrol sektöründe yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu bağlamda, 1954 yılında yürürlüğe giren 6327 Sayılı Kanun ile TPAO kurulması, ülkenin petrol politikalarının kurumsal bir zemine oturtulmasını sağlamış ve sektörde devletin rolünü güçlendirmiştir. Daha önce MTA Enstitüsü tarafından yürütülen petrol arama ve üretim faaliyetleri, bu düzenleme ile

büyük ölçüde TPAO'ya devredilmiş, böylece petrol sektörüne odaklanan uzmanlaşmış bir kamu kuruluşu oluşturulmuştur. Bu gelişme, Demokrat Parti hükümetinin petrol sektörünü stratejik bir alan olarak değerlendirdiğini ve devlet eliyle daha etkin bir şekilde yönetmeyi amaçladığını göstermektedir.

TPAO'nun kurulması, Demokrat Parti'nin petrol politikalarındaki temel yaklaşımlarından biri olan özel sektör ve yabancı sermayenin petrol arama ve işletme süreçlerine dâhil edilmesini sağlayan 6326 Sayılı Petrol Kanunu ile birlikte ele alınmalıdır. Zira bu dönemde devlet, petrol sektöründe doğrudan üretici olmanın ötesinde, yatırım ortamını genişleterek sektörün gelişimini hızlandırmayı hedeflemiştir. MTA tarafından daha önce keşfedilen petrol sahalarının TPAO'ya devri, petrol arama ve üretim faaliyetlerinin daha merkezi ve verimli bir biçimde yürütülmesine imkân tanırken, devletin bu alandaki düzenleyici rolünü daha da güçlendirmiştir.

Öte yandan, TPAO'nun teşkilatlanması ve faaliyetlerinin başlaması, Türkiye'nin enerji arz güvenliğini artırma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Batman ve çevresinde yürütülen çalışmalar neticesinde, 1955 yılında Batman Rafinerisi'nin faaliyete geçirilmesi, yalnızca petrol üretimini değil, aynı zamanda bölgesel kalkınmayı da hızlandırmıştır. Rafineri ile birlikte inşa edilen lojmanlar, eğitim kurumları, sağlık tesisleri ve sanayi altyapısı, Batman'ın sanayi ve teknoloji açısından önemli bir merkez hâline gelmesine zemin hazırlamış, böylece petrol sektörünün yerel ekonomi üzerindeki olumlu etkileri somut bir şekilde gözlemlenmiştir.

Demokrat Parti döneminde uygulamaya konulan petrol politikaları, Türkiye'nin enerji alanındaki yapısal dönüşümünü başlatan önemli bir kalkınma hamlesi olarak değerlendirilebilir. 6326 Sayılı Petrol Kanunu ile yasal çerçeve güçlendirilmiş, TPAO'nun kurulmasıyla birlikte devlet, petrol sektöründe aktif ve kurumsal bir aktör hâline gelmiştir. Bu düzenlemeler, bir yandan yabancı sermaye ile iş birliğine olanak tanırken, diğer yandan millî enerji kapasitesinin gelişmesini mümkün kılmıştır.

TPAO'nun yürüttüğü arama, sondaj, üretim ve rafinaj faaliyetleri, Türkiye'nin petrol alanında daha bağımsız bir konum elde etmesini sağlamış; Batman Rafinerisi gibi yatırımlar ise bölgesel kalkınmayı destekleyerek petrol politikalarının sosyal boyutunu da görünür kılmıştır. Bu süreçte, teknik kadro yetiştirilmiş, enerji alanında kurumsal uzmanlık oluşmuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Demokrat Parti'nin bu dönemde attığı kurumsal ve mevzuat temelli adımlar, Türkiye'nin uzun vadeli enerji güvenliğini sağlama, dışa bağımlılığı azaltma ve doğal kaynaklarını etkin değerlendirme yönündeki

abalarına önemli bir zemin hazırlamıştır. Bu politika yaklaşımı, hem ekonomik kalkınmaya hem de enerji alanında kurumsallaşmaya önemli katkılar sunmuştur.

KAYNAKÇA

50. *Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları*, (1973). Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Acun, N. (1949). *Dünya Petrol Tarihi ve Türk Petrolü*, Şaka Matbaası, İstanbul.
- Acun, N. (1968). Beyaz Elmas: Petrol Dünya Petrol Tarihçesine Kısa Bir Bakış, *Barış Dergisi*, Sayı: 73, 32-37.
- Akandere, O. (1998). *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Akbulut, G. (2012). Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Gerçekleşmeyen Demiryolu Projeleri ve Etkileri (1876-1939), *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 1 (1), 226-257.
- Akcan, S. ve İdem, T. (2023). *Batman ve Petrol Tarihi, Batman'da Petrolün Bulunması, Kente Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Etkileri (1940-1970)*, Sonçağ Akademi, Ankara.
- Akkor, M. (2017). II. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2), 1-17.
- Akkuş, T. (2023). Doğal Afetlerin Toplumsal Tarihe Etkileri Üzerine Yerel Bir Örnek: 1931-1941 Döneminde Edirne ve Çevresindeki Taşkınlar ve Sonuçları, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(44), 69-96.
- Akpınar, D. ve Altınbilek, S. (2015). Pulk-Balıkli (Çayırli-Erzincan) Petrol Sahasının Tarihi Süreci, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VIII (I), 35-50.
- Aktaş, Z. (2023). Türkiye'de Yabancı Sermayenin Teşvik Edilmesinde ABD Etkisi (1945-1955), *Asya Akademik Sosyal Araştırmalar*, (23), 53-64.
- Albayrak, M. (2004). Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasının Hazırladığı İlk Raporun (1951), Demokrat Parti Hükümetlerinin Politikalarına Etkileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20(58), 129-167.
- Alkin, E. (2010). *Kurumlarla Yakın Ekonomi Tarihi, İstanbul Ticaret Odası*, İstanbul.
- Anadolu Tasfiyehanesi A.Ş. (2025, 2 Ocak). Kurumsal. Erişim Adresi: <https://www.atasterminal.com/>
- Arcayürek, C. (1985). *Yeni İktidar, Yeni Dönem 1951- 1954*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Arı, M. Ş. (2024). Kişisel Görüşme, 7 Aralık 2024

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1997). 3 cilt, 5.basım *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi.*
- Avcıoğlu, D. (1996). *Türkiye'nin Düzeni-Dün Bugün-Yarın, İkinci Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Aydın, A. (1990). *Musul Meselesinin Doğuşu, Gelişimi ve Çözümü*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Batzell, E.E. (1958). Observations On The Turkish Petroleum Law, *Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*, 8 (8), 119-127.
- Baytal, Y. (2007). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957), *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (40), 545-567.
- Baytal, Y. (2015). Lozan Barış Antlaşmasının Türkiye'deki Yansımaları, *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Cilt-II*, (13-15 Kasım 2013, Ankara), Yayına Hazırlayanlar: Duygu Türker - Murat Saygın, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 963-994.
- Baz, M. (2019). Osmanlı Devleti Petrol İşletmeciliği: Erzincan / Pülk Örneği, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, (26-28 Eylül 2019) Bildiriler Kitabı*, Cilt 2, 372-687.
- Belenli T. (2022, 1 Ağustos). Marshall Planı ABD kaynaklı ekonomik kalkınma planı. Erişim Adresi: https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/252/Marshall_Planı
- Birand, M.A. Dündar, C. Çaplı, B. (1991). *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Boratav, K. (1974). *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Bostan, İ. (1990). Osmanlı Topraklarında Petrolün Bulunuşu ve İskenderun'da İlk Petrol İşletme Çalışmaları, *Coğrafya Araştırmaları*, 1 (2), 129-135.
- Bozdağ, İ., (1958). *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Can, B.B. (2001). Suya Düşen Bir 'Tatlı Hayal': Şarki Anadolu Demiryolları (Chester) Projesi (1922-23), *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırma Dergisi*, (11), 165-204.
- Can, B.B. (2010). *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Canarino, (2024, 31 Ağustos). Dalgakıran Hasan Kamil. Erişim Adresi: <https://fenerbahcetarihi.org/2024/08/dalgakiran-hasan-kamil-2/>

- Çetin, B. ve Barış, S. ve Saroğlu, S. (2011). Türkiye’de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 123-150.
- Çoban Karabulut, P. (2015). Musul Sorunu: 1914-1926, *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 328-349.
- Çoban, M. K. (2005) *Dünden bugüne Türkiye Cumhuriyeti’nde Petrol Aramaları ve Dünyadaki Yönelimler*, Aydoğdu Ofset, Ankara.
- Dağlı, N. ve Aktürk, B. (1988). *Hükümetler ve Programları 1960-1980*, TBMM Kütüphane- Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü, Yayın No: 12, Ankara.
- Demir, Ö. (2017). *Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank’ın Rolü*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.
- Demirer, M. A. (2010). *Amerikalı Chester’in Yapamadığını Atatürk’ün Çetinkaya’sı Yaptı, Lozan’da Petrol Kavgası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Demirmen, F. (2004). Lozan’da Petrol: Tarihten Bir Sayfa, *TPJD Bülteni*, 16 (2), 71-79.
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı*. (1952). Güneş Matbaacılık T.A.O., Ankara, s.66.
- Dik, E. (2008). 1948: Marshall Planıyla “Hür Dünya ” ya Giriş, Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940 – 1949, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (Editör: Birgül Ayman Güler) *Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi*: 3, 947-1061.
- Dikilitaş O. S. (2007). *Demokrat Parti Hükümetlerinin Sosyo-Ekonomik Alandaki İcraatları (1950-1960)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. T. C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı, Konya.
- Duman, S. (2015). Lozan’da Musul Sorunu, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları – I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu(13-15 Kasım 2013, Ankara), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, 309-325.
- Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2004)*, (2004). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu: 17, Ankara.
- Ediger, V.Ş. (2007). *Enerji Ekonomi- Politikası Perspektifinden Osmanlı’da Neft ve Petrol*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Egeran, N. (1949). Raman Petrolü, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, (39), 7-9.
- Egeran, N. (1951). Güney-Doğu Türkiye’de Mevcut Petrol Sahaları Hakkında, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, (41), 53-58.

- Eğilmez, A. (2007). Çökertilen Petrol Sektörü, *Elektrik Mühendisleri Odası Enerji Toplumsal Haber ve Araştırma Dergisi*, 12-13.
- Elmacı, İ. (2013). *Cumhuriyet Dönemi Teknoloji Tarihi (İlaç, Petrol, Kimyevi Gübre Teknolojileri)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe (Bilim Tarihi) Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Emiroğlu, A. ve Koçyiğit, N. ve Kesici, S. (2012). Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar, *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (8), 73-92.
- Encyclopedia.com. (2024, 24 Ekim). Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı. Erişim Adresi: <https://www.encyclopedia.com/books/politics-and-business-magazines/turkiye-petrolled-anonim-ortakli>
- Encyclopedia.com. (2025, 5 Mayıs). Caltex Petroleum Corporation. Erişim Adresi: <https://www.encyclopedia.com/books/politics-and-business-magazines/caltex-petroleum-corporation>
- Enerji Özel İhtisas Komisyonu Petrol ve Petrol Mahsulleri Grubu Raporu E-2, (1962). *TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı*, Yayın No: DPT 29, -ÖİK: 9 Ankara.
- Engdahl, W. (2008). *Petrol, Para, İktidar, Anglo-Amerikan Politikası ve Yeni Dünya Düzeni*, Alfa Yayınları, Çeviren: Ertuğrul Bilal, İstanbul.
- Erhan, Ç. (1996). Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51 (1), 275-281.
- Erim, N. (1946). Milletlerarası Daimî Adalet Divanı ve Türkiye II Musul Meselesi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 328-343.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt -1 (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara.
- Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 377-397.
- Ertuna, Ö. (2004). 1923'ten Bugüne Türkiye Ekonomisi ve 2023'e Doğru Hedefler, *Muhasebe ve Finansman Öğretim Üyeleri Bilim ve Araştırma Derneği Muhasebe ve Finans Dergisi*, (21), 6-17.

- Ete, M. (1954). İktisadi ve Mali Sahada Seçimde Bahis Mevzuu Edilen Meseleler, *Akis Dergisi*, 15 Mayıs 1954, 16.
- Evliya Ç. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - Isfahan - Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van* (4. Kitap, 1. Cilt), Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Foreign Relations of the United States, 1952-1954*, (1988). *Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean. Volume VIII*, Editor in Chief: William Z. Slany, Department of State Washington Publication, Office Of The Historian, Bureau Of Public Affairs.
- Geçikli, R. M. (2014). *Menderes Hükümetleri Dönemi Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri (1950-1960)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. T.C. Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum.
- Göker, H. (1967). Petrolün Tasfiyesi ve Türkiye’de Rafinaj Sanayii, *Kimya Mühendisliği Mecmuası*, Yıl:6, 3 (24), 5-8.
- Göksu, E. (1966). *Türkiye’de Petrol*, İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi, Kâğıt ve Basım İşleri Anonim Şirketi, İstanbul.
- Gönlübol, M. (1987). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Görgeç, İ. (2022). Büyük Devletlerin Ortadoğu’da Demiryolu ve Petrol Politikası, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 11 (2), 161-189.
- Gül, O. K ve Doğan, M. (2020). Cumhuriyet Döneminde Yurt Dışına Öğrenci Gönderme Faaliyetleri ve “Talha Sabuncu” Örneği, *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8 (24), 232-254.
- Gümrah, F. (1989). Petrol Oluşumu, Üretimi ve Kullanımı, *Bilim ve Teknik, TÜBİTAK, Ocak Sayısı*, 15-19.
- Gümüş, Ö. Altan, Y. (1995). *Petrolün Tarihçesi ve Türkiye’de Açılan Petrol Kuyuları*, Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Günaydın, E. (2012) *Türkiye Akaryakıt Piyasası’nın Örnek Ülkeler İle Karşılaştırılması ve Türkiye İçin Öneriler*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Günaydın, E. (2024) Batman’a Emegi Geçmiş Bir İsim; Hüsnü Feridun Albayoglu, *Batman Sonsöz Gazetesi*, 24 Haziran 2024.
- Güneşi, O. O. (1983). *Petrol ve Petrol Ürünleri Sanayii Gelişim Eğilimleri*, [Uzmanlık Tezi]. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Koordinasyon Başkanlığı, Teknik ve Tahlil Daire Başkanlığı, Ankara.

- Güneş, O. (2023). *Türkiye’de Petrol Politikasının Değişiminin İncelenmesi*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Türkiye Cumhuriyeti, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, Ankara.
- Gürel, M. (1980). Enerji-Petrol ve Türkiye, 100. Yılda Petrol Faaliyeti, PİGM Dergisi, No: 25, 113-115.
- Haçın, İ. (2014). 1939 Erzincan Büyük Depremi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30, (88), 37-70.
- Harry S. Truman Library, Museum (2024. 27 Haziran) Ball, Max W. Papers. Erişim Adresi: <https://www.trumanlibrary.gov/library/personal-papers/max-w-ball-papers>
- Haytoğlu, E. (2009). Petroleum Exploration Works From Ottoman to Turkish Republic and Batman Refinery (1887-1960), Buletinul Law and Social Sciences Series Petroleum Gas Unuiversity of Ploieşti Vol LXI No 2, s. 156-157.
- Haytoğlu, E. (2019). Türkiye-Romanya İşbirliği ile Kurulan Boğaziçi Rafinerisi (1930-1934) Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu, 4-6 Ekim 2017, *Ankara Araştırma Merkezi Yayınları*, 975-1011.
- Hogan, M. J. (1987). *The Marshall Plan: America, Britain, and the reconstruction of Western Europe, 1947-1952*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Hut, D. (2016). Bağdat Demiryolu ve Petrol Mücadelesi, *Die Bagdadbahn, Ein Umriss deustch-türkischer Beziehungen, M. Florian Hertsch/ Mutlu Er (Hrsq.), Gesammelte Beitrage, Verlag Dr. Kovac Hamburg*, 73-103.
- İşıldak, S. (2020). *Marshall Planı ve Türkiye’de Tarım (1948-1960)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. T.C. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Niğde.
- İdem, T. ve Akcan, S. (2020). Petrolden Doğan Kent: Petrolün Keşfi ve İluh Köyünün Batman Kentine Dönüşümü (1936-1957), *Batman Kent Araştırmaları Editör: Emrullah Türk, Çizgi Yayınevi*, 9-43.
- İnönü Vakfı. (2024, 6 Mart). Raman Dağı’nda Ticari Amaçlı Petrol Üretimi Başladı. Erişim Adresi: www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-3-mart
- İzgi, N. (2014, 22 Haziran) *Batmanı Ve Tpaö ’yu Kuran İlk Kuşağın Son Demleri*. Erişim Adresi: http://www.batmangazetesi.com.tr/haberler_ic-18-16475-BATMANI_VE_TPAO%E2%80%99YU.html
- Kakınç, T.D. (1965). *Bir Damla Kan Bir Damla Petrol-Dünya’da ve Türkiye’de Petrol İçin Gizli Savaş*, Kurul Yayınları, İstanbul.
- Karacan, A. N. (1993). *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

- Kazgan, G. (2006). *Tazminat' tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Keleş, Z. (2002). Musul Meselesi, Türkler Ansiklopedisi, Cumhuriyet, Cilt: 16, *Yeni Türkiye Yayınları*, 1104-1134.
- Kemal, C. (2007). Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, (40), 644-674.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitapevi, 12. Basım, İstanbul.
- Kerimoğlu, H.T. (2020). Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesinin İlk Başvuru Süreci 1908-1912, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX (41), Güz, 415-446.
- Keskin, N. E. (2008). 1940: Savaşa Karşı Ulusal Koruma, Yönetim Zaman Dizini 1940-1949, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (Editör: Birgül Ayman Güler) KAYAUM*, 15-159.
- Keskin, Ö. (2005). *Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Keskin, Ö. (2011). Osmanlı Devletinde Maden Hukukunun Tekâmülü, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (29), 125-148.
- Kısıklı, E. (1999-2003). Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi* (24), 487-526.
- Koç, İ.C. (2000). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, 3 (1), 145-167.
- Kopar, M. (2018). ABD'nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu: Thornburg Raporu (1949-1950), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (61), 306-314.
- Koraltürk, M. (2013). *Enerji Dolu 80 Yıl*, Turcas Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kökyay, F. (2019). *Stratejik Güç Petrol Türkiye'nin Petropolitiği*, Der Yayınları, İstanbul.
- Kuruç B., (1988). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*, Cilt 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:569, Ankara.
- Kuruç, B. (1993). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)*, Cilt 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:580, Ankara.
- Küçük, E. (2018). Milletler Cemiyeti'nin Musul Raporunu Şekillendiren Haritalar, XVIII. Türk Tarih Kongresi Ankara: 1-5 Eylül 2018, IX. Cilt, Türkiye Cumhuriyeti

- Tarihi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, VII Dizi, (35), 217-251.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Lokman, K. (1940). Ramandağ Petrolü, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, (20), 306-311.
- Lokman, K. (1957). Türk Petrol Âleminin Büyük Bir Kaybı, Cevat Eyüp Taşman, (1893-1956), *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, (49), 147-154.
- Lokman, K. (1958) Memleketimizde Petrol Araştırmaları, *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 6 (2), 92-114.
- Lokman, K. (1963). Türkiye Petrol Sondajları, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, (61), 62-74.
- Lokman, K. (1969a). Kürzot Petrol Madeni ve Havalisi, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, (72), 95-101.
- Lokman, K. (1969b). Türkiye'de Petrol Arama Amacıyla Yapılan Jeolojik Etütler, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, (72), 219-246.
- Madureira NL. (2017). Squabbling Sisters: Multinational Companies and Middle East Oil Prices. *Business History Review*, 91(4), 681-706.
- MAPEG, (2022). Maden Ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, 2021 Yılı Sayıştay Denetim Raporu.
- Melek, K. (1983). *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu 1890 – 1926*, Üçdal Neşriyatı, İstanbul.
- Melek, K. (1989). *Türk-İngiliz İlişkileri (1890-1926) ve Musul Petrolleri, Türk Dış Politikasında Sorunlar*, Der Yayınları, İstanbul.
- Meray, S. L. (1969). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Cilt: 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:291, Ankara.
- MTA Esntitüsü Genel Müdürlüğü, (2023, 3 Ekim). Tarihçe, Erişim Adresi: <https://www.mta.gov.tr/v3.0/kurumsal/tarihce>
- Mumcu, U. (1993). *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1926*, Tekin Yayınevi, Ankara.
- Mutaf, A. (2010). Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prodesürü, *History Studies Volume 2* (2), 293-303.
- Nebiler, H. ve Parlar, S. (1996) *Petrolün Ekonomi Politikası (Petropolitik)*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

- Nebiler, H. ve Parlar, S. (1996). *Petrolün Ekonomi Politikası-Petropolitik*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Okumuş, A. (2020). *Ortadoğu'da Petrol: Uluslararası Rekabet, İmtiyazlar ve Antlaşmalar (1890-1928)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. T.C. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bilecik.
- Oran, B. (2009). *1945-1960 Batı Bloğu Ekseninde Türkiye-I, Türk Dış Politikası (1919-1980)*, Cilt I, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Oran, B. (2009). *Türk Dış Politikası- Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar- Cilt: 1, 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (1983). *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Öcal, Y. (2016). *Akdağ Maden-i Hümayunu İşletmesi Örneğinde Osmanlı'da Maden İşletmeleri (1796-1914)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. T.C. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Tokat.
- Öz, E. (2020). *Türkiye'nin Enerji Politikaları (1923-1980)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. T.C. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Nevşehir.
- Öz, H. (2018). *Atatürk Döneminde Madencilik (1923-1938)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Özcan, H. E. (2006). *Fotoğraflarla Ulusal Petrol 1929-1954*, TPAO Arşiv ve Tarih Yayınları, Ankara.
- Özcan, H. E. (2010). *"Biz" TPAO 1954-2006, Bir Döneme Ait Almanak*, Poyraz Ofset, Ankara.
- Özdemir, N. (2006). *Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası (1923-1960)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi), Anabilim Dalı, Ankara.
- Özdemir, S. (1993). *Türk İngiliz İlişkileri (1923-1938)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Özer, K. (1993). Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 123-133.
- Özer, S. (2010). Chester Projesi'nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması, *History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı*, 287--299.
- Öztürk, K. (1998). *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-IX Dönem 1950-1954*, I. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 19, Ankara.

- Pak, S. (2019). *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Marshall Planı'nın Türk Dış Politikasına Bazı Etkileri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı.
- Parlar, S. (2003). *Barbarlığın Kaynağı Petrol*, Anka Yayınları, İstanbul.
- Parsons. (2024, 26 Mayıs). Making History For 80 Year. Erişim Adresi: <https://www.parsons.com/timeline>
- Petrol Ofisi. (2023, 22 Kasım). Tarihçe. Erişim Adresi: <https://www.petrolofisi.com.tr/petrol-ofisi-grubu/tarihce>
- Petrol Raporu*, (1977). IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT 1558-ÖİK:246.
- Petrol ve Doğalgaz Sektör Raporu, (2022). Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı.
- Polatoğlu, M.G. (2017). İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942), *Atatürk Dergisi*, 6 (1), 55-87.
- Sabis, A. İ. (1991) *Harp Hatıralarım- Birinci Dünya Harbi Ali İhsan Sabis-Eski Altıncı ve Birinci Ordu Komutanı Emekli General-Dördüncü Cilt*, Nehir Yayınları, İstanbul.
- Sarıgül, V. (2021). A Short History Of Paleontology In Turkey, Part II: Paleontology In The Republic Of Turkey, *Earth Sciences History*, 40 (1), pp. 202–243.
- Selik, M. (1961) Petrol Kanunu ve Alınan Neticeler, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (02), 47-75.
- Semiz, Y. ve Toplu, G. (2021). Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla Yabancı Uzmanlara Hazırlatılan Örnek İnceleme, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, (4), 114-161.
- Sertel, S. ve Sanyürek, M.B. (2016). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Verdor Raporu, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42), 749-767.
- Sevinç, H. (2021). Atatürk Dönemi Türkiye - Irak İlişkileri, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4 (1), 181-193.
- Siirt İl Yıllığı, (1968). *1967 Siirt İl Yıllığı*, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara.
- Siirt İl Yıllığı, (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Siirt, 1973 İl Yıllığı*, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara.
- Sonyel, S.R. (2006). *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi, Sayı:103, Ankara.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt-I (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara.

- Soysal, M. (1962). Petroldeki Fitiller, *Yön Dergisi*, 1 (16), 4 Nisan, s. 9.
- Soysal, M. (1964). Bu Petrol Bizim, *Yön Haftalık Gazete*, 4 (91), 8.
- Sunkar, M. ve Tonbul, S. (2012). İluh Deresi (Batman) Havzası'nın Jeomorfolojisi, *Coğrafya Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü*, (24), 38-60.
- Şafak T. (2020, 6 Nisan). Muhammed Musaddık ve İran Petrolünün Millîleştirilmesi. Erişim Adresi: <https://iramcenter.org/muhammed-musaddik-ve-iran-petrolunun-mill%C3%AElestirilmesi-39>
- Şahin, S. (2014). *Marshall Planı Ekseninde Türkiye*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Trabzon.
- Şimşek, F. (2010). *Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkisinin Büyüme Bazlı Analizi (1980-2009)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. TC. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Şimşir, B. N. (1990). *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şimşir, B. N. (2005). Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21 (63), 859-916.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2024, 3 Mayıs). Cumhurreisi Celâl Bayar'ın Amerika Birleşik Devletleri Seyahati (1954). Erişim Adresi: <https://filmmirasim.ktb.gov.tr/tr/film/cumhurreisi-cell-bayarn-amerika-birleik-devletleri-seyahati-1954>
- T.C. Resmi Gazete
- Takım, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 67 (2), 157-187.
- Tanrıseven, H. (2005). *Türk Kamu Sektöründe Petrole İlişkin Kararlar Sistemi*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi, Ankara, İdil.
- Taşman, C. E. (1936). Van Gölü Civarında Kürzot Petrolü, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, (5), 41-44.
- Taşman, C. E. (1937) Turkey and Petroleum, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, (3), 13-15.
- Taşman, C. E. (1938). Trakya Jeolojisi Hulâsası İle Trakya Petrol Aramaları Durumu, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, (12), 14-19.

- Taşman, C. E. (1949). Petrolün Türkiye’de Tarihçesi, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, (39), 14-22.
- Taşpınar, H. (2009). *Amerika Birleşik Devletleri’nin Petrol Politikası-Ortadoğu Örneği-(1950-1990)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Denizli.
- Tavukcu, S. (2015). Basra’dan Hazar’a: 100 Yıllık Petrol Hikâyesi-1, *Stratejik Düşünce*, (63), 82-87.
- TBMM Albümü 1920-2010, 2. Cilt -1950-1980* (2010). TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No: 1, Ankara.
- Terzi, A. (1998). Hazine-i Hassa, *İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı*, 17, s. 137-141.
- Terzi, A. (2009). *Bağdat-Musul’da Abdülhamid’in Mirası, Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Tezel, Y. S. (1970). Birinci Büyük Millet Meclisi Anti Emperyalist Miydi? Chester Projesi, *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 25 (4), 287- 318.
- Tezel, Y. S. (1982). *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- The McGhee Foundation. (2024, 5 Mayıs). Ambassador George Crews McGhee, Erişim Adresi: <https://mcgheefoundation.org/mcghee>
- Thornburg, M. W., Spry, G. ve Soule, G. (1949) *Turkey an Economic Appraisal*, The Twentieth Century Fund, New York.
- Tızlak, F. (1995). Osmanlı Maden İşletmeciliğinde Kanunnameden Nizamnâmeye Geçiş ve 1861 Tarihli Maden Nizamnâmesi, *Türk Dünyası Araştırmaları*, (98), 75-91.
- Tok, M. (1988). *Petrol Ofisi Anonim Şirketi’nin Yabancı Petrol Şirketleri Karşısındaki Konumu*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul.
- Toker, M. (1991). *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları-1944-1973*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Töre, İ. (2015). Geçmişten Günümüze Türkiye’de Yabancı Sermaye Mevzuatı, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19 (3-4), 123-148.
- Tören, T. (2007). *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- TPAO İlk 50 Yıl (2005). *TPAO İlk 50 Yıl 1954-2004*, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Baskı: İmaj İç ve Dış Ticaret A.Ş., Ankara.

- TPAO, (1963). *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı 1962 Yıllığı*, Mars Matbaası, Ankara.
- TPAO, (1964). *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı 1963 Yıllığı*, Mars Matbaası, Ankara.
- TPAO, (1969). *15. Kuruluş Yılında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı*, Dönmez Ofset Basımevi, Ankara.
- TPAO, (2020). Türkiye Petrolleri A.O. Yıllık Rapor 2020.
- Tuncer, E. (2018). Cumhuriyet Döneminde Karayolları, Erişim Adresi: <https://www.tesav.org.tr/wp-content/uploads/2018/02/32.cumhuriyetdonemindekarayollari.pdf>
- TÜİK, (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923 – 2011*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
- Uluğbay, H. (2008). *İmparatorluktan Cumhuriyete Petro-politik*, De Ki Yayınları, Ankara.
- Uras, T. G. (1975). *Türkiye’de Yabancı Sermaye Akımları*, Formül Matbaası, İstanbul, s. 110.
- Uzkut, İ. (1969). Türkiye Trakyası Petrol Jeolojik Niteliğinin Özeti, *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, 73 (73), 39-49.
- Uzun, H. (2013). Türk Heyeti’nin Lozan’a Gidişi ve Lozan Konferansı’ı Öncesinde Avrupa’daki Faaliyetleri, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (53), (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 329-350.
- Ünlüöner, K. (1992). Türkiye’de Ulaştırma Sektörünün Tarihi Gelişimi (Karayolları-Demiryolları), *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (5), 331-351.
- Yalçın, S. (1998). Misak-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi, Misak-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul, *Atatürk Araştırma Merkezi*, 155-173.
- Yavuz, B. S. (1999-2003). Fransız arşiv belgelerinin ışığında Chester Demiryolu Projesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (24), 527-561.
- Yayman, H. (2005). *Türkiye’nin İdari Reform Politikası*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Yönetim Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara.
- Yazıcı, N. (2007). *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1945)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.

- Yenal, O. (2010). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, Türkiye*. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yergin, D. (2003) *Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, Çev. Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, A. (2004). *Hasankeyf – Gercüş ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya (Fiziki Coğrafya) Anabilim Dalı Ankara.
- Yıldız, M. (2015). *Demokrat Parti Dönemi Türkiye’de Sanayi Politikaları*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. T.C. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.
- Yıldız, M. (2017). 1945-1960 Dönemi Hazırlanan Yabancı Raporların Türk Sanayi Politikalarına Etkileri, *Turkish Studies*, 12 (31), 303-318.
- Yılmaz, A. (2012). 1925: Karşı-Devrimciliğin Tasfiyesi ve Cumhuriyetin Yönetmel Kuruluşu, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919 – 1928*, Cilt – II, (Edt. Nuray Ertürk Keskin), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, (604), 1737-1909.
- Yılmaz, E. (2010). 1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasi Sonuçları. *Journal of New World Sciences Academy*, 5 (4), 541-551.
- Yücel, F. (2014). *Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938*, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara.
- Yücel, H. (2017). *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara.

Arşiv Belgeleri

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi

110-9-1-14/İkinci Dünya Harbi 2-0-106, 08.06.1943.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

TDA-568-38803-157285-18, 07.05.1940.

TDA-568-38803-157285-14, 08.05.1940.

TDA-568-38803-157285-11, 17.05.1940.

TDA-568-38803-157285-5, 12.08.1940.

TDA-502-23808-104066-7, 17.02.1949.

TDA-502-24014-104285-2, 27.07.1949.

TDA-502-24089-105503-1, 12.03.1953.

TDA-502-24089-105504-1, 27.03.1953.

TDA-534-37610-151068-16, 22.02.1954.

TDA-534-37610-151068-14, 08.03.1954.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

BCA, 30-18-1-1/10-41-17, 27.08.1924.

BCA, 30-18-01-01/16-66-15, 16.09.1925.

BCA, 030-18-01-01/23-15-9, 09.03.1927.

BCA, 30-18-01-02/36-40-20, 29.05.1933.

BCA, 30-18-01-02/43-19-14, 05.04.1934.
BCA, 30-11-1-0/96-19-14, 27.06.1935.
BCA, 30-18-1-2/76-60-9, 25.06.1937.
BCA, 30-18-01-02/82-23-14, 25.03.1938.
BCA, 30-18-1-2/89-113-18, 30.10.1939.
BCA, 30-18-01-02/ 90-16-11, 20.02.1940.
BCA, 30-1-0-0/2-12-1: 71, 01.05.1940.
BCA, 30-10-0-0/171-187-40, 17.07.1940.
BCA, 30-18-01-02/92-74-7, 23.07.1940.
BCA, 30-18-1-2/92-86-6, 10.09.1940.
BCA, 30-18-01-02/92-88-16, 11.09.1940.
BCA, 30-10-0-0/142-14-11, 15.11.1940.
BCA, 30-18-01-02/ 94-21-5, 17.03.1941.
BCA, 30-18-01-02/ 95-42-2, 14.05.1941.
BCA, 30-10-0-0/26-148-23, 26.04.1947.
BCA, 30-18-1-2/124-99-9, 29.01.1951.
BCA, 30-10-0-0/134-873-8, 21.08.1951.
BCA, 30-10-0-0/268-807-3, 17.12.1951.
BCA, 30-18-01-02/ 128-25-8, 15.03.1952.
BCA, 30-1-0-0/106-665-3, 14.10.1952.
BCA, 30-18-01-02/ 130-81-3, 12.11.1952.
BCA, 30-1-0-0/102-639-11, 18.12.1952.
BCA, 30-18-1-2/131-5-15, 30.01.1953.
BCA, 30-1-0-0/103-641-3, 02.02.1953.
BCA, 30-1-0-0/103-641-8, 13.02.1953.
BCA, 30-1-0-0/103-641-5, 02.04.1953.
BCA, 30-18-1-2/132-47-2, 30.04.1953.
BCA, 30-10-0-0/14-81-11, 22.05.1953.
BCA, 30-18-1-2/132-52-5, 11.07.1953.
BCA, 30-18-1-2/133-67-3, 15.08.1953.
BCA, 30-18-1-2/133-71-2, 26.08.1953.
BCA, 30-1-0-0/26-153-1, 29.08.1953.
BCA, 30-10-0-0/40-238-14, 21.10.1953.
BCA, 30-11-1-0/244-11-17, 18.03.1954.
BCA, 30-18-1-2/135-36-7, 10.04.1954.
BCA, 30-18-1-2/137-87-15, 19.10.1954.
BCA, 30-18-1-2/137-100-19, 10.12.1954.
BCA, 30-18-1-2/137-106-20, 25.12.1954.
BCA, 30-18-1-2/140-71-12, 28.07.1955.
BCA, 30-18-1-2/137-100-19, 01.03.1956.
BCA, 30-1-0-0/111-701-2, 27.03.1956.
BCA, 30-18-1-2/142-33-5, 07.04.1956.
BCA, 30-1-0-0/20-115-8: 71, 24.09.1956.
BCA, 30-18-1-2/146-37-8, 27.07.1957.
BCA, 30-1-0-0/74-471-11, 20.08.1957.
BCA, 30-18-1-2/147-60-19, 07.12.1957.
BCA, 30-1-0-0/92-580-5, 28.03.1958.
BCA, 30-1-0-0/94-588-9, 04.04.1958.
BCA, 30-1-0-0/41-242-13, 15.08.1958.
BCA, 30-18-1-2/154-87-11, 08.04.1960.

BCA, 30-18-1-2/156-16-19, 16.09.1960.
BCA, 30-1-0-0/44-265-14, 00.00.1953.
BCA, 30-1-0-0/92-579-11, 00.00.1957.
BCA, 30-1-0-0/94-586-4, 00.08.1952.

Gazete ve Dergiler

Gazeteler

Akşam Gazetesi
Bugün Gazetesi.
Cumhuriyet Gazetesi
Haber Akşam Postası Gazetesi
Hâkimiyeti Milliye Gazetesi
Milliyet Gazetesi
Son Posta Gazetesi
Son Telgraf Gazetesi
Tan Gazetesi
The Minneapolis Star
Türkdili Gazetesi
Ulus Gazetesi
Vakit Gazetesi
Vatan Gazetesi
Yeni İstanbul Gazetesi
Yeni Sabah Gazetesi
Yeni Ulus Gazetesi
Yön Gazetesi
Zafer Gazetesi
Zaman Gazetesi

Dergiler

Akis Dergisi
Bilimsel Madencilik Dergisi
Bulletin Of The American Association of Petroleum Geologists, (Amerikan Petrol
Jeolojileri Derneği Bülteni)
MTA Enstitüsü Dergisi
Petrol Dairesi Neşriyatı

TC Petrol İşleri Genel Müdürlüğü Dergisi

The Lufkin Line

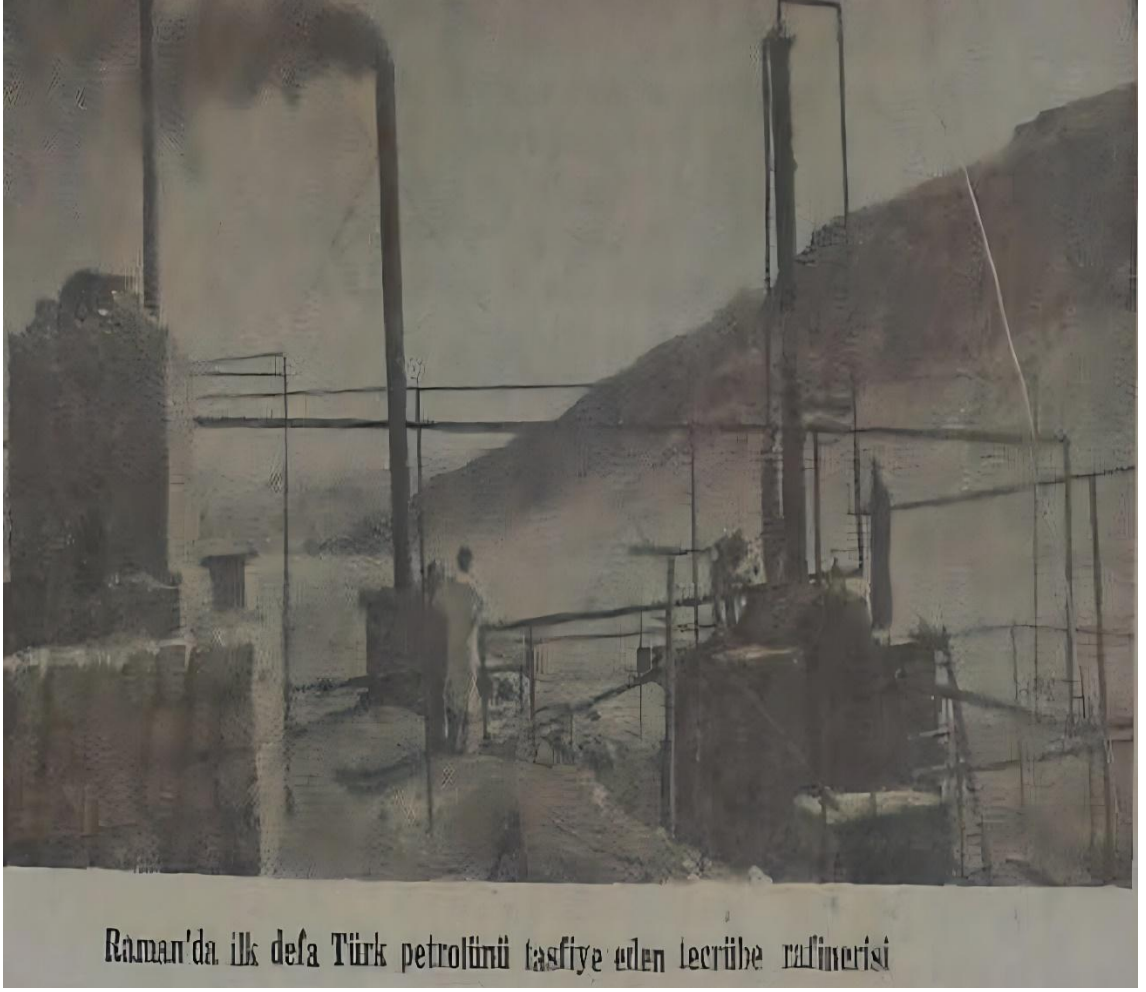
Yeryuvarı ve İnsan Dergisi

EKLER

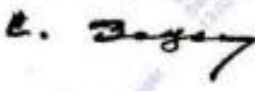
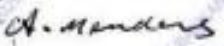
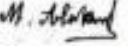
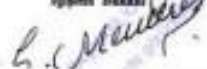
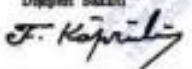
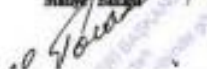
EK 1 –Siirt Vilayetinde Petrol Bulundu Haberi (Cumhuriyet-25 Nisan 1940, s.1).

EK 2- Türkiye’de Devlet Tarafından Kurulan ve Raman Petrol Kampından çıkarılan petrolün ilk işlendiği Rafineri Meymuniye Tecrübe Rafinerisi (Ulus, 10 Mart 1948, s. 1).

EK 3- Petrol Kaynaklarından Hızlı ve Etkin Bir Şekilde Yararlanmak Amacıyla çıkarılan 12 Kasım 1952 Tarih ve 3/15833 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (BCA, 030-18-01-02/130-81-3).

T. C. BAŞBAKANLIK MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ Kararlar Müdürlüğü Karar sayı 3 15833		KARAR	 T. C. BAŞBAKANLIK MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Memleketin petrol mevzuatı Bakanlar Kurulunca 12 /11/1952 tarihinde incelenerek; petrol kaynaklarımızı en kısa bir zamanda tesbit ederek çalısır bir hale getirip kaynatlandırmak gayesiyle, ara-malar yaparak bulunacak manbaları dünya petrol siyasetinin gerektir -diği gerçeğe iğinde, askeri ve iktisadi manfaetlerimize en uygun şartlarla işletmeyi taahhüt veya bu hususta işbirliği yapmayı kabul edecek sermaye sahibi hakiki veya hükmi yabanci şahısları yurdumıza celbedip gelişmelerini mümkün kılacak ve bunlarla hükümetimiz arısında mukeveleler yapılmasını sağlayabilecek her türlü kanunî idari ve mali tedbirlerin alınması ve bu maksadı tahakkuk ettirebilmek için lâ -zumlu şartların tesbitinde fikirlerinden istifade edilmek üzere dünya petrol mevzuatı ve tatbikatına ve bu konunun fennî, iktisadi ve mali meselelerine vakıf mtehassısların temin ve celbi için her türlü işlemlerin yapılması, kararlaştırılmıştır.			
CUMHURBAŞKANI 			
Başbakan 	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı —	Devlet Bakanı 	Adalet Bakanı
Maliye Bakanlığı 	İçişleri Bakanı 	Dışişleri Bakanı 	Maliye Bakanı

EK 4- 12 Kasım 1952 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı, 22 Kasım 1952 tarihli Resmî Gazete yayımlanmasının ardından Akşam gazetesinde çıkan “Petrol kaynakları yabancı sermayenin işbirliği ile işletilecek” haberi (Akşam, 23 Kasım 1952, s. 1).

AKŞAM

PAZAR 23 KASIM 1952 KURULUŞ TARİHİ: 1918

SAHİBİ: NEUMEDDİN SADAĞ

Yan işlerini idare eden mesul müdür:
NURETTİN ORYAN

Telefon: Yan İşleri: 20765. İdare: 20601.
SENE 35 — No. 12261

PLATİ: 15 Kış. AKŞAM MATBAASI

6 nes sahifede

“Şeriatın kestigi parmak acımaz,,

Hangi partiyi isterseniz onu iktidara getirirsiniz

Dün Malatyada böyle diyen Başbakan Adnan Menderes, C. H. P. yi de ziyaret etti ve kendisine iki senedir Malatyada cereyan eden hâdiseleri gösterir bir mahfura verildi

Malatya 23 (Akşam) — Başbakan Adnan Menderes, beraberinde Sağlık Bakanı, İşletmeler Bakanı ve milletvekilleri olduğu halde dün akşama doğru uçağa bürsya gelmiş, hava meydanında İşletmeler Bakanı, siyasi partiler temsilcileri, askerî ve mühtîr erkân tarafından karşılanmış.

Halkın tenahüratı arasında

Petrol kaynakları

Yabancı sermayenin işbirliği ile işletilecek

Ankara 23 (Akşam) — Hükümet, yurdumuzdaki petrol kaynaklarının işletilmesi hakkında çok mühim bir karara varmıştır. Memleket ekonomisinin kalkınmasına her bakımdan büyük hizmeti dokunacak ve bir hayli döviz temin edilecek olan petrolerimizin Amerikan, İngiliz veya Kanada firmaları tarafından işletilmesi mümkün olabilecektir.

Bakanlar Kurulunun bu mevzuada verdiği karar aşun şöyledir:

«Memleketin petrol mevzuu Bakanlar Kurulunca incelenecek petrol kaynaklarımızın en kısa bir zamanda tesbit ederek çağışır bir hale getirip işletmekle emek gayesi ile aramalar yapmak, bulunacak mem-baları dünya petrol siyasetinin

(Devamı 2 ne sahifede)

Amerikanın yardım programı değişiyor

(Devamı 2 ne sahifede)

Cumhurbaşkanı, Haydarpaşa garında karşıyanlar arasında

Cumhurbaşkanı geteyi Vali konağında geçirdi

Celâl Bayar'ı salı günü Yunanistana götürecektir olan Savarona yatına 2 muhribimiz refakat edecek

EK 5- Cumhurbaşkanı Celal Bayar 10 Şubat 1954'te Ralph M. Parsons şirketinin ABD'nin Los Angeles kentindeki merkezini de ziyaretinde Şirket Başkanı Ralph M. Parsons'tan Batman Rafinerisi modeli üzerinde izahat alırken (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024)

EK 6- Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Raman Petrol Sahası ile Garzan Petrol Sahası ve Batman Rafinerisi arasındaki Petrol boru hattı (pipeline) sisteminin açılışını yaparken (Vatan, 25 Nisan 1954, s. 6).

Celâl Bayar Batman - Raman petrol borusunu açarken

EK 7- Ralph M. Parsons şirketi tarafından İnşa edilen Batman Rafinerisinin 1955 yılı görünümü (The Lufkin Line dergisi-September-October,1956, s. 9).

... net'celenmiştir. Maçların tafsilatı ve diğer spor haberleri 5 ci
... namzetlerinin galiblerinden birini tespit etmektedir.

EK 9- 6326 Sayılı Petrol Kanunu Hazırlanmasında Petrol Müşaviri Olarak Görev Alan Max Waite Ball (Bulletin Of The American Association of Petroleum Geologists, (Amerikan Petrol Jeologileri Derneği Bülteni) 1955, pp. 755).

MAX WAITE BALL.
(1885-1954)

EK 10- 6326 Sayılı Petrol Kanunu sonrasında ilk petrol arama ve işletme müsaadesi verilmesi için yapılan imza töreni, soldan sağa: Cevat Eyüp Taşman, ?, Necdet Egeran, ?, Sekoni Vacuum Şirketi Türkiye Temsilcisi Hasan Kamil Sporel, Oturanlar Petrol Dairesi Reisi Emin İplikçi, İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı (Vatan, 8 Mayıs 1954. s. 1).

T. C.
BAŞVEKALET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

KARARNAMAs

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Karar Sayısı

4

3803

6327 Sayılı kanunun 2 nci maddesinde yazılı işlerle iştغال etmek ve merkezi Ankara'da olmak üzere 150 milyon Türk lirası sermaye ile kurulmasına bağlanan "Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı"nın Maliye Vekâletinin 30/9/1954 tarihli ve 52165/1/34242 sayılı yazısıyla gönderilen ilişik esas mukavelenamesi; İcra Vekilleri Heyetince 19/10/1954 tarihinde tetkik edilerek, tasdikı, 6327 sayılı kanuna ek 6433 sayılı kanunun 2 nci maddesine göre, kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

C. Bayazıt

Başvekil

Devlet Vekili
Başvekil Yardımcısı

Devlet Vekili

Devlet Vekili

Adliye Vekili

MHİ Müdafaa Vekili

Dahiliye Vekili

Hariciye Vekili

Maliye Vekili ve
Güm. ve İnn. V. v.

Manzûr Vekili